TIJDSCHRIFT

VOOR

INDISCHE

TAAL-, LAND- EN VOLKENKUNDE

UITGEGEVEN DOOR HET

BATAVIAASCH GENOOTSCHAP VAN
KUNSTEN EN WETENSCHAPPEN

DEEL LVIII

WELTEVREDEN
ALBRECHT & Co

S'-HAGE
M. NIJHOFF

1919

INHOUD

TABLE DES MATIÈRES

Simaloerese Sprookjes, Overleveringen, Raadsels en Spelen.

DOOR

Edw. JACOBSON.

Simaloer, het noordelikste van de eilanden langs Sumatra's Westkust, wordt bewoond door een ras, dat zijn taal, gebruiken en werktuigen grotendeels heeft ontleend aan Minangkabause immigranten. Vandaar, dat ook de folklore dien invloed niet heeft kunnen ontgaan. Doch ook Atjehse en Niasse elementen ontbreken daarin niet, dank zij de vroegere immigratie uit deze landen. Hieronder volgen enige vertellingen, waarvan de oorsprong niet moeilik te gissen valt.

Poetih Lèdan of de Oorsprong der Krokodillen.

Het is reeds lang geleden, dat Poetih Lèdan leefde. Ofschoon ze getrouwd was, bezat ze geen kinderen; daarover was ze zeer bedroefd.

Om zich de tijd te korten vervaardigde zij een stuk speelgoed uit leem, dat de vorm had van een levend wezen. De ruggegraat maakte ze uit de nerf van een klapperblad, terwijl ze voor de ogen een paar *töröng parè* [1]) nam. Toen het gereed was, kon ze de verzuchting niet weerhouden: „Ach, had ik maar een kind als dit stuk speelgoed, dan zou ik reeds tevreden zijn."

's Nachts raakte het speelgoed zoek en al spoedig bleek, dat Poetih Lèdan zwanger was. Toen de tijd gekomen was, beviel zij van een kind, dat ingevolge haar wens de gedaante had van het stuk speelgoed vroeger door haar vervaardigd.

1) De vruchten van een Solanum-soort,

Zij legde het in de wieg, maar dadelik begon het te huilen en riep: „Moeder, leg me niet in de wieg, maar zet me in een *langgoea* [1]) met wat water." De moeder deed aldus en gaf het kind toen te eten. Het groeide voorspoedig en weldra was het schutblad te klein om het te bevatten. Toen riep het kind weer: „Moeder, leg me in het water van de sawah," en de moeder gaf ook hieraan gevolg. Elken dag bracht zij haar kind te eten en het werd steeds groter. Toen ook de waterplas in de sawah geen voldoende ruimte meer aanbood, bracht de moeder het op zijn verzoek naar de rivier. Dageliks legde zij voedsel aan de oever neer en riep haar kind, om het weg te halen, toen op een goeden dag het kind haar in het been beet.

Juist kwam er een pisangstam de rivier afdrijven en de vertoornde moeder riep hem toe: „Pisangstam, mijn kind heeft me gebeten; welke straf verdient het?" Doch de pisangstam koesterde een wrok tegen de mensen, omdat ze hem omgekapt en zijn vruchten gegeten hadden, en daarom riep hij boos: „Kind, eet je moeder maar op!"

Een grote boomstam, door de stroom medegevoerd, dreef toen langs de oever en weer riep de moeder: „Boomstam, mijn kind heeft me gebeten, welke straf verdient het?" Maar ook de boomstam was op de mensen verstoord, omdat ze hem gekapt en in de rivier geworpen hadden; ook hij had dus geen medelijden met de vrouw en riep: „Kind, eet je moeder maar op!"

Toen kwam er een *pĕlandoek* (dwerghertje) [2]) uit het bos, om aan de rivier te drinken, en de moeder riep weer: „*Pĕlandoek*, mijn kind heeft me gebeten, welke straf verdient het?" De wijze pĕlandoek riep toen: „Kind, kom hier vlak bij de oever, opdat ik je kan zien." Het kind

---

1) Het schutblad van de pinangpalm.

2) Daar de *pĕlandoek* op Simaloer niet voorkomt, blijkt daaruit, dat men hier te doen heeft met een van de talrijke *pĕlandoek*-verhalen van Maleise oorsprong.

gaf hieraan gevolg en legde zich aan de waterkant neer. Doch zoodra de pĕlandoek zag, wat voor een wezen hij voor zich had, riep hij de moeder toe: „Vlucht gauw, dit is geen kind van je, dit is een dier."

En de moeder verwenste haar kind, zeggende: „Ik vervloek je; de mensen zullen je voortaan krokodil noemen; je zult in het water leven en je op het land nooit op je gemak gevoelen."

Aldus zijn de krokodillen ontstaan, want het kind van Poetih Lèdan groeide op en kreeg vele nakomelingen, die alle wateren bevolkten.

Een van de heroën van de Simaloerese overlevering is Lavŏè, ook Nènè Lamborè genaamd. Hij was van reusachtige gestalte en in het bezit van toverkrachten. In de Lavŏè-sagen is meestal sprake van het eiland Nias, zodat het waarschijnlik is, dat de sagen zelf ook van Niassen oorsprong zijn [1]).

Lavŏè-Sagen.

Op een dag vloog Lambŏrè van Nias naar Atjeh, om daar zijn geluk te beproeven. Toen de avond viel, maakte hij in het bos een leger van bladeren, doch onbekend met de planten van het land gebruikte hij daarvoor *lalatèng* [2]). Toen hij zich daarop wilde neervlijen, sprong hij verschrikt overeind vanwege de hevige jeuk. „Wat moeten de mensen hier een kwade inborst bezitten," dacht hij, „als de bladeren reeds zoo venijnig zijn." Hij verliet daarom het land en vloog naar Simaloer.

---

1) Andere sagen omtrent Lavŏè worden vermeld in: Het eiland Si Maloer. K. F. H. van Langen. Tijdschr. Ind. Aardr. Genootschap 1e jaarg. afl. III pag. 8.

2) Maleis: *djilatang* (LAPORTEA), een plant met brandharen.

Daar liet hij zich in Padang si èntŏng èntŏng 1) neer en wist door toverij van een sètan een gouden *indi*[=] (rijststamper) machtig te worden. Dit kostbare werktuig heet nu nog bij de genoemde plek in de grond begraven te zijn, doch niemand heeft het nog kunnen vinden.

Ook maakte Lambŏrè een witte krokodil, dien hij in een vijver bij zijn huis zette. Na zijn vertrek naar Nias, waarheen hij was uitgeweken ingevolge de twist met een andere reus, Lasinga[=] genaamd, kwam de krokodil in het bezit van Lambŏrè's zoon. Als deze ter jacht ging bracht hij aan het dier een offer uit sirih bestaande en met een sëmbah (eerbiedige groet) sprak hij hem aldus aan: „Zijt gij het, witte krokodil, die door mijn vader gemaakt werd, zeg mij dan, waar ik een goede buit moet zoeken". Waarheen dan de krokodil met zijn bek wees, in die richting trok de zoon op jacht en was hij dan zeker een wilde karbouw te bemachtigen. Ook voor de latere nakomelingen van Nènè[=] Lambŏrè betoonde de witte krokodil zich steeds een betrouwbaar orakel, totdat hij op een goede dag verdween en nooit meer gezien werd.

De volgende sage speelt in Atjeh en is blijkbaar van daar overgenomen.

De reus Oenŏ.

Van Tèpi 2) kwam er eens een man met name Oenŏ, die zo groot en sterk was, dat men zijnsgelijken nog niet had aanschouwd. Het gehele eiland Simaloer doorzocht hij naar een hem passende vrouw, doch nergens vond hij iemand van zijn postuur. Teleurgesteld verliet hij het eiland en

1) Aan de zuidoostpunt van Simaloer aan het strand gelegen. De ondergrond van koraal doet daar de voetstappen weerklinken, vandaar de naam (*padang* = weide, *èntŏng èntŏng* = weerklinken, dreunen).

2) Met Tèpi wordt in 't algemeen de Westkust van Sumatra, en meer speciaal die van Atjeh bedoeld.

begaf zich naar de Gajoelanden, om daar zijn geluk te beproeven, want zijn verlangen naar een vrouw was zeer groot. Zijn pogingen bleven echter zonder uitslag, wat hem in hevige woede deed ontsteken. Met vreselik misbaar dreigde hij het land te zullen verwoesten en alle inwoners om te brengen, zoo men hem geen vrouw naar zijn wens zou verschaffen.

Beducht voor de woede van Oenŏ verzonnen de inwoners een list. Een rotsige heuvel in de nabijheid van hun woonplaats gaven zij de gedaante van een menselik wezen door hem met vrouwenkleren te omkleden; ook verzuimden zij niet een groote holte in de rots te maken in de vorm van een vrouwelik schaamdeel.

Toen Oenŏ weer verscheen, wees men hem de heuvel, zeggende: „Daar is een vrouw groot genoeg voor je!"

De reus, geheel verblind door zijn lang ingehouden hartstocht, stortte zich op de rots, die hij voor een vrouw aanzag, met de bedoeling haar te omhelzen. Hij ging daarbij zo onstuimig te werk, dat hij zijn penis aan de rotsen te pletter stootte en aan de gevolgen daarvan stierf.

Uit de holte in de rotswand, waar hij zijn semen had uitgestort, vloeit, volgens de overlevering, nu nog een bron, waarvan het water zulke vergiftige eigenschappen bezit, dat men zich niet in de nabijheid daarvan durft te wagen.

De betreffende heuvel zou zich tussen Tapa' Toean en Si Kandang in de Gajoelanden bevinden, terwijl bij Kroeng Kaloeat nog een reusachtig dijbeen van Oenŏ te zien zou zijn, dat daar als brug over een riviertje dienst doet.

Het volgende verhaal werd mij meegedeeld door Kapitein Ph. van der Linde, die het in Simaloer optekende.

Oeli, de Garoeda en de Muizen.

In het landschap Lĕkŏn op Simaloer leefde een zekere Oeli, die vier kinderen bezat. Toen op zekere dag zijn oudste

zoontje voor het huis speelde, kwam een garoeda aangevlogen, pakte het kind op en vloog daarmede naar het eilandje Sa Laoet. Daar zette hij zich in een kĕtapangboom neder en verscheurde zijn prooi.

Eenige tijd later stal de garoeda opnieuw een kind van Oeli en tot drie malen toe wist de reuzenvogel zulk een buit te bemachtigen, zodat slechts één kind van Oeli in 't leven bleef.

De vader bevreesd, ook dit kind te zullen verliezen, bond een lang touw aan diens been. Opnieuw verscheen de garoeda en nam zijn laatste kind weg. Oeli greep toen het uiteinde van het touw beet, scheepte zich in zijn gereedliggende prauw in en volgde zo de rover. Op het eilandje Sa Laoet aangekomen zag hij, dat de vogel in de kĕtapangboom was neergestreken. Toen hij er over nadacht op welke wijze hij zich op de garoeda zou wreken, verscheen een grote schare muizen. Het hoofd van deze dieren vroeg hem waarover hij zich zo bezorgd maakte. Oeli klaagde toen zijn nood en vroeg om raad, hoe de roofvogel te doden.

De muizenkoning zegde hem daarop zijn hulp toe op voorwaarde, dat hij de muizen 500 klappers zou schenken en dat zij voortaan ongestoord het eiland Sa Laoet mochten bewonen. Oeli stemde met vreugde hierin toe, waarop de muizen allen de boom beklommen. Daar een hevig onweer in aantocht was, verzocht de muizenkoning de garoeda met zijn onderdanen onder diens vleugels te mogen schuilen, wat de vogel toestond. Doch nu knaagden de muizen de slagpennen aan de vleugels door.

Toen het onweer voorbij was, verzochten zij de vogel zijn vliegkunsten te tonen, daar zij zeer verlangend waren zijn schone vlucht te bewonderen.

Inmiddels had Oeli een vuur onder de boom aangelegd. De garoeda, wiens ijdelheid gestreeld was, voldeed aan het verzoek van de muizen, doch toen hij trachtte te vliegen stortte hij naar beneden en kwam in het door Oeli aangestookte vuur om.

Oeli schonk de muizen de beloofde klappers en sedert dien leefden zij ongestoord op Sa Laoet, waar ook nu nog grote scharen van deze dieren te vinden zijn.

Raadsels.

De raadsels, die in Simaloer gangbaar zijn, verloochenen hun afkomst uit het land van Minangkabau niet. Men duidt ze met de Minangkabause naam *takŏ*^{2} *takŏ*^{2} aan. Soms zijn ze zeer gezocht; in andere gevallen herinneren ze aan ook bij ons bekende raadsels, die algemeen eigendom van vele mensenrassen schijnen te zijn. Een voorbeeld uit deze kategorie is het volgende raadsel, hier in het dialekt van Dèvajan [1]) weergegeven, onder bijvoeging van een woordelike vertaling:

Nga mèsa ata mè laveu^{2} *laveu*^{2}
is een mens des morgens
aka toengkĕ^{2}*- nè: tèchĕl valal doevŏ*
vier wandelstokken zijn midden dag(zon) twee
toengkĕ^{2}*- nè: atĕloe valal tèlorvŏ*
wandelstokken zijn laag zon(dag) drie
toengkĕ^{2}*- nè.*
wandelstokken zijn.

Hiermee is de mens op verschillende leeftijden, als kruipend kind op alle vier, als man op twee benen, en als grijsaard met een staf, bedoeld.

Verder het volgende raadsel:

Nga sara kĕbaoe- oe itŏ^{2} *itŏ*^{2},
is een karbouw mijn klein
tadoe^{2}*- nè atarih: kĕbaoe- oe*
horens zijn lang; karbouw mijn

---

1) Het vroegere rijkje Dèvajan besloeg de zuidoostelike helft van Simaloer, en kwam de ligging ongeveer overeen met het tegenwoordige landschap Tapah.

ataveu alëvö, tadoe^c- nė ba^c eureu:
dik (groot) zeer, horens zijn niet aanwezig;
këbaoe- oe manöng manöng, tadoe^c- nė
karbouw mijn mager, horens zijn
atarih.
lang.

De oplossing is: de drie fasen van toenemende, volle en afnemende maan.

Een minder sprekend voorbeeld is het volgende:

ëntoe^c pa'ë^c dötan.
hamer bijtel bos.

m. a. w. een houten hamer, die men in het bos gebruikt bij de bewerking van hout. Het antwoord is: *nanė*, d. i. de ananas, omdat deze vrucht ongeveer de vorm van een dergelijke hamer heeft.

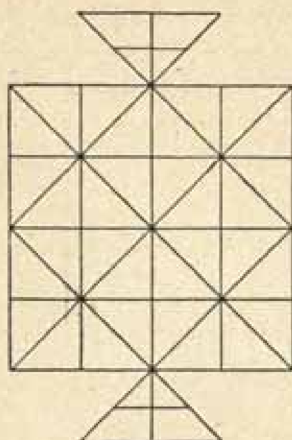
Veel verbeelding eist, om het te raden, ook het volgende raadsel:

koemachal ėntoeng, koemachal
verward geluid weerklinken, verward geluid
ėntoeng, bësang dia oen, bangön
weerklinken, komen naar omlaag, gezicht
ioe^c kabing.
staart geit.

m. a. w. het maakt bij het afvallen een verward geluid en heeft het gezicht en de staart van een geit. Antwoord: *liva^c* = de schutbladeren aan een bamboestengel, waarvan men het omgeknikte puntje met de staart van een geit zou kunnen vergelijken.

Spelen.

Een zeer geliefkoosd tijdverdrijf is *rimoe*, het Maleise *rimau* of tijgerspel, dat enige overeenkomst heeft met ons molenspel.

Het bovenstaande diagram vindt men in de planken vloer van vele huizen en van de meeste *soeraoe*'s [1]) ingesneden. Losse borden worden niet voor dit spel gebruikt. De twee driehoekjes, die buiten het vierkant uitsteken, heten *alas*, wat in het Simaloerees wel is waar strand betekent, doch hier blijkbaar de Maleise betekenis van bos gehad zal hebben.

Het wordt gespeeld met 24 stukken (*ana*ᶜ) als de éne partij en 1 of 2 koningen (*rimoe*, ook *radjö*) als tegenpartij. Als stukken dienen steentjes, pitten of iets dergelijks. Het doel is de koning zodanig in te sluiten, dat hij geen trek meer kan doen.

Men begint een of beide koningen in het middelpunt van het bord te plaatsen en 8 stukken op de kruispunten daar omheen. De koning slaat eerst een van de hem omringende stukken door het daarachter gelegen kruispunt te bezetten, er dus overheen te springen, en het stuk weg te nemen. De tegenpartij plaatst vervolgens een van de 16 stukken, die zij nog in de hand heeft, op een van de kruispunten.

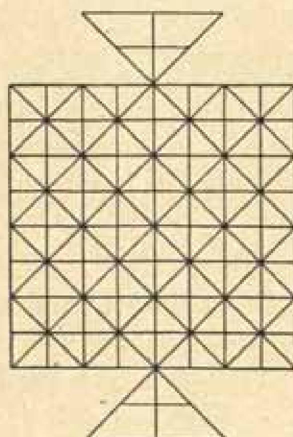
1) Een *soeraoe* is het gebouw waar godsdienstonderwijs gegeven wordt. In Simaloer dient de *soeraoe* tevens als logeergebouw voor vreemdelingen.

De koning mag wel over een oneven aantal stukken heenspringen en ze wegnemen, doch niet over een even aantal. Het is dus het streven van de tegenpartij de stukken zodanig te plaatsen en later te trekken, dat geen oneven aantal op een rechte lijn achter elkaar komt te staan. Zolang de tegenpartij nog stukken in de hand heeft, mag zij hare stukken op het bord niet verschuiven; doch zijn alle stukken geplaatst, dan mag telkens met een stuk langs een lijn van het ene kruispunt naar het andere getrokken worden. Is de koning ingesloten of zijn alle stukken van de tegenpartij veroverd, dan is de partij geëindigd.

Speelt men met twee koningen, dan mogen deze slechts over èèn stuk tegelijk springen en dat dan wegnemen. De koningspartij mag, als zij aan de beurt is, slechts met èèn van de koningen tegelijk spelen.

Satoel, een spel van Maleis origine, heeft veel overeenkomst met het damspel.

Onderstaande schets geeft het diagram daarvoor aan.

Men speelt het met stukken van twee verschillende kleuren of soorten, van elk 46. Bij het begin worden alle kruispunten bezet, elke partij beslaat de helft van het bord; op de middelste rij staan links 4 stukken van de eene en rechts 4 stukken van de andere partij.

Men moet nu trachten, elk op zijn beurt, de tegenpartij zoveel mogelik stukken af te nemen. Men slaat een vijandelijk stuk door er overheen te springen, indien het kruispunt in rechte lijn vlak daarachter onbezet is; ook mag meer dan een steen tegelijk genomen worden, als zich maar telkens tussen twee stukken een ledig kruispunt bevindt. Men mag zowel voor- als achteruit, zijwaarts, in diagonaal of zigzag gewijze slaan. Bij het trekken der stukken mogen deze eveneens in dezelfde richtingen bewogen worden, telkens van het ene kruispunt naar het andere. Verloren heeft degene, die al zijn stukken kwijt is.

Pato^2. Voor dit spel gebruikt men een onbepaald aantal steentjes of pitten, die men in de holte van de hand legt. Na ze opgegooid te hebben, tracht men zoveel mogelik stenen met de rug van de hand op te vangen, gooit ze weer omhoog en vangt ze in de handpalm op. De ten slotte opgevangen stenen moeten een bepaald getal of een veelvoud daarvan bedragen.

Wat nu volgt zijn meer in het biezonder kinderspelen.

Papa^2 **Oesin.** Dit ook bij ons welbekende spelletje wordt door twee personen gespeeld, die met beide handen tegen die van de tegenpartij slaan, afgewisseld door dezelfde beweging met de twee linker, daarna met de twee rechter handen. Tussen elke slag klapt ieder zelf in de handen. Waar men bij ons ter afwisseling met beide handen op de eigen borst slaat, wordt bij het Simaloerese spel de hand onder de oksel gestoken en met de onderarm tegen het lichaam geslagen. Al deze bewegingen moeten in een bepaalde volgorde uitgevoerd worden. Is een van de spelers de kluts kwijt, dan mag de andere hem spelenderwijs op de moud slaan.

Ioendoe^2. Dit is een spelletje voor kleine kinderen. Een van de medespelers strekt zijn hand uit met de palm omlaag; een tweede grijpt met duim en wijsvinger het vel van de handrug van de eerste; een derde doet het zelfde

bij de tweede en zo vervolgens. Nu worden de handen gezamenlik op en neer bewogen en daarbij gezongen:

ioendoe^2, *ioendoe*^{2},
sa choepang, sa boesoe^2,
bĕli, vĕli-n-toetoe^2.

hetgeen te vertalen is door:

ioendoe^2, ioendoe^2,
een koepang, een boesoek (twee vroeger gangbare munten).
koop, koop een tepel (van de moederborst).

Ons „touwtje afnemen" is bekend onder de benaming *sinagö*, doch wordt enigzins anders gespeeld dan bij ons. Slechts èèn persoon is daarvoor nodig, die het touw met twee lussen aan de beide middelvingers bevestigt en dan verschillende figuren vormt, door het op bepaalde wijze om de vingers te slaan. Het touw wordt niet door een tweede persoon afgenomen.

Mansiabat abat is ons „kat en muis." De muis heet in dit geval *kabing*, d. i. geit en de kat *arimaoe*, van het Maleise *hariman*, tijger. Daar dit laatste dier op Simaloer niet voorkomt, moet het spelletje ook van Maleiers overgenomen zijn.

Sasa^2 **indin.** Een van de spelers gaat met voorovergebogen lichaam tegen de wand van een huis of iets dergelijks staan. De anderen leggen elk een hand op zijn rug, terwijl een van hen een of ander voorwerp in de gesloten vuist houdt. Nu wordt een bepaald rijmpje gezongen en de voorovergebogen speler moet het betreffende voorwerp raden. Slaagt hij daarin, dan neemt een ander zijn plaats in.

Blinde man heet in het Simaloerees *bekŏa*^{2} *kŏa*^{2}, omdat de spelers door het roepen van *kŏa*^{2} *kŏa*^{2} de aandacht van de geblinddoekte op zich trachten te vestigen.

Verstoppertje wordt aangeduid met *mansiboenĕn boenĕn.*

Goed goed (uit te spreken als het Engelse: good) is een soort „krijgertje". Een van de spelers wikkelt zijn hoofd in een kain, waarvan de uiteinden stevig in elkaar gedraaid worden. Aan elke zijde van de geblinddoekte gaat een speler staan en dan wordt de doek en dus ook het hoofd van de betreffende heen en weer getrokken onder het zingen van 't volgende refrein:

goed, goed, si manding,
si mandajoeng, ana² dateng,
Si Boejoeng, tèlè'an badan,
badan tèmba².

Dit is Maleis of een verbastering daarvan, (*manding* = ? ; *mandajoeng* = roeien; *ana²* = kind; *datèng* = komen; *Si Boejoeng* = een jongensnaam; *tèlè'an* = ? , misschien van *tilik*, aandachtig bekijken; *badan* = lichaam; *tèmba²* = schieten).

Als door het heen en weer trekken het slachtoffer vrij wel duizelig geworden is, neemt men de kain weg en moet hij trachten een van de medespelers te vangen. Wie aangeraakt wordt krijgt dan de kain om.

Een ander soort „krijgertje" heet *békandang kandang*. Een lang touw wordt in een cirkel op de grond gelegd en vormt de *kandang* (kooi); aan èèn zijde is de cirkel niet geheel gesloten en moet die opening de *bintoe* (deur) voorstellen.

Alle spelers begeven zich in de kring, behalve degeen die de anderen vangen moet. Een van de spelers in de kring plaatst zich nu, zonder de *kandang* te verlaten, vòòr degeen die buiten staat en beide steken elkaar over het touw heen een arm toe, doch zonder elkaar te raken. De buitenstaande vraagt nu *asi* of *sah* (geldig), waarop de andere het zelfde ten antwoord geeft.

Dit wordt nog eens herhaald en bij 't tweede antwoord stormt de buitenstaande door de deur en tracht een van de spelers te vangen. Deze mogen het touw overschrijden,

degeen die eerst buiten stond echter niet. Is hij er niet in geslaagd iemand binnen de kring te vangen, door hem aan te raken, dan moet hij de *kandang* door de *bintoe* verlaten, om de anderen na te loopen. De gevangene moet daarop buiten de kring gaan staan.

Een bekend Maleis balspel is het *bĕsi koempan*, dat met een uit rottan gevlochten bal, *si koempan* genaamd, gespeeld wordt. De bal moet met de voeten of met andere delen van het lichaam omhoog gekaatst worden, doch niet met de handen en mag de grond niet raken.

Priktollen heten *kĕsing* (Maleis *gasing*) en vliegers *lajar*.

De behandelde onderwerpen geven weinig of niets oorspronkeliks te aanschouwen, welk gemis aan originaliteit in Simaloer op elk gebied valt waar te nemen, zodat men zich onwillekeurig afvraagt of dit eiland vòòr de komst van Minangkabauers, Atjehers en Niassers wel ooit een autochtone bevolking bezeten heeft.

Nota over de Geschiedenis van het Landschap Pidië.

DOOR

T. J. VELTMAN.

Luitenant Kolonel der Infanterie

(*Met een plaat*).

De oudste geschiedenis van Pidië ligt in zoo'n duister waas, dat wij feitelijk nog niets met zekerheid daaromtrent kunnen mededeelen.

Brokstukken, die men hier en daar van Chineesche, Inlandsche of Europeesche kronieken heeft kunnen opteekenen, missen alle eenheid, zoodat tot nu toe geen onderling verband der feiten verkregen is kunnen worden.

Niettegenstaande de te Atjèh systematisch doorgevoerde archeologische onderzoekingen van den laatsten tijd, waarbij getracht wordt alle opschriften der oude Soeltansgraven te onteijferen, zullen, wij toch vermoedelijk nooit een geregelde geschiedenis van dit zoo nauw aan Atjèh verwante landschap kunnen opteekenen.

Daar iedere leek kan meewerken om meer licht in deze duisternis aan te brengen, en er sedert het publiceeren van Raden Dr. Hoesein Djajadiningrat's studie [1]) door den heer J. J. de Vink belangrijke soeltansgraven in Biloej (Gr. Atjèh) en in Pidië zijn gevonden (1915), waardoor enkele vroeger gemaakte conjecturen te niet worden gedaan, terwijl zij nog

1) Beantwoording eener Academische prijsvraag, getiteld: „Critisch Overzicht van de in Maleische werken vervatte gegevens over de geschiedenis van het Soeltanaat van Atjèh". Uitgegeven in de Bijdr. t. d. T. L. en Vk. van Ned. Indië 8e Volgr. 1.

nergens werden gepubliceerd, achtte schrijver van deze nota 't niet ondienstig er gewag van te maken; ook was hij in de gelegenheid van een zeer ouden ooggetuige aanteekeningen te verzamelen betreffende de geschiedenis van Pidië, die vrij belangrijk zijn en die anders vermoedelijk voor eeuwig zouden zijn verloren gegaan, daar de dagen van bedoelden berichtgever geteld zijn en hij ieder oogenblik kan komen te overlijden.

Vermoedelijk de oudste gegevens van het rijk Pidië, die echter zeer vaag zijn, werden door onzen bekenden Historischen Ethnograaf G. P. Rouffaer verzameld in de „Encyclopaedie van Nederlandsch-Indië" dl. IV onder „Sumatra (Geschiedenis)" en „Tochten (oudste ontdekkings-) tot 1497".

't Eerst wordt genoemd Marco Polo, de prins der ontdekkingsreizigers, die met een Chineesch smaldeel, dat naar Perzië zeilt, een teedere opdracht had te vervullen n.l. het overbrengen van eene Chineesche prinses uit Peking als gade van Arghoen Khan, vorst van Perzië in 't eind van 1291 A D. Marco Polo, komende van Zuid-China in 1292, spreekt van het eiland „Java Minor" = Sumatra, in zijn geheel met acht koninkrijken. Daarvan roemt hij o.a „Dagroian" = waarschijnlijk het Chineesche „Na-koe-ërh" van 1416 (Groeneveldt „Notes on the Malay Archipelago and Malacca, compiled from Chinese sources") = „Nakoer = Nagore d. i. Pedir", zegt de Heer Rouffaer.

Toen was dat rijk nog „heidensch", waarvan hij met kleuren en geuren het menscheneten bespreekt („The Book of Sir Marco Polo" bij H. Yule). Vergelijk ook daarbij Fra Odorigo van Pordenone, een minder broeder uit Udine (Noord-Venetië), die in 1323 juist omgekeerd als Polo, over zee naar China trok en langs den landweg terugkeerde en die van de bevolking van Noord-Sumatra zegt: „De menschen liepen geheel naakt, en waar wederzijdsche polygamie — (hieronder te verstaan: matriarchaat) — heerschte, ook kannibalisme; waar mannen en vrouwen zich op wel twaalf plaatsen

met een klein heet ijzer — in hun gezicht teekenden"; d i. hun gelaat tatoeëerden, waarmee dan weer de Chineesche term „Bloem-gezichten", „fa miën" voor de lieden van „Nakoer", dus de Pidiëers in 1416 — 1436 (Groeneveldt. Notes etc. blz. 96—97) prachtig overeenstemt.

Ma-Hoean, een Mohammedaan-Chinees, die als een soort tolk-secretaris met den eunuch Chêng-Ho, alias Sam-po diens gezantenreis in 1412 — 15 meemaakte, beschrijft in zijn werk Ying-yai-Shêng-lan (1416) diverse gedeelten van Noord-Sumatra o. a. Nakoer (Pidië). Overal vond hij Mohammedanen, zijne geloofsgenooten, als heerschers.

Noord-West van Samoedra (Soe-men-ta-la) op, aan de kust, noemt hij eerst de staat „Nakoer", waarmede Samoedra geregeld in oorlog was. Zeden, gewoonten enz. waren „all the same as in Malacca", dus Mohammedaansch.

De vorst van Nakoer, heette ook de vorst der „Ta-miën" = bloemgezichten, „the Tattooed faces".

Het staatje was blijkbaar pas in opkomst; de vorst was immers slechts vorst over „one mountain village"; „his people tattoo their faces with three pointed green figures". Toch waren er taal, zeden en gewoonten „as in Sumatra". Het erkende Samoedra's opperhoogheid (Groeneveldt. Notes etc).

Waar Ma Hoean, zegt voorts de Heer Rouffaer, in 1416 over „Nakoer" sprak, moet dit Pedir geweest zijn, want er wordt in 1436 door een anderen Mohammedaan-Chinees Fei Hsin in zijn toen verschenen reisboek Hsing-Ch'a Shêng-lan, vrucht van een viertal buitenlandsche tochten met dienzelfden gezant Chêng Ho, over Nakoer gezegd: „In the neighbourhood is the mountain Nakur, which yields sulphur", dat is: de Zwavelberg, de Goudberg, Seulawaïh Agam achter Pedir gelegen, tot in onzen tijd nog zeer wel als vindplaats van zwavel bekend, gelijk met verschillende tusschen liggende getuigenissen nog verder te bewijzen zou zijn".

Wat de invoering van het Mohammedanisme betreft in

Pidië, kan men verzekerd wezen, dat in ± 1290 Samoedra, — Peureula² misschien nog veel vroeger [1]) — en in het begin der vijftiende eeuw geheel Noord-Sumatra, — dus ook Pidië —, van Atjèh-hoofd tot het Deli'sche tot den Islam was bekeerd. [2])

Verder zegt de Heer Rouffaer: „Zooals Samoedra een „Malabaarsche vestiging was, moet „Nakoer" = Pedir een „Koromandelsche zijn geweest, geheeten naar Nagore, benoorden Negapatnam, aan de Kling'sche kust". Nagore beteekent feitelijk stad; zoo zal een klingalees b.v. spreken van „Nagore Batawi". Vermoedelijk zullen daarom bovenbedoelde Chineesche kroniekschrijvers zijn ingelicht geworden door een Klingaleeschen tolk, die het land of „mountain village" aanduidde met het weidsche woord Nagore = groote vestiging of stad".

Mij komt het echter voor, dat toen reeds, kort na de invoering van het Mohammedanisme de streek „Pidië" werd genoemd, want volgens de overlevering moet het land zijn naam te danken hebben aan een z.g. ba²pidië", [3]) die in de onmiddellijke nabijheid van de meuseugit Raja groeide. Bij de invoering van den Islam is men natuurlijk direct

1) Niettegenstaande alle mogelijke nasporingen, werd tot nu toe in Peureula², het oudste Mohammedaansche rijk in Sumatra, geen enkele grafsteen der vroegere vorsten gevonden. Wijl die eerste vestigingen gewoonlijk dicht aan zee waren gelegen, en de zee in den loop der jaren een groot deel van de kust aldaar heeft weggespoeld, zullen bedoelde graven wel nimmer teruggevonden worden.

2) Volgens G. E. Gerini zou de Islam in Samoedra 't eerst tusschen 1270 en 1275 zijn ingevoerd (Researches on Ptolemy's Geography of Eastern Asia — London 1909).

Zie ook Rapporten v/d Oudheidkundigen Dienst in Ned.-Indië 1913. „De eerste Vorsten van Samoedra—Pasè", waarin de Heer J. P. Moquette o.a. zegt: „In elk geval staat nu vast, dat Malik al-Saleh, die als stichter van Samoedra—Pasè bekend staat, overleed in 1297, zoodat toen reeds Pasè—Samoedra Mohammedaansch was".

3) Bijzonderheden van een pidië-boom wist men mij niet op te geven.

begonnen met het bouwen van een moskee, die hoewel reeds verscheidene malen verbouwd en vernieuwd, toch steeds dezelfde plaats heeft blijven behouden, zoodat het plekje, waarop eertijds de „ba"pidië" groeide, het centrum was der eerste Mohammedaansche vestiging. De Meuseugit Raja van Pidië is ook gelegen tusschen de thans niet meer bestaande Peukan Toeha, [1]) een handels centrum voor het vroegere rijk Pidië en de Tjòt Kandang, waar het graf staat van een der oudste Soeltans van dat rijk; hierover later meer.

Wat betreft de veronderstelling, dat Pidië eertijds een Koromandelsche vestiging zou geweest zijn, lezen wij bij Prof. P. J. Veth: [2])

„Omtrent de Pedireezen, die in het Atchineesche rijk „eene ondergeschikte plaats innemen, zijn ons slechts weinig „bijzonderheden bekend. Zij zijn voornamelijk te Pedir „gevestigd onder het bestuur van een aan Atchin schat- „plichtigen radja, welke waardigheid, zooals de geschiedenis „leert, meermalen aan één der zonen van de Atchineesche „vorsten werd opgedragen".

„De donkerder huidskleur, waardoor de Pedireezen zich „van de Atchineezen onderscheiden, doet aan eenig verschil „in afkomst denken, maar hunne zeden en gebruiken zijn „nagenoeg dezelfde".

Voorts kan als merkwaardigheid nog vermeld worden, dat nergens in Atjèh het Asan-Oesén feest, thuis behoorende in de Sji'itische gedeelten van Britsch-Indië, zoo onder de gampòng bevolking gevierd wordt als juist in Pidië. Feiten dus, die Rouffaer's veronderstelling versterken.

Tusschen de jaren 1435 en 1500 moet de pepercultuur vermoedelijk naar Pidië zijn overgebracht van de Malabaarsche kust; Fei Hsin spreekt er nog niet van, terwijl bij

1) In de plaats van Peukan Toeha is Peukan Pidië gekomen, meer benedenstrooms van de rivier, vermoedelijk aan het eind van de 18e eeuw gebouwd.

2) „Atchin en zijne betrekkingen tot Nederland". blz. 58.

de eerste komst der Portugeezen Pidië reeds een groote peperhaven was, evenals Pasè [1]).

In 1416 was de zijde-cultuur in Noord-Sumatra nog niet zeer ontwikkeld, [2]) volgens opvatting der Chineezen, terwijl bij de komst der Portugeezen Pidië en Pasè ook belangrijke exporthavens waren voor zijdewaren en was de roodververij met het inheemsche sapan-hout daarmee van ouds verbonden. [3]) Ook het gebruik van indigo, afkomstig uit het land der Moh. Guzeratten, was er in de 16e eeuw bekend, want in de annalen der Ming-dynastie wordt als een belangrijk ding vermeld, dat onder de geschenken door Samoedra aan China gebracht zich een „raadselachtig blauw" bevond [4]).

Fei Hsin spreekt in 1436 zelfs niet eens meer over Nakoer, doch wèl over „The country of the Tatooed Faces", zoozeer tatoeëerden zich toen nog de in het Pidië'sche wonende lieden, ofschoon zij reeds den Islam hadden aangenomen. Van Nakoer heeft hij berichten, die bewijzen, dat het land sinds Ma Hoean zich flink ontwikkeld had en blijkbaar Litai [5]) had opgeslokt, want nu grensde het dadelijk aan de Lambri [6])-zee; „the man tattoo their faces

1) De op de hellingen der Nilgiri-keten inheemsche pepercultuur werd daarentegen blijkbaar tusschen 1350 en 1400 naar Samoedra overgeplant, want Ibn Batoetah weet nog van geen Samoedra-peper, doch Ma Hoean in 1416 en Fei Hsin in 1436 wel degelijk (Encyclopaedie van Nederlandsch-Indië, deel IV blz. 205, tweede kolom).

2) Groeneveldt, Notes etc. blz. 87.

3) Zie ook mijn manuscript bewerkt door H. W. Fischer „De Atjèhsche zijde-industrie", uitgegeven door Internationales Archiv für Ethnographie" Band XX 1911 blz 18 en 19 (6 en 7).

4) Encyclopaedie van Ned.-Indië, deel IV blz. 393 eerste kolom.

5) Welk landschap onder „Litai" bedoeld werd, is niet met eenige zekerheid uit te maken. De heer Rouffaer vermoedt Ladöng.

6) Lambri = Groot-Atjèh' In 1365 bij de Javanen Lamoeri en bij de Chineezen weer in 1412 en 1416 Lam-po-li genoemd, hetgeen reeds bij Marco Polo's bezoek aan Samoedra tot Lambri was verbasterd", zegt Rouffaer (Encycl. Ned.-Indië deel IV blz. 202 tweede kolom). Dat het landschap „Poli" der Chineesche geschiedboeken „Atjèh" zou wezen, wordt in een opstel door J. C. van Eerde bestreden. Tijdschrift Kon. Ned. Aardrijkskundig Genootschap. 2e serie dl. XXX (1913) No. 4 (15 Juli).

with representations of flowers [1]) and animals; indeed it may be called a virtuous country", m.a.w. men was er goed Mohammedaansch. Slechts noemt hij: „in the neighbourhood" nog uitdrukkelijk „the mountain Nakur, which yields sulphur".

Het nog aantreffen in 1416—1436 te Pidië van getatoeëerden wijst er op, dat de Islam er toen nog niet lang inheemsch was.

De oude gewoonten kon men blijkbaar niet zoo direct afleggen, hetgeen toch een gruwel geweest moet zijn in de oogen der streng geloovigen.

Noodig was 't, dat daaraan paal en perk werd gesteld. In een Atjèhsche hikajat door het Bestuur aangehaald, van een onbekenden schrijver, vermoedelijk gedeeltelijk uit de kitab Çirāt al-moestaqim [2]) geput, vinden wij den volgenden tekst terug:

„Wadjib meningalkan wasjam ija itoe perboewat tanda pada „koelit badan di djadjar (moet zijn tjatjar) dengan djaroem „hingga keloewar darah maka di boeböh ka dalamnja nila [3]) atawa barang sabaheinja".

---

1) Hier wordt gesproken van „representations of flowers and animals", terwijl Fra Odorigo aangeeft, dat het tatoeeeren der oorspronkelijke bevolking van N. Sumatra geschiedde door het branden wel op 12 plaatsen met een klein heet ijzer; Ma Hoean beschrijft het tatoeeeren „with three pointed green figures"; dit alles wijst op „totemisme", een soort „fetichisme". Uit het „totemisme" is het „matriarchaat" ontstaan, waarop Fra Odorigo zinspeelt. Zie „Ontwikkelingsgeschiedenis van het huwelijk, de zedelijkheid en het schaamtegevoel" naar het Duitsch door W. Bölsche, vertaald door Dr. A. J. C. Snijders, blz. 242 tot en met 255.

2) Zie „De Atjèhers" door Dr. C. Snouck Hurgronje dl. II blz. 5.

3) In bedoelde hikajat wordt „nila" in plaats van نيلا (H. C. Klinkert) نيل geschreven, wat volgens Dr. J. Pijnappel ook juist is, en door den Atjèher voor „nil" wordt aangezien. Hiervan maakte een teungkoe gebruik om bij een pokkenepidemie op de Noord- en Oostkust van Atjèh tegen de vaccinatie te ageeren door mede te deelen, dat het verboden is met een naald „nil" of „ni" (pokstof) in het lichaam te voeren. Pokken worden ook wel eens „saket ni" genoemd, afgeleid van „Pò ni". Zie de Atjèhers. Dl. I blz. 460.

Een verbod om zich met „nila" (indigo) of een andere kleurstof te tatoeëeren, werd dus in het leven geroepen. Het „meningalkan wasjam" of „het doen verdwijnen der tatoeëering" werd een fardh [1]) verplichting, volgens enkele schriftgeleerden afkomstig van Teungkoe Sjèh Noeroed dîn en later voltooid door Abdōra°ōh, ook wel Teungkoe di Koeala [2]) genoemd.

Na het eind van de 15de eeuw wordt de naam „Nakur" nergens meer in de een of andere kroniek aangetroffen.

In September 1509 waren de Portugeezen het eerst in de „sĕlat", de Straat opgedaagd. Sequeira had op zijn ontdekkingstochten naar Malaka aan het eind van 1509 de peperhavens Pidië en Pasè, even aangedaan, alwaar de ontvangst in den beginne gunstig was en handelsbetrekkingen werden aangeknoopt.

Van Atjèh werd toen nog niet gerept, niet vóór 1519. Wanneer de kapitein van Malaka, Ruy de Brito, op 6 Januari 1514 een rapport aan zijn koning opstelt, noemt hij onder de Mohammedaansche kuststaten van Sumatra ook Pidië, terwijl van Atjèh gezwegen wordt.

Was de ontvangst, den Portugeezen te beurt gevallen in het Noorden van Sumatra aanvankelijk goed, al heel spoedig werden die voordeelige aanrakingen door de Portugeezen zelf bedorven, doordat zij kaapvaart dreven op schepen, welke de havens van Noord- en Oost-Sumatra bezochten.

Om meer van Pidië's verleden te weten te komen, moeten wij in de eerste plaats ter hand nemen Raden Dr. Hoesein

1) In het Maleisch verbasterd tot het bekende „pĕrloe". Zie „Handleiding Moh. Wet" van Dr. Th. W. Juynboll blz. 5.

2) Zie „De Atjèhers" Dl. II blz. 16.

Een Kĕdahsche Kroniek vertaald door Low in het Jrn. Ind. Arch. vol. III p 476 deelt mede, dat, toen de Islamiseering van Kĕdah door een Sjeich Abdallâh van Jaman, aan den Soeltan van Atjèh en Noerad-din bekend werd, deze daarheen o. a. de Sirât al moestakîm van Noer ad-dîn zonden. (Het Soeltanaat van Atjèh blz. 187).

Djajadiningrat's Studie „Critisch Overzicht enz. van het Soeltanaat van Atjèh".

In een daarin voorkomend, vóór dien onuitgegeven handschrift [1]), een verhaal bevattende over de eerste vorsten van Atjèh, lezen wij o. a. hoe Radja Moethaffar Sjâh te Makota Alam den radja van Dâr-al-Kamâl, Radja Inajat Sjâh beoorloogde en hem ten slotte overwon. Radja Moethaffar Sjâh regeerde nu te Atjèh en werd na zijn dood opgevolgd door zijnen zoon Soeltan Ali Moeghâjat Sjâh in 919 A. H. In dien tijd regeerde te Sjihr Doeli Soeltan Ma'arif Sjâh. Deze dong naar de hand van eene zuster van Soeltan Ali Moeghâjat Sjâh, doch kreeg van hem slechts een vernederend antwoord terug. Hij trok nu tegen den Atjèhschen Soeltan op, werd echter verslagen en genoodzaakt naar zijn land terug te keeren, waar hij na zijn dood opgevolgd werd door zijnen zoon Soeltan Aḥmad. Uit wraak viel nu Soeltan Ali van Atjèh Sjihr Doeli binnen, en verdreef den door diens onderdanen niet beminden Soeltan Aḥmad, die naar Malaka vluchtte.

In 937 A. H. stierf Soeltan Ali Moeghâjat Sjâh. Zijn zoon Soeltan Salâh ad-dîn beklom nu den Atjèhschen troon. Deze vorst hield echter alleen van vermaken en liet zich niets gelegen liggen aan de regeering. Een gunsteling, genaamd Kasadian Mangkoe Boemi en den titel dragende van Radja Boengsoe, voerde voor hem het bewind. Een broer van den Sultan, vorst in Samoedra, werd hier over vertoornd. Hij kwam in Atjèh, doodde Radja Boengsoe, den kwaden genius van zijn broer, zette Salâh ad-dîn gevangen, die later in den kerker stierf, en plaatste zichzelven op den Atjèhschen troon met den titel van Soeltan Alâ'ad-dîn Ri'ajat Sjâh.

Dit gebeurde in 956 A. H." Aldus geeft Dr. Djajadiningrat in het kort den inhoud van het verhaal in bovenbedoeld handschrift weer.

---

1) Zie Bijlage IIIa. met aanteekeningen daarop van Dr. Djajadiningrat's bovengenoemde Studie over het Soeltanaat van Atjèh.

Het begin van dit verhaal wordt hierboven voorloopig niet aangehaald, omdat het eenigszins verward is, terwijl door het ontbreken van eenige bladen van het handschrift de samenhang zeer veel te wenschen overlaat.

Wat schrijver van dit opstel echter eruit heeft kunnen opmaken, is, dat twee prinsen van Lamri [1]) (Groot-Atjèh), broers van elkaar, bidadari's tot echtgenooten kregen. Zij stichtten ieder een rijk in de Atjèh vallei Makotā Alam en Dâr al-Kamal, het rijk dus waar alles reeds behoorlijk geregeld was, vermoedelijk wel het tegenwoordige Koeta Radja. Nakomelingen van die prinsen heetten Moethaffer Sjâh en Inâjat Sjâh.

Later zullen wij wel weer op den inhoud van bewuste hikajat terugkomen, waarin veel wordt aangetroffen om de geschiedenis van Atjèh te kunnen vaststellen.

„Sjihr Doeli", zegt Dr. Djajadiningrat, „is waarschijnlijk het „latere Serdoeli bij Pedir, waar Djauhar al-alam vertoefde, „toen hij tijdelijk den troon van Atjèh moest ontruimen „voor zijn concurrent Saif al-âlam; op eene andere plaats „in deze kroniek wordt daarmee Pedir bedoeld".

Geen enkele gampông of iets van dien aard komt met „Sjihr Doeli" of „Serdoeli" overeen. Een zucht om in handschriften eene eigenaardige schrijfwijze en woordformatie er op na te houden heeft vermoedelijk van het woord „Peurendoeli" „Sjihr Doeli" en „Serdoeli" gemaakt. Algemeen is 't hier bekend, dat „Pidiё" vroeger in de hikajats „Peureudoeli Radja" werd genoemd, van wege de nauwe verwantschap, die altijd bestaan heeft tusschen de hoofden van Pidië en de sultans van Atjèh en waardoor ook de bevelen dier Soeltans nergens zoo trouw en stipt werden opgevolgd als juist in Pidië.

Volgens een andere vrij betrouwbare kroniek, de Boestân as-salâtin [2]) heette de eerste soeltan van Atjèh Ali Moeghâjat

1) Zie noot 6 onderaan blz. 20.

2) De volledige titel luidt: „Boestân as-salâtin fi dzikr al-aw walin wa'l-achirin" van Noer ad-din, die in Maart 1638 van soeltan Iskandar

Sjâh. Hij kwam in 913 A. H. op den troon en regeerde tot 928 A. H. Vóór hem waren er in Atjèh geen soeltans doch slechts hoofden (merah) [1]) met alleen locaal gezag. Hij was ook de eerste, die den Islâm omhelsde en dezen in Atjèh verbreidde. Hij veroverde Pedir, Samoedra en vele andere kleinere rijkjes.

Na zijnen dood in 928 A. H. kwam zijn zoon Soeltan Salâh ad-dîn aan de regeering. Deze werd wegens zijne ongeschiktheid om het land te besturen door zijn broer Alâ'ad-dîn afgezet in 946 en leefde na zijn val nog 9 jaren [2]).

De andere door Dr. Djajadiningrat genoemde maleische kronieken zullen hier maar niet verder worden behandeld, daar zij feitelijk niets hebben uit te staan met de eigenlijke geschiedenis van het rijk Pidië.

Omtrent het verhaal der Portugeesche geschiedschrijvers zegt prof. P. J. Veth [3]) o. a. „dat hoewel uit den tijd zelven der gebeurtenissen stammende, het toch ook weer niet „volkomen te vertrouwen is, daar gebrekkige kennis van

Thânî de opdracht kreeg dit werk te schrijven. Over het tijdvak plus minus 1600 tot plus minus 1680 kan deze kroniek dus volkomen betrouwbaar genoemd worden. (Het sultanaat van Atjèh blz. 135—136). Zie ook „Inleiding tot de kennis van den Islam" door G. K. Niemann, aant. 87 sub 6 blz. 477.

1) Zie ook „Atchin enz." bij prof. P. J. Veth blz. 60 onderaan, hetgeen ook wel ontleend zal wezen aan de Boestân as-salâtîn. Over het ontstaan van den titel „Merah" naar den olifant „Marah Gadjah" zie „De eerste Vorsten van Samoedra Pasè" bij J. P. Moquette blz. 2.

Een olifant wordt nog in Atjèh „Pò Meurah" genoemd. Men onderscheidt twee soorten van olifanten nl. de gadjah „Pò Meurah" zoogenaamde afstammelingen van den mensch, en de „gadjah Kèng", een wilde soort, die niet te temmen is en zelden voorkomt. Een exemplaar van een „gadjah Kèng" werd door mij indertijd op de West-kust van Atjèh (Lho° Kroeët) neergeschoten. Deze mannelijke olifant vertoonde lange zeer dunne scherpe slagtanden en uitstaande schouderbladen. Het verschil met een gewonen olifant viel wel op, van daar, dat bij een „pawang gadjah" (olifanten jager) om inlichtingen werden gevraagd.

2) Niemann's Bloemlezing 2e st. 3e d. blz. 120—21.

3) „Atchin" blz. 61.

„personen en zaken, vooral onbekendheid met de taal, de „oorzaak kon worden van velerlei misverstand, en die schrij- „vers bovendien in hunne berichten over Indië doorgaans „te veel aan hunne verbeelding bot vieren, en alles over- „drijven, aan alles eene romaneske kleur geven".

„Volgens die schrijvers [1]) dan, zegt prof Veth verder, waren tijdens de vestiging der Portugeezen te Malaka [2]) Atjèh en Daja, twee provinciën, die onder het rijk van Pidië stonden en in naam des Konings bestuurd werden door twee vrijgemaakte slaven, die ieder met een nichtje van den radja gehuwd waren. Bewuste stedehouder van Atjèh had twee zonen, waarvan de oudste Radja Ibrahim, de grondlegger werd van de Atjèhsche macht.

Toen de vader wegens hooge jaren van zijn post was afgeroepen, stelde de Soeltan van Pidië, uit erkentelijkheid voor zijne trouwe diensten Ibrahim tot zijn opvolger aan. Deze, eene beleediging te wreken hebbende op het hoofd van Daja, viel in zijn gebied; en toen de radja van Pidië tusschenbeide trachtte te komen, zeide hij dezen de gehoorzaamheid op, en sloot zijn vader, die hem tot zijn plicht trachtte terug te roepen, in een kooi, waarin hij stierf.

Toen in Mei 1521 Jorge de Brito, [3]) wiens hebzucht door geruchten van groote schatten was opgewekt, een aanval op Atjèh deed met een Portugeesche vloot, werd die vloot verslagen en het daarbij door Ibrahim veroverde geschut met munitie stelde hem in staat ook aan den radja van Pidië, die zich tegen hem ten oorlog toerustte, het hoofd te bieden.

Hij veroverde de hoofdstad Pidië door omkooping van eenige rijks-grooten, en noodzaakte den radja zelven in de

1) Prof. P. J. Veth noemt die Portugeesche schrijvers niet. Vermoedelijk zal daarbij geraadpleegd zijn: J. de Barros „Da Asia" en Godinho de Eredia „Informação verdadeira da Aurea Chersoneso".

2) Augustus 1511 onder Affonso de Albuquerque, onderkoning van Portugeesch-Indië.

3) Jorge de Brito sneuvelt met 70 Portugeezen bij dien roekeloozen aanslag op Koeta Radja.

sterkte der Portugeezen te Pasè [1]) veiligheid en bijstand te zoeken. Dezelfde Pidië'sche grooten die hij vroeger voor zijne belangen gewonnen had, liet hij toen verraderlijke brieven aan de Portugeezen schrijven, waarin zij op hunne hulp aandrongen, om den overweldiger uit hun stad te verdrijven.

De krijgsmacht, die op deze uitnoodiging vertrouwende, spoedig kwam opdagen, leed, ofschoon het verraad tijdig ontdekt werd, op den overhaasten terugtocht een aanmerkelijk verlies.

De inmenging der Portugeezen te Pasè in het gebeurde te Pidië gaf aan Ibrahim een voorwendsel om ook Pasè aan te vallen.

Terwijl hij zelf zijn gezag in Pidië bevestigde, stelde hij zijn broeder aan het hoofd van een leger, dat in drie maanden tijds het geheele gebied van Pasè, met uitzondering der hoofdstad, onderwierp. Ibrahim, begeerig de stad ten onder te brengen, eer de hulpbenden van Aroe, tengevolge hunner verbintenis met de Portugeezen kwamen opdagen, begaf zich nu zelf naar het leger. Eene proclamatie, die leven en eigendom verzekerde aan allen, die zich binnen zes dagen onderwierpen, maar allen met dood en verderf bedreigde, die zich bleven verzetten, bracht het grootste deel der bevolking in Ibrahims kamp, en bij den derden aanval bleef de verzwakte stad in zijne handen.

Nu werd het Portugeesche fort opgeëischt en belegerd; maar zoo groot was de dapperheid der bezetting, dat 350 man aan meer dan 8000 aanvallers een geduchte nederlaag toebrachten. Met dat al was de toestand der verdedigers zoo wanhopig geworden, dat zij besloten het fort heimelijk te ontruimen.

Na de ammunitie, zooveel mogelijk als handelswaar verpakt, te hebben doen inschepen, en het zwaar geschut, dat

1) In Juni 1521 opgericht aan den linkeroever der Kroeëng Pasè benedenstrooms van het paleis des Soeltans.

zij moesten achterlaten, zoo met kruit te hebben volgepropt, dat het naar zij meenden bij de ontploffing zou moeten springen, staken zij het fort in brand en trachtten aan boord te komen.

Doch de belegeraars ontdekten hun voornemen, drongen in het fort, bluschten den brand, keerden het geschut tegen de vluchtende Portugeezen en richtten een geduchte slachting onder hen aan.

De weinigen, die ontkwamen, stieten bij het verlaten der haven op dertig booten met levensmiddelen, hun door den vorst van Aroe gezonden, en vernamen de tijding, dat hij over land met 4000 man tot hun ontzet in aantocht was. Tot overmaat van kwelling bleek bij de aankomst te Malaka, dat ook daar reeds troepen en levensmiddelen tot hun ontzet waren ingescheept. De onttroonde koning van Pasè vluchtte naar Malaka, de vorsten van Pidië en Daja zochten een schuilplaats bij den koning van Aroe".

In een noot onderaan blz. 147 van zijn studie zegt Dr. Djajadiningrat: „Sommige Portugeesche schrijvers verhalen, „dat toen ook Aroe door Atjèh genomen werd. De soeltan „daarvan vluchtte naar Malaka en vertoefde daar met den „vorst van Pasè in zeer armoedigen toestand. (Correa Len„das II p. 796; Castanheda VI p. 110). Ibrahim moet het „echter weer prijs gegeven hebben, want we hooren daarna „van een oorlog tusschen Atjèh en Aroe". De soeltans van Pidië en Daja zullen vermoedelijk wel met den vorst van Aroe naar Malaka zijn gevlucht.

Na nog al de verschillende Maleische en Portugeesche kronieken nauwkeurig met elkaar vergeleken te hebben, komt Dr. Djajadiningrat in zijn studie tot het ondervolgend resultaat: „Vóór ± 1500 A. D. was Atjèh eene plaats van „geene beteekenis. In Ali Moeghâjat Sjâh alias Radja Ibra„him kreeg het zijn eersten machtigen beheerscher, zijn „eersten soeltan. Deze breidde het Atjèhsche territoir uit: „1520 lijfde hij Daja in, veroverde daarna Pedir en Pasei

„(1524) en voerde oorlog tegen Aroe. Hij regeerde van, „zeg 1514 tot 1528. Toen stierf hij en werd opgevolgd „door zijn zoon Salâh ad-dîn. Deze was volgens de Inland-„sche overlevering een zwakkeling, die niet in staat was „het rijk te besturen enz.". [1]) Wat er verder volgt, heeft betrekkelijk weinig met dit onderwerp uit te staan, zoodat wij 't ook voorloopig laten rusten.

In verband met de sedert kort geleden door den heer J. J. de Vink gevonden en opgenomen soeltansgraven in Groot-Atjèh en Pidië, wordt er een heel ander licht geworpen op de geschiedenis der eerste soeltans van Atjèh en Pidië, en komt het verhaal, voorkomende in bovenvermeld handschrift, [2]) behalve de jaartallen en vele onnauwkeurigheden, vermoedelijk het meest overeen met de werkelijkheid.

Het verhaal, door de Portugeesche geschiedschrijvers te boek gesteld, dat de Soeltans van Atjèh zouden afstammen van slaven, verraadt te veel een ouden bekenden Atjèhschen truc om n. l. tegenstanders zoogenaamd van slaven te doen afstammen. Zoo wordt dit o. a. ook verteld van het machtige Pòlém-geslacht en dat van Habib Seunagan; [3]) nog meer voorbeelden van dien aard zouden hier genoemd kunnen worden.

De Portugeesche geschiedschrijvers zullen bedoelde bijzonderheden wel geput hebben uit de verhalen van den, voor den Soeltan Ali Moeghâjat Sjâh van Atjèh naar Pasè uitgeweken vorst van Pidië, die zijn tegenstander aanduidde als een gewezen slaaf of afstammeling daarvan.

Alvorens verder te gaan, zullen wij eerst vluchtig de

1) Zie ook „De Atjèh-oorlog" door E. S. de Klerck dl. I blz. 46.

2) Dr. Djajadiningrat vermoedt, dat dit handschrift afkomstig is uit de boekerij van Isaak de St. Martin, Raad van Indië en gestorven in 1696; welke boekerij gepubliceerd werd door Dr. F. de Haan in het Tijdschrift Bat. Gen. dl. 42; onder No. 15 van die lijst komt voor: „een maleytse cronyk van de Aatchynse koningen 2 maal" („Soeltanaat van Atjèh" blz. 238).

3) Zie Dr. Sn. H. „De Atjèhers" Dl. II. blz. 15.

bovenbedoelde pas ontdekte Soeltansgraven behandelen, terwijl vermoedelijk binnen korten tijd die graven door meer bevoegden zullen gepubliceerd worden op wetenschappelijke basis.

Waar tot nog betrekkelijk vóór korten tijd algemeen werd aangenomen, dat Alî Moeghâjat Sjâh, wiens grafmonument gelegen is in de tegenwoordige kazerne van het 3e. Baton Infie te Koeta Radja, de eerste Soeltan van Atjèh zou geweest zijn, terwijl er vóór dien tijd slechs hoofden waren met den titel „merah", werden wij in 1915 verrast door de vondst van een Soeltansgraf in Biloej met een opschrift, dat vertaald aldus luidt:

„Dit is de rustplaats van hem, wien God genade moge schenken, den Soeltanszoon, Soeltan Moethaffar Sjâh, zoon van Inajat Sjâh, zoon van Abd-Allah al Malik al Moebîn, die is overleden op Maandag den 10en van de Maand Radjab van het jaar 902 na de Hidjrah des Profeets, den uitverkorene, den beste van wat geschapen is. God zegene Hem en schenke Hem vrede. O God! Vergeef hem, die in dit graf rust, en doe op hem nederdalen. . . . ."

(Slot onleesbaar). [1])

Aan het eind van 1915 werden door den heer J. J. de Vink eveneens twee belangrijke graven in Pidië gevonden.

Op een afstand van ± 6 K. M. van onze vestiging Sigli, in de gampōng Klibeuët — landschap Pidië — ligt de z. g. „Tjòt Kandang," een mooi beschaduwde grafheuvel, waarop onder een atap-afdakje met houten omwanding, drie oude Atjèhsche graven tegen weer en wind beschut. Terwijl twee dier graven aangeduid zijn door niet versierde en onbeschreven zandsteen-tafelen, vertoont het middelste graf kunstig uitgebeitelde graniet steenen met arabesken (boe-

1) Deze vertaling werd door Dr. F. D. K. Bosch op verzoek van den Civielen en Mil. Gouverneur van Atjèh en Onderh. bij de fotos, aan Z. Exc. toegezonden, tevens ook werd medegedeeld, dat Maandag 10 Radjab 902 A.H. = Dinsdag 14 Maart 1497 A.D.

ngòng awan) en gestyleerd Arabisch schrift. De letters zijn vervormd en de woorden op vreemde wijze door elkaar geslingerd, terwijl alle diacritische teekens ontbreken, voorts heeft men door het schrift ook nog gestyleerde ا 's aangebracht.

In een noot (2) blz. 545 van het Tijdschrift van het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen (deel LIV afl. 5—6) zegt o. a. de Heer J. P. Moquette van dergelijke grafinscriptie's: „De onderlinge verbinding „van letters en woorden heeft op deze steenen dikwijls geen „beteekenis voor de lezing, alleen wordt de duiding er „moeielijker door. Technisch, dus van steenhouwers stand- „punt bekeken, is er wel wat voor te zeggen, omdat de „stabiliteit van de inscriptie er door bevorderd wordt. Een „alleen staande letter splintert gemakkelijker dan wanneer „die letter op een of andere wijze verbonden is". Dit is nu ook op dezen steen van toepassing.

Behalve de „kalimah" (geloofsbelijdenis), de Ajàt oel-koersi (troon vers) en andere koranteksten, kon schrijver van dit opstel met behulp van Habib Tjoet op een der steenen het volgende ontcijferen:

„Soeltan Ma^cAroef Sjàh, overleden in den nacht van Zondag den 22ste van de maand Djoemâda'l-âchir van het jaar 917 na de Hidjrah des Profeets" = 18 September 1511 [1]).

Merkwaardig is 't, dat de vader en de grootvader van dezen soeltan Ma^cAroef Sjàh in het grafschrift heelemaal niet genoemd worden, wat toen anders toch gebruikelijk was. Wie de vader van soeltan Ma^cAroef was, vinden wij echter terug in het grafschrift van zijne dochter, dat wij direct hieronder zullen bespreken.

Bedoeld graf van soeltan Ma^cAroef staat bij de tegenwoor-

1) Volgens mededeeling van den Heer J. P. Moquette aan den Heer J. J. de Vink klopt de dag niet, wat wel meer voorkomt „Zondag" zou dan moeten zijn „Dinsdag".

dige Atjèhsche bevolking van Pidië bekend onder den naam van „Kramat [1]) Teungkoe di Kandang", terwijl zijn grafsteen „Batoe terbang" wordt genoemd De veronderstelling werd daarom gemaakt, dat bedoelde steen van elders op de Tjòt Kandang zou geplaatst zijn, doch deze veronderstelling mist allen grond, daar soeltan Ma'Aroef Sjâh identiek is met den in meer genoemd handschrift voorkomenden Soeltan Ma'Aroef Sjâh.

Het tegenwoordig geslacht in Pidië had geen flauw vermoeden, dat eertijds hun land door zelfstandige soeltans werd geregeerd, van daar die fantastische namen voor het graf van een hunner voormalige vorsten.

Behalve de „Kramat Teungkoe di Kandang" werd door de bevolking een gravencomplex in de gampōng Sanggeuë,— eveneens in het landschap Pidië, — aangewezen op den linkeroever der Kroeëng Barōh (Pidië-rivier) tegenover de meuseugit Raja en ongeveer één kilometer ervan verwijderd. Slechts een klein tipje van een grafsteen was uit den grond zichtbaar, doch dit was voldoende voor den Heer de Vink om tal van mooie geornamenteerde grafsteenen te voorschijn te doen halen, waaronder een paar gave „batië nisam" [2]) van zandsteen, die, behalve artistiek geornamenteerd, geheel beschreven zijn.

Hoewel 't de gewoonte is om graven van voornamen altijd iets hooger te maken dan die van geringen, waarbij de boven de oppervlakte van den grond uitstekende ophooging eenigszins wordt afgerond, lagen de steenen ongeveer 8 d.M. in den grond; vermoedelijk door aanslibbing in den loop der jaren veroorzaakt, daar de rivier hier jaarlijks buiten hare oevers treedt en een laagje slib achterlaat. Door die sliblaag zullen vermoedelijk die steenen gespaard zijn gebleven, daar de gebezigde steensoort wel gemakkelijk te bewerken is, doch ook na weinige jaren reeds verweert. De opgedolven steenen blijken afkomstig te wezen van het graf eener prinses met name „Poetròë Balèë" [3]).

1) Zie Dr. Sn. H. „de Atjèhers" dl. I blz. 146.
2) Zie Dr. Sn. H. „de Atjèhers" Dl. I blz. 472 en 477.
3) Balèë = weduwe of gescheiden vrouw.

Uit het grafschrift, bestaande uit door elkaar gestrengelde woorden met gestyleerde Arabische letterteekens hebben wij kunnen ontcijferen:

„Poetròë Balèë, dochter van soeltan Ma'Aroef Sjâh, zoon „van Solòjman Noer, overleden op Woensdag den 20sten van „de maand Moeharam 970 van de Hidjrah des Profeets". *)

Hier hebben wij dus een grafsteen van de dochter van soeltan Ma'Aroef Sjâh, die haar vader ongeveer 50 jaren overleefde. Tevens blijkt, dat Solòjman Noer de vader was van soeltan Ma'Aroef Sjâh.

Waarom de namen van den vader en den grootvader van soeltan Ma'Aroef Sjâh niet vermeld werden op zijn grafsteen, moet vermoedelijk toegeschreven worden aan het feit, dat er geen plaats meer op dien steen overbleef om die namen te vermelden.

Veel overeenkomst vertoonende met de gevonden grafsteenen der oude soeltans van Pasè-Samoedra, zal Ma'Aroef Sjâh's grafmonument ook wel, wat de Heer Moquette zoo karakteristiek uitdrukte, — „fabriekswerk" geweest zijn uit het huidige Britsch-Indië („De Grafsteenen te Pasè en Grissee vergeleken met dergelijke monumenten uit Hindoestan", Tijdschr. Bat. Gen. K. en W. deel LIV afl. 5-6). Met de uitgebeitelde koranteksten reeds van te voren vervaardigd, werd een plaatsje opengehouden voor de namen en den datum van overlijden, welk opengelaten plaatsje niet voldoende ruimte blijkbaar aanbood om al die namen te bevatten. Daar Poetròë Balèë's grafsteen natuurlijk een „nisam inòng" is met aan beide zijden, op de grens van kroon en romp,

*) Hoewel de Commissie van praeadvies zich met deze en eenige andere lezingen niet geheel kan vereenigen, heeft zij toch gemeend dit stuk, waarin vele nieuwe gezichtspunten voor de geschiedenis van Pedir voorkomen, ongewijzigd tot plaatsing te moeten aanbevelen, omreden zij zelf voorloopig nog niet in staat is de juiste lezingen dier grafschriften te verschaffen.

wijd uitstaande krulversieringen, welke den naam dragen van oorsieraden (soebang), heeft de steenhouwer op deze „soebangs" nog de namen van haar vader en grootvader weten te wringen.

Behalve bovengenoemde graven werden tot nu toe nog in het landschap V. Moekims Tjoembö², bij het bekende Keumala, twee beschreven grafsteenen gevonden; één van een soeltan en de andere van een soeltans stedehouder of „Keudjroeën" (waarover later meer), doch waar de jaartallen geheel op ontbreken, zoodat zij betrekkelijk geen waarde voor dit opstel hebben.

Overal werd te vergeefs hier in Pidië naar soeltansgraven gezocht, waarbij de hoofden niet uitbleven met het verleenen van hunne medewerking. Tal van beschreven steenen worden wel aangetroffen, doch het geschrevene behelsde slechts „kalimah" en koranteksten.

Het valt daarom hard te betwijfelen of wij hier in Pidië nog wel meer beschreven soeltansgraven zullen aantreffen, die meer licht in de duisternis kunnen werpen, zoodat wij ons voorloopig moeten tevreden stellen met het bovenbeschrevene.

Wie Solòjman Noer was, die in het midden der 15e eeuw geleefd moet hebben, is moeilijk uit te maken.

Pòtjoet Meurah, weduwe van Toeankoe Machmoed, dochter van T. Pakèh Dalam van Pidië, de eenige Atjèhsche vrouw, die vrij goed op de hoogte is van Atjèh's verleden, beweert, dat soeltan Ma²Aroef Sjâh een Pasè'sche prins was, hetgeen niet zoo onwaarschijnlijk is.

Hij zou n.l. een afstammeling geweest zijn van Brahim Bapa, een der zonen van Aḥmad Permadala Permala, voorkomende in de „Hikajat Radja² Pasè".

Het verband moeten wij nu nog zoeken, op welke wijze een Pasè'sche prins op den troon van Pidië heeft kunnen zitten.

Ook om te weten, wie eigenlijk soeltan Aḥmad Permadala Permala was, van wien Solòjman Noer zou afstammen, moeten

wij vluchtig de oudste geschiedenis van het rijk Samoedra — Pasè nagaan, omdat zij ook eenigszins samenhangt met die van Pidië

Door verkeerde voorlichting van een Arabier, die op een der in 1884 gevonden grafsteenen in de Pasè-streek, meende te lezen het grafschrift van eenen soeltan Al-Hin, zoon van soeltan Al-Abid enz. heeft de Heer G. P. Rouffaer in de „Encyclopaedie van Ned. Indië" beproefd een geschiedenis van Samoedra — Pasè vast te stellen, o. a. op blz. 209 eerste kolom dl. IV van die Encyclopaedie wordt gezegd: „sub. 4. „S. Al-Abid, of (?) Achmad.

„13.. — 13... Ook zoon van 2. (S. Malik ath-Thahir „of Mohammad I). Onder hem, dus in ± 1370, wordt „Samoedra aan vorst Hajam Woeroek van Madjapahit onder-„hoorig. Sub. 5. S. Al-Hin 13.. — 1405. Zijn graf is te „Samoedra en dat zijner sultane. Wordt overvallen, door „den radja van Nakoer (Pedir), en sneuvelt (Groeneveldt, „Notes blz. 89). Het is echter ook mogelijk, dat S. Al-Hin „en de laatst bedoelde vorst van Samoedra twee verschillende „personen waren. Sub. 6. sultan (naam onbekend) 1405 — „1412. Is een visscherman, die zich als hoeloebalang op-„werpt, en Nakoer verslaat, waarop hij de weduwe van „5 — dus de te Samoedra begravene sultane ? ? — huwt. „Onder hem komt in 1406, de Chineesche gezant Chêng Ho „voor het eerst te Samoedra enz." „Hierin heeft de Heer G. P. Rouffaer zich vergist", zegt de Heer J. P. Moquette in zijn „De Eerste Vorsten van Samoedra — Pasè", [1]) en licht dit als volgt toe:

„De juiste lezing van den stamboom op dien steen werd „sedert gepubliceerd door Prof. Dr. C. Snouck Hurgronje „in zijn inaugureele Rede, uitgesproken op 23 Januari 1907, „constateerende, dat de begravene was een vrouw en wel „een dochter van soeltan Zain al-Abidîn, bin as soeltan „Aḥmad, bin as soeltan Moehammad, bin as soeltan al-„Malik Saleh".

1) Rapporten van den Oudheidkundigen Dienst in Ned. Indie 1913.

In verband met hetgeen thans bekend is geraakt door de gevonden graven in de Pasè-streek, kunnen wij zeggen, dat de eerste Moh. soeltan van Samoedra-Pasè was Malik al-Saleh, overleden in 696 A.H. of 1297 A.D. en opgevolgd door zijn zoon Moehammad of ook wel genoemd Malik al-Thahir, overleden in 726 A.H. of 1326 A.D. Deze werd weer opgevolgd door zijn zoon soeltan Aḥmad, die tot 1345 A.D. regeerde; in de hikajat Radja² Pasè, zooals boven reeds vermeld, Aḥmad Permadala Permala genoemd en die vader was van 30 kinderen.

Onder de regeering van soeltan Aḥmad's zoon en opvolger, die soeltan Zain al-Abidîn heette, brak er een oorlog uit met den soeltan van Pidië, waarbij Zain al-Abidîn in 1405 sneuvelde in een gevecht. [1])

Vermoedelijk geene mannelijke nakomelingen achterlatende, werd Zain al-Abidîn door zijn dochter [2]) opgevolgd, die in 831 A.H. of 1428 A.D. stierf. Zich tegenover hare vijanden, w.o. den soeltan van Pidië, zwak gevoelende, huwde zij met een van hare panglima's, een gewezen visscher, die de dood van Zain al-Abidîn wist te wreken door Pidië te verslaan.

Volgens de Chineesche kronieken, naar aanleiding van het bezoek van Chêng Ho in 1415 en 1431 aan Samoedra—Pasè, werd deze gewezen visscher en panglima van Zain al-Abidîn's dochter, in 1412 door haar zoon [3]) gedood, die daarna als vorst regeerde.

Nadat Pidië door de Pasè'ers was verslagen, ongeveer in 1405—1406, zal een Pasè'sche prins aldaar wel als soeltan zijn opgetreden om er tevens ook den Islam te verbreiden, van daar dat Ma Hoean in 1416 zegt, dat het staatje pas in opkomst was en dat het Samoedra's opperhoogheid erkende.

Soeltan Maᶜaroef Sjâh van Pidië zal daarom ongetwijfeld een vorst geweest zijn uit de Samoedra—Pasè'sche dynastie.

---

1) Groeneveldt, Notes blz. 89.

2) Een tijd lang aangezien voor soeltan Al-Hin.

3) Zoon uit een vorig huwelijk.

De regeeringen van de verschillende vorsten van Pidië in de 15de eeuw zullen zich wel gekenmerkt hebben door bloedige oorlogen met hunne naburen en onderlinge twisten van kroonpretendenten.

Wij zullen hier later zien, dat „l'histoire se répètè".

Uit het in Biloej gevonden grafschrift hebben wij kunnen opmaken, dat de eerste bekende soeltan van Atjèh Moethaffar Sjâh was, die in 902 A.H. of 1497 A.D. stierf, terwijl hij zeker wel dezelfde persoon zal geweest zijn, die in het door Dr. Djajadiningrat gepubliceerde oude handschrift voorkomt onder den naam van Moethaffar Sjâh, doch hierin wordt het jaar 919 A.H. als zijn sterfjaar genoemd in plaats van 902, eene vergissing waarop men in Maleische kronieken niet zoo nauw moet letten.

Dat Atjèh in het begin van 1500, als onderhoorigheid van Pidië, zou bestuurd zijn door een vrijgemaakten slaaf, — waarvan de Portugeesche kronieken melding maken, — iets ongerijmds is, bewijst het graf te Biloej reeds voldoende, terwijl bovenbedoeld handschrift, dat de toenmalige heerschers van Atjèh en van Pidië nauwkeurig noemt, er ook heelemaal niet op zinspeelt. Hierboven reeds werd met een enkel woord vermeld, hoe de Portugeezen vermoedelijk aan dat praatje zijn gekomen.

De in het handschrift genoemde vader en grootvader van soeltan Moethaffar Sjâh komen niet overeen met de namen in 't grafschrift vermeld.

Volgens het handschrift had Sjâh Machmoed bij een hemelprinses, die hij bij 't bad verraste en waarmede hij trouwde, twee kinderen, een zoon en eene dochter met name Solòjman en Poetri Arkiah.

Zijn broer Radja Mohammad was eveneens met eene hemelprinses gehuwd, welke hem een zoon en eene dochter baarde, resp. Ibrahim Sjâh en Sapiah genaamd. Ingevolge den wil van den grootvader Mansoer Sjâh van het rijk Lamri [1]) trouwde

1) Zie noot 6 onderaan blz. 20. Lamri = Lambri.

Solòjman met Sapiah en Ibrahim Sjâh met Arkiah. Solòjman Sjâh had tot zoon Moethaffar Sjâh en Ibrahim Sjâh's zoon heette Inajat Sjâh.

Voorts lezen wij nog in de Hikajat: „Adapoen radja „Moethaffar Sjâh jang si ajah si boenda dengan radja „Moenawwar Sjâh itoe beranakkan radja Sjamsoe Sjâh".

Hier wordt Moethaffar Sjâh opgegeven als een volle broer van Moenawwar en als de vader van Sjamsoe Sjâh, terwijl hij elders in de hikajat weer als een broer van dezen laatsten vermeld staat. Dit klopt dus niet!

De ouders en grootouders van soeltan Moethaffar Sjâh heeft de auteur van de Hikajat in zoo'n legendarisch kleed gewikkeld, dat gerust aangenomen kan worden, dat hij er òf heel weinig van af wist, òf namen en feiten met elkaar verwisselde en verwarde. We zullen hier onder zien, dat dit laatste het geval is, en daarom zullen we het verhaal maar verder volgen.

Volgens de hikajat verdeelde de rivier het land in twee rijkjes: Dâr-al-Kamal onder soeltan Inajat Sjâh en Makota Alam onder soeltan Moethaffar. Beide vorsten geraakten met elkaar in strijd, die tientallen van jaren duurde. Door een list werd eindelijk soeltan Inajat Sjâh overwonnen en maakte soeltan Moethaffar Sjâh zich meester van het rijk Dâr-al-Kamal om zoodoende het rijk Dâr-al-islam of Atjèh [1]) te stichten.

---

1) Voor 't eerst wordt de naam Atjèh in de geschiedenis genoemd, dus aan het eind v/d 15e eeuw. Vergelijk ook „het soeltanaat v. Atj." blz. 142 noot 1) onderaan, waarin Dr. Djajadiningrat zegt: „In bovenvermeld stuk van den Heer Rouffaer (Petroleum in Perlak 1511—1682 enz.) protesteert hij te recht tegen de bewering van prof. Schlegel in diens Geogr. N. XVI in T'oung Pao 2e s. vol. II p. 120, waar S. stempelt tot „quite right" het aarzelend uitgesproken vermoeden van Takakusu in diens uitgave van I-tsing, dat I-tsing's O-shen = Atjèh zou zijn m. a. w. dat de naam Atjèh reeds ± 692 A. D. voorkomt! Prof. Kern daarentegen had er, en naar mijne meening volkomen terecht, Shan = Siam in herkend, en Rouffaer tartte pr. S. een andere, maar buiten allen twijfel staande plaats aan te wijzen, waar de naam Atjèh voorkomt tusschen 700 en 1500 A. D. Trouwens op p. 367 terzelfder plaatse zegt prof. Schlegel zelf, dat er geen Chineesch bericht is over Atjèh vroeger dan 1618".

Hij wordt na zijn dood door zijn zoon soeltan Ali Moeghajat Sjâh opgevolgd. Deze had twee zusters met name Radja Mas en Siti.

Toen soeltan Ma"Aroef Sjâh van Sjihr Doeli (= Pidië zie blz. 24) dat vernam, zond hij een „seulangké" (tusschenpersoon bij huwelijken)[1]) naar den soeltan van Atjèh om een dier prinsessen ten huwelijk te vragen. Soeltan Ali Moeghajat Sjâh gaf daarop een afwijzend en beleedigend antwoord n. l. dat soeltan Ma"Aroef Sjâh van lage geboorte was, terwijl zijne zusters van hemelprinsessen afstamden.

Soeltan Ma"Aroef Sjâh was daarover zeer verbitterd en zwoer bij God, dat indien hij het rijk Atjèh niet ten onder bracht en soeltan Ali met zijne zusters gevangen nam, hij hier op aarde niet meer wilde huwen. Met al zijne oelèëbalangs en een groot leger van volgelingen, waarbij tal van olifanten en paarden, trok soeltan Ma"Aroef Sjâh naar het rijk Atjèh om aldaar den vorst te beoorlogen. Aan den bovenloop van een rivier bij den voet van de Goenöng Kalasa Intan, Dar al Safa[2]) genoemd, bivakeerde het leger van Soeltan Ma"Aroef Sjâh.

Soeltan Ali Moeghajat Sjâh had intusschen gelegenheid zijne oelèëbalangs en volgelingen te verzamelen om het leger uit Pidië te bestrijden. De gelegenheid om Ma"Aroef Sjâh slag te leveren, bood zich aan, toen de Pidiëers in plaats van te waken sliepen. Soeltan Ma"Aroef Sjâh met zijn leger werd slapende overvallen en geheel verslagen. Tal van oelèëbalangs werden gedood of gevangen genomen zoodat de soeltan van Pidië slechts met een klein gedeelte van

---

1) Zie ook „de Atjèhers", dl. I. Blz. 322.

2) Welke plaats hiermede bedoeld wordt, is niet uit te maken. Vermoedelijk gelegen aan den bovenloop van de Kroeëng Lam Nga, die in de Koeala Gigiëng (Gr. Atjèh) uitmondt, daar het leger van Ma"Aroef Sjâh den weg langs het strand gevolgd zal hebben; de weg over de waterscheiding zou in dien tijd te veel moeilijkheden voor een leger met paarden en olifanten hebben opgeleverd. De Goenöng Kalasa Intan is dus een uitlooper van den Goudberg.

zijn oorspronkelijk leger ternauwernood weer zijn gebied kon bereiken.

Soeltan Ma῾Aroef Sjâh werd opgevolgd door zijn zoon soeltan Aḥmad, doch deze vorst wist zich niet bij zijne onderdanen bemind te maken.

Na het gevecht bij Dar-al-Safa waren tal van Pidië'sche oelèëbalangs in Atjèh gevangen gehouden, die veelvuldige bezoeken ontvingen van familieleden uit Pidië. Van die familieleden en andere bezoekende Pidië'sche oelèëbalangs vernam soeltan Ali Moeghajat Sjâh, dat het volk aldaar hoogst ontevreden was over hunnen vorst. Zijn hulp werd zelfs ingeroepen om een eind aan Ahmad's regeering te maken. Daar voelde de soeltan Ali Moeghajat Sjâh wel wat voor, omdat hij niet tevreden was met den Ma῾Aroef Sjâh toegebrachten nederlaag, en hij ook den smaad op den zoon wilde wreken.

Een groot leger met olifanten en paarden werd door soeltan Ali Moeghajat Sjâh uitgerust en een inval gedaan in het rijk Pidië. Van uit een hoogen top „Soeroekam Djamil" 1) zag hij Pidië liggen, terwijl overal de vaandels en vlaggetjes van zijne Atjèhsche oelèëbalangs wapperden. In plaats van tegenstand te bieden, sloten zich de oelèëbalangs en bevolking van Pidië bij het leger van den soeltan van Atjèh aan.

Tevergeefs riep soeltan Aḥmad Sjâh middels geweerschoten zijne onderhoorigen op, die hem verweten, dat hij o. a. indertijd in Atjèh ook niet mee had gevochten, zoodat zij nu op hun beurt er verschoond van wenschten te blijven. Met 400 man, die hem trouw gebleven waren, bood soeltan Aḥmad een zwakken tegenstand, en moest ten slotte vluchten naar Meureudoe. Van daar deed hij nog een poging per prauw om zijn gebied te herwinnen, doch hij vond zijne

1) De Soeroekam Djamil moet een van de hoogste toppen wezen van het heuvelland der V moekims Laweuëng; dit wijst er op, dat Ali Moeghajat ook den weg langs het strand gevolgd heeft.

versterking en paleis reeds door Soeltan Ali Moeghajat Sjâh bezet, die voorloopig zijn zetel daar vestigde om het bestuur in Pidië, dat onder soeltan Aḥmad in de war was geloopen, behoorlijk te regelen. De oelèëbalangs, die hem hulde kwamen bewijzen, werden in hun oorspronkelijk gezag bevestigd, terwijl degenen onder hen, die zich niet aan zijn gezag wilden onderwerpen, werden gedood. Toen alles reeds behoorlijk geregeld was, werd een Atjèhsche oelèëbalang als stedehouder van Pidië aangesteld en trok soeltan Ali Moeghajat Sjâh weer naar zijn land terug", zegt de hikajat in het handschrift; van soeltan Aḥmad wordt niet meer gerept.

Daar de inval van den soeltan van Pidië in Groot-Atjèh vóór Ma^cAroef's dood in 1511 heeft plaats gehad en soeltan Ali Moeghajat Sjâh pas in 1521 Pidië veroverde, hetgeen wij uit de Portugeesche kronieken weten, klinkt het verhaal in het handschrift eenigszins onwaarschijnlijk, als zoude de eerzuchtige Ali Moeghajat Sjâh ruim tien jaren gewacht hebben, om zijne wraakplannen te volvoeren, terwijl hij toch geen reden had om wraak te nemen, daar Ma^cAroef volgens het verhaal de nederlaag heeft geleden.

Het vinden van soeltan Moethaffar Sjâh's graf in Biloej (IX Moekims), wijst er eerder op, dat deze vorst heeft moeten vluchten en in zijn vlucht in het jaar 1497 onzer jaartelling is overleden.

Thans moeten we weer enkele soeltansgraven behandelen, om de vermoedelijke geschiedenis van Atjèh en Pidië te kunnen vaststellen.

In de z. g. Kandang XII te Koeta Radja, in het kampement van het 3e Betoⁿ Infᵗᵉ, treffen wij het grafmonument van soeltan Ali Moeghajat Sjâh, zoon van soeltan Sjamsoe Sjâh. *) Als sterfjaar wordt vermeld 12 Dōj hidjah 936 A. H. = 7 Augustus 1530 A. D. Ook het graf van zijn vader soeltan Sjamsoe Sjâh, bekend onder den naam van „Koeboe Pòteu Meureuhōm" werd te Koeta Alam gevonden. Soeltan Sjam-

*) Zie: Oudheidkundig Verslag 2e kwartaal 1914, Bijlage O.

soe Sjâh, zoon van Radja Moenawwar Sjâh, overleed den 14 Moeḥarram 937 A. H. = 7 September 1530 A. D, dus precies één maand na zijn zoon.

Hierboven werd reeds medegedeeld, dat in meergenoemde Hikajat soeltan Moethaffar Sjâh een volle broer van Moenawwar Sjâh genoemd wordt en dat Moethaffar Sjâh de vader was van Sjamsoe Sjâh (zie blz. 38). Dit zal wel eene vergissing wezen, en moeten luiden: „Sjamsoe Sjâh was de zoon van Moenawwar Sjâh, die weer een volle broer was van soeltan Moethaffar Sjâh", hetgeen dan met de opschriften der soeltansgraven zou kloppen.

Op het grafmonument van den bekenden Pòteu Meureuhôm Daja, gelegen aan de oude Koeala Daja, lezen we: „Soeltan Salathin Ala'ad-dîn Ri^cajat Sjâh, zoon van soeltan Inâjat Sjâh, overleden den 7en Radjab 913 A. H. = 12 November 1508 A. D.

Soeltan Moethaffar Sjâh van Atjèh, soeltan Ala'ad-dîn Ri^cajat Sjâh van Daja en radja Moenawwar Sjâh waren dus broers van elkaar.

Voorts werd nog te Koeta Alam een graf gevonden van Radja Ibrahim, zoon van soeltan Sjamsoe Sjâh, overleden den 21 Moeharram 930 A. H. = 30 November 1523. Dit zal soeltan Ibrahim geweest zijn, bedoeld in de Portugeesche kronieken, en een tijdlang geidentificeerd met zijn broer soeltan Ali Moeghajat Sjâh. [1])

In verband met het bovenstaande kunnen wij thans het volgende vaststellen:

Ongeveer in het midden van de 15e eeuw regeerde als vorst van Lamri of Lambri soeltan Inajat Sjâh, zoon van Abdallah Almalik Almoebîn, die vermoedelijk den Islam er heeft ingevoerd. Soeltan Inajat Sjâh had drie zoons 1e. Soeltan Moethaffar Sjâh, later zijn opvolger, 2e. Soeltan Salathin Ala'ad-dîn Ri^cajat Sjâh, die over het gebergte naar het Westen trok, met een vlot de Kroeëng Lam Beusòë

1) Het sultanaat van Atjèh, blz. 152.

afzakte en het rijk Daja stichtte, terwijl hij er den Islam invoerde, [1]) 3e Moenawwar Sjâh (?)

Onder de regeering van soeltan Moethaffar Sjâh deed soeltan MaʿAroef Sjâh van Pidië, vermoedelijk aan het eind van 1496 of heel in het begin van 1497 A. D, met een groot leger, waarbij vele paarden en olifanten ingedeeld, een inval in Atjèh proper. Moethaffar Sjâh, vorst van een rijk betrekkelijk pas in wording, leed de nederlaag en moest vluchten naar het binnenland, alwaar hij te Biloej den 14 Maart 1497 A. D overleed en begraven werd.

Volgens de verhalen van de Portugeezen, zou soeltan MaʿAroef Sjâh in 1497 als overwinnaar van Groot Atjèh twee gewezen slaven als stedehouder van Atjèh en het aan Atjèh onderhoorige rijk Daja hebben aangesteld. Te voren hebben we reeds gezegd, dat dit zeer onwaarschijnlijk klinkt, terwijl toch ook de vorst van Daja, broer van Moethaffar Sjâh, tot 1508 A. D. in zijn rijk heeft geregeerd.

Mogen we de Hikajat in het handschrift gelooven, dan zou soeltan Moethaffar Sjâh zijn opgevolgd door zijn neef Sjamsoe Sjâh, zoon van Moenawwar Sjâh (deze naam duidt alles behalve een slavenafkomst aan).

Daar de naam „Atjèh" ongeveer uit dien tijd moet dateeren en in verband met de afleiding van dat woord n. l. van „Atji" (oudere zuster of oudere nicht), [2]) doet dit ons de misschien niet te gewaagde conjectuur maken, „dat soeltan

---

1) De legende van Daja luidt: „Een zoon van den soeltan van Atjeh kwam met een vlot de rivier afzakken. Op een gegeven oogenblik raakte dat vlot aan den grond vast. Niettegenstaande alle mogelijke krachtsinspanningen kon de Prins zijn vaartuig niet los krijgen, waarop hij wanhopig riep: „Daja hana oepaja lé" (ik weet er geen raad meer op). Hij ging aan wal en stichtte er een rijk, alwaar de Islam werd ingevoerd. „Naar zijn uitroep werd dat rijk Daja genoemd".

Dit verhaal teekende ik indertijd op te Poelò Raja, alwaar ik in 1903 als Civiel Gezaghebber optrad.

2) Zie mijn „Atjèhsche zijde industrie", blz. 5 en ook „Het soeltanaat van Atjèh" blz. 145 onderaan.

Ma^cAroef Sjâh zijne oudere zuster met het veroverde rijk Lamri of Dâr al-Kamâl beleende.

Waar de voorouders van Ma^cAroef uit Voor-Indië afkomstig waren, zal men vermoedelijk nog het woord „Atji" in plaats van het latere Atjèhsche woord „da" voor oudere zuster, in dien tijd gebruikt hebben. Als strenge aanhangers van het Mohammedanisme, dat alleen het „zwaardleen" erkent, zal het volk die zuster slechts in naam als hun souverein erkend hebben, terwijl in haar plaats haar zoon Sjamsoe Sjâh in werkelijkheid regeerde. Moenawwar Sjâh zou dan een zwager geweest zijn van soeltan Ma^cAroef Sjâh van Pidië".

Soeltan Sjamsoe Sjâh, die dus in 1497 aan de regeering kwam, had twee zoons Ali Moeghajat en Ibrahim.

Te oordeelen naar de krijgstoerustingen tegen Atjèh en het gevonden grafmonument op de Tjòt Kandang moet Pidië zijn bloeitijdperk gehad hebben onder de regeering van soeltan Ma^cAroef Sjâh. Na zijn dood op den 18 September 1511 A. D. werd hij, volgens de Hikajat opgevolgd door zijn zoon soeltan Aḥmad. Op blz. 209 tweede kolom, dl. IV van de encyclopaedie van Ned.-Indië zegt de Heer Rouffaer, dat van 1513—1518 een zoon van den soeltan van Pidië, doch geboren Pasè'er als soeltan in het rijk Samoedra-Pasè regeerde; een zoon van Soeltan Ma^cAroef Sjâh zou dit dan moeten geweest zijn. Hierdoor zouden wij een aanwijzing meer verkrijgen, dat Ma^cAroef Sjâh van een Pasè'schen prins afstamde.

Soeltan Salathin Ri^cajat Sjâh van Daja stierf, zooals we te voren reeds vermeld hebben, in 1508, en werd opgevolgd door zijn zoon, wiens naam in geen enkele kroniek genoemd wordt. Behalve die zoon, die hem opvolgde, had de vorst van Daja eene dochter, met name Siti Hawa.

De jeugdige prins Ali Moghajat Sjâh vroeg Siti Hawa ten huwelijk, doch werd door haar broer afgewezen, daar Ali Moeghajat Sjâh toch een zoon was van een aan Pidië

onderhoorigen vorst en hij dus geen partij was voor zijn zuster. Diep daarover beleedigd, zon hij op wraak; een leger werd uitgerust om Daja te tuchtigen, en toen zijn vader er zich tegen verzette, werd deze gevangen genomen en gedwongen de regeering over te dragen aan zijn zoon. Sjamsoe Sjâh stierf pas in 1531, dus nog lang na zijn gedwongen abdicatie. Onder den naam van Soeltan Ali Moeghajat Sjâh deed hij ongeveer in 1520 een inval in Daja; het rijk werd veroverd en de soeltan verjaagd, tevens nam hij Poetròë Siti Hawa als bruid mede.

Eenigszins verward, kunnen wij dit alles weer terugvinden in de Hikajat van het handschrift. Ook daar wordt de prinses Siti genoemd, waarom een strijd tusschen twee rijkjes ontbrandde.

Toen in Mei 1521 een Portugeesche vloot onder Jorge de Brito vóór Atjèh werd verslagen (Zie hiervoor blz. 26), voornamelijk door het beleid van Radja Ibrahim broer van den Soeltan, was Ali Moeghajat Sjâh door de veroverde schepen met geschut in staat zijne buren, zoo noodig, weerstand te bieden. De eerzucht van dezen energieken vorst was door al deze veroveringen zoo opgewekt, dat hij iedere gelegenheid aangreep, om zijn gebied uit te breiden. Deze gelegenheid deed zich weldra voor.

De bevolking en ondergeschikte hoofden van Pidië waren heelemaal niet te spreken over het wanbestuur van soeltan Aḥmad en hadden er blijkbaar over gesproken in Atjèh bij bloedverwanten en kennissen, hetgeen ook soeltan Ali Moeghajat Sjâh ter oore kwam.

Dit greep hij aan om zijn z.g. leenheer de gehoorzaamheid op te zeggen. Met een groot leger onder aanvoering van zijn broer Radja Ibrahim, trok hij naar Pidië. Hij ondervond er geen tegenstand. Hoofden en bevolking de regeering van Aḥmad moede, sloten zich bij het leger van den Atjèhschen soeltan aan.

Soeltan Aḥmad vluchtte naar Pasè, hetgeen voor Ali

Moeghajat een voorwendsel was om ook dat rijk aan te vallen. Pasè-Samoedra werd in 1524 veroverd, terwijl Ali Moeghajat de daar liggende Portugeesche bezetting verjoeg. Meer uitvoerig, en hetgeen we ook voor waar kunnen aannemen, werd hier op blz. 27 t/m 28 het een en ander ervan medegedeeld.

Als oorlogsbuit uit Samoedra-Pasè nam soeltan Ali Moeghajat Sjâh vermoedelijk mede de groote klok te Koeta Radja, waarvan melding wordt gemaakt in de „Hikajat Malém Dagang" onder den naam van „tjakra Dōnja". [1])

Deze klok van Chineesch maaksel met Chineesch en Arabisch-Maleisch letterschrift, waarvan 't laatste nog niet te ontcijferen is, heeft het jaartal van aanmaak 1409 A. D. [2])

Groot-Atjèh had in dien tijd nog geene aanrakingen met de Chineezen (niet vóór 1618), daartegen Samoedra-Pasè wel, hetgeen wij hierboven reeds gezien hebben. De bewering, dat na ± 1435 A. D. Samoedra geen politiek verkeer meer met China had (Groeneveldt blz. 90), zou dus hiermee niet kloppen. Ook kan die klok geen oorlogsbuit uit Malaka onder de oorlogen van Iskandar Moeda geweest zijn, daar de Boestân as-Salatin er zeker uitvoerig over geschreven zou hebben.

Bij een der gevechten, die tot Pasè's verovering leidde, sneuvelde de dappere Radja Ibrahim, de schrik der Portugeezen. Zijn lijk werd naar Groot-Atjèh overgebracht en te Koeta Alam begraven. De datum van zijn overlijden is 21 Moeḥarram 930 A. H. = 30 November 1523.

Soeltan Ali Moeghajat Sjâh, de grondvester van het Atjèhsche rijk zou vergiftigd zijn door zijn hierboven reeds genoemde vrouw Siti Hawa, om haar broer, den verdreven vorst van Daja te wreken. Datum van zijn overlijden werd reeds boven vermeld. Het graf van Siti Hawa werd ook door den Heer de Vink gevonden. Zij overleed den 11 Moeḥarram 962 A. H. = 6 December 1554.

1) Zie „De Atjèhers", dl. II blz. 86.

2) Deze opgave werd mij door een ontwikkelden Chinees verstrekt.

Met de vlucht van soeltan Aḥmad Sjâh uit Pidië, ongeveer in 1521 A. D. houdt dus het soeltanaat van Pidië op te bestaan en werd dat voormalige machtige rijk door stedehouders van den soeltan van Atjèh bestuurd.

Wetende, dat reeds van ouds de vrouw in Atjèh een belangrijke rol in het staatsleven heeft gespeeld, zal de dochter van soeltan Ma^cAroef Sjâh, Poetròë Balèë te voren genoemd, die in Sanggeuë begraven ligt, tot haar dood in 976 A. H. invloed gehad hebben op het bestuur in Pidië, niettegenstaande door soeltan Ali Moeghajat Sjâh en later vermoedelijk ook door zijne opvolgers een Atjèhsche oelèëbalang als stedehouder aldaar was aangesteld. Haar graf toont voldoende aan, dat zij in haar leven een zeer belangrijke persoonlijkheid in Pidië is geweest.

Als stedehouder van den soeltan werden niet alleen oelèëbalangs in Pidië geplaatst, doch ook soeltanstelgen kwamen voor dien belangrijken post in aanmerking. Aan het eind van de 16de en ook in het begin van de 17de eeuw bestuurde als hoofd van Pidië een zoon van soeltan Alâ'ad-dîn Riajat Sjâh, meer bekend onder den naam van Sajjid al-Moekammal. Een soeltanstelg zijnde, noemen de kronieken hem „soeltan Hoesein".

Om te weten wie soeltan Sajjid al-Moekammal was, moeten wij weer terugkeeren tot de soeltans van Atjèh.

Van soeltan Ali Moeghajat's zoon en opvolger, Salâh ad-dîn genaamd, werd op blz. 23 reeds met een enkel woord vermeld, dat hij, volgens de inlandsche kronieken een zwakkeling was, die niet in staat geacht kon worden het rijk te besturen, zoodat zijn broeder, die als vorst van het veroverde Samoedra-Pasè [1]) regeerde, hem onttroonde. Daar op het graf van soeltan Salâh ad-dîn in de gampōng Bitaj nabij Koeta Radja gevonden, het jaar van zijn dood 23 Sjawwâl 955 A. H. = 25 Nov. 1548 vermeld wordt en

1) In de hikajats gewoonlijk „tjam-tja-lirea" genoemd.

volgens de opgave van de Boestân as-salâtîn deze vorst negen jaren zijn val overleefde, kunnen wij thans aannemen, dat Salâh ad-dîn 's broer en opvolger, soeltan Alâ ad-dîn Ri^cajat Sjâh al-Kahhar, zoon van s. Ali Moeghajat Sjâh in ± 1539 A. D. aan de regeering kwam.

Van dezen vorst wordt gezegd, dat hij het werk, door zijn energieken vader begonnen, weer voortzette. In de overlevering leeft hij voort als de organisator van het Atjèhsche staatsbestuur, die de indeeling van het volk in stammen of ka"ōm's [1]) tot stand bracht en ter versterking van den Islam en om steun in den strijd tegen de Portugeezen, gezanten naar den soeltan van Turkije zond, van wien hij in de kanongieterij bedreven ambachtslieden toegezonden kreeg. [2]) Eveneens in de Kandang XII begraven, meldt de inscriptie op zijn grafsteen den datum van overlijden 8 Djoemâda'l-awwal 979 A.H. = 28 September 1571 A. D. Hij werd opgevolgd door zijn zoon Hoesein onder den titel van soeltan Ali Ri^cajat Sjâh. Deze vorst, eveneens in de Kandang bovenbedoeld begraven, heeft tot datum van overlijden 12 Rabi^cal-âchir 987 A.H. = 8 Juni 1579 A.D.

Volgens de inl. kronieken was deze soeltan mild van aard en liefderijk jegens geleerden en andere onderdanen. Hoewel de kronieken over zijn regeering veel met elkaar verschillen, kunnen we aannemen, dat hij na den dood van zijn vader niet zonder protesten van den kant zijner broers de regeering aanvaardde. De Maleische kronieken vertellen verder niets van hem. Van Europeesche zijde weten wij echter, dat hij den strijd tegen de Portugeezen, door zijn vader krachtig aangevat, voortzette. [3])

Soeltan Ali Ri^cajat Sjâh werd in naam opgevolgd door

---

1) Zie „de Atjèhers", dl I blz. 46.

2) Niemann's Bloemlezing blz. 121; van Langen in de Bijdr. Kon. Inst. 5, III blz. 337.

3) „Het soeltanaat van Atjèh", blz. 157 en 158.

zijn zoontje soeltan Moeda, een zuigeling van vier maanden, die reeds na 7 maanden stierf. Na soeltan Moeda kwam aan de regeering zijn oom, de vorst van Priaman, zoon van soeltan al-Kahhar met den titel van soeltan Sri Alam. De Boestân as-salatîn zegt, dat deze vorst zeer boosaardig was, niet kon regeeren en, zooals ook de overige kronieken melden, na een kortstondig bestuur werd omgebracht. Sri Alam werd opgevolgd door zijn neef Zein al-abidîn, ook wel Radja Djeinal genoemd, zoon van den vorst van Aroe, soeltan Abd allah, zoon van soeltan Al-Kahhar, en in 1568 voor Malaka gesneuveld.

Als wij „het Soeltanaat van Atjèh" over de regeering van soeltan Zein al-abidîn raadplegen, lezen we daarin, dat hij zeer wreed was; zonder te voren bloed gezien te hebben, had hij geen eetlust en hij hield, zoo vertelt een andere kroniek, ervan om dieren en menschen tegen elkaar te laten vechten.

Hij onderging dan ook hetzelfde lot als zijn voorganger en werd na eene korte regeering vermoord op den 13en Sjaʿban 987 A. H. = 5 October 1579 A. D. In nog geen vier maanden hebben toen dus drie soeltans geregeerd. De opvolger van Djeinal was soeltan Alâ'ad-dîn Mansoer Sjâh. Hij was de eerste vreemdeling, die den troon van Atjèh beklom. De inlandsche kronieken weten feitelijk heel weinig van hem mede te deelen. Hij was een zoon van soeltan Aḥmad van Peraᵉ. Bij een Atjèhsche invasie in Peraᵉ met zijne moeder gevangen medegevoerd, huwde hij in Atjèh een soeltansweduwe, vermoedelijk een dochter van soeltan Al-Kahhar.

Volgens Couto, [1]) zou in Augustus 1582 soeltan Mansoer Sjâh een vloot van uit Atjèh naar Djôhor hebben gezonden, welke vloot onderweg Malaka aanviel, terwijl na een vergeefsch beleg van Djôhor deze vloot onverrichter zake terugkeerde.

1) Tiele in de Bijdr. Kon. Inst. 4, V blz. 167, 169—70.

Vier jaren daarna in 1586 was Mansoer Sjâh van plan weder tegen Malaka op te rukken, doch hij werd door zijn generaal, een gewezen slaaf van hem, Mora Ratissa geheeten, vermoord. „Marsden, zonder zijn bron op te geven", zegt Dr. Djajadiningrat, „plaatst de vermoording van Mansoer in Mei 1585".

Na hem, zeggen de inlandsche kronieken, kwam aan de regeering Makota Boejõng, onder den titel van soeltan Alâ'ad-dîn Riᶜajat Sjâh. Hij was een zoon van soeltan Moenawwar Sjâh van Indrapoera.

Nauwelijks drie jaren geregeerd hebbende, werd hij vermoord. In de gampõng Pandè begraven, geeft zijn grafschrft aan, dat hij den 14en Sjaᶜbân 997 A.H. = 28 Juni 1589 stierf.

Hij werd opgevolgd door den reeds bejaarden soeltan Alâ'ad-dîn Riᶜajat Sjâh, meer bekend onder den naam van Sajjid al-Moekammal, zoon van soeltan Firmân Sjâh. Volgens de hikajat, voorkomende in het vroeger reeds meermalen besproken handschrift, was Firmân Sjâh een zoon van soeltan Inajat Sjâh, den vorst van Dâr al-Kamâl. Dit zal wel weer een vergissing geweest zijn, in plaats van Inajat Sjâh zal wel bedoeld wezen soeltan Moethaffar Sjâh.

Sajjid al-Moekammal, door de rijksgrooten aangewezen om als soeltan te regeeren, zou eerst bedankt hebben, daar volgens hem Radja Asjém, zoon van een dochter van soeltan Mansoer Sjâh bij soeltan Ali Djala Abd al-djalil Sjâh van Djõhor er eerder voor in aanmerking kwam

Aangezien nu Radja Asjém daarvoor te jong en niet geschikt werd geacht, aanvaardde Alâ'ad-dîn eindelijk het aanbod der rijksgrooten.

Dat Sajjid al-Moekammal, wat zijn leeftijd betreft, een kleinzoon was van soeltan Moethaffar Sjâh, die in 1497 A. D. is gestorven, kan zeer goed mogelijk wezen, daar volgens de getuigenis van Europeanen soeltan Sajjid al-Moekammal in 1599 en 1602 reeds zeer oud was, en dat hij een zoon was van Firmân Sjâh, weten wij niet alleen, doordat het

door de Boestân as-salâtîn bevestigd wordt, maar ook door eene munt van hem en zijn zegel op den brief aan Prins Maurits.

Overigens zijn de verhalen over de troonsbestijging van dezen vorst zeer verschillend; zelfs die der Europeanen, die onder zijne regeering of iets later in Atjèh kwamen.

Vermoedelijk stammende uit het voornaamste en oudste vorstengeslacht van Atjèh, leefde hij vóór de aanvaarding van den Atjèhschen troon in armoede, vandaar de verhalen, dat hij oorspronkelijk visscher was, veel overeenkomende met dat verhaal van Samoedra-Pasè, door de Chineesche kronieken vermeld. [1])

In het Chronologisch overzicht der Atjèhsche soeltans (Bijlage I, blz. 213 van Dr. Djajadiningrat's prijsschrift), waarnaar wij kortheidshalve verwijzen, wordt van soeltan Alâ'ad-dîn Ri^cajat Sjâh nog vermeld, dat hij aanvankelijk in schijn voor den onmondigen [Radja Asjém] kleinzoon van soeltan Mansoer Sjâh optreedt, hem daarna ombrengt, om zich zelf op den troon te plaatsen.

Hij geraakt daardoor in oorlog met Djŏhor.

Sommigen schrijven hem ook toe den moord op soeltan Alâ'ad-dîn Mansoer Sjâh, bij wien hij als dapper krijgsman in hoog aanzien stond.

Soeltan Sajjid al-Moekammal had vier zoons en twee dochters n.l. 1e Maharadja Diradja, die reeds tijdens het leven van zijn vader stierf, 2e soeltan Moeda, die later zijn vader onder den naam van soeltan Ali Ri^cajat Sjâh opvolgde, 3e soeltan Hoesein, door zijn vader met het bestuur over Pidië belast, 4e Abangta Meurah Oepah, die te Djŏhor stierf. Zijne dochters heetten Radja Poetròë en Poetròë Radja Indra Bangsa, de lieveling van haar vader. Deze dochter werd uitgehuwelijkt aan soeltan Mansoer, zoon van Abangta 'Abd al-djalil, kleinzoon dus van soeltan Alâ'ad-din al-Kahhâr. Uit dit huwelijk werd geboren Peurkasa Alam, de latere Iskandar Moeda.

1) Zie ook blz. 35.

De regeering van soeltan Sajjid al-Moekammal kan merkwaardig genoemd worden, door de komst van verschillende Europeanen in Atjèh. Hollanders, Franschen en Engelschen vertoonden zich daar onder zijne regeering voor het eerst.

Ook het zenden van een Atjèhsch gezantschap naar Prins Maurits heeft voor ons zijn merkwaardigheid. Een van de twee gezanten met name „Abdōzamat", overleed kort na zijn aankomst in Middelburg.

Omtrent de eerste aanrakingen der Hollanders met het Atjèhsche rijk vinden wij het volgende vermeld: „Twee schepen onder bevel van de gebroeders Cornelis en Frederick de Houtman lieten den 21sten Juni 1599 op de reede van Atjèh het anker vallen. Zij werden aanvankelijk goed ontvangen en men beloofde hun een lading peper, die zelfs gedeeltelijk aan boord werd gebracht.

Toen echter de Houtman aarzelde gevolg te geven aan des soeltans verzoek om hem in den strijd tegen Djōhor bij te staan, veranderde plotseling de vriendschap in vijandschap. Vermoedelijk zullen de Portugeezen hierin ook wel een handje meegeholpen hebben. Nadat de Sjahbandar de bemanning der schepen onthaald had op allerhande ververschingen, vermengd met bedwelmende stoffen, werd zij onverwachts overvallen. Er ontstond toen een worsteling, waarbij vele Nederlanders het leven verloren, maar ook de Sjahbandar en een deel zijner volgelingen omkwamen. De onzen bleven meester van de schepen, maar eenigen, die juist aan wal waren, werden gegrepen en onthoofd.

Slechts acht, waaronder Frederick de Houtman, werden gespaard en zuchtten 26 maanden lang in Atjèhsche gevangenschap. Cornelis de Houtman verloor bij het gevecht het leven.

De schepen, van Atjèh naar Pidië vertrokken, werden ook daar aangerand, maar wisten zich den vijand van het lijf te houden; onderhandelingen over de loslating der

gevangenen geopend, mislukten, omdat de soeltan het grootste der beide schepen als losprijs eischte. [1])

Paulus van Caerden, die het jaar daarop Atjèh bezocht, slaagde er in een handelsverdrag te sluiten, al was de ontvangst aanvankelijk niet zoo vriendschappelijk.

Door geheime inblazingen der Portugeezen, die den soeltan tegen ons opzetten, zag van Caerden zich in 't begin gedwongen de Atjèhsche kust te verlaten. Doch reeds in 1601 namen de zaken een voor ons gunstiger keer. De Portugeezen hadden n. l. een vloot uitgerust, om de Hollanders uit de Indische wateren te verdrijven, en daarmede Atjèh aandoende, hadden zij den soeltan door het stellen van zeer onmatige eischen zoodanig verbitterd, dat de goede verstandhouding was verbroken.

Juist in die dagen verschenen twee Zeeuwsche schepen ter reede, die in last hadden, namens Prins Maurits geschenken en een brief aan den soeltan te overhandigen. Men werd minzaam ontvangen, verkreeg toestemming tot het oprichten eener factorij, zelfs vertrok met de thuisvarende schepen het bovenbedoelde gezantschap van twee Atjèhsche grooten naar de Republiek. [2])

„Combineeren wij nu de Europeesche berichten en de getuigenissen der kronieken met elkaar", zegt Dr. Djajadiningrat dan krijgen wij het volgende:

„Aanvankelijk werd soeltan Moeda in Pedir als vorst (d. w. z. Stedehouder) aangesteld en soeltan Hoesein te Pasei (de Houtman). Na 1601 werd de vorst van Pedir door zijn vader als mederegent genomen en die van Pasei naar Pedir overgeplaatst, waarom eerst de Europeesche berichten na 1601 van den jongen koning van Atjèh naast den ouden en van een soeltan van Pedir spreken, gelijk ook de Boestân as-salâtin opgeeft".

1) „Atchin" bij prof. P. J. Veth, welke bijzonderheden hij ontleende aan „Cort verhael van'tgene wedervaren is Frederick de Houtman tot Atchein".

2) E. S. de Klerck „De Atjèh-Oorlog" dl. I blz. 48.

Omtrent de afzetting van den ouden soeltan Alâ'ad-dîn Ri^cajat Sjâh, Sajjid al-Moekammal zijn de Europeesche en Inlandsche kronieken vrijwel eensluidend. Geheel de Boestân as-salâtîn volgende, zegt Dr. Djajadiningrat in zijn „Soeltanaat van Atjèh" dan, dat soeltan Alâ'ad-dîn op hoogen leeftijd in April 1604 werd onttroond door zijn zoon soeltan Moeda, dien hij kort te voren als mederegent naast zich genomen had; hij overleefde zijnen val één jaar. De nieuwe vorst nam den titel aan van soeltan Ali Ri^cajat Sjâh.

Onder zijne regeering heerschte in Atjèh eene groote droogte en stierven vele menschen tengevolge van het daardoor ontstaan gebrek.

Volgens Beaulieu, kreeg Ali Ri^cajat Sjâh na eene regeering van één jaar reeds oneenigheid met zijn broer Hoesein, vorst van Pidië, naar aanleiding van hun neef Peurkasa Alam, dien wij reeds hierboven leerden kennen en die wegens eene bestraffing van den soeltan naar zijn anderen oom te Pidië gevlucht was en door dezen niet uitgeleverd werd, toen de soeltan van Atjèh hem opeischte. Soeltan Ali Ri^cajat Sjâh rukte met een leger tegen Pidië op, terwijl Peurkasa Alam zich aan het hoofd stelde der Pidië'sche troepen, welke evenwel weigerden tegen hunnen wettigen soeltan en opperheer te vechten.

In Pidië werd dus de souvereine macht van de soeltans van Atjèh erkend.

Godinho de Eredia in zijn „Informação etc, noemt in 1599 of 1598 o. a. Atjèh als heer over de rijkjes Pidië, Pasè enz.. [1]

De jonge prins Peurkasa Alam werd geboeid. aan zijn oom, den soeltan van Atjèh overgeleverd en door dezen gevangen gezet.

Onder het bestuur van soeltan Ali Ri^cajat Sjâh was het geheele Atjèhsche rijk een tooneel van roof, moord en schromelijke wanorde. Hiervan wilden de Portugeezen profiteeren.

---

1) G. P. Rouffaer. Encyclopaedie van Ned.-Indië dl. IV 1e kolom blz. 208.

toen in Juni 1606 eene Portugeesche vloot onder Martim Affonso de Castro, bestemd om Malaka te ontzetten, dat door de Nederlanders belegerd werd, het anker vóór Atjèh liet vallen, met het doel het rijk te tuchtigen, wijl het zijne havens voor de mededingers der Portugeezen geopend had.

De Portugeezen hadden reeds een benteng met twee stukken geschut na dapperen tegenstand veroverd, en toen zij aan de tweede versterking bezig waren, zond de gevangen Peurkasa Alam, ook wel Derma Wangsa genaamd, een boodschap aan den soeltan, waarbij hij hem vergunning vroeg zich bij het leger aan te sluiten, zeggende, dat hij liever den dood van de hand der ongeloovigen wilde ontvangen, dan in slavenketenen wegkwijnen. De soeltan stemde toe, en de prins gedroeg zich zoo dapper en weerstond de Portugeezen met zoo glansrijk gevolg, dat zij met een verlies van 300 man moesten aftrekken.

Derma Wangsa, die zich door zijne heldendaden groot aanzien bij het volk had verworven, werd nu door zijne eerzuchtige moeder Poetròë Radja Indra Bangsa, dochter van soeltan Alā'addin Sjâh, Sajjid al-Moekammal, in staat gesteld om ook de Rijksgrooten door kostbare geschenken voor zich te winnen.

In het laatst van 1607 stierf de soeltan plotseling; volgens de Boestân as-salâtîn op Woensdag 4 April 1607.

Peurkasa Alam drong toen het paleis binnen, kocht de lijfwachten om, dwong den priester om hem als vorst te kronen, en toen zijn oom, soeltan Hoesein, radja van Pidië kwam opdagen, om als rechtmatige opvolger van de regeering bezit te nemen, liet hij hem, ongedachtig aan vroegere weldaden, grijpen, en een maand gevangen houden. Daarna beval hij, onder het voorwendsel, dat hij zijn oom een verblijf buiten de stad zou geven, hem op den weg daarheen om te brengen. [1])

1) „Atchin" bij prof. P. J. Veth blz. 72 en 73 en „Het soeltanaat van Atjèh" blz. 174 en 175. Prof. Veth noemt zijne bronnen niet, terwijl Dr. Djajadiningrat verwijst naar het verhaalde in Beaulieu's Journaal blz. 113—14.

Onder den naam van soeltan Iskandar Moeda aanvaardde de prins Peurkasa Alam de regeering over het Atjèhsche rijk, dat tot het culminatiepunt zijner macht zou worden gebracht.

Volgens mededeelingen van de Houtman, in verband gebracht met hetgeen de inlandsche kronieken vermelden, moet Iskandar Moeda in 1590 geboren zijn. Beaulieu zegt, dat Peurkasa Alam nog heel jong was, toen hij in 1607 aan de regeering kwam [1]).

Over de schitterende figuur van soeltan Iskandar Moeda, den Atjèhschen „Roi Soleil," wordt door de kronieken heel verschillend geoordeeld. Buitengewoon begaafd, onderscheidde hij zich ook door de zwartste ondeugden.

De kapitein E. S. de Klerck zegt o. a. in zijn „Atjèh-Oorlog" van dezen vorst:

„Door een ontembare eerzucht bezield, wierp hij zijne „blikken ver over de grenzen van zijn rijk. Van 1612 tot „1625 zien we hem schier onophoudelijk in Oorlog. Aroe „werd in eerstgenoemd jaar weder geannexeerd, het jaar „daarop Djohor verwoest en de soeltan van het land met „een twintigtal Hollanders, wier factorij vernield was, naar „Atjèh gevoerd. Waarschijnlijk onder belofte voortaan de „Portugeezen te helpen bestrijden, werden de Djohorsche „grooten spoedig weder in vrijheid gesteld, maar toen de „verwachte hulp achterwege bleef, rustte Iskandar in 1615 „een Atjèhsche Armada uit — 300 schepen, waaronder een „honderdtal galeien, met ruim 40000 koppen bemand — „en zette daarmede koers naar het Maleische schiereiland.

„Djohor werd andermaal met den grond gelijk gemaakt, „de vorst wederom krijgsgevangen genomen. Daarna moest „de Portugees het ontgelden, doch met dezen ging het „Iskandar minder voorspoedig; na een onbeslist gebleven „zeegevecht moest hij onder de Sumatra-kust de wijk nemen.

„In Atjèh teruggekeerd, deed Iskandar den soeltan van

1) „Het soeltanaat van Atjèh" blz. 170.

„Djohor ombrengen, maar diens broer schonk hij het leven „om hem later met de hand van een zijner dochters te „begiftigen en zelfs in het bezit van Djohors troon te stellen. „Toen de begenadigde vorst eenmaal in zijn rijk was „teruggekeerd, verstootte hij echter zijne Atjèhsche ega „en zond haar naar zijn schoonvader terug. Opnieuw „ontbrandde de oorlog tusschen beide rijken; Lingga, „werwaarts de Djohorsche bestuurszetel was overgebracht, „onderging hetzelfde lot als aan de voormalige hofstad ten „deel was gevallen. Pahang, Kĕdah en Perak, drie rijkjes „op Malaka, waren reeds in de jaren 1618 en 1619 door „Iskandar vermeesterd, doch Atjèh's gezag schijnt in Pa„hang niet blijvend te zijn geweest, want we zien dit in „1629 deelnemen aan de bestrijding eener grootsche expe„ditionaire macht door Atjèh onder den befaamden Laksa„mana [1]) tegen het Portugeesche bolwerk op het schiereiland „uitgerust. Het benarde Malaka kon nog intijds worden „ontzet door te hulp gezonden troepen, bijgestaan door „benden van Djohor en het bereids genoemde Pahang. „De Laksamana, die reeds zooveel tot Atjèh's luister had „bijgedragen, leed bij deze gelegenheid een jammerlijke „nederlaag, welke aan verdeeldheid onder zijne bevelhebbers „is toe te schrijven. Met een: „Zie daar den Laksamana, [2]) „die voor de eerste maal overwonnen is!," moest de trotsche „aanvoerder, een der weinige overlevenden van de eenmaal „20000 man sterke krijgsmacht, zich aan den Gouverneur „der veste overgeven. Hij werd niet overeenkomstig het „gebruik gedood, doch naar Europa ingescheept, teneinde door „Lissabons straten triomfantelijk te worden rondgevoerd. Die „hoon bleef hem nochtans bespaard, wijl hij op de reis naar

1) In de Atjèhsche overlevering meer bekend onder den naam van „La⁼samana Peurdjantan," afkomstig uit Groot-Atjèh. Onder „peurdjantan" wordt verstaan „dapper," „een mannetjes kerel" dus

2) la⁼samana = admiraal of vlootvoogd.

„het Westen bezweek. [1]) De geweldige expeditiën door „Iskandar Moeda bij herhaling uitgerust, getuigen onmis„kenbaar van de groote machtsontwikkeling, waartoe hij „zich in staat heeft gezien, van het uitgebreide gezag dus „ook, dat hij in de gansche vallei en het aangrenzende „Pidië moet hebben uitgeoefend".

Waar wij van plan waren slechts geschiedenis van Pidië te schrijven, zijn we toch onwillekeurig verplicht de geschiedenis van Atjèh min of meer uitgebreid er bij aan te halen, omdat immers de eerste zoo nauw met die geschiedenis van Atjèh samengaat.

In de „Hikajat Malém Dagang", een Atjèhsch epos uit het gouden tijdperk van Atjèh, waarin een der aanvallen van de Atjèhers op Malaka tijdens de regeering van Iskandar Moeda wordt bezongen, kunnen we lezen, welke voorname rol Pidië o. a. in dien oorlog heeft gespeeld; daarin wordt n. l. medegedeeld, dat Iskandar Moeda de waardigheid van krijgsoverste in dien strijd den dapperen Panglima Pidië [2]) opdroeg, terwijl deze voor zich eene ondergeschikte rol wenschte, en toen de vorst dan van hem de aanwijzing van een geschikt opper-panglima eischte, noemde hij „Malém Dagang", die heldhaftig, jong, rijk en machtig was. Toen het tot een treffen zou komen, bereidde Panglima Pidië zich voor om als geloofsheld in den strijd te sneven, daarvoor kleedde hij zich geheel in 't wit.

Aan het hoofd van zijne Pidiëers werd hij door Oedjoet, Iskandar's tegenstander, aangezien voor den vermaarden

1) In een brief van Iskandar Thani aan de Heeren der O. I. C. te Batavia wordt Laᶜsamana zelfs van verraad beschuldigd, daar hij „niet genegen omme zijns heeren eer ofte respect te betrachten maar meer genegen zijn vijanden te assisteeren ende is den Orangcaya Maradja comen te sterven en heeft hij 't als doen alsoo oock laten blijcken". Dagh-Register 1636 blz. 3.

2) Volgens de overlevering moet Panglima Pidië een zoon geweest zijn van welgestelde ouders uit Bloeë (VIII Moekims Sama Indra-Pidië).

„Goeroe Dja Pakèh, afkomstig uit Meurendoe, den raadsman van Iskanda Moeda. Oedjoet werd daardoor misleid en richtte vooral zijn hoofdaanval op dien panglima, die dan ook als sjahid (geloofsgetuige) het leven liet. Dit was evenwel het voornaamste voordeel, dat Oedjoet behaalde, want zijne schepen zonken, terwijl de Atjèhsche vloot ongeschonden bleef. [1])

„Omtrent dezen strijd", zegt Prof. Dr. Snouck Hurgronje, „is 't niet mogelijk met zekerheid uit te maken, van welk „feit de herinnering een zoo fantastischen vorm heeft „aangenomen".

Daar er nog overblijfselen van dezen strijd zijn te vinden, die nog nergens in de kronieken of Atjèh-litteratuur worden verklaard, (de heer Rouffaer maakte er mij indertijd op attent), is 't wel de moeite waard er nog een oogenblik bij stil te staan.

Uit de Hikajat Malèm Dagang vernemen wij, dat Si Oedjoet en zijn jongere broer Radja Radin, zonen van den vorst van Malaka, in Atjèh door soeltan Iskandar Moeda luisterrijk werden ontvangen, terwijl hun Ladöng en Kroeëng Raja als vrijheerlijk gebied werden toegewezen, niettegenstaande zij geene Mohammedanen waren. Radja Radin bleef zijn gastheer trouw, terwijl Si Oedjoet verraad pleegde door het hem geschonken gebied leeg te plunderen, naar Malaka te vertrekken om aldaar een leger bij elkaar te halen en daarmede Atjèh op groote schaal den oorlog aan te doen.

Vergelijken wij nu wat Dr. Djajadiningrat op blz 169 in zijn geschrift zegt: „Toen Perkasa Alam 10 jaar oud was, aldus „volgens het geschiedverhaal, kwamen er twee Portugeesche „gezanten genaamd Dang Dawis en Dang Toemis in Atjèh „en vroegen aan den soeltan het fort „Beram" te mogen „hebben. De soeltan antwoordde, dat de Portugeezen elk „ander fort konden krijgen, behalve juist dat eene, omdat „het de monding der Atjèh-rivier beheerschte. Frederick

1) Zie verder „de Atjèhers" dl. II blz. 84 t/m 92.

„de Houtman verhaalt nu iets dergelijks. Volgens hem „kwam 15 November 1600 van Malaka „eenen paep, den „welcke quam so men seyde uit Portugael" en verzocht „den soeltan om een fort genaamd „Lubock", het sterkste „fort van Atjèh, waarvoor de Portugeezen den soeltan tegen „Djohor zouden helpen. Deze gaf daarop het bescheid, „dat zij hem maar eerst Djohor moesten leveren, dan zou „hun geen versterking geweigerd worden". (Cort verhaal van 't gene wedervaren is Frederick de Houtman tot Atchein ed. 1880 p. 27; vgl. Tiele in de Bijdr. Kon. Inst. 4, VI p. 169).

„De Houtman vermeldt den naam van den gezant niet; „„Dawis" in onze kroniek doet denken aan den Engelschen „stuurman John Davis, aan wien de kroniek eene nooit „door hem bekleede functie toeschrijft, terwijl „Lubock" „bij de Houtman misschien komt van het woord „loeboek" = „diepte in eene rivier, daar het bewuste fort volgens het „geschiedverhaal aan de Atjèh-rivier lag".

Volgens de overlevering, die mij verschillende hikajat-vertellers en Panglima Moeda Mat Salèh wisten mede te deelen, waren Si Oedjoet en Radja Radén twee Hollanders. [1]) Si Oedjoet zou Koeta Loebōᵉ bij Kroeëng Raja gebouwd hebben, terwijl Radja Radén, die Iskandar Moeda tot het laatst trouw bleef, in de nabijheid van de „Goenongan" te Koeta Radja begraven ligt.

Aan de Kroeëng Lam Rèh bij Kroeëng Raja, is thans nog een ruïne van een oude steenen versterking te zien, aangeduid als eene Portugeesche versterking, die volgens

---

1) Prof. Dr. Snouck Hurgronje maakt in zijn standaardwerk de opmerking, dat men met beslistheid toen reeds den hoofdvijand der Atjèhers eenen Hollander noemde, en dezen niet slechts als den vorst van Malaka, maar tevens nu en dan, ter afwisseling als den vorst van Gocha aanduidde, met welken laatsten naam wel niet anders dan Goa, de hoofdzetel der Portugeesche macht in Indië, bedoeld kan zijn. De Portugeezen geraakten allengs geheel buiten den gezichtskring der Atjèhers, terwijl de Hollanders de vertegenwoordigers werden van alle gevaar, dat hen van Europeesche zijde dreigde.

de verhalen door Iskandar Moeda middels olifanten werd veroverd. De ruïne wordt door de Atjèhers „Koeta Loebō̤" genoemd. In de zwaar gebouwde muren der versterking worden nissen aangetroffen, die ongetwijfeld bestemd waren tot plaatsing van Katholieke Heiligen beeldjes. Het door de Houtman bedoelde fort „Lubock" kan niet anders dan Koeta Loebō̤ aan de Kroeëng Lam Rèh bij Kroeëng Raja wezen, gebouwd door den in November 1600 te Atjèh aangekomen „Paep" die van den soeltan van Atjèh wist gedaan te krijgen dit fort te bouwen; niet aan de Atjèh-rivier, zooals het geschiedverhaal luidt, doch aan de kust van de peperrijke streek bij Kroeëng Raja.

Na den mislukten aanslag van Martim Affonso de Castro (zie blz. 55) in Juni 1606, zal Iskandar Moeda ook wel de Portugeezen uit hun laatste bolwerk op Atjèh verdreven hebben, door de verovering van het fort Loebō̤. Het raadsel van de geheimzinnige ruïne te Kroeëng Raja is hiermede tevens opgelost.

Waar de Inlandsche kronieken Iskandar Moeda veel lof toezwaaien, zijn dapperheid en zijn beleid roemen, zoowel als de schoonheid zijner gestalte, [1]) zegt Beaulieu van hem het volgende:

„Iskandar Moeda was zeer wreed en gierig. Tot teleurstelling zijner onderdanen, die hem met vreugde als vorst begroet hadden van wege zijne vrijgevigheid en minzaamheid, toonde hij zich direct na zijne troonsbestijging in zijn waren aard. Om eene verdachte samenzwering tegen zijn leven liet hij velen ombrengen, waaronder een zoon van den vorst van Djohor, op wien hij jaloersch was, en een van den vorst van Pahang. Zijne eigen moeder vertrouwde hij niet en verdacht haar den Djohorschen prins op den troon te willen plaatsen".

1) Van jaar tot jaar volgt de kroniek Boestân as-salâtîn o.a. Iskandar Moeda als knaap, verhalende van zijne behendigheid in den wapenhandel en het omgaan met olifanten, enz.

Toen Beaulieu in Atjèh vertoefde, liepen zelfs geruchten, dat hij van plan was haar te laten ombrengen. Nog wreeder dan hij was zijn zoon, die drie keeren door hem was weggejaagd, doch toen in zijn gunst begon te komen. Aan zijne slechte eigenschappen had deze feitelijk zijn behoud te danken, want alleen de goede reputatie van den prins van Djohor was oorzaak geweest van zijn dood. [1]) Ook onze bekende Valentijn was niet erg over dezen vorst te spreken. In „Atchin" door prof. Veth, blz. 75, lezen wij nog: „Hij doodde een zoon van den vorst van Djohor, een zoon van dien van Bantam en een zoon van dien van Pahang, die alle zijne bloedverwanten waren. Zijn eigen zoon, dien hij herhaaldelijk van het hof verbannen had, stelde hij later aan tot onderkoning van Pedir, doch hij riep hem terug wegens de buitensporigheden, waaraan hij zich schuldig maakte, en wierp hem in den kerker, waarin hij vóór zijns vaders dood den geest gaf. Het geheele rijk werd uitgeput en ontvolkt door zijne oorlogen, door onderdrukking en afpersingen, en de poging om het weder te bevolken, door groote scharen uit de overwonnen landen van Djohor, Pahang, Kĕdah, Peirak en Deli derwaarts over te brengen, mislukte, omdat voor hun onderhoud geene zorg werd gedragen, zoodat zij van honger en gebrek omkwamen. Zoo treurig was de toestand van Atchin toen de rijkste en machtigste zijner vorsten in 1636 den geest gaf".

Den 27en December 1636 (29 Radjab 1046 A. H.) stierf Iskandar Moeda; „niet buyten suspitie van vergift bij „beleijt der (geseijde) Portugesen door vrouwen van den „Maccassaersen Coninck aan den Atchinder tot vereeringh „gesonden," schreef Antonio van Diemen aan Bewindhebbers der O. I. C. dd. 9 December 1637 bij het mededeelen van Iskandar's dood. [2])

1) „Het soeltanaat van Atjèh" blz. 181.
2) Tiele-Heeres, Bouwstoffen II. p. 332.

Veertien dagen vóór zijn verscheiden had hij zijn eenigen zoon laten ombrengen, „omdat (hij) denselven seer vre- „velmoedich oordeelde ende vreese hadde, dat nae zijn doot „trijck in een bloetbat zoude stellen”. [1])

Dat Iskandar Moeda tal zijner naaste familieleden deed opruimen, waar de Europeesche schrijvers hem een verwijt van maken, wordt door den Oosterling niet zoo heel erg hoog opgenomen, daar het noodig was om zijn gezag te handhaven. Zijn oom soeltan Hoesein, onderkoning van Pidië, van wien hij eerst als jongeling hulp had ondervonden, kon hij onmogelijk naast zich dulden, omdat deze na den dood van zijn broer, aanspraak maakte op den Atjèhschen troon. Het laten ombrengen van een deugniet van een zoon, wordt in de Atjèhsche maatschappij ook al niet erg hoog opgenomen. Nog kort geleden moesten wij uitspraak doen in een dergelijk geval. Een oude blinde vader, bekend staande als zeer vroom en rechtschapen, liet o. a. zijn zoon voor dertig gulden vermoorden, omdat de jongen als een deugniet bekend stond.

Is 't te verwonderen, dat, oordeelende naar hetgeen de Atjèhsche Roi Soleil tot stand bracht, de Inlandsche kronieken en 't nageslacht, hem als een soort afgod beschouwden?

Soeltan Iskandar Moeda werd opgevolgd door zijn schoonzoon Iskandar Thânî Alâ'addin Moeghajat Sjâh, zoon van Soeltan Aḥmad Sjâh van Pahang, dien hij in 1618 als gevangene naar Atjèh had gevoerd. [2])

1) Dagh-Register 1637 blz. 86.

2) Volgens de overlevering was Iskandar Moeda gehuwd met de moeder van Iskandar Thânî, weduwe van soeltan Aḥmad, Poetròë Pahang genoemd, bekend om haar schoonheid en bij de Atjèhers spreekwoordelijk geworden. De Atjèher zegt o. a. de „adat” (gewoonte recht) heeft men van Pòteu Meurhòm, meer speciaal Iskandar Moeda ermede bedoelend, de „hoekòm” (godsdienstig recht) van Teungkoe Siah Koeala (Abdoera²oef, zie de Atjèhers dl. I blz. 93), de „Meudjeuliëh) (schoonheid, ook in vormen) van Poetròë Phang (Pahang), en de „reus-am” (gewoonten en gebruiken) van de Keumangans. Uit dit laatste zien we ook, dat de Keumangans tot het oudste geslacht in Atjèh behooren. Zie ook blz. 92 en 93.

Na Iskandar Moeda wordt er in de kronieken, gedurende geruimen tijd, ongeveer één eeuw lang, heelemaal niet meer over Pidië gesproken.

Toch is 't noodig voor het verband, dat hier Iskandar's opvolgers zoo beknopt mogelijk worden behandeld, waarbij zooveel mogelijk het Chronologisch overzicht (Bijlage I blz. 213) van Dr. Djajaningrat's studie zal worden gevolgd.

Soeltan Iskandar Thânî Alâ'addin Moeghajat Sjâh regeerde van 1636 tot 1641 (15de Februari).

Deze lieveling der Inlandsche geschiedschrijvers zou volgens hen afstammen van Iskandar Dzoe'l Karnein (= Alexander den Groote) en in 1611 zijn geboren.

Iskandar Thânî zette de veroveringspolitiek van zijn voorganger niet voort en tevergeefs trachtte dan ook de O. I. Compagnie zijn hulp te verkrijgen tegen de Portugeezen. De O. I. Compagnie besloot daarom het zonder Atjèh te doen en in Juni 1640 werd voor de Portugeesche veste het beleg geslagen, waarbij Djohor een slechts zwakken steun verleende.

Tijdens de regeering van soeltan Iskandar Thânî werd dan eindelijk Malaka door de Hollanders op de Portugeezen veroverd (14 Januari 1641).

Malaka, een bolwerk der Portugeezen, had in de 130 jaren sedert haar stichting verloopen, niet minder dan 25 belegeringen, waarvan 14 door de Atjèhers alleen, het hoofd geboden.

Het vreedzaam bestuur van Iskandar Thânî was voor het uitgeputte Atjèh zeer weldadig, en door de Hollanders was een einde gemaakt aan de lange worsteling van Atjèh met zijn erfvijand, de Portugeezen.

Marsden merkt echter op, dat de lange worsteling van Atjèh met zijn erfvijand heeft medegewerkt tot de grootheid van het Atjèhsche rijk, dat in den strijd tegen Portugal was opgewassen, en dat na den val van Malaka feitelijk de glans van Atjèh begon te tanen, terwijl het nimmer meer den vorigen luister bereikte.

Na zijn dood staat soeltan Iskandar Thânî meer bekend onder den naam van „Marhoem Dâr as-salâm" (= verblijf des vredes, de gewone eerenaam van Atjèh-proper). Daar deze vorst geen erfgenamen naliet, werd, door den wil der rijksgrooten, zijne echtgenoote Poetròë Sri Alam Peurmisoeri, dochter van Iskandar Moeda, op den troon gehandhaafd onder den naam Soeltan [1]) Tâdj al-Alam Safiat ad-dîn Sjâh.

„De naaste aanleiding tot deze keuze", zegt prof. Veth, „was waarschijnlijk ijverzucht jegens het vorstenhuis van Djohor, dat, op grond van herhaalde huwelijken tusschen de leden der vorstelijke familiën van beide staten, eenige aanspraak op den Atchineeschen troon kon maken. De rijksgrooten, zegt men, verbonden zich door een eed, om nooit aan een vreemden vorst te gehoorzamen en ook niet te dulden, dat de vorstin een huwelijk sloot, dat tot de heerschappij eener vreemde dynastie zou kunnen leiden". Van daar dat Tâdj al-âlam in 1660 van de rijksgrooten toestemming kreeg met een Hollander te trouwen; dit huwelijk ging echter niet door, omdat Heeren Bewindhebbers der O. I. C. geen toestemming daartoe wilden geven. Daar Iskandar Thânî op negen jarigen leeftijd met Tâdj al-âlam huwde, kan laatstgenoemde niet heel veel in leeftijd met haar echtgenoot gescheeld hebben en zal zij in 1660 ongeveer 50 jaren oud geweest zijn, een ongevaarlijke leeftijd voor de zoo door de rijksgrooten gevreesde wettige nakomelingen. Omtrent dit huwelijksplan zegt Marsden („The History of Sumatra" p. 448).

„It is said (but the fact will admit of much doubt) that „in 1660 she was inclined to marry one of their country- „men and would have carried her design into execution, had „not the East-India Company prevented by their authority „a connexion that might, as they prudently judged, be

1) Eigenaardig mag 't genoemd worden, dat men de vier vrouwen, die achtereenvolgens over Atjèh geregeerd hebben met „soeltan", een mannelijk praedicaat, betitelde.

„productive of embarassement of their affairs". Vermoedelijk heeft Marsden dit geput uit „Beschrijving van Sumatra" bij François Valentijn.

Hoewel de regeering van Tâdj al-âlam vrij wel rustig genoemd kan worden, was zij niet bevorderlijk aan de grootheid van haar rijk.

Door de bemiddeling van de O. I. C. werd in 1641 de vrede tusschen Atjèh en Djohor gesloten, waarbij Atjèh afstand deed van het hoogheidsrecht, dat het op Djohor meende te hebben, zoodat Tâdj al-âlam haar invloed op Malaka verloor. Ook de tinhandel op Perak, die Atjèh tot welvaart heeft gebracht, kwam in 1645 voornamelijk in handen der Hollanders. Niet alleen onttrok zich in 1669 Deli aan het oppergezag van Atjèh, maar ook al de bezittingen van dat rijk ten zuiden van Baroes gingen verloren. Hoewel eertijds Atjèh's aanspraken op Sumatra's Westkust zich zelfs uitstrekten tot Benkoelen en Silebaar, heeft de werkelijke macht van Atjèh niet verder dan tot Padang gereikt. Door intrigues wist de O. I. Compagnie zich met de hoofden der Westkust en den vorst van Menangkabau te verstaan, met dit gevolg, dat in 1662 uit verschillende plaatsen gezanten te Batavia kwamen, die zich onafhankelijk van Atjèh verklaarden en de bescherming van de O. I. Compagnie inriepen. In 1664 kwam Jacob Cau met vier schepen op de Westkust en verdreef de Atjèhers van Salida, Padang, Tikoe en Priaman.

Soeltan Tâdj al-âlam Safiat ad-dîn stierf op Woensdag 23 October 1675. Wederom werd eene vrouw op den troon geplaatst en wel Sri Pada Poetròë met den titel van Soeltan Noer al-âlam Nakîat ad-dîn Sjâh. Een prinses van geboorte, weet men overigens van haar herkomst niets mede te deelen. Volgens de kronieken moet de verdeeling van Atjèh in drie sagi's, die van de XXII, van de XXVI en XXV Moekims aan deze vorstin worden toegeschreven.

Hoewel van Langen in zijn „Atjèhsch Staatsbestuur" [1]) veronderstelt, dat de instelling der „panglima's sagi" een maatregel der soeltans is geweest, om met te meer klem over al de oelèëbalangs gezag te kunnen uitoefenen, mogen wij toch niet veronderstellen, dat dit juist tot stand kwam onder de verzwakte regeering der vrouwelijke soeltans. Meer waarschijnlijk is 't, dat het instituut der sagi-federatie door den drang der omstandigheden reeds vóór de regeering van Noer al-âlam Nakiat ad-dìn Sjâh werd in het leven geroepen, en juist gericht was tegen den soeltan of liever gezegd tegen diens rijksgrooten.

Bij eene op Europeesche wijze geschoeid bestuur zou van Langen's veronderstelling gegrond wezen, doch welke Oostersche vorst zou machtige federatie's naast zich in het leven roepen tot versterking van zijn macht?

Zooals wij hieronder zullen zien, waren het juist de sagi-hoofden, die de soeltans herhaaldelijk verjoegen en andere in hunne plaats benoemden. Waar bij de keuze van de eerste en tweede vrouwelijke soeltan alleen de rijksgrooten,— die we wel later zullen leeren kennen, — aan 't woord waren, zullen daarna de machtige federatiehoofden van Atjèh ook een stem in 't kapittel hebben willen inbrengen bij dergelijke voorkomende gevallen. Onder de zwakke regeering van soeltan Noer al-âlam Nakiat ad-dìn Sjâh zullen daarom de sagi's vaste vormen hebben aangenomen, terwijl de panglima's sagi een stem eischten bij de keuze van een nieuwen vorst. Prof. Dr. Snouck Hurgronje zegt hierover o. a. „dat onder „het zwakke vrouwenbestuur, dat door de oelèëbalangs om „begrijpelijke redenen, zeer begunstigd werd, deze potentaten „(panglima's sagi) hebben weten door te drijven, dat elke „troonsverwisseling overeenkomstig de beslissing van de „vertegenwoordigers der drie sagi's moest plaats hebben.

1) „De inrichting van het Atjèhsche Staatsbestuur onder het Sultanaat", in de Bijdr. van het Kon. Inst. voor de Taal-, Land- en Volkenkunde van Ned.-Indie, Jaarg. 1888 blz. 392.

„Deze drie sagi's en de tot elk daarvan behoorende oelèë-„balangschappen hebben echter stellig reeds lang bestaan, „vóórdat zij ertoe overgingen, het soeltanaat zoo als onmondig „onder hunne gezamenlijke voogdij te stellen". 1)

Wanneer zullen die machtige federaties dan wèl tot stand zijn gekomen?

Onder de krachtige regeering van Iskandar Moeda zou het vormen van een staat in den staat ondenkbaar geweest zijn; ook niet onder de kortstondige regeering van zijn schoonzoon en opvolger. 't Kan dus niet anders, of bedoelde federaties kwamen onder de regeering van soeltan Tādj al-âlam tot stand.

De geschiedenis van het Pòlém-geslacht, panglima sagi der XXII Moekims, waarbij we een oogenblik zullen verwijlen, omdat we bedoeld voornaam geslacht voortdurend in dit opstel zullen terugvinden, bevestigt o. a. mijn hierboven uitgesproken conjectuur.

Het legendarisch verhaal omtrent de afstamming der Pòléms, voorkomende op blz. 139 en 140 van deel I der „Atjèhers" werd, zooals Prof. Dr. Snouck Hurgronje mededeelt, vermoedelijk door de vijanden gemaakt, om eene smet te werpen op hunne familie. Naar aanleiding van een bij mij berustenden stamboom met toelichtingen, indertijd door den Heer H. Colijn opgemaakt, en door mij aangevuld en verbeterd, toen Pòtjoet Awan, Pòléms moeder met haar dochter en schoondochter werd gearresteerd, krijgen we thans het verhaal, dat we hieronder laten volgen en dat ook waarschijnlijker klinkt dan bovenbedoelde legende. Tevens zullen hieronder de namen vermeld worden van de verschillende sagihoofden der XXII Moekims, om hen van elkaar te kunnen onderscheiden, terwijl tot nu toe door de Atjèh-schrijvers steeds over „Teukoe Panglima Pòlém" door de verschillende eeuwen heen gesproken wordt.

---

1) „De Atjèhers", dl. I blz. 94.

Een natuurlijke zoon van Iskandar Moeda, met name T. Itam, werd als kind aangenomen door den ouden kinderloozen Imeum van Glé Jeuëng. [1]) Toen deze stierf, volgde T. Itam hem op als moekimhoofd van Glé Jeuëng. T. Itam had twee zonen; de oudste T. Moeda Soe⁼ara volgde zijnen vader op als Imeum-oelèëbalang en van hem stammen de imeums van Glé Jeuëng af (resp. Imeum Pò Gam, Imeum Adé⁼, Imeum Hasjém, Imeum Bintang en T. Radja, die kinderloos stierf).

De jongste zoon van T. Itam heette T. Moeda Sa⁼ti Lam Tjòt en was bekend om zijn dapperheid. Geen territoriaal gezag bekleedende, werd hij in het midden der 17e. eeuw, — dus onder de regeering van Tādj'-al-âlam — door de oelèëbalangs van de Bovenstreken (Toenòng) van Atjèh, oorspronkelijk ten getale van twee en twintig, tot hun federatiehoofd verkozen. Feitelijk afstammende van een ouderen broeder [2]) der regeerende Soeltane, kreeg hij den eeretitel van „oudere broeder" of Pòlém, [3]) welke titel het federatiehoofd der XXII Moekims reeds vele geslachten door gedragen heeft. T. Moeda Sa⁼ti werd achtereenvolgens opgevolgd als sagihoofd door T. Panglima Pòlém, Panglima Tjoet Kléng en Panglima Tjoet Amat, welke laatste van het begin der 19e eeuw tot 1845 bestuurde. Dit sagihoofd werd opgevolgd door zijn oudsten zoon T. Panglima Tjoet Bantā van 1845 tot 1879; zijn andere broers waren: 1e. de bekende T. Ië Alang, 2e. T. Blang alias T. Lam Aliëng, vader van T. Moeda Lhòn, indertijd een van onze heftigste vijanden en 3e. T. Bén, die jong gestorven is. T. Panglima Tjoet werd weer opgevolgd door zijn tweeden zoon T. Radja Koeala van 1879 — 1891. De oudste zoon T. Rajeu⁼, die in 1874 stierf, dus 5 jaren vóór zijn vader, had geene manlijke nakomelingen. Na T. Radja Koeala alias T. Ibrahim

1) Glé Jeuëng was een zelfstandige moekim.

2) Oudere broeder = pòlém.

3) Zie ook „de Atjèhers," dl. I blz. 140.

trad op zijn in 1879 geboren minderjarige zoon, T. Mohammad Da⁼oed, de tegenwoordige titularis; hij werd pas in 1896 meerderjarig verklaard. Gedurende T. Mohammad Da'oed's minderjarigheid trad als voogd op T. Moeda Solòjman zoon van T. Moeda Hadji, zoon van T. Solòjman, die weer een zoon was van Panglima Tjoet Kléng, den derden panglima Sagi (zie hierboven).

Als bijzonderheid gedurende Noer al-âlam Nakîat's regeering wordt nog vermeld, dat de moskee, de Beit ar-rahmân door Iskandar Moeda gebouwd en het paleis met de rijkssieradiën en schatten [1]) door een brand werden vernield.

Noer al-âlam Nakîat stierf den 23sten Januari 1678 en werd wederom door eene vrouw opgevolgd, Poetròë Radja Seutia genaamd, een dochter van een onbekenden Soeltan Moehammad Sjâh. Zij nam den titel aan van Soeltan Inâjat Sjâh Zakîat ad-dîn Sjâh, en regeerde tot haar dood op 3 October 1688. Vele bijzonderheden wist men van deze vorstin niet mede te deelen. Engelschen, die in 1684 haar bezochten, beschreven haar als groot en met een krachtige stem; zij spraken ook het vermoeden uit, dat zij geen werkelijke vrouw was doch een vermomde eunuch. Toen deze derde vrouwelijke Soeltan stierf, ontstonden in Atjèh over de troonopvolging eenige beroeringen, die echter op niets uitliepen. Een gedeelte der rijksgrooten verlangde weer naar een man als Soeltan. De oppositie legde zich neer bij de keuze van een nieuwe vorstin, die den titel droeg van soeltan Kamâlat Sjâh. Zij regeerde van 1688 tot 1699. Van haar afkomst wist men ook niets mede te deelen. De laatste drie vrouwelijke

1) Toen Beaulieu, commandant van een Fransch eskader in 1621 Atjèh bezocht in het belang van den peperhandel, vermeldt hij, om zich een denkbeeld van die schatten te kunnen vormen, dat de overdaad zoo groot was, dat de deuren in het paleis van den Soeltan met edele metalen waren beslagen.

Zie ook het verhaal van Croock — bij P. A. Leupe- „Eigen Häard" 1879 blz. 191 en wat we ook kunnen terugvinden in noot 2) blz. 52 van „de Atjèh-oorlog," dl. I bij E. S. de Klerck.

Soeltans schijnen met zorg door de rijksgrooten gekozen te zijn uit onbekende grootheden, om als marionetten naar hunne pijpen te dansen.

Onder de regeering van Kamâlat Sjâh had eene beweging plaats om een man op den troon te plaatsen, welke beweging ten slotte overwon; zoodat zij afgezet werd.

Een Arabier Badr al-Alam Sjarif Hâsjim Djamâl ad-din werd aan het eind van 1699 tot soeltan gekozen, doch hij zag zich reeds spoedig genoodzaakt van de regeering af te zien. Van wege eene ongeneeslijke ziekte deed hij vrijwillig afstand van den troon en trok zich in de eenzaamheid terug (1702).

Na een interregnum van 14 dagen werd Soeltan Peurkasa Alam Sjarif Lamtoei, zoon van Sjarif Ibrâhîm, als vorst erkend. Hij regeerde van 1702 tot 1703 en was eveneens van Arabische afkomst. Neef van de vroegere vorstin Kamâlat Sjâh werd hij in Juni 1703 van den troon verdrongen door Djamâl al-Alam Badr al-Moenîr, die eerst in Augustus van dat jaar erkenning vond. Soeltan Djamâl al-Alam, zoon van Soeltan Badr al-Alam, regeerde van 1703 tot 1726 en was door een algemeenen opstand gedwongen in 1726 te vluchten.

„Volgens de kroniek, waarvan Marsden in zijn „History of Sumatra" een stuk vertaald heeft", zegt Dr. Djajadiningrat verkeerde Atjèh in het begin der regeering van soeltan Djamâl al-Alam in bloei".

In 1704 viel Batoe Bara af en de Soeltan trok er zelf heen om zijn gezag te herstellen. Wegens ziekte moest hij echter terugkeeren. Ongeveer twee jaren na deze gebeurtenis trachtte hij den weerspannigen panglima sagi der XXII Moekims, Moeda Setia gevangen te nemen, doch dit mislukte. Moeda Setia verzamelde een leger en het kwam tot een treffen en de soeltanstroepen werden door den panglima verslagen. Met Moeda Setia zal wel bedoeld wezen T. Moeda Sa^cti, de eerste panglima sagi van de XXII moekims, die

dus in 1706 nog leefde. Volgens de overlevering moet hij ook ruim 50 jaren lang sagi-hoofd geweest zijn.

In November 1726 vluchtte Djamâl al-Alam over zee naar Pidië. Na eene regeeringloosheid van 22 dagen werd tot soeltan gekozen Maharadja Kampong Pahang. Hij nam den titel aan van soeltan Djauhar al-Alam Amâ'ad-dîn Sjâh. Reeds twintig dagen na zijne uitroeping tot Soeltan stierf hij. Soeltan Sjams al-Alam of Wandi Teubéng, die daarop volgde, werd na een paar weken weer afgezet en opgevolgd door Soeltan Alâ'ad-dîn Ahmad Sjâh of Maharadja Lela Melajoe, die van 1727 tot 1735 regeerde.

Met hem begint de Boegineesche dynastie in Atjèh. Hier moeten wij voorloopig mee eindigen om verder door te kunnen gaan met de eigenlijke geschiedenis van Pidië.

Gedurende de regeeringen van de hierboven na Iskandar Moeda behandelde Atjèhsche soeltans kon feitelijk niets bijzonders van Pidië medegedeeld worden.

Toen kort geleden, nog onder het samenstellen van dit opstel, een paar soeltansgraven in de gampông Kandang (V Moekim's Tjoembô^{e}), nabij Keumala gevonden werden, en de heer J. J. de Vink meende, op een dier graven den naam van Soeltan „Tadjoel Alam" gelezen te hebben, verheugden wij ons reeds in het vooruitzicht, eindelijk iets meer te weten te kunnen komen omtrent de in Atjèh geregeerd hebbende vorstinnen en misschien ook wel omtrent de geheimzinnige herkomst van Sri Soeltan Noer al-âlam Nakiat ad-dîn Sjâh en van Poetròë Radja Seutia, [1]) dochter van den onbekenden Soeltan Moehammad Sjâh, van welke prinses Dampier zegt: „the queen of Achin as it is said,

---

1) Hoewel de naam „Radja Seutia" doet denken aan een der voorouders van de bekende Tjoet Nja^{e} Diën, Oemar's weduwe, oorspronkelijk van Maleische afkomst en later sagihoofden van de XXV Moekims, Soeltan Moehammad Sjâh zal dan een Maleische prins geweest zijn. In een nog onuitgegeven Nota over de Wòjla (Meulabôh) wordt een en ander meer uitvoerig behandeld.

is always an old maid chosen out of the Royal family"! Wetende, dat na den dood van Badr al-âlam de neef van Kamâlat Sjâh uit Pidië als Soeltan werd erkend, [1]) hoopten wij door die graven ook hier omtrent te worden ingelicht.

De teleurstelling was dus groot, toen die graven alle belangrijkheid misten door de afwezigheid van jaartallen. Toch is bij nadere beschouwing één dier graven niet zoo van belangrijkheid ontbloot als wij wel eerst meenden.

In vrij eenvoudig Maleisch letterschrift vinden wij op een der grafsteenen gebeiteld:

„Hadja Nisam
„Keudjroen Kandang
„Meurhom bangkoe
„Padja djaman
„Sri Soeltan Tadjoel Alam
„Saffia toe din".

Hier hebben wij dus te doen met een graf van een der grootwaardigheid bekleeders in Pidië van wijlen de eerste Atjèhsche vorstin Tadjoel Alam, dochter van Soeltan Iskandar Moeda.

Hoewel de grafsteenen in de gampông Kandang gedeeltelijk onder den grond waren bedolven, wist iedere gampôngman die plaats aan te wijzen als het graf van den eersten Keudjroeën Meuëh (= mas) der Atjèhsche soeltans, welke blijkbaar zijn aanstelling te danken had aan de eerste vorstin van Atjèh, Soeltan Tadj' al-âlam Safiat ad-dîn Sjâh.

De Keudjroeën Meuëh was een ambtenaar van den Soeltan, belast met het innen der belasting in goud van de goudexploitatie der Kawaj XII. [2])

---

1) Het Soeltanaat van Atjèh, blz. 195.

2) Atj. Kawaj = mal. kawal = „bewaker, wacht"; hier meer speciaal in de beteekenis van: tolgaarders-wacht van soeltanswege. De van ouds als goudstreek bekende Kawaj XII, aan den bovenloop van de Pidië, Teunôm en Wôjla rivier, zijn dus alleen reeds door hun naam gekenmerkt als een oud belastinggaarders-gebied van Atjèhsche Soeltans. Noot 2) onder aan blz. 934 van mijn nota over de „Goudexploitatie in Atjèh" T. K. N. A. G. 2: ser. dl. XXIII 1906 afl. 5.

Volgens een Atjèhsche overlevering zou eens een zekere Toe Lamsa^c, wegens een vergrijp in den Dalam te Koeta Radja in ketenen hebben gevangen gezeten. Ten einde raad zond hij een zijner vrienden (volgens anderen zijn broer) Toe^c Poentöng met zijn zoon uit, om een door hem begraven uitgeholden klapper met stofgoud gevuld, op te halen en dezen den Soeltan als losprijs aan te bieden.

De zoon van Toe Lamsa^c bracht den Soeltan den met goud gevulden klapperdop, waarop de Soeltan Toe Lamsa^c uit zijn gevangenschap ontsloeg en zijn zoon met den titel van „Keudjroeën Meuëh" begiftigde en hem opdroeg van de goudzoekers der Kawaj XII tien % van de opbrengst op te eischen als soeltansaandeel. Deze eerste Keudjroeën Meuëh zou T. Tjhi^c Pò Kléng geheeten hebben.

Aan het eind dus van Soeltan Tadjoel Alam's regeering, zoowat in het midden van de 17de eeuw, kwam de behoorlijke goudexploitatie in de Kawaj XII tot stand, waardoor het de moeite waard werd geacht een ambtenaar of keudjroeën aan te stellen om de goud belasting te innen. Rouffaer dacht dat dit eerder plaats had, want hij schrijft: „Aldus had Atjèh de leiding gekregen sinds het, op zijn „vroegst in 1500, was begonnen te verrijzen op de over„blijfsels van het verdwijnende Lamoeri. Eerst had het Daja „in 't zuidwesten onderworpen, terwijl het weldra daar „zuidelijker zou gaan o.a. tot in Wòjla, waar het Atjèh'sche „goud te vinden was, en nu nog de Kawaj XII d.i. de „twaalf goudvelden liggen, domeingrond der Sultans van „Atjèh; daarna had het oostelijk Pedir onderworpen, en in „1524 Pasei — Samoedra enz". [1])

Dit neemt echter niet weg, dat vermoedelijk reeds lang vóór het ontstaan der Kawaj XII de goudexploitatie in die streken bestaan zal hebben. [2])

Waarom wij juist de ontwikkeling der goudexploitatie

1) Encycl. van Ned. Ind. dl. IV, blz. 208, eerste kolom.
2) Zie ook „Goud-exploitatie van Atjèh" blz. 937.

in de Kawaj XII ongeveer in het midden der 17e eeuw moeten zoeken, is gemakkelijk na te gaan.

De regeering van Iskandar Moeda met al zijne oorlogen tot uitbreiding van zijn gebied mag de roem van het rijk Atjèh vergroot hebben, doch kan nooit bevorderlijk geweest zijn voor zijn welvaart. Waar, ter wille van die oorlogen, zooveel jonge krachten gevergd werden, moesten wel handel en pepercultuur, waaraan Pidië zijn welvaart te danken had, noodzakelijk kwijnen. De oorlogsbuit verrijkte den vorst, zoodanig zelfs, dat er fabuleuse verhalen van rondliepen, [1]) doch het land zelf kon niet anders dan verarmen. Iskandar Thânî volgde niet meer de veroveringspolitiek van zijn schoonvader, al wilde hij niet berusten in het verlies van zijn erfdeel Pahang. Zijne weduwe en opvolgster, een zwakke vrouw, die een speelbal werd der steeds machtiger wordende orang kaja's, kon evenmin de politiek van haar vader volgen.

De vroegere strijders van Pidië, door de oorlogen niet meer gewend aan cultuur en handel, zochten naar een ander bestaan. Wat zou met hun aard beter overeenkomen, dan het avontuurlijke goudzoeken? De goudexploitatie in de Kawaj XII door Pidië'ers begon dus reeds gedurende de regeering van Iskandar Thâni en zal haar hoogste bloei onder zijne weduwe Soeltan Tadjoel Alam wel bereikt hebben.

Van den peperhandel, waarvan zij het monopolie hadden, trokken de Soeltans van Atjèh de meeste inkomsten. Hunne vazallen aan de uitvoerhavens, die te waken hadden voor de nakoming der bepalingen, traden nog op den voorgrond, zoolang de handel, vooral in peper, bloeide. Dit zal ook in Pidië het geval geweest zijn. Met het wegkwijnen van den peperhandel in Pidië, verminderde ook de belangrijkheid van des Soeltan's onderkoning of stedehouder, terwijl de Keudjroeën Meuëh, die voor den Soeltan van elk onderdeel

1) Zie ook noot 1) onderaan blz. 70.

der Kawaj XII jaarlijks een belasting van één boengkaj (± 50 gram) goud en één karbouw opeischte, meer op den voorgrond kwam, zoodanig zelfs, dat aan het eind van de 17e en heel in 't begin van de 18e eeuw Pidië geen hoofd of oelèëbalang had, hetgeen wij later hieronder zullen zien.

Gelokt door het goud in de bovenstreken van Pidië en Meulabōh, trokken dus in het midden van de 17e eeuw, voornamelijk Pidië'ers er heen en stichten aldaar de bekende federatie der Kawaj XII. Het bedrijf van goudzoeker in de Bovenstreken van Pidië en Meulabōh bleef niet altijd winstgevend, zoodat een groot deel der bevolking dier streken weer naar een ander bestaan zocht en meer naar het Westen trok.

Lieden uit Pidië bevolkten op deze wijze Atjèh's Westkust. Het voor pepercultuur zoo uitnemend geschikte laagland langs de kust van Meulabōh en Tapa² Toean trok de vroegere goudzoekers meer aan. In plaats van goudzoeker werd men weer peperplanter en zoo geraakte Meulabōh bevolkt ten koste van de Kawaj XII. 1)

De Pidië'sche kolonisten kwamen weldra in botsing met de Maleiers, die van uit zee Meulabōh koloniseerden. Deze strijd, bekend onder den naam van „prang Rawa", had plaats heel in het begin van de 18e eeuw, en eindigde met de zegepraal der Pidië'ers.

Het eenmaal zoo machtige Atjèhsche rijk kwam, zooals we hierboven reeds gezien hebben, onder de vier achtereen-volgende vrouwenregeeringen tot verval; reeds te

1) „Goudexploitatie in Atjèh". Tijdschrift Kon. Ned. Aardrijkskundig Genootschap 2: ser. dl. XXIII 1906. Afl. 5 blz. 938.

In een noot 1) zegt de heer Rouffaer: „Vergelijk hiermede de goed aansluitende mededeeling van v. Langen (T. A. G. 2: ser. VI 1889 p. 48) over een oudere Atjèhsche nederzetting te Alahan = Leuhan in Meulabōh's binnenland, vóór Menangkabauers over zee Meulabōh bevolkten; en de ongegronde kritiek daarop in de officieele nota over Meulabōh, gepubliceerd in Bijdr. Kon. Inst. 7. I 1903 p. 215.

beginnen onder de eerste vorstin Tadjoel Alam, hoewel die regeering over 't geheel rustig, maar niet bevorderlijk voor de grootheid des rijks was.

De vorstinnen stonden geheel onder den invloed der Rijksgrooten en Oelèëbalangs, die onderling weer na ijverig op elkaar waren.

Reeds onder de regeering van de derde vorstin hadden de Atjèhers blijkbaar genoeg van de vrouwenregeeringen en wilden tot den ouden, normalen toestand terugkeeren. De keuze van Kamâlat Sjâh tot Soeltan in 1688 had dan ook niet zonder protest plaats. De vrouwenregeeringen bleven zoo lang nog gehandhaafd door den onderlingen naijver der Oelèëbalangs, en Jacob Janssen de Roy noemt, in zijn „voyagie" gedaan in 't jaar 1691, het Atjèhsche regeeringsstelsel eerder eene republiek dan een koningschap.

Ten slotte overwonnen toch de tegenstanders der vrouwenregeering door de afzetting te bewerkstelligen van Soeltan Kamâlat Sjâh in October 1699, terwijl zij één jaar daarna sterft. Door de keuze van een Arabier onder den naam van Soeltan Badr al-Alam Sjarîf Hâsjim Djamâl ad-dîn tot vorst, kwam echter aan de verwarring in het Atjèhsche rijk geen eind, integendeel zij werd hoe langer hoe erger.

In die verwarde tijden had men zelfs verzuimd een stedehouder in Pidië te benoemen.

Van af 1699, toen Kamâlat Sjâh door Djamâl ad-dîn werd vervangen tot het begin der 19e eeuw, komen we in een tijdperk waarin wij over Atjèh van Europeesche zijde heel weinig hooren.

„Gelukkig", zegt Dr. Djajadiningrat, „vertellen de magere „kronieken van het tijpe, dat door Dulaurier uitgegeven is, „meer bijzonderheden omtrent den binnenlandschen toestand „van Atjèh, bijzonderheden van onverkwikkelijken aard, die „de lectuur van de Atjèhsche geschiedenis over dit tijdvak „niet tot de meest aangename bezigheden maken".

Voor Pidië breekt thans een tijdvak aan, waarin het

landschap Pidië proper aan zijn tegenwoordig Oelèëbalangsgeslacht is gekomen. Keeren we ongeveer één eeuw terug, zoo hebben we 't laatst als onderkoning van Pidië Soeltan Hoesein, zoon van Soeltan Sajjid al-Moekammal leeren kennen, die in 1607 door zijn neef Peurkasa Alam werd gevangen genomen en daarna omgebracht. Ongeveer 25 jaren daarna hebben wij ook slechts voor korten tijd Iskandar Moeda's zoon als z. g. Soeltan van Pidië zien optreden.

Wie in dien tusschentijd en daarna Soeltans Stedehouder is geweest, leert de geschiedenis ons voorloopig niet. Waar het Pidië'sche volk in dien tijd slechts hoofdzakelijk diende om des Soeltans legerscharen aan te vullen, zal dan ook wel de een of andere legeraanvoerder van den Soeltan aldaar het heft in handen hebben gehad. Toch leefde er toen reeds in Pidië een voornaam geslacht, dat veel invloed op de binnenlandsche aangelegenheden zal gehad hebben; dat geslacht stamde af van eene vrouwelijke nakomelinge van soeltan Hoesein en is thans nog vertegenwoordigd door het oelèëbalangsgeslacht van Keumangan. Hun preadicaat „Pòtjoet" wijst er nog op. In ongenade gevallen bij den machtigen Atjèhschen Roi Soleil, trokken Hoesein's nakomelingen, plaats makende voor soeltan's nieuwen stedehouder, zich vermoedelijk terug meer in het binnenlend van Pidië, waar thans Keumangan ligt, en werden zij aldaar de oelèëbalangs dier streek, terwijl zij later onder een andere dynastie grootwaardigheids bekleeders van de regeerende soeltans werden.

In de legende over het ontstaan der Kawaj XII worden de Keumangan's ook genoemd en speelden zij dus blijkbaar in 't midden der 17e eeuw in Pidië reeds een rol. Wij komen later wel weer op deze nakomelingen van soeltan Hoesein terug.

Hierboven hebben we ook gezien, dat in de laatste helft van de 17e eeuw onder de vrouwenregeeringen het stedehouderschap van Pidië werd verwaarloosd, zoodat in dien

tijd de verschillende onderdeelen, staande onder oelèëbalangs of ambtenaren van den onderkoning, met den titel van „Mantròë," zich langzamerhand zelfstandig begonnen te gevoelen. Pidië werd dus verdeeld in zelfstandige staatjes, waarvan Keumangan wel het voornaamste geweest zal zijn; slechts het gezag, zoogenaamd van den soeltan te Koeta Radja erkennende, met negatie van zijn stedehouder, wiens zetel in eigenlijk Pidië tenslotte vaccant bleef, en de direct omliggende streek (Pidië proper) dus geen hoofd had; want de invoering van een ordelijk staatsbestuur is, zelfs bij de machtigste Soeltans in Atjèh, nooit het fundament geweest, waarop een duurzaam gezag door hen gevestigd werd. Zij stelden zich alleen tevreden met de erkenning van hun oppergezag en de betaling van de verschuldigde rechten. Men kan daaruit wel nagaan, hoe dit onder de zwakke regeeringen der vrouwelijke soeltans geweest zal zijn.

Over de geschiedenis en den oorsprong van het tegenwoordig besturende oelèëbalangsgeslacht van Pidië kon schrijver van deze nota nog bijtijds bijzonderheden opteekenen uit den mond van den ruim tachtigjarigen Panglima Moeda Mat Salèh, die, hoewel nog helder van geest, reeds sukkelend is en zijn einde voelt naderen. Deze oude, zeer aan het Pakèh geslacht gehechte vroegere panglima of krijgsoverste, heeft menigmaal, volgens zijn beweren, het plaatzilveren blad ter grootte van een ligmatje, dat ook net zoo opgerold werd en waarin de geschiedenis met de verschillende Soeltans edicten, betrekking hebbende op het Pakèh-geslacht, gegrifd stond, gezien en gelezen. Deze zilveren plaat, bekend onder den naam van „lhòh pira^c," smolt weg in den brand, ontstaan bij de beschieting van Koeta Asan door onze Marine in December 1873 (hierover later meer). Het verhaal luidt ongeveer als volgt:

„Seundri en Zein al-abidîn, later meer bekend onder den naam van Maharadja Lèla, waren twee volle neven

(kinderen van twee broers) uit een vorstelijk geslacht en afkomstig uit Celebes. Zij gingen samen naar Mekka, alwaar zij zeven jaren verbleven om in de Moslimsche wetenschap te studeeren. Op hun terugweg naar Celebes ter hoogte van Poelò Wèh leden zij schipbreuk. Na ongeveer één jaar op zee rondgezwalkt te hebben, zegt het verhaal, werden zij eindelijk op het strand geworpen. Seundri, de latere stamvader van het Pakèh-geslacht, was à cheval gezeten op een grooten visch, den z. g. „ikan aloeë-aloeë". [1])

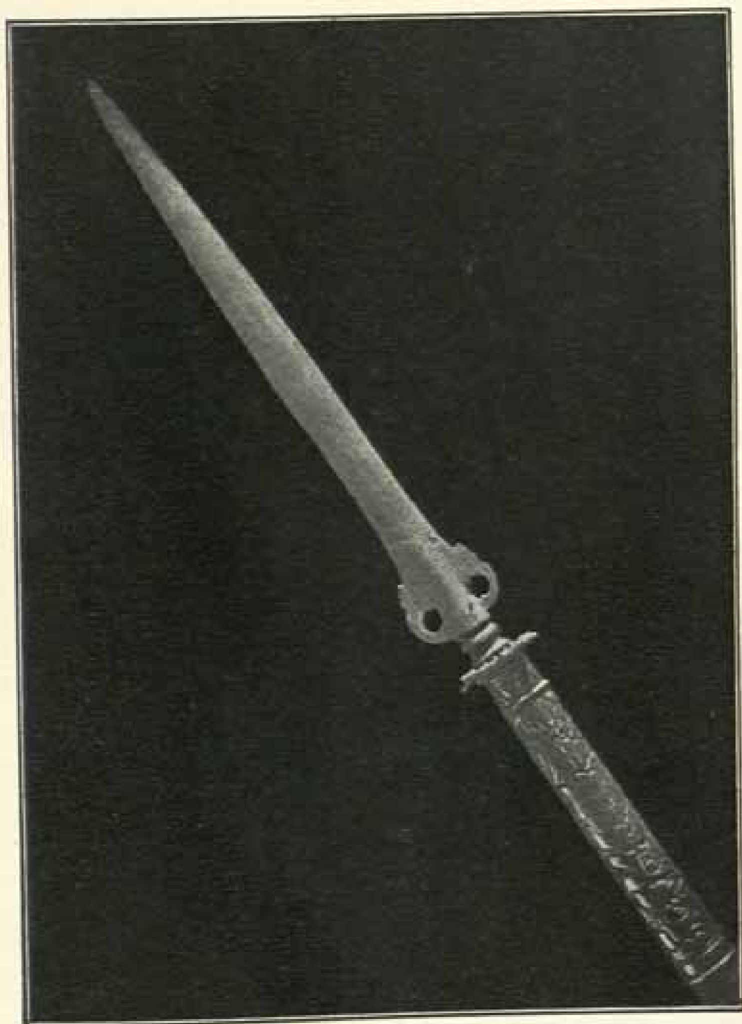
Hij kwam terecht aan de riviermonding van de Kroeëng Barôh of Pidië-rivier, waar veel later onze eerste vestiging in Pidië werd gebouwd. De bevolking vond hem onder een Si Kapòh-boom en bracht hem naar de Meusigit raja, op de plaats waar thans nog de groote gerestaureerde Meusigit staat, het centrum van eigenlijk Pidië.

Zijn neef Zein al-Abidîn werd terzelfder tijd bij de Koeala Banggalang, de breede uitmonding van de Kroeëng Reubië en de Kroeëng Oetoeë, op het strand geworpen. Door zijn lang verblijf in zee was het heele lichaam bedekt met „tritéb" (een klein schaaldier of soort paalworm). Een pawangpoekat of visschersbaas vond hem bewusteloos op 't strand liggen en daar hij zag aan den gouden gordel en gouden „peunoewa" (Boegineesche badé-badé, [2]) dat de drenkeling een man van hooge geboorte was, werd hij met warm water afgespoeld en behandeld met damp van kokende rijst. Al de aanzettingen op het lichaam van den schipbreukeling verdwenen spoedig en na eene zorgzame verpleging van 3 à 4 maanden kwam hij weer goed bij. Zein al-Abidin

---

1) Thans nog is deze vischsoort de z. g. zeesnoek voor alle afstammelingen van het Pakèh-geslacht „pantang", zoodat zij er nooit van mogen eten. Dr. J. Pijnappel geeft voor aloe² op „een oneetbare soort zeevisch". De hier dikwijls gevangen aloeë² is echter wel degelijk eetbaar en een smakelijk gerecht.

2) Bij Seundri werd een lanspunt met omhulsel aangetroffen, toen hij werd aangespoeld. Deze lanspunt en een zwaard van T. Seundri zijn nog als „poesaka" in het bezit van T. Radja Koeala.

LANSPUNT (POESAKA WAPEN) VAN „**TEUNGKOE SEUNDRI**", STAMVADER VAN HET TEGENWOORDIG :-: OELÈËBALANGS-GESLACHT VAN PEDIË :-:

vroeg toen aan zijn verpleger, waar hij feitelijk was en hoe de regeerende vorst heette. De pawang poekat antwoordde hem daarop, dat de gampöng „Banggalang" heette en dat de radja in Atjèh zetelde. Hij verzocht vervolgens zijnen weldoener hem naar Atjèh te brengen, hetgeen ook geschiedde met een prauw-poekat.

De twee neven hadden elkaar nog niet ontmoet en wisten van elkaars lotgevallen niets af, hoewel zij toch betrekkelijk dicht bij elkaar waren terecht gekomen.

Te Koeta Radja gearriveerd, begaf Zein al-Abidîn zich direct naar de Groote Meusigit en nam afscheid van zijn gastheer en weldoener met de woorden: „Als gij hoort, dat hier een andere Soeltan regeert, moet gij direct weer overkomen". [1])

In de Meusigit Raja te Koeta Radja, waar hij dagelijks vertoefde, werd hij op zekeren dag opgemerkt door den toenmaals regeerenden vorst, Soeltan Djamâl ad-dîn. Door zijn houding en voorkomen, ontdekte de Soeltan direct in hem den vorstentelg, en nam hem daarom mee naar zijn paleis. De Soeltan overlaadde hem met weldaden en schonk hem 't grootste vertrouwen, zooals de Atjèhsche tekst luidde: „Amanah hana meutoeka, harab hana binasa", een vertrouweling zonder weerga dus. Hij werd daarom aangesteld tot Soeltans haçil-inner met den titel van „Maharadja Lèla".

Op een keer kreeg hij opdracht van zijn vorst om in de Pasè-streek de haçil-radja te innen en moest hij over land door Pidië zijn weg volgen. In Pidië had de ontmoeting der twee neven plaats, die recht hartelijk was.

T. Seundri, die zich als een vroom en eerlijk mensch had doen kennen, was intusschen door de gezamenlijke imeums

1) De geschiedschrijver heeft hier willen aantoonen, dat de eerste Soeltan van de Boegineesche dynastie òf een profetischen blik had, òf toen reeds eerzuchtige plannen bij zich droeg, een ondeugd voor een streng geloovige, terwijl hij zulks weer tracht goed te maken door hem later z. g. den Atjèhschen troon te doen weigeren.

en de bevolking van Pidië tot oelèëbalang verkozen. Men snakte aldaar naar een éénhoofdige leiding. Sinds lang heerschte daar verwarring en regeeringloosheid, omdat men er een radja miste, die het land behoorlijk kon besturen.

In de vreugde van die onverwachte ontmoeting wilde T. Seundri zijn neef niet zoo spoedig verlaten en begeleidde hem op weg naar Pasè. Te Triëng Gadéng (onderafd. Meureudoe), bekend om zijne mooie bamboe-lanen, in een balè (= verhoogde vloer met een afdak) rustende, zag Maharadja Lëla een „triëng soengsang," [1]) en terwijl hij dat stuk pas had afgesneden en nog in de handen hield, deelde een hem nagezonden bode mede, dat de soeltan zwaar ziek was en hard naar zijn terugkomst verlangde. Direct werd de terugreis aanvaard en thuis komende, deelde de soeltan hem mede, dat hij door zijn ziekte niet langer in staat was te regeeren, zoodat Maharadja Lëla hem maar moest opvolgen. Bescheiden bracht hij zijn heer en meester onder het oog, dat hij oorspronkelijk juist naar Mekka was getogen om zijn vader, die zelf vorst was in Celebes, niet te behoeven op te volgen.

De acht rijksgrooten, bestaande uit T. Bheuloeka Seurana, T. Mangkoe Boemi, T. Kadli Malikōn adé, T. Peureudana Mantròë, T. Panglima Meusigit Raja, T. Siah Oelama, T. Rama Seutia en T. Keureukōn [2]) beraadslaagden over de

---

1) Een bamboe, waarvan enkele geledingen in omgekeerde richting loopen, een zeldzame speling der natuur, die den drager van zoo'n stuk bamboe, volgens Atjèhsche opvatting, geluk en voorspoed aanbrengt en tevens „keubaj" of onkwetsbaar maakt. Zie ook Dr. S. H. „De Atjèhers", dl. II blz. 39.

2) Van Pòtjoet meurah kreeg ik de volgende verklaringen van de bestemming dezer acht rijksgrooten of „orang kaja's" van Atjèh: T. Bheuloeka Seurana had voor de uitvoering te zorgen van opgelegde straffen bij zware misdrijven, waarbij een bepaalde straf (ḥadd) is bedreigd of waarbij de bestraffing door middel van ta'zir plaats had (Zie ook voor ḥadd en ta'zir de Handleiding Moh. Wet door Dr. Th. W. Juynboll, blz. 301 t/m 310). T. Mangkoe Boemi zouden wij

moeielijke kwestie der troonopvolging en wisten geen raad met de oplossing van het vraagstuk, wien zij dan wel zouden kiezen, totdat eindelijk T. Bheuloeka Seurana de vraag stelde, wat zijne mede rijksgrooten hem geven zouden, als hij gedaan wist te krijgen, dat Maharadja Lêla toch Soeltan zou worden. Zij beloofden hem ieder één kati goud te zullen geven. Middels een list legde hij 't op de volgende wijze aan:

De Batèë teubaj [1]) was een groote platte steen met een baldakijn, waarop vroeger de kroning der Soeltans moest plaats hebben. T. Bheuloeka nu liet door een kind, opdat het niet zou opvallen, de touwtjes van bedoelden troonhemel doorsnijden, waardoor het doek op den steen viel. T. Bheuloeka Seurana verzocht toen Maharadja Lêla, omdat hij de

---

Minister van Binnenlandsche zaken kunnen noemen; hij had de regeling over alle binnenlandsche aangelegenheden (atoeran nègeri). Rijksbestuurder dus.

T. Kadli Malikön Adé was de opperrechter van het Atjèhsche rijk. Onder T. Peureudana Mantròë werd verstaan de panglima-sagi van de XXVI moekims. T. Panglima Meusigit Raja was het hoofd van ongeveer 24 gampöngs ter weerszijde van de Atjèh-rivier, in de omgeving van het hof en de hoofdmoskee (Zie ook „De Atjèhers" dl. I blz. 103).

T. Siah Oelama was panglima-sagi van de XXV moekims, oorspronkelijk gezag uitoefenende over alle schriftgeleerden in Atjèh.

T. Rama Seutia had tot taak, geschillen van oelèëbalangs onderling, inderminne te schikken.

T. Keureukön was de geheimschrijver van den Soeltan, later met de III moekims Keureukön beleend (Zie ook „De Atjèhers" dl. I blz. 130 en 131).

1) De „Batèë teubaj" moet vroeger aan de Kroeëng Daròj gestaan hebben, waar de tegenwoordige Gouverneurswoning te Koeta Radja is gebouwd. Overblijfselen ervan zijn niet meer terug te vinden, evenals tal van belangrijke soeltans graven, die daar gestaan hebben verdwenen zijn. Ook wordt die steen niet aangegeven op den platten grond van den Kraton (Januari 1874) in het werk van E. B. Kielstra, „De Atjèh-Oorlog", dl. I bijlage XXV. Toch heeft die historische steen bestaan, daar Panglima Moeda Mat Salèh, die vroeger dikwijls in den Kraton van den Soeltan werd toegelaten, dien steen heeft gezien.

eenige der aanwezenden was van vorstelijken bloede, bedoelden neergezakten baldakijn weer op te richten. Argeloos voldeed hij aan dat verzoek, doch toen hij op den steen stond om het doek op te lichten, brachten alle rijks-grooten hem den vorstelijken „sĕmbah", terwijl op een afgesproken teeken alle kanonnen in den Kraton begonnen te bulderen en alle trommen werden geroerd als teeken van hulde aan den nieuwen vorst.

Maharadja Lĕla kwam aldus in 1727 aan de regeering onder den titel van Soeltan Ala'ad-dīn Ahmad Sjāh en met hem nam de Boegineesche dynastie in Atjèh een aanvang, die zich tot onze komst wist te handhaven.

In Pidië kreeg, de reeds vroeger tot oelèëbalang aangestelde T. Seundri den eeretitel van „Pakèh". 1)

Overal heerschte toen vrede en welvaart in Atjèh en onderhoorigheden, eindigde het verhaal op de „lhòh pira²".

Een heel andere lezing over het ontstaan van het Pakèh-geslacht gaf indertijd T. Béntara Keumangan Pòtjoet Abdoel Latéh aan den kapitein J. P. Meyer, civiel gezaghebber te Sigli (Schrijven dd. 3 September 1891 als antwoord op een apostil van den Civ. en Mil. Gouverneur dd. 25 Juli 1891 no. 218/k, gesteld op een brief van T. Béntara Keumangan). Dit verhaal luidt als volgt:

„De overlevering spreekt van zekeren Imeum Rajat, die een landstreek bewesten de Sigli-rivier ontgon; van een Imeum Boeniën, die zich vestigde in de streek, welke thans de III Moekims Gigiëng heet en van een Pangoelèë Meunaròë, die Peukan Sòt stichtte en van daaruit, krachtens den wil van den Soeltan van Atjèh, gezag uitoefende over het gedeelte der Noordkust, dat thans Pidië wordt genoemd. Van dezen Pangoelèë Meunaròë stammen de Béntara Keu-

---

1) Afgeleid van „faqīh" d. i. wetgeleerde.

De titel „Pakèh" komt alleen toe aan de regeerende oelèëbalangs, van daar de verontwaardiging van den tegenwoordigen titularis, toen een zijner neven zich T. Machmoet Pakèh dorst te noemen.

mangans af. Een hunner met name T. Béntara Keumangan Pòtjoet Lamòë ontgon eene streek gelegen op den linker oever der Koeala Gigiëng, die ook Gigiëng genoemd werd, omdat zij heette te behooren tot de landstreek Gigiëng, gelegen op den rechteroever van de rivier van dien naam. Van dien tijd af werd het gebied van T. B. Keumangan „Gigiëng" genoemd.

In de door Pòtjoet Lamòë ontgonnen landstreek Gigiëng vestigde zich een Boeginees. Een zijner afstammelingen, beroemd om zijn kennis der Mohammedaansche wetten, begaf zich naar den Imeum Rajat en wist zich daar zoo in te dringen, dat hij tot hooge macht en aanzien klom en een van de dochters van den Imeum huwde. Het was een der afstammelingen uit dit huwelijk, aan wien het gelukte, den Imeum Rajat met diens familie van het kussen te stooten en zich zelf daarop te plaatsen; hij werd de stamvader van T. Pakèh".

Nogal een vaag en verward verhaal, zooals we zien, doch laten we hier even bij opmerken, dat het uit den mond van Pakèh's grootsten vijand werd opgeteekend. Later zullen wij hieronder ook lezen wat Pòtjoet Meurah van hare afstamming mededeelt.

Hoewel de legende op de lhòh pira² over het aanspoelen der twee neven een algemeen Atjèh-Polynesisch verhaalmotief is, [1]) en er hier en daar in de hikajat veel fantasie is terug te vinden ter verheerlijking der nakomelingen van het Boegineesche Soeltans- en aanverwante Pakèh-geslacht, voor wie men toch die hikajat trachtte te vereeuwigen, kan aangenomen worden, dat de hikajat eenigszins op historische basis werd geschreven. We kunnen daarom gerust aannemen, dat de eerste oelèëbalang uit het Pakèh-geslacht

1) Zie ook, omtrent het aanspoelen van de eerste vorsten, mijn manuscript over de Atjèhsche zijde-industrie, bewerkt door H. W. Fischer. Internationales Archiv für ethnographie, Band XX 1911 blz. 11.

nauw verwant was aan den eersten Soeltan van de Boegineesche dynastie. Door herhaalde aanhuwelijking bleven de beide families steeds nauw aan elkaar verbonden, terwijl zij elkaar in de verschillende oorlogen en moeielijkheden trouw bijstonden.

Hoe Atjèh aan de Boegineesche dynastie is gekomen, wordt door de Maleische kronieken heel verschillend medegedeeld. Na raadpleging van die kronieken zegt Dr. Djajadiningrat in zijn studie ten slotte: „Hoe het „ook zij, als vaststaand mogen wij aannemen, dat de „waarschijnlijk ook al niet rustige regeering van Soeltan „Djamâl al-Alam" (meer bekend onder den Atjèhschen naam Djamâlòj, zoon van Soeltan Badr al-âlam Sjarif Hassim en in 1703 opvolger van Soeltan Perkasa Alam Sjarif Lamtoei), „niet vreedzaam geëindigd is. Onder aanvoering „van Panglima Polim [1]) van de XXII moekims..... kwamen „de drie sagi's-tegen den soeltan in opstand en noodzaak- „ten hem de vlucht te nemen. Waarschijnlijk ging de „soeltan toen over zee naar Pedir, daar de algemeene opstand „hem wel niet toegelaten zou hebben in het land te blijven, „na de stad aan de zorgen van" (zijn gunsteling) „Maha- „radja Lela toevertrouwd te hebben. [2]) Intusschen konden „de hoofden het niet direct eens worden over den te kiezen „troonopvolger. Ten slotte werd de Maharadja van kampong „Pabang tot Soeltan uitgeroepen, die den titel aannam van „Soeltan Djauhar al-âlam Amâ ad-dîn Sjâh. Hij stierf echter „reeds 20 dagen daarna. Eenige Moekims kozen nu Wandi „Tebing, volgens de kroniek van Marsden een neef van Djamâl „al-âlam, tot Soeltan, die zich nu noemde soeltan Sjams al-âlam. „Niet met algemeen goedvinden op den troon gekomen, werd „Sjams al-âlam weldra weer afgezet, volgens ééne kroniek

1) Vermoedelijk de tweede panglima sagi, zie blz. 69.

2) Dit komt mij ook zeer waarschijnlijk voor, daar de vertrouweling Maharadja Lèla, zeer zeker den soeltan aangeraden zal hebben bescherming en veiligheid te zoeken bij zijn neef T. Seundri van Pidië.

„na vijftien dagen en wel door de XXII Moekims, volgens „de meeste andere na dertig dagen. Eenstemmig riepen de „drie sagi's toen tot Soeltan uit den Boeginees Maharadja „Lela Melajoe, den stadbewaarder van den gevluchten vorst. „Dit alles geschiedde, volgens onze bronnen, tusschen December 1726 en Februari 1727".

Omtrent de herkomst van Maharadja Lèla Melajoe [1]) wordt in een der kronieken alleen gezegd: „Hij heette eigenlijk Zein al-abidîn en was een zoon van Abd ar-rahîm, die weer een zoon was van Mansoer, Boegineezen, die in Atjèh in aanzien waren".

De Klerck maakt de veronderstelling dat Maharadja Lèla een Boeginees uit Malaka was. In een noot [1]) blz. 63 dl. I van zijn „Atjèh oorlog" wordt o. a. gezegd: „De Boegi„neezen waren in het begin der eeuw voor het eerst op „Malaka verschenen en hadden daar nabij den mond der „Salangor een kolonie gesticht — 1718. „Von Riouw, „ihrem Hauptstützpunkt aus, machten diese unternehmenden „Seefahrer in jener zeit alle Küsten des Archipels und der „Halbinsel unsicher und unternahmen Raubzüge bis ins „Innere der Malaijischen Länder. . . . Einer der eingewan„derten Fürstensöhne wurde 1743 vom Sultan von Perak „zum Sultan erhoben und auch die heutige Dynastie ist „noch stolz auf ihre buginesische Abstammung". Dr. R. Martin s. 139.

Volgens meergenoemde Pòtjoet Meurah waren Maharadja Lèla en Teungkoe Seundri niet aan elkaar verwant; laatstgenoemde, een além, moest zijn naam te danken hebben aan het land, waar hij van afkomstig was n. l. „Sidènreng" (Celebes); vervormd tot „Seundri". De vader van Maharadja Lèla was volgens haar T. Lhöng Zain Abidin, zoon van Daëng Mantsoer Boegis.

Hoe 't ook zij, Soeltan Ala ad-dîn Ahmad Sjâh regeerde

1) Alle Inlanders buiten Atjèh worden maleiers genoemd, dus ook Boegineezen.

gedurende ± 8 jaren [1]) het Atjèhsche rijk in vrede en stierf in 1735, vier zonen achterlatende met name Pòtjoet Oeë̄=, Pòtjoet Kléng, [2]) Pòtjoet Sandang en Pòtjoet Moehammad.

Djeumalòj, [3]) die na zijne uitwijking naar Pidië zich in Lhō= Nga [4]) gevestigd had, kwam bij het vernemen van soeltan Ala'ad-dîn Ahmad Sjâh's dood met zijne aanhangers van de sagi der XXVI Moekims opdagen, ten einde weer bezit te nemen van den troon. Doordat hij niet doortastend optrad, werd hij uit de Beit ar-rahmân, waar hij zich genesteld had, verdreven door de partij, die inmiddels Pòtjoet Oeë̄= als opvolger van zijn vader had verkozen. Djeumalòj trok zich toen terug naar gampōng Djawa.

Toen Pòtjoet Oeë̄= ook weifelend optrad, gedachtig aan de laatste vermaning van zijn vader om den Sajjid Djeumalòj steeds met eerbied te behandelen, besloot zijn jongste broer, van dezelfde moeder, Pòtjoet Mohammad genaamd, daar een eind aan te maken. In een Atjèhsch episch gedicht n.l. de „Hikajat Pòtjoet Mohammad", geschreven door Teungkoe Lam Roekam worden de lotgevallen van dezen dapperen en energieken prins beschreven. Daar in deze hikajat veel van de geschiedenis van Pidië wordt vermeld, zullen we hier het gedicht ook eenigzins uitvoerig behandelen, voor zoo ver 't Pidië betreft, niettegenstaande de inhoud van die hikajat door Prof. Dr. Snouck Hurgronje reeds werd medegedeeld in zijn standaardwerk. Omtrent de historische waarde van het gedicht lezen we in bedoeld werk:

„Wij loopen dus geen gevaar van groote dwaling door

---

1) Een kroniek der Atjèhsche Soeltans bij Pòtjoet Meurah berustende, spreekt van 9 jaren.

2) „Oeë̄=" en „Kléng" genoemd van wege hun huidskleur. Oeë̄= = blank en kléng = zwart als een klingalees.

3) Soeltan Djamâl al-âlam Badr al-moenir staat bij de Atjèhers meer bekend onder den naam van S. Djeumalòj.

4) In de hikajat Pòtjoet Moehammad wordt Djeumalòj aangeduid met „ma=djōj Lhō= Nga" d.i. ma'zoel Lhō= Nga = de afgezette (Soeltan) in Lhō= Nga, zegt Dr. Djajadiningrat.

„aan te nemen, dat de Teungkoe zijn gedicht omstreeks „het midden der 18e eeuw opstelde. Bij hem staan wij „dan ook op historischen bodem, al worden de feiten „natuurlijk weerspiegeld door een verbeelding, die haar „Atjèhsch karakter geen oogenblik verloochent. Won„derzuchtige verklaring van eenvoudige gebeurtenissen, „ook wel opsmukking van de ware geschiedenis met „een gefingeerd droomgezicht of een mirakel; dat zijn „vrijheden, die men geenen dichter, en allerminst eenen „Atjèhschen dichter, kwalijk nemen kan. Overal komen „echter bij Teungkoe Lam Roekam de echt menschelijke „roerselen tot hun recht, nergens verdwijnt de historie achter „den sluier der legende. Niets geeft den lezer aanleiding, „aan de waarheid der hoofdzaken te twijfelen, zoodat het „gedicht, afgezien van zijne hooge litterarische waarde, nog „eene belangrijke bijdrage, tot de geschiedenis van Atjèh „bevat, die in de Inlandsche chronieken zoo schraal, dor „en tevens verward wordt behandeld".

De Hikajat begint met een uiting van verontwaardiging uit den mond van Pòtjoet Mohammad, dat het n.l. ongehoord is, dat twee vorsten in één gebied regeeren. De prins kreeg dan een droombeeld, waarin de ondergang van Atjèh werd voorspeld, tenzij aan de verwarring een eind kwam. Drie dagen lang overlegde hij met zijn broeders Pòtjoet Kléng en Pòtjoet Sandang wat te zullen doen. Hij maande hen aan mee te strijden of met geld bij te staan, daar hij anders naar Batoe Bara zou uitwijken om van daar den strijd te beginnen. De oudste, Pòtjoet Kléng, ging namens de broeders dit Pòtjoet Oeë̄ mededeelen, die ervan ontstelde en Pòtjoet Kléng in overweging gaf, zijn jongsten broer tot kalmte aan te manen, daar hij voor zoo'n kwajongen niet bang was, en hem anders met geweld tot rede zou brengen. Pòtjoet Mohammad bleef volhouden en de beide andere broeders verklaarden zich bereid hem finantieel te steunen; de vorst daarentegen zond zijne sipahi's naar

Mohammad's woning om den jeugdigen onverlaat te toonen, dat zijne woorden ernstig gemeend waren.

Pòtjoet Mohammad voorkwam dat, door met zijn gevolg zijnen broer aan de poort des Dalams tegemoet te komen. Door zijn krachtige taal verschrikte hij den vorst en noemde 't uitvluchten van hem, wanneer deze beweerde, dat het een opdracht van hunnen stervenden vader was, toch nooit te vechten tegen Djeumalòj, een afstammeling van den Profeet en zich liever met hem te verzwageren. Mohammad verweet zijn broer, dat deze te veel naar den trouweloozen raad van enkele hoofden luisterde, die aanhangers waren van Djeumalòj en hem in hun hart bedrogen. Toen kort daarna de beroemde Panglima Moeda Sa=ti [1]) van de XXII Moekims, die mee had gedaan aan de onttroning van Djeumalòj, bij den vorst kwam om eene concessie van zwavelwinning in het Seulawaïh gebergte (Goudberg), en deze hem aldaar op de hoogte stelde van 't gebeurde met Pòtjoet Mohammad, bespotte hij den vorst, omdat deze niet in staat was een kwâjongen tot rede te brengen. Ter voorkoming van een burgeroorlog droeg de vorst den Panglima Sagi op den jongen onder handen te nemen, doch weldra merkte Pòlém tot zijn schande, dat hij tegen den knaap niet was opgewassen.

Beschaamd en bevreesd voor des vorsten toorn, vertrok hij weer naar zijn gebied.

Toegerust met een belangrijke som geld en een leger van een paar honderd volgelingen uit Atjèh vertrok de jeugdige prins naar Pidië om aldaar zijn aanhang te vermeerderen.

Aan de Koeala Ba'èë rust het leger eenigen tijd uit.

---

1) Hier heeft de dichter zich vergist; het zal wel vermoedelijk de tweede Panglima Sagi geweest zijn, daar Panglima Moeda Sa=ti in dien tijd langer dan 70 jaren Panglima Sagi zou geweest zijn. De dichter heeft hier den eersten en meest bekenden Panglima Sagi genoemd wat wel eens meer gebeurt in hikajats.

Hiervan maakte Pòtjoet Mohammad gebruik om allerhande verbeteringen aan te brengen tot welvaart van het land, dat nog zwaar leed onder den druk van vroegere regeeringloosheid en verval.

De haven voor prauwen werd verbeterd, waardoor een belangrijke markt in de gampöng Batèë ontstond.

Hij liet overal loeëngs of waterleidingen aanleggen tot bevloeiing der sawah's, waardoor de rijstoogst meer dan verdubbelde. In één woord; hij deed alles om de welvaart der bevolking te bevorderen, die sedert jaren door traagheid en onkunde armoede leed. [1]) Verder deelde hij aan allen, die hunne opwachting bij hem maakten, geld en statiekleederen uit, zoodat hij door zijn beleid en mildheid zijn leger met honderden zag vermeerderen. Overal in Pidië, waar hij kwam, deed hij 't zelfde. In Padang-Tidji regelde hij verschillende zaken betreffende de VII Moekims; in Reubèë bewees hij allen eerbied aan den aldaar begraven heilige. Zoo ging hij verder en dank zij zijne overredingskracht en de uitdeeling van kostbare geschenken, kon hij rekenen, op bijna elk deel van het oude, eenmaal zoo machtige rijk Pidië. In Peukan Toeha [2]) verzamelden zich al de hoofden dier onderdeelen om met Pòtjoet Mohammad te beraadslagen, wat zij zouden doen.

De hikajat noemt achtereenvolgens al die hoofden, die ons een beeld geven van de indeeling van Pidië in het begin der 18e eeuw. [3])

1) Vergelijk ook hierbij de Hikajat van het Pakèh-geslacht, waarbij een éénhoofdige leiding door de bevolking zoo hoog noodig werd geacht, om het verarmde land weer tot welvaart te brengen.

2) Peukan Toeha en Koeta Toeha lagen in de tegenwoordige gampöng Barat, een weinig bovenstrooms van de meusigit Raja van Pidië. Peukan Pidië bestond nog niet en werd bijna een eeuw later gebouwd, evenzoo Koeta Asan, waarover later meer uitvoerig, en welke versterking diende tot bescherming van Peukan Pidië, indertijd een van de belangrijkste markten van Atjèh.

3) Panglima Moeda Mat Salèh gaf mij daarbij de noodige toelichtingen.

In de eerste plaats was daarbij tegenwoordig T. Pakèh, meer bekend onder den naam van T. Pakèh Batèë Patah. Oorspronkelijk zich alleen met godsdienstaangelegenheden bemoeiende, is 't heel dikwijls in Atjèh voorgekomen, dat een „Além" of Mohammedaansche schriftgeleerde door zijn machtigen invloed op de bevolking, zeggingskracht kreeg in het bestuur.[1] Zoo zal het daarom ook met Teungkoe Seundri in Pidië gegaan zijn, waar men bovendien een oelèëbalang miste, terwijl zijn zoon, T. Pakèh Diën, later van dien invloed zijns vaders gebruik maakte om het gezag te behouden, waardoor dan van zelf het erfelijk oelèëbalangschap is ontstaan.

Van T. Pakèh Diën weet de geschiedenis niets bijzonders mede te deelen, terwijl zijn zoon bij het tegenwoordig geslacht bekend staat als T. Pakèh Batèë Patah, bovenbedoeld, omdat zijn grafsteen telkens doormidden brak, ook zelfs wanneer deze weer vernieuwd werd, een gevolg van het feit, dat hij eertijds de wapens heeft durven voeren tegen Djeumalòj, een sajjid, dus afstammeling van den Profeet

Met T. Pakèh verschenen ook de naburige hoofden Mantròë Banggalang, Mantròë Langò en Mantròë Kroeëng Mideuën, thans meer bekend als Kroeëng Seumideuën.

Deze „Mantròe's" waren in dien tijd zelfstandige hoofden en dateeren vermoedelijk uit den tijd, dat een Soeltan als onderkoning in Pidië regeerde. Zij waren hooge ambtenaren (mëntëri) van den onderkoning. De keudjroeëns, hunne aanstelling direct van den Soeltan van Atjèh ontvangende, dateeren uit een lateren tijd.

Banggalang en Langò ressorteeren thans, zooals wij later hieronder zullen zien, onder de XII Moekims Pidië, terwijl Kroeëng Seumideuën thans nog een afzonderlijk landschap is.

In de Hikajat Pòtjoet Mohammad worden nog achter een volgens genoemd:

1) Vergelijk hierbij 't medegedeelde op blz. 133 dl. I van „De Atjèhers".

1e. Mantròë Singaradja, de stamvader van de tegenwoordige imeums van Koenjèt, behoorende tot de VII Moekims Pidië (Groot-Atjèh).

2e. Béntara [1]) Pò Poetéh veertien gampöngs [2]) besturende (in den tekst staat: „peunjoeröng 14"), w. o. de gampöngs Langa, Djeumpa, — thans behoorende tot de V Moekims Tjoembö² —, en Keumala, nu een afzonderlijk landschap vormende (II Moekims Keumala met Keumala Dalam).

T. Béntara Pò Poetéh is de stamvader van het tegenwoordige oelèëbalangs-geslacht van Arèë. [3])

Een groot deel van zijn oorspronkelijk gebied behoort thans aan de VIII Moekims Sama Indra, een oelèëbalangsgeslacht van betrekkelijk recenten datum. De stamvader van T. Sama Indra was een „oelama" van eenigen naam, Teungkoe Tjhi² di Bloeë².

Door losscheuring van acht Moekims, die later het landschap Sama Indra vormden, en van de moekim Lhö² Kadjö, die ook zelfstandig werd; door verovering van de Moekims Langa en Sriweuë door T. Béntara Tjoembö² en van de Moekim Lameuë door T. Béntara Keumangan, slonk het machtige gebied van weleer successievelijk tot de II Moekims Arèë.

3e. Béntara Boenggi met vijf en twintig gampöngs, stamvader van Béntara Blang Rana² Wangsa, oelèëbalang van de III Moekims Iböëh. Na T. Béntara Keumangan behoorde Béntara Boenggi tot het oudste oelèëbalangsgeslacht van Pidië. Van de 25 Moekims, waaruit het oorspronkelijk gebied bestond, bleven slechts drie Moekims behouden.

4e. Béntara Adan met twee en twintig gampöngs en wiens gebied zich tot Panté Radja uitstrekte; stamvader

1) Béntara = hertog of legeraanvoerder.

2) Hieronder te verstaan „Moekims".

3) Het gebied van Béntara Pò Poetéh werd genoemd de XIV Moekims Toeri.

van de oelèëbalangs van Ndjong, Ië Leubeuë en Panté Radja. Van Pòtjoet Mohammad kreeg hij den titel van La⁼samana,[1]) die de oelèëbalangs van Ndjöng thans nog voeren.

5e. Béntara Tjoet Nja⁼, stamvader van de oelèëbalangs van Gloempang Pajöng. In het gedicht wordt het aantal gampöngs of Moekims niet genoemd. Van oudsher voerden de oelèëbalangs van de III Moekims Gloempang Pajöng den titel van „Béntara Seumasat", [2]) welk laatste woord „ondervrager" beteekent. Zijne functie kwam overeen met die van pangoelèë sidé⁼ (Zie blz. 96). Waarschijnlijk was het slechts een titulair ambt aan één der voormalige oelèëbalangs van Gloempang Pajöng om zijne verdiensten door één der Soeltans geschonken.

De moekims Triëng Gadéng en Peudoeë, oorspronkelijk behoorende tot het gebied van Gloempang Pajöng, werden door Meureudoe veroverd en later door T. La⁼samana Machmoet op Meureudôe heroverd en onder supprematie van Ndjöng gebracht.

Behalve Pangoelèë Meunaròë van Keumangan, die wij hier later nog zullen behandelen, worden door de Hikajat Pòtjoet Mohammad geene andere hoofden uit Pidië genoemd, zooals die van de III Moekims Pineuëng, III Moekims Gigieng, Arön, Troeséb, Bambi en Oenòë enz. wel een bewijs, dat het geslacht van die oelèëbalangs nog niet zoo oud is. Deze oelèëbalangs zullen we later hieronder nog ontmoeten en zooveel mogelijk hun afstamming ophelderen.

De oelèëbalangs van Tjoembö⁼ en Titeuë zullen wij ook in de Hikajat terug vinden als waardigheidbekleeders.

De V Moekims Reubèë zal vermoedelijk bij Pidië behoord hebben, alwaar een Moh. schriftgeleerde de lakens uitdeelde.

---

1) Niet te verwarren met den admiraal van Iskandar moeda, die in Malaka tegen de Portugeezen streed.

2) Afgeleid van „sasat = sidé⁼ = nauwkeurig ondervragen. Zie ook blz. 96.

„Er mankeerde nog één zeer voornaam hoofd van Pidië op 't appèl", vervolgt het verhaal, „en de andere hoofden waren direct bereid met geweld van wapenen dien oelèëbalang te dwingen aan den oproep van Pòtjoet Mohammad gevolg te geven. Deze maande echter de hoofden tot kalmte aan, daar hij geen heil zag in geweld, en meer vertrouwen had in zijne overredingskracht, niettegenstaande hij wist, dat die eene oelèëbalang, de machtigste van allen, uiterst moeielijk te bewegen zou zijn de zaak van Djeumalòj te verlaten, daar hij aan dezen door ontelbare banden van vriendschap en verplichting was verbonden. Bedoeld hoofd was Pangoelèë Meunaròë, stamvader van Béntara Keumangan, oelèëbalang der IX Moekims Keumangan".

Omtrent den titel van dezen grootwaardigheidbekleeder, schrijft Prof. Dr. Snouck Hurgronje in een noot onder aan blz. 97, dl. II van „de Atjèhers" o. a.:

„Sommige Atjèhers verklaren dit woord als = Maleische „bandari, dat in de Straits een hoofd of administrateur eener „voorname keuken beteekent; anderen = Maleische Měnari, „dansen. In het eerste geval zou dus het hoofd der IX Moekims „van Pidië oorspronkelijk met de bezorging van sommige „levensmiddelen voor zijnen Atjèhschen souverein belast zijn „geweest, in het andere ware hem wellicht de verschaffing „van dansjongens aan het hof opgedragen geweest. Men „weet echter, dat in Atjèh de meeste titels met den dood „hunner eerste dragers hunne beteekenis verliezen en dan „eenvoudig traditioneele ornamenten blijven".

Een Atjèher van de Westkust uit Meulabòh had echter direct de ware beteekenis van den „Pangoelèë Meunaròë" kunnen mededeelen, omdat nog voor betrekkelijk korten tijd, vermoedelijk overgenomen uit Pidië, een dergelijke waardigheidbekleeder bestond. Bij civiele vorderingen, had n. l. de pangoelèë Meunaròë als taak te vervullen: „het inderminne schikken van partijen".

Gelukte dit niet, dan pas sprak de vorst of oelèëbalang

recht. Zoo had een Pangoelèë sidé^c, slechts bij crimineele zaken, tot taak, alvorens er recht werd gesproken, alles nauwkeurig uit te vorschen (sidé^c). De oelèëbalang van de IX Moekims Keumangan zal oorspronkelijk dus een ambtenaar van den Soeltan geweest zijn, die in Pidië bij civiele vorderingen partijen trachte te verzoenen. Natuurlijk trok hij daarvoor ook zijn loon. Evenals de „béntara's", oorspronkelijk legeraanvoerders, kreeg de Pangoelèë Meunaròë ook later territoriaal gezag.

Het gedicht van Teungkoe Lam Roekam weer volgende, vernemen we, dat Pangoelèë Meunaròë aan Djeumalòj veel verplicht was, omdat deze hem indertijd geholpen had in een strijd tegen Béntara Tjoet Nja^c van Gloempang Pajōng, terwijl Djeumalòj's echtgenoote hem als haar eigen kind verpleegde, toen hij in dien strijd gewond raakte. Als wederdienst was Pangoelèë Meunaròë voor Djeumalòj op de Westkust strijd gaan voeren tegen de weerspannige Maleische kolonisten, bekend onder den naam van „Prang Rawa". [1])

De tekst van de twee exemplaren, van het epos, die Prof. Dr. Snouck Hurgronje raadpleegde voor zijn standaardwerk, verschilt hier eenigszins met den tekst van de hikajat, die hier in Pidië door mij werd aangetroffen. Deze geleerde zegt o. a. op blz. 105 dl. II van bedoeld werk: „Exemplaren van het epos zijn zeer zeldzaam; trots onafgebroken „nasporingen gelukte het mij slechts twee slordig geschreven „en onvolledige exemplaren ter leen te krijgen om er afschrift van te doen nemen. In den tekst, dien men met „behulp dier beide exemplaren kan vaststellen, is dan ook „het verband nu en dan verstoord, en ontsnappen sommige „bijzonderheden aan elke poging tot verklaring". [2])

---

1) Zie ook blz. 76. Ongeveer vier jaren geleden, werden door mij nota's van de Kawaj XVI (Meulabòh), van Boebōn en van Wòjla ingediend, om door het Encyclopaedisch Bureau te worden gepubliceerd, waarin deze strijd meer uitvoerig wordt beschreven.

2) In Pidië daarentegen is dit epos de geliefde hikajat van de bevolking, zoodat ik ook meerdere malen een handschrift in handen kreeg van dit heldendicht.

Volgens het handschrift van bovengenoemden geleerde werd dan besloten eerst een brief aan Pangoelèë Meunaröë te schrijven en dien door zekeren Toean Meugat Pò Mat te doen bezorgen. Pangoelèë Meunaröë weigerde het schrijven in ontvangst te nemen, waarop Pò Mat aankondigde, dat dan een oorlog onvermijdelijk zou zijn. Toean Sri Reubèë raadde toen het hoofd der IX moekims aan, in ieder geval eerst kennis te nemen van den brief en daartoe eenen Além te ontbieden. Dit geschiedde en Teungkoe Rambajan, die met zijne honderden weetgierige leerlingen in de Bovenlanden afgelegen woonde, raadde den oelèëbalang ten slotte aan, eenvoudig den prins te gaan verwelkomen en zijn langdurig uitblijven te verontschuldigen, wijl hij zoo pas van de reis naar de Westkust was teruggekeerd.

Volgens den Pidië'schen tekst wees, na het niet verschijnen van Pangoelèë Meunaröë op Peukan Toeha, Pòtjoet Mohammad twee aan hem verknochte hoofden aan om hem over te halen, de partij van Djeumalòj te verlaten. Deze twee hoofden waren Haria [1]) Pò Tampõ^c en Meugat [2]) Pò Ië Lhõ^c, Haria Pò Tampõ^c, [3]) oorspronkelijk dus een keudè-ambtenaar, was de stamvader van het latere oelèëbalangsgeslacht van de V moekims Tjoembõ^c, terwijl Meugat Pò Ië Lhõ^c, [4]) van vorstelijken bloede, de stamvader werd van het oelèëbalangsgeslacht van Titeuë. Van oudsher onderling vermaagschapt en steeds met elkander bevriend, hebben de oelèëbalangs dier beide landschappen elkaar steeds trouw bijgestaan in den loop der jaren, hetgeen we later ook zullen vernemen.

Door een toeval vond schrijver dezes betrekkelijk kort geleden de fraai uitgebeitelde grafsteenen van Meugat Pò

1) Haria = hoofd van eene marktplaats, dat aldaar de geschillen tusschen de handelaren onderling beslecht.

2) Meugat = een oude vorstelijke titel.

3) Volgens Pòtjoet Meurah van Klingaleesche afkomst.

4) Moet volgens Pòtjoet Meurah van Arabische afkomst wezen.

Ië Lhō^c aan den grooten weg bij de Koeala in Gigiëng Meurandèh (IX Moekims Keumangan).[1]) De steenen vertoonen geen inscriptie en behooren tot de batèë Meura^csa, met den Chineeschen lampvorm, dateerende uit de 18e eeuw.

Wegens hunne verdiensten in den strijd tegen Djeumalöj kregen later deze twee hoofden van den soeltan den titel van „Béntara".

„Vergeefsch was hun tocht naar Pangoelèë Meunaròë, en woedend, onder allerhande bedreigingen, verliet Meugat Pò Ië Lhō^c hem, zegt het Pidië'sche verhaal verder. Pòtjoet Mohammad probeerde toen door bemiddeling van een schriftgeleerde, Teungkoe Sjèh Sari van Reubèë, den halsstarrigen Pangoelèë Meunaròë nogmaals te doen overhalen, zijn partij te kiezen, doch ook dit gelukte niet. Toch liet de jeugdige prins zich niet afschrikken, daar men hem een bekwamer Além of Schriftgeleerde had genoemd. Teungkoe Pakèh Rimba,[2]) afkomstig uit Lam Meulō, wist dan eindelijk door allerhande spitsvondigheden Pangoelèë Meunaròë over te halen, Pòtjoet Mohammad in Peukan Poeha te bezoeken.

Met tal van volgelingen, die zich niet vereenigen konden met dit besluit, ging hij naar Peukan Toeha, doch Pòtjoet Mohammad wilde hem niet direct ontvangen en liet hem 2 à 3 uren buiten in de sawah wachten. Eindelijk had de „ampeuëng" (huldebetoon door het afgeven van geweerschoten) plaats.

Aandoenlijk was de ontmoeting in de sawah van beide heldenfiguren, doch niet direct wilde Pangoelèë Meunaròë toegeven zijnen weldoener Djeumalöj ontrouw te worden;

1) Na verscheidene oude lieden in de gampōng Gigiëng Meurandèh te hebben ondervraagd, wist me eindelijk een oude teungkoe mede te deelen, dat hij indertijd van zijn vader gehoord had, dat een zekere Meugat Pò Ië Lhō^c daar begraven ligt. Wie die persoon was, kon hij op geen stukken na mededeelen. Het handschrift meldt „Meugat Pò Si Lhō^c, wat natuurlijk een fout is.

2) Een stamboom van dezen teungkoe werd in 't archief te Sigli aangetroffen.

toch zwicht hij eindelijk voor het argument, dat bij alle verhoudingen van Atjèhers tot elkaar den doorslag pleegt te geven: de rijke geschenken in goud en kleeren, die de prins hem en den zijnen geeft, brengen zijne trouw jegens zijnen vroegeren weldoener aan het wankelen. Meesterlijk heeft hier de dichter een karaktertrek van den Atjèher geteekend.

Pangoelèë Meunaròë beloofde Pòtjoet Mohammad over 2 à 3 maanden met een leger klaar te staan, terwijl deze belofte werd bezegeld door den kogel-eed d. i. gezamenlijk het water drinken waarin een kogel is gedompeld. Toen hij zich verzekerd had van den trouw van alle Pidië'sche oelèëbalangs, vertrok Pòtjoet Mohammad naar Pasè om aldaar ook aanhangers te werven.

Weer te Peŭkan Toeha teruggekeerd, sloot zich het hoofd van Keumangan met zijne volgelingen bij zijn leger aan. Aangrijpend wordt in het epos Pangoelèë Meunaròë's afscheid van zijn oude moeder beschreven. Bij dat afscheid openbaarde zich een somber voorteeken, n. l. het omvallen van een klapperboom op het voorerf, zoodat het dak werd getroffen, juist op het oogenblik, dat de oelèëbalang de trap van zijn woning afdaalde.

Eindelijk vertrok het aanmerkelijk aangegroeide leger van Pidië langs het strand naar Groot-Atjèh om aldaar de versterkingen van Djeumalòj in gampông Djawa, Peunajông en Meuraʿsa aan te vallen. De opmarsch van een Atjèhsch leger, dat zonder trein en proviand uitrukt en als een zwerm sprinkhanen alles kaal vreet, wat het op zijn weg tegenkomt, wordt ook uitvoerig in het epos beschreven.

De aanval op de versterkingen had plaats en ontzettend waren in het begin de verwoestingen, die het kanon- en geweervuur uit Djeumalòj's koeta's in het grootendeels uit Pidië'ers bestaande leger van den Prins aanrichtte, zoodanig zelfs, dat hij een oogenblik weifelde.

Pangoelèë Meunaròë bond eene slip van zijn kleed aan dat van Mohammad vast en noodzaakte hem aldus te zamen de bestorming te leiden. De meeste koeta's bezweken voor die heftige bestorming; alleen de versterking in gampōng Djawa bleef stand houden, zoodat men besloot de bezetting ervan te doen uithongeren. In één der gevechten gedurende deze belegering kwamen Djeumalòj en Pangoelèë Meunaròë tegenover elkaar te staan binnen het bereik van elkaars stem. Op een vaderlijk gemoedelijken toon, doch vol scherpe ironie, verweet Djeumalòj hem zijn ontrouw en mikte daarna met zijn geweer op een gloempangboom.

Een tak viel af en werd door den wind zóó weggeslingerd, dat zijn schaduw het lichaam van den afvallige raakte, waarop deze sprakeloos ineen-zakte, zonder nog dood te wezen.

De dichter zegt dan in zijn epos: „De wrake van Allah, die niet duldt, dat een nakomeling van den Profeet trouweloos wordt bejegend, had hem getroffen".

Pòtjoet Mohammad liet den bewusteloozen bondgenoot naar zijn land terugvoeren door Haria Pò Tampō̈ en Meugat Pò Ië Lhō̈, doch juist toen men Pangoelèë Meunaròë zijn woning wilde binnenvoeren, blies hij den laatsten adem uit. Door dit verlies zwaar getroffen, liet de jonge Prins zich echter niet ontmoedigen; de strijd werd voortgezet en weldra was het lot van gampōng Djawa beslist. Het lag niet in de bedoeling van den ridderlijken Pòtjoet Mohammad een afstammeling van den Profeet het leven te benemen, daarom stelde hij Djeumalòj in de gelegenheid, als vrouw vermomd, de versterking te verlaten. Hij vluchtte achtereenvolgens naar Lam Barōh, Kroeëng Raba en Kroeëng Kala, doch werd niet verder vervolgd; zijne aanhangers slechts moesten het ontgelden.

Zoo kwam Pòtjoet Oeë̄ ook wel Radja Moeda genoemd, dank zij de voortvarendheid van zijn jongsten broer, dan eindelijk in het rustig bezit van het Atjèhsche rijk onder

den naam van Soeltan Alā' ad-dīn Djohan Sjāh en regeerde tot 1760. Pòtjoet Mohammad kreeg, toen de orde geheel hersteld was en de handel herleefde, de helft van de haveninkomsten en vestigde zich in de bekende gampōng Lam Bhoeë², alwaar hij een prinses huwde.

Ten slotte dient van Pòtjoet Mohammad nog vermeld te worden, dat hij gedurende zijn verblijf in Pidië, de zoogenaamde Koeta Mamplam bouwde, gelegen op de landtong, waar tegenwoordig onze Militaire vestiging Sigli is gebouwd, op den rechteroever van de Koeala. Dit stuk grond behoorde Keumangan toe en werd door Pòtjoet Mohammad tot „wakeuëh radja" verklaard. Het eigenlijke Sigli is feitelijk gelegen op den linkeroever der Koeala, aldus genoemd naar een schriftgeleerde, Teungkoe Si Geuli, die aldaar gewoond heeft in het begin van de 18e eeuw, en wiens graf thans nog Kramat is. [1])

Volgens Pòtjoet Meurah waren Teungkoe Seundri en Teungkoe Si Geuli, eveneens afkomstig uit Celebes, familieleden van elkaar.

Keeren wij thans weer tot de Atjèhsche soeltans terug. In 1760 [2]) werd soeltan Alā' ad-dīn Djohan Sjāh, meer bekend onder den naam van Pòtjoet Oeë², door zijn zoon Toeankoe Radja opgevolgd onder den naam van soeltan Mahmoed Sjāh, die tot 1781 regeerde. Twee malen moest hij echter den Atjèhschen troon ontruimen. Na eene regeering van 2 jaren en drie maanden [3]) moest hij plaats maken voor soeltan Badr ad-dīn, [4]) die oorspronkelijk Maharadja Lamboei heette. Voornamelijk door de XXII Moekims was hij op

1) 't Gedeelte van Sigli, waar dat graf staat, heet daarom ook Gampōng Kramat.

2) Een kroniek van de Atjèhsche soeltans bij Pòtj. Meurah berustende, zegt ook dat Alā' ad-dīn Djohan Sjāh 25 jaren regeerde. Het jaartal van zijn overlijden 1181 A. H. klopt er alleen niet mede.

3) De kroniek van Pòtjoet Meurah. Dr. Djajadiningrat, volgens andere door hem geraadpleegde kronieken, noemt het jaar 1764.

4) De kroniek van P. M. noemt hem Badroel Alam Djōhan Alam.

den troon geplaatst. Soeltan Badr ad-dîn werd na een regeering van twee jaren en zeven maanden door lieden uit de sagi der XXVI Moekims vermoord, [1]) zoodat Soeltan Mahmoed weer in zijn gezag werd hersteld

Na eene regeering van zes jaren en zeven maanden werd Mahmoed voor den tweeden keer door de XXII en XXVI Moekims verjaagd. Hij vluchtte naar de IV Moekims en werd vervangen door Radja Oedahna Léla onder den naam van soeltan Solòjman Sjâh. Niet lang heeft deze van het bezit van den Atjèhschen troon plezier gehad, want na twee maanden min één dag kwam soeltan Mahmoed met zijne aanhangers terug. Met behulp voornamelijk van de Moekims Daròj, Pangoelèë Soesòh en Lam Ara verdreef hij zijn mededinger en heroverde zijn troon, waarvan hij negen jaren in het rustig bezit bleef tot zijn dood in Juni 1781. [2])

Soeltan Mahmoed werd opgevolgd door zijn oudsten zoon Toeankoe Moehammad als Soeltan Alâ' ad-dîn Moehammad Sjâh van 1781 tot 1795.

Een partij in Atjèh wilde eerst een jongeren broer Toeankoe Radja Tjoet, zoon van de favorite van den overleden soeltan, op den troon plaatsen, doch door het oordeelkundig optreden van den „goeroe" of leermeester van den oudsten zoon, werd een burgeroorlog voorkomen.

Toeankoe Radja Tjoet was de grootvader van Toeankoe Mahmoed, Pòtjoet Meurah's laatsten echtgenoot en Toeankoe Hasjém dien wij later zullen leeren kennen als voogd van den Pretendent Soeltan.

Uit een huwelijk met Pòtjoet Meurah di Awan, dochter

---

1) Volgens de kroniek P. M., terwijl Dr. Djajadiningrat zegt: in Augustus 1765.

2) De kroniek van P. M. noemt het jaar 1202 A. H. De jaartallen in deze kroniek zijn blijkbaar zeer onnauwkeurig aangegeven, doch de tijdsduur van Mahmoed's aanvaarding der regeering tot zijn dood klopt met hetgeen Dr. Djajadiningrat uit andere kronieken heeft weten vast te stellen.

van den in 1773 verdreven soeltan Badr ad-din, [1]) werd een zoon Hoesein genaamd, geboren, die nog minderjarig was, toen zijn vader in Februari 1795 stierf. Na een interregnum van ongeveer één maand, werd de minderjarige Hoesein door de sagi's tot soeltan uitgeroepen onder voogdij van zijne moeder en haar broer Toeankoe Radja, om pas in 1802 de regeering te aanvaarden onder den naam van Soeltan Alâ' ad-din Djōhar al-âlam Sjâh.

Zijn oom en gewezen voogd verzette zich tegen deze troonsbestijging en wilde de teugels van het bewind niet uit handen geven. Soeltan Djōhar riep toen in 1805 de hulp in van den Engelschen Luit[nt]. Gouverneur Farquhar, maar deze ging niet op het verzoek in, ondanks het aanbod om eene factorij in Atjèh te mogen vestigen.

Met behulp van Kâdhi Malik al-Adil werd Toeankoe Radja toen verdreven, in Neusōh achterhaald en afgemaakt.

Toch werd het gezag van Soeltan Djōhar niet overal erkend. Met een vloot tuchtigde hij eerst op de Westkust Manggèng (onderafd. Tapa² Toean), alwaar het hoofd Datō² Besar geweigerd had de haçil op te brengen, daarna trok hij naar Singkel om gewapenderhand dit gedeelte van zijn gebied eveneens aan den cijnsplicht te herinneren.

Intusschen was in 1812 tijdens zijne afwezigheid naar de Westkust de soeltan door de drie sagi's vervallen verklaard van de regeering, als reden opgevende, dat hij te veel vereuropeescht [2]) was. Wederom bood Atjèh een niet ongewoon beeld van verwarring aan.

In Pidië hebben we 't laatst als hoofd tijdens den strijd tegen Djeumalòj, T. Pakèh Batèë Patah leeren kennen. Deze werd opgevolgd door T. Pakèh Pō Kalam, waarvan niets bijzonders valt te vermelden. Zijn zoon en opvolger T. Pakèh

1) Vermoedelijk was hij een soeltanstelg uit Siak.

2) In zijn jeugd had hij werkelijk veel met Engelschen omgegaan, hunne taal leeren spreken en ook veel van hunne slechte gewoonten overgenomen. (Het soeltanaat van Atjèh blz. 208).

Da'ōd was de eerste Pakèh, die wat deed om de macht van zijn geslacht te vergrooten en te bevestigen. Hij begon met het bouwen van Koeta Asan, om een bolwerk te verkrijgen en van daaruit zijn gezag te doen gelden.

Pòtjoet Meurah geeft een eenigszins andere lezing omtrent hare voorvaderen. „De Pakèh's waren, volgens haar, slechts schriftgeleerden, oorspronkelijk geen wereldlijk gezag uitoefenende; wel hadden zij veel invloed op 't bestuur van het land, zooals dit eertijds de Tirò-teungkoe's hadden.

Het hoofd van geheel Pidië was Pangoelèë Meunaròë, die toch van Soeltan Hoesein afstamde. T. Pakèh Da'ōd was de eerste, die zich het gezag van oelèëbalang aanmatigde en daarvoor door Soeltan Alā' ad-din Moehammad Sjāh werd gearresteerd en één jaar te Koeta Radja gevangen gehouden. Op eene wandeling door zijn Kraton viel het den Soeltan op, dat alles keurig onderhouden was en op zijn vraag, wie dit allemaal had gedaan, kreeg hij tot antwoord, dat T. Pakèh Da'ōd dagelijks aan de verfraaiïng van den Kraton werkte. De Soeltan ontsloeg hem direct uit zijn gevangenschap en bevestigde hem in zijn gezag te Pidië.

Pòtjoet Meurah gaat voor de eenige door, die goed op de hoogte is van de geschiedenis van Atjèh, toch klinkt haar verhaal hier erg onwaarschijnlijk. De grootheid van haar geslacht hebben de Pakèh's, volgens haar, dus te danken aan de tuinmanskunst van haar overgrootvader. Pòtjoet Meurah, als kind aan het hof te Koeta Radja opgevoed, tevens achterkleinkind van Soeltan Alā' ad-dīn Djōhar al-Alam Sjāh, heeft zich altijd meer Soeltanstelg gevoeld dan een Pakèh, terwijl zij in de laatste jaren niet erg wel was met het tegenwoordige Pakèh-geslacht.

Indien toch de afstammelingen van Soeltan Hoesein in de 17e eeuw en in het begin van de 18e eeuw de machthebbers van geheel Pidië waren, zouden zij zich zeker ook gevestigd hebben in het eigenlijke Pidië, den zetel van het oude Soeltanaat, waar nog de graven van Soeltan Ma'-

Aroef Sjâh en Poetròë Balè te vinden zijn, en waar ook soeltan Hoesein gewoond heeft. Die afstammelingen trokken zich juist uit Pidië-proper terug en wisten door hunne geboorte en invloed elders in Keumangan een nieuw staatje te stichten. Dat de macht der Pakèh's, een opkomende dynastie, in het begin der 18e eeuw niet zoo groot was als die van Pangoelèë Meunaròë, is begrijpelijk, doch 't is niet aan te nemen, dat het hartje van het oude soeltansrijk, Pidië-proper, tot het einde van de 18e eeuw zonder wereldlijk hoofd werd bestuurd. In de Hikajat Pòtjoet Mohammad wordt Pangoelèë Meunaròë wel erkend als een machtige vazal van den soeltan van Atjèh, doch niet als heerscher van het overige deel van Pidië. Tegen Gloempang Pajòng zou hij 't immers hebben afgelegd, indien Djeumalòj hem niet geholpen had.

Ook het verhaal van de gevangenneming van T. Pakèh Daʻöd door soeltan Alâ' ad-din Moehammad Sjâh klinkt onwaarschijnlijk, daar de kronieken dezen soeltan heelemaal niet afschilderen als eene krachtige persoonlijkheid, die zijne vazallen direct in boeien sloeg, wanneer zij meer zelfstandig optraden.

Waren de Pakèh's van een betrekkelijk onbelangrijk geslacht, dan zouden zeer zeker de soeltans zich niet bij herhaling vermaagschapt hebben met de Pakèh's.

De oudste zoon en opvolger van T. Pakèh Daʻöd, met name T. Radja Pakèh Oesén, bestuurde in 't begin van de 19e eeuw Pidië. In hem treffen wij een historische figuur. Een zwager van soeltan Alâ' ad-din Djöhar al-âlam Sjâh, had hij zich toch aanvankelijk aangesloten bij de ontevredenen, die den soeltan vervallen verklaarden van den troon. Hij was n. l. ook getrouwd met Pòtjoet Batèë, jongste zuster van een zekeren Hadji Abd' ar-râhim, meer bekend onder den naam van T. Hadji Brâhim. Deze Hadji Brâhim, een sjahbandarszoon, oorspronkelijk Api Salèh geheeten, doodde den door den soeltan aangestelden sjahbandar en verdreef

de moeder van den soeltan, die zich te Koeala Atjèh bevond, gedurende de afwezigheid van haar zoon.

In November 1815 was intusschen de Atjèhsche troon bestegen door een zoon van zekeren Sajjid Hoesein, een rijken koopman te Penang.

Hij heette Sajjid Abd'allah en nam toen den naam aan van Soeltan Sjarif Saif al-âlam; terwijl hij zich te Lhō̆ Seumawè ophield, daar hij zich niet in Groot-Atjèh waagde, alwaar alleen het gezag der sagi-hoofden gold. In Lhō̆ Seumawè werd hij door den aldaar machthebbenden Toeankoe Karōt met open armen ontvangen, omdat deze in hem de vorstelijke eigenschap „sebab banjak rialnja" had ontdekt.

De rechtmatige soeltan was, van de Westkust terugkomende, naar zijne moeder in Pasè vertrokken om van daar met haar naar Penang te gaan, teneinde zich bij den Engelschen Gouverneur te beklagen over Sajjid Hoesein die toch feitelijk een Engelsche onderdaan was. Bij den Engelschen Gouverneur vond hij geen gehoor, doch 't gelukte hem te Penang wel geld te leen te krijgen van een gefortuneerden Chinees, Tjik Wan geheeten.

T. Pakèh Oesén, die in 1814 het sein tot den opstand tegen zijn eigen zwager, den soeltan, had gegeven, was intusschen van tactiek veranderd. Met T. Béntara Keumangan noodigde hij zijn zwager Djōhar al-Alam uit, zich in Pidië tot den strijd tegen Sajjid Abd'allah uit te rusten. De soeltan vertrouwde dit niet erg en vroeg als „tanda" van zijn trouw een op Sajjid Hoesein buitgemaakt vaartuig. T. Pakèh Oesén had dit vaartuig in beslag genomen en Sajjid Hoesein's neef Sajjid Alawi als gijzelaar daarbij aangehouden, omdat Sajjid Hoesein zich niet aan zijne verplichtingen had gehouden om Pakèh een som gelds als loon uit te betalen voor de vervolging van zijn zwager eertijds. Sajjid Hoesein, die reeds schatten had uitgegeven om zijn zoon door alle partijen erkend te zien als soeltan, nam nu zijn toevlucht tot sluipmoord. Gelokt door de groote uit-

geloofde som, probeerde een sluipmoordenaar den rechtmatigen soeltan van het leven te berooven. De sluipmoordenaar werd gevat en verminkt naar Sajjid Hoesein teruggezonden. Andermaal trachtte men Djōhar al-Alam het leven te benemen.

In Pidië verblijf houdende, kwam T. Hadji Brāhim, dien wij te voren reeds leerden kennen, voorgevende zich bij den vorst te willen onderwerpen, een aanslag wagen. Zijn toeleg werd ontdekt, waarop hij zijn wraakplan alleen op zijn zwager T. Pakèh Oesén kon volvoeren. T. Pakèh viel dus in het begin van 1819 onder moordenaars hand.

Den 22en April d. a. v. wist Raffles een tractaat met Atjèh te sluiten, dat ons later heel wat beslommeringen heeft veroorzaakt.

Soeltan Alā' ad-din Djōhar al-ālam Sjāh nam weder bezit van zijn Dalam in Groot-Atjèh, doch reeds in December vernam men te Penang, dat Sajjid Abd'allah en T. Panglima Tjoet Amat, sagihoofd van de XXII Moekims, overeengekomen waren, den soeltan met geweld te verdrijven.

In „De Atjèh-oorlog" bij E. S. De Klerck dl. I blz. 90, lezen wij hierover verder: „dat het Engelsche Gouvernement nu met veel klem optrad. Hoesein had van alle „medewerking af te zien en ging hem het lot van zijn zoon „ter harte, dan moest hij dezen den raad geven, met de „leiders van het verzet tegen het wettig gezag te breken „en Atjèh te verlaten. Toen nu ten overvloede H. M's „Dauntless in het begin van 1820 ter reede verscheen, om „aan 's Gouverneurs eischen kracht bij te zetten, begreep „Saif, dat het maar het verstandigst was, zijn piek te schuren. „Hij stevende naar Calcutta, na eerst nog door plundering „van een Chineesch vaartuig en twaalf Atjèhsche prauwen „voor reisgeld te hebben gezorgd, om er in hoogste instan„tie recht te zoeken. Hij bepleitte er zijn zaak zoo wel, „dat hem, zijne schurkerijen ten spijt, een jaargeld van „6000 dollars werd verzekerd „chargeable to the King of

„Acheen, when ever in a state to repay it". Daar het bedrag „te Penang betaalbaar werd gesteld, had onze sajjid tegen „de regeling geen bezwaar en keerde tevreden naar huis „terug, pikte onderweg nog een Atjèhsch vaartuig op, „doodde achttien menschen van de opvarenden en maakte „zich meester van de lading, enz welke geschat werd op een „waarde van ruim twintig duizend dollars, alles ongestraft!"

Soeltan Alâ' ad-dîn Djōhâr al-âlam Sjâh stierf op den 1sten December 1823 [1]) en liet 5 zonen en 2 dochters achter. De oudste zoon en dochter zijn heel jong gestorven en hadden feitelijk nog geen naam.

Daarop volgde Toeankoe Daʿōd, [2]) een kind van een bijwijf, Toeankoe Ibrâhîm, Toeankoe Radja Moeda of Toeankoe Roemòh Kandang, Pòtjoet Leupōʿ, gehuwd geweest met T. Darima, broeder van T. Béntara Keumangan, en Toeankoe Abaïh.

De sagihoofden weigerden Toeankoe Ibrâhim, den rechthebbende, als vorst te huldigen en lieten hunne keuze vallen op Toeankoe Daʿōd, die aan het bewind kwam onder den naam van soeltan Alâ' ad-dîn Mohammad Sjâh en die tot 1838 [3]) geregeerd heeft.

Toen T. Radja Pakèh Oesén in 1819 stierf, liet hij behalve twee dochters, twee minderjarige zoons achter, met name T. Radja Pakèh Dalam en T. Tjoet Daʿōd. Gedurende de minderjarigheid van T. Radja Pakèh Dalam werd T. Ali van Koeala Banggalang, broer van T. Radja Pakèh Oesén, belast met de waarneming van het oelèëba-

---

1) Zie de Klerck's Atjèh-oorlog dl. I noot 1) onderaan blz. 91. Volgens het rapport van Verploegh en de Stuers, werd hij door zijne vrouw vergiftigd.

2) Anderson noemt hem Toeankoe Darid, terwijl Verploegh en de Stuers spreken van Toeankoe Rayo (Soeltanaat van Atjeh, blz. 211). Prof. Veth en de Klerck spreken ook over Toeankoe Darid. De kroniek van Pòtjoet Meurah geeft duidelijk den naam Daʿōd op; wat de juiste lezing zal wezen. Ook wordt dit bevestigd door de overlevering.

3) Komt overeen met het jaartal in de kroniek van P. M.

langschap. De oudste zuster van T. Radja Pakèh Dalam, Pòtjoet Meurah Gamba᷈ 1) genaamd, huwde eerst met Soeltan Alâ' ad-dîn Mohammad Sjâh en na diens dood met Toeankoe Ibrâhîm, den lateren soeltan Alâ' ad-dîn Mansoer Sjâh. Uit het huwelijk van T. Radja Pakèh Dalam met Pòtjoet Böngsoe, dochter van Toeankoe Abaïh, dus een kleindochter van soeltan Djōhar al-Alam Sjâh (zie blz. 104) werd geboren de reeds meergenoemde Pòtjoet Meurah, die eerst met Soeltan Machmoed Sjâh en vervolgens met Toeankoe Machmoed trouwde. Toeankoe Machmoed was een achterkleinzoon van soeltan Alâ' ad-dîn Mohammad Sjâh. Bij haar tante Pòtjoet Meurah Gamba᷈ aan het Atjèhsche hof opgevoed, is 't niet te verwonderen, dat Pòtjoet Meurah meer voor de Soeltans- dan voor de Pakèh-afstamming voelt.

Het laatst hebben wij, op blz. 108, als soeltan Alâ' ad-dîn Mohammad Sjâh op den Atjèhschen troon leeren kennen. Prof. P. J. Veth beschrijft hem als eene zwakke, ziekelijke en aan opium verslaafde persoonlijkheid, die geheel beheerscht werd door een groot aantal vertrouwelingen, welke hem, door het misbruik, dat zij van zijnen naam maakten, bij de bevolking in discrediet brachten.

De Sjahbandar en vooral zijn broer Toeankoe Ibrâhîm, die even ondernemend van aard was, als de vorst zelf zwak en besluiteloos, oefenden grooten invloed op hem uit.

Omtrent het jaar van zijn overlijden was men het niet eens, terwijl tot nu toe door iedereen zijn broer Ibrâhîm als zijn opvolger werd genoemd.

Prof. Veth zegt o. a. in zijn „Atchin" op blz. 102, dat Mohammad Sjâh in 1838 stierf en opgevolgd werd door zijn broer Toeankoe Ibrahim onder den naam van Alaoe'd-din Mantsoer Schah.

---

1) De moeder van Potjoet Meurah Gamba᷈ was Pòtjoet Batèë, zuster van T. Hadji Brâhim, die T. Pakèh Oesén vermoordde, terwijl T. R. Pakèh Dalam tot moeder had Pòtjoet Adiah, dochter van zijn oom T. Ali; zijn moeder was dus ook zijn volle nicht.

Prof. Dr. C. Snouck Hurgronje noemt in dl. I blz. 141 van de Atjèhers Ibrahim Mansō Tjâh als opvolger van 1838 — 1870, terwijl in het genealogisch overzicht der Atjèhsche Soeltans van Dr. Djajadiningrat's prijsschrift (Bijlage II) als opvolger van Soeltan Mohammad Sjâh eveneens zijn broer Soeltan Ibrâhîm Mansoer Sjâh wordt opgegeven, doch van 1836 tot 1870 regeerende.

Ook de kapitein E. S. de Klerck in zijn „Atjèh-oorlog" dl. I blz. 216 zegt, dat Soeltan Ibrahim Mansoer Sjâh sedert 1836 de opvolger werd van Ala'id-dîn Mohammad Sjâh.

Bij het raadplegen van een in het archief te Sigli berustenden stamboom van de Atjèhsche soeltansfamilie verbaasde het me daarom te lezen, dat soeltan Mohammad Sjâh in 1838 werd opgevolgd door zijn zoon Toeankoe Solòjman onder den naam van Soeltan Ali Iskandar Sjâh, die tot 1857 regeerde, om daarna te worden opgevolgd door zijn oom Toeankoe Ibrâhîm, zich toen noemende soeltan Alâ' ad-dîn Mansoer Sjâh, van 1857 tot 1870 regeerende. De regeering van soeltan Ali Iskandar Sjâh werd tot nu toe dus geheel uitgeschakeld; toch wordt hij nauwkeurig met al zijne vrouwen in den stamboom genoemd, w. o. Poetròë Saré Banoen, dochter van zijn oom Toeankoe Ibrâhîm, en Pò Ratsibah, een gampòngvrouw bij wie hij een zoon verwekte, Toeankoe Machmoed genaamd, dien we later weer als opvolger van Soeltan Ibrâhîm Mansoer Sjâh zullen leeren kennen. Ook is 't me gelukt betrouwbare lieden te raadplegen, die hem nog gekend hebben.

Toch klopt, hetgeen in bedoelden stamboom wordt medegedeeld, weer niet met een door mij gelezen sarakata van Pidië, geteekend door Soeltan Alâ' ad-dîn Mansoer Sjâh en gedateerd, 8 Radjab van het Moh. jaar 1269 (24 April 1853), noch met meerdere dergelijke sarakata's, voorzien van het negenvoudig zegel. Uit het verslag van den kapitein luitenant ter zee Courier dit Dubekart kunnen wij ook lezen, dat in 1855 soeltan Ibrâhîm Mansoer Sjâh op den Atjèhschen troon zat.

Het was dus een zeer lastig op te lossen raadsel, wanneer de regeeringen van deze twee soeltans precies hebben plaats gehad.

Dank zij de voorlichting van Pòtjoet Meurah, hebben wij meer bijzonderheden betreffende haar, door de wetenschap genegeerden, schoonvader te weten kunnen komen.

Volgens haar stierf Soeltan Alâ' ad-dîn Mohammad alias Daʿôd Sjâh in het jaar 1254 A. H. (1838/9 A. D.) en werd hij opgevolgd door zijn zoon Toeankoe Solòjman onder den naam van Soeltan Ali Iskandar Sjâh.

Slechts drie jaren en twee maanden heeft deze vorst geregeerd, toen hij door den panglima sagi der XXII Moekims, T. Panglima Tjoet Amat werd afgezet van den troon en vervangen door zijn oom Toeankoe Ibrâhîm, zich noemende Soeltan Alâ' ad-dîn Mansoer [1]) Sjâh.

Toeankoe Solòjman stierf in 1857, van daar die vergissing in den stamboom, als zoude hij van 1838 tot 1857 geregeerd hebben.

Heel verschillend is het oordeel over Soeltan Ibrâhîm Mansoer Sjâh. Courier dit Dubekart zegt o. a. in zijn reisverslag, toen hij in April 1855 dezen Soeltan bezocht: „Zijn voorkomen duidde op waardigheid, maar tevens op koele hoogheid"; terwijl F. G. Hoffman, toegevoegd aan den generaal van Swieten op diens reis naar Atjèh in 1857, van dezen vorst zegt: „Een man van even in de veertig jaren, vrij groot en gezet, maar reeds gebogen door zwakte, de gevolgen wellicht van het op jeugdigen leeftijd toegeven aan zijne hartstochten en aan het veelvuldig gebruik van opium, waarvan zijn uiterlijk de duidelijkste kenteekenen droeg, enz."

Waar Soeltan Ibrâhîm zich vele jaren op den Atjèhschen troon heeft weten te handhaven, en het machtige sagihoofd

1) Mansoer beteekent „plaatsvervanger." Deze naam heeft Ibrâhîm erbij genomen, omdat hij feitelijk als plaatsvervanger optrad van zijn neef Solòjman.

der XXII Moekims, T. Panglima Tjoet Banta, dorst te trotseeren, wat we later zullen zien, inzake de V Moekims Laweuëng, daar kunnen wij gerust zeggen, dat Atjèh in hem een der krachtigste vorsten der laatste twee eeuwen heeft gehad. Terecht zegt de Klerck in zijn „Atjèh-oorlog" dl. I, blz. 222, van hem: „Maar hoe nietig de beteekenis „der vorstelijke waardigheid ook was, een energiek man „daarmede bekleed, had er onder omstandigheden in kunnen „slagen, het overgroote deel der bevolking tot aaneensluiting „en gemeenschappelijk optreden te brengen. Er is reden, „om te gelooven, dat Ibrahim Mansoer Sjah zulk een man „was. Hij, die twee en dertig jaren achtereen tot zijn dood „toe het bewind heeft kunnen voeren, en die bij gelegen- „heid van het bezoek der officieren van „de Haai" zichzelf „en de opgewonden menigte wist te beheerschen, hij zou „gewis geen non-valeur zijn gebleken, wanneer hij, de drager „van de fabelachtige traditiën van Atjèh's grootheid, den „nationalen kafirhaat dienstbaar had gemaakt aan oorlog- „zuchtige oogmerken tegen den erfvijand, den Hollander".

Toen soeltan Ibrâhim Mansoer Sjâh in 1870 stierf, werd hij opgevolgd door Toeankoe Machmoed, zoon van Soeltan Ali Iskandar Sjâh, daar Ibrâhim's eenige zoon, Toeankoe Zein al-Abidin in 1870 vóór zijn vader is gestorven. Toeankoe Machmoed nam als soeltan den titel aan van Machmoed Sjâh. Daar er van hem geen kracht uitging, werd het land beroerd door twee partijen, waarvan een, de Arabische, in Habjb Abdörachman haar leider had. Hoewel bevreesd met het Nederlandsche Gouvernement in botsing te komen, kon hij door zijne onbeduidendheid, machteloosheid en de wanverhouding met de rijksgrooten, niet voorkomen, dat onder zijne regeering de Arabische- of oorlogspartij haar zin kreeg en de oorlog uitbrak.

In 1874 stierf te Pageuë Ië, Soeltan Machmoed Sjâh aan cholera. Geene mannelijke nakomelingen achterlatende, kwam de minderjarige Mohammad Daʿōd, zoon van Toeankoe

Zein al-Abidin, in aanmerking als opvolger van den te Pageuë Ië overleden soeltan. Mohammad Da'öd werd bij zijne meerderjarigheid in 1884 door een deel van de Atjèhsche bevolking tot Soeltan uitgeroepen onder den naam van Soeltan Alā' ād-din Mohammad Da'öd Sjāh. Meer bekend staat hij bij ons onder den naam van „Pretendent Soeltan".

In Pidië hebben we 't laatst als oelèëbalang gezien T. Radja Pakèh Dalam, die na 1819, bij den dood van zijn vader T. Radja Pakèh Oesén, eerst onder voogdij van zijn oom, aan het bestuur kwam. Nog onder dat bestuur brak de Atjèh-oorlog in 1873 uit.

Vóór dien had T. Pakèh Dalam, nauw verknocht aan Soeltan Ibrâhîm Mansoer Sjâh, zijn gebied aanmerkelijk uitgebreid, en kan dit hoofd de voornaamste oelèëbalang van het Pakèhgeslacht genoemd worden.

In de „Bijdragen tot de Taal-, Land- en Volkenkunde van Ned. Indië, 7e Volgr. IX" lezen wij op blz. 166: „Bij „acte (sarakata) voorzien van het negenvoudig zegel (tjap „sikoereuëng) ad. 8 Redjab van het Mohammedaansche jaar „1269 (24 April 1853) werd door den toenmaligen Soeltan „van Atjèh, Alaoedin Mançoer Sjâh, als erfelijk oelèëbalang „van Pidië erkend, Teukoe Radja Pakéh Dawòt."

In een oude ongeteekende nota over de XII Moekims Pidië in het archief te Sigli aangetroffen, vonden wij woordelijk het bovengeciteerde, zoodat vermoedelijk het medegedeelde in de „Bijdragen tot T. L. en V. van Ned.-Indië", klakkeloos van de nota indertijd is overgenomen. De inhoud ervan is in strijd met hetgeen hierboven reeds werd medegedeeld, want in 1853 zou dan T. Radja Pakèh Da'öd in plaats van zijn kleinzoon T. Radja Pakèh Dalam als erfelijk oelèëbalang van Pidië zijn erkend.

Bij het bestudeeren van bewuste sarakata door Soeltan Mansoer Sjâh uitgegeven, lazen we echter, dat de erkenning

van T. Radja Pakèh, zonder nadere aanduiding van naam, plaats had; ook dat zijn oudste zoon Hoesein na zijn vaders dood hem zou opvolgen. Dit schijnt den schrijver van bedoelde oude Nota in den war te hebben gebracht. Hij zal, om T. Radja Pakèh beter te kunnen aanduiden, gevraagd hebben, wie de vader was van T. Pakèh Hoesein. Berichtgever vermoedelijk niet denkende aan den vóór zijn vader gestorven Mohammad Hoesein alias Radja Nagō, oudsten zoon van T. Pakèh Dalam, heeft alleen aan den in 1819 vermoorden T. Radja Pakèh Hoesein gedacht, en natuurlijk T. Radja Pakèh Daᵉōd genoemd. 1)

Na 1872 is de geschiedenis van Pidië uit de Koloniale Verslagen en uit den mond van betrouwbare ooggetuigen, die gemakkelijk weer te controleeren zijn, na te gaan; ook enkele Nota's in het archief werden daarbij geraadpleegd. In bedoelde verslagen lezen wij, dat de eerste aanrakingen met Pidië feitelijk aan het eind van 1873 plaats hadden. Toen namelijk de opperbevelhebber der expeditionaire troepen in Atjèh den 27sten December 1873 de zekerheid had verkregen, dat de oelèëbalang van Pidië met 1000 à 1500 man in den Kraton was gekomen om den soeltan te ondersteunen, terwijl dat hoofd verantwoordelijk moest worden gesteld voor de gevangenhouding van Mas Soemo Widikdjo, welke trouwelooze handeling niet ongestraft mocht blijven, werd besloten tot een tuchtiging van Pidië. 't Was den opperbevelhebber toen nog niet bekend, dat Mas Soemo Widikdjo, onze gezant of onderhandelaar bij den soeltan, reeds was vermoord.

Die tuchtiging werd aan de Marine opgedragen. Hiervoor werd een eskader bestemd, bestaande uit de Zeeland, Metalen Kruis, Citadel van Antwerpen, Borneo en Banda.

---

1) In „De Atjèh-oorlog" bij E. S. de Klerck dl. I blz. 391 wordt gesproken van „Teungkoe Pakèh Osiman van Pidir," dit moet ook een vergissing wezen en bedoeld zijn T. R. Pakèh Dalam.

De tweede zoon van Pakèh Dalam, welke heel jong is gestorven, heette wel T. Radja Pidië Osman.

In den namiddag van den 28sten December d.a.v. vertrok het eskader naar Pidië, waar het den volgenden morgen ten 8 ure aankwam.

De bevolking stond op het strand rustig de komst der schepen aan te zien (sic.).

Of die tuchtiging wel verdiend was, is de groote vraag. Hoewel T. Radja Pakèh Dalam nauw verwant was aan het soeltansgeslacht, dacht hij er niet aan om aan ons gezag weerstand te bieden, vandaar dan ook, dat de bevolking van Pidië rustig op het strand naar de komst der schepen stond te kijken.

Op instigatie voornamelijk van Ali Bahanan, [1]) onder de Atjèhers meer bekend onder den naam van Ali Banan, had die tuchtiging plaats, daar hij den opperbevelhebber had medegedeeld, dat T. Radja Pakèh Dalam de kwade genius was van den soeltan bij het gevangen nemen van Mas Soemo Widikdjo, terwijl hij met een paar duizend Pidiërs zou hebben deelgenomen aan het gevecht van Lam Bhoeë² (Lemboe) op 25 December.

T. Radja Pakèh Dalam, betrekkelijk reeds oud van jaren, en daarom allesbehalve vechtlustig, was n.l. bij het uitbreken van den oorlog met twee honderd volgelingen, w. o. vele vrouwen, slechts bewapend met een tiental geweren naar Groot-Atjèh vertrokken om aldaar zijne zuster Pòtjoet Meurah Gamba² en zijn dochter Pòtjoet Meurah af te halen en in Pidië in veiligheid te brengen.

Algemeen was het toch in Atjèh bekend, dat Mas Soemo Widikdjo door T. Tjoet Adjat alias T. Ië Alang, broeder van T. Panglima Pòlém Tjoet Banta, is vermoord geworden, terwijl T. Pakèh die daad zelfs zeer sterk heeft afgekeurd, strijdende ook met de inlandsche opvattingen van het oorlogsrecht. T. Radja Pakèh Dalam zou zich zeker niet ingelaten hebben met zaken, waarin de Pòlém's betrokken waren,

---

1) Sjèch Ali Bahanan. Zie ook „De Atjèh-oorlog" dl. I blz. 283 bij E. B. Kielstra.

vanwege een kwestie, waarbij het sagihoofd der XXII Moekims Tjalōng en Batèë in brand had gestoken.[1]) Pertinent wordt ook de deelneming van T. Radja Pakèh's volgelingen aan het gevecht van Lam Bhoeë tegengesproken. Wel is het mogelijk, dat lieden uit Pidië aan het gevecht hebben deelgenomen, doch zeker niet van het eigenlijk landschap Pidië, T. Pakèh's gebied.

Op blz. 287, dl. I van „De Atjèh-oorlog" bij E. B. Kielstra, zegt de schrijver ook: „Het is dus wel mogelijk, dat de „opperbevelhebber, had hij in 't laatst van 1873 alle omstan„digheden en toestanden gekend, de bestraffing achterwege „zou hebben gelaten of de kampong Pedir zonder vijande„lijkheden zou hebben doen bezetten, ten einde de bevolking „aldaar niet tegen ons in te nemen."

Omtrent de tuchtiging van Pidië vernemen wij, dat reeds in den voormiddag van den 29sten December Koeta Asan herhaaldelijk was getroffen. Koeta Asan, thans een ruïne, was eertijds eene Atjèhsche versterking met aarden omwalling, steenen poort en bastions.

Het noordelijk bastion was nog niet geheel voltooid, toen

1) Soeltan Alā'ād-dīn Djōhor Sjāh had zijn zoon Toeankoe Abaīh de III Moekims Batèë gegeven. Deze soeltansfamilie leefde later met den soeltan in onmin wegens voortdurenden zeeroof, ook op Atjèhsche prauwen en zelfs ten nadeele van den soeltan gepleegd, zoodat die toeankoe's door den vorst herhaaldelijk vogelvrij werden verklaard. (De Atjèhers, dl. I blz. 147). Uit het huwelijk van Pòtjoet Poetròë, dochter van Toeankoe Abaīh met T. Radja Pakèh Dalam werd T. Mohammad Hoesein alias Radja Nagō geboren (zie blz. 114).

T. Radja Nagō kreeg onder het bestuur van zijn vader de III Moekims Batèë, hetgeen door T. Panglima Pòlém Tjoet Banta betwist werd. Na de gampōngs Batèë en Tjalōng in brand te hebben gestoken, werden de troepen van Pòlém door de Pidiërs er uit verjaagd. Na T. Radja Nagō's dood werden de moekims Batèe bij Pidië getrokken. Veel later kwam de verzoening tusschen de Pakèh's en Pòlém's tot stand, bezegeld door het huwelijk van T. Radja Pidië, zoon van T. Pakèh Dalam, met Tjoet Pò Radén, kleindochter van T. Panglima Tjoet Banta.

de versterking werd gebombardeerd door onze Marine. T. Pakèh Da°ōd is begonnen met het bouwen der versterking, dus aan het eind van de 18e eeuw. [1])

Ten 6 ure n.m. werd het vuur geëindigd, terwijl daarna alleen gedurende den nacht nu en dan een schot werd gelost, om het blusschen van den brand te beletten. Behalve de houten woningen, het munitiemagazijn enz. in Koeta Asan, werden door het bombardement ook vele woningen op Peukan Pidië en omliggende gampōngs in brand geschoten.

In den vroegen morgen van den 30sten December d. a. v. werd met een stoombarkas de monding der Pidië-rivier verkend, om een geul te zoeken, waardoor de sloepen in die rivier zouden kunnen komen.

Den volgenden dag had eene landing plaats met gewapende marinesloepen, en werden 200 mariniers aan den wal gezet, waarna de sloepen de geul overgingen. De rivier werd toen opgevaren, doch toen het terrein in de bakō² geheel onbegaanbaar werd, nam men de aan wal gezette troepen weer in de sloepen op. Men kwam met de sloepen ongeveer ter hoogte van Koeta Asan en Peukan Pidië zonder nog iets van den vijand te bespeuren.

---

1) Zoogenaamde Atjèh-kenners willen wel eens met de Atjèhtram langs rijdende vreemdelingen mededeelen, dat de gebroeders de Houtman er gevangen hebben gezeten, wat natuurlijk onzin is, daar deze versterking pas heel aan het eind van de 18e eeuw werd gebouwd.

Ook werd wel eens door meer bevoegden het vermoeden uitgesproken, dat waar thans onze vestiging Sigli ligt, eenige honderden jaren geleden, zee was en werd Koetō Asan voor een Portugeesche versterking aangezien, aan de monding der rivier gelegen. Dit vermoeden is ook onjuist. Het eenigszins meer landwaarts gelegen Koetō Asan en het veel oudere Peukan Pidië hebben dit vermoeden doen ontstaan omdat gewoonlijk aan de monding der rivieren de versterkingen worden gebouwd tot beheersching van uit- en invoer der handelsproducten. Betrekkelijk nog voor korten tijd was de Pidië-rivier zelfs voor groote prauwen bevaarbaar tot Peukan Pidië.

Bij een grondboring vóór Peukan Pidië, werd op een diepte van 35 meter nog hout aangetroffen; dit zegt voldoende.

Intusschen was er veel volk, gewapend met geweren uit Garōt en de Bovenstreken komen opzetten, dat de sloepen en de weder aan wal gezette mariniers flink onder vuur nam. Toen er een paar gewonden vielen, besloot men terug te keeren.

Om 6 uur n.m. waren alle manschappen aan boord terug, met een verlies van één doode en tien gewonden w.o. een adelborst 1e kl., die later aan de gevolgen overleed.

Den 1en Januari 1874 keerden de schepen naar de reede van Oelèëlheuë terug.

Na de verovering van den kraton van Atjèh was aan de verschillende staatjes ter Noord-, Oost- en Westkust de proclamatie uitgereikt, waarbij zij werden uitgenoodigd, zich aan het Nederlandsch oppergezag te onderwerpen. Er waren staatjes, die weigerden zich te onderwerpen w.o. Pidië.

T. Radja Pakèh Dalam van Groot Atjèh teruggekeerd, vond zijne versterking en omliggende gampōngs in brand geschoten en was daarover heelemaal niet gesticht, daar hij zich toen tegenover het Ned.-Indisch Gouvernement onschuldig gevoelde; vandaar die weigering.

De staatjes, die weigerden zich aan het Nederlandsch oppergezag te onderwerpen, moesten daarom zoo streng mogelijk geblokkeerd blijven, terwijl, waar eenigszins gezindheid tot toenadering werd waargenomen, die moest worden aangemoedigd, aldus de instructie voor de ter Noord- en Oostkust gestationneerde Marine.

Pas in September 1875 ontving de Stationscommandant een schrijven van T. Radja Moeda Solòjman, zoon van T. Radja Pakèh Dalam, waarin onderwerping werd aangeboden.

In Juli 1875 tevoren werd n.l. een brief naar Pidië gezonden, waarin de Stationscommandant met eene nieuwe tuchtiging bedreigde als de radja zelf zich niet onderwierp. Thans beijverde zich T. Radja Moeda Solòjman, oudste zoon van den besturenden oelèëbalang, om van zijne persoonlijke goede gezindheid en van de goede bedoelingen der te Pidië

aanwezige hoofden getuigenis af te leggen, en hij zond eenige afgevaardigden aan boord om den Stationscommandant daarvan nader de verzekering te geven.

Op den 3den October d. a. v. werd nu een schrijven van den oelèëbalang zelf, dd. 26 September, aan boord gebracht, doch het bevatte niets stelligs; toch werd van eene tuchtiging afgezien, omdat onze troepen in Groot-Atjèh zoogenaamd weinig last meer ondervonden van Pidië'sche hulptroepen.

Van onderhandelingen met de andere goedgezinde ondergeschikte hoofden in Pidië onthield men zich echter, omdat, zonder de medewerking van den oelèëbalang, aan de onderwerping des lands geen waarde te hechten was. Bovendien achtte de Militaire en Civiele Bevelhebber het zelfs voorloopig niet wenschelijk om tot Pidië in eenige verhouding te komen, die tot opheffing der blokkade zou moeten leiden, daar er te meer gelegenheid zou ontstaan om onze vijanden in Groot-Atjèh van het noodige te voorzien, wanneer de zoo nabijgelegen haven voor den handel werd opengesteld.

Reeds in het laatst van 1875 werd vernomen, dat T. Radja Pakèh Dalam van Groot-Atjèh naar zijn land was teruggekeerd met de bedoeling, zich verder aan den oorlog te blijven onttrekken. In Januari 1876 nam hij uit de omstandigheid, dat het hoofd van een boven Pidië gelegen landschap om een Nederlandsche vlag gevraagd had, aanleiding om den Stationscommandant ter Noordkust een brief te schrijven, waarin hij er op wees, dat bedoeld hoofd aan hem ondergeschikt was. Hem werd geantwoord, dat over deze zaak moeielijk te spreken viel, zoo lang Pidië zich nog niet onderworpen had.

T. Radja Pakèh Dalam gaf toen middels brieven en door tusschenkomst van gezanten te kennen, dat hij niet ongenegen was, vriendschap te sluiten met het Nederlandsche Gouvernement, doch dat hij niet kon instaan voor de goedgezindheid zijner onderdanen, daar deze nog verbitterd waren door de geleden schade, veroorzaakt door het bombardement in het

laatst van 1873. De vooruitzichten op eene schadevergoeding werden door den Stationscommandant niet afgesneden, doch de onderhandelingen leidde hij zoodanig, dat dit punt op den achtergrond geraakte, en daarentegen de eischen ter sprake kwamen, die onzerzijds gesteld zouden worden bij het aanvaarden der onderwerping van Pidië en wèl in het bijzonder deze: „dat de radja zijne onderwerping zou beëedi„gen en eene Nederlandsche vestiging in Pidië toelaten en „daarvoor het noodige terrein beschikbaar stellen zou."

Tegen het laatste maakte T. Pakèh Dalam minder bezwaar dan tegen het afleggen van den eed; omdat deze indertijd niet van den oelèëbalang van Keumangan was gevorderd. Wij bleven volhouden en T. Pakèh Dalam stemde ten slotte toe. Niettegenstaande de oelèëbalang tot het laatste oogenblik uitvluchten zocht, had den 28sten Februari 1876 de onderwerping en de beëediging op den kōran plaats.

Den 4den Juni d.a.v. kon reeds eene bezetting naar Pidië worden gezonden. Direct werd overgegaan tot het bouwen van een tijdelijke versterking aan den linkeroever van de uitmonding der Kroeëng Barōh of Pidië-rivier. [1])

Hoewel goed door den oelèëbalang en zijne ondergeschikte hoofden ontvangen, werd de bezetting weldra vijandig bejegend door de bevolking, die o.a. twee soldaten verwondde, terwijl zij verschillende pogingen deed om inlandsche militairen tot desertie over te halen. Daarom werd uit Groot-Atjèh den 10de Juni d.a.v. eene versterking gezondén, terwijl het bevel over de aldus vermeerderde troepenmacht opgedragen werd aan den Majoor H. R. F. van Teyn. Den 6den Juli d. a. v. ging de leiding der staatkundige aangelegenheden van den Stationscommandant op den Assistent-Resident over.

---

1) Thans een doode arm, daar de rivier middels eene doorgraving in de z.g. Sigli-rivier of Kroeëng Toeka uitmondt, terwijl de rivier door een dam van de Koeala wordt gescheiden.

De verstandhouding van T. Radja Pakèh Dalam met onze autoriteiten bleef verder geheel naar wensch. Door de openstelling der haven ontstond weldra een levendige handel. De oelèëbalang zond in Juli een gezantschap naar Koeta Radja en als vergoeding voor de schade, door hem en zijn volk bij het bombardement in 1873 geleden, werd hem daarop een som van vijftig duizend gulden uitbetaald, hetgeen ook billijk genoemd mag worden.

Daar intusschen door de openstelling der haven groote hoeveelheden rijst in Pidië werden ingevoerd, vermoedelijk om weer naar de XXII Moekims te worden uitgevoerd, bleek al spoedig ons etablissement aan de Koeala Pidië voor het toezicht op den handel en ook om staatkundige redenen niet zeer gunstig gelegen te zijn.

Zoo werden o.a. groote hoeveelheden rijst bij herhaling door de Marine in beslag genomen op de grens tusschen Groot-Atjèh en Pidië. Eene vestiging aan de toenmalige diepe monding van de Sigli-rivier (Koeala Sigli) bood meer voordeelen aan, en werd vooral wenschelijk geoordeeld, omdat men daar beschikken kon over een terrein, dat aan de soeltans van Atjèh behoord had, waar de soeltans of hunne afgevaardigden verblijf hielden, wanneer zij de Onderhoorigheden kwamen bezoeken om schatting te heffen of zaken te regelen.

Deze „tanòh wakeuëh" 1) met de oude Atjèhsche versterking Koeta Mamplam in het begin der 18e eeuw door Pòtjoet Mohammad gebouwd, was toch de aangewezen plek voor eene vestiging van het Gouvernement, dat in de plaats des soeltans getreden was. Door den linker Koeala-oever tevens te bezetten, wordt bovendien de Koeala Pidië ook door ons beheerscht.

Te Koeta Mamplam zouden ook onze ambtenaren voor de hoofden uit de verschillende kuststations beter toegankelijk

---

1) Zie hiervoor „De Atjèhers", dl. I blz. 128.

zijn dan te Pidië, alwaar geene bezoeken te verwachten waren uit landschappen, die met Pidië in onmin leefden.

Mitsdien werd besloten om het etablissement te Pidië, een weinig oostelijk te verleggen naar Sigli en te beginnen met het bezetten van de „tanòh wakeuëh" door troepen uit Groot-Atjèh, hetgeen den 28sten Februari 1877 geschiedde. De oelèëbalang van Pidië toonde over 't algemeen een goeden wil, ook door te waarschuwen tegen booze plannen van slechtgezinde hoofden, maar hij was niet bij machte om te verhinderen, dat o.a. in April en in het begin van Mei 1878 onze vestiging te Sigli herhaaldelijk werd aangevallen door kwaadwilligen onder den beruchten Teungkoe di Tirō. In den nacht van 28 op 29 April 1878 had o. a. de reeds zoo dikwijls aangekondigde aanval op onze versterking te Sigli plaats, welke aanval echter werd afgeslagen. Reeds denzelfden dag en ook de volgende dagen kwamen er berichten van den oelèëbalang van Pidië en van andere ons goedgezinde hoofden, dat men nogmaals, en dan met een veel sterkere macht, een aanval op den post te Sigli wilde beproeven. Den 3den Mei d.a.v. had dan die reeds van te voren aangekondigde aanval plaats. Werkelijk kwam de vijand met groote drommen opzetten, doch werd, hoe hardnekkig de aanval ook ingezet was, toch teruggedrongen met achterlating van vele dooden. Toen de Gouverneur den 4den Mei bericht ontving aangaande den bovenvermelden aanval, begreep hij, dat het noodig was, meer afdoende maatregelen te nemen ter beteugeling van 's vijands overmoed. Den 7den Mei d. a. v. werd een colonne te Sigli aan den wal gezet.

In dien tusschentijd hadden geene vijandelijkheden meer plaats gehad. Aan den oelèëbalang van Pidië werd eene tevredenheidsbetuiging gezonden wegens de houding van hem en zijn volk tijdens de laatste aanvallen.

Met de aangekomen versterking vingen den 11den Mei de operatiën binnen 's lands aan.

De bedoeling was de gampōng Garōt, waar Teungkoe di Tirō zich volgens mededeelingen zou ophouden en van waar zijne krijgstoerustingen tegen Sigli hadden plaats gehad, te tuchtigen.

Men kwam echter niet verder dan tot Lhō' Kadjō, welke gampōng in brand werd gestoken, denkende, dat men Garōt reeds had bereikt. De gampōngs van Pidiē boden onzen troepen geen tegenstand. [1])

In 1879 was T. Radja Pakèh Dalam gestorven en door zijn oudsten zoon T. Radja Pakèh Solòjman opgevolgd. De definitieve installatie van den, in April opgetreden oelèēbalang van Pidiē, waarvoor eene gunstige gelegenheid werd afgewacht, vond in October 1880 plaats, toen hij voor het Missigit-feest naar Koeta Radja was opgeroepen. Bij die gelegenheid werd door hem de onder het soeltansbestuur gebruikelijke huldegift (djinamèē Atjèh) [2]) een som van $ 600 afgedragen. Evenals elders heerschten in Pidiē steeds vele twisten en verdeeldheden. Zoo ontstonden groote oneenigheden tusschen den nieuw opgetreden oelèēbalang T. Radja Pakèh Solòjman en zijn jongeren broer T. Moeda Hoesén, welke echter voornamelijk door den invloed hunner moeder tot dusver geene ernstige gevolgen gehad hadden. Daarentegen zag het Bestuur zich genoodzaakt met eenigen nadruk op te treden als bemiddelaar in een sedert vele jaren tusschen Pidiē en Keumangan bestaande veete.

Daar ons bestuur te Atjèh indertijd van het beëindigen dier veete zich alles voorstelde, zullen wij er hier langer bij stilstaan.

't Is bekend, dat na het overlijden aan de cholera, van den laatsten soeltan Machmoed Sjāh te Pageuē Iē in 1874, de oelèēbalangs zonder wettig hoofd den strijd voortzetten, totdat bij den aanvang der verovering van de XXII moe-

---

1) Meer uitvoerig wordt deze straf-expeditie beschreven in „De Atjèh-oorlog" bij E. B. Kielstra, dl. III blz. 176 t/m 195.

2) Zie „De Atjèhers", dl. I blz. 122.

kims de beruchte Habib Abdōrachman Zāhir het nut inzag van één banier, waaromheen de oelèëbalangs, de mindere hoofden en het volk zich konden scharen, om het verzet krachtig voorttezetten. Die banier toch was het wettige hoofd van den Atjèhschen staat, de soeltan, waarom hij de oelèëbalangs wist te bewegen den nog zeer jeugdigen Toeankoe Mohammad Da°ōd, gesproten uit het huwelijk van Toeankoe Zein al-Abidīn en een bijwijf te Indrapoeri, in 1878 als zoodanig te erkennen.

Bij het verder binnendringen in de XXII moekims onder Generaal van der Heyden in 1879, stelden zijn verre bloedverwant Toeankoe Hasjém [1], onze van jaren her verbitterde vijand, die na de overgave van Habib Abdōrachman aan ons gezag in October 1878, op den voorgrond was getreden, en het sagihoofd der XXII moekims, T. Panglima Radja Koeala, hem onder de hoede van T. Béntara Keumangan Pòtjoet Oesman, die hem en Toeankoe Hasjém daarop Keumala tot verblijfplaats aanwees.

Daarmede was de kern van het verzet van Groot Atjèh naar Pidië overgebracht.

De oelèëbalang van de IX moekims Keumangan werd eertijds Radja van Gigiëng genoemd, aan het hoofd staande van VI oelèëbalangs, en daarom door ons „Hoofd van de federatie der VI oelèëbalangs" geheeten, in tegenstelling met het Hoofd der federatie der XII oelèëbalangs, waarmede T. Pakèh bedoeld werd. Het woord „federatie" een inventie van ons, en ook officieel overal gebezigd, zou beter gebruikt kunnen worden bij de drie sagi's en de Kawaj XII; staatjes die een erfelijk hoofd hebben gekozen om hunne belangen naar buiten te kunnen behartigen en machtiger te wezen tegenover hunne vijanden In Pidië was het een bondgenoot-

1) Vader van den bekenden Toeankoe Radja Keumala. Toeankoe Hasjém, ook wel Toeankoe Rajeu° genoemd, was een zoon van Toeankoe Kadhir, zoon van Toeankoe Tjoet, zoon van Soeltan Alā' ad-dīn Mohammad Sjāh.

schap van verschillende staatjes, zooals wij 't nu zien bij de strijdende volkeren in Europa.

Het is in Pidië ook meerdere malen voorgekomen, dat een of ander staatje van „federatie" [1]) veranderde.

Toeankoe Hasjém, die tijdens de minderjarigheid van Toeankoe Mohammad Da'ōd, de Atjèhsche politiek leidde, wist aan den strijd tegen ons gezag allengskens een meer godsdienstig karakter te geven, zoodat de tegen ons strijdenden zich met den naam van „moslimin" tooiden. Zij maakten het ons vooral lastig onder hunnen hoofdleider Teungkoe Tjèh Saman di Tirō.

Daar deze z. g. oorlogspartij van de veete der beide machtige oelèëbalangs van Pidië partij wilde trekken om ons gezag zooveel mogelijk afbreuk te doen, spaarden wij ons geene moeiten en kosten om beide federatiehoofden met elkaar te verzoenen.

Zuiver persoonlijke oorzaken deden de geschillen tusschen Pidië en Gigiëng (Keumangan) ontstaan. Volgens Panglima Moeda Mat Salèh zouden die geschillen oorspronkelijk ontstaan zijn door den moord te Koeala Gigiëng van T. Oedjōng Rimba op T. Panglima Triëng Gadéng, familielid van T. Radja Pakèh Dalam, die op wraak zon.

Terwijl T. Oedjōng Rimba te Padang-Tidji bij T. Nja' Moet [2]) op bezoek was, werd hij door lieden uit Pidië onder aanvoering van T. Gampōng Langa overvallen. In de gampōng Panté Tjeureumén kwam het tot een bloedig treffen, waarbij T. Oedjōng Rimba sneuvelde.

In eene nota d.d. 6 Mei 1887 omtrent „de Federatiën Pedir en Gigiëng", schrijft de Assistent-Resident Goossens over het ontstaan van de bestaande geschillen het volgende:

---

1) Voortaan zullen wij dit woord hier blijven gebruiken, om bedoeld bondgenootschap uit te drukken.

2) Een van de drie oorspronkelijke Oelèëbalangs der VII Moekims Pidië.

„Tijdens het bestuur van Soeltan Mansoer Sjah (1838 [1])—
„1870) ontstonden onlusten tusschen Pedir en Gigiëng,
„die door den soeltan werden beëindigd. Er op rekenende,
„dat de vrede zou worden geëerbiedigd, begaf zich T. Pang-
„lima Oedjöng Rimba, broeder van het Federatiehoofd van
„Gigiëng naar de VII moekims om daar een oogstfeest te
„vieren, en overnachtte hij met zijne familie en volgelin-
„gen in de misdjid Lamprabo, [2]) alwaar hij 's nachts door
„Teungkoe Pakeh Gadja Air, [3]) broeder van het toenma-
„lige hoofd van Pedir, verraderlijk werd aangevallen.

„T. Oedjoeng Rimba werd met vele zijner volgelingen
„gedood, terwijl zijn zoon T. Moeda Rambajan, het tegen-
„woordige federatiehoofd T. Béntara Keumangan, verwond
„werd en het geluk had naar Bernoen te kunnen ontsnap-
„pen. Deze gebeurtenis deed den krijg tusschen Pedir en
„Gigiëng opnieuw ontbranden. Toekoe Kadli Malik oel Adil,
„door den soeltan daartoe uitgezonden, kon de partijen niet
„verzoenen en werd daarna Toeankoe Anom, Pangeran Hoe-
„sin [4]) naar Sigli afgevaardigd om den vrede te herstellen.

„Deze slaagde erin om partijen tot een vergelijk te doen
„geraken. Teungkoe Pakèh betaalde een hak gantjeng van
„$ 5000 aan Toeankoe Anom en liet hij ter eere van den
„vermoorden T. Oedjoeng Rimba lijkfeesten vieren, die hem
„groote sommen hebben gekost."

Voor 't oog waren de geschillen vereffend doch inderdaad was aan de „bila" nog niet voldaan.

In het begin van 1880 had ten overstaan van den Wd. Assistent-Resident Scherer te Sigli eene vergadering der oelèëbalangs van de twee federatiën plaats om naar eene

---

1) Zie blz. 109 t/m 111.

2) Moet zijn „Beurabö".

3) Er heeft nooit een broer van T. Pakèh Dalam bestaan, die zoo heette, wel een zoon van den broer van T. Radja Oesén heette T. Moeda Gandoeë of T. Gadjah Ië.

4) Zoon van Soeltan Mansoer Sjäh, die na een veldtocht tegen Deli den titel van „Pangeran" bekwam.

oplossing van de bestaande twisten te zoeken. T. Radja Pakèh Solòjman, pas als oelèëbalang opgetreden, was geneigd zich al aanstonds met Keumangan te verzoenen, onder voorbehoud echter, dat T. Béntara Keumangan aansprakelijk zou worden gesteld voor de rooverijen, door het hoofd van Peukan Barōh gepleegd. T. Béntara Keumangan verklaarde daartegenover, dat, daar de overste Binkes de Nederlandsche vlag aan het hoofd van Peukan Barōh had uitgereikt, hij zich van alle verantwoordelijkheid ten opzichte van bedoeld staatje ontslagen achtte.

De Gigiëng-federatie zou zich wel met Pidië willen verzoenen, doch op voorwaarde van afstand van grondgebied als boete (diët) voor eenige Keumanganasche hoofden, die 40 à 50 jaren te voren in den strijd tegen Pidië gevallen waren. De vergadering vond deze eisch natuurlijk onredelijk, wijl toch ook van Pidië's zijde verschillende hoofden in den oorlog tegen Keumangan gevallen waren.

Op diezelfde vergadering werden ook de geschillen tusschen Pidië en Tjoembō" en tusschen laatstgenoemd staatje en Ië Leubeuë besproken. Ook was men tenslotte van oordeel, dat men de verschillende sarakata's met het negenvoudig zegel van den soeltan niet meer kon raadplegen voor het uitmaken der grenzen van de verschillende staatjes, wijl dan de geheele indeeling der Noordkust zou moeten worden veranderd.

De nota, gedagteekend Samalanga, den 18en Februari 1880, waarin bovenbedoelde vergadering wordt beschreven, geeft overigens niet aan of men op die vergadering tot eenig vergelijk was geraakt.

Den 8en Januari 1881 werd ten overstaan van den Civielen en Militairen Gouverneur Generaal van der Heijden, eene overeenkomst tusschen Pidië en Gigiëng (Keumangan) gesloten en bezegeld door Teukoe Pakèh Moeda Solòjman, radja van Pidië, Teukoe Béntara Keumangan Pòtjoet Osman en Teukoe Moeda Rambajan.

Bij deze overeenkomst werd de gampông Lhang door Pidië aan Gigiëng teruggegeven als vergoeding voor de bila of diët van T. Oedjông Rimba en al zijne familieleden, die door Pidië in den loop der jaren waren gedood. Verder werden door Pidië en Keumangan als ha' gantjéng, voor de richtige nakoming der overeenkomst, $ 2000 in handen gesteld van den Gouverneur. Beide partijen verklaarden, dat van af dat oogenblik alle hangende zaken zouden worden beschouwd als te zijn afgedaan en men er niet meer op zou terugkomen.

De moekim Lhang was een „tanòh wakeuëh" van de Atjèhsche soeltans. Soeltan Mansoer Sjāh had n.l. deze moekim indertijd ter bestiering afgestaan aan T. Radja Pakèh Dalam, waarover T. Béntara Keumangan niet erg goed te spreken was, daar hij meende er meerdere rechten op te hebben.

Aan de door het Bestuur getroffen schikking werd alleen van de zijde van Pidië gevolg gegeven, zoodat van het tweede verzoeningsfeest enz. niets kwam. De onderlinge twisten en de oneenigheid met Keumangan over gampông Lhang bleven aanhouden.

T. Ri van gampông Lhang, erfgenaam van den in den oorlog verdreven T. Sri, werd in 1882 door het Gouvernement aangesteld tot oelèëbalang van het tot wakeuëh-radja geproclameerd gebied Lhang. Men meende daardoor eene oplossing te hebben gevonden om beide partijen te bevredigen. T. Ri voelde zich echter niet erg veilig in zijn gebied en gaf het spoedig weer terug aan Pidië, zoodat het thans nog bij Pidië is gevoegd. [1])

In Pidië zelf had zich intusschen een partij gevormd, welke tegen T. Radja Pakèh Solòjman vijandig optrad,

---

1) T. Brahém, zoon van T. Ri, komt echter nog voortdurend om het gebied zijner voorvaderen reclameeren, waarin hij wordt bijgestaan door T. Bén Blang Pidië uit Tapa'Toean, die beweert eveneens af te stammen van het oelèëbalangsgeslacht van Lhang.

onder aanvoering van zijn jongeren broeder T. Moeda Hasan, ook wel T. Radja Pidië genoemd. Deze werd in 1886 door T. Pakèh uit het landschap verdreven, doch hij kwam kort daarop terug om zich met zijn broeder z.g. te verzoenen.

Toen in Medio 1884 de zoogenaamde concentratie onzer strijdkrachten plaats vond, gepaard aan non-interventie in de binnenlandsche aangelegenheden der kuststaten, werd onze invloed aldaar hoe langer hoe geringer, daarentegen die van den Pretendent-Soeltan steeg, inzonderheid sedert zijnerzijds een meesterlijk gebruik werd gemaakt van de oude bestaande veeten tusschen de twee machtige federatiën, waarvan de innerlijke oorzaak was het feit wie hunner de suprematie zou uitoefenen.

Meerderjarig geworden, sloot de Pretendent-Soeltan, wien Toeankoe Hasjem als „banta" bleef ter zijde staan, zich al meer en meer bij Pidië aan. Dit bleek o. a. in den loop van 1887, toen hij door de hulp van Pidië zich van de beide moekims van Keumangan meester maakte naar aanleiding van den steun, dien T. Béntara Keumangan aan den Imeum van Lhŏngbata verleende, die zich den toorn van den Pretendent-Soeltan op den hals had gehaald, wegens het ten eigen bate aanwenden eener som van $ 12000, door hem ter Oostkust van Atjèh opgezameld ten behoeve van den Soeltan en den prang sabil. Ook was de Pretendent op Imeum Lhŏngbata verbitterd, omdat deze zijne dochter, die door den Pretendent begeerd werd, uitgehuwelijkt had aan T. Mohammad Ali, oudsten zoon van den reeds bejaarden oelèëbalang van Keumala, T. Béntara Tjhiᵉ.

Het streven van Pidië om zich meester te maken van het geheele tot Gigiëng behoorend kustgebied, waarop we later meer uitvoerig zullen terugkomen, openbaarde zich zoo duidelijk, dat aan de vroegere belofte van den oelèëbalang om tot eene minnelijke beslechting van de aanhangige geschillen mede te werken, door het Bestuur niet langer eenige waarde kon worden toegekend. Integendeel werd

meer en meer de overtuiging verkregen, dat het voornamelijk aan de kuiperijen van de hoofden van dit landschap, die bij het voortduren van den ongeregelden toestand groot geldelijk belang hadden, moest worden geweten, dat de pogingen om aan de verwarring een eind te maken, tot dusver haar doel gemist hadden.

Nadat door het Bestuur nogmaals te vergeefs beproefd was om den oelèëbalang van Pidië tot betere gedachten te brengen, ging de Civiele en Militaire Gouverneur, krachtens de hem bij ordonnantie van 18 December 1888 verleende bevoegdheid, op den 29ste December d. a. v. over tot sluiting van het kustgebied van Batoe Poetih tot Koeala Meureudoe. 1)

Hoewel in 't staatsblad niet vermeld, werd in het schrijven van den Civ. en Mil. Gouverneur v. Teijn do. 22 boelan Rabīᶜal-āchir 1306 aan de hoofden van Pidië, ook de prauwvaart en vischvangst op zee verboden. Alvorens men besloten was tot sluiting der Noordkust, werd er in een schrijven, zeer geheim, do. 19 Juli d. v. door den Gouverneur op aangedrongen, dat de voor Sigli geprojecteerde nieuwe versterking in zooverre gereed zou zijn, dat bij eventueele sluiting der kust de versterking in verdedigbaren toestand moest verkeeren en bewapend met het voor haar vastgestelde geschut en logies aanbiedende, desnoods temporair, voor zooveel troepen als strikt noodig zouden worden geacht voor de verdediging.

Men vreesde dus heftigen tegenstand, welke echter niet plaats greep. De sluiting der kust bracht betrekkelijk geene wijzigingen in de houding der Pidië'sche hoofden.

In het journaal van den Assistent-Resident van Groot-Atjèh van den 20sten Augustus 1889 vinden we het volgende

---

1) Besluit 18 J. L. afgekondigd bij Stbl. 1888 No. 195. Maatregelen werden getroffen, dat de aanvang der sluiting op 29 December bepaald, reeds den 26sten te voren te Penang en Singapore werd gepubliceerd.

vermeld, omtrent den op den 18en t./v. met 9 kanonschoten, bij het debarkement te Oelèë-lheuë, ontvangen T. Béntara Keumangan.

„Heden morgen werden T. Béntara Keumangan en T. „Bén Peukan Meureudoe, vergezeld van den wd. Assistent-„Resident ter Noord- en Oostkust, ten gehoore toegelaten „bij den Gouverneur. Gedurende deze conferentie gaf Béntara „Keumangan te kennen, dat zijne ontmoeting met het Be-„stuur, na eene afwezigheid van bijna 4 jaren, het gevolg „was van de gewijzigde omstandigheden der laatste tijden „en dat hij, na successievelijk een gedeelte van zijn gebied „te hebben zien verloren gaan door de annexeerende han-„delingen der Pidië-federatie, thans de overtuiging had „gekregen, dat hij niet te vergeefs den steun van het „Bestuur kwam inroepen om zijn verloren gezag te her-„stellen en hij zich van zijn kant daarentegen oprechtelijk „verbond om ons het rustig politiek bestaan ter Noordkust „te verzekeren.

„Een brief van Panglima Pòlém aan den wd. Assistent-„Resident ter Noord- en Oostkust beval Béntara Keumangan's „verzoek in de welwillendheid van het Bestuur aan.

„Béntara Keumangan bracht daarbij in herinnering, dat „zijn voorganger de persoon is geweest, die het eerst de „Nederlandsche vlag had geaccepteerd. Op de vraag, welke „steun van het Bestuur werd verlangd, gaf Béntara Keu-„mangan ten antwoord: 1e door verstrekking van geweren „en munitie, wanneer dit werd noodzakelijk geacht; 2e door „de hoofden van Pidië en Ië Leubeuë aan te zeggen zich „niet met de Gigiëng'sche zaak in te laten (hierover later „meer); 3e door Béntara Keumangan zoo noodig werkdadig „met een schip te steunen, wanneer hij zoude beproeven „van de zeezijde Gigiëng aan te vallen."

Het Bestuur deed hierop geen andere belofte, als hare bemiddeling te zullen verleenen om Béntara Keumangan met Béntara Paleuëh te verzoenen.

Ten slotte werden aan T. Béntara Keumangan nog de ondervolgende schriftelijke wenken door den Gouverneur gegeven:

„Béntara Keumangan laat ik U nogmaals de verzekering geven, dat ik het zeer op prijs stel, dat gij te Kota Radja zijt gekomen om met het Bestuur te overleggen over den staat van zaken in uw gebied.

Indien ik oordeel naar hetgeen ik heb gezien en vernomen gedurende den tijd, dat ik te Atjèh was, dan kom ik tot de gevolgtrekking, dat uw aanzien, uw macht nauw samenhangt met den algemeenen gang van zaken in Atjèh.

In U zie ik den man van traditie, van hooge afkomst; wanneer gij met Panglima Pòlém en Toeankoe Hasjim de handen ineen slaat en U aansluit bij den nog jeugdigen Toeankoe Mohammad Daʿōd, ten einde dezen met raad en daad bij te staan, dan kunt en zult gij Atjèh beheerschen, dit land weder tot bloei en welvaart brengen en zal de Federatie VI als van zelf zijne traditioneele positie weder innemen.

Dan zal Pidië, uw erfvijand, uwe op alonde rechten gegronde aanspraken moeten erkennen, want dan zal de Federatie XII zich niet meer met uwe zaken durven bemoeien, omdat het zal opzien tegen den bond, gevormd door drie mannen van zoo hooge traditie als Toeankoe Hasjim, Panglima Pòlém en gij; een bond, gevormd tot steun van het gezag, vertegenwoordigd door Toeankoe Ala'ad-din Mohammad Daʿōd, en het zoover zal gekomen zijn, dat de door velen reeds als soeltan erkenden Toeankoe Daʿōd ook door ons als zoodanig zal zijn aangenomen. [1])

Ik weet, dat gij grieven tegen Toeankoe Daʿōd hebt, grieven waarvan de billijkheid moet worden toegegeven, doch in uw eigen belang moet gij die grieven vergeten. Gij moet bedenken, dat Daʿōd nog jong is, en hetgeen hij

1) Het herstellen van het Soeltanaat in Atjèh werd dus hier in 't vooruitzicht gesteld.

tegen U misdaan heeft aan zijn jeugd moet worden toegeschreven, hij is nog niet rijk aan ondervinding, zooals gij, hij volgt nog te veel de indrukken van het oogenblik.

Daarom vergeet wat er gebeurd is en sluit u bij den door u erkenden Soeltan aan; steun hem en wees hem tot leidsman, daardoor zal hij afgetrokken worden van hen, die hem ten kwade raden, wier belang het is, dat gij met Z. H. (sic) in vijandschap leeft, die zich zullen verheugen tot uw nadeel, indien die vijandschap aanhoudt.

Handelt gij zoodanig, dan zult gij met Panglima Pòlém en Toeankoe Hasjim, gesteund door het Gouvernement, kunnen eischen, dat naar recht en billijkheid door den jeugdigen Toeankoe Da^ōd wordt bestuurd, dan zult gij weder in al uwe rechten worden hersteld. Dan zult gij weder in het bezit worden gesteld van wat u door medewerking van Béntara Tjoembō^ werd ontnomen.

In dat streven wil het Bestuur u gaarne helpen, met raad en daad bijstaan, omdat het ten goede voert en tot heil van Atjèh moet strekken.

Gij wenscht Gigiëng te veroveren en weder onder Uw gezag te brengen, het Bestuur laat U te dien opzichte geheel vrij; wil U zelfs zooveel mogelijk daarin steunen.

Ik zie echter meer heil in nauwe aansluiting bij Toeankoe Hasjim en Panglima Pòlém dan de kansen te loopen van een oorlog met Pidië, want Uw gezamenlijke invloed gepaard met sluiting der kust moet tot het doel voeren, al moge dit ook al eenigen tijd misschien één, ja twee jaren of zelfs langer duren".

„Words only words" kreeg T. Béntara Keumangan mede en gelukkig geene geweren met munitie, omdat men meende, dat aan het verstrekken van vuurwapens aan Atjèhsche oelèëbalangs nog steeds eigenaardige bezwaren waren verbonden, waartoe niet anders dan in de uiterste noodzakelijkheid mocht worden overgegaan.

Het Bestuur stelde zich in die dagen gouden bergen voor

van de nauwe aansluiting van T. Béntara Keumangan met Toeankoe Hasjim en Panglima Pòlém, meer bekend onder den naam van T. Radja Koeala alias T. Ibrâhim.

Door de slechte verstandhouding tusschen Toeankoe Hasjim en den Pretendent-Soeltan, was eerstgenoemde er op bedacht den Pretendent te doen vervangen door zijn zoon Toeankoe Radja Keumala en Pòlém steunde hem in die plannen, omdat kort te voren zijn jeugdige zoon T. Mohammad Da'öd, de tegenwoordige titularis, in het huwelijk was getreden met Teungkoe Ratna Keumala, dochter van Toeankoe Hasjim.

Met behulp van Keumangan hoopte Toeankoe Hasjim zijne plannen te kunnen volvoeren, omdat de Pretendent zich bij de Pidië-federatie had aangesloten. Keumangan moest daarom in Pidië de leiding krijgen, hetgeen alleen mogelijk was, indien het Gouvernement hem wapens en munitie verstrekte.

Waar Toeankoe Hasjim steeds tot onze heftigste vijanden heeft behoord, terwijl toch T. Panglima Radja Koeala op het graf van een zijner voorvaderen te Glé Jeuëng gezworen had, zich nimmer aan het Nederlandsche Gouvernement te zullen onderwerpen, kon het nooit in de bedoeling van die twee hoofden gelegen hebben, om in het belang van ons gezag te handelen.

Na de Pidië-federatie te hebben gefnuikt en den Pretendent-Soeltan door Toeankoe Radja Keumala te hebben doen vervangen, zouden zij ongetwijfeld de door ons verstrekte wapens tegen ons hebben aangewend.

Blijkens een nota, gedateerd Koeta Radja 14 Juni 1891 van A. Boutmy, had ons bestuur zelfs gedacht, dat in het laatst van 1888 Teungkoe di Tirö zijnen steun ons verleende om aan de pacificatie mede te werken.

Dit klinkt zoo dwaas, dat we er verder niet op behoeven in te gaan, en slechts te verwijzen hebben naar noot [1]) onderaan blz. 120, dl. II van „De Atjèhers", waarin

Prof. Dr. Snouck Hurgronje zegt: „Hier wordt het tijdperk „der Keumala-tochten bedoeld, waarin Teungkoe Tirö zich „uit den aard der zaak eenigszins rustiger moest houden „dan gewoonlijk".

Omtrent het geïntrigeer der Pidië-federatie kunnen we voorts nog mededeelen, dat in den loop van 1891 de Pretendent-soeltan door Pidië de VIII moekims van T. Sama Indra deed veroveren, omdat deze T. Solòjman Toengköb, neef en „panglima prang" van den Pretendent, had doen ombrengen wegens het binnenhalen der moslemins in de VIII moekims en hij bovendien nog een zijner ondergeschikte hoofden, Mantròë Garöt, die zich wederspannig jegens hem betoonde, had beoorloogd, tengevolge waarvan deze vluchtte en zich bij den Pretendent over de handelwijze van zijn oelèëbalang beklaagde. Geen van beiden werden zij door hun federatie-hoofd T. Béntara Keumangan bijgestaan, omdat zij afvallig van hem waren geworden. Laatstgenoemde n.l. Mantròë Garöt bleef daarna als stil burger te Keumala wonen, terwijl T. Sama Indra naar zijn federatie-hoofd vluchtte en zich te Tiba vestigde.

Hier boven werd reeds met een enkel woord vermeld, dat T. Béntara Paleuëh door Pidië gesteund werd in zijn verzet tegen zijn federatie-hoofd, T. Béntara Keumangan en ging hij dan ook tot de Pidië-federatie over, nadat hij zich van het gebied der zelfstandige, doch tot de Gigiëng-federatie behoorende moekims Boeniën en Panté had meester gemaakt.

De moekims Paleuëh, Boeniën en Panté stonden vroeger onder zelfstandige imeums, die echter de suprematie van de veel machtigere IX moekims Keumangan erkend hadden. Een telg uit een der regeerende vorstenhuizen van Deli of Langkat kwam, na zich eenigen tijd in Pasè opgehouden te hebben, te Gigiëng en vestigde zich aldaar. Door aanhuwelijking van hem en zijne afstammelingen met bloedverwanten van de voornaamsten des lands schijnt de uit hem voort-

gesproten familie geleidelijk zoodanigen invloed en zoo groot aanzien verkregen te hebben, dat een der leden daarvan, T. Achmat genaamd, met Pòtjoet Aisah huwde. Pòtjoet Aisah was een zuster van T. Oedjōng Rimba, vader van T. Radja Moeda Rambajan. Door dit huwelijk werd T. Achmat onder den titel van T. Béntara Paleuëh door T. Bentara Keumangan als oelèëbalang aangesteld van bovenvermelde moekims en ook als zoodanig door de drie, toen nog zelfstandige, doch van Keumangan afhankelijke imeums, erkend.

Ongeveer in 1853 werden die moekims door Pidië en Ië Leubeuë veroverd, en T. Achmat met vrouw en kinderen daarbij gevangen genomen. De toenmalige bestuurders van de betrokken rijkjes waren in Keumangan T. Béntara Keumangan Pòtjoet Oesman, in Pidië T. Radja Pakèh Dalam en in Ië Leubeuë T. Laᶜsamana Hadji Mohammad Oesén. Eén jaar daarna ontving T. Pakèh Dalam van Atjèh uit de opdracht om het in verzet zijnde Deli [1]) te veroveren.

Van de afwezigheid van T. Radja Pakèh Dalam naar Deli profiteerde T. Béntara Keumangan om zich weder in het bezit van de III Moekims te stellen, terwijl T. Achmat met vrouw en kinderen weer in vrijheid werd gesteld. T. Béntara Keumangan heeft toen T. Achmat niet nader in zijne vorige waardigheid hersteld, maar zelf het bestuur over de III moekims gevoerd. Hoewel T. Béntara Keumangan den zoon van Achmat, T. Moeda Rajeuᶜ Abdō-rachman, niet tot hoofd van de III moekims aanstelde, hielp deze hem echter in het bestuur van het landschap. Ook was 't voornamelijk door tusschenkomst van T. Moeda Rajeuᶜ, dat aanrakingen tusschen ons en Béntara Keumangan plaats hadden. Hij kreeg daardoor in die streken veel invloed. Na zijn dood ongeveer in 1883 ging die invloed over op zijnen zoon T. Mohammad Dzin. Deze was in de geschillen tusschen de

1) Omstreeks 1854 werd Deli, onder Soeltan Osman door een Atjèhsche vloot van ruim 200 prauwen overmeesterd. „De Atjèh-Oorlog" bij E. S. de Klerck, dl. I blz. 257.

vrouwen en verwanten van Béntara Keumangan, de partij van Pòtjoet Kadi, oudste vrouw van T. Béntara Keumangan, toegedaan.

Door haar gesteund, viel 't hem, onder het krachteloos bestuur van Béntara Keumangan gedurende diens laatste levensjaren, niet moeielijk zich meer te doen gelden in dat landschap, hoewel T. Béntara Keumangan zijn broer T. Radja Moeda Rambajan tot zijn gemachtigde voor het bestuur van Gigiëng had aangesteld.

Vier dagen na den dood van T. Béntara Keumangan in 1885 bood T. Mohammad Dzin den civiel Gezaghebber te Sigli twee stukken aan, waarin T. Béntara Keumangan Pòtjoet Oesman verklaarde, de III moekims Gigiëng aan T. Mohammad Dzin te hebben teruggegeven. Iedereen had de overtuiging, dat die stukken vervalscht waren [1]. 't Is echter aan zijn opvolger, T. Béntara Keumangan Pòtjoet Abdoel Latéh, nimmer mogen gelukken hem dat gezag te ontweldigen, in weerwil van de door hem in vereeniging met T. Béntara Pineuëng Maharadja, T. Panglima Meugòë en T. Béntara Blang Ra'na Wangsa in het werk gestelde pogingen, waarbij T. Béntara Pineuëng Maharadja kwam te sneuvelen.

T. Béntara Keumangan verloor alle gezag, dat hij oorspronkelijk over de VII zelfstandige moekims aan de kust bezat; moekim Peukan Barō-Peukan Sòt werd tot wakeuëh-gebied voor den prang-sabil gemaakt; de III moekims Gigiëng waren onder het gezag van T. Béntara Paleuëh

1) In een nota do. 25 Maart 1885 zegt de wd. Assistent-Resident van A. & O. Kamp o. a.: „Op het tweede stuk staan drie afdrukken van den aan Béntara Keumangan uitgereikten Gouvernements stempel. Blijkbaar zijn die afdrukken daarop gestempeld door een ongeoefende hand. Wat aangaat het eerste stuk schijnt men reeds vroeger van den ziekelijken en sufferigen toestand van B. K. gebruik gemaakt te hebben om op de eene of andere wijze, vermoedelijk met medewerking van Pòtjoet Kadi, zijnen stempel daarop te krijgen. Het tweede stuk heeft men vermoedelijk na den dood van B. K. opgemaakt".

gekomen; Gigiëng Meurandèh, Tjòt Djadja, Teungòë en Lheuë geraakten geheel onder den invloed van T. Béntara Paleuëh en T. Ma^eèj Ië Leubeuë.

T. Béntara Paleuëh maakte zich geheel los van de federatie der zes oelèëbalangs en sloot zich bij die der twaalf oelèëbalangs aan, die hem krachtig in zijn verzet tegen Keumangan steunde. Hij vermaagschapte zich aan de oelèëbalangs van Pidië, Ië Leubeuë en Tjoembō^e en aan den Pretendent soeltan, die hem bij een sarakata tot zelfstandigen oelèëbalang verhief en bevestigde in het bezit van de III moekims Gigiëng.

Nog werd aan Panglima Meugòë [1]) der Keumangan-federatie door T. Ma^eèj Ië Leubeuë van de Pidië-federatie de monding van de Kroeëng Lheuë ontnomen. En eindelijk werden de Moslemins, die zich in de moekim Peukan Barō-Peukan Sòt hadden genesteld, door Pidië gesteund.

Omtrent de reeds meergenoemde moekim Peukan Barō-Peukan Sòt moet het ondervolgende nog vermeld worden, om een duidelijk beeld te krijgen van de gebeurtenissen in Pidië gedurende dien tijd.

In 1879 teekende T. Béntara Pineuëng Pòtjoet Badaj, oelèëbalang van de III moekims Pineuëng en Peukan Barō-Peukan Sòt de 18 artikelen der acte van onderwerping aan ons Gouvernement.

Een viertal jaren later overleden, werd hij opgevolgd door zijn oudsten zoon T. Radja Moeda, die echter in 1884 op last van zijn jongeren broer T. Maharadja werd vermoord, waarna deze met instemming van T. Béntara Keumangan zich als hoofd van bovengenoemd gebied opwierp. Naar

---

1) Tijdens onze eerste vestiging in Atjèh was T. Panglima Meugòë Agam oelèëbalang van Bambi en Oenòë. Op 3 Mei 1893 ontving het hoofd van de moekim Bambi en de III moekims Oenòë een acte van erkenning en bevestiging van ons Gouvernement. In deze acte wordt hij ten onrechte genoemd hoofd van de III moekims Meugòë en Bambi. Panglima Meugòë is een titel; moekims van dien naam bestaan niet.

aanleiding van een binnen zijn gebied op een Chineeschen handelaar gepleegden roof in 1886 werd T. Béntara Pineuëng Maharadja, die ons steeds goedgezind was, door den toenmaligen Civiel Gezaghebber opgeroepen en bij aankomst te Sigli gevangen genomen. Op eene geheimzinnige wijze wist hij echter uit onze versterking te ontvluchten, en ontsticht over de vernederende behandeling, stond hij de tot zijn gebied behoorende moekim Peukan Barö-Peukan Sòt als wakeuëh gebied tot het voeren van den heiligen oorlog aan de moslemins af, die van daar uit gedurende een tiental jaren onze vestiging te Sigli nagenoeg onafgebroken bestookten. In 1889 sneuvelde T. Béntara Pineuëng Maharadja in den reeds boven vermelden strijd tegen T. Béntara Paleuëh.

In de federatie Pidië trachtten de machtige oelèëbalangs hun gebied aanhoudend uit te breiden ten koste hunner zwakkere mede oelèëbalangs.

Zoo wist het hoofd der Pidië-federatie aan zich te trekken het gebied van T. Mantròë Banggalang en het gebied van Mantròë Langò.

Toen Pòtjoet Bantan, de laatste oelèëbalang der V moekims stierf, werden deze V moekims Laweuëng en Kalé bij Pidië gevoegd, hetgeen geschiedde middels schenkbrief van den Soeltan Mansoer Sjâh aan T. Radja Pakèh Dalam; welke schenking echter protest uitlokte van den kant der Pòlém's.

Voorts wist de oelèëbalang van Ië Leubeuë te verwerven twee moekims Mangki en Iböëh van T. Béntara Blang Rana Wangsa, eén moekim Blang Gapoej van T. Bentara Tjoembö en twee moekims, gampöng Asan en Asan-Koembang, van T. Béntara Gloempang Pajöng.

Eindelijk maakte T. Lasamana van Ndjöng zich meester van het gebied (1 moekim) van den Imeum van Loeëng Poetoe; van dat van den Keudjroeën Moesa; van dat van T. Béntara Tanòh Mirah; van dat van Béntara Blang Koeala Paroeë en van dat van den Imeum van Triëng Gadéng.

Het gevolg van deze feiten was, dat de door hunne machtiger federatiegenooten beroofde Pidië'sche oelèëbalangs hun steun zochten bij Keumangan. Dit was o. a. het geval met T. Béntara Gloempang Pajōng, die slechts drie van zijne vijf moekims had overgehouden; met T. Béntara Blang Raʾna Wangsa, die slechts één zijner drie moekims behield; met T Keudjroeën Arōn, die zich bij T. Béntara Keumangan aansloot om te verhoeden, dat zijn gebied, bestaande uit drie moekims, hem door zijn eigen federatie zou ontnomen worden. Als grondlegger van de III moekims Arōn wordt genoemd zekere Toe Pò Radja, die ruim een eeuw geleden van Groot-Atjèh kwam en de eerste ladangs aanlegde in het woud, grenzende aan het Zuid-Oostelijk heuvelterrein van de vallei van Pidië. Een zekere T. Tjhiʾ di Riwat gehuwd met eene vrouwelijke nakomeling van Toe Pò Radja wordt als eerste oelèëbalang van de III moekims Arōn genoemd met den titel van „Keudjroeën".

De gampōngs Poelò Pandjòë en Gloempang-Boengkōʾ (geënclaveerd in de III moekims Oenòë) werden door het toenmalige hoofd T. Tjhiʾ Troeëng Tjampli aan T. Tjhiʾ di Riwat geschonken; later kwamen die beide gampōngs door recht van verovering respectievelijk bij Ndjōng en Ië Leubeuë. Onder T. Tjhiʾ Asan, zoon en opvolger van T. Tjhiʾ di Rawat brak een langdurigen strijd uit tusschen Arōn en Gloempang Pajōng, waarin de laatste gesteund werd door T. Laʾsamana Ndjōng.

De strijd eindigde met eene algeheele verwoesting van eerstgenoemd landschap. T. Tjhiʾ Asan werd door zijn zoon T. Tjhiʾ Daʾōd opgevolgd. Gedurende het tijdperk van 20 jaren, dat deze het land bestuurde en dat van twee jaren, dat zijn oudste zoon T. Tjhiʾ Dōlah als Keudjroeën het gezag voerde, kwam het landschap zijne geleden rampen te boven.

T. Keudjroeën Raman, die in 1888 zijn ouderen broeder, T. Tjhiʾ Dōlah, bij gebreke van mannelijke nakomelingen,

na diens dood opvolgde, bond den strijd met T. Béntara Gloempang Pajŏng nogmaals aan. In dezen strijd, die slechts van korten duur was, had het succes aan beide kanten niets te beteekenen, daar beide landschappen zich aansloten bij de Keumangan of Gigiëng-federatie.

Onder de suprematie van den oelèëbalang van de XII moekims Pidië stonden oorspronkelijk ook de drie moekims Ilòt, Andeuë (ook Andeuë Lala genoemd) en Mè-tareuëm. Ongeveer een vijftigtal jaren geleden werden die moekims door T. Béntara Keumangan Pòtjoet Osman, op het federatiehoofd der XII oelèëbalangs Pidië veroverd. Toen in 1885, na den dood van T. Béntara Keumangan Pòtjoet Osman in Keumangan familie oneenigheden uitbraken, waarbij T. Béntara Tjoembŏ[e] en de Pretendent-Soeltan de zijde kozen tegen die van T. Moeda Rambajan, werden die drie moekims, door den Pretendent-Soeltan, gesteund door T. Béntara Tjoembŏ[e], veroverd en onder het gezag gesteld van Toeankoe Machmoed, echtgenoot van de ons reeds bekende Pòtjoet Meurah, tevens broer van Toeankoe Hasjim. Sinds dien tijd dateert de benaming van „tanòh-wakeuëh soeltan."

In 1894 werden die drie moekims door T. Béntara Keumangan Pòtjoet Abdoel Latéh heroverd om één jaar later weder in handen te vallen van den Pretendent-Soeltan. 1)

T. Béntara Keumangan trachtte den Pretendent-Soeltan te bewegen T. Sama Indra weder in genade aan te nemen en hem zijn gebied terug te geven, waarvoor de Pretendent dan als zoenoffer $ 8000 zou ontvangen. De Pretendent weigerde echter het aanbod aan te nemen en eischte, dat

1) In April 1899 trachtte het Bestuur de drie moekims wakeuëh-soeltan onder één hoofd te brengen, het aan de keutjhi[e]'s en panglima's uit die streken overlatende, een keuze te doen uit de drie moekimhoofden. Deze echter zoowel als hunne ondergeschikte gampŏnghoofden verkozen liever de zelfstandigheid der drie moekims, staande onder de resp. moekimhoofden, die direct ondergeschikt zouden zijn aan het Bestuur te Sigli. In dezen geest werd dan ook door het Bestuur eene beslissing genomen.

T. Sama Indra hem persoonlijk vergiffenis zou vragen. Deze handelwijze scheen de goedkeuring van Toeankoe Hasjim, die zich van de medewerking van Béntara Keumangan wilde blijven verzekeren, niet weg te dragen en had eene verkoeling tusschen hem en den Pretendent tengevolge, wat hier boven reeds werd vermeld. Laatstgenoemde sloot zich al enger en enger bij de Pidië-federatie aan, zoodat het evenwicht tusschen de beide federaties werd verbroken.

De Pidië-federatie, die de suprematie door den steun van den Pretendent had erlangd en hem wederkeerig krachtig steunde, bekommerde zich heel weinig meer om ons gezag, terwijl de Keumangan-federatie het vertrouwen in ons Bestuur verloren had, sedert wij de politiek van non-interventie in de binnenlandsche aangelegenheden der kuststaatjes huldigden; dat eerste bleek o. a. ten duidelijkste, toen Pidië, vóór de opening van haar kustgebied, den eisch werd gesteld, de moekim Peukan Barō-Peukan Sòt van de III moekims Pineuëng der Keumangan-federatie, na verdrijving der moslémins daaruit, aan ons Bestuur over te geven, hetgeen werd geweigerd, omdat Pidië al te goed wist, dat wij gemelde moekim aan hare wettige federatie, haren tegenstander Keumangan, zouden overleveren.

Het tweede is gebleken, toen n. l. T. Béntara Keumangan voorgaf den Resident G A. Scherer niet te Sigli te kunnen ontmoeten, om de aangelegenheden van de Pidië-streek, in verband met de scheepvaartregeling, te kunnen bespreken, tenzij vergezeld van 200 gewapende volgelingen om zich tegen eene eventueele verrassing van Pidië te kunnen beveiligen, hoewel T. Pakèh had toegestaan, dat hij met 60 gewapende volgelingen zich over zijn gebied naar Sigli kon begeven en zich bovendien verbonden had hem vrij te doen doortrekken.

Werd tot vóór 1892 onze versterking te Sigli uitsluitend van den rechteroever der Sigli-rivier beschoten, in 1892 geschiedde die beschieting ook van uit het op den linker-

oever gelegen gebied van T. Pakèh. De positie, waarin dit hoofd verkeerde, was feitelijk zeer moeielijk. Niet krachtig genoeg om met klem op te treden tegen zijn broer T. Radja Pidië, die voortging door het brandschatten en berooven van gampōngs, het land in onrust te houden en zijn gezag te verzwakken, was hij wel genoodzaakt om de partij van het verzet tegen ons gezag te ontzien. De in 1893 aangewende pogingen van den Resident Scherer om langs minnelijken weg eene oplossing voor de moeielijkheden te vinden leden schipbreuk, zooals wij hierboven reeds gezien hebben, zoodat de onderhandelingen werden afgebroken en de Pidië-streek voor allen in- en uitvoer gesloten bleef.

In 1894 trachtte de Pretendent-Soeltan in Keumala eene verzoening tot stand te brengen tusschen T. Pakèh en zijn broer T. Radja Pidië, welke pogingen op niets uitliepen, daar laatstgenoemde als eisch stelde, afstand ten zijnen behoeve van de V moekims Laweuëng.

De Pretendent-Soeltan, door de oelèëbalangs van de Keumangan-federatie in het nauw gebracht, kon zich in Keumala niet meer staande houden. In den nacht van 14 op 15 December 1894 verliet hij Keumala, na zijn woning verbrand te hebben. In strijd met de adat werd hij door de verbondenen der Keumangan-federatie vervolgd, zoodat zijn aftocht in een wilde vlucht oversloeg, totdat hij eindelijk Koeala Batèë aan de kust van Pidië bereikte en den 30en in de woning van T. Pakèh werd opgenomen. T. Béntara Mohammad Ali werd in zijn gezag over de II moekims Keumala hersteld. Eenige maanden na zijne verdrijving, keerde de Pretendent-Soeltan naar Keumala terug; zijne handelingen bepaalden zich echter tot het verbranden van de Koeta, waarna hij weder naar Batèë terugtrok.

T. Radja Pakèh Solòjman kwam in Juni 1895 te overlijden en werd opgevolgd door zijn oudsten zoon T. Radja Pakèh Mohammad Da'ōd, een energiek man, die het Nederlandsch Gouvernement goed gezind scheen.

Het liet zich in het begin aanzien, dat T. Radja Pidië zich eerlang met zijn neef zou verzoenen, aangezien hem de middelen begonnen te ontbreken om het verzet vol te houden. Een andere oom T. Oesén di Geudõng verzoendè zich reeds met den jeugdigen oelèëbalang, waarna diens financieele positie door bemiddeling van het Bestuur werd geregeld. De hoop, dat een verzoening tusschen den jeugdigen oelèëbalang van Pidië en zijnen oom T. Radja Pidië tot stand zou komen, bleek ijdel te wezen. Op 14 November 1896 kwam eindelijk de twist tot een uitbarsting, die aan beide hoofden het leven kostte. T. Radja Pidië wilde zijn neef ontmoeten, doch toen deze zich buiten zijn benting begaf om zijn oom te begroeten, werd hij verraderlijk door dezen en diens zoon T. Oesén vermoord, echter niet dan na zijn oom eene doodelijke wonde te hebben toegebracht.

T. Radja Pakèh Mohammad Da^eōd werd opgevolgd door zijn vierjarig zoontje onder den titel van T. Radja Pakèh Mohammad Ali Koeta Barō, terwijl als bestuurder gedurende de minderjarigheid van den jongen oelèëbalang werd aangesteld T. Oesén di Geudõng en als panglima prang T. Radja Keutjhi^e. [1])

Keeren wij thans weer terug tot de vijandelijke partijen in Pidië, waarin wij vóór 1897 de oplossing van het pacificatie-vraagstuk trachtten te zoeken.

Het bezetten van de Moekims Peukan Barō-Peukan Sòt door de moslemins, zooals hierboven werd medegedeeld, was T. Béntara Paleuëh zeer welkom, omdat aan Keumangan de mogelijkheid werd ontnomen om hem in den rug aan te vallen en Peukan Gigiëng de concurrentie van Peukan Barō niet meer behoefde te vreezen. Daarom ondervond het Bestuur bij alle pogingen om de rust en orde in bedoelde moekim te herstellen steeds de heimelijke, doch meest krachtige tegenwerking van de zijde van T. Béntara Paleuëh.

---

1) Zoon van T. Mohammad Oesén alias Radja Nagō, oudsten zoon van T. Radja Pakèh Dalam.

Jaren lang berustte T. Béntara Keumangan in het verlies van zijn kustgebied en eerst in het begin van 1896 gaf hij weder blijken, zijne rechten op Koeala Gigiëng niet geheel en al prijs te willen geven. Op zijn verzoek deed het Bestuur weder eene poging om eene verzoening tusschen hem en T. Béntara Paleuëh te bewerken. De laatste verklaarde echter zich reeds bij de federatie der XII oelèëbalangs te hebben aangesloten en niet te willen toestaan, dat Keumangan zijn gezag weder in het kustgebied zou doen gelden, waarop Keumangan zich gereed maakte om hem met geweld van wapenen tot rede te brengen. Het Bestuur verleende T. Béntara Keumangan zijn moreelen steun, omdat het verwachtte, dat hij, eenmaal meester geworden van de kuststreek beoosten de Koeala Beurabò, zou kunnen medewerken tot de pacificatie van de moekim Peukan Barō-Peukan Sòt.

Deze houding van het Bestuur, het algemeen verspreide gerucht van een aanstaande expeditie tegen Peukan Barō-Peukan Sòt en Gigiëng, en de wetenschap, dat Keumangan aanstalten maakte om hem te bestrijden, terwijl Keumangan's schoonzoon T. Bén Peukan van Meureudoe prauwen in gereedheid bracht om hem van de zeezijde aan te tasten, deden eindelijk T. Béntara Paleuëh besluiten de hem door Keumangan gestelde eischen in te willigen.

Op den 20sten September 1896 had te Bambi eene ontmoeting van beide hoofden plaats en den 24sten daarop kwamen zij te Sigli en werden de hoofdpunten van een overeenkomst tusschen hen vastgesteld, waarbij o. a. aan T. Béntara Keumangan het gezag over de kuststreek beoosten Koeala Gigiëng en de helft van de haçil van de evengenoemde Koeala werden verzekerd, terwijl T. Béntara Paleuëh zich weder bij de federatie der VI oelèëbalangs zoude voegen, doch in het bezit van de III moekims Gigiëng gehandhaafd werd. Aanvankelijk bleef ondanks deze verzoening de gespannen verhouding tusschen beide hoofden voortduren, doch in

1897 kwam daarin eenige verbetering. T. Béntara Keumangan deed n. l. de producten van de IX moekims Keumangan weer als in vroegere jaren naar de Kendè Gigiëng afvoeren. Op den 28sten Mei 1897 werd door T. Keumangan en een gemachtigde van T. Béntara Paleuëh te Sigli een schriftelijke overeenkomst onderteekend, die de bovenbedoelde regeling hunner onderlinge verhouding tot inhoud had.

Eindelijk werd door het Bestuur besloten tot de tuchtiging over te gaan van de moekim Peukan Barö-Peukan Sòt.

Dit heele gebied werd onveilig gemaakt door vijandige benden, die samengesteld waren, gedeeltelijk uit bewoners van Peukan Barö-Peukan Sòt, gedeeltelijk uit lieden afkomstig van verschillende landschappen der Noordkust, die hetzij uit fanatisme, dan wel om op kosten van anderen te kunnen leven en uit neiging tot een lui en avontuurlijk bestaan, hunne woonplaatsen verlaten hadden om aan den prang-sabil te kunnen deelnemen. Deze categoriën vormden de vaste bezetting der opgerichte versterkingen.

Het geld voor aankoop van oorlogsmateriaal en levensbehoeften verkregen de bendehoofden overigens door opeisching van het deel van de djakeuët, bestemd voor den heiligen oorlog, en verder door roof. De voornaamste bendehoofden waren Habib Oesén en Teungkoe Him Tirò.

In Augustus 1897 had die tuchtiging van Peukan Barö-Peukan Sòt plaats door eene expeditionaire colonne onder den Kolonel J. B. van Heutsz, zonder eenige hulp van Keumangan of Pidië. Op 8 Augustus trok de expeditionaire colonne tot het maken van machtsvertoon door de III moekims en ondervond daarbij niet het geringste verzet. Wij hebben bij die tuchtiging ondervonden, dat we meer vertrouwen konden stellen in onze eigen wapens dan in het eindelooze gewurm met de z. g. Gigiëng- of Pidië-federatie.

Van af dien tijd wordt er ook heelemaal geen gewag meer gemaakt van die federatiën.

De houding door T. Béntara Paleuëh, aangenomen gedu-

rende die expeditie, liet niets te wenschen over, zoodat hij in zijn gezag door ons gehandhaafd bleef.

Het bestuur van T. Oesén di Geudöng gaf al spoedig reden tot groote ontevredenheid De geldmiddelen van het oelèëbalangschap beheerde hij slecht, en hij maakte zich ook schuldig aan allerlei knoeierijen, zoodat het Bestuur in 1897 zich bereid verklaarde, toe te stemmen in de ontzetting van genoemd hoofd uit zijn ambt en de aanstelling van Pòtjoet Aisjah [1]) tot waarnemend oelèëbalang.

De goede verwachtingen, die men van het bestuur dezer reeds bejaarde, maar krachtige vrouw had, werden echter niet verwezenlijkt. Verschillende personen van aanzien vervreemdde zij van zich, waarvan T. Oesén di Geudöng gebruik maakte om hen aan zich te verbinden.

Vele gampönghoofden vroegen reeds in October aan het Bestuur, T. Oesén in zijne vroegere waardigheid te herstellen, en daar het geenszins overtuigd was van de bewering, dat T. Oesén zich geheel gebeterd zou hebben, wist het Bestuur zijne partij en ook hem zelf te bewegen, genoegen te nemen met eene aanstelling tot „bantä". De aanhang van Pòtjoet Aisjah verliep nog meer, toen zij, uit spijt over het verloren gaan van haar gezag, den Pretendent-soeltan en T. Béntara Tjoembö^c in de binnenlandsche aangelegenheden van Pidië mengde, waarvan natuurlijk gretig door deze personen gebruik werd gemaakt.

Dit gebeurde in Januari 1898. Gedurende den strijd tusschen Pòtjoet Aisjah en T. Oesén di Geudöng om het gezag, verkreeg ons Bestuur de inning en het beheer der inkomsten van het oelèëbalangschap, waardoor het zijn invloed belangrijk uitbreidde.

T. Hoesén, die met zijn vader, T. Radja Pidië in November 1896 T. Radja Pakèh Mohammad Da^cöd vermoord had,

1) Pòtjoet Aisjah, dochter van T. Tjhi^c Gampöng Poekat, was de weduwe van T. Radja Pakèh Dalam en moeder van T. Radja Pakèh Solòjman.

nam tegenover het bestuur van Pidië een zeer onafhankelijke houding aan, waartegen dit bestuur niets kon ondernemen. In Maart 1897 ontstond tusschen dezen Hoesén Goendoeë, aldus naar zijn woonplaats aangeduid, en zijn broer T. Hasjim een twist over de verdeeling van de nalatenschap huns vaders, waarbij T. Hoesén om het leven werd gebracht. Al spoedig wendde T. Hasjim zich tot het Bestuur om eene verzoening met de andere leden der oelèëbalangsfamilie te bewerken.

In de V moekims Laweuëng en Kalé ontstonden bloedige twisten, die nog verergerden door het onoordeelkundig optreden van T. Oesén di Gendöng. Eerst in het laatst van 1898 gelukte het hem de beide partijen te verzoenen.

In den aanvang van 1898 vereenigden zich te Garöt (VIII moekims Sama Indra) de Pretendent-soeltan, T. Panglima Pòlém en andere voorname hoofden van het verzet, met het voornemen om op te treden tegen de oelèëbalangs der kustlandschappen, die tengevolge van de door ons toegepaste scheepvaartregeling [1]) hun voordeel ziende in goede verstandhouding met ons, onverschillig bleven ten aanzien van de tegen ons gezag op touw gezette beweging. Teneinde daaraan meer kracht bij te zetten, besloten de leiders van het verzet om T. Oemar Meulaböh, die zich ter Westkust ophield, uit te noodigen zich bij hen aan te sluiten.

Weldra vereenigden zich nu de Pretendent-soeltan, T. Oemar, T. Panglima Pòlém, T. Bén Peukan en tal van andere hoofdleiders van het verzet te Garöt en Arèë, van waar krasse oproepingen, versterkt door vreeslijke bedreigingen,

1) Den 20en April 1893 werd die regeling ingevoerd voor het gedeelte der kust van Diamantpunt tot Koeala Beuratjan.

Van de havens werd Sigli voor den algemeenen handel, en de overigen voor de kustvaart toegankelijk verklaard.

Voor de kustvaart mogen slechts inlandsche vaartuigen, niet meer metende dan 25 register tonnen, benut worden. Invoer van oorlogscontrabande en opium bleef verboden en het recht tot tijdelijk sluiten der kust aan den Gouverneur van Atjèh overgelaten.

werden gericht tot de hoofden der verschillende landschappen in de Pidië-streek om hunne opwachting bij den Pretendent-soeltan te Garöt te maken en daarna de middelen te bespreken ter bestrijding van het Gouvernement.

Slechts de hoofden van het eigenlijke landschap Pidië, T. Béntara Pineuëng, alsmede enkele andere hoofden van mindere beteekenis, zeker zijnde van onzen steun, weigerden bepaald zich bij de verzamelde oorlogspartij aan te sluiten.

In het Koloniaal-Verslag lezen we o. a. voorts: „Niettegenstaande hunne trouw aan ons gezag konden de Pidië'sche „hoofden niet beletten, dat T. Radja Pakèh Mohammad Ali, „een jongen van 5 jaar, zoon van den vermoorden T. Radja „Pakèh Mohammad Da'öd, door zijn grootmoeder Pòtjoet „Barén naar Arèë werd gebracht om door den Pretendent-„soeltan tot oelèëbalang van Pidië te worden verheven, „terwijl T. Radja Koeala tot waarnemend oelèëbalang werd „aangesteld". Eenigszins anders heeft dit zich toegedragen. De jeugdige Pakèh en zijn oom T. Radja Koeala zijn n.l. 's nachts door eene gewapende bende, bewapend met 50 achterladers en onder aanvoering van Tjoet Moet, [1]) uit hunne woning in Palöh opgelicht om voor den Pretendent-soeltan te Arèë te worden gebracht.

De V moekims Laweuëng en Kalé en de III moekims Batèë, onderdeelen uitmakende der XII moekims Pidië werden bij „tjap sikoereuëng" aan den beruchten Toeankoe Mohammad Batèë, zoon van Toeankoe Abdoel Madjid, kleinzoon dus van den meergenoemden Toeankoe Abaïh, afgestaan. Na de plechtige eedsaflegging [2]) werd tot de verzoening van de federatien VI en XII overgegaan, hetgeen natuurlijk weer eene verzoening in naam was.

1) Tjoet Moet, de later bekende gids en spion, die ons vele diensten bewees; o.a. werd op zijne aanwijzing de moeder, de zuster en de vrouw van Panglima Pòlém in Tangsèh door den Majoor K. v. d. Maaten gearresteerd.

2) Van een kind van 5 jaar en van zijn z. g. voogd Radja Koeala, nauwelijks 12 jaar oud, werd n.b. die eedsaflegging gevergd.

Hoewel volgens ooggetuigen te Garöt en Arèë vijftig à zestigduizend weerbare Atjèhers verzameld waren, kwam 't niet tot een offensief optreden van de vijandiggezinden, daar de vroeger met ons in betrekking gestaan hebbende oelèëbalangs meer den schijn aannamen van met de verzetspartij mee te gaan, dan dat zij geneigd waren om haar krachtdadig hulp te verleenen. Althans, toen in verband met de vorderingen van de voor de expeditie noodige voorbereidingsmaatregelen, die reeds grooten indruk gemaakt hadden, besloten werd de expeditie één maand te vervroegen, gaven vele dier oelèëbalangs blijken van hunne vredelievende gezindheid.

Voor den jeugdigen T. Radja Pakèh Mohammad Ali werd vergiffenis gevraagd ter zake van zijn gedwongen tocht naar Arèë en tevens voor den door den Pretendent-soeltan aangestelden waarnemenden oelèëbalang van Pidië. T. Radja Koeala werd toen door het Bestuur naar de school te Koeta Radja gestuurd.

De voor de expeditie benoodigde troepen kwamen successievelijk te Sigli aan en den 1sten Juni 1898 werd viâ Peukan Pidië opgerukt naar Garöt, waarmede de Pidië-expeditie een aanvang nam.

In Pidië zelf werd nergens tegenstand ondervonden en toen den 18den d. a. v. met eene colonne van Padang-Tidji uit een marsch gemaakt werd door de III moekims Batèë en Boelöh, bleek, dat de bevolking met vrouwen en kinderen overal in de gampöngs was teruggekeerd, terwijl de verschillende ondergeschikte hoofden zich bij de colonne meldden.

Alleen wat hierna in het eigenlijke landschap Pidië gebeurde, zal hier worden behandeld, daar deze nota anders te omvangrijk zou worden, en de Pidië-expeditie met hare gevolgen feitelijk tot een ander onderwerp behoort.

In het landschap Pidië zwierf sedert 1898 de aldaar thuis behoorende Panglima Prang Ali, vroegere veerman van het bekende „veertje," met een kleinen aanhang rond en zocht

ons allerlei moeielijkheden in den weg te leggen; telephoondraden werden door hem doorgesneden; inwoners uit Palōh werden op den 13den November door hem uit de gampōng Lhang beschoten, eveneens transporten.

Met een enkel woord werd reeds te voren melding gemaakt, dat de V moekims Laweuëng en Kalé in de eerste helft van de 19e eeuw een twistappel vormden tusschen de Pòlém's der XXII moekims en de Pakèh's van Pidië; later tusschen de Pakèh's en den tak van het soeltansgeslacht, dat vóór onze komst in Atjèh zich onledig hield met het zeerooversbedrijf ter Noordkust van Atjèh van uit Koeala Batèë, en van welken tak Toeankoe Abdoel Madjid, meer genoemd, het hoofd was. Bij slot van rekening is dit gebied, niettegenstaande de sarakata van den Pretendent-soeltan in 1898, wel aan Pidië gebleven, maar die geheele streek ondervond nog langen tijd de gevolgen van dien jarenlangen onrustigen toestand.

De bevolking was er betrekkelijk dun gezaaid, het aantal verdachte elementen betrekkelijk groot en voor een energieken en vagebondeerenden woelgeest, als Toeankoe Mohammad Batèë, was dat eenigszins verafgelegen en hem goed bekende boschrijke heuvelterrein als 't ware aangewezen om, toen in 1898 de strijd in het Pidië'sche ontbrandde, een bende vagebonden te verzamelen en aan het verzet deel te nemen. In den aanvang van 1899 mede naar Tangsèh en daarna met den Pretendent-soeltan en T. Panglima Pòlém naar Meureudoe en Samalanga uitgeweken, was Toeankoe Mohammad Batèë met deze vijandelijke hoofden ook naar Pidië teruggekeerd en nam aldaar aan beschietingen van onze patrouilles deel, om eindelijk, toen hij 't in Pidië te benauwd kreeg, opnieuw naar Kalé, Laweuëng en Batèë de wijk te nemen. Wederom door patrouilles opgedreven, vluchtte hij over zee naar Oostelijk Pidië en deed z. g. stappen tot onderwerping om een oogenblik weer tot rust te komen. In Februari 1900 werd hij echter in Tangsèh door eene

marechaussée-patrouille uit Seulimeum gearresteerd en bij Besluit d.d. 19 April 1900 No. 25 met toepassing van art. 47 R. R. naar Tondano gerelegeerd, waardoor wij een zeer lastig element kwijt raakten en de rust in Pidië aanmerkelijk bevorderd werd.

In het belang van troepenverplaatsingen werd tijdens de actie in Pidië direct een aanvang gemaakt met den aanleg van een trambaan door Pidië, van Sigli naar Padang-Tidji, welke in November 1899 reeds voor het publiek werd opengesteld. Eerst veel later werd deze baan over de Waterscheiding doorgetrokken naar Seulimeum (1908).

Om tot eene volkomen pacificatie te geraken, werd niet alleen gezorgd voor behoorlijke communicatiemiddelen om de troepen snel te kunnen verplaatsen, doch het was ook noodig, wegens de onbetrouwbaarheid van de bevolking en van de meeste hoofden, dat die bevolking van gampöngkaarten voorzien werd om haar van de vijandelijke elementen beter te kunnen onderkennen. In het laatst van 1900 werd daarom een aanvang gemaakt met de registratie en invoering van het passenstelsel, welke pas in 1902 was afgeloopen. Kort te voren werd ook door het Bestuur de nog in het bezit van hoofden zijnde vuurwapenen in Pidië geregistreerd, omdat vermoed werd, dat men deze geweren wel eens aan de ons vijandige hoofden uitleende.

Niettegenstaande T. Oesén di Geudöng, het waarnemend hoofd van Pidië, een onverbeterlijk opiumschuiver, wegens verregaande luiheid en indolentie herhaaldelijk werd gestraft, gaf dit geen resultaten in zijn gedrag.

Het gemis van een meer geschikten opvolger was oorzaak, dat hij niet van zijn ambt werd ontheven.

In 1901 wist T. Pòlém Daloeëng [1]) eenigen aanhang te verkrijgen onder de lieden, die door het onoordeelkundig optreden van T. Oesén di Geudöng, in zake de aanstelling

1) T. Pòlém Daloeëng was een achterkleinzoon van T. Lhöñ alias T. Tjhi[e] Gampöng Poekat, vollen neef van T. Radja Pakèh Oesén.

van gampōnghoofden, ontevreden waren, en waarmede hij in het landschap Pidië onrust stookte.

Ware dit landschap niet gelegen in de onmiddellijke nabijheid van den zetel van ons Bestuur, het zou zeker tengevolge van het zwakke Inlandsch bestuur aan de grootste wanorde ten prooi zijn geweest.

Ten einde krachtdadig op te treden tegen allerhande molesten, door benden kwaadwilligen jegens ons bedreven, werd het z.g. boetenstelsel door het Bestuur in toepassing gebracht.

Dit boetenstelsel is een solidariteitsstelsel, ontleend aan een aloude Inlandsche instelling, dat, hoewel met onze begrippen van recht en billijkheid niet overeenstemmende, toch zeer heilzaam heeft gewerkt, waar het met mate en billijkheid werd toegepast.

Voor beschietingen onzer bivaks, vernielingen aan telephoon of trambaan werden de schuldige gampōngs of landschappen, die niet tijdig genoeg waarschuwden, gestraft met eene geldboete.

Dikwijls kwam 't echter voor, dat het gampōngvolk met aanzienlijke bedragen werd gestraft, terwijl het onschuldig was, doch tusschen twee machten bekneld, vrees koesterende voor de djahats, die niets en niemand ontzagen, die boeten zich liet welgevallen.

Zeer ingenieus vond de gampōngbevolking daartegenover een ander stelsel uit en wel het zoogenaamde „pageuë gampōng" [1]) stelsel.

De gampōngs, moekims of landschappen onderhielden n.l. een bende kwaadwilligen, die het gampōngvolk niet alleen moest beschermen tegen molesten van andere benden kwaadwilligen, doch ook voorkomen moest, dat het voor die vreemde benden aansprakelijk zou worden gesteld door het Bestuur.

---

1) Omheining, die de gampōng moet beschermen.

't Kwam ook wel eens voor, dat de eigen „pageuë gampōng" het gampōngvolk een straf bezorgde door het plegen van baldadigheden van uit die gampōng. Dit moest dan veelal worden toegeschreven aan het feit, dat het gampōngvolk niet direct heeft klaargestaan met de betaling van zijn pageuë-gampōng-contributie.

Stelselmatig werd daardoor het bendewezen onderhouden en aangekweekt. Betrekkelijk langen tijd wist men dit pageuë-gampōng-stelsel voor ons Bestuur verborgen te houden. Bij het ontdekken van dit stelsel konden wij er betrekkelijk weinig tegen doen. Door het volk steeds met het dubbele van de aan de benden afgestane contributie te straffen, zouden wij die bevolking steeds verarmen en verbitteren, waardoor zij in de armen van de verzetspartij zou worden gedreven.

Zoo was de pageuë-gampōng van Pidië, de reeds genoemde Panglima Prang Ali, die maandelijks voor het onderhoud zijner bende een bedrag van ± ƒ 1000 ontving. Dit energieke en brutale bendehoofd sneuvelde in 1902 bij eene ontmoeting met eene marechaussée-patrouille. Na het sneuvelen van Panglima Prang Ali trad T. Pòlém Daloeëng in het landschap Pidië meer op den voorgrond.

Na de arrestatie en verbanning van Toeankoe Mohammad Batèë ontvingen de rondzwervende benden kwaadwilligen in de V moekims Laweuëng en Biheuë hunne instructies van Pòtjoet Meurah Biheuë en hare twee zoons Toeankoe Boediman en Toeankoe Noerdin.

Pòtjoet Meurah Biheuë, nog eene afstammelinge van Pòtjoet Bantan, den laatsten oelèëbalang der V moekims Laweuëng, was getrouwd geweest met meergenoemden Toeankoe Abdoel Madjid. In Augustus 1902 werd zij en haar zoon Toeankoe Boediman door eene marechausséepatrouille uit Padang-Tidji in de gampōng Biheuë gearresteerd, nadat zij zich heldhaftig tegen hare arrestatie verzet had. In zwaargewonden toestand werd zij medegevoerd en

verpleegd. Na hare genezing werd zij met haar zoon naar Java verbannen. Haar jongste zoon, Toeankoe Noerdin, [1]) toen nog een kind van 12 jaren, door zijn leeftijd voor onschadelijk aangezien, werd niet gearresteerd, doch hij stelde zich direct aan 't hoofd der in de V moekims nog rondzwervende benden en deed zich kennen als een monster van wreedheid. Daar de Keudjroeën van Biheuë verdacht werd Pòtjoet Meurah aan ons te hebben uitgeleverd, werd hij al spoedig daarop door de verzetspartij afgemaakt. Na een paar jaren de schrik van het gampōngvolk te zijn geweest, werd Toeankoe Noerdin eindelijk op ongeveer 14-jarigen leeftijd door eene marech. patrouille neergeschoten.

De V moekims Laweuëng en Kalé behooren tot dat deel van het landschap Pidië, waar het bendewezen zich 't langst heeft weten staande te houden. Nog in het begin van 1913 moest de bende van den beruchten Pang Bintang uit Groot-Atjèh rusteloos in de V moekims achtervolgd worden.

Den 10en Januari 1903 onderwierp zich de Pretendent-soeltan te Sigli. Deze onderwerping beantwoordde niet volkomen aan de verwachtingen, die men daarvan koesterde. Integendeel, in de onderafdeeling Pidië brak er juist een rond-drukken tijd aan voor onze patrouilles om de aldaar rondzwervende benden kwaadwilligen onschadelijk te maken. Aan het hoofd van dat verzet stonden de Tirō-teungkoe's, terwijl bevolking en hoofden niet altijd met het Bestuur samenwerkten tot het herstellen van de orde en rust in de gampōngs.

Zoo moest op 15 December 1903 Pòtjoet Bōngsoe, dochter van Toeankoe Abaïh, moeder van T. Osman alias T. Radja Koeala, gearresteerd worden wegens het verstrekken van

---

1) Toeankoe Noerdin ging door voor een zoon van Toeankoe Abdoel Madjid, doch iedereen in Biheuë wist te vertellen, dat hij geboren werd, nadat Toeankoe Abdoel Madjid langer dan één jaar zijne vrouw niet meer bezocht had. De vader van Toeankoe Noerdin was vermoedelijk een teungkoe uit Biheuë.

hulp aan het in eigenlijk Pidië rondzwervende bendehoofd T. Pòlém Daloeëng. 't Zal hare bedoeling geweest zijn door het aanmoedigen van het verzet in Pidië haren zwager, den wd. oelèëbalang T. Oesén di Geudöng ten val en haar zoon op den voorgrond te brengen.

In 1905 kwam T. Oesén di Geudöng vrij plotseling te overlijden. Hoewel het niet te bewijzen was, had toch iedereen in Pidië de overtuiging, dat hij door Pòtjoet Böngsoe is vergiftigd geworden. Bij het overlijden van T. Oesén di Geudöng bevond de minderjarige oelèëbalang T. Radja Pakèh Mohammad Ali zich te Bandoeng, teneinde de school voor Inlandsche hoofden te kunnen bezoeken. In Augustus 1901 bezocht deze jeugdige oelèebalang eerst de Gouv. Inlandsche school te Koeta Radja om in Maart 1903 naar Bandoeng te vertrekken.

Thans trad T. Radja Koeala, tweede zoon van T. Radja Pakèh Moeda Solòjman op den voorgrond, teneinde belast te worden met het waarnemend oelèëbalangschap en werden dus Pòtjoet Böngsoe's wenschen vervuld.

Het bleek echter weldra aan het Bestuur, dat T. Radja Koeala zich slechts onledig hield met hanengevechten enz., zich niet alleen aan het bestuur van zijn landschap weinig liet gelegen liggen, doch bovendien verdacht werd in connectie te staan met T. Pòlém Daloeëng, het bekende hoofd van verzet in Pidië. Om deze redenen werd van hem en van zijne moeder de uitlevering van dit hoofd gevergd en toen deze niet volgde, werden beide naar Koeta Radja overgebracht om aldaar te worden geïnterneerd.

De Civiel Gezaghebber te Sigli trad toen op als waarnemend oelèëbalang, eene eigenaardige maatregel die heelemaal niet de goedkeuring wegdroeg van den Gouverneur-Generaal van Heutsz. Deze toestand duurde daarom voort tot de enquête in het laatst van 1907, waarop T. Radja Koeala weder met het bestuur over zijn landschap werd belast.

T. Radja Koeala deed zich toen kennen als een goed hoofd, doch langzamerhand werden allerhande klachten van vexaties bij het Bestuur binnengebracht en ondergeschikte hoofden met de bevolking deden bij den Civielen en Militairen Gouverneur het verzoek T. Radja Koeala door den rechtmatigen oelèëbalang te doen vervangen.

Zonder de Inlandsche Hoofdenschool te Bandoeng nog geheel te hebben afgeloopen, was T. Radja Pakèh Mohammad Ali een paar jaren te voren op zijn dringend verzoek, daar hij de lessen van bedoelde school niet meer kon volgen, naar Atjèh teruggekeerd en geplaatst op het bureau van den Assistent-Resident te Langsa.

T. Radja Koeala, zich zwak gevoelende tegenover den drang van het volk, deed aan het eind van 1913 het verzoek te mogen worden ontslagen ten behoeve van zijn neef T. Radja Pakèh Mohammad Ali Koeta Baroe. Bij Besluit van den Gouverneur Generaal van Nederlandsch-Indië d. d. 7 Maart 1914 No. 73 werd T. Radja Koeala v^d^. op verzoek eervol ontheven van zijne waardigheid van waarnemend bestuurder van het landschap XII moekims Pidië, terwijl de Civiele en Militaire-Gouverneur werd gemachtigd om T. Radja Pakèh Mohammad Ali, als bestuurder van genoemd landschap de korte verklaring te laten afleggen en te doen beëedigen, hetgeen ook geschiedde op den 13^den^ Juni 1914. T. Radja Pakèh Mohammad Ali, die vrij goed Hollandsch spreekt, belooft een goed hoofd te zullen worden, en daar zijn bestuur nog niet tot de geschiedenis gerekend kan worden, kunnen wij hiermede de nota beeindigen.

Sigli, den 1sten April 1916.

Oudheidkundige Aanteekeningen.

BURĔNG

DOOR

P. V. VAN STEIN CALLENFELS.

In den Nâgarakṛtâgama wordt bij de beschrijving van Hayam Wuruks reis door Oost-Java op verschillende plaatsen melding gemaakt van Burĕng en wel in Zang XXXV, strophe 4, Zang XXXVII, strophe 7 en uitvoerig in Zang XXXVIII, strophe 1. Prof. J. F. Niermeyer wijst er in zijn naschrift op Dr. Kroms artikel in het Tijdschrift van het Aardrijkskundig Genootschap deel XXXII, No. 2, blz. 213 sqq. „Het slot der reis van Hayam Wuruk door Java's Oosthoek" op, dat dit Burĕng, waarvan Dr. Krom in gemeld artikel verklaard had, dat het nog niet teruggevonden was, waarschijnlijk hetzelfde zou zijn als de tegenwoordige desa Boering, aan den Westvoet van den Boering-heuvel gelegen ten Zuid-Oosten van Malang.

Men zou kunnen meenen, dat er wel wat voor te zeggen is het te zoeken in het tegenwoordige Songgoriti, eerstens omdat daar een bron is, waarbij resten van een ouden tempel worden aangetroffen en ten tweede, omdat de laatste regel van Zang XXXVII: „eñjing maluy musir Singhasâri tan alĕh mararyyan i Burĕng", zoo verklaard zou kunnen worden, dat Hayam Wuruk, zonder vermoeid te zijn (verder ging) vertoeven te Burĕng. Inderdaad ligt het dan voor de hand Burĕng, dat niet vermeld wordt op den weg Singhasâri-Kagenengan-Kidal-Jajaghu-Singhasâri, dus door de streek Zuidelijk en Oostelijk van Singhasâri, welke route door den vorst op dezen en den vorigen dag gevolgd werd, te zoeken ten Noorden of ten Westen van laatstgenoemde plaats, waarbij de aandacht allicht op Songgoriti, de warme bron met den Hindutempel valt.

N.m.m. is er echter nog een derde mogelijkheid en wel, dat het Burĕng van den Nāgarakṛtāgama teruggevonden wordt in de tegenwoordige badplaats Mendit of Wendit, ten Noorden van Malang aan den grooten weg van Singosari (of Malang) naar Toempang. Eerstens kan er op gewezen worden, dat behalve de door Prof. Niermeyer bedoelde desa Boering er nog een padoekoehan van dien naam voorkomt, gelegen ten Zuid-Oosten van Malang op den heuvelrug Boëring. Dit zou er op kunnen wijzen, dat de plaatsen hun naam hebben ontleend aan den heuvelrug en de aanduiding Boering voor dezen laatste dus de oudste is. Indien er dus in Hayam Wuruks tijd in het Malangsche sprake is van een plaats, plek of streek Burĕng, komt daarvoor allereerst de heuvelrug in aanmerking. Het tegenwoordige Mendit nu ligt aan den Noordvoet van dien heuvel en zou dus in den ouden tijd ook wel met Burĕng kunnen zijn aangeduid. Wanneer men nu met Prof. Kern en Prof. Niermeyer uit den Nāgarakṛtāgama leest, dat op zijn tocht van Jajaghu naar Singhasāri Hayam Wuruk, ofschoon hij niet vermoeid was, toch te Burĕng toefde, vervalt daardoor niet alleen de waarschijnlijkheid van de gelijkstelling Burĕng-Songgoriti, maar krijgt de verklaring Burĕng-Mendit nog voor boven die Burĕng-Boering, dat de groote omweg (feitelijk weer terug via Kidal), die de vorst op zijn tocht van Toempang naar Singosari in het laatste geval zou gemaakt hebben, wordt gecoupeerd, aangezien Mendit aan den weg tusschen deze beide plaatsen ligt, een feit, dat des te meer klemt, wanneer men in het oog houdt, hoe betrekkelijk weinig de loop der hoofdwegen in dit deel van Java veranderd is, zooals uit de opgave der plaatsnamen in Pararaton en Nāgarakṛtāgama blijkt, waarop door bovengenoemde geleerden trouwens reeds gewezen is.

Hebben wij dus m.i. kunnen vaststellen, dat bij de identificatie van Burĕng het tegenwoordige Mendit om zoo te zeggen geografisch de voorkeur verdient boven Songgoriti of Boering, ons rest nog aan de hand van het vermelde in den Nāgarakṛtāgama na te gaan, of ook de beschrijving der plaats zelve deze voorkeur wettigt.

Zang XXXV vermeldt slechts, dat te Burĕng de bekoorlijkheden der plaats werden beschouwd, zooals Prof. Kern, zij het aarzelend, vertaalt, terwijl XXXVII alleen de boven reeds gegeven regel omtrent het vertoeven te Burĕng levert. De eerste strophe van Zang XXXVIII is echter uitvoeriger. Vooreerst wordt daar gewag gemaakt van de „talaga mumbul, ahĕning, abiru" door Prof. Kern vertaald met: „de heldere blauwe vijver, die (als het ware) uit de grond opwelt". Te Boering nu, een plaatselijk onderzoek wees dit uit, is niets van een vijver of meer te bespeuren, evenmin als te Songgoriti, waar men slechts een bron heeft, waarvan het zwavelhoudende water tegenwoordig in bakken wordt geleid. Het meer met het heldere blauwe water, niet gevoed door riviertjes maar ter plaatse uit bronnen ontstaande (talaga mumbul), kan men echter wel aantreffen te Mendit. Nog heden is dit aardig gelegen meertje een geliefde uitspanningsplaats voor inwoners van Malang en zelfs van verderweg gelegen plaatsen, zooals ook Burĕng „zonder ophouden het doel is van wandelaars en degenen, die er heen gaan, steeds met behagen vervult". Een der bronnen is ingericht als badplaats en daar is inderdaad het water zeer helder en van een opvallend groen-blauwe kleur. En wat tenslotte de tjandi van natuursteen, voorzien van een gordel, in het midden van de „talaga mumbul" gebouwd, betreft, kan er op gewezen worden, dat de bij de badplaats aanwezige restanten (Wiṣṇubeelden, een voetstuk en geprofileerde en versierde steenen) er op wijzen, dat er vroeger een niet onbelangrijke tempel van natuursteen gestaan heeft, terwijl in een naburige desa nog andere overblijfselen worden aangetroffen. 1)

Alles bijeengenomen meenen wij te mogen concludeeren, dat het oude Burĕng waarschijnlijk wordt teruggevonden in het tegenwoordige Mendit en dat in elk geval er meer is, dat voor deze gelijkstelling pleit, dan voor die Burĕng-Boering of Burĕng-Songgoriti.

Gedong Sångå, 29 Februari 1916.

---

1) Zie Rapp. Oudh. Comm. 1902 p. 274.

Epigraphische aanteekeningen

DOOR

Dr. N. J. KROM.

XIII

DE KOPERPLATEN VAN BATOER.

De fragmenten van koperplaten, gevonden in de desa Batoer der afdeeling Kraksaän [1]), bevatten stukken eener oorkonde, die om verschillende redenen merkwaardig is. Intusschen gelooven wij, dat een uitvoerige bespreking thans nog niet wenschelijk is, doch liever moet worden uitgesteld tot zij kan geschieden in verband met een onderzoek naar den inhoud van een tweetal andere oorkonden, welke onzes inziens tot dezelfde periode behooren, de steeninscripties van Broemboeng en Blitar, respectievelijk uit 1251 en 1252 Çaka [2]). Voorloopig zullen wij er ons dus in hoofdzaak toe bepalen om rekenschap te geven van de gronden, welke ons deze ongedateerde oorkonde doen toeschrijven aan het tijdperk, waarbinnen zoowel de beide bovengenoemde inscripties als de bekende steen van Nglawang aangaande het heiligdom

---

1) Oudheidk. Versl. 1915, 4, p. 144. De voorloopige mededeeling van Dr. Bosch, genotuleerd in de Directieverg. van het Bat. Gen., is voor mij nog niet toegankelijk; het is aan de vriendelijke tusschenkomst van Dr. Bosch persoonlijk, dat ik het eerste bericht omtrent de vondst en de toezending der afdrukken te danken heb.

2) De eerste nog slechts vermeld Oudh. Versl. 1915, 2. p. 68. Voor de tweede zie men Not. Bat. Gen. 1913 p. LXII en de daar aangehaalde litteratuur; de steen bevindt zich in het Museum te Batavia (D. 134). Wat wij hieronder omtrent den steen mededeelen is ontleend aan de abklatsch, niet aan eenige gedrukte publicatie.

Prapañcasārapura [1]) vallen: de regeering van Hayam Wuruk's moeder, koningin Tribhuwanottunggadewī Jayawiṣṇuwarddhanī. Wij doen dit aan de hand van een voortreffelijken inktafdruk, door den heer J. P. Moquette vervaardigd [2]).

Daar met het jaartal ook het stuk der oorkonde, hetwelk de koninklijke familie of althans den regeerenden vorst of vorstin vermeld moet hebben, verdwenen is, is de eenige mogelijkheid ter dateering gelegen in de, eveneens onvolledige, lijst der bij de uitvaardiging betrokken ambtenaren, te vinden op het grootste der fragmenten. Wij treffen daar achtereenvolgens aan, met weglating van wat niet ter zake doet:

1. rakryan apatiḥ ring Kahuripan, mpu Taṇḍing,
2. [rakryan] dĕmung, mpu Kapat,
3. rakryan kanuruhan, mpu Pakis,
4. rakryan tumĕnggung, mpu Nala,
5.] Janggala Kaḍiri, mpu Mada,
6. sang pamgĕt i tiruan, ḍang ācāryya Çi[wanātha]
7. samgĕt i kaṇḍamohi, ḍang ācāryya Marmmanātha,
8. [samgĕt i manghu]ri, ḍang ācāryya Smaranātha,
9. samgĕt i kaṇḍangan rare, ḍang ācāryya Mahā[nātha],

1) Zie de inscriptie van Nglawang, in dit Tijdschr. 53 (1911) p. 411—434, en De inscriptie van Prapañcasārapura, Epigr. Aant. IX, Tijdschr. 56 (1914) p. 484—489. De beide lang gescheiden helften van den steen zijn thans blijkens Not. Bat. Gen. 1915 p. 46 weer hereenigd in het Museum te Batavia.

2) De methode van den heer Moquette, welke uitnemende resultaten oplevert, bestaat hierin, dat de oppervlakte van de plaat wordt bedekt met roode Chineesche stempelinkt, die de ingegrifte letters droog laat; vervolgens wordt er een dun velletje doorschijnend papier overgelegd, op hetwelk de roode kleur overgaat, terwijl de lijnen der letters wit blijven. Er afgenomen vormt dit papier een zeer duidelijken positieven afdruk, die voor meerdere stevigheid opgeplakt kan worden. De plaat ondervindt van de gemakkelijk te verwijderen inkt niet den minsten schadelijken invloed.

10. samgĕt i jāmbi, Smaranātha [1]),
11. samgĕt i pamua[tan, ḍang ācāryyā]greçwara,
12. dharmmadhyakṣa ring kaçaiwan, sang āryya harṣarāja, ḍang ā[cāryya Çiweçwara],
13. dharmmadhyakṣa ring kasogatan, sang āryya dhīrāja, ḍang ācāryya [Kanakamuni].

Het tusschen vierkante haakjes geplaatste staat niet op de plaat, doch is door ons toegevoegd. De invulling van den titel „samgĕt i manghuri" volgde vanzelf uit de plaats van de lacune in de opeenvolging der ambtenaren, waar juist deze functionaris behoort te staan. De ingevoegde persoonsnamen komen hieronder ter sprake.

Terwijl nu historische namen als die van den beroemden (Gaja) Mada en van Nala, gelijk die van den eveneens van elders bekenden Taṇḍing [2]) reeds dadelijk op den tijd van koning Hayam Wuruk en zijn voorgangster wijzen, zijn de gegevens voor een nadere begrenzing van deze inscriptie niet zoo gemakkelijk te vinden. Eensdeels blijken er onder de ambtenaren van dezen tijd te zijn geweest, die zeer lang in functie bleven, gelijk de samgĕt i pamuatan, Agreçwara, dit ambt reeds op de oorkonde van 1252 bekleedt en het ook nog uitoefent op de na 1272 te dateeren inscriptie van Bendosari [3]). Anderdeels hebben in enkele hooge ambten juist weer veel wisselingen plaats gehad, zoodat als wij de oorkonden van Blitar, Nglawang, Bendosari en de thans besprokene naast elkaar leggen, wij voor de rakryan's dĕmung en kanuruhan steeds andere namen opgegeven vinden. In geen van beide gevallen krijgen wij natuurlijk een

1) Het ontbreken van ḍang ācāryya zal wel aan een vergissing toe te schrijven zijn.

2) Over het voorkomen van deze personen in de inscripties en den Nāgarakṛtāgama wordt gehandeld in „De inscriptie van Nglawang" p. 422-427.

3) Ibidem p. 432.

aanwijzing voor de onderlinge volgorde der inscripties. Ook maant het optreden van twee Smaranātha's tot voorzichtigheid bij het maken van gevolgtrekkingen aangaande ambtenaren van dezen naam; dat hier niet aan een vergissing gedacht mag worden blijkt daaruit, dat ook in 1252 twee Smaranātha's voorkomen. Eén daarvan neemt er dezelfde positie in (samgĕt i jāmbi) als te Nglawang en te Batoer.

Wanneer wij nu beginnen met onze inscriptie te vergelijken met die van 1252, dan zijn er drie gegevens, die er op wijzen, dat zij *na* genoemd jaar moet zijn uitgegeven. In de eerste plaats zien wij dat Nala, de rakryan tumĕnggung van de inscripties van Nglawang, Bendosari, Sĕkar en van den Nāgarakṛtāgama, diezelfde functie ook in de oorkonde van Batoer bekleedt, doch dat er in 1252 een andere rakryan tumĕnggung is. In de tweede plaats blijkt Kapat, die in 1252 nog denzelfden titel „sang āryya patipati" draagt, welke hij in 1245 had [1]), op de inscriptie van Batoer dien titel verwisseld te hebben voor dien van rakryan dĕmung. En in de derde plaats komt Marmmanātha, de samgĕt i kaṇḍamohi onzer inscriptie, in datzelfde ambt te Nglawang en Bendosari voor, terwijl hij in 1252 nog samgĕt i manghuri is, en als samgĕt i kaṇḍamohi iemand anders (Dharmmarāja) genoemd wordt. Om deze redenen staat het, dunkt ons, vast, dat de oorkonde van 1252 de oudere en die van Batoer de jongere is.

Wij dienen thans de verhouding te bepalen van onze inscriptie tot de in tijdsorde op die van 1252 volgende, namelijk den steen van Nglawang. Hiervoor hebben wij slechts één gegeven, dat door het ontbreken van een halven naam iets van zijn zekerheid inboet. De samgĕt i kaṇḍangan rare heeft op de oorkonde van Batoer een naam, die met Mahā begint, en daar wij nu in 1252 datzelfde ambt

1) Brandes, Oud-Jav. Oorkonden, Verhand. Bat. Gen. 60 (1913) p. 199.

bekleed vinden door een Mahānātha en er verder in geen der inscripties van dezen tijd iemand met een soortgelijken naam voorkomt, achten wij het vrijwel zeker, dat ook te Batoer diezelfde Mahānātha bedoeld moet zijn. En daar deze nu in genoemde functie op den steen van Nglawang blijkt vervangen te zijn door Samantabhadra, volgt daaruit, dat onze inscriptie niet na die van Nglawang geplaatst kan worden en dus ouder zijn moet. Het spreekt vanzelf, dat men conclusies, uit dit soort redeneeringen ontstaan, altijd in zekeren zin moet blijven beschouwen als werkhypothese, want er bestaat steeds een mogelijkheid, dat de een of andere ambtenaar op een gegeven moment ontslagen wordt en door een ander vervangen, en dan later nog weer eens opnieuw in zijn oude betrekking hersteld wordt. Niettemin mag als regel aangenomen worden, dat wanneer een ambt op twee inscripties door A. en op een derde door B. bekleed wordt, de derde inscriptie niet tusschen de beide andere, maar óf er voor òf er na thuis hoort.

Onze conclusie is dus, dat aan de oorkonde van Batoer een plaats moet worden toegewezen na die van 1252, doch voor die van Nglawang. Ongelukkig is laatstgenoemde zelf niet gedateerd, maar op haar beurt begrensd door de jaren 1256 (geboorte van Hayam Wuruk) en 1272 (dood van 's konings grootmoeder en regeeringsaanvaarding door hemzelf).

Wellicht mag de terminus a quo nog met één jaar verlaat worden op grond van den titel van Gaja Mada. Deze was in 1252 patih van Daha [1]), op den steen van Nglawang patih van Majhapahit. Op onze inscriptie is het begin van den titel weggevallen, doch deze eindigt met *Janggala Kaḍiri.* Zou dit laatste woord een oogenblik aan Daha kunnen doen denken, de aanwezigheid van den naam der tweede rijkshelft, Janggala [2]), doet veronderstellen, dat met dezen titel wel

1) Zie Epigr. Aant. VII, in dit Tijdschrift 56 (1914) p. 256.

2) Aangaande de rijkshelften verwijzen wij, behalve naar het Tijdschr. 56 p. 249-251 opgemerkte, naar een binnenkort te publiceeren, voor de Kon. Academie van Wetenschappen verg. 1916 ten gehoore gebrachte bijdrage (Een Sumatraansche inscriptie van Kṛtanagara).

het algemeen rijksbestierderschap bedoeld zal zijn, hetwelk, naar bekend is, in 1253 door Gaja Mada werd aanvaard.

Wij komen nu tot de in het bovengegeven ambtenarenlijstje aangebrachte naamsaanvullingen. Van Mahānātha was reeds sprake. Daar de naam van den samgĕt i tiruan met Çi moest beginnen, lag het voor de hand daarin den Çiwanātha te herkennen, die in dezelfde functie te Nglawang [1]) en te Bendosari optreedt. Met volkomen zekerheid kon de naam van den dharmmādhyakṣa ring kasogatan, Kanakamuni, hersteld worden, daar deze diezelfde waardigheid reeds in 1252 en nog te Bendosari bekleedde, in beide gevallen met het ook in onze inscriptie aanwezige praedicaat „sang āryya dhīrāja". Ook in het geval van Kanakamuni's collega ring kaçaiwan leidde het praedicaat „sang āryya harṣarāja" tot het vinden van 's mans naam Çiweçwara, welke met geheel dezelfde titulatuur in de oorkonde van 1252 aangetroffen wordt.

Van de op onze inscriptie en die van 1252 voorkomende ambtenarennamen kunnen wij vervolgens gebruik maken tot herstel van een paar ontbrekende namen op den steen van Nglawang, immers het spreekt vanzelf, dat als in eenzelfde functie eenzelfde persoon optreedt in een der beide eerstgenoemde oorkonden, anterieur aan den Nglawangschen steen, én op de platen van Bendosari, die later zijn dan die steeninscriptie, dezelfde persoon geacht mag worden te Nglawang zijn zelfde ambt uit te oefenen. Dit geldt zoowel voor den samgĕt i manghuri als voor den dharmmādhyakṣa ring kasogatan. Laatstgenoemde moet, blijkens het slot van de bovenste helft, voorzijde, van den steen [2]), ongeveer in de breuk tusschen de beide helften gestaan hebben. De onderste helft moet dan vervolgd hebben:

1) In de ambtenarenlijst is zijn naam weggevallen; hij komt echter in het verder verloop der oorkonde voor.

2) Brandes l. l. p. 206.

1 en 2. [dharmmādhyakṣa ring kasogatan, (sang āryya dhīrāja,) ḍang ācāryya Kanakamuni,] samgĕt i tirwan, sang āryya wangçarāja, ḍang ācā[ryya Çiwanātha, sa]
3. mgĕt i kaṇḍamohi, ḍang ācāryya Marmmanātha, samgĕt i manghuri, ḍang ā[cāryya Smaranātha,]
4. samgĕt i kaṇḍangan atuha, ḍang ācāryya Karttarāja, samgĕt i kaṇḍangan rare [ḍang ācāryya Sa]
5. mantabhadra, samgĕt i jambi, ḍang ācāryya Sma(ra)-nātha, samgĕt i panwatan, ḍa[ng ācā]
6. ryyāgreçwara, enz.

Evenals de oorkonde van Batoer vermeldde die van Nglawang een patih van Kahuripan, wiens naam echter op Brandes' transcriptie ontbreekt. Nu gebleken is, dat Taṇḍing op de plaat van Batoer dit ambt vervult, en zijn naam op den Nglawangschen steen in geen ander verband voorkomt, ligt het voor de hand om aan te nemen, dat hij het was, wiens naam te Nglawang is weggevallen. Dit is echter niet meer dan een veronderstelling.

Ten slotte nog een enkele geografische bijzonderheid. Er worden in de inscriptie eenige namen van maṇḍala's genoemd, welk woord, evenals in den Nāgarakṛtāgama [1]), wel met „district" zal moeten worden vertaald. Twee van die namen keeren in genoemd gedicht terug: Sagara en Saḍeng. Het eerste is er de naam van een woudkluizenarij, teruggevonden in het tegenwoordige Ranoe Sĕgaran [2]). Daar deze plaats evenals de vindplaats der koperoorkonde in de afdeeling Kraksaän ligt, mag men veronderstellen, dat inderdaad dit Sagara bedoeld is, hetwelk dan de gemeenschappelijke naam van district en kluizenarij zou zijn. Op zichzelf beschouwd, zou men een maṇḍale Sagara liever aan de kust zoeken. Saḍeng ligt wat verder af, bij den heuvel van dien naam

1) Zang 32:2.

2) Niermeyer, De rondreis van een koning van Madjapahit door Java's Oosthoek, Tijdschr. Aardr. Gen. 2: XXX (1913) p. 326.

in het Djĕmbersche [1]); het heeft juist in den tijd der inscriptie een belangrijke historische rol gespeeld, daar er in 1253 een opstand tegen het gezag der koningin door Gaja Mada onderdrukt werd [2]).

1) Niermeyer, l. l. p. 325.

2) Nāgarakṛt. 49:3 en 70:3; Pararaton 27 en 28.

Dievenbijgeloof op Midden-Java

DOOR

Raden PRAWOTO

Assistent-Wedänä van Kali-Angkrik, (Residentie Kedoe).

---

§ 1. Zoowel in mijne tegenwoordige betrekking, als in die van mantri-politie, tevoren door mij bekleed, heb ik gelegenheid gehad achter verschillende bijgeloovige gebruiken te komen, die door beroepsmisdadigers in Midden-Java — en onder hen vooral de dieven — vrij geregeld worden gevolgd. Dat de kennis van dergelijke gebruiken bij de opsporing van misdrijvers mij van zeer veel nut is geweest, behoeft wel niet uitdrukkelijk te worden verzekerd. Ik ben er daarom dan ook steeds op uit geweest om mij zooveel mogelijk die kennis eigen te maken; en wel, door bij bekende boosdoeners en bij de doekoens, die door hen geraadpleegd plegen te worden daaromtrent mijn licht te ontsteken. Het leek mij niet van belang ontbloot, die kennis — hoe onvolledig zij ook moge zijn — aan anderen mede te deelen; politie-ambtenaren kunnen er licht hun voordeel mede doen, en misschien zelfs rechters, die geroepen zijn over Inlanders recht te spreken. Ik herinner mij, dat onze leeraar aan de O S. V. I. A. te Magelang, Mr. F. D. E. van Ossenbruggen, met ons o. a. het hoofdstuk „bijgeloof" besprekende van Gross, „De nasporing van het strafbaar feit" (bewerking-Van der Does de Willebois), er zijn spijt over uitdrukte, dat over het misdadigers-bijgeloof onder de Javanen zoo goed als niets geschreven was, ons aansporende om, indien wij daartoe in de gelegenheid mochten zijn, die leemte zooveel mogelijk aan te vullen. Dit opstel moge als eerste proeve daartoe dienen. Het handlet voornamelijk over de

zoogenaamde „tellingen", waarvan de dieven in Midden-Java zich plegen te bedienen bij de uitoefening van hun misdadig beroep. Er bestaan natuurlijk heel wat meer methodes dan hier worden behandeld; de ondervolgende vormen echter de meest gebruikte.

§ 2. Tot goed begrip van het volgende is het dienstig, even na te gaan, hoe de desa-lieden zich plegen te vrijwaren tegen inbraak.

Vooreerst is in Midden-Java de *kantjing maling* vrij algemeen in gebruik, bestaande in eene geheime sluiting van deuren en ramen. Wie het geheim niet kent, kan de sluiting niet anders dan door forceering verbreken. Aan zoo'n sluiting nu is een touw verbonden, waaraan leege flesschen, stukken blik enz. bevestigd zijn, van die sluiting tot het slaapvertrek loopende, zoodat de sluiting niet dan met veel geraas geforceerd kan worden.

Ook pleegt men om het geheele huis bamboestoelen te planten, die echter bij ontspruiting vlak bij den grond worden afgesneden, zoodat alleen de wortels welig tieren; zulks om ondergravingen onmogelijk te maken of althans te bemoeilijken. Met hetzelfde doel voorziet men het slaapvertrek, waar men zijne bezittingen bewaart, van een vloer van gevlochten bamboelatten, op eene hoogte van eenige decimeters boven den grond; terwijl men de daardoor ontstane opening tusschen grond en bamboevloer (*kolong*) aan alle vier zijden sluit met heele, d. w. z. ongespleten, bamboestammen, en wel binnen den eveneens uit gevlochten bamboelatten bestaanden (*gedèg*) huiswand. Op deze wijze wordt zoo'n vertrek dus als het ware voorzien van een groote *balé-balé*, die de geheele ruimte inneemt en waarvan de kolong aan alle kanten op gemelde wijze is dichtgemaakt. Ook vergenoegt men zich wel met het eenvoudig beleggen van den huisvloer met heele bamboestammen, dan wel met onderst-boven in den grond begraven flesschen.

Veelal bergt men zijne bezittingen in eene groote kist (*grobogan*), stevig vervaardigd van ongespleten bamboe, op welker deksel men zich ter ruste legt; zoodat het onmogelijk is zich toegang tot den inhoud daarvan te verschaffen zonder dengene, die daarop slaapt, te wekken.

Ten slotte voorziet men zijn huisje dikwijls nog van eene *kandang-lâhâ*, eene soort kooi van bamboerasterwerk. Dit rasterwerk, ongeveer op ½ M. afstands van den huiswand aan de beide zijkanten en den achterkant van het huis aangebracht, vormt daarvan als het ware eene binnen-omheining; het wordt gewoonlijk voorzien van bamboe-doeri en ander stekelig of snijdend materiaal.

De beide openingen van de aldus ontstane ruimte, aan de voorzijde van het huis, worden met stevige deurtjes afgesloten, voorzien van een *kantjing maling*. De volgende schets moge het bovenstaande verduidelijken:

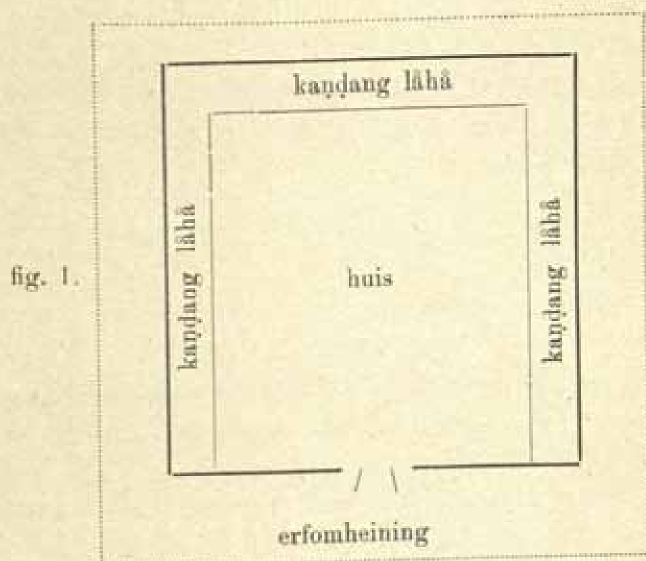

fig. 1.

Dikwijls wordt de kaṇḍang lâhâ tevens voor geitenstal of kippenren gebruikt, terwijl velen er ook wel een waakhond 's nachts in opsluiten.

§ 3. Dat de desaman, behalve door boven beschreven min of meer doeltreffende middelen, zich ook op andere, met zijn bijgeloof in verband staande, manieren tegen dieven pleegt te beveiligen, spreekt haast van zelf. Zoo wordt veelal een *radjah* (een beschreven talisman) midden in het huis, dan wel aan elk der vier hoeken daarvan, *podjok madjoe-pat*, begraven. Ook worden stukken dakpan (*wingkå*), voorzien van Arabische letters of spreuken, in den binnenwand van het huis gestoken of, als deze van steen of hout (*gebjog*) is opgetrokken, op den zolder geplaatst. Wanneer nu een dief het waagt, in zoo'n door radjah's beschermd huis te gaan stelen, zal hij onmogelijk kunnen ontvluchten, aangezien hij zich in een labyrinth van gangen zal wanen, waaruit hij geen uitweg vinden kan, zoodat hij steeds maar om het huis heen zal loopen. Of wel: de dief zal het huis in het geheel niet kunnen vinden, waar hij van plan is in te breken, aangezien dit voor hem in een struikgewas, een vijver of iets dergelijks zal veranderen; enz.

Dat de doekoens bij de aanwending van dergelijke voorzorgsmaatregelen druk geraadpleegd worden, behoeft nauwelijks gezegd.

§ 4 De dieven in Midden-Java kan men onderscheiden in drie soorten:

1e. de *maling krowodan* (die slechts onbeteekenende zaken stelen) en *maling rodjengan* (stroopers van veldvruchten);

2e. de tusschensoort-dieven, die men *maling tengahan* zou kunnen noemen, ofschoon deze benaming in den volksmond niet voorkomt;

3e. de *maling keṭoeṭ*, d. z. de beruchte dieven, die voor geen klein geruchtje vervaard zijn.

De *maling krowodan* of *rodjengan*, ook wel *maling lodoh* genaamd, meestal bedelaars en landloopers, zijn gelegenheidsdieven, die slechts gemakkelijk te bereiken zaken stelen, zonder zich daartoe veel inspanning te getroosten. Zij zijn

voor ons deel weinig interessant, daar zij geen inbraak plegen, hun plannen niet vooruit beramen, en derhalve geen „tellingen" of andere berekeningen en voorzorgsmaatregelen te baat nemen. Van veel meer belang voor ons zijn de onder 2e en 3e genoemde dieven. Deze groepen toch worden gevormd door de dieven, die van het stelen hun beroep maken en daarbij stelselmatig te werk gaan. Zij vormen een bijzonder gilde, sluiten zich veelal bij elkaar aan, laten zich leiden door voormannen, en doen zich voorlichten door leermeesters in het stelen en in alles, wat daarbij te pas komt, niet het minst in de wetenschap der *primbons* en *Pedanjangans* (van *danjang* = beschermgeest), en de wijze waarop deze moeten worden toegepast, om zich goede resultaten te verzekeren bij het stelen, of om te weten, hoe en waarheen men heeft te vluchten, of om zich tegen ontdekking te vrijwaren, enz.

§ 5. In den regel behooren die leermeesters tot de meest beruchte dieven, die wegens ouderdom of om andere redenen hun beroep niet geregeld meer kunnen uitoefenen, en zich thans tevreden stellen met het geven van onderricht in hun „vak", waartoe — behalve het reeds genoemde — ook nog de kunst behoort, zich onkwetsbaar te maken. Dit laatste vormt van dat onderricht niet het minst belangrijke gedeelte; men stelt die wetenschap der onkwetsbaarheid veel hooger dan welk ander onderdeel van het dievenonderricht ook, bv. het *pentjah* of inlandsch schermen.

De overtuiging onkwetsbaar te zijn maakt de dieven overmoedig en doet hen hunne misdrijven dikwijls met verregaande brutaliteit en driestheid plegen. Zoo werd niet zoo lang nog geleden in de militaire apotheek te Magelang ingebroken op nog geen tien meters afstand van de aldaar geposteerde militaire wacht.

§ 6. Een ander belangrijk onderdeel van het onderwijs vormt de wijze, waarop men zich toegang dient te verschaffen

tot het inwendige der woning, waarin men stelen wil. De meest voorkomende manieren daartoe bestaan in:

1e. het doorsnijden van den van gevlochten bamboe opgetrokken huiswand, of van de uit hetzelfde materiaal gemaakte ramen en deuren; men noemt dit *glaṭikan*;

2e. het maken van korte ondergravingen, beginnende vlak naast den huiswand: *gangsiran*;

3e. het maken van lange ondergravingen, op eenigen afstand van den huiswand beginnende en midden in de woning eindigende: *landakan*.

De laatste methode dient gevolgd te worden, waar het huis door een balé-balé-vloer of door een kaṇḍang lâhâ beschermd wordt; de meest toegepaste methode is het *glaṭikan*.

Over het algemeen bepalen de dieven zich tot ééne methode van inbreken, daar hun bijgeloof hen verbiedt, meer dan één methode toe te passen: dit zou hun ongeluk aanbrengen. Alleen meesters in het vak oefenen hun bedrijf op meer dan één manier uit. Dit is bv. noodig om in een door balé-balé-vloer beschermd vertrek rechtstreeks door te dringen.

Men is dan genoodzaakt, om zich eerst door middel van *gangsiran* of *landakan* toegang te verschaffen tot de *kolong* der balé-balé, en deze vervolgens door *glaṭikan* door te snijden. Deze gecombineerde methode wordt de *dlikâ*-methode genoemd. Daar zoo'n kolong laag is, moet men het *glaṭikan* op den rug liggende verrichten, wat een lastig en ook gevaarlijk werkje is. Deze methode levert echter het voordeel op, dat men zich regelrecht toegang erdoor verschaft tot datgene, wat men wenscht te stelen, terwijl men anders genoodzaakt zou zijn, over de balé-balé te loopen en door het daardoor veroorzaakte gekraak licht zijne tegenwoordigheid kan verraden. Het spreekt van zelf, dat men bij de dlikâ-methode zich vooraf van de juiste ligging der begeerde voorwerpen dient te overtuigen.

§ 7. De omstandigheid, dat men gewoonlijk slechts ééne inbraak-methode toepast, nl. òf het glaṭikan, òf het gangsiran

dan wel lanḍakan, is reeds van belang om den dief op het spoor te komen.

Daarbij komt echter nog eene andere omstandigheid den opsporingsambtenaar te hulp. Elke leermeester heeft nl. zijn eigen manier, waarop hij zijne leerlingen leert ondergravingen of wandsnijdingen te verrichten, en geen leerling zal het wagen daarbij op andere wijze te werk te gaan. Een ter zake kundige kan dan ook dadelijk aan de wijze, waarop een huiswand doorgesneden of eene ondergraving gedaan is, zien, wie des daders leermeester is geweest en in welke dievenschool hij „gevormd" is. Leermeester A bv. leert, dat bij het ondergraven de vrij gekomen aarde naar links moet worden opgeworpen, meester B, dat zulks naar rechts moet geschieden; meester C laat een glaṭikan rechts, meester D links maken, terwijl meester E een vierkanten vorm, meester F een ovalen voorschrijft, enz. Dit alles wordt door de leerlingen stipt gevolgd, aangezien zij door anders te handelen niet zouden slagen. Men ziet, dat zelfs aan de dieventechniek een mystisch tintje niet ontbreekt.

Dat de dieven bij hun werk magische formules prevelen, veelal eene aaneenschakeling van onsamenhangende, aan het Sanskrit of Arabisch ontleende woorden vormende, past geheel in het systeem van hun denken. Ook hierin ontvangt men derhalve onderwijs; immers van het op juiste wijze reciteeren der vereischte *doa*'s hangt voor een groot deel het slagen der onderneming af.

§ 8. Wij zullen ons thans meer in het bijzonder bezighouden met de „tellingen", waarvan de dieven in Midden-Java gebruik maken. Dat die „tellingen" overigens niet alleen bij diefstal toegepast worden, maar zoowat door elken desaman en zelfs door vele meer ontwikkelden bij alle gelegenheden van min of meer bijzonderen aard, is algemeen bekend. Men gaat er niet licht toe over om te verhuizen, eene reis te beginnen, een huwelijk te sluiten enz., alvorens door raadpleging van tellingen een gunstigen dag daarvoor te hebben vastgesteld.

Die tellingen vormen eene soort wichelarij, eenigszins te vergelijken met het aftellen van jasknoopen, afplukken van bloemblaadjes enz., waaraan Europeanen zich bezondigen. De tellingen der Javanen zijn echter veel ingewikkelder, zooals wij zullen zien. Van den uitslag van zoo'n telling nu maakt de Javaan zoowat elke onderneming van eenig gewicht afhankelijk.

§ 9. In de eerste plaats zullen wij nagaan, hoe de door mij *maling tengahan* genoemde dieven bij hun „tellingen" te werk gaan. Zij maken hierbij gebruik van de tellingen volgens de zgn. „*Poedjånggå Sångå*" of negen geleerden (wie deze zijn, is mij niet gelukt te weten te komen) *). Die soort telling wordt door hen toegepast, 1e om de desa te bepalen, waar zij hun slag zullen slaan, althans de richting, waarheen zij zich met dat doel hebben te begeven; 2e om het geschikte tijdstip daartoe te vinden. De sub 1e bedoelde bepaling der plaats, waar men uit stelen zal gaan, wordt vooral door de beroepsdieven van den uitslag der tellingen afhankelijk gemaakt, n.l. dieven, die nu eens hier, dan weer daar hun bedrijf uitoefenen en dit zoowat elken nacht doen; terwijl de bepaling door tellingen van het meest geschikte tijdstip meer algemeen is.

De hierbij gebruikte „telling" nu bestaat in eene combinatie der waarden, aan de namen der zeven- en der vijfdaagsche week gegeven, met de volgorde der letters van het Javaansche alfabet, hetwelk den dieven, hoewel zij gewoonlijk noch de lees-, noch de schrijfkunst verstaan, wel bekend is; zij leeren dat alfabet speciaal met het doel de onmisbare tellingen te kunnen verrichten.

De bedoelde waarden nu zijn voor de weekdagen:

Maandag = 4; Dinsdag = 3; Woensdag = 7; Donderdag = 8; Vrijdag = 6; Zaterdag = 9; Zondag = 5;

---

*) Vgl. hieromtrent H. A. van Hien, De Javaansche geestenwereld, V, p. 7—11, (5de druk, 1913). Comm. v. Red.

en voor de pasardagen:

Kliwon = 8; Legi = 5; Paing = 9; Pon = 7; Wage = 4.

Door de tweeledige weekverdeeling op Java wordt elke dag van het jaar bepaald door eene combinatie van week- en pasardag-benaming, elk van welke combinaties natuurlijk eens in de 35 dagen terugkomt. Aan die combinaties wordt, zooals bekend, groote beteekenis toegekend. Is een Maandag-Kliwon bv. gunstig voor eenige onderneming, zoo zal een Maandag-Legi daarvoor wellicht juist ongunstig zijn.

§ **10.** Wanneer de dief nu een dag bepaald heeft voor de uitvoering van een plan, gaat hij bij de keuze van de desa, welke hij met een bezoek denkt te vereeren, zoodanig te werk, dat de som van de waarden van den vastgestelden week- en pasardag, gevoegd bij het rangnummer van de beginletter der in aanmerking komende desa's, òf door drie deelbaar is, òf, bij deeling door drie, twee tot rest geeft; zou de deeling slechts één tot rest opleveren, zoo moet de diefstal mislukken.

Stel dus, dat men voor eene roofpartij als gunstigen dag heeft vastgesteld eèn Maandag-Kliwon, welke waarde volgens bovenstaand lijstje wordt bepaald door het getal 12 (nl. 4 voor Maandag + 8 voor Kliwon), zoo zullen slechts die desa's voor de onderneming in aanmerking komen, welker naam begint met de 3e, 6e, 9e enz. letter van het Javaansche alfabet, dan wel met de 2e, 5e, 8e enz. letter; niet die desa's, wier naam met de 1e, 4e, 7e enz. letter begint.

Gaat nl. de deeling door 3 op, zoo zullen de betrekkelijke desa's op Maandag-Kliwon verlaten zijn door haren *danjang* of beschermgeest, derhalve zonder bescherming zijn, zoodat men er veilig zijn slag kan slaan. Men spreekt dan van *tinggal-danjang*.

Levert de deeling 2 tot rest op, zoo spreekt men van *danjang pengatènan* of de minnende ḍanjang.

Ook dàn kan het plan ten uitvoer worden gelegd, omdat de

desa op dien dag minder goed door haren beschermgeest zal worden bewaakt, die het immers te druk heeft met zijne minnarijen. Intusschen is de uitkomst in dit geval voor de dieven niet zóó zeker als bij het tinggal-ḍanjang; hun kansen hangen geheel af van de meerdere of mindere mate, waarin des ḍanjang's aandacht door zijne minnarijen in beslag wordt genomen.

Bij een rest van één, spreekt men van *patjak* = „pagger" of „gereed". Deze uitkomst is voor de dieven beslist ongunstig: zoo zij desniettemin hun onderneming doorzetten, zou deze voor hen ongelukkig afloopen. In dat geval toch staat de beschermgeest van het dorp op zijn post en doet zijn plicht.

§ **11.** Een voorbeeld moge het bovenstaande verduidelijken:

Men heeft besloten op Maandag-Kliwon uit stelen te gaan; in de eerste plaats zullen dan de naburige desa's, beginnende met ꦲ, ꦤ, ꦕ enz. in aanmerking komen, verder ook die, welk ꦏ, ꦢ, ꦱ enz. tot aanvangsletter hebben; niet echter de desa's beginnende met ꦠ, ꦫ, ꦭ enz.; men kiest dus bv. eene desa Tjatjaban of Nambangan, enz.

Wil men per se in eene bepaalde desa stelen, zoo wordt, van de beginletter dier desa uitgaande, volgens bovenbeschreven regels de daartoe geschikte dag uitgekozen. Stel dus dat men speciaal in eene met ꦫ beginnende desa wil stelen (de 4e letter van het Jav. alfabet), zoo zal men daartoe een dag uitzoeken, waarvan de waarde, opgeteld bij 4, een door drie deelbaar getal oplevert, of een veelvoud vormt van drie + twee; dus bv. Maandag-Wage, Dinsdag-Legi, of wel Vrijdag-Wage, Zondag-Legi, enz.

§ **12.** Zijn dag en desa bepaald, dan moet nog het meest gunstige gedeelte van den dag worden uitgekozen. Men

telt daartoe het getal, dat de waarde van den dag des diefstals aangeeft, af op de drie woorden *Iblis* (= duivel), *Hâwâ* (= Eva) en *Adam*, en wel in deze volgorde. Eindigt de telling op *Adam* (zooals dus bij Maandag-Kliwon het geval is), zoo moet de inbraak geschieden na middernacht; houdt zij op bij *Hâwâ*, zoo dient precies te middernacht te worden ingebroken, terwijl bij *Iblis* deze vóór middernacht moet geschieden. Men zij hierbij indachtig eraan, dat de Javanen het etmaal laten beginnen tegen zes ure 's namiddags.

§ **13.** Het kan gebeuren, dat de dief reeds op het erf van het huis, waarin hij wil inbreken, gekomen is, voordat de geschikte tijd is aangebroken, bv. wanneer men dit precies te middernacht moet doen. In dat geval is het noodig, dat men weet, waar men zich in dien tusschentijd veilig kan verbergen. Daartoe nu telt men het waarde-getal van den dag af op de navolgende woorden in deze volgorde: *pisang, wijangan, ringin, pawoean, banjoe.*

Op Maandag-Kliwon zegt men derhalve die woorden zoolang achter elkaar op, tot men het getal 12 heeft bereikt, en weet men, dat men zich heeft schuil te houden in een *wijangan* of kuil.

Zoo kan het in andere gevallen dus voorkomen, dat men zich heeft te verbergen bij een pisangboom, onder een waringin-boom (ringin), achter een mestvaalt of vuilnishoop (pawoean), of in de nabijheid van water (banjoe), b.v. een put, een mandikamer, enz.

Vindt men op het erf geen vuilnishoop, zoo neemt men het volgende woord, en houdt zich schuil bij water; staat er geen waringinboom op het erf, zoo kan dit in het vereischte geval worden verholpen door een waringinblad in zijn haarwrong te steken.

Al de tot hiertoe behandelde tellingen heeten *Pedanjangan.*

§. **14.** Als men nu betrapt wordt, zoo dient men te weten, waarheen te vluchten. Ook daarvoor heeft de dief zijn „tel-

lingen". Deze dragen den naam *Kâlâmoeding* (van kâlâ = booze geest, en moeding = wetenschap). De uitslag van deze tellingen geeft hem de richting aan, die hij bij zijn vlucht heeft te volgen. Zij worden dus uitgevoerd op een eenvoudige windroos, waarop, behalve het middenpunt, de vier hoofd-windrichtingen zijn aangegeven, zooals onderstaand figuurtje te zien geeft, en wel in de volgorde der daarbij gevoegde cijfertjes, ofschoon het begin verschilt naar gelang van den pasardag:

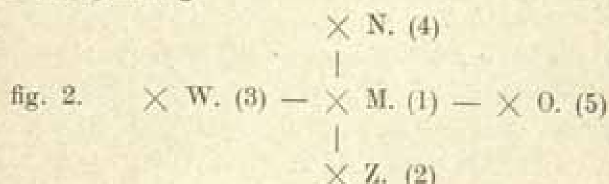

fig. 2.

Daarbij gaat de dief aldus te werk: hij neemt een aantal steentjes of pitjes, aangegeven door het waarde-getal van den diefstaldag; laat ons wederom dat van Maandag-Kliwon, dus 12, tot voorbeeld nemen. Van die 12 steentjes legt hij er telkens één op de nummers 1, 2, 3, 4, 5, 1, 2, 3, enz., totdat ze op zijn, en het laatste komt te liggen op no. 2. De drie aldaar verzamelde steentjes neemt hij vervolgens op, en vervolgt daarmede de telling op 3, 4, 5; hetzelfde doet hij dan verder met de op no. 5 zich bevindende steentjes, en zoo vervolgens. Aldus voortgaande, komt eindelijk één enkel steentje op no. 4 alléén te liggen. In zoo'n geval nu, voegt men dit steentje bij het volgende hoopje (op no. 5 dus), en vervolgt de telling op de boven aangegeven wijze. Zóó gaat men door, totdat men het geval krijgt, dat op een nummer één enkel steentje komt te liggen, terwijl er zich geen één bevindt op het volgend nummer.

De telling is dan afgeloopen, immers zij kan niet verder worden doorgezet; in ons geval zal het laatste steentje dus op 2 komen te liggen, terwijl no. 3 ledig blijft.

De richting, waarheen men vluchten moet, is thans aangewezen, en wel door dien windstreek, op welks plaats men

een *even* aantal steentjes vindt. De uitkomst der door ons verrichte telling is aldus:

× N. (2 st.)
|
fig. 3. × W. (niets.) — × M. (4 st.) — × O. (5 st.)
|
× Z. (1 st.)

De dief zal in ons geval dus in noordelijke richting hebben te vluchten, en dit zal hij, onder welke omstandigheden ook, zonder mankeeren doen, zelfs al ziet hij in die richting politie-beambten en loopt hij dezen regelrecht in de armen. Immers, wie zegt, dat er elders ook niet politie aanwezig is?

§ 15. Zooals reeds met een enkel woord gezegd, hangt het van den pasardag af, waar men de telling moet beginnen. Op Kliwon begint men — zooals wij in ons voorbeeld zagen — in het midden bij no. 1; op Legi doet men dit in het westen bij no. 3, op Paing in het zuiden bij no. 2, op Pon in het oosten bij no. 5, en op Wage in het noorden bij no. 4.

Maar ook het nachtgedeelte, waarin men verplicht is te vluchten, oefent op de wijze van telling invloed uit. De door ons gedane telling geldt nl. voor dat gedeelte van Maandag-Kliwon, hetwelk gelegen is tusschen 8 en 11 ure 's avonds (volgens Europeesche dagindeeling is dit dus de avond van den voorafgaanden Zondag; Zondagavond is nl. malem Senèn).

Wanneer men nu tusschen 11 ure 's avonds en 3 ure 's nachts moet vluchten, dient men het laatste steentje te verplaatsen naar het daarop volgend nummer, waar niets ligt, en met de telling door te gaan totdat men weer het geval heeft, dat één enkel steentje komt te liggen op een nummer (windstreek), hetwelk voorafgaat aan een, waar niets op ligt.

In ons geval (zie fig. 3) heeft men derhalve het steentje op no. 2 te verplaatsen naar no. 3, vervolgens te voegen bij die op no. 4, en met de telling door te gaan. Men zal dan de volgende uitkomst krijgen:

```
                                × N. (niets)
                                |
fig. 4.    × W. (niets) — × M. (5 st.) — × O. (6 st.)
                                |
                                × Z. (1 st.)
```

Ook nu komt het laatste steentje toevallig in Z. te liggen, maar de richting van de vlucht is thans gewijzigd; zij is thans nl. het oosten geworden.

Voor het gedeelte van den nacht, tusschen 3 en 5 ure ('s morgens) gelegen, gaat men weer op bovenbeschreven wijze door met de telling. Het steentje op No. 2 van fig. 4 wordt thans verplaatst naar No. 3 (W.). Hier houdt de telling reeds dadelijk op, omdat in ons geval op twee opvolgende windstreken geen enkel steentje ligt, zoodat de richting der te nemen vlucht ook thans de oostelijke is.

De plaats, waar slechts één steentje blijft liggen, wordt *patjak wesi* = het ijzeren hek, genoemd; in die richting zal de dief zijn heil *niet* zoeken.

Evenmin in de richtingen, waar 3, 5, 7 enz. steentjes liggen, welke *kàlà loewang* worden geheeten; wèl daarentegen in een der richtingen, door een even getal steentjes bepaald, waarvan men die, waarop zich 2 steentjes bevinden, aanduidt door *kàlà pengantèn* (= minnende booze geest) en de overige (met 4, 6, 8 enz. steentjes) door *sri* (het geluk).

§ **16.** De *kàlàmoeding* dient niet slechts om de richting der vlucht te bepalen, maar ook om de woningen vast te stellen, waarin men met de grootste kans van slagen dient in te breken.

Men gaat hierbij op precies dezelfde wijze en volgens hetzelfde systeem te werk.

Zoo zal men op een Maandag-Kliwon derhalve tusschen 8 en 11 ure 's avonds bij voorkeur inbreken in huizen, die in het noorden of in het midden der desa gelegen zijn, omdat aldaar een even aantal steentjes te vinden is bij het einde der telling (zie fig. 3), terwijl men na elven de in het oostelijk gedeelte der desa gelegen huizen daartoe zal uitkiezen (zie fig. 4).

§ 17. Wij gaan thans over tot de behandeling der tellingen waarvan de *maling ketoet* zich bedienen.

Wij kunnen deze soort dieven in twee categorieën onderscheiden:

a. De dieven, die slechts eenige malen per jaar hunne wandaden bedrijven, maar dit dan ook doen op grootscheepsche wijze, waarbij zij zich meestal de medewerking van anderen moeten verzekeren. Bijna nooit doen zij dit in de afdeeling of het gewest, waarin zij wonen: zij kiezen daartoe liefst ver verwijderde plaatsen uit. Zoo strekken de roovers van Magelang hunne rooverijen zelfs tot Rembang en Soerabaja uit.

b. De welberuchte *kètjoe*'s, die steeds in vereeniging optreden, van wapens voorzien zijn en geweld gebruiken, waarbij zij dikwijls niet schromen van die wapens gebruik te maken.

De genoemde categorieën van dieven passen elk andere methoden van tellingen toe.

§ 18. De boven onder *a* genoemde dieven maken gebruik van de „*Nàgà dinà*" genaamde telling-methode, om de richting te bepalen, waarheen zij zich zullen begeven; en van de zgn. *Sahat Nabi*, om het uur van vertrek vast te stellen.

Op welken dag zij zullen gaan stelen en in welke plaats is hun onverschillig; daarvoor raadplegen zij dus geen

tellingen. Zij gaan maar, waarheen het toeval hen lokt, hetzij om gehoor te geven aan de uitnoodiging van andere dieven, waarmede zij vroeger kennis hebben gemaakt, teneinde samen uit rooven of uit stelen te gaan of hen daarbij te helpen, hetzij om eens poolshoogte te nemen en, als een goede gelegenheid zich aanbiedt, hun slag te slaan.

Daarom blijven deze soort dieven soms maandenlang weg van hunne woonplaats.

Hoe men aan die tellingen is gekomen, heeft niemand mij ooit weten te vertellen; bij navraag heette het steeds: „Zóó is het nu eenmaal; zóó heb ik ze geleerd; verder heb ik nooit hierover iets gevraagd".

§ 19. De *Nâgâ dinâ* nu bestaat uit het volgende lijstje:

Vrijdag	=	Oost
Zaterdag	=	Zuid-Oost
Zondag	=	Zuid
Maandag	=	Zuid-West
Dinsdag	=	West
Woensdag	=	Noord-West
Donderdag	=	Noord of Noord-Oost.

In verband met deze Nâgâ dinâ worden de navolgende *Sahat nabi* gebruikt, aangevende voor elken weekdag, telkens aan een anderen „profeet" gewijd, welke beteekenis aan de verschillende uren van den nacht te hechten is.

I. Voor den *Vrijdag* heeft men het volgende lijstje:

Uren.		*Beteekenis.*
6 — 7	=	lârâ (ziekte)
8	=	pati (dood)
9 — 10	=	pangan (voedsel)
11 — 12	=	sonjâ (leegte)
1	=	patjak (pagger)
2 — 3	=	ratoe (koning)
4 — 5	=	sandang (kleeren).

De Nabi (profeet) van dezen dag is Mohammad. Zijn voorschrift luidt, dat men kort vóór het vertrek zich den mond met water moet spoelen.

II. Voor den *Zaterdag*:

Uren.		*Beteekenis.*
5 – 6	=	pari (graan)
7 – 8	=	pangan (voedsel)
9 – 10	=	sonjâ (leegte)
11 – 12	=	patjak (pagger)
1 – 2	=	sandang (kleeren)
2 – 3	=	ratoe (koning)
4 – 5	=	lârâ (ziekte).

De Nabi is Adam in dit geval. Bij vertrek moet men een weinig aarde van zijn huiserf medenemen.

III. Voor den *Zondag*:

Uren.		*Beteekenis.*
6 – 7	=	pangan
8 – 9	=	sonjâ
10	=	patjak
11 – 12	=	ratoe
1 – 2	=	sandang
3 – 4	=	lârâ
5	=	pati.

Nabi Joesoep (Jozef) is de profeet voor dezen dag. Bij vertrek moet men zich iets achter het oor steken.

IV. Voor den *Maandag*:

Uren.		*Beteekenis.*
6 – 7	=	sonjâ
8 – 9	=	patjak
10	=	ratoe
11 – 12	=	sandang
1 – 2	=	lârâ
3	=	pati
4 – 5	=	pangan.

Deze dag is gewijd aan Bagindâ Omar. Men moet een scherp wapen bij zich hebben.

V. Voor den *Dinsdag*:

Uren.		*Beteekenis.*
6	=	pangan
7 — 8	=	ratoe
9 — 10	=	sandang
11 — 12	=	lârâ
1	=	pati
2 — 3	=	patjak
4 — 5	=	sonjâ.

Dag van Bagindâ Aboebakar. Kort vóór het vertrek moet men zich de handen warmen.

VI. Voor den *Woensdag*:

Uren.		*Beteekenis.*
6 — 7	=	ratoe
8 — 9	=	sandang
10 — 11	=	lârâ
12	=	pati
1 — 2	=	pangan
3 — 4	=	sonjâ
5	=	patjak.

Profeet is Nabi Ajoeb. Men moet zich van het hoofd tot de voeten in zijn kain wikkelen, deze m.a.w. bij wijze van mantel gebruiken.

VII. Voor den *Donderdag*:

Uren.		*Beteekenis.*
6 — 7	=	sandang
8 — 9	=	lârâ
10	=	pati
11 — 12	=	pangan
1 — 2	=	sonjâ
3	=	patjak
4 — 5	=	ratoe.

Deze dag is gewijd aan Bagindâ Ali. Vóór het vertrek moet men zich naar buiten begeven en, de oogen ten hemel gericht, den wensch voor den goeden uitslag der onderneming uitspreken en geluk afsmeeken.

§ 20. Wil nu een dief van Magelang uit stelen gaan te Semarang, zoo zal hij vooreerst de Nâgâ dinâ raadplegen, en ziet dan dat hij op een Donderdag moet vertrekken, daar die dag het Noorden aanwijst als de gunstige richting. Daarna gaat hij op de Sahat nabi VII na, welke uren van dien dag voor het vertrek de gunstigste zijn, en bemerkt dan, dat hij de reis moet beginnen tusschen 6 en 7 uur (*sandang*), of tusschen 11 en 12 (*pangan*), of tusschen 4 en 5 (*ratoe*); de overige gedeelten van den dag zijn voor den Donderdag als vertrekuren noodlottig. Van de drie gunstige beteekenissen belooft *pangan* den vetsten buit, zoodat hij, indien eenigszins mogelijk, zijn vertrek zal bepalen tusschen 11 en 12 uur.

Daar het meest gunstige tijdstip van vertrek zelden overeen zal komen met het vertrekuur van een trein, ziet men deze soort dieven dan ook zelden van spoor of tram gebruik maken.

§ 21. Deze dieven bereiden zich verder ook tot hunne onderneming voor door gedurende zekeren tijd te vasten; zoo o. a. door van zeven tot veertig dagen tevoren te „*moetih*", d. w. z. niets anders te gebruiken dan droge rijst met water. Of wel, men onderwerpt zich aan de z. g. n. zeven *kepelan*, d. w. z. op den eersten der 7 vasten-dagen gebruikt hij 7 handgrepen droge rijst; den tweeden dag slechts zes, en zoo vervolgens totdat hij den zevenden dag slechts één handvol droge rijst nuttigt, terwijl hij op den achtsten dag in het geheel niets mag gebruiken en in vier en twintig uren noch zon-, noch kunstlicht mag zien.

Arm vertrekken zij, en welgesteld (althans in het oog

van den eenvoudigen desaman) komen zij dikwijls terug, meestal na vele maanden te zijn weggebleven. Veelal nemen zij den behaalden buit niet naar huis mede, maar brengen zij dien op een der tusschenliggende plaatsen aan den man, en zulks om licht te begrijpen reden. Dat deze methode van stelen den dieven veel kans geeft onontdekt te blijven, ligt voor de hand. Een politieblad, waardoor de politieambtenaren op de verschillende plaatsen van Java en Madoera voeling met elkaar konden houden, zou voor het tegengaan van dergelijk praktijken zeer bevorderlijk zijn.

§ **22**. Thans de *kètjoe's*. Deze gaan minstens met hun zessen erop uit, dikwijls zijn zij echter in grooter aantal vereenigd.

Zooals bekend, zenden deze roovers meestal een brandbrief naar een of andere desa, waar zij *niet* van plan zijn een bezoek te brengen, louter om de politie aldus op een dwaalspoor te leiden. Echter kan men er niet vast en stellig op rekenen, dat het zenden van een brandbrief steeds een akal vormt.

Meestal zijn het vreemdelingen, die met de wegen en de plaatselijke gesteldheid van de desa, waar zij hun inval doen, slecht op de hoogte zijn. Daarom ziet men hen meestal in den vooravond of bij maneschijn hun rooverijen plegen, teneinde, wanneer zij gedwongen worden de vlucht te nemen, niet verdwaald te geraken en aldus in handen der desapolitie te vallen.

Ook de kètjoe's raadplegen eerst de *Pedanjangan*, vervolgens de *Kàlàmoeding* en eindelijk de *Ràdjàmoekà*; deze laatste is voor hen het meest van belang.

Deze soort „telling" dient nl. om te weten te komen of, ingeval de politie hen in de uitvoering van hun plannen dwarsboomt, al dan niet met succes tegenstand te bieden is.

§ **23**. Men gebruikt hiervoor een plankje hetwelk liefst van *sembodjâ-hout* vervaardigd dient te zijn; kan men zich die houtsoort niet verschaffen, dan is een plankje, gezaagd uit een knoest van een djati-, tjendana- of kélor-boom ook goed. Gedurende de vervaardiging van het plankje dient er te worden gevast. De grootte ervan is afwisselend, maar steeds zoo, dat men het gemakkelijk bij zich kan steken, terwijl het steeds vierkant van vorm is.

Op het plankje vindt men de volgende teekening:

fig. 5.

18	17	16	15	14	13	12	11	10	9	8	7	
+	□	□	+	○	+	□	∴	○	□	○	□	7 - 9 uur
A	○	○	A	□	A	○	A	□	○	A	○	9 - 11 „
∴	A	∴	∴	+	∴	∴	+	∴	∴	+	A	11 - 1 „
○	A	+	○	A	○	A	□	A	A	□	+	1 - 3 „
□	∴	A	□	∴	□	+	○	+	+	∴	∴	3 - 5 „

De beteekenis der teekens is:

+ Sri - gemakkelijke buit.

A Gigis - zeker van zijn zaak.

∴ Kolomomor - twijfelachtig.

○ Hálá sembodjá - patjak wesi - onmogelijk.

□ Loenggoeh - dajang pengantenan - bijna zeker.

De aanduiding der uren (van 7 u. 's avonds tot 5 u. 's morgens), rechts van de figuur, staat niet op het plankje vermeld, maar is hier gemakshalve aan de teekening toegevoegd. De bovenste rij cijfers, van 7 tot en met 18, geeft de mogelijke totalen der waarden van week- en pasardagen aan, die ten minste 7 (Dinsdag-Wage) en ten hoogste 18 (Zaterdag-Paing) kunnen bedragen, zooals wij in § 9 zagen.

De bepaling van het meest geschikte uur wijst zich nu vanzelf aan: op Dinsdag-Wage (= 7) bv. zal men liefst tusschen 11 uur 's avonds en 3 uur 's morgens den voorgenomen roof plegen, desnoods tusschen 7 en 9 uur 's avonds; op Zaterdag-Paing (= 18) liefst tusschen 7 en 11 uur 's avonds, desnoods tusschen 3 en 5 uur 's morgens.

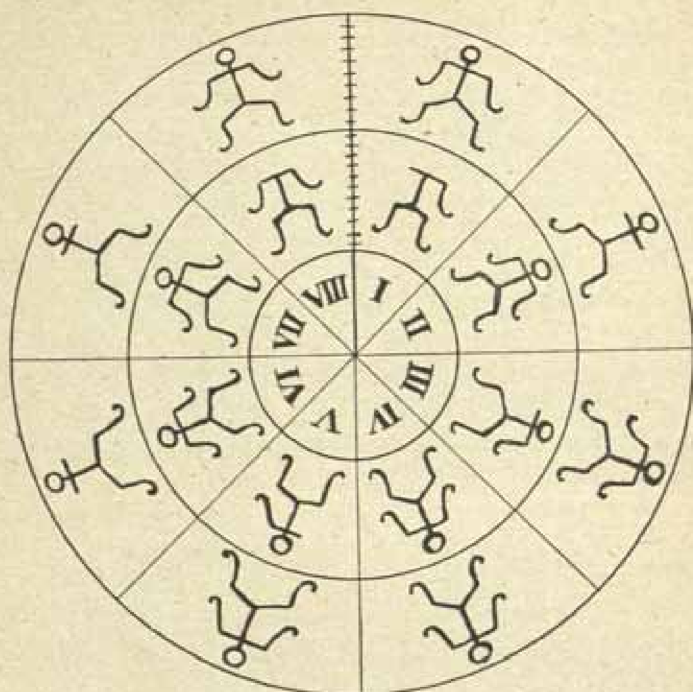
De laatste rij vakjes geeft een reeks ruwe teekeningetjes te zien, welke verschillende lichaamsdeelen voorstellen; en wel *die*, welke men bij eventueele gevechten *niet* moet raken, daar de ontbrekende lichaamsdeelen de doodelijk-kwetsbare plaatsen voor elken gecombineerden week- en pasardag aanduiden.

Dit geldt zoowel voor de roovers als voor de verdedigers (beroofden, politie); beide partijen maken derhalve van deze soort telling gebruik.

Zoo zal men dus op Zaterdag-Legi (= 14) bij voorkeur hals en romp trachten te raken, op Donderdag-Paing (= 17) rechter arm of been, enz. Hoe onbeduidend uiterlijk de verwondingen mogen zijn, zij zullen toch een doodelijk gevolg hebben, indien zij op een bepaalden dag zijn toegebracht op een der lichaamsdeelen, die voor dien dag als doodelijk-kwetsbaar zijn aangeduid.

§ 24. Eene andere soort *Râdjâmoekâ* vertoont de volgende figuur, geteekend op een soortgelijk plankje als de boven behandelde.

fig. 6.

Zooals men ziet is de ruimte, door den buitensten cirkelomtrek begrensd, vooreerst door acht stralen in acht gelijke sectoren verdeeld, en vervolgens door twee kleinere cirkels, uit hetzelfde middelpunt getrokken, weer in een aantal onderdeelen. De straal, waarbij men de telling moet beginnen, wordt voorgesteld door inkervingen. (Zie op de teekening bij de lijn tusschen VIII en I).

In de buitenste acht vakjes zijn, evenals in de middelste rij vakjes, wederom menschfiguren geteekend, waaraan verschillende lichaamsdeelen — de doodelijk kwetsbare — ontbreken. De figuurtjes in de buitenste rij vakjes nu, stellen het lichaam van den roover voor; die welke in de daaronder zich bevindende rij vakjes zijn ingeteekend, het lichaam van dengene, die beroofd zal worden of in het algemeen van de tegenpartij, c. q. dus de politie. De binnenste kring van vakjes, de acht sectoren van den kleinsten cirkel vormende, worden door mooie versieringen of verschillende radjah (formulieren) in

keurig gekrulde Arabische letters, ingenomen. Op bovenstaande figuur heb ik ze eenvoudigheidshalve met cijfers van I tot VIII ingevuld om aan te duiden, hoe men de data van de betrekkelijke Javaansche maand op de sectoren aftelt, nl. beginnende van den door kervingen aangegeven straal in de richting van den uurwijzer, dus van links naar rechts. Na den achtsten begint men weer bij I, zoodat de 9e dag valt op sector I, de 10e op sector II, en zoo vervolgens.

Op den 1en, den 9en, den 17en enz. der maand geeft, zooals men ziet, het buitenste vak een menschfiguurtje, waaraan geen enkel lichaamsdeel ontbreekt; het daaronder gelegen vakje een figuurtje, waaraan hoofd, hals en rechterarm worden gemist. De beteekenis hiervan is nu duidelijk: op die data zullen nl. de roovers niet doodelijk gekwetst kunnen worden, de beroofden daarentegen wel, en zulks aan de ontbrekende lichaamsdeelen. Men spreekt dan van *roesak djero* = het ongeluk van de bezitters van het goed.

De daaropvolgende sector (II) daarentegen is in het voordeel van den beroofde (den te berooven persoon, de politie); hiervan zegt men *roesak djawi*. Zullen de roovers in het eerste geval buitengewoon driest optreden, in het tweede geval (dus op den 2en, 10en enz der maand) zullen zij daarentegen zeer voorzichtig te werk gaan en spoedig op de vlucht slaan.

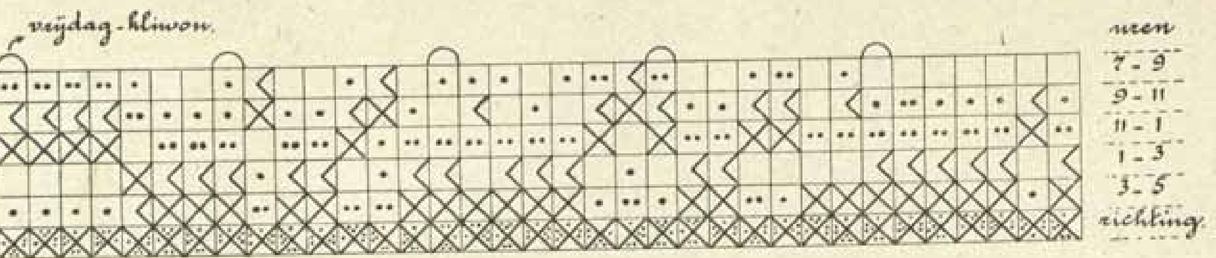
In den 4en sector geven beide vakjes complete figuurtjes te zien, zoodat beide partijen ongedeerd uit den strijd zullen komen; men noemt dit *sri*; enz.

§ **25.** Naast boven behandelde tellingen zijn weer andere in gebruik, die soms ook door de *maling tengahan* worden toegepast; de *Pedanjangan* speelt echter steeds de hoofdrol, en eerst na raadpleging daarvan komen andere tellingen in aanmerking.

Hieronder volgen verschillende figuren, alle op plankjes geteekend, verschillende soorten van tellingen aangevende, die na het bovenstaande en in verband met de op te geven beteekenis der verschillende figuurtjes, weinig of geen toelichting meer behoeven.

Vooreerst de *Blabag sâkâ*, welke iederen dag wordt geraadpleegd.

fig. 7.

Verklaring der teekens:

 Lárá = lijden, ongeluk

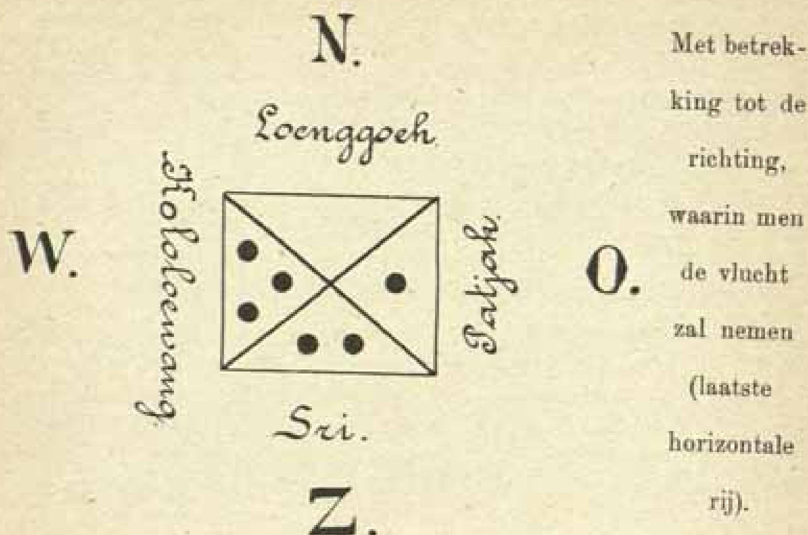
 Gigis = zeker, doch niet te veel.

 Ajoe = kolomomor = bijna zeker.

 Loenggoeh = zeker, en veel buit.

 Pati = dood.

} met betrekking tot de uren van inbraak of diefstal.

Met betrekking tot de richting, waarin men de vlucht zal nemen (laatste horizontale rij).

De boogjes op de 1e, 8e enz. vertikale kolommen wijzen de Vrijdagen aan; de 1e vertikale kolom is *Vrijdag-Kliwon*. Daar van dien dag tot den volgenden Vrijdag-Kliwon 35 dagen verloopen, telt de figuur dan ook 35 kolommen. Meestal is het plankje tekort om de geheele rij van 35 kolommetjes op één kant te bevatten, en teekent men de ontbrekende aan de andere zijde.

De *sahat tanggal* ziet er aldus uit:
fig. 8.

						data
	✛	O	Z	⁙	A	1
	A	✛	O	Z	⁙	2
	⁙	A	✛	O	Z	3
	Z	⁙	A	✛	O	4
	O	Z	⁙	A	✛	5
uren	7-9	9.11	11.1	1.3	3.5	

Verklaring:

✛	Palang. hinderpaal
A	Gigis.
⁙	Sri.
Z	Radjeg wesi
O	Sanjo-soewoeng.

De data worden van boven naar beneden afgeteld van den 1en tot en met den 5en, met den 6en weer bij de bovenste rij beginnend, en zoo vervolgens.

Om te weten, in welke richting men eventueel heeft te vluchten, wordt de volgende figuur geraadpleegd, welker gebruik zich van zelf aanwijst:

fig. 9.

	Vrijdag	Zaterdag	Zondag	Maandag	Dinsdag	Woensdag	Donderdag
Pon	3 4 0	0 3 4	0 4 3	4 3 0	4 3 0	4 3 0	0 3 4
Legi	0 3 4	0 3 4	3 4 0	0 3 4	3 4 0	3 4 0	0 4 3
Wage	0 4 3	3 4 0	0 4 3	3 4 0	0 3 4	0 3 4	0 4 3
Paing	4 3 0	4 3 0	0 4 3	4 3 0	0 3 4	4 3 0	0 3 4
Kliwon	0 4 3	0 4 3	3 4 0	4 3 0	0 4 3	3 4 0	0 4 3

Verklaring:

N

Patjak

W — Loenggoeh — 3 / 4 / 0 — Kolomonor — O

Sri

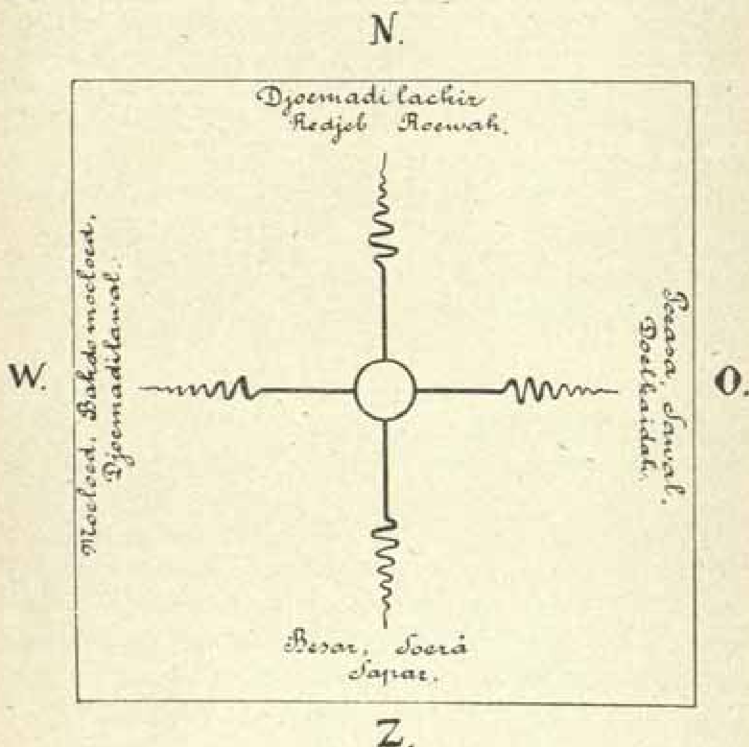
Z

§ 26. In de bergstreken van het onderdistrikt Pakis (distrikt Tegalredjo, afd. Magelang) maakt men gebruik van een eenvoudige tabel, welke slechts voor de weekdagen de meest gewenschte richting aanwijst, waarin men de vlucht dient te nemen. Die tabel komt vertaald op het volgende neer:

fig. 10.

Dagen	Goede richting	Slechte richting	Minst goede richting
Vrijdag	Noord	Oost en West	Zuid
Zaterdag	West	Zuid en Oost	Noord
Zondag	Zuid en Oost	Noord	West
Maandag	Zuid	Oost en West	Noord
Dinsdag	Noord	Z.-W.	West
Woensdag	N.-W.	West	Zuid
Donderdag	Z.-W.	West	Noord

Verder maken de *maling ketoet*, die speciaal in verre, vreemde streken hun slag slaan, ook nog gebruik van de zgn. *Nägä taoen* of *Djatingarang*, welke hier wordt afgebeeld: fig. 11.

De namen der maanden bij elk der vier windrichtingen wijzen aan, in welke richting men met kans op het meeste succes zijn geluk heeft te beproeven; dus in de maand Besar in zuidelijke richting, in de maand Moeloed in westelijke, enz.

§ **27**. Wij gaan thans eenige andere uitingen van het bijgeloof van en omtrent dieven na, die met de tellingen òf niet, òf slechts zijdelings verband houden.

Vooreerst de wijze, waarop men maakt, dat de bewoners van het huis, waarin men wenscht in te breken, in diepen

slaap vallen. Hiertoe heeft de dief zijne *sirep's*, „middelen om iemand te doen slapen", bestaande in het reciteeren van verschillende, met Arabische en Sanskritsche woorden doorspekte, dikwijls half verstaanbare en onsamenhangende formulieren

Men heeft drie soorten *sireps*: de sirep *Bégânondâ*; de sirep *Brâdjâmoesti*: en de sirep *Angin nijoep*. Een voorbeeld van eerstgenoemde soort luidt als volgt:

„Hong, nijat ingsoen matak adjikoe",
„Adji sirep Bégânondâ",
„Adji petoenggengan sâkâ Adji Sâkâ",
„Jèn sâpâ katiban, djim, sétan, peri, prajangan pâḍa mati",
„Âdjâ menèh petjakking djanmâmenoengsâ",
„Ora mati amblek sek toeroené kâjâ mati",
„Ora pisan² tangi jèn akoe doeroeng loengâ".

Bij het reciteeren dezer woorden houdt de dief den adem in, en staat hij met het gezicht naar het vertrek gekeerd, waarin de slaper zich bevindt. Hij moet zijn oogen dicht houden, en daarbij zich den eigenaar van het huis als een doode trachten voor te stellen.

Al reciteerende gooit de dief een handvol aarde, hetwelk hij van de begraafplaats der desa gehaald heeft, op het dak der woning, om aldus de rust der dooden tijdelijk op de bewoners te doen overgaan. Verder begraaft hij aan de vier hoeken van het huis wat grind, hetwelk afkomstig is van een rivier of bron, welke door de desabewoners als badplaats wordt gebruikt. De gedachte, die hierbij voorzit, is deze: boven dat grind hebben de bewoners gestaan met hunne ontbloote genitalia, en daarom moet dit hun ongeluk aanbrengen.

§ **28**. Wanneer een dief onderweg een kat hoort miauwen, of wel iemand hoort neuriën of een *kidoeng* zingen, zoo zal hij zijne booze plannen op dien avond niet doorzetten, omdat een en ander hem eene mislukking voorspelt.

Zoo ook wanneer hij menschen hoort kibbelen of een kind huilen.

De kidoeng is eene Javaansche doa van den volgenden inhoud:

LAGOE ḌANḌANG GOELÂ.

I

Anâ kidoeng roemeksâ ing wengi
Tegoeh ajoe loepoetâ ing lârâ
Loepoetâ bilai kabèh
Djim sétan datan poeroen
Paneloehan tan ânâ wani
Miwah panggawé âlâ
Goenané wong loepoet
Geniâ temahan tirtâ
Maling adoh tan wani merek ing mami
Kemat doedoek pan sirnâ.

II

Lârâ lârâ apan sami bali
Sakèhing âmâ pan sami miroedâ
Welas asih pandoeloené
Sakèhing brâdjâ loepoet
Kadi kapoek tibaning wesi
Sakèhing wisâ tâwâ
Sato galak toetoet
Kajoe aèng lemah sangar
Ronging lanḍak goewâ ing rong lemah miring
Dadi pakipan merak.

III

Pagoepakaning warak sakalir
Pan winâtjâ ing sagârâ asat
Temahan rahajoe kabèh
Dadiâ sarirâ ajoe
Ingideran prâ widâdari
Rineksâ mâlâékat
Sakaṭahing roesoel
Pan dadiâ sarirâ toenggal

Ati Adam oetekkoe Bagéndâ Esis
Pangoetjapkoe Hjang Moesâ.

IV

Napas ingsoen Patimah linoewih
Nabi Jakoeb pamirsâ ingwang
Joesoep ing roepakoe kijé
Nabi Dawoed swarakoe
Hjang Soeléman kasektèn mami
Ibrahim roma ingwang
Idris ing njawakoe
Géndâ Ngali otot ingwang
Getih dagingkoe Bagéndâ Oemar singgih
Baloeng Bagéndâ Ngoesman.

V

Soengsoem ingsoen Patimah linoewih
Kang pinongkâ rahajoening badan
Ajoeb pinongkâ oesoesé
Nabi Noeh djedjantoengkoe
Nabi Joenoes ing nétrâ mami
Hjang Haroen koelit ingwang
Pangawaskoe Rasoel
Pinajoengan Siti Hâwâ
Sampoen pepak sakaṭahing pârâ wali
Dadiâ salirâ toenggal.

Behalve de kidoeng heeft men ook doa's, die buitenshuis aan de vier hoekpunten worden gereciteerd, dan wel 3 maal worden opgezegd, terwijl men om het huis loopt.

Een voorbeeld van zulk een doa is de volgende:

„Koeloe nafsin dhaikatoel maoet
„Wainama toewafona hoedjoerakoem
„Jaomal kiamah" *).

De tijd van reciteeren is de vooravond tusschen 7—8 uur.

De kidoeng wordt soms als een oeran[2] beschouwd, en zelfs tot diep in den nacht gezongen.

---

*) Qor. III, 182, (Comm. v. Red.).

De meeste dieven, van welke soort ook, dragen amuletten bij zich, die gevormd worden door een *radjah*, of een stengel van zekere bamboesoort (*tjarang oenggoel*), e.d. Deze amuletten worden op Donderdagavonden alsmede op den avond van Maandag-Wage boven wierook gehouden onder het prevelen van den wensch, dat zij zegen zullen brengen bij het werk.

Vele dieven hebben de gewoonte, om op of bij de plaats van den diefstal hun gevoeg te doen.

Zij prevelen daarbij eene *doa*, den wensch bevattende dat de nasporingen der politie mogen gelijken op de nedergelegde faeces, m. a. w. dat zij op niets mogen uitloopen.

§ 29. Het is den dieven niet onverschillig, met wie zij uit stelen of rooven gaan of wie zij zich daarbij tot helpers nemen; en dit geldt voor alle soorten van dieven.

Alvorens men zich van de hulp of medewerking van iemand verzekert, gaat men eerst na, of diens geboortedag (welke elken Javaan bekend is; niet te verwarren met geboorte-*datum!*), in verband met den voor de uitvoering van het plan vastgestelden dag, al dan niet geluk aanbrengt. Men neemt hierbij wederom eene „telling" te baat, die veel gelijkt op de in § 10 behandelde. Men telt n.l. de waarde van den geboortedag van den persoon, die als helper of medeplichtige in aanmerking komt, op bij de waarde van den voor den diefstal vastgestelden dag, en deelt het aldus verkregen getal door drie. Geeft die deeling één tot rest, zoo zal de onderneming gelukken; is de rest twee, zoo zal zulks twijfelachtig zijn, terwijl mislukking zeker is, als de deeling opgaat. Ook met hun eigen geboortedag gaan zij aldus te werk. Stel dus dat de dief op Maandag-Legi ($4 + 5 = 9$) geboren is, en zijn slag wenscht te slaan op Woensdag-Pon ($7 + 7 = 14$), zoo weet hij, dat aan de onderneming een twijfelachtige afloop beschoren is, aangezien de deeling twee tot rest oplevert.

§ 30. De kètjoe's vormen benden, welker leden elkaar goed kennen en van wier geboortedagen zij onderling dan

ook goed op de hoogte zijn. Komt er een nieuweling bij, zoo wordt hem bij het afnemen van den eed van trouw naar zijn geboortedag gevraagd.

Die eed van trouw zullen zij zelden schenden.

Het gebeurt dan ook hoogst zelden, dat een dief of kètjoe zijn medeplichtigen zal verraden. Eigenbelang speelt hierbij een groote rol. Immers, de dief, die zijn makker verraadt, weet, dat zijne vrouw en kinderen hulpeloos achter zullen blijven gedurende den tijd, dien hij in de gevangenis doorbrengt, terwijl zij in het tegengesteld geval niet voor gebrek zullen behoeven te vreezen, daar de vrij gebleven bendeleden goed voor hen zullen zorgen.

Verwonderlijk is hunne opmerkingsgave. Een dief weet onmiddellijk, door welken spion hij in den val is geloopen of wie het eerst licht in de zaak heeft gebracht. Men zal hem niet licht daaromtrent op een dwaalspoor kunnen brengen. Hoewel zelf door een zijner kameraden verraden, zal de dief of kètjoe toch nooit tegenverraad plegen door uit te brengen, wat de verrader zelf alzoo op zijn geweten heeft. De wraak blijft evenwel niet uit, maar wordt òf door hemzelven, òf door zijne familieleden of makkers uitgeoefend, hetzij door moord, hetzij door brandstichting of op andere wijze.

§ 31. De dieven bedienen zich van een dieventaal, die voor gewone Javanen onverstaanbaar is. Meestal nemen zij het zgn. *walikan* te baat, = „omzetting", „omkeering", waarbij men aan de woorden een verdraaiden of tegengestelden zin geeft. Tot nog toe is het mij niet gelukt, daarover iets naders te weten te komen, aangezien men daaromtrent zeer geheimzinnig is.

Verder hebben zij de gewoonte elkaar twee bijnamen te geven, waarvan de een dient om er elkaar mede aan te spreken in het dagelijksch leven en dan ook niet geheim wordt gehouden, zooals: Geblèk, Oebeng, Endol, Tamis, enz; terwijl de andere slechts in de uitoefening van hun misda-

dig beroep gebruikt wordt en voor den oningewijde verborgen blijft. Meestal dienen hiertoe klanken, die het geluid van een of ander dier moeten nabootsen.

Ook bezigen zij verschillende teekens om zich aan elkander begrijpelijk te maken, zonder dat zulks wordt opgemerkt, of althans verstaan, door een oningewijde. Een voorbeeld moge ter illustratie van een en ander dienen: Pawiro wenscht met zijn makker Djojosentono alias Geblèk af te spreken, om samen uit stelen te gaan. Hij zal hem dan niet in zijne woning opzoeken zóó, dat iedereen zulks zien kan; maar hij zal 's nachts zich naar Geblèk's woning begeven en dicht bij den buitenwand van diens slaapvertrek een geluid doen hooren, hetwelk Geblèk's tweeden bijnaam moet voorstellen, bv. dat van een tjitjak.

Zoodra Pawiro binnen eenig gerucht hoort, verwijdert hij zich en wacht daar ergens in de buurt, doch niet al te dicht bij Geblèk's woning. Wanneer deze nu buiten komt, laat hij zijn dievenlantaarntje (*wadah konang*) [1]) in alle richtingen schijnen, totdat Pawiro dit bemerkt en evenzoo handelt, daarbij het diergeluid nabootsend, dat zijn eigen geheimen bijnaam aanduidt. Op deze wijze krijgen zij voeling met elkaar, zonder dat zulks in het oog loopt.

Dat de dieven nog van tal van andere teekens zich bedienen, is zeker; het is mij echter nog niet mogen gelukken, daar achter te komen.

§ *32*. De maand *Soerà* wordt door de dieven als heilig beschouwd; in deze maand hebben gewoonlijk geen ernstige diefstallen plaats; slechts kleine dieverijtjes komen dan voor. Deze worden vooral op den 1en, maar in sommige streken ook wel op den 7en en den 27en dier maand gepleegd.

Dit doet men niet met het doel om zich te verrijken, maar uitsluitend om te zien, in hoeverre men bij latere

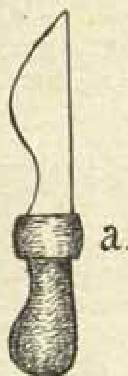
1) Het dievenlantaarntje bestaat uit een doosje, met deksel, waarin vuurvliegjes zijn geplakt; gewoonlijk twee op elkaar sluitende klapperdoppen, waarvan de eene voorzien is van een handvatje, de andere tot deksel dient.

ondernemingen van ernstiger aard al dan niet succes zal hebben, dus louter bij wege van wichelarij. Gelukt zoo'n dieverijtje op een der genoemde dagen, zonder dat men betrapt wordt, zoo vormt dit een gunstig voorteeken voor latere, ernstig gemeende, diefstallen; en omgekeerd.

Men zal in de maand Soerâ dan ook hoogst zelden van een diefstal van eenige beteekenis hooren; bij die proefdieverijtjes worden uitsluitend zaken van geringe waarde, vooral eetwaren zooals rijst, vruchten, kippen e. d., gestolen. De buit wordt verkocht en van de opbrengst — welke meestal aangevuld dient te worden – geeft men een slametan. Maar ook dergelijke dieverijtjes zijn in genoemde maand gewaagd te achten; immers kan ontdekking, volgens het bijgeloof der dieven, hun het leven kosten.

In diezelfde maand schaft men zich ook nieuwe werktuigen en wapens aan, welke men bij diefstallen pleegt te gebruiken, of wel worden deze opnieuw bijgewerkt, waarbij gevast en slametan gehouden wordt. Onder de wapens is het dievenmes, *pangot*, een der voornaamste (zie fig. 12).

fig. 12.

Zoo'n mes is direct als dat van een dief te herkennen, niet alleen door den vorm, de degelijkheid van het maaksel en de scherpte van het lemmet, maar vooral door de aanwezigheid van een weinig zilver of goud aan den ijzeren ring (l[a]. *a* op fig. 12), die de hechting van het lemmet aan het houten handvat versterkt. Dat stukje edel metaal wordt door den goeroe van den dief aangebracht en brengt geluk aan; zoo'n mes heeft voor den bezitter dan ook evenveel waarde als een poesaka-kris.

Wanneer zoo'n mes vele goede diensten heeft bewezen en ten slotte onbruikbaar is geworden, wordt het plechtig begraven op eene wijze, welke niet veel verschilt van die, waarop een mensch begraven wordt. Ook het mes wordt in een wit lijnwaad gewikkeld; bloemen worden eraan geofferd, terwijl de noodige slametans evenmin ontbreken.

§ 33. Dat de wetenschap omtrent het bijgeloof der dieven voor de politie van het grootste belang is, behoeft wel geen betoog. Immers, het doen en laten der dieven is, zooals uit het bovenstaande voldoende blijkt, in niet geringe mate van dat bijgeloof afhankelijk.

Door op oordeelkundige wijze van die wetenschap gebruik te maken, zal het der politie dikwijls gelukken, diefstallen en rooverijën op het spoor te komen of deze zelfs te voorkomen, de daders te achterhalen, voor hun schuld het noodige bewijsmateriaal te verzamelen, enz., in gevallen waar een en ander *zonder* die wetenschap onmogelijk zou zijn geweest. Hiertoe is echter *oordeelkundig* gebruik daarvan vereischt, en dit kan alleen diegene natuurlijk, die zelf niet onder de suggestie van datzelfde bijgeloof gebukt gaat.

Helaas kan zulks — wat trouwens niet te verwonderen is — van de desa-politie niet worden gezegd. De desa-politie bezit meergenoemde wetenschap tot zekere hoogte wèl, omdat het dievenbijgeloof voor een groot deel het uitvloeisel is van het algemeen onder de Javanen heerschende; in plaats echter van daarvan een oordeelkundig gebruik te maken, onderwerpt zij dikwijls zichzelve aan dat bijgeloof en laat zij zich, evenals de dief, door de uitkomsten der tellingen enz. in hare maatregelen en handelingen beïnvloeden, dikwijls ten nadeele van het gewenschte resultaat.

Zoo maakt de desa-politie b.v. ook van de *Pedanjan-an* gebruik (zie § § 9 — 13), om hiervan haar doen en laten te doen afhangen. Geeft de raadpleging ervan één tot rest als uitkomst, zoo kan men er zeker van zijn, dat de desa

dien nacht zoo goed als onbewaakt zal blijven; immers haar beschermgeest waakt er reeds voldoende over.

Bij eene rest van twee zal de politie iets waakzamer zijn: terwijl men, in het geval de deeling opgaat, de uiterste voorzichtigheid in acht zal nemen (verg. § 10). Hoewel het gedrag der politie in dit geval in overeenstemming is met de grootere of kleinere kansen van inbraak, behoeft het toch wel niet uitdrukkelijk gezegd, dat dit geenszins in overeenstemming is met de eischen eener goede bewaking. Immers, men heeft ook pientere dieven, die liever gebruik maken van het bijgeloof der politie dan zich te richten naar de uitkomst der Peḍanjangan, en derhalve gaan stelen op een dag, waarop de deeling één tot rest geeft.

§ 34. Het spreekt van zelf, dat de bijgeloovige praktijken der desapolitie in de meeste gevallen in lijnrechten strijd komen met hetgeen van een rationeel politieonderzoek mag worden verwacht. Eenige voorbeelden mogen dit aantoonen.

Wanneer diefstal is gepleegd met ondergraving, bezigt de desapolitie verschillende *sarats*, toovermiddelen, om achter den dader te komen. Men neemt b.v. een handvol aarde uit de *gangsiran*, en wel op de plaats waar men een voetspoor aantreft (waardoor dit voetspoor alvast wordt vernietigd!), wikkelt die aarde in een lap en begraaft ze dan onder de gangsiran, onder het reciteeren van de *doa* „*Koelhoe balik*". Of wel, men neemt een klapanoot, waarvan het vleesch door een eekhoorntje opgeknabbeld is geworden (*tjoemploeng*), wikkelt deze goed in het paardehaarachtige aangroeisel, hetwelk men tusschen den stam en de bladstelen van de palm aantreft (*idjoek*), en begraaft alles in de gangsiran onder het reciteeren derzelfde *doa*. Ook geeft men wel eene slametan, waarbij de *doa Jasin* drie of zeven maal wordt gelezen. Onder de gerechten moet zich alsdan bevinden: *kedelé*-koekjes (*tèmpé bosok*; Soend. *ontjom*), alsmede een tros

gedang kloețoek (pisang-soort met pitjes), waarvan elke pisang zoo dicht mogelijk bij den steel met naalden doorstoken is.

§ 35. Rust, bij kleine diefstalletjes, op iemand verdenking, zoo gaat men als volgt te werk. Men laat den verdachte een handjevol met *koenir* (soort wortel) geelgeverfde rijstkorrels kauwen, gedurende welke bezigheid ééns de doa „Koelhoe", en ééns de doa „Jasin" wordt gelezen.

De gekauwde rijst moet vervolgens worden uitgespuwd, en wee den verdachte, als het speeksel, waarmede de uitgekauwde rijst vermengd is, veel schuim vertoont! Hij wordt dan zonder eenig pardon als de dader aangemerkt!

Het spreekt van zelf, dat men hierbij een doekoen te hulp roept. Sommige doekoens kunnen zelfs bewerken, dat de dief de fijngekauwde rijstkorrels niet meer kan uitspuwen.

Ook het afleggen van bijzondere eeden door verdachten wordt hierbij te baat genomen; een der gebruikelijkste bestaat in het teekenen op den grond van een kruis en het aanroepen van hemel en aarde tot getuigen van zijn onschuld, met de woorden: „Boemi langit kang aneksèni", daarbij beurtelings naar hemel en aarde wijzende. Hierbij wordt ook wel wat aarde ingeslikt.

Eene andere, door doekoens gevolgde methode, om achter den waren dader te komen, is deze: De doekoen zet een met water gevulde *gendi* op een wit bord waaromheen de verdachte met vele anderen zich moeten plaatsen en reciteert dan de doa Jasin, waarop de *gendi* zoodanig draait, dat zij met de tuit ten slotte den waren dader aanwijst!

§ 36. De dieven worden, volgens het Javaansch geloof, verraden door sommige soorten van dieren, vooral vogels. De komst van een dief wordt reeds van verre aangekondigd door de *bentjé*, een soort kwartel; ook door de *oelik-oelik* en de *toehoe*, nachtvogels, behoorende tot de familie der kraaien.

De spitsmuis, de *boeroeng tekèk* en de *boeroeng tjekaklak* [1]) waarschuwen den huisbewoner, dat men bij hem wil gaan inbreken. De spitsmuis doet zulks, door zich te laten zien terwijl hij voortdurend piept; de genoemde vogels, door boven de bedreigde woning hun geluid te doen hooren.

Ook kan men aan de groeiwijze van een soort bedwelmend knolgewas, *gadoeng* genaamd, nagaan of er veel inbraken plaats zullen hebben of niet. Laat nl. de plant hare loten flink uitschieten, dan zullen er ook vele diefstallen plaats hebben. De dieven beschouwen dit als een goed voorteeken voor hen.

---

1) De boeroeng tjekaklak is een soort van wijfjes nachtvogel; zij is bijna even groot als de boeroeng tjoetjak.

De volgende legende is daaromtrent in omloop.

In den ouden tijd leefde er een dief, die een overspelige vrouw had. Op zekeren avond zei hij tot haar:

„Vrouw, ik ben van plan om vannacht in de naburige desa te stelen; waak goed over onze kinderen, en wanneer je het alarmsignaal (bendé) mocht hooren, plaats dan mijn doos met vuurvliegjes bij den ingang van ons huis, opdat ik dit gemakkelijk kunne vinden".

Nadat hij deze woorden had gesproken, ging hij heen. De vrouw echter, die reeds te voren van het plan van haar man op de hoogte was, had haar minnaar gewaarschuwd, dat zij tegen middernacht bij hem zou komen; na het vertrek van haar man begaf zij zich dan ook naar haren minnaar.

Tegen den ochtend hoorde zij tot haar schrik het alarmsignaal. Fluks toog zij huiswaarts, teneinde het doosje met vuurvliegjes bij den ingang van het huis te plaatsen. Maar thuis komende zag zij haar man in zijn bloed badende, op de balé[2] liggen. Terwijl hij vol gramschap en door pijnen gekweld op de balé[2] lag te stuiptrekken, braakte hij vervloekingen tegen haar uit, terwijl zijne laatste woorden waren:

„Gij ontrouwe! God heb ik gesmeekt, dat Hij u in een wezen verandere, die rust noch duur ooit vinden kan".

Zijn gebed werd verhoord; oogenblikkelijk daarop veranderde de vrouw in een vogel, en vloog weg. Overdag zoekt zij haar voedsel en des nachts zoekt zij haar man, om van hem vergiffenis te verkrijgen. Wanneer zij des nachts een dief ziet rondloopen, uit ze een eigenaardig geklak. Naar dat geluid heeft zij den naam van „tjekaklak" bekomen.

Verder kan men aan den stand van den sterrenhemel hetzelfde nagaan. Wanneer nl. de sterren aan den hemel „elkaar niet in evenwicht houden", bv. doordat aan de westelijke zijde van het hemelgewelf belangrijk meer sterren zichtbaar zijn dan aan de oostelijke, zoo spreekt men van *lintang pintjang*, en is dit een teeken, dat er weinig diefstallen van eenige beteekenis gepleegd zullen worden.

§ **37**. Ik wil deze verhandeling besluiten met eenige mededeelingen omtrent de wijze, waarop doekoens te werk gaan, wanneer zij omtrent een gepleegden diefstal geraadpleegd worden, in aansluiting aan hetgeen reeds in § 35 daarover is medegedeeld.

Als men een doekoen — steeds een mannelijken — wil komen raadplegen, dient men thee, klontjes suiker en wierook mede te nemen, teneinde daarmede zoowel den doekoen als de geesten gunstig te stemmen.

Daarna zegt men, wat men van hem verlangt, i.c. beantwoording der vraag wie gestolen heeft, waar het gestolene gevonden kan worden, of het mogelijk is een en ander te weten te komen, in welke richting men heeft te zoeken, enz. De wierook wordt nu gebrand, en doa's worden gepreveld; vervolgens wordt op soortgelijke wijze als boven met tal van voorbeelden is uiteengezet, gewicheld, maar hierbij gaat de doekoen steeds min of meer geheimzinnig te werk, doordat hij de geesten erbij te hulp roept. Alvorens zijn orakelspreuk te geven is het noodig, dat hij een *tinḍih* ontvangt, iets om de geesten gunstig te stemmen, bestaande in 5 ellen wit goed en *soewang sâgâ* aan geld (d. w. z. 10 duiten en $2^1/_2$ duit), of wel in eene slametan, waarvoor men ook geld in de plaats kan geven.

§ **38**. De raadgevingen der doekoens zijn gewoonlijk zeer vaag. Zooals gezegd, maken zij daarbij eveneens van verschillende tel-methodes gebruik, waaronder eene *itoengan Sahat nabi* van bepaalde soort (verg. § 19).

Deze Sahat nabi berust op het beginsel, dat de vijf „profeten" Ahmat (1), Ngidjrail (2), Joesoep (3), Ibrahim (4) en Djabrail (5) om beurten een bepaald gedeelte van het etmaal in bescherming nemen en bewaken, en daarover een goeden of een kwaden invloed uitoefenen. Die gedeelten van het etmaal zijn:

soeboeh, van $4^1/_2$ uur v.m. tot 7 uur v.m.
panglong, „ 7 „ „ „ 10 „ „
lingsir wétan, „ 10 „ „ „ 11 „ „
bedoeg, 12 uur 's middags,
loehoer, van 1 uur n.m. tot 4 uur n.m.
mahrib, „ 4 „ „ „ zonsondergang,
isâ, van zonsondergang tot 12 uur 's nachts,
bedoeg dâwâ, 12 uur 's nachts,
sirep, van 12 uur 's nachts tot *soeboeh*.

Om nu te weten, onder wiens bescherming het gedeelte van het etmaal stond, waarin de diefstal heeft plaats gevonden — en dit dient men te weten, alvorens men de *Sahat nabi* kan raadplegen omtrent de vindplaats van het gestolene, den dief, enz. — raadpleegt men de *neptoe*, waarbij de waarden van week- en pasardagen echter verschillen van die, welke in § 9 staan opgegeven, nl.:

Vrijdag 3, Zaterdag 4, Zondag 5, Maandag 6, Dinsdag 7, Woensdag 1, Donderdag 2;

Kliwon 2, Legi 3, Paing 4, Pon 5, Wage 1.

Men deelt nu den dag en het daggedeelte, waarin de diefstal heeft plaats gehad, aan den doekoen mede.

Met behulp van een vierkant plankje, waarin elke nabi een eigen vak inneemt, in verband met de som der waarden van pasar- en weekdag des diefstals, wordt nagegaan, onder de bescherming van welken profeet het etmaalgedeelte, waarin de diefstal is gepleegd, gestaan heeft.

Dat plankje is een vierkant, in vijf verschillend gekleurde vakjes ingedeeld, door elk van welke kleuren een nabi wordt voorgesteld, t.w.: nabi Ahmat door wit, Djabrail door groen,

Ibrahim door rood, Joesoep door geel, en Ngidjrail door zwart. Aan den achterkant der plank zijn teekeningen, ornamenten en tot onleesbaar wordens toe gekrulde Arabische letters, spreuken behelzende, aangebracht.

Zij wordt in een zakje bewaard, teneinde haar niet *tawar* (heilige kracht verliezend) te doen worden.

§ **39.** Stel nu, dat de diefstal op Maandag-Pon heeft plaats gehad, welker gezamenlijke waarden het getal 11 opleveren, zoo telt men dit getal in de boven aangegeven volgorde — dus beginnende met Ahmat (1) en eindigende telkens met Djabrail (5) — naar de „profeten" op het plankje af, tot men bij 11 dus komt aan nabi Ahmat.

Dit geeft te kennen, dat Ahmat in dat etmaal de eerste waakbeurt heeft gehad, *soeboeh* en *mahrib* dus onder zijn bescherming hebben gestaan op dien dag; en nu is het gemakkelijk verder na te gaan, wiens waakbeurt het was, toen de diefstal werd gepleegd, m. a. w. welken nabi de dief tot schutsengel heeft gehad.

En thans gaat de doekoen aan de hand van zijn Sahat nabi na, welken invloed de bescherming van den nabi op den diefstal heeft uitgeoefend, en richt hij zijn antwoorden daarnaar in.

§ **40.** De wijze van beïnvloeding blijkt, voor elken nabi, uit het volgende staatje:

Nabi Ahmat:

Gunstig. Wat men zoekt of verricht, valt steeds goed uit. Alle goede berichten zijn waar, slechte onwaar.

De diefstal moet gepleegd zijn met hulp van een der huisgenooten; het gestolene bevindt zich nog in het huis van den bestolene. Hulp vragen, of een begin maken met eenige werkzaamheid, zal tot goede resultaten leiden.

Nabi Djabrail:

Alle verrichtingen zullen twijfelachtig resultaat hebben.

De dief is een ruwe klant. Het gestolene is achter het huis verborgen, naast een beekje of rivier, of onder een boom bezuiden het huis. Veediefstal wordt *per se* ontdekt, de voortvluchtigen worden achterhaald.

Nabi Ibrahim:

Zeer gunstig voor slechte daden. Goede tijdingen zijn valsch, slechte zijn waar. De diefstal zal nooit aan het licht kunnen worden gebracht.

De dief is een man met nette manieren, van middelmatige grootte, heeft een eenigszins geelroode huid en een harde krassende stem; hij is een verstokte booswicht, een beroepsdief.

Nabi Joesoep:

Gunstig tijdstip. Alle verrichtingen worden met goeden uitslag bekroond. Alle goede berichten zijn waar; slechte, valsch. De dief heeft een vrouw tot medeplichtige; of wel: de diefstal is door eene vrouw gepleegd. De dievegge of heelster heeft een slanke figuur, een mooi gelaat en nette manieren, is m. a. w. eene lieve verschijning. Het gestolene wordt door een man verborgen. Wanneer men met allen ernst naar katrangan zoekt, zal men dit wel vinden.

Nabi Ngidjrail:

Zeer slecht tijdstip. Geen katrangan te vinden betreffende slechte daden, dus ook niet betreffende diefstallen. De dief heeft een ploertige tronie en is zeer gevaarlijk; groot van gestalte, zwarte huidskleur, afstootend gelaat, harde onaangename stem, en ruwe manieren.

§ **41.** Het advies van den doekoen komt niet altijd even vlug; soms moet hij zich door ondervraging van iemand, die een en ander van den diefstal kan mededeelen, nader op de hoogte van de zaak laten brengen, en verzoekt hij de politie, die zich tot hem heeft gewend, om hem zulk een persoon op een bepaald aangegeven dag en uur te zenden.

Zoo'n persoon moet van het mannelijk geslacht zijn, indien de som der waarden van week- en pasardag des diefstals oneven is; eene vrouw, indien die som een even getal oplevert.

Indien de *Sahat nabi* heeft uitgewezen, dat de zaak zeker tot klaarheid zal worden gebracht, gaat men door eene eenvoudige telling na, hoeveel tijd daartoe gevorderd wordt. Men telt nl. de meerbedoelde som, in ons voorbeeld 11, af op de woorden: **1.** *dinâ* (= dag); **2.** *sasi* (= maand); **3.** *tahoen* (= jaar); **4.** *windoe* (= tijd van 8 jaren; in het algemeen: een zeer lange tijd); wat natuurlijk ook met de noodige formule-preveling en wierookbranding gepaard gaat.

Zwangerschap, geboorte, kindermoord en huwelijk bij de Papoeas in en om de Tanah-Merah Baai.

Aanteekeningen van

J. A. WASTERVAL

Gezaghebber B. B. te Hollandia.

Als vervolg op mijne aanteekeningen als bovengenoemd in en om de Humboldtsbaai (Tijdschrift van het Bataviaasch Genootsch. van Kunsten en Wetenschappen deel LVII aflevering 3) deel ik U nog mede de aanteekeningen daaromtrent door mij gemaakt in de Tanah-Merahbaai.

Daarbij zijn door mij de volgende vragen gesteld:

1. Hoe weten de vrouwen dat zij zwanger zijn?

De vrouwen weten dat zij zwanger zijn, wanneer de tepels zwart beginnen te worden.

2. Zijn er bepaalde dingen veroorloofd, noodzakelijk of verboden aan zwangere vrouwen?

Als de vrouwen zwanger zijn, mogen ze geen groote visschen eten, dan geen visschen die hevig bloeden na het dooden, zooals ikan bebara, tjikalang, vischschildpad; dit verbod dient opdat de vrouw bij hare bevalling niet zooveel bloed zal verliezen als deze visschen. De inktvisch is verboden opdat het kind na de geboorte niet steeds ziek zal zijn. De vruchten uit de tuinen zijn veroorloofd, mits de vrouw er naar begeert. Oebi is voor enkelen ook verboden, zoomede de gladivrucht, opdat het kind geen geschubde huid (kaskadoe) zal krijgen.

3. Is den echtgenooten van zwangere vrouwen iets verboden of geoorloofd?

Voor de echtgenooten geldt hetzelfde verbod als voor de vrouwen.

4. Is de zwangere vrouw „taboe"? Is zij in staat om met haar aanwezigheid ergens onheil aan te brengen?

Neen. Echter moet zij oppassen geen verkeerde passen te maken of op dunne lianen te trappen (noekoe) anders wordt het kind geboren met omwikkelde navelstreng.

5. Heeft een zwangere vrouw het z.g.: „kwade oog"?

Ja. Zij kan iemand door slechts aan te zien ziek maken. Zoodra een door een zwangere vrouw aangeziene persoon zich het lichaam niet meer reinigt, of ingevallen oogen krijgt, dan is dat een teeken dat de persoon door een zwangere vrouw betooverd is.

6. Mag een man een zwangere vrouw slaan?

Ja. Zoo hij honger heeft en zij zijn eten nog niet gereed heeft gemaakt.

7. Hoe stelt men zich de houding van de vrucht bij de moeder voor?

Het kind zit in den buik met het hoofd naar boven. Bij de bevalling zorgt de vroedvrouw dat door haar wrijvingen en manipulaties het kind met het hoofd naar beneden komt.

8. Hebben zwangere vrouwen bepaalde lusten. Zoo ja welke? Moet aan deze lusten steeds voldaan worden?

Wanneer de vrouw toch, niettegenstaande het verbod (Zie 2) trek heeft in verboden artikelen, draagt zij ook de gevolgen van de overtreding. Hapert iets bij de geboorte of na dien aan het kind, dan is dit de schuld der moeder. Echter moet de omgeving waken, dat het verbod niet overtreden wordt.

9. Zijn er bepaalde ceremoniën bij het intreden van de zwangerschap?

Neen. Wel wordt nu en dan in den familieraad de kans besproken van de kunne, of de man twijfelt een weinig of hij wel de vader is; dan wordt ook het orakel geoordeeld, een en ander echter zonder ceremoniën.

10. Kennen de inlanders het verzien van een vrouw?

Neen. Bijzondere teekens aan het kind moeten afkomstig zijn van vader of moeder.

11. Geschiedt de bevalling gemakkelijk?

Verschillend. Alleen moet er opgelet worden, dat het kind onmiddellijk op den buik wordt gelegd, opdat het geen opgezwollen buik zal krijgen en een gulzigaard zal worden.

Bij of onmiddellijk na de geboorte mag door de ouders geen kokosboom, sagoboom of pinangboom geplant worden, anders duurt het zeer lang voor de kleine leert loopen.

Wanneer gedurende de zwangerschap boomen geplant zijn en de bevalling is toevallig zwaar of na de geboorte blijft het kind ziekelijk, dan moeten onmiddellijk alle boomen der ouders omgekapt worden. Niet een mag blijven staan. Anders geneest de kleine niet. Nog beter is het de boomen met wortel en al uit te trekken.

12. Zijn er bijzondere godheden of middelen om de bevalling te bemoeilijken of te vergemakkelijken?

Zoo iemand de kraamvrouw slecht gezind is en toovermiddelen maakt, of wanneer de vrouw gedurende haar zwangerschap gestolen heeft, is de bevalling zwaar. Godheden kunnen daar niet veel aan doen. Het gestolene teruggeven of de toovenares een geschenk geven, helpt wel eens. (Zie 11).

13. Moet voor de bevalling eerst aan de Zon, Goden of menschen of dieren geofferd worden?

Ja. Zoo de bevalling bij nacht plaats zal hebben, wordt eerst een pinangoffer gegeven aan de vuurvlieg (T.M. „*Maja*") opdat de bevalling, hoewel in het donker, toch goed zal geschieden.

14. Wie fungeert als verloskundige?

Niemand. De moeder van den man mag bij de bevalling tegenwoordig zijn, dan vrouwelijke bloedverwanten van beiden (man en vrouw), liefst de zusters zorgen voor warm water en reinigen de doeken die de moeder bevuild heeft.

Als het kind wat ouder is, worden deze helpsters betaald met oude kralen.

15. Mogen mannen bij de bevalling tegenwoordig zijn?

De echtgenoot wel. Meisjes mogen ook in huis zijn, doch alle andere jongens, mannen en vrouwen moeten het huis uit. De man mag zelfs dicht bij de vrouw komen, echter niet aanraken. De anderen moeten op een afstand blijven.

16. Waar heeft de bevalling plaats?

Voor de bevalling is geen bepaalde plaats aangewezen. In huis, in den tuin, in het bosch, ja zelfs in de prauwen geschiedt zulks. Zoo mogelijk echter zal de bevalling in het huis van den man gebeuren.

17. Worden medicamenten toegediend om de bevalling te bevorderen?

Zooals reeds gemeld, zoo geen toovenarij in het spel is, of de vrouw geen verboden dingen heeft gegeten of gedaan gedurende haar zwangerschap gaat de bevalling gemakkelijk. Indien, niettegenstaande alle voorzorgen, de bevalling toch niet vlottend gaat worden alle menschen die maar eenigszins begrip hebben van toovermiddelen, tooverspreuken en medicijnen, te hulp geroepen.

Dan moet de vrouw biechten, wat zij eventueel gegeten heeft, of zij ook soms iets wat haar niet toebehoorde heeft medegenomen. Waar zij heen geweest is, wiens of wier huis zij binnengegaan is. Als eindelijk de oorzaak ontdekt is, wordt onmiddellijk het toovermiddel toegepast of de tooverspreuk uitgesproken of worden andere middelen toegepast opdat de fout hersteld worde.

18. Hoe verklaart de Papoea de weeën?

Nergens anders door, dan dat iemand om de vrouw te plagen haar de pijnen bezorgt.

In de eerste plaats de vrouw die gaarne met haar man had willen huwen en in de tweede plaats, doch minder voorkomend, door den man die haar had willen huwen, doch geen middelen genoeg bezat om den bruidschat te

betalen, zoodat zij aan haar tegenwoordigen echtgenoot verkocht werd.

19. Wat is de oorzaak dat het kind geboren wordt?

Door 20 maal den bijslaap verricht te hebben, wordt de vrouw zwanger. Als de vrucht rijp is komt zij te voorschijn. Bij de eerste bevalling doet dat pijn, bij bevallingen waar door anderen met toovermiddelen de bevalling wordt tegengewerkt ook, anders doet zooiets niet veel pijn. In de beide genoemde gevallen, mag de vrouw schreeuwen; beter is het echter om zulks niet te doen, wijl anders de afgunstigen nog genoegen van hun toovermiddelen hebben.

20. Komt het kind door eigen beweging voor den dag of geschiedt zulks door eenige kracht van de moeder?

De helpster wrijft den buik tot het kind zich gewenteld heeft. De moeder houdt zich vast aan een boomtak of een stuk boomschors of iets anders wat boven haar hoofd gebonden is en drukt door zwaar persen het kind naar buiten. De helpster gaat steeds door met den buik te masseeren.

21. Waaruit bestaat de hulp bij de bevalling?

Iedereen acht zich geroepen om te helpen, maar slechts de in sub. 14 genoemde personen mogen directe hulp verleenen.

22. Wordt bij de hulp ook aan het kind getrokken?

Neen. Alleen wordt bij lastige bevalling met betelspuw de buik bespuwd en worden toovermiddelen aangewend, doch al blijft de vrouw 4 of 5 dagen zoo liggen, ja, zelfs al sterft zij, aan het kind mag niet getrokken worden.

23. Wanneer en door wie wordt de navelstreng doorgesneden?

Als de placenta (T. M. „*Sanoekoe*") te voorschijn is gekomen mag de navelstreng door de helpster worden doorgesneden. Vóór dien in geen geval. Al duurt het buitentreden van de placenta ook een paar dagen.

24. Hoe wordt de navelstreng doorgesneden?

Zoodra de placenta is gekomen, snijdt de helpster de navelstreng door met haar duimnagel. Is deze niet lang

genoeg dan mag het ook gebeuren met een stukje bamboe of schil van de sagobladen (gaba) [T. M. „*Samberi.*"]

25. Wat doet men als de moederkoek niet voor den dag komt?

In de eerste plaats toovermiddelen, dan den buik met betelspuw bespuwen, en, indien dat niet helpt den buik inwrijven met brandnetel.

26. Hoe wordt de vrucht in den buik gevoed?

Het kind zuigt aan de binnenzijde aan de borsten en krijgt zoodoende voedsel.

27. Sterven er wel vrouwen bij of na de bevalling? Wat is de oorzaak daarvan?

Meermalen sterven vrouwen doordat het kind niet komt of doordat de moederkoek wegblijft. In het laatste geval sterven moeder en kind. Dit geschiedt alleen als andere menschen toovermiddelen hebben gemaakt.

28. Kan de bevalling bemoeilijkt worden doordat de vrouw brutaal is geweest tegen haar man?

Als de ouders steeds kijven en twisten zoodat het kind boos of beschaamd is en dientengevolge niet te voorschijn wil komen, moet de man haar buik met betelspeeksel bespuwen (sĕmboer). Gedurende dien tijd moeten alle bezittingen en gereedschappen van de vrouw boven haar hoofd gehangen worden, op zoodanige wijze dat zij ze steeds kan zien en er aan herinnerd wordt dat ze haar man niet alleen moet laten, daar haar nog veel werk wacht.

29. Hoe lang duurt het na de bevalling dat de vrouw weder haar gewone werk mag verrichten?

Zoolang de navelstreng nog niet afgevallen is, mag de vrouw niet opstaan, doch moet in half zittende, half liggende houding met de beenen vooruitgestrekt, op den vloer blijven. (De huizen staan boven de zee). Als de navelstreng afgevallen is mogen de vrouw en de man zich weder vrij bewegen. Zoolang echter dit nog niet is gebeurd bestaat beider voedsel uit kentjoer (Kaempferia rotunda) en sagopap

(*Fie*) met jonge kokosnoot (*Toh*). Ander voedsel is ten strengste verboden.

Daarna mogen man en vrouw ook pas baden. Vóór dien ook verboden. Na het bad mag wel weer visch gegeten worden, doch slechts van de kleinste soorten.

Zoo een zoon gebaard is begint de vader na het baden voor het eerst tegen het kind te spreken en zegt: „Ik eet nu kleine vischjes, doch als jij groot bent, vang jij groote visschen voor mij". Hij brengt de kleine naar zijn prauw en zegt: „Als jij groot bent maak jij een nog mooiere prauw voor mij". Hij wijst den kleine zijn visch- en schildpadspeeren en zegt: „Als jij groot bent enz. enz". Zoo gaat hij voort bij zijn roeispaan, bij zijn pijlen en bij elk aan te wijzen voorwerp heet het: „Als jij groot bent zul jij deze voorwerpen nog beter hanteeren dan je vader". Bij elk voorwerp moet ook de beweging van de werking voorgedaan worden.

Als de jonggeborene een meisje is, doet de moeder een en ander met haar gereedschappen, zooals schepnet, kookpan, sagoklopper enz.

De afgevallen navelstreng wordt aan den hals van de kleine gehangen tot deze kan zitten. Dan wordt de navelstreng in zee geworpen. Van af dat moment mag ook weer groote visch gegeten worden.

Nadat de kleine kan zitten mag de moeder weder alles eten, met uitzondering van groote visschen, die alleen voor de heeren der schepping bestemd zijn. Aan alle vrouwen en meisjes is het eten van groote visschen verboden. Zoomede het eten van zwaar bloedende visschen.

30. Kan het gebeuren dat een vrouw een dier baart?

Voor zoover de herinnering gaat is het nog niet gebeurd. Wel heeft oudtijds een Casuaris een ei gelegd waaruit een meisje is te voorschijn gekomen, doch het omgekeerde werd nooit gehoord.

31. Draagt de vrouw na de bevalling een navelband, of riem? Waarom?

De vrouwen dragen na de bevalling tot de eerstvolgende menstruatie een band van boomschors, om de heupen op te houden. Deze band wordt *Kifi* genoemd.

32. Is soms bekend dat in andere dorpen een vrouw bevallen was van een dier?

Ja. Voor eenigen tijd geleden, (de grootvaders van de oude thans nog in leven zijnde mannen leefden toen nog) is een vrouw van het dorp TABLA NOESOE van een haai bevallen, en in MOENGAI JAGANA heeft een vrouw een bos pisang gebaard. Alle verschijnselen waren alsof een kind zou komen, doch tot ieders verwondering kwam wat anders.

N.B. Tabla Noesoe vertelt het geval juist omgekeerd. De jonge haai werd te Tabla Soefa geboren.

33. Gebeurt het wel eens dat een vrouw langer dan gewoon, zwanger is?

Zeker. In de eerste plaats als zij zich aan veel mannen heeft overgegeven; in de tweede plaats als zij iemand een blauwtje heeft laten loopen en hij haar gevloekt (kĕna soempah) heeft. Natuurlijk ook door toovermiddelen.

34. Kan men bewerken dat naar keuze een jongen of een meisje wordt gebaard?

Als in een huisgezin reeds twee kinderen van gelijke kunne na elkaar geboren zijn (zoons) en de derde is weer een zoon, dan wordt om bij de vierde bevalling te zorgen dat een meisje komt, de navelstreng niet door de helpster, doch door een weesmeisje uit het dorp doorgesneden. Zij mag geen familie hebben. Zij snijdt de navelstreng door en zegt: „De volgende mag niet, gelijk gij, een jongen, doch moet, gelijk ik, een meisje zijn". Om een jongen te krijgen moet de navelstreng van het meisje doorgesneden worden door een weesjongen.

Ook is het een uitstekend middel om indien men een jongen wenscht, de vrouw op miniatuur mannelijke gereedschappen en wanneer men een meisje wenscht op vrouwelijke gereed-

schappen te doen slapen. Gedurende het verrichten van den bijslaap is dit middel bijna onfeilbaar.

35. Is der vrouwen een voorbehoedmiddel tegen zwangerschap bekend of een middel om abortus op te wekken?

Meisjes die ongeoorloofden omgang hebben met jongens en bang zijn voor eventueele gevolgen, smeeren hun vagina inwendig met een oplossing van akar toeba (Cocculus) in. Dan kunnen ze niet zwanger worden. Vroeger werd ook wel eens een oplossing gedronken, doch daar werden de meisjes dol van. Het schuim kwam hen op den mond staan.

36. Waarom gebruiken de kraamvrouwen vuur?

Het gebruik van vuur is zeer noodzakelijk en wel:

1e. opdat de kleine verwarmd wordt. Daarvoor wordt de kleine naast de open haard gelegd. Men kan het de kinderen ook wel aanzien. Zeer velen hebben kleinere of grootere brandwonden;

2e. de vrouwen zelf hebben het na de bevalling zeer koud, ergo verwarmen zij zich;

3e. de moeder steekt haar vinger in de warme asch, daarna wordt met den warmen vinger de neus van de kleine omhoog gewreven opdat de kleine een flinken omhooggaanden neus krijgt;

4e. de navel van de kleine wordt met siribladen bedekt, deze moeten echter eerst boven het vuur gedroogd en verwarmd worden;

5e. door de vagina naar het vuur te keeren, wordt deze verwarmd en droogt het bloed vlugger.

37. Waarom vermoorden de menschen hunne kinderen en op welke wijze geschiedt dat?

Het vermoorden van de pasgeborenen geschiedt om verschillende redenen:

1e. indien man en vrouw alle maatregelen hebben genomen om een zoon (dochter) te krijgen en het tegenovergestelde heeft plaats, wordt de kleine door de moeder vermoord.

Als zonder maatregelen genomen te hebben de vrouw na elkaar eenige kinderen van gelijke kunne baart, vermoordt zij ook het jonggeborene;

Veel meisjes wil men in geen geval hebben, want zegt de Papoea: Als ze groot worden, zorgen ze voor hun man en familie, maar wie zorgt voor ons, als we oud worden? ergo: de zee in.

Als veel jongens komen, zegt Papa: Wat drommel. Als die allemaal gaan trouwen moeten wij maar zorgen dat de bruidschat bij elkaar komt, ergo: idem.

Om en om, dat mag gebeuren. Eerst een jongen (meisje) en dan een meisje (jongen);

2e. als de vrouw bevalt van een tweeling en de moeder komt te overlijden, al zijn beide kinderen volschapen en gezond, dan wordt één kind òf levend ingepakt òf eerst gewurgd en dan ingepakt, doch een van beide moet met de moeder begraven worden;

3e. een buiten echt geboren of uit overspel voortgesproten kind, wordt met het hoofd tegen de steenen geslagen en weggeworpen of ergens in de bergen neergeworpen ten prooi voor de wilde varkens, ook wordt het wicht wel levend in zee geworpen. In geval 1. wordt het kind in de martevaan of wateremmer gegooid tot de dood is ingetreden en daarna in zee geworpen.

Over het dooden van de kinderen nog het volgende:

Geconstateerd zijn de volgende manieren van dooden:

In de martevaan of wateremmer; in zee werpen; opgehangen aan een stok; weggeworpen op een stille plaats in het bosch; eerst gewurgd en dan begraven; met het hoofd tegen den stijl van het huis geslagen en daarna in zee geworpen.

38. Wat doet men met den moederkoek?

Deze wordt in boomschors (waroe) gewikkeld en begraven buiten het dorp of in zee geworpen.

39. Hoe geschiedt de voeding van de jonggeborenen?

Na de geboorte wordt eerst naar den stand van de maan gekeken. Eerst als de maan wassende is, wordt met voeden een aanvang gemaakt. De voeding bestaat uit sagopap met water. Als de moeder naar de tuinen is, mag niemand de kleine eten geven; alleen jong-klapperwater mag de kleine drinken. Komt de moeder terug, dan wordt de kleine pas gezoogd en gevoed.

Bij het zoogen wordt het volgende in acht genomen:

Zoodra de kleine met den moederkoek ter wereld is gekomen, mag onmiddellijk gezoogd worden. Zoolang de moederkoek echter nog niet is verschenen wordt niets gegeven.

Zoodra vergunning is gegeven tot zoogen, neemt de moeder de kleine op haar schoot met het gezicht naar de borst gewend. Dan begint ze de namen te noemen die zij de kleine toedenkt. Zoodra de kleine bij het noemen van een naam, naar de borst grijpt en zoogt, behoudt hij (zij) dien naam Is deze naam toevallig gelijk aan dien van een dorpsgenoot, dan moet de kleine indien deze groot genoeg is geworden aan den naamgenoot een oude kraal betalen, omdat hij de onbeleefdheid heeft gehad om dien naam te kiezen.

40. Vertel nog wat meer van zwangerschap, geboorte enz.

Van de geboorte totdat de navel afgevallen is, blijven moeder en kind bij elkaar, de vader blijft ver van de moeder af. Hij mag haar niet eens aanzien, laat staan benaderen.

Zoodra echter de navel afgevallen is, mogen vader en moeder samen werken, naar de tuinen gaan, visschen en andere werkzaamheden verrichten.

Als de moeder naar den tuin gaat, of brandhout gaat halen, dan neemt ze een weinig massooi mede. Onderweg kauwt ze daarop en spuwt links en rechts voor zich uit. Op deze wijze blijft de booze geest ver van haar, en durft haar niet te volgen. Verzuimde zij zulks, dan was in den kortst mogelijken tijd haar kind door den boozen geest gedood.

Bij eventueele verloving, al zijn de aanstaande verloofden nog zoo klein, mogen ze elkaar niet aanzien. Beiden schamen zich voor de omgeving, en voor elkaar.

Wanneer een bruid naar haar echtgenoot wordt gebracht, moeten alle meisjes uit het dorp haar begeleiden. In het huis van den echtgenoot gekomen, houden de meisjes hare handen op het hoofd van de bruid en houden haar oogen bedekt. Een en ander geschiedt opdat de bruid haar aanstaande echtgenoot niet zal zien, ook hij mag haar niet in het gezicht zien. Voor de deur van den bruidegom wordt wacht gehouden. Om de bruid door te laten, moet eerst de bruidegom aan de deurwachters, per persoon, een kraaltje geven. Daarna wordt de bruid pas binnengebracht. De moeder van de bruid vergezelt haar ook en blijft met de meisjes bij de bruid. De echtgenoot mag haar niet aanzien, noch benaderen. Na ongeveer 10 dagen mogen de echtgenooten samen eten echter met de ruggen naar elkaar gekeerd. Zoodra echter de bruidschat ten genoege van de familie der bruid is voldaan of men voorloopig genoegen neemt met het reeds betaalde deel, wordt der bruid aangezegd dat zij mag gaan baden. Zoodra zij gebaad heeft, is zij het bezit van den man. Deze mag haar benaderen, haar laten werken, kortom zij is thans de echtgenoote in alles van haar man.

Hollandia, 20 October 1916.

Eene Nieuwe Moskee te Weltevreden

DOOR

VICTOR ZIMMERMANN

(Met twee platen).

De vierde aflevering 1916 van het Tijdschrift „Ned.-Indië Oud en Nieuw" bevat een artikel van Dr. Ph. S. van Ronkel: „Moskeeën van Batavia" waarin de schrijver op de hem eigen, boeiende manier, aan de hand van bijzonder goed geslaagde fotografische opnamen, de moskeeën van Batavia, de revue laat passeeren.

Sedert dit artikel geschreven werd — Dr. van Ronkel verliet in 1913 Batavia —, is Weltevreden nog eene groote Vrijdagsmoskee rijker geworden en interesseert het misschien den lezer ook met deze kennis te maken.

Op het hoogste punt van den Pasar Tanah-Abang buigt zuidwaarts de Gang Karet af, bekend doordat zij leidt naar de groote islamitische kerkhoven der bovenstad. Rechts in deze buurt stond vroeger, geheel beantwoordend aan de beschrijving, die Dr. van Ronkel van andere plaatsen geeft: „vrij diep in de kampong, door nauwe steegjes te bereiken, bijkans verscholen tusschen onaanzienlijke huisjes" een eenvoudig bedehuis.

Reeds lang was het, naarmate de buurt meer bevolkt werd, te klein geworden en strookte, wat betreft grootte en aanzien, niet meer met de omgeving, waar rijke Arabieren, die hier stilte en een iets koeler klimaat kwamen zoeken, hunne voorname huizen gebouwd hadden.

Van deze buren besloten eindelijk twee, Said Aboebakar bin Mohamad bin Abdoelrachman Alhabsie en Shech Said bin Salim bin Soengkar, aan den ongewenschten toestand een einde te maken, en nadat zij den noodigen grond hadden aangekocht werd op 22 Januari 1914 bij notarieele akte

door hen eene stichting in het leven geroepen, welke, alle handelsdoeleinden uitsluitende („tiada bermaksoed didalam perserikatan dagang" zegt de tekst der akte), alleen aan godsdienstige verrichtingen gewijd zou zijn. De grond met al hetgeen er op staat en zal te staan komen werd voor altijd het eigendom van deze stichting, terwijl het beheer er van aan zeven personen werd opgedragen, van wie volgens de statuten vier Arabieren en drie andere Islamieten moeten zijn. Als naam der stichting werd: „Misigit Djama Tanah-Abang Almamoer" gekozen.

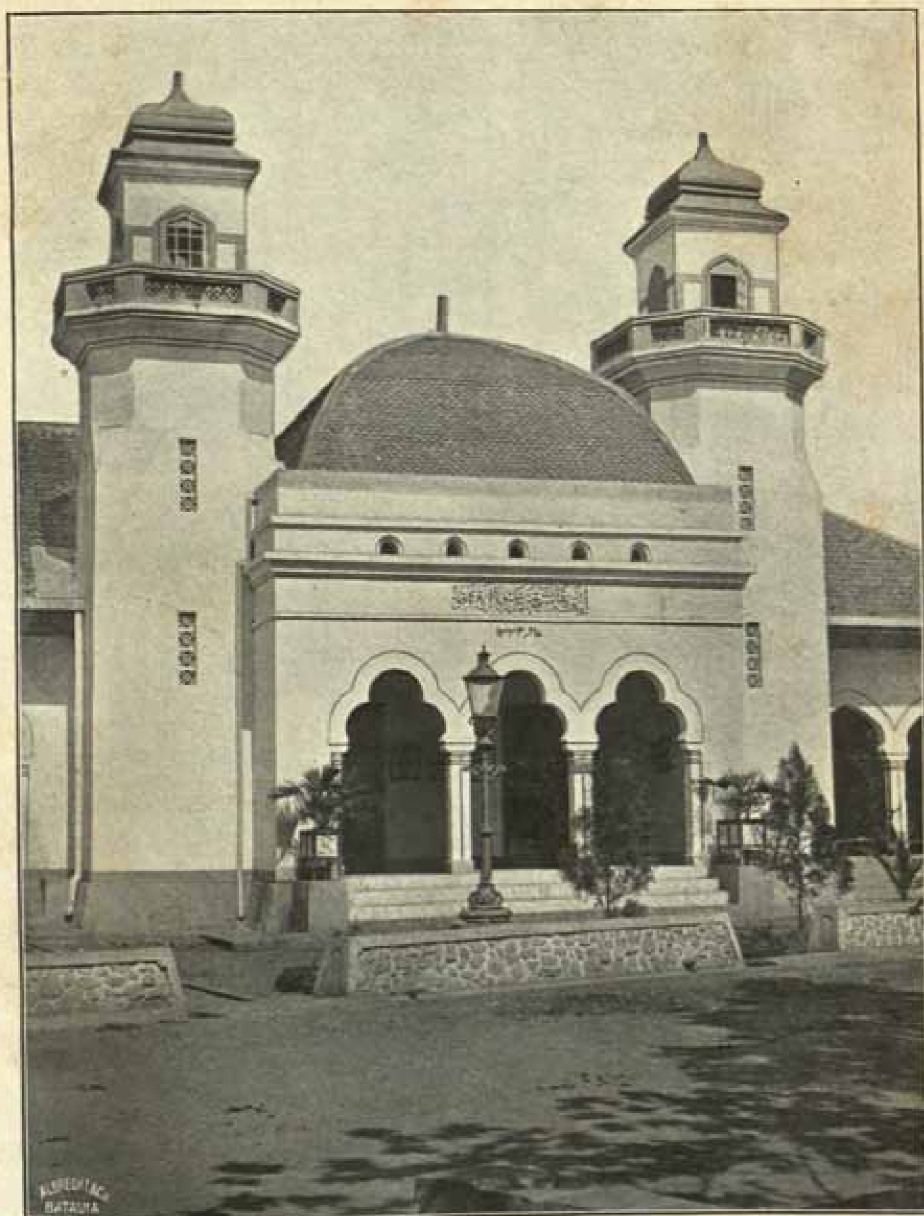
Was hiermede eene basis geschapen, en werd intusschen door een Hollandschen architect te Batavia een plan voor eene te bouwen moskee ontworpen, zoo bleef de hoofdzaak nog over: het daarvoor noodige kapitaal te vinden. Wel werden gedrukte circulaires met arabischen en andere met maleischen tekst verspreid, die met eene zekere mate van welsprekendheid [1]) de geloovigen uitnoodigden bijdragen tot de kosten van den bouw, die op *f* 35.000.— geraamd werden, te storten, maar zonder de offervaardigheid van den eersten der stichters, Said Aboebakar bin Mohamad bin Abdoelrachman Alhabsie, die voor zich alléén meer dan twee derden van de benoodigde som neerlegde, was het doel zeker niet bereikt geworden.

Afbeelding No. 1 toont de moskee zooals zij thans voltooid, in de gang Karet staat. Het is een groot eenvoudig wit gepleisterd gebouw in het front 26 meter breed en 44 meter lang, dat aan ± 3000 personen ruimte geeft. Van binnen zooals Dr. van Ronkel van moskeeën op Batavia in het algemeen zegt: „hol, groot, sober, ledig!" Alleen de *mimbar* (afbeelding No. 2), naast de *mihrab* aan den Weste-

1) Een gedeelte van de maleische circulaire luidde als volgt:

„Telah diketahoei dari ini ajat Koerān dan hadithnja Rasoeloellah ṣallā'llāhoe 'alaihi wa sallama, jaitoe kita soenggoeh² dan berloemba dengan membikin betoel pada mesdjid² ialah tanda iman, ja'ni 'alâmat al-imân dan dialah dari 'amal²nja chawâs al-moe'minin, telah mendjandjikan Allah ta'ala dengan kelebihannja, jaitoe satoe roemah jang bagoes di soerga bagi seorang jang membikin mesdjid, dan melipoeti

Plaat I.

lijken muur, verdient dat wij erbij stilstaan. Van donkerbruin hout met verguld snijwerk versierd, is zij eenvoudig maar toch sierlijk en geeft zij een goed denkbeeld van den smaak, dien inlandsche houtsnijders — het werk werd aan werklieden uit Soekaboemi uitbesteed — kunnen hebben.

De lampen, die overal verspreid hangen — banale gaskronen — komen heelemaal niet met de sobere omgeving overeen, maar het zijn geschenken door verschillende lieden aan de moskee gedaan, en mogen niet verwijderd worden.

Veel „stimmungsvoller" is het achtererf: een oud kerkhof, dat vroeger aan het bedehuis aansloot en volkomen onveranderd gebleven is. Onder de schaduw van vruchtboomen liggen hier de eenvoudige graven, waarvan sommige vrij oud zijn, hier en daar vervallen, niet veel meer dan kleine heuvels met levend groen bedekt, maar rustig en vol vrede. Een levende pagger scheidt het erf van de aangrenzende kampong.

Rechts achter is eene breede open gaanderij, die voor bijeenkomsten en vergaderingen gebruikt wordt, de houten stijlen, die de bedekking dragen, zijn van het oude bedehuis overgenomen. Verscheidene waschgelegenheden en een eenvoudig huisje voor den inlandschen waker bestemd,

---

perkataän seorang membikin mesdjid, jaitoe pada tiap2 seorang jang membantoe membikin dengan hartanja atau oesahanja atau tenaganja, sekalipoen dia bantoe dengan satoe batoe, malahan jang perseroe didalam membikin mesdjid dengan sekoeasanja dan koeatnja terlebih bagoes dan terlebih selamat daripada jang membikin sendiri sadja, kerana selamat daripada ria dan daripada sam'ah dan daripada 'oedjoeb dan lain2. Marilah kita sekalian saudara2 moeslimin berloemba dan bersegera menghasilkan dan mendapatkan ini fadhilah jang besar, dan ialah mendjadi alamat iman kita, kerana kita pertjaja dengan kebenaran perdjandjian Allah ta'ala jang tiada salah sekali2 perdjandjiannja, dan kita soekoer ni'mat Allah ta'ala jang dikaroeniakan pada kita.

Marilah masing2 sekoeasanja dengan senang hatinja kita membikin baroe mesdjid djâmi' Tanabang Alma'moer, soepaja loeas dan moeat boeat orang2 bersembahjang didalamnja dan didjadikan boeat memelihara dan mendjaga barang2 jang dapat dari pengasinja orang, jaitoe beberapa orang jang mendjadi pengoeroes didalam ini hal adanja enz.

voltooien een geheel, waarvoor de gemeente aan de stichters wel grooten dank verschuldigd is. Dat hunne stichting aan eene werkelijke behoefte beantwoord heeft, bewijst het bezoek op een Vrijdag, wanneer de scharen, die hier uit de omstreken hunne gebeden komen verrichten, het groote gebouw nu reeds — twee jaren na zijne voltooing — bijna geheel vullen.

Batavia, Januari 1917.

EEN EN ANDER OVER SEMANGKA

DOOR

J. JONGEJANS,

Controleur B. B.

(*Met een kaart*).

Nothing useless is or low;
Each thing in its place is best;
And what seems but idle show
Strengthens and supports the rest.

Longfellow, The Builders.

INLEIDING

Hoe weinig zekere gegevens nog bestaan omtrent het gewest aan den uitersten zuidhoek van het rijke Sumatra en hoe weinig bekend dit nog is, moet ieder opvallen, die met meer dan gewone belangstelling deze streken beziet en zich de moeite getroost dieper in het wezen daarvan door te dringen. De kennis omtrent deze residentie is nog zeer vaag en onvolledig en geeft waarschijnlijk juist daardoor zeer veel aanleiding tot meeningsverschil. De dagelijksche pers op Java bevatte tot voor korten tijd weinig over deze streek, terwijl ook de wetenschappelijke periodieken geen of weinig belangrijks behelzen. En toch mag dit verwonderlijk heeten voor eene streek, die zoo dicht ligt bij Java, zoo gemakkelijk te bereiken is en reeds eeuwen in verbinding heeft gestaan met Banten en haar Sultans. Men bepaalt zich ertoe „zoeklichten" te werpen, maar van eene helle belichting is geen sprake. Daar komt nog bij dat — nu de pers zich de laatste twee jaar wel met deze streken is gaan bemoeien — de gegevens door haar verstrekt, dikwijls zoo eenzijdig zijn, dat iemand, die werkelijk beter met de toestanden op de hoogte is, niet anders dan schouderophalend daartegenover kan staan.

De invloed van deze berichten, die door het groote publiek gelezen worden, mag niet worden onderschat en het is daarom dan ook, dat ik niet kan nalaten op deze plaats een waarschuwend woord daartegen te doen hooren.

Edoch, een betere toekomst „doet zich ope". Naast het uit den aard der zaak meer oppervlakkig en — naar ik reeds mededeelde — minder waar [1]) krantengeschrijf, komt meer degelijk onderzoek aan het woord en te dien opzichte kan het dan ook wel niet anders of met belangstelling moet zijn kennis genomen van het onlangs verschenen werk van Dr. Broersma: De Lampongsche Districten, waarin systematisch de verschillende onderwerpen worden behandeld en waarin een belangstellende den overvloed van gegevens op gemakkelijke en overzichtelijke wijze kan gerangschikt vinden.

Het is niet te veel gezegd, wanneer ik de verschijning van dit boek voor de Lampongs eene zeer belangrijke gebeurtenis noem en al moge het eene monografie voor dit gewest niet overbodig maken (zie Tijdschr. B. B., April 1916), in elk geval zal dit het fundament vormen, waarop anderen met nieuwe gegevens kunnen voortbouwen om ten slotte te komen tot een zuiver beeld van het gewest, dat ik eens door een hooggeplaatst Inlandsch ambtenaar kenschetsend hoorde noemen: het „anak tiri" — het stiefkind van het Gouvernement. Inderdaad — gaan we aan de hand van de overvloedige gegevens van Dr. Broersma het leven en de gebeurlijkheden van het gewest na — dan moet getuigd worden, dat het steeds stiefmoederlijk is bedeeld geworden.

Begrijpelijkerwijze is het werk van Dr. Broersma niet geheel vrij gebleven van fouten en onnauwkeurigheden. Al heeft iemand van nature de gave om spoedig in de psyche

---

1) Minder waar in de beteekenis, dat iemand die het geschrijf leest, een verkeerden of minder juisten indruk van den werkelijken toestand verkrijgt. Ik veronderstel niet, dat opzettelijk onwaarheden worden gedebiteerd.

van een hem vreemd volk en in het wezen van zijn daden door te dringen, toch is het wel wenschelijk langeren tijd daaronder te vertoeven. Speciaal geldt dit voor den Lamponger. Steeds toch is deze bevreesd zich uit te spreken en vrijmoedig te antwoorden op hem gestelde vragen, vooral wanneer hij deze in verband brengt met verhooging zijner belastingen. Dan zal hij zeker zijne inkomsten en bezittingen veel geringer opgeven dan ze in waarheid zijn [1]) en daaruit is het m. i. te verklaren, dat verschillende onderwerpen te donker gekleurd zijn (zie b. v. het hoofdstuk, waarin de pepercultuur wordt behandeld). Bestudeert men bedoeld werk, dan moet wel de indruk gewekt worden, dat het in alle opzichten in de Lampongs droevig is gesteld: de landbouw mislukt en verkeerd begonnen, delfstoffen en mijnbouw van geen belang, visscherij en nijverheid slechts voldoende voor plaatselijk gebruik, terwijl ten slotte de handel weinig te beteekenen heeft en het verkeer er duur en lastig is. Voorwaar, geen aanlokkelijk beeld! De maatregelen aan het slot genoemd, zouden dan ook niet voldoende zijn, wanneer het inderdaad zoo droevig met alles gesteld ware. Wanneer het land niet zelf een gezonden kern in zich omdroeg, zou het niet door allerlei maatregelen van buiten-af vooruitgebracht kunnen worden, evenmin als een ziekelijk aangelegd kind in weerwil van alle goede zorgen ooit een krachtig man zal worden.

Toch zijn we Broersma dankbaar voor het werk, dat hij ons gaf; dat hij, hoewel den arbeid voor zijn boek met een koel hoofd aanvaardende, niet met een koel hart uit het gewest is teruggekeerd. Een boek als dit was noodig om het starre vooroordeel tegen de Lampongsche Districten weg te nemen. Daaruit spreekt de blijde hoop, dat — wil de Regeering maar toetasten — dit gewest wel degelijk een toekomst heeft, „die — naar Broersma aan het slot van zijn

1) Zie hieromtrent A. Coomans Jnr., De economische ontwikkeling der residentie Lampongsche Districten, Tijdschrift B. B., April 1915.

werk zegt — „ons wel niet zal verbazen door een vlucht van particuliere landbouwnijverheid of inlandschen ondernemingsgeest, doch die ons zal bevredigen, omdat zij in zich bergt de opbeuring, de verheffing van gansch een land en volk".

Het doel van dit opstel is, zoo mogelijk, een leemte in het boek van Broersma aan te vullen nl. de behandeling van de oude afdeeling Semangka, de tegenwoordige onderafdeeling Kota Agoeng. Deze streek toch, die ook wegens de vruchtbaarheid van haren bodem tot de belangrijkste gedeelten van het gewest gerekend mag worden, maar door omstandigheden, die ik nader hoop te behandelen, langen tijd van alle verbinding verstoken is geweest en daardoor onbekend, had in een boek als dat van Broersma niet zoo oppervlakkig behandeld mogen worden. Een bezoek zelfs aan deze streken is achterwege gebleven. Bij de behandeling van een en ander zal ik tevens gelegenheid hebben op bepaalde punten te wijzen, waarin ik het met Broersma niet eens ben, o. a. de bespreking van de pepercultuur en den sawahbouw, welke ook voor Semangka van het grootste belang zijn. Van de peper toch brengt zij de beste soorten voort, terwijl ook de sawahbouw niet onbelangrijk mag heeten en steeds vooruitgaat.

Hoewel sedert 1912 deze onderafdeeling officieel Kota-Agoeng heet, [1]) geef ik er de voorkeur aan den meer historischen naam Semangka te gebruiken, welke naam ook onder de bevolking voortleeft. Volgens de legende dankt zij dezen naam aan de vrucht Semangka (een soort watermeloen), die in grooten getale groeide aan de rivier, waar de eerste bewoners zich neder zetten. De eigenlijke kampong Kota Agoeng is ongeveer drie paal het binnenland in gele-

1) In 1866 werd gevormd de afdeeling Semangka, welke bij de regelingen van 1873 en 1880 bestendigd bleef, met de hoofdplaats Benawang (in Staatsblad 1873 staat de oude spelling Beniawang). Het zou aanbeveling verdienen bij eene eventueele regeling wederom den naam Semangka in te voeren.

gen, terwijl de hoofdplaats bestaat uit de kampoengs Pasar Madang en Koeripan. De oude naam is weer herleefd in het, in dit jaar ingestelde ambt van Demang van Semangka.

Achtereenvolgens zullen we de volgende punten behandelen:

I. Algemeene beschrijving.
II. Uit de geschiedenis van Semangka.
III. Landbouw en nijverheid.
IV. Handel en verkeer.
V. Visscherij.
Slotwoord.

Algemeene Beschrijving

Stelt men de oppervlakte van de geheele residentie op ± 30000 KM², [1]) dan zal die van Semangka ongeveer 3000 KM² bedragen, dus ongeveer zoo groot als onze provincie Zuid-Holland. De onderafdeeling telt 93 kampongs met eene bevolkingssterkte van ± 23100 inwoners. Richter's rapport geeft ruim 16000; deze opgave is echter te laag en dateert van vóór de grensuitbreiding van 1912.

Het gewest is tegenwoordig verdeeld in twee afdeelingen: Telok Betong in het Zuiden, rechtstreeks bestuurd door den resident en Sepoetih-Toelangbawang in het Noorden onder een assistent-resident. De afdeeling Telok Betong heeft drie naast elkaar liggende onderafdeelingen, waarvan Semangka het meest westelijk gelegen is. Deze onderafdeeling, in het Westen grenzend aan Benkoelen, in het Noorden aan Benkoelen en de onderafdeeling Sepoetih, in het Oosten aan de reeds genoemde Onderafdeeling Telok Betong en in het Zuiden aan Straat Soenda, waar zij tevens de Semangka- of Keizersbaai omarmt, die ongeveer 50 KM. het land

---

1) Volgens den Regeeringsalmanak van 1916 op bladzijde 6, 533,3 vierkante geografische mijlen; op bladzijde 126 van hetzelfde werk wordt echter vermeld 475 vierkante geografische mijlen. Verbeek gaf in 1881 op 527.3, met eilanden 535.

binnendringt, wordt bestuurd door een controleur, bijgestaan door een demang, die tevens de dagelijksche leiding over een onderdistrict heeft, en twee assistent-demangs. Er zijn dus drie onderdistricten: dat, waarin de hoofdplaats ligt of onderdistrict Semangka, hetwelk het geheele westelijke gedeelte van de onderafdeeling beslaat, het onderdistrict Poegoeng, gelegen in het N. O. gedeelte en het onderdistrict Poetih Doh, omvattend het oostelijk gedeelte langs de Semangka-baai. Hiertoe behoort ook Poelau Taboean. De laatste grensregeling dateert van 1912: de grenzen tusschen de onderdistricten, evenals die van de kampongs, zijn niet omschreven. Men volgt hierbij de vroegere, bij de bevolking geliefde, marga-indeeling.

Met de boot van Telok Betong komend, bereikt men na enkele uren, recht zuidwaarts stoomend, de gevaarlijke Straat Lagoendi, buigt daarna westwaarts om, om vervolgens voorbij Poelau Taboean na nog eenige uren stoomens Semangka te bereiken. Meestal komt men daar 's morgens vroeg aan, daar de booten 's nachts van Telok Betong vertrekken. De tocht duurt slechts zes uren en geeft het gewone Indische eilandenlandschap te zien. Op vrij grooten afstand worden deze eilanden voorbij gevaren, zoodat ze zich voor het oog voordoen als begroeide rotsen, waarop geen menschelijk wezen het zou wagen te leven.

Van zee uit gezien doet Semangka zich voor als een landschap, weelderig van rijken groei, waarboven trotsch zich de ruim 2100 meter hooge Tenggamoes verheft, wiens top meestal artistiek-zwierig met kleine wolken als met een Rembrandtieken hoed is getooid. Is de berg zeer helder na enkele dagen van flinken regenval, dan kan men soms vanaf de boot midden op den berg het rivierwater zien stroomen, hetgeen door de opkomende zon belicht een waarlijk indrukwekkend schouwspel oplevert.

Zoodra men zich met een sloep van de boot, die op ± 1000 M. van het strand af geankerd ligt, naar den wal

op den kleinen pier heeft begeven, bemerkt men — wat trouwens van af de boot ook reeds zichtbaar was — hoe zacht glooiend het terrein noordwaarts naar den Tenggamoes of Keizerspiek oploopt en hoe het groen hier frisch opfleurt en overal stroomend water vroolijk klatert. Wat een verschil met Tandjong Karang en de ten Noorden daarvan gelegen waterarme streken! Daar alles dor en droog, hier alles frischheid en leven!

Is de residentie in het Oosten vlak en laag, naar het Westen wordt ze meer bergachtig. Het bergland wordt gevormd door drie, bijna evenwijdige ketenen, die van vulkanischen aard en door lagere ruggen met elkaar verbonden zijn. De natuurlijke westgrens van Semangka wordt gevormd door den Boekit Sawah, die door het dal van de Semangkarivier is gescheiden van Sumatra's grooten keten Barisan, welke als hoogste top de Tenggamoes [1]) of Keizerspiek heeft. Deze 7000 voet hooge berg bestaat uit een zeer regelmatig, spits toeloopenden kegel en is geheel begroeid; de verschillende vegetaties zijn duidelijk te onderscheiden. Een tocht naar den top is door het woeste terrein zeer vermoeiend, maar levert een prachtig schouwspel op. Men ziet beneden zich de Semangka-baai als een klein binnenwater, terwijl men over de Boekit Sawah heen in den Indischen Oceaan ziet. Ook heeft men een blik op de streken naar het noorden en oosten: Goenoeng Soegih, Telok Betong en Kalianda, terwijl zelfs Java zichtbaar is. De top bestaat uit een klein vlak gedeelte, ongeveer 10 M^2. groot, waar uit een kleine bron roodachtig water opborrelt. De hellingen bevatten een schat van terreinen, geschikt voor sawahs en tuinen van verschillenden aard. Wel zijn hiervan reeds vele in gebruik bij inlanders, maar groote terreinen

1) De Inlander beweert, dat deze naam afkomstig is van een boomsoort, d a m o e s geheeten; het zou dus beteekenen, hooge plaats waar de damoesboom groeit. Of dit juist is, moeten de geleerden maar uitmaken.

liggen daar nog van uitstekende kwaliteit zonder dat daarvan eenig nut wordt getrokken.

Uit de Barisan gaan eenige ruggen in oostelijke richting met verschillende toppen van 500 tot 1000 meter hoogte, bijna alle gedoofde vulkanen. Dicht bij den Tenggamoes ligt de z.g. Gistinghoogte (± 700 M.); dwars daar overheen loopt de groote weg, die Semangka met Telok Betong verbindt. Verder liggen daar nog, meer naar het Noorden, de volgende toppen: de Tangkit Kabawok (1640 M.), de Boekit Rindingan (1508 M.), de Pematang Soelah (1441 M.) en de Pematang Haloepan (1336 M.).

Het noordelijk gedeelte van Semangka (de Rebang-streken) wordt gevormd door eene hoogvlakte, met zeer vele vruchtbare gronden, welke in het westelijk deel 800 — 1000 meter, in het oostelijk deel (Rebang-Poegoeng) 200 — 400 meter boven den zeespiegel is gelegen. Naar het Zuiden neemt de hoogte geleidelijk af; het controleurshuis, ongeveer 10 minuten gaans van het strand verwijderd, ligt op 34 meter.

Is in het algemeen het land een echt bergterrein met vele diepe ravijnen, diep ingesneden rivieren en steile berghellingen — toch vindt men hier en daar groote valleien en betrekkelijk veel vlakke hooggelegen terreinen. Zoo vindt men langs de Oostzijde van de Semangka-baai de valleien van Limau, Poetih en Pertiwi, terwijl ook in het Noorden vlakke terreinen voorkomen, o. a. in de Poegoeng (n.l. om en bij de Rebang-kampongs: Gedong Agoeng, Penantian, Moeara Doea en Goenoeng Meraksa) en in het Oosten om de Rebang-kampongs Oeloe Beloe, Oeloe Semoeoeng en Tandjong Begeloeng, welke veelvuldig gebruikt worden voor sawahgronden, voor peper- en koffiebouw. Verder hebben we nog de moerassige vlakte aan den benedenloop van de Semangka-rivier. Overal elders bestaat het terrein uit zachte glooiingen, oploopend naar het Noorden.

Met uitzondering van de Way Semangka, die voor kleinere prauwtjes tot aan Lahoe, ongeveer 15 K.M. het land in,

bevaarbaar is, is geen enkele der talrijke rivieren voor scheepvaart te gebruiken. De meeste rivieren ontspringen hoog in het gebergte en storten zich met vele kleine watervallen en groote stroomversnellingen in zee. Hoewel het stroomgebied niet ontwoud is, kunnen ze geweldig en zeer plotseling bandjiren, wat dikwijls niet alleen de primitieve waterwerken voor de sawahs vernielt en veel schade aan wegen en bruggen toebrengt, maar soms ook menschenlevens kost, (controleur Sanders verloor daarbij in 1904 het leven). Berokkenen ze dus aan den eenen kant zeer veel schade en zijn ze dikwijls eene groote belemmering voor het verkeer, aan den anderen kant zijn ze voor den sawahbouw van het grootste nut. Voor de vischvangst zijn ze alleen van plaatselijk belang; toch komt hier en daar tamelijk veel visch voor, hetgeen soms blijkt na bandjirs, waarbij groote sterfte onder de visschen plaats vindt.

Een blik op de kaart doet zien, hoevele rivieren en riviertjes van de bergen stroomen naar zee. Begeeft men zich langs den grooten weg van den uitersten kampong in het Oosten (Radjabasa) naar de Poegoeng, een afstand van 40 paal, dan moet men niet minder dan 180 bruggen en gagoeroengs (duikers) passeeren.

Langs de westgrens van de onderafdeeling, i. e. langs den voet van den Boekit Sawah, stroomt in een diep ingesneden dal de Way Semangka, welke ruim 100 K.M. lang is, in Benkoelen ontspringt en tusschen den Boekit Bawangoetjoeng en den Boekit Sardang doorstroomend, Semangka bereikt. Ten Zuiden van de kampong Lahoe neemt ze de Way Semoeoeng op, welke op den reeds genoemden Pematang Soelah ontspringt. De benedenloop gaat door eene moerassige vlakte, ontstaan, doordat de rivier in hare afwatering wordt belemmerd door de afzettingen in zee (koraal-kalk en zeezand).

In het heuvelland tusschen de Boekit Rindingan en Pematang Soelah ontspringt de Way Ngarip, stroomt zuid-

waarts langs den voet van den Goenoeng Koekoesan en Pematang Way Panas, snijdt den grooten weg bij Pekon Balak en stort zich daarna in zee.

Ten Noorden van den Tenggamoes ontspringt de Way Beloe, langs welks oevers twee warme bronnen voorkomen (Way Panas), ongeveer 20 KM. van Kota Agoeng verwijderd. Het water is zeer warm, bijna kokend en komt uit spleten in de zeer dikke basaltlava-banken te voorschijn. Ook worden op verscheidene plaatsen in spleten en holten korsten van wit zout aangetroffen, die zich door verdamping van het water aan de oppervlakte hebben gevormd. Overigens worden in het westelijk gedeelte van de afdeeling slechts kleinere riviertjes aangetroffen, evenals in het oostelijk gedeelte langs de Semangkabaai.

In het noordelijk en noordoostelijk gedeelte der onderafdeeling liggen de bronrivieren der in Telok Betong belangrijker wordende Way Sekampong. Ontspringend op den Tangkit Pisang en den Tangkit Begeloeng op de grens van Benkoelen, stroomt ze recht oostwaarts langs het geheele noordelijk gedeelte van de afdeeling, buigt zich daarna zuidwaarts om, waarna ze de Way Sangharoes, de Way Ilahan en de Way Moeara Aboeng in zich opneemt, door vele kleine rivieren wordt versterkt en vervolgens enkele palen ten Noorden van de kampong Tioeh Memon de onderafdeeling Semangka verlaat. Met weinig kronkelingen stroomt ze door zeer vruchtbare streken.

Semangka is eene echte woudafdeeling; voorzoover de grond niet in beslag is genomen door wegen en kampongs met hunne rijstvelden en peper- en koffie-tuinen, is hij bedekt met bosch, hetzij van jongere, hetzij van oudere formatie. Voorzoover ik kon nagaan, bestaat echter het grootste gedeelte uit jongere formatie, hetgeen wel deels zal zijn te verklaren uit de groote verwoestingen, in 1883 door de Krakatau-uitbarsting teweeggebracht, waardoor heinde en ver asch en slijk werden verspreid en deels ook door het

feit, dat de Lamponger reeds eeuwen en eeuwen gewend is roofbouw te plegen. Wijl de Lamponger reeds in den Compagniestijd zijn peper via Banten aan de O. I. C. leverde en zijne pepertuinen, die hoogstens 15 jaar vruchtdragen, telkens nieuwe stukken gronds opeischten, terwijl de oude tuinen verlaten werden, ligt het voor de hand, dat in den loop der tijden echt oerbosch geene gelegenheid had zich te vormen.

Alang-alang vlakten komen om zoo te zeggen niet voor.

De kust van de Semangka-baai, welke zich, met uitzondering van het moerassige gedeelte aan de monding van de Way Semangka, bij uitstek leent voor klappercultuur, bestaat voor een gedeelte uit zandstrand, terwijl op andere gedeelten de rotsen zich steil uit zee verheffen. De weg langs de oostzijde van de baai loopt bijna uitsluitend dicht langs het strand, terwijl hij slechts nu en dan genoodzaakt is dieper landwaarts in te gaan. De westzijde der baai is weinig ingesneden, evenals het noordelijk gedeelte van de Oostkust; het zuidelijk gedeelte daarvan vertoont echter verscheidene insnijdingen, welke worden toegeschreven aan verwering van het leigesteente. Deze inhammen bieden een veilige schuilplaats aan de Inlandsche vaartuigen. Hier worden nog enkele kleinere eilandjes aangetroffen, waarvan Poelau Hioe het grootste is; de overige zijn niet veel anders dan rotspunten zonder eenig belang.

De lange strook gronds langs de westzijde van de baai heet Pematang Sawah, hetgeen hetzelfde beteekent als Boekit Sawah; de naam van het gebergte, dat Benkoelen van Semangka scheidt, is dus overgegaan op deze, althans voorloopig, weinig belangrijke en moeilijk te bereiken streek. [1]) Weinig kampongs vindt men hier, waarvan de voornaamste zijn: Kaoergading en de uit de geschiedenis bekende Betoeng

1) Vóór de Krakatau-uitbarsting echter, moet hier eene vrij belangrijke vestiging van Toelang-Bawangers geweest zijn.

en Tandjoengan. Geheel in het Zuiden, niet ver van den Tandjoeng Tjina ligt het Danau Mendjoekoet. Voor grootere prauwen is het niet mogelijk op eenig punt langs de westzijde binnen te loopen, behalve bij den reeds genoemden kampong Kaoergading. Allerwege wordt door de bevolking dan ook slechts gebruik gemaakt van de zg. djoekoeng, een klein, uit een boomstam uitgehold en van bamboevlerken voorzien vaartuigje. In het zuidelijk gedeelte van de oostkust worden wel grootere prauwen gebruikt, waarvoor verschillende goede havenplaatsen zijn. Als voornaamste zijn daaronder te vermelden die van Keloembajan, Oembar, Tengor, Poetih en Limau. De uiterste zuidpunt van het oostelijk gedeelte heet Tandjong Tikoes.

Op die gedeelten, waar de kust bestaat uit zandstrand, is ze tot vlak bij zee dicht begroeid met laag gewas, hier en daar ook met geboomte. Langs het strand strekken zich op verschillende punten langs de geheele Semangkakust koraalriffen uit, die een niet gering gevaar opleveren voor de scheepvaart.

De baai, waarvan slechts gebrekkige zeekaarten bestaan, vertoont groot verschil in diepte. Er kan soms eene geweldige deining staan met plotselinge weersverandering, waarvoor zelfs ervaren zeelieden geene verklaring weten te geven. Een rustig zeegedeelte wordt aangetroffen bij de reeds genoemde kampong Betoeng en de oemboelan (gehucht) Tandjoengan. Vroeger was dit — reeds in den Engelschen tijd — eene vestiging van eenig belang; later is dit veranderd, terwijl het bij de Krakatauramp geheel is weggevaagd; eenzelfde lot werd ook de toenmalige hoofdplaats Benawang beschoren, hetgeen oorzaak werd van het ontstaan van de tegenwoordige hoofdplaats.

De Semangka-baai is zeer vischrijk, terwijl er ook zeer vele haaien voorkomen. 't Is een gewoon verschijnsel deze dieren voor zich uit te zien zwemmen, wanneer men in een djoekoeng de baai oversteekt.

Aan de mondingen der rivieren en vooral op plaatsen, waar kleine moerassige gedeelten voorkomen, worden vele krokodillen aangetroffen, die in het stilstaande water een goede schuilplaats vinden.

Voor den ingang van de baai ligt het eiland Taboean. De naam is — naar men mij vertelde — te verklaren als volgt: taboean is in het Lampongsch een soort van wesp of bij (Jav. tawon). Daar het eiland den vorm heeft van een wespennest, noemde men het oorspronkelijk Poelau Sarang Taboean, later verkort tot Poelau Taboean.

Daar de boot meestal dicht langs de oostzijde der baai vaart, ziet men het eiland slechts van verre, zoodat het zich aan het oog voordoet als een groote begroeide berg; de hoogste top is ruim 672 meter hoog. Juist doordat het zoo bergachtig is — vooral in het Zuiden waar de rotsen zich steil uit zee verheffen en het eiland niet is te benaderen — is het voor bewoning vrijwel ongeschikt. De enkele kampongs en oemboelans bevinden zich alle op den noordpunt en enkele palen zuidelijk langs de oost- en westzijde van het eiland, alle langs de kust. In het Noorden en in het Zuiden liggen nog twee toppen, waarvan de eerste 193 en de tweede 212 meter hoog is.

Enkele kleine bergstroompjes voorzien de inwoners van water. Hun levens-onderhoud verkrijgen deze uit de klapperteelt — waarover later uitvoeriger — en den ladangbouw.

De eenige kampong, waar tevens de landingsplaats en de pa-angrahan zijn, is Sawang Binoek, d i. het groote venster. Hij is ruim gebouwd met flinke groote huizen, die getuigen van de welvaart van de bevolking. Aan het hoofd van deze kampong met zijne gehuchten staat de kepala Taboean. In het geheel wordt het eiland bewoond door 369 Inlanders, waarvan 89 heerendienstplichtigen.

De noordpunt heet Oedjoeng Tjoekoekpamoenan, de zuidpunt Batoe Keboetjoeng, terwijl aan de oost- en westzijde nog worden aangetroffen de Batoe Djadjar en Batoe Tadjem.

Van de diersoorten vindt men hier slechts wilde zwijnen. Als eigenaardigheid zij nog te vermelden, dat hier witte en gestreepte variëteiten voorkomen. Men vertelde mij, dat heel vroeger hier een Engelsch schip was geweest (waarschijnlijk is dat hier gestrand), dat de witte diersoort had achtergelaten, waarna deze zich met de Inlandsche soort had vermengd. De inwoners onderhouden de verbinding met den vasten wal met djoekoengs en prauwen (kolèks).

Sedert Juli 1913 worden regenwaarnemingen gedaan ter hoofdplaatse Kota Agoeng en in Poetih Doh (oostzijde van de Semangka-baai), waarbij einde 1915 nog kwamen de stations Talang Padang, Oeloe Beloe en Oeloe Semoeoeng. De eerste twee stations liggen aan zee en op geringe hoogte daarboven (10 à 30 meter), de overige stations liggen meer binnenwaarts, respectievelijk op 243, 800 en 700 meter. Bovendien wordt sedert 1913 met een in de schaduw gehangen thermometer dagelijks de maximum en minimum temperatuur afgelezen; dit geschiedt echter slechts ter hoofdplaatse Kota Agoeng, dicht bij de kust. De gemiddelde jaartemperatuur bedraagt 75 graden Fahrenheit, terwijl de temperatuursverschillen in drogen en natten moesson betrekkelijk gering zijn. Met uitzondering van de onmiddellijke kuststreek, kan het klimaat van Semangka als aangenaam koel worden gekenschetst.

De minste regen valt in de maanden Mei tot September, de meeste van December tot Maart. Voor de beide stations, die gedurende drie jaren waarnemen, bedroeg de gemiddelde maandelijksche en jaarlijksche regenval in millimeters uitgedrukt:

	Jan.	Febr.	Maart	April	Mei	Juni	Juli	Aug.	Sept.	Oct.	Nov.	Dec.	Per jaar
Kota Agoeng.	241	260	215	252	220	185	108	277	401	380	294	234	3067
Poetih Doh.	274	242	198	210	217	148	76	146	259	425	350	336	2881

In de droogste maanden — ongeveer van Juli tot September — heerschen afwisselend oosten- en westenwinden. Dit is het gunstige jaargetijde voor den visscher en den prauwenvoerder. De zee is dan meestal rustig; op den vasten wal vallen echter ook in dit jaargetijde dikwijls vrij zware regens. De gemiddelde cijfers van Semangka — voorzoover die zijn nagegaan — zijn dan ook hooger dan die van de overige gedeelten van de Lampongsche Districten.

In de maanden December tot Juni heerschen overwegend zuidoosten winden. Dit is het slechte jaargetijde, waarin gevaarlijke rukwinden en groote golven de baai onveilig maken; de zeeman moet dan op zijn hoede zijn en zorgen zich in veilige haven te bergen. Het vergaan van prauwen is dan ook niet zeldzaam. Vooral in het zuidelijk gedeelte van de beide landpunten (Pematang Sawah en Koeloembajan) is het dan zeer gevaarlijk, terwijl landen dikwijls in het geheel niet mogelijk is. In het algemeen kan men zeggen, dat de baai voor de kleine scheepvaart gevaarlijk is, vooral ook doordat plotseling de windrichtingen verwisselen en men dan gedwongen is langeren tijd op zee te vertoeven, nog kan men zeggen, dat 's nachts bijna uitsluitend landwinden waaien en overdag meestal zeewinden.

In het begin van 1876 werd Verbeek [1]) een algemeene geologische verkenningstocht opgedragen door de residenties Benkoelen, Palembang en de Lampongsche Districten. Ook Semangka werd bezocht. Deze kranige reiziger en geoloog kwam tot de conclusie dat op verschillende punten aan de Semangka-baai oude leien zonder versteeningen — de ouderdom is dus moeilijk vast te stellen — voorkwamen en dat de bergen en vulkanen hoofdzakelijk bestaan uit augiet-andesiet, welke hier en daar overgangen vormen tot de basalten. Dit begint reeds bij den Vlakken Hoek; de geheele Boekit Sawah en Poelau Taboean bestaan uit deze gesteenten. De

1) Zie, Jaarboek Mijnwezen 1881.

niet werkzame vulkaan, de Tenggamoes, bestaat uit basalten van donkere kleur, meestal zeer fijnkorrelig. Lagen bruinkool worden hier en daar nog aangetroffen, o.a. ten noorden van de kampong Tandjong Heran niet ver van de grens van Telok Betoeng. Ze schijnen echter van weinig belang te zijn.

Door de uitbarsting van de Krakatau, waarvan ook Semangka ontzettend veel te lijden heeft gehad, werd het aanzien veranderd; asch en slijk vielen in reusachtige hoeveelheid neer. Door vloedgolven werden geheele kampongs weggevaagd.

Nu nog spreekt men met angst en vreeze van den geweldigen „bandjir laoet".

II

Uit de geschiedenis van Semangka.

Beschikken we in het algemeen omtrent den Oosterling in onzen archipel over weinig historisch materiaal, in bijzondere mate doet dat gebrek zich gelden voor iemand, die de geschiedenis van de Lampongsche Districten in het algemeen of die van Semangka in het bijzonder zou wenschen te behandelen. Over slechts enkele schriftelijke, meestal ambtelijke, gegevens wordt beschikt; hieruit moet de geschiedenis worden opgebouwd. Wel bestaan er echter onder de bevolking verschillende legenden en overleveringen, die geen absoluut historische waarde hebben, maar die zekerlijk veel kunnen verklaren en in onderling verband beschouwd een vaak helder licht zullen kunnen werpen op de oudheid van deze volken. Ook hierbij worden we niet overstelpt, maar omtrent den Lamponger van Semangka bestaat tenminste één enkel dergelijk geschreven verhaal; doet men onderzoek op verschillende punten, dan zal men bijna overal met geringe afwijkingen dezelfde verhalen terugvinden. Het groote belang hiervan mag niet onderschat worden; de geschiedvorscher

dient in elk geval kennis te nemen van hetgeen de bevolking omtrent haar eigen herkomst meent te weten. Dat hier en daar afwijkingen voorkomen, kan ons niet verwonderen. De bevolking toch is niet *en masse* opgetrokken, maar groepsgewijs en op verschillende tijden. Het ligt dus voor de hand, dat verhalen over herkomst en verleden niet volkomen eensluidend zijn. Ook zullen de verschillende groepen wel van verschillende streken afkomstig zijn.

In het „Resumé" [1]) wordt vermeld de afstamming van de Lampongers uit Sepoetih Toelang Bawang: „families, die door het gebergte trokken, zouden de streken aan de Semangka-baai hebben bevolkt".

Vanwaar nu zijn die lieden gekomen volgens den Lamponger zelf?

Van groot belang hiervoor is een op boomschors geschreven document in het bezit van den ouden penghoeloe, landraad-adviseur te Kota Agoeng. Volgens zijne verklaring en die van anderen is dit het eenige stuk van dezen aard, dat in Semangka bestaat. Het moet een afschrift zijn van een origineel, dat zich in Menangkabau bevindt. [2]) Het is geschreven met Arabische karakters, ziet er vrij goed onderhouden uit, al zijn hier en daar de letterteekens eenigszins onduidelijk geworden, zoodat het tamelijk veel moeite kostte dit te ontcijferen. Het stuk is een djimat of talisman van den goeden ouden penghoeloe en het geldt als een groote eer, dit stuk onder de oogen gehad of aangeraakt te hebben. In verschillende doeken gewikkeld bracht hij het kostbare document bij mij, door welk feit mij de eer te beurt viel, in zijne familie als saudara te worden opgenomen.

Om het m.i. groote belang van dit stuk heb ik het in zijn

---

1) Resumé's van het onderzoek naar de rechten, welke in de gouvernementslanden op Sumatra op de onbebouwde gronden worden uitgeoefend, 2e druk, Batavia, Landsdrukkerij.

2) In de kampong Dalom (Kroë) moeten nog meerdere van dergelijke afschriften zijn.

geheel doen afschrijven, om het daarmede voor goed aan de vergetelheid te ontrukken.

Bovenaan bevindt zich een groot zegel met het volgende inschrift:

Soeltan Seri Maharadja Alip Soeltan Chalifatoellah jang memerintah bertachta keradjaan didalam negeri Menangkabau segala machloek (i. e. manoesia) radja-radja.

Vervolgens begint de tekst:

Moela pertama asal oesoel moela dibilang katoeroenan Melajoe Lampong terseboet jang toeroenan asal moelanja Ratoe Hadji moela djadi ia bernama anak Ratoe Karatoen anak ratoe dahoeloe toeroen ia jang moela toeroen dari Pagaroejoeng jang kedoea toeroen Ratoe Poejang Toean di Lampong namanja ialah Poejang emak itoe jang toeha anaknja nama Poejang Toean toendoenan dan anaknja jang tengah nama Poejang Ratoe berdjalan di way dan adiknja bernama Poejang Ratoe Njaroepa dan jang boengsoe bernama Poejang Ratoe Baloengoeh ia asal moelanja Lampong; kemoedian maka tersioe (?) asal paksi empat anak olēh poejang jang empat itoe inilah asalnja Lampong toeroen dari Pagaroejoeng. Asal sebab bernama Lampong saja tanah Lampong lagi zaman dahoeloe kala lagi mengapoeng² boekit roepanja kelihatan dari Pagaroejoeng itoe moela paksi empat tēmpoe zaman itoe selaloe gadoeh djoega karana berboeatkan pangkat toeha karana pada zaman itoe beloem lagi ada igama ada igama boeda namanja selaloe gadoeh, sebab masing-masing mengakoe toeha dahoeloe djadi masing-masing tiada maoe alah mengakoe jang toeha djoega kapalang djoega. Maka tatkala itoe datanglah perintah dari Pagaroejoeng menjoeroehkan anaknja jang toeha segala pergi di tanah Lampong akan memerintah antara segala poejang-poejang di Lampong maka zaman itoe datanglah anaknja Ratoe Pagaroejoeng itoe namanja Jang dipertoean Radja Sakti berdoea mamaknja jang bernama Toeankoe Maharadja Lila akan memerintah segala poejang di Lampong. Maka sampai

di Lampong pasisir barat Way Kroë namanja maka doedoek disitoe maka segala poejang-poejang koempoel mengadap² serta berdjandji² satia kalamoellah bëtjara koeda segala poejang Lampong mengakoe akan mengikoet sebarang perintahnja sampai anak tjoetjoenja maka kadoedoekannja ratoe segala poejang-poejang hartinja ikoetan Poejang emak sampai kapada anak tjoetjoenja demikian hal kaadaan Lampong ini maka Poejang emak itoe beranak emak orang inilah Paksi emak inilah asal segala perbatin-batin Lampong ini maka batin-batin itoe matjam-matjam kadoedoekan ada pangkat toeha ada pangkat moeda jang toeha lain pakiannja jang moeda lain pakiannja. Adapoen paksi jang di tanah oeloean itoe iboe segala paksi jang di tepi laoet karana tanah oeloean itoe tanah asal moela djadi jaïtoe sekala Berak namanja Balasa ka Pampang namanja Tjambay tiada berdjoendjoeng namanja nama tanahnja Kambahang.

Batoe Berak itoelah tanah Lampong moela djadi asal Lampong segala ini asal disitoe moela djadi segala orang Lampong.

Adapoen segala paksi Semangka itoe masing-masing keloearnja ada dari sitoe ada dari sini jang dari Oelok Pandan paksi Benawang Way Nipah dari Soekoe Ngarip dari Ranau Baloengoeh dari Kenali itoe dari paksi empat di Semangka paksi djoega Boernay Tandjoeng Baringin dari Kroë kampong Dalom kaloear dari Toeankoe Maharadja Lila asal memboeat ini Semangka. Adapoen Semangka ini lagi zaman dahoeloe kala lagi hoetan rimba raja lagi bernama Poematang Agoeng oetan raja namanja. Tiba-tiba Toeankoe bertapa di Boekit Pesagi bertemoe boeah masagi nama boeah Semangka dibelahnja kaloear ajërnja mentjoetjoer membelah tanah memoetoeskan goenoeng mengalir kalaoetan mendjadi ajër besar ia bernama ajër Semangka inilah baroe bernama Semangka hilanglah nama Poematang Agoeng. Maka Toeankoe itoe doedoek di tepi laoet Semangka itoe maka laloenja Toeankoe itoe meminta orang di Way Kroë kapada anak

soedaranja namanja Jang dipertoean Maharadja Sakti ratoe segala hamba ra'iat jang di oeloean maka Jang dipertoean itoe menjaboet anak-anaknja paksi empat itoe di kasihkan panggawai di Semangka serta beberapa hamba ra'iatnja dan beberapa mantri jaïtoe doea belas mantrinja doea hoeloebalang empat wazirnja mengikoet Toeankoe Maharadja Lila di Semangka.

Inilah hal ihwalnja tetapi zaman itoe di Djawa ada soeltan bangsa igama maka segala Lampong pergi di Djawa siba bergoeroe membatja sahadat serta minta nama masing-masing dapat nama ada kemas ada pangēran ada dalom ada batin ngambēhi ada karia ada radēn ada emas dan matjam-matjam.

Dapat pakian ada pajoeng ada badjoe ada tjelana ada kepiah.

Maka inilah pendapatan dari Djawa Banten Soeltan Moelana Hasanoeddin bin Soeltan Abdoelrahman.

Maka Soeltan itoelah asal dari Arab ia pergi di Djawa menolakkan segala Djawa Banten kerena tēmpoe itoe di Djawa lagi zaman boeda namanja maka itoelah asalnja. Tamat.

Bismillah moela pertama asal oesoel moela-moela dikata ingatan Lampong moela Djawa sebab pakian Lampong dari Djawa pakian paksi pajoeng empat gobir pakian tiker kain pakai balē-balē ajēr pakian koersi berdjalan di soengsoeng rakat mana kala bimbang jang lain-lain bolēh pakai tetapi koerang tiada tjoekoep pakian Bandar doea belas begitoe djoega tetapi tida bolēh sama pakian.

Paksi pakian panggawa apa idzin bandarnja itoelah pakiannja orang ketjil pakian apa-apa dan panggawanja maka itoelah atoeran jang siba Djawa di Banten maka djika ia tida siba di Banten pakiannja bagimana pengasih toeankoe jang di Kroë sadja itoelah pakiannja.

Djika anak radja-radja Pagaroejoeng jang mendjadi di Lampong apa-apa pakian radja² Melajoe bolēh di pakainja.

Adapoen pakian toeankoe asal radja-radja Pagaroejoeng itoe serba koening pajoeng toedjoeh gobir tiker kain pakian bertoembah menderangan kiri kanan bertjaboet pedang berpajoeng pandji-pandji berboera ada berbali poentjak persada sebelas pangkat pakian noebat noepiri bergendong pandjang maka segala itoe bolēh dipakai segala anak radja-radja asal anak radja asal Pagaroejoeng segala paksi tiada bolēh pakē bagitoe kerana kadoedoekan segala paksi itoe kadoedoekan wazir adapoen bandar pasirah itoe kedoedoekan mantri panggawa itoe hoeloebalang.

Demikianlah atoeran Lampong oeloe dan ilirnja. Adapoen Semangka ini lagi dahoeloe empat paksi Benawang Way Nipah Ngarip Baloengoeh doea belas bandar I Kaloembajan II Napal III Pertiwi IV Poetih V Badak VI Limau VII Boeway Toergak VIII Boeway Njata IX Kaloengoe X Talagening XI Pekon Balak XII Sanggi XIII Radja Basa XIV Way Kerab XV Betoeng mendjadi empat paksi doea belas bandar ada mengatakan empat belas bandar satoe djoendjom Lampong asal dari Kroē satoe djoendjom Djawa asal dari Djawa makai djoendjom Lampong asal memboeka Lampong ini Toeankoe dari Pagaroejoeng djoendjom Djawa itoe wakil dari Djawa mengertinja djoendjom itoe radja demikianlah atoeran Lampong ini kami lihat didalam boekoe Toeankoe Jang dipertoean Maharadja Sakti anak Toeankoe Maharadja Alip Soeltan Pagaroejoeng radja segala radja-radja dahoeloe kala 214.

Maka kami toelis ini boekoe soepaja djangan segala anak tjoetjoekoe tersalah maka kami soerat mendjadi ingatan segala atoeran ini soepaja orang ketjil dan besar tahoe di asal oesoelnja dan soepaja tahoe asal terbitnja djangan terlanggar bahasanja kepada segala toeha batinnja.

Adapoen bahasa ini kepada segala batin lain kepada orang ketjil lain kepada segala radja-radja lain dan atoeran roemah segala batin-batin lain dan atoeran sebatin-batin lain sebatin sebelah oeloean lebih besar pangkatnja kepada segala

sebatin sebelah pasir laoet ini kerana segala batin laoet ketjil segala paksi-paksi bolēh mengasih djoeloek kerana paksi itoe soedah mendapat idzin dari Toeankoe di Pagaroejoeng kerana haknja Lampong itoe anak orang satoe kalau begitoe satoe darah hartinja kerana tida ada abdi (i. e. boedak) seperti orang timoer banjak matjam-matjamnja.

Eene verklaring van het breedsprakige document moge volgen: Ratoe Hadji van Pagaroejoeng (Sumatra's Westkust) wordt genoemd als de stamvader. Diens zoon Ratoe Karatoen, ook geheeten „Ratoe Poejang Toean di Lampong" verliet Pagaroejoeng en trok naar het zuiden. Hij had vier zoons:

1. Poejang Toean toendoenan, de oudste;
2. Poejang Ratoe berdjalan di way;
3. Poejang Ratoe Njaroepa;
4. Poejang Ratoe Baloengoeh.

De vier zoons woonden in Kroë en deden niets dan voortdurend ruzie onder elkaar maken over de kwestie wie den voorrang onder hen had. Om aan deze onderlinge twisten een einde te maken, zond de sultan van Menangkabau twee familieleden naar Lampong, n. l.:

1. Jang dipertoean Radja Sakti, den zoon van Ratoe Pagaroejoeng;
2. Toeankoe Maharadja Lila, den oom van den vorigen.

Toen deze aangekomen waren (pasisir barat Way Kroë), hadden ze eene samenkomst met de vier vorstenzoons; deze zwoeren een duren eed, dat het voortaan pais en vreê tusschen hen zou zijn „sampai anak tjoetjoenja". Deze stammen dus rechtstreeks af van den sultan van Menangkabau, den in het zegel genoemden Soeltan Seri Maharadja Alip en werden paksi (anak radja) genoemd. Deze vier paksi gingen niet zelf naar Semangka, noch hunne oudste zoons; alleen de jongeren met den titel o. a. van batin, welke ook te onderkennen waren aan hunne kleeding.

Kroë is dus de eigenlijke bakermat; de oorspronkelijke stammen werden aldaar verjaagd en de vorstenzonen uit Pagaroejoeng vestigden er zich voor goed, n.l. in de streken Batoe Berak, Soekau, Kembahang en Kenali.

Semangka wordt ook in vier stammen verdeeld: de afstammelingen van den paksi van Batoe Berak vestigden zich in Benawang (kampong Negeri), die van Soekau in Way Nipah (oorspronkelijk Beloe) met kampong van denzelfden naam, die van Kembahang in Ngarip (kampong Padang Ratoe) en die van Kenali in Baloengoeh (kampong Kagoengan). Verder hadden zich nog lieden gevestigd in Boernai Tandjoeng Baringin, n. l. de afstammelingen van Toeankoe Maharadja Lila. Deze beschouwen zich als de eigenlijke stichters van Semangka; zij zouden de anderen begiftigd hebben met allerlei betrekkingen: penggawai, mantri, hoeloebalang, wazir; tot op heden echter wordt dit door de anderen niet toegegeven en beweren zij uit eigen beweging hierheen te zijn gekomen.

Verder wordt in het stuk vermeld, dat van uit Pagaroejoeng gezien de Lampongs zich voordeden als een op het water drijvende berg (lampong beteekent: op het water drijvend) en dat de vorstenzonen bij hunne aankomst in deze streken de „Igama Boeda" d.z. de Hindoes aantroffen.

Niet lang na hunne vestiging gingen verschillende Lampongers naar Banten (siba) tot het verkrijgen van titels (pangĕran, radĕn enz.) en eereteekenen. De toenmalige sultan was Moelana Hasanoeddin bin Soeltan Abdoelrahman (gestorven omstreeks het jaar 1570). Hij was van Arabië uit op Java gekomen om de Hindoes te verdrijven en onderwierp de Lampongs met omliggende streken. De traditie beschouwt hem als de eerste Moslimsche vorst van Banten [1]).

Het volgende gedeelte handelt over de adat: de vorsten-

---

1) Zie over dezen vorst het proefschrift van Raden Dr. Hoesein Djajadiningrat, Critische beschouwing van de Sadjarah Bantĕn, p. 193 en verder het register i. v. Hasanoeddin.

zonen van Pagaroejoeng met hunne nakomelingen droegen alleen de hun toekomende eereteekenen, de anderen die van den sultan van Banten. Tot op heden wordt daaraan streng de hand gehouden. Matigt zich de een de rechten van den ander aan, dan geeft dit aanleiding tot hevige twisten. Zoo herinner ik me, dat voor korten tijd een van de kamponghoofden zich het recht van de Bantensche adat aanmatigde: „pakai balē-balē ajēr", zooals het in het document genoemd wordt. Een hevig verzet was het gevolg, een handgemeen bijna, dat alleen door tusschenkomst van het Bestuur kon worden voorkomen.

Aan het slot wordt de indeeling nog eens herhaald: vier stammen of stamvolken (ook paksi genoemd), weer onderverdeeld in twaalf (later vijftien) marga's onder leiding van een bandar [1]).

In den tijd van de aanraking met Banten kwam daarbij nog des sultans plaatsvervanger over het geheele gebied, de djindjem [2]), zelf ook een vorstenkind, meestal een zoon, dien de sultan gaarne ver van zich afzag. Zijn standplaats was Boernay of Broenai in den uitersten noordwesthoek van de Semangkabaai, een dorp, dat in 1883 ook geheel is weggevaagd.

Verder wordt nog gesproken over de taal en de huizen, aan welke onderscheidingen ook nu nog streng wordt vastgehouden. Treedt men toch het huis van een Lamponger binnen, dan kan men dadelijk weten van welke toeroenan hij is.

Als een belangrijk feit geldt nog het jaartal „dahoeloe kala 214", volgens onze tijdrekening begin negende eeuw. Wel komt dit verdacht voor; het staat echter duidelijk vermeld.

---

1) In het adatrecht van Nederlandsch-Indië vraagt Prof. van Vollenhoven naar deze bandars; het zijn margahoofden, elders pasirahs genaamd.

2) Na de komst van de Compagnie verdween dit ambt. De laatste djindjem, gehuwd met een Lampongsche vrouw, stierf te Broenai.

Het trof me, toen ik eenigen tijd geleden door bemiddeling van den Resident der Lampongsche Districten aanteekeningen voor opstellen over Bengkoeloe [1]) onder de oogen kreeg, dat daarin als oudste pojangs der bevolking van Balik Boekit (Kroë's bovenlanden, vanwaar de paksi van Semangka stammen) vier vorstenkinderen van Pagaroejoeng (Menangkabau) werden genoemd, die — na de oorspronkelijke stammen te hebben verjaagd — zich voor goed vestigden: de eerste in Kenali, de tweede in Batoe Berak, de derde in Kembahang, de vierde in Soekau.

Dit stemt overeen met het in ons document vermelde. Zij troffen daar — zegt Westenenk — twee volksstammen aan: de Toemi en de Boda (men denkt dadelijk aan Buddha). Ook hier zwierf rond de in de Lampongsche overleveringen nog steeds voortlevende Seroenting Sakti met den bijnaam van Si pahit Lidah: Bittertong. Hij had de macht alles wat hem weerstond in steen te doen veranderen.

Zoo vindt men langs het pad naar Semangka den z.g. Batoe Kelasa.

Voor dezen weg vraagt de schrijver attentie! Welnu, deze weg is voortgezet en is betrekkelijk nauwkeurig na te gaan. Wel zijn hier niet zoovele kenteekenen overgebleven als in Kroë, maar enkele toch zijn bekend, zijn zelfs voor de bewoners van Semangka voorwerpen van eerbied en vrees. De weg houdt hier bovendien nog niet op, maar wordt voortgezet — steeds langs de kust — naar Telok Betong, Kalianda, Sekampong en Toelang Bawang. [2])

In Semangka heb ik slechts drie versteende voorwerpen aangetroffen, welke als het werk beschouwd worden van Si Pahit Lidah.

---

1) Verzameld door den tegenwoordigen Resident van Benkoelen L. C. Westenenk; sedert in druk verschenen in de notulen van het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen, deel LIV, 1916, aflevering 2.

2) Verdere onderzoekingen heb ik hiernaar echter niet kunnen instellen.

De eerste zijn twee versteende karbauwen aan het strand in den uitersten noordoosthoek van de Semangkabaai, de laatste is een steenen slang bij de kampong Pakoe aan het zuidelijk gedeelte van het oosterstrand. Hier is Bittertong dus langs gegaan.

Enkele verhalen zijn hier over hem in omloop, maar over het algemeen weet men weinig over hem. Zoo zou hij eens dicht langs het oosterstrand gevaren zijn in een prauw voorbij de toenmalige marga Badak. Juist vierde men daar een kampongfeest en toen hij eenige meisjes bij zich riep en deze daarop geen antwoord gaven uit vrees voor den vreemdeling, deed hij ze allen omkomen.

Overblijfselen heb ik daar echter niet aangetroffen.

Reeds spoedig na hunne komst in deze streken kregen de bewoners aanraking met Banten [1]) De reden hiervan zou gelegen zijn in een verdrag, dat de Sultan van Menangkabau had gesloten met dien van Banten, omdat het voor de Lampongers zeer lastig was, voeling te houden met hun voormaligen vorst, die in Pagaroejoeng troonde. Ter bevestiging van dit verdrag zond eerstgenoemde vorst een „tikar rotan" naar Banten. Bovendien behoefde de Lamponger Bantens hulp niet alleen voor het verkrijgen van titels, waarop hij nog heden verzot is, maar ook tegen roovers, zoowel van buiten (zeeroovers uit Palembang en Billiton) als uit deze streken zelf, nl. van de Aboengers uit Kota Boemi, die als zeer krijgshaftig bekend stonden, en hier kinderen en allerlei goederen kwamen stelen. Dat de Bantenners hiervan vooral om de pepercultuur handig gebruik maakten, zooals elders in de residentie o. a. door het verleenen van pijagems e. d. ligt voor de hand. Spreekt men hier echter van pijagems, zooals van der Tuuk er eenige heeft gepu-

1) Het komt me niet noodig voor, de verdere geschiedenis uitvoerig te behandelen. Ik verwijs hiervoor, behalve naar het boek van Broersma en de daar genoemde litteratuur, nog naar het Tijdschrift voor het B. B., afleveringen Januari tot en met April 1916.

bliceerd in het Tijdschr. Bat. Gen. deel XXIX. dan kent de bevolking hiervan zelfs het bestaan niet. Slechts enkelen weten het, maar deze hebben het van elders gehoord. Ook hier werden de hoofden gewonnen door allerlei titels, die tot op heden in gebruik zijn gebleven. Zond men van hier afgezanten naar Banten, dan geschiedde het vaak, dat vrouwen volgden; de kinderen van deze, verwekt door den Sultan of zijne vorstelijke familie, kwamen later in deze landen terug. De afstammelingen daarvan zijn niet weinig trotsch op hunne afkomst en ontleenen daaraan tot op heden een niet gering overwicht. Een van hen is Pangeran Sangoen Ratoe, het tegenwoordig hoofd van de kampong Padang Ratoe. Verschillende voorwerpen, door zijne voorvaderen van den Sultan ten geschenke ontvangen, bewaart hij met grooten eerbied, als „harta poesaka", o.a. pajongs, krissen, aardewerk en enkele mooie stoelen. Het recht van gebruik van de pepadon kent men hier minder.

De begeerte naar peper bracht niet alleen de Bantenners, maar ook de O. I C. tot deze landen. Hare bemoeienissen dateeren van 1682, toen de koopman van der Schuur naar dit gewest trok om de levering van de peper voor de Compagnie te verzekeren. Andere kapers kwamen evenwel op de kust, niet alleen Palembangers, maar in 1687 was de Compagnie genoodzaakt, tegen de Engelschen op te treden, die heimelijk in de Semangkabaai vielen, om de bevolking over te halen de peper aan hen te leveren. Krachtig trad de Compagnie niet op; het bleef bij eene vestiging van enkele soldaten te Boernay in den N. W. hoek van de Semangkabaai. In het midden van de 18e eeuw vertoonden de Engelschen, gebruik makend van den verwarden toestand der Bantensch-Lampongsche zaken en de Bantensche troonopvolging, zich wederom in de Semangkabaai. Een krachtiger optreden van de Compagnie was noodig en in 1751—1752 werd het verzet der Bantenners beteugeld, al bracht dit den

Lampongers geenszins een krachtige hulp. Allerwege werden deze overvallen en afgezet, hetgeen de geheele 2e helft der 18e eeuw voortduurde. Vooral de Aboengers lieten zich in dien tijd in al hun moord- en roofzucht gelden.

„Wanneer de Lampongsche Districten", zegt Broersma — „in de 19e eeuw nog een droevigen aanblik bieden, dan zijn de rechtstreeksche oorzaken daarvan te zoeken in de tweede helft der 18e eeuw, periode van wanbeheer en wanorde, van verzuim en verwaarloozing".

Eerst Daendels bracht in 1808 rechtstreeksch bestuur, daarna Raffles, die verklaarde, dat de Lampongs eene onderhoorigheid van Banten vormden. Het land bleef echter in beroering; het was een toevluchtsoord voor misdadigers en politieke bannelingen, woelingen en onlusten waren aan de orde van den dag.

Raden Intan, later zijn zoon Raden Intan Kesoema en kleinzoon, eveneens Raden Intan geheeten, waren de grootste woelwaters van dien tijd.

Dat Raffles, die bij zijn vertrek uit Batavia alle archiefstukken op de Lampongs betrekking hebbende, had medegenomen, plannen had met deze streken in het algemeen en met Semangka in het bijzonder, blijkt uit verschillende gegevens. [1]) Na het herstel van het Nederlandsch gezag in 1816 heeft hij veel moeite gedaan het goed recht van Engeland op deze streken erkend te zien en van Benkoelen [2]) uit heeft hij krachtdadige pogingen daartoe in het werk gesteld. In elk geval wilde hij een havenplaats in Semangka hebben, omdat de Engelsche handel daaraan behoefte had en straat Soenda daarvoor zeer gunstig was gelegen.

---

1) Zie Bijdr. T. L. en V. van N. I. 1899: Raffles' bezetting van de Lampongs in 1818 door P. H. van der Kemp.

2) Onder het Engelsch tusschenbestuur had men 4 presidentschappen onder een president-gouverneur, rechtstreeks ondergeschikt aan den gouverneur-generaal te Calcutta. De Lampongs ressorteerden o. a. onder Benkoelen.

Hij zag veel toekomst in Semangka; vandaar uit zou hij den nederlanders gemakkelijk concurrentie kunnen aandoen. In 1801 was de Semangka-baai reeds door Campbell opgemeten, terwijl Raffles zijne rechten op deze landen baseerde op gefingeerde overeenkomsten met de inlandsche hoofden. Gelukkig echter wilden deze zelf dit niet erkennen.

Het onderhandelen met Commissarissen-Generaal moede, deed Raffles in Mei 1818 den resident van Kroë, Garling, vergezeld van eenige soldaten, het Lampongsch gebied betreden (Raffles agit, mais ne raisonne pas, zegt Bernard van Saksen-Weimar).

Te Semangka aangekomen, trachtte hij met goede woorden niet alleen, doch ook met opium, [1]) de hoofden voor zich te winnen.

Naar aanleiding hiervan kreeg du Bois — de latere groote resident der Lampongs — last zich naar Semangka te begeven. Bij zijne komst waren de Engelschen gevestigd te Tandjoengan, terwijl ze intusschen moeite deden ook eene vestiging in Koeloembajan (aan de oostzijde van de Semangkabaai, geheel in het zuiden) te verkrijgen. Het slot van de bemoeiingen van du Bois en de klachten onzer regeering tegen Raffles' gedragingen was, dat door het bestuur van Bengalen aan Commissarissen-Generaal werd medegedeeld, dat aan Raffles last was gegeven tot ontruiming van Semangka, waarvan de stichting van Singapore het gevolg was.

Dat echter ook na de ontruiming door de Engelschen, de toestanden in Semangka nog treurig waren, blijkt wel

1) Vroeger gebruikten de hoofden van Semangka veel opium; tegenwoordig niet meer. De laatste verbruiker, een inwoner van de kampong Pajoeng, leverde voor korten tijd geleden zijn vergunningsbewijs in, onder mededeeling, dat hij het niet meer gebruikte. Reeds du Bois sprak hierover in zijn rapport dd. 2 Juni 1818. „De hoofden van het district Semangka zijn een soort van menschen, welke zoo volstrekt verslaafd zijn aan het gebruik van opium, dat zij bij gebrek aan dien (hetwelk zeer dikwijls het geval is) alles zouden opofferen om het te verkrijgen".

uit eene nota van du Bois [1]) van het jaar 1831, waarin hij wees op de verregaande ongeregeldheden, welke zich de hoofden van het district Bineawang (afdeeling Semangka) veroorloofden; de vroeger in die afdeeling, te Bornai geplaatste — in 1828 ingetrokken — militaire bezetting van een onderofficier en twaalf man was „veelmaals door hen geschonden geworden" en eindelijk opgeheven „uit hoofde van de onmogelijkheid om aan hunne aanvallen het hoofd te bieden". Tengevolge daarvan trotseerden bedoelde hoofden alle gezag van het gouvernement; hunne onderwerping achtte du Bois volstrekt noodig, zou dat gezag ooit over de Lampongs geëerbiedigd worden.

Een en ander was het gevolg van het wederom optreden van Raden Intan en het tactloos en minder goed optreden van het Europeesch bestuur, waarbij nog kwam, dat het Gouvernement met bekrompen middelen moest werken. De smokkelhandel had een onrustbarenden omvang aangenomen. Du Bois, die intusschen in 1829 resident was geworden, drong aan op eene expeditie, hetgeen in 1832 geschiedde onder leiding van den kapitein Hoffman, den waarnemenden secretaris van het gewest. Hij sneuvelde in Semangka en de expeditie had niet het gewenschte succes. Eerst in 1834 werd Raden Intan verbannen. Een civiel en militair gezaghebber werd in dit jaar over de Lampongs aangesteld, nadat du Bois was overleden. Het verzet in Semangka echter was nog niet den kop ingedrukt; eerst in 1856 kwam daaraan een einde door de groote expeditie onder Waleson. In 1857 werd het burgerlijk bestuur ingevoerd; in Semangka bleef evenwel tot 1866 een officier op den militairen post.

Sintsdien hebben zich weinig moeilijkheden meer voorgedaan; wel heeft nog de z.g. Poegoengstreek langen tijd een kwaden naam gehad, maar dit bleef beperkt tot het ageeren van enkele individuën, zooals er in elke samenleving voorkomen. Ook hieraan is echter een einde geko-

1) Zie E. B. Kielstra in Ind. Gids 1888.

men sedert de ter dood veroordeeling van den beruchten moordenaar Depati en door intensievere regelingen van het Bestuur.

III

Landbouw en Nijverheid

Er is misschien geen onderwerp van bestuurszorg, waarover in den loop der tijden de meeningen zoo verdeeld zijn geweest en dat meer kritiek heeft verwekt dan de landbouw in de Lampongsche Districten. Zonder de bijzonderheden en de lijdensgeschiedenis daarvan nog eens in den breede uit te meten — door meer bevoegde handen is dit reeds geschied — kan men toch zonder gevaar van mistasten wel zeggen, dat ontegenzeggelijk daarbij groote fouten zijn begaan. Toch is m. i. ook de toestand weer niet zoo donker als ze dikwijls pleegt te worden afgeschilderd. De groote fout is geweest dat de landbouw werd begonnen zonder voorafgaand onderzoek van den bodem en plaatselijke omstandigheden en het kon wel niet anders of in vele gevallen moest dit uitloopen op tegenslag en mislukking. Gaat hierbij het Gouvernement niet geheel en al vrij uit, de groote schuldige is de Europeaan, die in den regel afging op den schoonen schijn, zich liet verlokken door den grooten roep van de Sumatra-gronden en zijn gezond verstand verdoezelde door allerlei schitterende, maar denkbeeldige voorstellingen. Toch heeft het niet aan waarschuwingen ontbroken. Waren niet reeds de geologische onderzoekingen van Verbeek gepubliceerd? Bestonden daar niet verschillende rapporten van ambtenaren, rapporten, waarvan de oudste reeds uit de 18e eeuw dateeren? Dit alles ging echter den begeerigen tot hun eigen schade voorbij!

In de laatste jaren is dit onderzoek steeds voortgegaan en al kwam het — zooals ik reeds zeide — te laat, toch zal het nog veel kunnen goedmaken van hetgeen vroeger werd verwaarloosd. De groote stoot hiertoe heeft gegeven de Zuid-

Sumatraspoorweg, welke gegevens verlangde voor de eventueele vooruitzichten van den landbouw. Plaatselijke opnamen werden verricht en verschillende grondmonsters onderzocht. En nu moge het waar zijn, dat niet altijd de resultaten van wetenschappelijk onderzoek den Europeeschen planter bereiken — deze blijven bovendien dikwijls lang uit en zijn dan nog verscholen in tijdschriften, welke de planter niet leest, terwijl ook de geleerden zelf het in vele gevallen onderling niet eens zijn — toch zal hieruit voor hen veel belangrijks zijn te putten, vooral nu de resultaten in den lateren tijd dikwijls populair en praktisch worden bekend gemaakt. En bovendien nog — gesteld het geval, dat zij er geen gebruik van wenschten te maken, omdat zij de betrouwbaarheid ervan betwijfelen — dan nog hadden zij voorzichtiger moeten zijn en met meer zorg hunne gronden uitkiezen, al hadden zij daarbij hun licht slechts ontstoken bij den Inlander, die dikwijls een zeer goeden kijk heeft op de gesteldheid van den bodem.

Dat over een en ander meer wordt uitgeweid dan misschien in verband met dit opstel noodig schijnt, vindt zijn grond hierin, dat het waarschijnlijk zijn nut heeft hierop nog eens met nadruk te wijzen, nu het te verwachten is, dat binnen afzienbaren tijd Semangka uit zijn isolement zal geraken. Deze streek is nu nog de eenige, die niet in het verkeer over land is opgenomen; twee zware weggedeelten verhinderen dit voorshands en al heeft ze eene 14 daagsche bootverbinding met Telok Betong en Batavia, toch kan het niet anders of het in orde brengen van den grooten landweg zal Semangka eerst recht aan zijne afgeslotenheid ontrukken. Nu het intusschen vaststaat, dat binnen afzienbaren tijd met dit werk begonnen zal worden, kan het m.i. niet anders of hiermede wordt een nieuw tijdperk voor Semangka ingeluid, dat het voor goed zal ontrukken aan achterlijkheid en domheid niet alleen, maar ook het zal maken tot een van de belangrijkste, zoo niet de belangrijkste afdeeling van dit gewest,

eene voorspelling, die alleszins gerechtvaardigd schijnt door de gunstige ligging en de gesteldheid van den bodem.

De regeeringsorganen werken niet vlug, maar het zal niet ver beneden de waarheid zijn, wanneer gezegd wordt, dat over twee à drie jaren het werk gereed en de verbinding tot stand zal zijn gebracht en het is daarom juist nu het geschikte oogenblik om de fouten nog eens te overwegen, die elders bij den landbouw zijn begaan. Het is toch te voorzien, dat de Europeesche landbouw zich hier zal gaan vestigen. Twee perceelen zijn reeds uitgegeven, terwijl de laatste maanden verschillende aanvragen binnenkwamen. Ook hierbij wordt weer de oude fout begaan: zonder eenig onderzoek wordt maar een stuk aangevraagd, geen ter zake kundige wordt gezonden, geen grondmonsters worden genomen, die toch — zoo dit wordt gevraagd — wel door het Departement van Landbouw zullen worden onderzocht. Door een en ander zou tenminste eenige zekerheid verkregen worden en heeft men minder kans later voor groote teleurstellingen te staan.

Het is echter verre van mij door dit waarschuwend woord den groot-landbouw-ondernemer af te schrikken. Integendeel! Hoe meer Europeesche landbouw, hoe beter dit voor eene streek geacht moet worden. Waartegen echter wel dient gewaarschuwd, is het maar roekeloos aanvragen zonder eenige kennis van plaatselijke toestanden. Wel ben ik er van overtuigd, dat dit niet tot even groote teleurstellingen zal leiden als elders zijn ondervonden, maar ook hier is waakzaamheid vereischt. De gronden zijn van superieure kwaliteit, vooral in de bovenstreken, maar volstrekte zekerheid bestaat daaromtrent niet, aangezien nog geen volledig onderzoek heeft plaats gehad.

Het belangrijkste product voor Semangka is wel de peper; niet alleen, dat daarvan groote hoeveelheden worden uitgevoerd, maar ze behoort tot de beste en meest geliefde soorten op de markt.

Reeds eeuwen lang is dit het aantrekkingspunt voor deze streken geweest en al was vroeger door minder georganiseerde toestanden de opbrengst niet zoo groot als tegenwoordig, belangrijk voor deze landen is de peper altijd geweest. Zoo werd in 1759 van uit Semangka uitgevoerd 1332 bahra of 3996 pikol, in 1780 800 bahra of 2400 pikol en in 1786 slechts 175 bahra of 525 pikol. [1]) Vergelijken we daarmede b.v. de cijfers van 1912 en 1915 in welke beide jaren 40.000 pikol werd uitgevoerd, dan is het wel duidelijk, dat de beteekenis van dit product tegenwoordig veel grooter is dan vroeger, vooral wanneer men de bovenmatig hooge prijzen daarbij in aanmerking neemt. De Lamponger houdt dan ook van deze cultuur; ze veroorzaakt hem weinig moeite en levert groote winsten op. De pepercultuur is dan ook de geweldige factor in het volksvermogen. Op bladzijde 183 van zijn werk bespreekt Broersma den invloed van de pepercultuur voor de algemeene welvaart in dit gewest en waarschuwt voor het denkbeeld, dat „de" Lamponger rijk zou zijn door de peper. Voor streken op de armere gronden moge dit opgaan, maar zeer zeker zijn er gedeelten, waar de Lamponger gezegd kan worden het goed te hebben, dank zij de peper, waaronder ik in de eerste plaats Semangka zou willen rekenen. Over de andere gedeelten kan ik niet oordeelen, maar het wil me voorkomen, dat eerst na een zeer nauwkeurig onderzoek kan worden uitgemaakt, in hoeverre de cultuur van belang is voor het gewest in zijn geheel en welke de voordeelen zijn, die de bevolking daarvan trekt. Broersma echter baseert zijne conclusie slechts op enkele gegevens, waartegen m. i. een waarschuwend woord wel op zijn plaats is. [2])

---

[1]) Zie Broersma, hoofdstuk Landbouw.

[2]) Op last van den Resident der Lampongsche Districten is ten behoeve van de ambtenaren zelve een onderzoek gelast naar het belang en den omvang van deze cultuur; afdeelingsgewijze zal dit geschieden.

Wil men het belang van de peper voor de Lampongsche Districten vaststellen, dan dient men wel in het oog te houden het verschil van soort van gronden in de verschillende gedeelten; wat bv. geldt voor Telok-Betong, zal weer niet gelden voor Semangka en hetgeen vaststaat voor gronden in Kalianda, zal weer in het geheel niet opgaan voor Sepoetih en Toelang Bawang. Een nauwkeurig onderzoek zou een en ander kunnen uitmaken en aangezien dit nog niet heeft plaats gehad — in elk geval nog niet beëindigd is — zal voorshands ook nog geene conclusie, geldend voor het geheel, kunnen worden getrokken.

Het eenige officieele gegeven, wat heden den onderzoeker ten dienste staat, is de in het boek van Broersma op bladzijde 175 gegeven berekening van den Assistent-resident van Sepoetih Toelang-Bawang. Nog afgezien van de vraag of deze den juisten toestand weergeeft, geldt deze berekening slechts voor een bepaald gedeelte van het gewest, bestaande uit armeren grond. Volgens bedoelde berekening zou een bezitter van 4000 à 5000 boomen daarvan een jaarlijksch inkomen hebben van 150 à 200 gulden. Voor Semangka zouden deze cijfers eenvoudig belachelijk laag zijn! Neen, zooals we reeds deden uitkomen, de kwestie van het belang van de peper voor den Lamponger wordt niet in een vloek en een zucht opgelost; langeren tijd moet men daarvoor onder de bevolking vertoeven, zooals bijna uitsluitend voor een bestuursambtenaar mogelijk is. Ook deze zal in den beginne om den tuin geleid worden, maar langzaam — zeer langzaam — zal hij wel achter de waarheid komen en een juist inzicht krijgen. Verzekerd kan men er van zijn, dat een Lamponger niet de juiste inlichtingen verstrekt aan den eersten den besten Europeaan, bevreesd als hij is voor verhooging van zijne belasting en voor invoering van nieuwe regelingen. [1]) De bestuursambtenaar — zegt Broersma — laat zich bedriegen door den gulden schijn, neen! meergenoemde auteur laat zich

[1]) Zie hierover Coomans: Tijdschrift B. B. April 1915, pag. 243.

om den tuin leiden door de matigheid van den Lamponger, eene matigheid, welke niet voortkomt uit armoede, maar welke hem aangeboren is en welke hem ertoe brengt de verdiende gelden aan heel andere dingen dan uiterlijke praal te besteden. Wel houdt hij ervan bij bepaalde gelegenheden goed voor den dag te komen, maar zijne dagelijksche levenswijze is zeer eenvoudig. Is bij ons de rijke hollandsche boer anders? Het zou te ver voeren dit alles hier te behandelen; eene afzonderlijke studie zou evenwel alleszins de moeite loonen.

Maar genoeg. Keeren we tot Semangka terug. De verspreiding van den peperaanplant is vrij algemeen. Wel komen geene groote tuinen voor, maar aanplant heeft toch — op enkele uitzonderingen na — over de geheele afdeeling plaats. Het grootste aantal, dat een eigenaar bezit, is 3000 boomen, [1]) terwijl slechts 5 Inlanders in de geheele afdeeling zoo gelukkig zijn. Verreweg de meeste Lampongers hier hebben kleine tuinen van 200 à 400 boomen.

Volgens de zielenregisters voor 1916, welke met de grootst mogelijke nauwkeurigheid zijn opgemaakt en welke voor den belastingaanslag voor bedoeld jaar hebben gegolden, bedraagt het aantal boomen in Semangka:

Naam van het onderdistrict	vruchtdragend	niet vruchtdragend
Semangka	330239	154608
Poetih Doh	300026	146140
Poegoeng	146959	147114
Totaal	777224	447862

Totaal aantal boomen: 1225086

[1]) Onder boom wordt verstaan steunboom, met drie peperranken

Neemt men aan, dat op een bahoe ongeveer 1000 dadaps [1]) staan — een bepaald cijfer is niet te geven — dan zouden de in gebruik genomen gronden eene oppervlakte beslaan van ongeveer 1225 bahoe; van deze uitgestrektheid zijn 447 bahoe beplant met jonge ranken, die nog geen vrucht dragen, zoodat als productief beschouwd mogen worden naar schatting ongeveer 777 bahoe. Of er in de eerstvolgende jaren uitbreiding zal plaats hebben, is moeilijk te zeggen; van te veel wisselvallige factoren is dit afhankelijk.

De uitvoercijfers van de laatste 10 jaar volgens de opgaven der douaneambtenaren, welke nu eenmaal niet den ganschen uitvoer aan zich zien voorbijgaan en welke cijfers dus veilig vrij wat hooger kunnen worden gesteld, zijn de volgende:

Jaar	Hoeveelheid in K.G.	Uitgevoerd naar
1905	920312	Batavia.
1906	1410937	id.
1907	2106502	id.
1908	1462812	id.
1909	919681	id.
1910	2027329	id.
1911	1348319	Telok Betong, Rotterdam, Palembang en Batavia.
1912	1364274	Batavia
1913	1235162	id.
1914	2135925	id.
1915	1973012	Batavia en Telok Betong.
1916	1534583	id. id.

Uit deze cijfers blijkt ten duidelijkste, dat de peper voor den Inlander — al krijgt hij hiervan lang niet alles in handen,

[1]) Volgens den landbouw-leeraar Korenhof staan op een bahoe 1750 dadaps.

zooals later nog zal blijken — toch nog altijd een belangrijke factor is voor zijne inkomstenberekening. Wel zijn de prijzen nog al aan schommeling onderhevig (tot voor enkele dagen bedroeg de prijs bijna 50 gulden per pikol), toch zal niemand kunnen ontkennen, dat voor Semangka dit product een rijke bron van inkomsten is en — naar we hopen — in de toekomst zal blijven.

Rekent men daarbij nog de vele andere inkomsten (koffie, copra, rijst enz.), dan moet het iedereen duidelijk zijn, dat de bewoner van Semangka niet alleen een goed, maar zelfs een zeer ruim bestaan heeft. Armoede is — trouwens waar in Indië zou men die kennen, zooals die zoo schrijnend dikwijls in westersche landen wordt gevoeld — hier dan ook zeer zeker onbekend.

Gaan we aan de hand van het vorenstaande na, welke voordeelen de inwoner van Semangka trekt van de peper, dan is het volgende daarvoor van belang. Nemen we voor onze berekening b.v. den uitvoer van het jaar 1915, welke volgens officieele opgave 32500 pikol bedraagt, welke we dus naar aanleiding van het zoo juist medegedeelde gerust op 40.000 pikol kunnen ramen; stellen we den prijs per pikol op 30 gulden (gedurende 1915 en 1916 is deze bijna steeds hooger geweest), dan komen we dus voor 40.000 pikol op 40.000 × 30 = *f* 1200.000, *een millioen, twee ton.*

Wat gebeurt met dit geld? Gaan de Chineesche handelaren en andere tusschenpersonen met het grootste gedeelte van de winst strijken of is dit alles voor den Inlander? Zeer zeker niet. Coomans vertelt in zijn rapport, dat bij de bijeenkomst, in Mei 1914 gehouden met eenige peperplanters uit de Way Lima en de Poegoeng, bleek dat door het stelsel van voorschot ongeveer vijftien gulden per pikol aan den peperplanter komt en dat hij daarvan nog de vracht naar Telok Betong moet betalen. Broersma's ingesteld onderzoek gaf eveneens 15 gulden, wanneer de marktprijs was 25 gulden en geen voorschot werd genomen; is er

wel voorschot genomen, dan blijft den Lampongschen planter maar 13 gulden. Na aftrek der productiekosten blijft er slechts 8 gulden per pikol over, verminderd nog met de vracht. [1])

Gerust kunnen we deze cijfers voor Semangka gunstiger stellen, maar nemen we ze ook voor deze streken aan, dan beteekent dit voor den Lamponger nog eene inkomst van 40.000 × 15 = 600.000 gulden, *zes ton*. [2])

Niet ontkend kan dan ook worden, dat het een rijke bron van inkomst is, vooral wanneer men daarbij bedenkt, hoe weinig de Inlander ervoor te doen heeft en hoeveel andere middelen naast de peperteelt hem nog ten dienste staan om aan den kost te komen. Want daar moet m. i. de Lamponger steeds op uit zijn om naast deze cultuur ook andere te bevorderen, zooals in Semangka bv. den sawahbouw. Peper is en blijft toch een artikel, dat te veel aan schommelingen en wisselingen onderhevig is en te veel afhankelijk van een ver verwijderde markt, geheel buiten den invloed en het gezichtsveld van den Lamponger, dan dat hij zich met een gerust hart alleen op deze cultuur zou kunnen verlaten. Vijf en twintig jaar geleden waren de prijzen zoo laag, dat op vele plaatsen tuinbezitters geen heil meer zagen in het plukken en bereiden. In het begin van den grooten Europeeschen oorlog kon men op een gegeven oogenblik peper voor spotprijzen krijgen. Een dergelijke toestand kan zich bij dit speculatief product opnieuw voordoen, zoodat in deze streken het Bestuur dan ook den sawahbouw op alle mogelijke wijzen poogt aan te moedigen. Wel beweert Broersma, dat iedere cent

---

[1]) Deze berekening van Broersma is niet duidelijk. Van die 25 gulden gaat dus — wanneer geen voorschot is genomen — eerst 10 gulden af (waarvoor?), daarna 7 gulden productiekosten en nog de vracht. Zijn daarbij niet de productiekosten tweemaal berekend? En krijgt een planter, die wel voorschot neemt, maar twee gulden minder?

[2]) De overige zes ton is voor de enkele tusschenhandelaren en geldschieters. Voorwaar een echte woekerwinst! Mij is bv. bekend, dat een Chineesch tusschenhandelaar bij eene enkele zending peper 20.000 gulden verdiende.

voor irrigatie in de Lampongsche Districten onnut besteed is en voor sommige streken moge dit waar zijn, maar er zijn ook gedeelten en daaronder neemt Semangka eene eerste plaats in, welke daarvoor uitermate geschikt zijn.

Keeren we thans terug naar de reeds genoemde berekening voor de productiekosten van een pikol peper, opgemaakt door den Asistent-resident van Toelangbawang, welke voor een gemakkelijk overzicht in zijn geheel worde opgenomen. Daarbij is aangenomen een tuin op normalen grond, groot 75 × 40 depa, waarop 1350 ranken zijn uitgeplant. De levensduur wordt gesteld op 14 jaar.

1e en 2e jaar opbrengst	. . . .				nihil.
3e jaar opbrengst	. .	± 0.50	pikol	verkoopbare	peper.
4e id. id.	. .	± 3	id.	id.	id.
5e id. id.	. .	± 8	id.	id.	id.
6e id. id.	. .	± 13	id.	id.	id.
7e id. id.	. .	± 18	id.	id.	id.
8e id. id.	. .	± 25	id.	id.	id.
9e id. id.	. .	± 25	id.	id.	id.
10e id. id.	. .	± 18	id.	id.	id.
11e id. id	. .	± 10	id.	id.	id.
12e id. id.	. .	± 5	id.	id.	id.
13e id. id.	. .	± 2	id.	id.	id.
14e id. id.	. .	± 0.50	id.	id.	id.
	Totaal	± 128	pikol	verkoopbare	peper.

In verband met ziekten of andere nadeelige factoren wordt de productie in ronde cijfers gesteld op 100 pikol.

Aankoop grond		nihil
Plantklaar maken (kappen en branden)	*f*	35.—
Aankoop 1350 dadapstekken	„	40.50
Aankoop 1350 peperstekken	„	33.75
Plantloon dadapstekken	„	13.50
id. peperstekken	„	13.50
Onderhoud eerste 4 jaar (160 dagen × *f* 0.75 per dag)	„	120.—
id. tweede 4 jaar (120 dagen × *f* 0.75 per dag)	„	90.—

Overig onderhoud (100 dagen × f 0.75 per dag)	f 75.—
Snoeien der dadap, 6 maal gedurende het bestaan	„ 81.—
Plukloon en verdere bereidingskosten à f 0.40 per zak (vormende 5 zakken één pikol verkoop), voor 100 pikol (zie boven)	„ 200.—
Totaal . .	f 702.25

De productiekosten per pikol voor den ondersteldeu tuin bedragen dus f 702.25 : 100 = ± f 7.

Daar echter niet alle tuinen in zoo gunstige omstandigheden verkeeren als bovenbedoelde, wordt gemiddeld gesteld voor de productiekosten van een pikol peper f 8. Waar niet gewerkt wordt met ingehuurde krachten, zijn deze kosten natuurlijk geringer.

Tot zoover de opgave van bedoelden bestuursambtenaar. Toetsen we deze berekening eens aan de gegevens en ervaring opgedaan in Semangka, dat door elkaar genomen ongeveer $^1/_5$ of $^1/_6$ van den geheelen peperuitvoer levert, welke omstandigheid door Dr. Broersma geheel is verwaarloosd. Volgens de berekening van bedoelden assistent-resident zou een tuin van 1350 ranken in 14 jaar 128 pikol peper opbrengen, na aftrek wegens ziekte en andere oorzaken van verlies teruggebracht op 100 pikol. Dit zou dus per jaar zijn $\frac{128}{14}$ = ruim 9 of $\frac{100}{14}$ = ruim 7 pikol. Van 1350 ranken trekt men dus per jaar ruim 7 pikol peper of per rank $\frac{700}{1350}$ = ongeveer $^1/_2$ kati. Houden we eens aan deze opgave vast, dan zouden we voor Semangka krijgen — het aantal vruchtdragende ranken afgerond op ± 800.000 stellende — 800.000 × $^1/_2$ = 400.000 kati of 4000 picol peper. Zien we echter naar de werkelijke opbrengst van die 800.000 ranken, dan merken we op dat er niet vier duizend, maar ± veertig duizend picol is uitgevoerd, waaruit zeer gemakkelijk de conclusie te trekken is, dat een rank niet $^1/_2$, maar 5 kati per jaar zou opbrengen. En inderdaad,

volgens de gehouden onderzoekingen, getoetst aan de meeningen van betrouwbare Inlandsche ambtenaren en particulieren, kan gerust worden vastgesteld, dat een peperrank hier 4 à 5 kati per jaar oplevert. [1]) En dit is niet de kwestie van één jaar; onder die 800.000 toch zijn boomen, die voor de eerste maal vrucht dragen; er zijn er echter ook, die in de grootste bloeiperiode verkeeren, terwijl andere weer het einde van hun leven naderen. In geen geval zijn dit dus alle boomen, die in hun 8e en 9e levensjaar zijn, den leeftijd, waarop zij volop vrucht dragen. Deze cijfers verschillen wel veel met die van de overige gedeelten der residentie; maar eerstens zijn de gronden van goede kwaliteit en in de tweede plaats weet ik niet of de opgaven elders goed gecontroleerd zijn. Zoo wordt voor Sepoetih-Toelang Bawang slechts $^1/_2$ kati per boom opgegeven; voor de Way Lima rekent men gewoonlijk één kati. Zonder hiervoor volstrekte zekerheid te hebben, meen ik—in elk geval voor de Way Lima—deze cijters als te laag te mogen aannemen. Ook hier zou het aantal vruchtdragende boomen met den uitvoer vergeleken dienen te worden. [2]) In Broersma's boek wordt nog Marsden (einde 18e eeuw) aangehaald, die ongeveer tot dezelfde conclusie komt als de assistent-resident; a priori meen ik echter aan deze verouderde gegevens al zeer weinig waarde te moeten hechten. Marsden dan berekent van 1000 ranken gemiddeld 404 pond, Engelsche ponden, in Hollandsche uitgedrukt ruim 363 pond of ruim

[1]) Een mijner voorgangers berekende enkele jaren geleden, dat de opbrengst van een boom bedroeg gemiddeld 1 kaleng of ruim 14 kati per boom. Zoo vond ik nog eene berekening van 1903, waarbij de opbrengst van 333 boomen bij een prijs van ƒ 30 per picol berekend werd op ƒ 1200.— Dit zou ook ongeveer 14 kati per boom zijn. Dit komt zeer zeker voor, maar als gemiddelde kan men het onmogelijk aannemen. Hissink (1901) beweert, dat de peper bij een prijs van ƒ 8.— per picol in Semangka reeds loonend is.

[2]) Van betrouwbare zijde vernam ik dan ook, dat bijv. bij den belastingaanslag in de Way Lima wordt gerekend naar 3 kati per boom; in vergelijking daarmede is 4 à 5 kati per boom voor Semangka niet te hoog.

290 kati; dat wordt dus per rank $\frac{290}{1000}$ = ongeveer 0.3 kati, dus nog minder dan de berekening van den assistent-resident.

Zooals reeds vroeger vermeld werd, blijft de peper een onzeker product. Bovengenoemde opgaven gelden dan ook alleen voor bepaalde perioden en in normale omstandigheden. Semangka heeft echter in den loop der tijden weinig te lijden gehad van ziekten en andere plagen, zooals dat bijv. in Kalianda het geval is geweest. Alleen worden soms verwoestingen aangericht door olifanten en wilde zwijnen, terwijl de rijpe vruchten gegeten worden door de „boeroeng kĕling". In het algemeen ook zijn hier de productiekosten lager dan opgegeven is voor Sepoetih-Toelang Bawang, zoodat ook in dit opzicht Semangka in gunstige omstandigheden verkeert. De volgende berekening moge een en ander verduidelijken, waarbij ik voor een gemakkelijk overzicht de opgave uit het Sepoetihsche op den voet volg. We nemen een tuin op normalen grond, groot 75 × 40 depa, waarop 1350 ranken zijn uitgeplant. De levensduur wordt — al is deze in Semangka wel langer — in overeenstemming met de berekening van den assistent-resident op 14 jaar gesteld.

1e en 2e jaar opbrengst		....	nihil			
3e	jaar	opbrengst....	± 4	pikol	verkoopbare	peper.
4e	id.	id.	± 24	id.	id.	id.
5e	id.	id.	± 64	id.	id.	id.
6e	id.	id.	± 104	id.	id.	id.
7e	id.	id.	± 144	id.	id.	id.
8e	id.	id.	± 200	id.	id.	id.
9e	id.	id.	± 200	id.	id.	id.
10e	id.	id.	± 144	id.	id.	id.
11e	id.	id.	± 80	id.	id.	id.
12e	id.	id.	± 40	id.	id.	id.
13e	id.	id.	± 16	id.	id.	id.
14e	id.	id.	± 4	id.	id.	id.
		Totaal	± 1024	pikol	verkoopbare	peper.

In verband met ziekten of andere nadeelige factoren — zooals we reeds zagen in Semangka weinig voorkomend — wordt de productie in ronde cijfers gesteld op 1000 pikol.

Aankoop grond	nihil
Plantklaar maken (kappen en branden) . . .	*f* 100.—
Aankoop 1350 dadapstekken	„ 60.—
id. 1350 peperstekken	„ 50.—
Plantloon dadapstekken	„ 13.50
id. peperstekken	„ 13.50
Onderhoud eerste 4 jaar (160 d. × *f* 0.75 p.d.) . .	„ 120.—
id. tweede 4 id. (120 d. × „ 0.75 p.d.) . .	„ 90.—
Overig onderhoud (100 d. × „ 0.75 p.d.) . .	„ 75.—
Snoeien der dadap, 6 maal gedurende het bestaan	„ 81.—
Plukloon en verdere bereidingskosten à *f* 0.40 per zak (5 zakken is één pikol verkoop) voor 1000 pikol	„ 2400.—
Totaal	*f* 3003.—

De productiekosten per pikol van den ondersteldeu tuin bedragen dus *f* 3003 : 1000 = ruim *f* 3.

Hierbij moet men nog bedenken, dat de opbrengst normaal en de kosten zeer zeker hoog zijn berekend; in den regel zal een Lamponger geen *f* 3003 in de 14 jaar of ongeveer *f* 215 per jaar ten behoeve van zijn tuin van 1350 ranken gebruiken. Op grond van het voorgaande meenen we te mogen vaststellen, dat een peperplanter zelf minstens *f* 15 per pikol van zijn product trekt. Gerust kan dit hooger gesteld worden.

Over de plantwijze, den pluk, de bedrijfskosten en den handel in dat product moge thans nog eene korte verhandeling volgen. [1])

Bij het aanleggen van een nieuwen tuin kiest men een stuk bosch uit en let daarbij vooral op de grondsoort. Dat

[1]) Eene algemeene beschrijving hierover vindt men in het werk „De pepercultuur in de Buitenbezittingen", samengesteld bij het Encyclopaedisch Bureau, pag. 32 vlg.

dit van groot belang is, moge hieruit blijken, dat op sommige terreinen de boomen van 10 tot 20 jaar vrucht dragen, terwijl men op andere plaatsen — zoo men daar plantte — om zoo te zeggen geen vrucht zou plukken. Zoo zijn er bv. gedeelten aan den voet van den Tenggamoes (bij de kampongs Kagoengan en Oemboel Boeah), waar de bevolking niet wil planten, terwijl ze terreinen, dichter bij zee gelegen, daarvoor uitkiest. Het meest geliefd zijn de gronden, bestaande uit zware, donkerroode klei. Voor den aanleg kiest men hellende terreinen, zoodat zonder verdere bemoeienis de afwatering geregeld en de grond niet te vochtig wordt.

Is men zoover gevorderd, dan gaat men over tot

1° het zg. *ngoesi* (Jav. *babat*, Mal. *tĕbas*) d.w.z. het weghalen van struikgewas en laag hout van onder de groote boomen. Voor den aanleg van een tuin gebruikt men meestal een stuk van 50 depa in het vierkant; een man kan in 8 of 10 dagen met bedoeld werk klaar zijn.

2° het zg. *noear* (in Sepoetih Toelangbawang zegt men *nocaw*), bestaande in het vellen van de groote boomen. In 14 à 20 dagen is dit doorgaans afgeloopen.

Nu volgt:

3° het zg. *naredoh* (in S. Toelangbawang *ngaroenggoh*), bestaande uit het kappen der takken van de boomen en het bij elkaar brengen hiervan. Na deze bewerking wacht men 1 à 2 maanden totdat het hout goed droog is en men daarna kan overgaan tot:

4° het zg. *njoeah* (algemeen Lampongsch), d. i. branden, met welk werk meestal slechts één dag gemoeid is en door den Lamponger zelf geschiedt in tegenstelling met de vorige bewerkingen, welke meestal aan Bantammers uitbesteed worden. Dit gaat onder *toeloeng menoeloeng* van buren en familie; hun loon is een gratis maaltijd.

5° het zg. *meroen* (algemeen Lampongsch), d.w.z. het verzamelen en verbranden van het overgebleven hout, boomwortels enz., welk werk 12 tot 20 dagen vereischt.

Hierna gaat men meestal over tot het planten van de padi, hetgeen geschiedt met een plantstok, veelal door Lampongsche jongens en meisjes in onbetaalden dienst, hetgeen in 1 à 2 dagen gereed is. Vóór, soms ook na dit padiplanten, wordt:

6o de dadap uitgezet, de stekken der steunboomen waarvoor de Lamponger het liefst *dadap doeri* gebruikt. Zij worden op afstanden van 2.50 M. ongeveer van elkaar geplant; dit zijn meestal jongere stekken, welke men $1^1/_2$ à 2 jaar laat groeien, voordat men den peperstek uitzet; gedurende dien tijd wordt het terrein gebezigd voor den rijstbouw. Het planten geschiedt in rechte lijnen, terwijl men op een terrein van 40 depa in het vierkant ongeveer 700 dadaps kan planten. Zijn de dadaps voldoende groot (de peperstekken worden zelden tegelijk met de steunboomen uitgezet), dan kan men overgaan tot:

7° het planten van de peperstekken, waarbij twee methoden in zwang zijn:

a. het *nanem lanak* (algemeen Lampongsch) en

b. het *nanem tjarang*, Mal. *tanam tjangkokan*.

De onder a genoemde is een jonge tak, die zich met eigen wortels aan den steunboom heeft gehecht. De loot wordt ter lengte van 2 of 3 geledingen afgesneden en de wortels voorzichtig van den steunboom losgemaakt, terwijl men de tjangkokan, onder b genoemd, op de volgende wijze verkrijgt. Van een één- of tweejarige plant wordt een der ranken naar beneden gebogen (Lamp. *ngrindok*) en zoodanig in een geul geplaatst, dat het topeinde buiten den grond uitsteekt.

Het gedeelte, dat onder den grond komt, is door lichte wringing vooraf gekneusd. Na verloop van 20 à 30 dagen heeft deze rank wortel geschoten en wordt de aldus verkregen stek van den eigenlijken stam afgesneden. Dit werk wordt meestal door den Lamponger zelf verricht.

Daarna volgt:

$_0$8 het zg. *netak* (S. Toelangbawang: *ngedjoekoek*), d. i. het wieden der tuinen, hetgeen bij goed onderhoud iedere drie maanden moet geschieden, maar lang niet altijd plaats vindt. Meestal wordt dit uitbesteed aan Bantammers. Heeft de dadapboom een bepaalde lengte gekregen, dan gaat men over tot:

9° het zg. *moenggom* (S. Toelangbawang: *netoek*), d. i. het toppen, doorgaans op een hoogte van 4 depa van den grond; de dadap is dan ongeveer 2 à 3 jaar oud. Ook worden dan alle takken, die zich op en om dien afgeknotten top bevinden, afgeslagen, aangezien anders de peperplant te veel schaduw (Lamp. *hindom*) zou krijgen en zijn groeikracht zou verminderen.

Dit is vrij gevaarlijk werk en wordt meestal uitbesteed aan Bantammers. Hoe hooger de rank — zegt men — hoe meer vrucht.

Men onderscheidt twee oogsten per jaar nl. den vooroogst (*lada penjelang*) en den grooten oogst (*lada moesim*), waarvan de eerste tegenwoordig niet veel meer te beteekenen heeft.

De voorpluk valt meestal in de maanden April tot Juni (de peper in de kuststreken bloeit het eerst, in de bovenlanden is ze meestal later), terwijl de groote pluk plaats heeft van Augustus tot December. Deze maanden kan men als gewone norm aannemen. In November is de pluk meestal afgeloopen, al wordt er in die maand en in December nog wel met de booten afgevoerd. (Zie „De pepercultuur in de Buitenbezittingen", pag. 35).

Voorzoover ik heb kunnen nagaan, vallen de oogsten in de overige gedeelten van de residentie ook in deze maanden.

Vroeger werd ook witte peper uitgevoerd; dit is steeds minder geworden en in de laatste jaren werkt hier niemand meer zijn peper tot witte om. Alleen in 1916 werd weer uitgevoerd. Verder schijnt dit nog op kleine schaal te geschieden in het Sepoetihsche.

Voor den pluk maakt men meestal gebruik van Bantamsche werkkrachten, wier betaling soms met een gedeelte van den oogst plaats heeft. De koelie ontvangt dan van elke vijf zakken geplukte trossen één zak als loon. In andere gevallen wordt *f* 0.30 tot *f* 0.40 per zak aan plukloon betaald. Dit geschiedt meestal op verder afgelegen plaatsen (o. a. Poegoeng, Poetih Doh). Is de streek zoo ver gelegen, dat Bantamsche koelies er schaarsch zijn, dan helpen wel Lampongers mede; deze krijgen dan $^1/_3$ van den oogst, de tuineigenaar zelf $^1/_3$. Dit komt echter zelden voor, aangezien tegenwoordig voldoende koelies van Java oversteken.

Het transport blijft nog duur; zoo wordt b.v. van de Poegoeng naar Kota Agoeng, een afstand van ruim 20 paal, *f* 4 per pikol betaald. Met de boot wordt verder bijna alle peper naar Batavia vervoerd voor *f* 0.60 per pikol, waar voor den afzender nog bijkomt *f* 0.25 voor het laden in Kota Agoeng en het lossen te Tandjong Priok. Soms wordt ook de peper per zeilprauw naar Batavia vervoerd, hetgeen *f* 1 per pikol kost. Daar dit echter duurder is dan het bootvervoer, geschiedt dit zelden van de hoofdplaats uit; wel uit de zuidelijker gelegen streken Poetih, Limau, Pertiwi en Koeloembajan).

Bij den handel speelt het voorschottenstelsel een groote rol.

Zelfs dient ruilhandel vermeld te worden. Javanen o. a. krijgen goederen van handelaren te Kota Agoeng in commissie, gaan de kampongs rond en ruilen deze goederen tegen peper welke ze vervolgens van de hand doen aan de handelaren. Dat de goederen geruild worden tegen eene hoeveelheid peper, die daarmede niet in verhouding staat, behoeft wel geen betoog. In dat opzicht kent men den smaak van den Lamponger. Voorschotten worden verder op twee wijzen verleend, welke men de behoorlijke en de onbehoorlijke zou kunnen noemen. De behoorlijke wijze is deze,

dat een handelaar een bepaalde som voorschiet aan een tuineigenaar, welke dan later peper moet leveren tegen den marktprijs, verminderd met *f* 0.50. Niet alle handelaren doen aldus, terwijl niet alle tuineigenaren zich die weelde kunnen veroorloven. Sommigen zijn niet zoo gelukkig en verkoopen hun peper op de volgende wijze. De opkoopers trekken de kampongs rond en koopen daar de over zooveel maanden te leveren peper op voor *f* 1.50 de kaleng (7 kaleng is één pikol), dat is dus *f* 10.50 de pikol. Krijgt de tusschenhandelaar het product dus reeds voor lagen prijs, bij de levering knoeit hij nog met het gewicht, zoodat een pikol in de binnenlanden somtijds 130 kati en meer weegt. Het komt dus eigenlijk hierop neer, dat de peperbouwer voor zijn pikol slechts *f* 8.— krijgt. Dergelijke gevallen komen voor, maar de Lamponger wordt verstandiger en op krachtige wijze geholpen door het Bestuur is het wel mogelijk op den duur dit euvel te doen verdwijnen. Ieder weet echter hoe moeilijk het is een Inlander te voeren naar zijn eigen voordeel en heil.

Uit het voorgaande blijkt wel, dat de Lamponger nog niet die voordeelen trekt, welke hem rechtens toekomen. De vraag kan dus gesteld worden, evenals Broersma in zijn werk doet: is het niet mogelijk, dat de Lamponger meer voordeelen uit den peper haalt, dat de buitenmatige winsten voor den tusschenhandelaar verdwijnen, dat de belangrijke bron van inkomst behouden blijft voor den planter? Zeer zeker kan hierin in het algemeen zeer veel verbeterd worden o. a. door het bestrijden van de peperziekten, het uitschakelen van de voorschotten door bemiddeling van de Lampongsche bank en het instellen van eene verplichte keuring (Broersma, pag. 186 en 187). Voor Semangka zou het instellen van een filiaal van de Lampongsche bank of andere instelling en het inrichten van een eenvoudige peperbeurs voldoende zijn. Daar zouden gewaarmerkte weeginstrumenten moeten worden geïnstalleerd. De peperplanter

moet rechtstreeks zijn peper daarheen brengen en verhandelen. Het gewicht is dan verzekerd en hieruit alleen zal hij dus al voordeel trekken.

De kwestie is echter, dat hij vrij moet staan van zijne voorschotten. Het Bestuur is er op uit een en ander tot stand te brengen en gaat dit in vervulling, dan zal de Lamponger daarvan de groote voordeelen ondervinden. [1])

Naast de pepercultuur is als tweede punt voor den Inlandschen landbouw van belang de s a w a h b o u w.

Niet alleen is deze tegenwoordig reeds van groote beteekenis voor Semangka, maar in de toekomst zal ze, bij eene goede regeling, nog van veel grooter belang kunnen worden, ja, zelfs moet Semangka de streek worden, welke haar overvloed zal moeten vervoeren naar andere deelen van de residentie, welke daaraan behoefte hebben en waarvan de Europeesche ondernemingen zeer zeker wel het grootste gedeelte zullen verbruiken.

Hoewel gegevens omtrent deze teelt eenigszins vaag zullen moeten zijn, meenen we toch aan de hand van verschillende onderzoekingen een tamelijk zuiver beeld daarvan te kunnen geven.

Noemen we eerst weer eenige cijfers. Uitvoer heeft niet plaats, wel invoer. Hoeveel deze bedroeg, moge blijken uit het volgende staatje:

Jaar	Hoeveelheid	Vanwaar afkomstig
1905	237 pikol	Batavia.
1906	278 id.	id.

1) Eenigen tijd geleden ging een Rebanger naar Batavia en daar hij koffie had en geene verplichtingen tegenover geldschieters, ried het Bestuur hem aan deze zelf naar Batavia mede te nemen en te verkoopen. Thuisgekomen was hij verrukt over den hoogen prijs en de betrekkelijk geringe onkosten, die hij te betalen had gehad. Zulke voorbeelden wekken en kunnen niet nalaten ten slotte invloed uit te oefenen.

Jaar	Hoeveelheid	Vanwaar afkomstig
1907	257 pikol	Batavia
1908	478 id.	id.
1909	675 id.	id.
1910	467 id.	id.
1911	913 id.	id.
1912	1389 id.	id.
1913	2090 id.	id.
1914	3173 id.	id,
1915	9018 id.	id.
1916	8619 id.	id.

Een opklimmende reeks is duidelijk waar te nemen, welke verband houdt met de toename der bevolking. Het invoercijfer voor 1915 wijkt af van het gewone, maar dit is hieraan toe te schrijven, dat in bedoeld jaar sawahaanleg in het westelijk gedeelte bijna onmogelijk was door de zware bandjirs in het Semoeoengsche en door het onpractisch aanleggen door de bevolking van de waterwerken; bovendien was het jaar 1914 een voordeelig peperjaar. Wat is nu eenvoudiger voor den Lamponger dan in zulk een geval overbodig werk maar te laten rusten en te zeggen: ik heb genoeg aan de peper verdiend; het is toch niet meer dan billijk, dat ik mijn sawah dit jaar maar eens niet bewerk. Het is een gewoon verschijnsel, dat hij, wanneer hij van zijn sawah een oogst heeft gehad, voldoende voor 2 jaar voor hem en de zijnen, hij het tweede jaar zijn sawah rustig laat liggen.

Rekenen we, dat Semangka jaarlijks 40.000 pikol rijst noodig heeft, dan zien we voor het jaar 1913 dat slechts $^1/_{20}$ van de verbruikte rijst van buiten af werd ingevoerd, voor 1914 wordt dit bij een verbruik van 45000 pikol (in verband met de bevolkingstoename) nog slechts $^1/_{15}$ en voor 1915 — geen gunstig jaar in dat opzicht — is de verhouding nog $^1/_5$ en $^4/_5$.

Deze cijfers zijn zeer verblijdend, wanneer men bedenkt hoeveel gronden, bij uitstek voor sawahs geschikt, nog braak liggen.

Voor 1915 werd het aantal ladangs gesteld op 1896, in beslag nemend 480 bahoe en het aantal sawahs op ongeveer 3000 met eene oppervlakte van 1500 bahoe. [1])

Stelt men de opbrengst per bahoe van een droog rijstveld op 5 pikol rijst en van een nat rijstveld op 20 pikol per bahoe dan krijgt men als rijstopbrengst uit Semangka zelf 32400 pikol; telt men daarbij de ingevoerde 9640 pikol, dan komt men tot 42040 pikol, hetgeen niet veel van de werkelijkheid afwijkt.

Uit de opgegeven cijfers blijkt verder nog, dat de oppervlakte in beslag genomen door sawahs bijna 3 maal zooveel bedraagt als dat der ladangs. De bewoner van Semangka is dan ook geen ladanger, waarbij men nog heeft te bedenken, dat de ladangs niet worden aangelegd alleen om der rijst wille, maar hoofdzakelijk om daarop later pepertuinen aan te leggen. Alles wat dan ook kan dienen om den sawahbouw te bevorderen, behoort met beide handen te worden aangegrepen. Gelukkig is hiervan het hoogere bestuur overtuigd en zal het niet lang meer duren — indien de Regeering in deze nuttige aangelegenheid maar toetast — of door de bemoeienissen van den tegenwoordigen resident, die een warm voorstander van een en ander is, zal de eerste spade voor een waterwerk dicht bij de hoofdplaats Kota Agoeng in den grond worden gestoken. Daarbij zal gebruik gemaakt worden van de z.g.

---

1) De Lamponger legt meestal ladangs aan van 100 depa (175 M). in het vierkant; dit is een stuk, dat hij behoorlijk alleen met zijn gezin in orde kan brengen. Voor sawahs heeft men een anderen maatstaf; men rekent met *bidangs*. Een *bidang* heeft als kleinste eenheid de *petak*. Dit is een klein gedeelte van zeer verschillende afmetingen. In de Way Lima rekent men hiervoor een stuk van 6 × 12 M. Deze afmeting komt hier ook voor, soms zelfs kleinere, maar in de meeste gevallen grooter, zoodat wel petaks van 20 × 40 voorkomen. Een maat is hiervoor nietentnsv ja ae geven.

„matrassendammen" die alleszins voldoende zijn en tevens het voordeel hebben niet zoo duur te zijn. [1]) Deze dam zal een complex van 800 bahoe kunnen bevloeien, het gedeelte rondom de hoofdplaats Kota Agoeng, gevat tusschen de rivieren de Way Djelai en de Way Madja. Het ligt in de bedoeling van het Bestuur in verschillende andere riviergebieden dergelijke dammen aan te leggen. De bevolking werkt samen voor den aanleg van de noodige werken (aanbrengen van steenen, hulp bij den aanleg e. d.). Over eenige jaren zullen aldus ettelijke duizenden bahoes kunnen worden bevloeid.

Hiermede ben ik als vanzelf gekomen op de vraag of de sawahbouw dan wel de ladangbouw dient te worden bevorderd.

Voor Semangka is maar één antwoord mogelijk: *de sawahbouw*.

Geheel Semangka is daarvoor om zoo te zeggen geschikt. Slechts in het Pematang-Sawahsche en op Poelau Taboean leent de gesteldheid van den bodem er zich niet voor; overal elders wel.

Broersma adviseert voor algeheele afdanking van den sawahbouw; iedere aanleg van bevloeiingswerken zou een kostbare overdaad zijn. Ik kan deze meening in het minst niet deelen. [2]) Natuurlijk zou het dwaas zijn sawahs aan te leggen op gronden, die er totaal of zelfs maar zeer matig voor geschikt zijn — technische adviezen moeten dit uitmaken —, maar waar ze wel geschikt zijn, gebruik ze er daar voor. Wil iemand een pepertuin aanleggen en eerst ladangen, laat hij dan gerust zijn gang gaan.

Maar in het algemeen is de Lamponger van Semangka een sawahbewerker. Wel gebruikt hij vreemde werkkrachten,

---

1) Zie over deze „matrassendammen" het tijdschrift „De Waterstaatsingenieur" van Augustus 1914, no. 4, tweede jaargang.

2) Broersma zegt: „Wie adviseert tot bevordering van den sawahbouw en daarvoor 's Lands gelden zou willen zien gebezigd, houdt geen rekening met de feiten van het heden en van het verleden", (p. 148).

Bantammers e. a., maar bij de pepercultuur is dit eveneens het geval en niemand zal er toch aan denken deze cultuur als een vreemde te beschouwen. Zijne werktuigen zijn primitief, maar ook dit is geen reden om aan te nemen, dat hij liever ladangt dan sawahs aanlegt. Broersma haalt een voorbeeld aan van het districtshoofd te Tarabanggi, dat zeven jaar sawahs had aangelegd en slechts tweemaal geoogst. Ik besprak dit met enkele ambtenaren, maar deze vonden dit meer dan natuurlijk en beweerden, dat hij zijn sawahs even goed op het strand had kunnen aanleggen of boven op den Tenggamoes. In dergelijke streken — in Tarabanggi schijnt bovendien de bodem zanderig te zijn — moeten natuurlijk geene sawahs aangelegd worden; daar moet alle arbeid vergeefsch zijn. Te voorkomen zal zijn, dat alle krachten aan de peper- en koffiecultuur gewijd worden en de sawahbouw wordt verwaarloosd, al is dit verleidelijk voor den Lamponger, daar de pepercultuur zooveel minder inspanning vordert. Het Inlandsch bestuur, de hoofden en bevolking moeten van het groote nut van den sawahbouw overtuigd worden. Daarbij komt, dat dit gewest er een is, dat meer rijst kan produceeren dan voor eigen behoefte noodig is. Dit groote voordeel springt te meer in het oog, daar het in het geheel nog niet zeker is welke de gevolgen van den grooten wereldbrand voor deze landen zullen zijn; het zou toch niet onmogelijk zijn, dat zij in de toekomst aangewezen waren op eigen voedingsmiddelen. Waarom zou — ook al breken deze donkere tijden niet aan — niet alles in het werk gesteld worden om dit zoo nuttige voedingsmiddel in overvloedige mate te doen voortbrengen? En dat de Lampongs daarin zooden kunnen voorzien, ja, zelfs Semangka alleen zou daartoe in staat zijn, moge uit eene oppervlakkige berekening blijken. De oppervlakte van Semangka beslaat ruim 400.000 bahoe, waarvan het vorig jaar ongeveer 1500 bahoe in gebruik was voor sawah; het aantal gronden, geschikt voor sawahs, is ont-

zettend groot en al is dit moeilijk met zekerheid vast te stellen, toch zullen we ver beneden de waarheid blijven, wanneer we dit eens een oogenblik stellen op 20.000 bahoe. Is de opbrengst van 1500 bahoe 30.000 pikol, dan zouden we dus krijgen 30.000 × $13^1/_3$ = 400.000 pikol. [1]) De geheele residentie heeft een zielenaantal van ± 160.000; een rijstvoorraad van 400.000 pikol zou hiervoor waarschijnlijk wel voldoende zijn. Volgens deze berekening dus zouden de gronden van Semangka, geschikt voor sawahs, alleen reeds voldoende zijn om de geheele residentie van rijst te voorzien, terwijl het te gebruiken terrein geenszins te hoog is geschat. Uit het voorgaande blijkt, dat de keuze voor deze afdeeling tusschen sawah- en ladangbouw geenszins moeilijk is en dat iedere uitgave, besteed voor irrigatiewerken, het hare zal bijdragen tot de verwezenlijking van het doel waarnaar ieder bestuursambtenaar met alle kracht, die in hem is, zal behooren te streven: nl. de aanplant van dit volksvoedsel te bevorderen en zoodoende den natuurlijken rijkdom van land en volk te vermeerderen. Een en ander is ook een groot voordeel voor den Europeeschen landbouw, welke, naar we hopen, na den aanleg van den grooten landweg zich ook in Semangka zal ontwikkelen. Wel is ladangbouw gemakkelijker, maar toch ook deze heeft zijne bezwaren. Nog afgezien van de boschvernielingen en de mindere opbrengst is deze wijze van bebouwing niet weinig afhankelijk van de weersgesteldheid van een natten oostmoesson, waarin het branden van het gekapte hout bemoeilijkt wordt of van een te drogen oostmoesson of te laat invallenden westmoesson, waarin het zaad niet uitgepoot kan worden en niet tijdig tot ontwikkeling kan komen. Toch moet deze

---

1) Verminderen we dit zelfs tot op 200.000 pikol, dan is dit nog een schoon resultaat en kunnen de Lampongs niet alleen in hun eigen voeding voorzien, maar zelfs uitvoeren. In 1912 toch werd slechts 85000 pikol ingevoerd, hetgeen nog grootendeels verband hield met de Europeesche ondernemingen.

vorm van cultuur op een aantal plaatsen behouden blijven, omdat daar geene gelegenheid tot sawahaanleg is.

Een niet gering voordeel is het, dat aan den ingenieur te Telok Betong de irrigatiebelangen in de geheele residentie zijn opgedragen. Wordt nl. het personeel op zoodanige sterkte gebracht, dat technische adviezen onder zijne leiding worden verstrekt, dan kan de inheemsche bevolking in zake sawahaanleg worden voorgelicht. De eerste stappen in deze richting zijn reeds gedaan.

Niet alleen zijn er groote terreinen beschikbaar op de zachte glooiingen aan den voet van den Tenggamoes (onderdistrict Semangka) en aan de Oost- en Noordwestzijde van de Semangkabaai, maar ook ligt daarvoor een schat van gronden in de Noordelijke Rebangcomplexen (Oeloe Semoeoeng en de Rebang Poegoeng). Een juiste schatting van die gronden is niet te geven, maar voldoende blijkt uit het voorgaande van welk belang Semangka kan worden door den aanplant van dit nuttige volksvoedsel.

In de derde plaats is van belang de koffiecultuur, evenals alle andere nog slechts volkscultuur. Van groot belang is deze vroeger niet geweest; in latere jaren echter — vooral na 1912 — blijkt uit de uitvoercijfers ten duidelijkste eene zeer groote stijging. Er zijn in Semangka — vooral in de Rebangstreken — uitstekende gronden voor de koffieteelt, maar de bewerking geeft den Inlander nog te veel moeite en zorg, dan dat in evenredigheid daarvan ook het resultaat groot zou zijn. Het is droevig om aan te zien, hoe behoorlijke aanplanten te niet gaan door het ontbreken van schaduwboomen; de pluk heeft niet met zorg plaats, terwijl de bewerking ook zeer veel te wenschen over laat. Toch schijnt de belangstelling voor deze cultuur groot, te oordeelen naar de neiging, die er op verschillende plaatsen — ook op lager gelegen gronden — bestaat nieuwe aanplant te maken. Het Bestuur staat hier nog sceptisch tegenover: het tegen te

gaan is moeilijk, het te bevorderen heeft ook zijne bezwaren, daar de resultaten lang niet zeker zijn.

Volgens het zielenregister bedroeg de aanplant in 1916:

Onderdistrict	Vruchtdragend	Niet vruchtdragend
Poegoeng	27480	7640
Poetih Doh.	nihil	nihil
Semangka	32226	21200
Totaal	59706	28840

Totaal aantal boomen: 88546.

Alleen in de onderdistricten Poegoeng en Semangka komt de koffieteelt voor in de hoogere streken; langs de west- en oostzijde van de baai komt deze niet voor, al werd en wordt het hier en daar wel eens beproefd, met weinig succes echter. Om een overzicht te krijgen van den uitvoer gedurende de laatste 10 jaar diene het volgende staatje:

Jaar	Hoeveelheid	Verzonden naar
1905	1156 KG.	Batavia
1906	4687 id.	id.
1907	1075 id.	id.
1908	1750 id.	id.
1909	4667 id.	id.
1910	7210 id.	id.
1911	6392 id.	Batavia en Telok Betong
1912	26732 id.	Batavia
1913	43960 id.	id.
1914	32488 id.	Batavia en Telok Betong
1915	66310 id.	Batavia
1916	52881 id.	id.

Sedert 1912 is eene belangrijke vermeerdering merkbaar, welke in vergelijking met vorige jaren zeer groot genoemd

kan worden. Dit is een verblijdend teeken en doet verwachten, dat deze cultuur werkelijk veel voordeelen voor Semangka zal kunnen afwerpen, terwijl vooral voor de bovenstreken daarvan nog veel is te verwachten. Hier worden de tuinen dan ook voortdurend uitgebreid. Technische voorlichting ware bij een en ander zeer noodzakelijk.

Bij den slechten toestand der wegen blijft het vervoer nog steeds duur. 1) Bij verbetering hiervan zou de cultuur zeer zeker nog veel meer toenemen, terwijl de vruchtbare gronden ook loonend geëxploiteerd zouden kunnen worden door Europeesche cultuurondernemingen. De weg van Oeloe Beloe naar de hoofdplaats Kota Agoeng is door het bergachtige terrein van dien aard, dat een verbinding wel moeilijk tot stand te brengen zal zijn. Gemakkelijker is eene verbinding van deze Rebangkampongs met de Poegoengsche Rebang; eene aansluiting van alle Rebangstreken aan den toekomstigen Way Lima-spoorweg, zou deze vruchtbare streek eerst recht die vlucht geven, waarop ze volgens hare rijke bronnen recht heeft. Hierover echter nader in het hoofdstuk „Handel en Verkeer".

Hoewel de prijzen van koffie ook aan groote schommelingen onderhevig zijn, haalt een Inlander in deze streken nog winst van een prijs van *f* 30 per pikol. Eerst wanneer het daar beneden gaat, heeft deze cultuur geene voordeelen meer voor hem. In den regel krijgt hij meer.

Ook bij den koffiehandel zijn tusschenpersonen werkzaam, hetgeen niet ten voordeele strekt van den planter. Ook hiervoor zouden maatregelen getroffen dienen te worden. Het voorschottenstelsel zou dienen te verdwijnen, terwijl de planter zelf zijn product naar de markt ter hoofdplaats zou dienen te brengen, om het te verhandelen. Zuivere weeginstrumenten moeten daar het gewicht aan den planter

---

1) Voor de kampongs Oeloe Beloe, Oeloe Semoeoeng en Tandjong Begeloeng is dit in zooverre minder, daar ze zelf de koffie met pikolpaarden naar de hoofdplaats brengen.

waaren borgen. Een ander zou kunnen geschieden op de zelfde plaats, waar de peper verhandeld werd. Een beurs — als het dezen weidschen naam mag dragen — voor de verhandeling van peper en koffie, zoo noodig ook andere producten, zou den Inlander ontegenzeggelijk groote voordeelen opleveren.

Een factor, welke in de toekomst van groot belang kan worden, is nog *de klappercultuur*. [1]) Als er ééne cultuur is, welke aangemoedigd dient te worden, dan is het wel deze. Niet alleen dat ze een van de zekerste en veiligste geldbeleggingen is, maar de behoefte aan copra en olie is zoo groot, dat er nauwelijks aan voldaan kan worden en nog altijd neemt de behoefte toe. En wat is er overigens al niet bruikbaar van deze vrucht?

Vooral Semangka met haar meer dan 250 KM. lange kuststrook is bij uitstek geschikt, terwijl de grond op de meeste punten licht en poreus is en goed gedraineerd kan worden, hetgeen zoowel met het oog op het gemakkelijk doordringen der teere wortels als op het vermijden van ondergrondsche ophooping van water noodzakelijk is om rotting te voorkomen. Bovendien is de regenval in deze gebieden — voorzoover ze is kunnen worden nagegaan — gunstig (jaarlijksche regenval tusschen 2000 en 3000 mM.).

Als men nagaat, hoe betrekkelijk weinig arbeid noodig is en hoe lang de boom vrucht kan dragen (50 tot 80 jaar), dan is het wel duidelijk, dat de teelt groote voordeelen brengt. Een klapperboom aan de kuststreken levert gemiddeld 100 klappers per jaar; het komt wel voor, dat boomen leveren tot 300; maar dit is zeldzaam en heeft alleen plaats bij wijd uit elkaar geplante boomen [2]); meestal plant de Inlander te dicht bijeen, zooals bv. op Poelau

1) Zie hiervoor: „De klapper", door A. J. H. W. Kawilarang en „The cult of the cocoanut", uitgegeven bij Curtis Gardner & Co. Ltd. London.

2) Toch komt het meerdere malen voor, zelfs aan boomen, niet aan het strand gelegen.

Taboean. Daar plant men met slechts enkele meters tusschenruimte; toch levert ze voldoende vrucht (± 100 vruchten per boom per jaar). Kawilarang vertelt, dat boomen tot 400 vruchten kunnen dragen, ja, eens is het voorgekomen, dat dit 900 bedroeg!

Het aantal boomen in Semangka schat ik aan de hand van de zielenregisters op 40 à 50.000, waarvan minstens 15 à 20.000 op Poelau Taboean. Wegens de vele beschikbare gronden zou dit gemakkelijk zijn uit te breiden. Neemt men een kuststrook van enkele honderden meters breed, dan zou dit reeds voldoende zijn voor den aanplant van 1 à $1^{1}/_{2}$ millioen boomen.

Voor zoover de klappers niet aangewend worden voor eigen gebruik, worden ze verwerkt tot copra. De uitvoer daarvan bedroeg sedert 1905:

Jaar	Hoeveelheid	Verzonden naar
1905	88218 KG.	Batavia.
1906	99062 id.	id.
1907	93145 id.	id.
1908	176232 id.	id.
1909	103379 id.	id.
1910	113273 id.	id.
1911	160655 id.	id.
1912	141398 id.	id.
1913	208837 id.	id.
1914	339799 id.	Batavia en Telok Betong.
1915	308422 id.	Batavia.
1916	229469 id.	Batavia en Telok Betong.

Ook hierbij is — evenals we bij de reeds behandelde uitvoerartikelen zagen — duidelijk eene klimmende reeks merkbaar. De vruchten worden, voorzoover ze voor eigen gebruik worden aangewend, geplukt door den Lamponger

zelf, voor den uitvoer maakt hij gebruik van Bantamsche werkkrachten. Het plukken van de vruchten door middel van gedresseerde apen — zooals Kawilarang mededeelt — komt in de Lampongs niet voor.

De noten worden niet verzonden; op de hoofdplaats wordt de meeste copra bereid, welke door middel van tusschenhandelaren naar Batavia wordt vervoerd. De planter krijgt meestal 4 à 5 cent per noot [1]); een boom levert hem dus ± *f* 4.— per jaar op. Met prauwen brengt hij de noten naar Kota Agoeng. De bewoners van Poelau Taboean bestaan bijna uitsluitend van de klapperteelt, terwijl ze op weinig uitzonderingen na geene verplichtingen hebben aan opkoopers en geldschieters. De aanplant wordt nog voortdurend uitgebreid. Het is zeker niet te veel gezegd, dat het noordelijk gedeelte van het eiland gelegenheid biedt voor den aanplant van 100 à 150.000 boomen. Reeds nu valt eene zekere welvaart op het eiland niet te miskennen. De huizen zijn groot en ruim en zindelijkheid heerscht allerwege. Ook hier wordt wel copra bereid, maar meestal toch gaan de noten met een kolĕk naar den vasten wal.

De klappernoten in Semangka zijn van goede kwaliteit; men deelde mij mede, dat men voor eene hoeveelheid klapperolie, waarvoor b.v. in het Teloksche 40 noten noodig waren, van de Semangka-noten er slechts 20 noodig had. Is dit waar, dan blijkt daaruit wel duidelijk, dat ze van een goed gehalte zijn.

Ten slotte nog enkele cijfers over de boschproducten. Van heel groot belang is de uitvoer hiervan nooit geweest. De karethandel is een zachten dood gestorven. Bestond er voor enkele jaren nog een uitvoer van 1000 à 2000 KG., steeds werd dit minder; in 1912 bedroeg dit 386, in 1913 204 KG., maar na dit jaar houdt het geheel en al op. Een bron van inkomsten zal het nooit kunnen worden. De

1) In 1901 bedroeg de prijs slechts 1½ à 2½ cent per noot.

moeiten van sapwinning en onderhoud wegen niet op tegen de geringe voordeelen. Op het oogenblik kan men zeggen, dat slechts alleenstaande boomen voorkomen, welke van geen belang zijn.

De inzameling van damar heeft nog op grootere schaal plaats. In 1906 bedroeg de uitvoer 15000 KG., nu, 10 jaar later is deze ruim verdubbeld, hetgeen eene waarde van ± *f* 10.000 vertegenwoordigt. De verzamelde damar wordt aan Chineesche en Palembangsche opkoopers verkocht.

Nog levert het bosch rotan. Vóór 1910 bedroeg de uitvoer ongeveer 100.000 KG. jaarlijks, hetgeen de laatste jaren tot op de helft is verminderd (in 1915 38364 KG.) Er wordt wel beweerd, dat de bosschen uitgeput zouden raken. Ik kan deze meening niet deelen en geloof eerder, dat de Lamponger zich meer ophoudt met andere cultures en geen behoefte heeft aan de opbrengst van rotan. Het is toch een gewoon verschijnsel, dat een Lamponger eerst rotan gaat zoeken, wanneer daartoe eene bepaalde aanleiding bestaat: oogenblikkelijke behoefte aan geld e. d.

Zoowel korte als lange rotansoorten komen voor; ook aanplant heeft plaats. In het Poetihsche worden rotanmatten aangemaakt, hetgeen men elders niet kent.

De houtsoorten (rengas, boengoer, niboeng, mengerawang, merĕbau en tembesoe) worden alleen gekapt voor eigen gebruik voor den bouw van huizen. Zoo komen bij Kaoergading niboengbosschen voor, terwijl bij Way Panas, Teratas en op Poelau Taboean goede houtsoorten gezaagd worden. In den laatsten tijd wordt voor balken veel gebruik gemaakt van het z.g. bakauhout, hetgeen zeer hard en niet duur is. Het wordt aangetroffen bij de monding van de Semangka-rivier.

Het mag eigenaardig heeten, dat een zoo houtrijk land nog behoefte heeft aan den invoer van planken en balken uit Palembang en Gedong Tataan. Ook hierin zal echter verandering komen door de vestiging van verschillende

handwerkslieden, waardoor de prijzen van het aan te maken hout aanmerkelijk zullen dalen.

Wat den Europeeschen landbouw aangaat, deze heeft zich door de afgelegenheid van de afdeeling en den slechten verbindingsweg met Telok Betong nog niet kunnen ontwikkelen. Edoch, zooals gezegd, zal hierin eerlang verandering komen. Reeds twee perceelen Way Horong en Tangkit Serdang in de Poegoengsche Rebang zijn uitgegeven, maar wachten met de exploitatie op de opening van den weg. Gelukkig echter is de belangstelling groot, hetgeen blijkt uit de vele aanvragen van de laatste tijden, zoodat in de toekomst ook deze factor veel zal kunnen bijdragen tot den groei en de bloei van Semangka. Hoofdzakelijk zullen koffie-, rubber- en theetuinen worden aangelegd.

Neiging tot het ambacht heeft de Lamponger nooit gehad. Zondert men de Chineesche en Palembangsche toekangs uit, dan telt Semangka slechts 3 timmerlieden. Metselaars en smeden zijn Javanen en Palembangers, terwijl de goud- en zilversmeden Chineezen zijn.

De weefkunst is geheel en al verloren gegaan. In de drie eenige Poebeankampongs in de Poegoeng, Tandjong Heran, Bandjar Agoeng en Tioeh Memon, wordt nog geweven, al is dit van weinig beteekenis en speciaal voor eigen gebruik. In de overige kampongs koopt men de benoodigde goederen van rondreizende Palembangers.

Het laatste jaar zijn er enkele pottenbakkerijen bij gekomen, meestal gedreven door Javanen, waardoor de prijzen van dakpannen o. a. niet weinig zijn gedaald. Liet men deze vroeger van Java komen, dan betaalde men *f* 50 à *f* 60 de 1000 stuks; thans bedraagt dit niet meer dan *f* 25 à *f* 30. De huizenbouw wordt hierdoor zeer vergemakkelijkt.

Aan het einde van het hoofdstuk over Landbouw en Nijverheid gekomen, nog enkele beschouwingen en conclusies. In de eerste plaats blijkt wel duidelijk, hoe groot de invodel is, dien de pepercultuur en andere hebben op den algemeenen

toestand en vooral hoe bij eene leiding in de goede richting de toestand nog verbeterd kan worden. Semangka is niet alleen een rijk land, maar in de toekomst kan en moet het de voorraadschuur van het geheele gewest worden. Het zou onbegrijpelijk zijn, dat dit alles zoo langen tijd onbekend gebleven is, als het niet was door zijne afgelegenheid en den slechten toestand der wegen.

De meening van den beschrijver der Lampongs, dat de rijkdom der Lampongers tot het rijk der fabelen behoort en dat een gulden schijn niet mag gelden voor gulden werkelijkheid, kan ik niet onverdeeld aannemen. Een zeer uitgebreid onderzoek zou daarvoor noodig zijn. Wat in het bijzonder Semangka betreft, blijkt m. i. voldoende, dat deze bewering onjuist is. Ook wat de belastingcijfers aangaat, staan de Lampongsche Districten vooraan. Zonderen we de Oostkust van Sumatra uit met een aanslag van *f* 3.75 per ziel, dan komt deze residentie in de derde plaats met een aanslag van *f* 1.96 per ziel, welke niet veel lager is dan die van de residenties Palembang en Ternate en Onderhoorigheden. [1])

Ook in dit opzicht blijkt wel degelijk van eene algemeene welvaart van dit Indische volk, welvaart zeker genomen vergelijkenderwijs met andere volken.

IV

Handel en Verkeer.

In den loop van dit opstel hadden we reeds meerdere malen gelegenheid te wijzen op den vooruitgang, welke viel waar te nemen bij de verschillende cultures. Dit verschijnsel vindt zijne weerspiegeling in den algemeenen handel en al mogen de opgegeven cijfers niet alle even betrouwbaar zijn, een vrij zekere aanwijzing kunnen ze ons

1) Zie J. Roest: Vergelijkend overzicht enz. in Tijdschrift B. B. September 1916.

toch in elk geval geven. De klein- en tusschenhandel is in handen van Chineezen en Palembangers, ook enkele Lampongers, Arabieren, Boegineezen en Javanen.

Een staatje van de in- en uitvoer sedert 1899 geeft een overzicht van de handelsbeweging:

Jaar	Uitvoer	Invoer	Verschil in- en uitvoer
1899	233174 gulden	75735 gulden	157439 gulden
1900	174886 id.	76713 id.	98173 id.
1901	225324 id.	76562 id.	148762 id.
1902	242799 id.	88792 id.	154007 id.
1903	356297 id.	147116 id.	209181 id.
1904	211638 id	144021 id.	67617 id.
1905	214041 id.	142612 id.	71429 id.
1906	749360 id.	140231 id.	609129 id.
1907	897306 id.	206378 id.	690928 id.
1908	781422 id.	146706 id.	634716 id.
1909	512530 id.	295156 id.	217374 id.
1910	968143 id.	284824 id.	683219 id.
1911	898680 id.	373899 id.	524781 id.
1912	743459 id.	395302 id.	348157 id.
1913	749641 id.	468241 id.	281400 id.
1914	1016535 id.	498727 id.	517808 id.
1915	1258293 id.	550343 id.	707950 id.
1916	1132800 id.	541351 id.	591449 id.

Daar de invoer om zoo te zeggen geheel plaats heeft door de K.P.M. booten, geven die cijfers vrijwel den juisten toestand weer; de uitvoercijfers dienen wat hooger gesteld te worden, aangezien nog vrij veel over land en per prauw naar Telok Betong wordt vervoerd, evenals dit per prauw nog wel plaats heeft rechtstreeks naar Batavia.

Bij deze cijfers moet men in het oog houden, dat in

Semangka geene Europeesche ondernemingen worden aangetroffen; toch zijn het cijfers, die voor eene Inlandsche bevolking in verband met het kleine aantal zielen gezien mogen worden; *zij wijzen op besliste welvaart.* De uitvoer is in het tijdvak 1905 - 1915 bijna vervijfvoudigd, terwijl de invoer daarmede ongeveer gelijken tred hield. Het aantal verschillende invoer-artikelen bedroeg in 1905 tien, in 1915 vermeerderde dit tot ruim 100 soorten. Wel een bewijs dat de behoeften van de bevolking gelijken tred hielden met de welvaart en de rijkere inkomsten. De groote posten zijn: kramerijen, eetwaren, manufacturen en petroleum. Behalve de reeds genoemde uitvoerartikelen: peper, koffie, copra en boschproducten, zijn nog te noemen: ivoor, pinang, rhinoceros hoorns, was, buffelhuiden, geitenvellen en vogelnestjes, [1]) waarbij in 1915 nog kwamen: vruchten, kruidnagel, benzoë, visch en enkele kramerijen. Wel ging dit alles nog niet om groote bedragen. maar het is toch wel een bewijs, hoe alles voortstuwt naar vooruitgang en bloei. Vestigt zich hier eenmaal de Europeesche landbouw, dan eerst zal dit alles een groote vlucht kunnen nemen. We hebben dit reeds elders gezien. In 1870 bv. bedroeg het totaalcijfer aan in- en uitvoer in het geheele gewest *f* 450.000, in 1914 bedroeg dit ongeveer 10 millioen. Het aandeel van Semangka bedroeg daarin ruim $1^1/_2$ millioen. Dit cijfer is hoog, wanneer men bedenkt, dat ze een van de kleine afdeelingen is, nog geen tiende gedeelte van de geheele residentie beslaat en nog geheel en al verstoken is van Europeesche ondernemingen. Zelfs onder deze ongunstige omstandigheden vertegenwoordigt Semangka grooter productiecijfer dan men zou verwachten met het oog op grootte en zielental. Wel een factor, die ook voor

1) Deze komen voor langs de oostkust van de Semangkabaai; voornamelijk in de marga Koeloembajan en op het eilandje Hioe. De eigenaars verkoopen deze nestjes aan opkoopers voor ongeveer f 1600 à f 1800 per jaar en deze verkoopen ze weer ter hoofdplaats.

de toekomst veel doet verwachten. Dat reeds nu een en ander van groot voordeel is voor den Lamponger, blijkt uit de verschillen tusschen in- en uitvoer. Nemen we bv. de cijfers van 1915: invoer *f* 550343 en uitvoer *f* 1258293, dan beteekent dit een surplus van *f* 707950.

De vraag ligt voor de hand: wat gebeurt met dat geld? De Inlander betaalt zijne belasting, doet eene bedevaart, houdt sedekahs en selamatans, doet zijne kinderen huwen (djoedjoer) en geeft veel geld uit, wanneer hij op reis gaat; de Chinees rookt zijn opium, betaalt zijne belasting en doet nog vele andere dingen. Maar zeker is, dat van het verdiende geld veel kan worden opgespaard, belegd en weer worden gebruikt voor nieuwe ondernemingen bij zijn handel. Van het bovengenoemd surplus blijft zeker een vijf ton beschikbaar, hetgeen zeer behoorlijk genoemd kan worden. Ik kan ook niet gelooven, dat er behoefte bestaat aan groot crediet; wel heeft de kleine man dit noodig, die, wanneer hij *f* 10 leent, na 2 à 3 maanden verplicht is het twee- of driedubbele daarvan terug te betalen en zoo hij daartoe niet in staat is zijn kleine sawah of eigen gebouwd huisje in handen van den woekeraar ziet overgaan.

De toestand der wegen in Semangka is — hier en daar is er reeds op gewezen—zeer slecht. Voor het Gouvernement is hier nog zeer veel te doen; wordt er geld in goede wegen gestoken, dan komen daartegenover zeer zeker groote winsten te staan.

Zondert men den grooten Telok Betongweg van de Poegoeng grens naar het westen uit [1]) dan kan men gerust zeggen, dat er geene wegen zijn. Naar de Rebangstreken en naar Poetih Doh is de weg onbegaanbaar, terwijl overigens de verbin-

1) De aanleg van dezen weg geschiedde om en bij het jaar 1900 en is het werk van den toenmaligen Controleur Brautigam, den tegenwoordigen Resident van Palembang, wiens naam in dankbare herinnering onder de Semangkasche bevolking voortleeft. Vóór dien tijd was deze streek niet veel anders dan eene wildernis.

dingen worden onderhouden door binnen- en boschpaden. Het wegennet is door de bevolking (ruim 4000 heerendienstplichtigen) niet afdoend in orde te brengen. Is het eerst behoorlijk aangelegd, dan zal het onderhoud zonder dat van de bruggen wel door de bevolking kunnen worden bewerkstelligd. Reeds heeft het Gouvernement ingegrepen door de groote wegverbetering naar Telok Betong, *het* cardinale punt voor Semangka. Wat dit dan ook in de toekomst voor deze streken zal beteekenen, is moeilijk onder woorden te brengen.

Broersma breekt in zijn boek een lans voor de voortzetting van de Way Lima-spoor naar de Poegoeng. Inderdaad is het jammer, dat de beste gedeelten van het gewest zoo stiefmoederlijk zijn bedeeld met verkeersgelegenheid; de spoor zou hier een ware weldaad zijn. Wordt in de toekomst het plan Richter ten uitvoer gelegd, dat zijlijnen van de beide hoofdlijnen (Telok Betong-Palembang en Palembang-Benkoelen) moeten uitgaan naar hoogere landstreken, dan zou het zeker aanbeveling verdienen deze lijn niet alleen door te trekken naar de Poegoeng, maar nog verder naar de westelijke Rebangstreken, vanwaar uit in de toekomst deze zijlijn wellicht zou kunnen worden voortgezet door Benkoelen naar de Ranaudistricten. Deze zijlijn zou dan zeker door vruchtbaarder streken gaan dan de hoofdlijn. Deze streken zijn bovendien veel gezonder, zoodat dan ook indertijd reeds Dr. Moltzer, toenmaals werkzaam bij de S. S., zijn oog gevestigd had op de Poegoeng als herstellingsoord.

Door den slechten toestand der wegen gaat verreweg het grootste gedeelte van het vervoer over zee met de K. P. M. booten en per prauw. Op de landwegen wordt gebruik gemaakt van grobaks en pikolpaarden. Reizigers kunnen slechts te paard of te voet gaan. Over een afstand van ongeveer 20 paal bedragen de vervoerskosten per pikol *f* 4 à *f* 5. Dit is bijzonder hoog. Bij goede wegen zou dit

gemakkelijk tot *f* 2.— terug te brengen zijn, hetgeen voor de Poegoeng alleen reeds een voordeel van ettelijke duizenden guldens zou beteekenen. Het aantal grobaks bedraagt ongeveer 200. Andere vervoermiddelen treft men hier niet aan.

De aanleg van de telefoonlijn in 1914, welke Kota Agoeng met Gedong Tataan en verder met Telok Betong verbindt, heeft er reeds veel toe bijgedragen Semangka uit zijn isolement te verheffen. Het is daarom ook mogelijk een beter toezicht te houden op de vroeger zoo onrustige Poegoengstreek; het politietoezicht werd intensiever, zoodat orde en rust verzekerd zijn.

V

Visscherij.

Het is een eigenaardig verschijnsel, dat de bewoners van een gebied als Semangka, dat langs een lijn van meer dan 250 KM. lengte een vischrijke baai omsluit, zich niet meer op de vischvangst toeleggen. Het is bekend, dat de Semangka-baai een van de vischrijkste baaien van den geheelen Archipel is en toch zijn het slechts enkele Javaansche visschers, die den Lamponger van dit nuttige voedsel voorzien. Waaraan dit is toe te schrijven, is misschien niet zoo gemakkelijk na te gaan. De Lamponger is geen visscher en misschien staat het ook in verband met het feit, dat hij reeds zooveel bronnen van inkomsten bezit, dat hij geene behoefte aan andere heeft, zooals we ook reeds bij de inzameling van boschproducten opmerkten. Wanneer hij een vischje heeft bij zijn dagelijkschen maaltijd, is hij reeds tevreden; eveneens gaat hij eerst boschproducten verzamelen, wanneer daartoe een directe reden bestaat, hij momenteel geld noodig heeft en geen kans ziet op andere wijze daaraan te komen.

In- en uitvoer van visch had vroeger nooit plaats; eerst in 1915 is dit begonnen, toen 5 pikol werd ingevoerd en 52 pikol uitgevoerd. In de toekomst zou hiervan nog veel te verwachten zijn, indien slechts één of enkele ondernemende Inlanders of Chineezen het initiatief namen tot het uitrusten van een kleine visschersvloot en zich naast den vischverkoop ook toelegden op het uitvoeren van gedroogde visch, hetgeen reeds — al is het op zeer bescheiden schaal — is begonnen. Zeer zeker zou dit bij flinke regeling een loonend bedrijf worden.

In eene coöperatieve visscherij vereeniging zie ik weinig heil. Niet alleen, dat de Inlander weinig zin voor eene nauwkeurige administratie heeft, maar ook goede leiding — eene m.i. onontbeerlijke factor — ontbreekt, terwijl door onderlinge veeten de toestand al spoedig zoo wordt, dat de onderneming van te voren tot ondergang gedoemd is. Reeds vroeger bestond hier eene coöperatieve winkelvereeniging; ook deze ging aan de reeds genoemde kwalen onder.

De visscherij op de rivieren is van geen belang en uitsluitend voor eigen gebruik; wel zijn — voorzoover ik heb kunnen nagaan — de rivieren vischrijk; o. a. blijkt dit na bandjirs, waarbij soms groote sterfte onder de visschen plaats heeft.

Belangrijker is de zeevisscherij waarbij gebruik gemaakt wordt van de z. g. „perahoe pajang" en de „djoekoeng", de eerste in het bezit van Bantammers, de tweede meestal van Lampongers. Er zijn ongeveer 10 à 15 visscherspr auwen, welke voortdurend verwisselen, aangezien de visschers om de 2 à 3 maanden naar Java terugkeeren, wanneer ze nl. eene voldoende winst hebben behaald; de meesten zijn afkomstig uit de afdeeling Pandeglang. Djoekoengs zijn er ongeveer 50. De prauwen kosten ongeveer *f* 200 tot *f* 300; djoekoengs van *f* 10 tot *f* 30, terwijl men voor de groote soorten, die ongeveer 30 pikol kunnen laden, *f* 50 tot *f* 150 betaalt. Een perahoe pajang kan ongeveer 30 menschen bevatten; de gewone bemanning bestaat uit 13 man: een djoeragan,

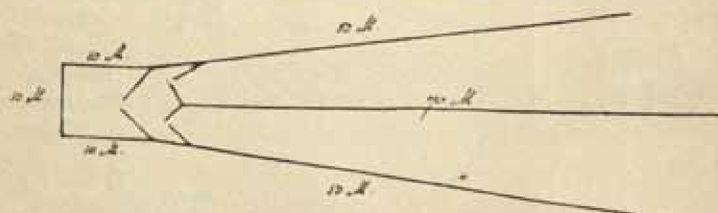
een djoeroebatoe en 11 roeiers; een djoekoeng kan slechst 1 tot 3 man bevatten, behalve de groote soorten, waarin tot 25 man kan plaats nemen.

De prauweigenaar zelf woont op Java. Van de opbrengst krijgt hij 7/20, de djoeragan 3/20; de resteerende helft wordt verdeeld onder de overige bemanning; voor den djoeroebatoe wordt echter van te voren *f* 2.50 op zijde gelegd. Van eene vangst van *f* 202.50 krijgt dus de eigenaar *f* 70, de djoeragan laoet *f* 30, de djoeroebatoe *f* 12.50, terwijl de roeiers ruim *f* 9 krijgen. Worden de netten vernield, vergaat de prauw of heeft deze herstelling noodig, dan is dit voor rekening van den eigenaar.

De opbrengst van een djoekoeng wordt meestal verdeeld tusschen den eigenaar en den visscher; ieder krijgt de helft. Meestal echter is de visscher tevens de eigenaar.

De opbrengst van een prauw in twee maanden bedraagt van *f* 500 tot *f* 1000, dus gemiddeld *f* 750. Rekent men nu, dat een dergelijke prauw 8 maanden vischt, dan beteekent dit eene inkomst van *f* 3000, waarvan ruim *f* 1000 voor den eigenaar. Wanneer de uitrusting van een prauw ongeveer *f* 500 bedraagt, dan is dit eene behoorlijke winst, wanneer men bedenkt, dat een dergelijke prauw ongeveer 5 jaren gebruikt kan worden.

Men vischt met groote netten; deze worden uitgeworpen, terwijl de prauw in een grooten kring wordt rondgeroeid; is men weer bij het punt van uitgang teruggekeerd, dan worden de netten, eindigend in een grooten zak, ingehaald. In Semangka wordt ook gebruik gemaakt van de z.g. sero's, een bamboe-staketsel van den volgenden vorm:

De gevangen visch wordt op het strand door opkoopers (orang pembakoelan) opgekocht — dikwijls is er één opkooper in het groot — en vandaar gebracht naar een door het Hoofd van Plaatselijk Bestuur aangewezen plaats, de vischmarkt.

Voor een koeroeng visch (ongeveer 6 kati) betaalt de verkooper *f* 0.05; de prijs van deze hoeveelheid is *f* 0.50.

Wanneer er werkelijk behoefte aan bestond, zou ook de visscherij een belangrijke bestaansbron voor de bevolking kunnen worden.

KAMPONGS:

ONDERAFDEELING KOTA-AGOENG.

ONDERD. POEGOENG

Bandjarmanis
Bandjarnegri
Kedaleman
Soekabandjar
Kedjajaan
Bandingagoeng
TALANG PADANG
Tandjong Heran
Bandjaragoeng
Tiochmemen
Gedongagoeng
Penantian
Goenoeng Meraksa

ONDERD. POETIH DOH

Tegineneng
Padangratoe
Koeripan
Bandjaragoeng
Padangmanis
Pekonampai
Antarberak
Badak
POETIH DOH
Tandjong Betoea
Bandjarmanis
Pampangan
Soekapadang
Kedjadianloeah
Gedong
Soekadana
Bandjarnegri
Soekaradja.
Kedjadianlom
Tandjongdjati
Wairilau
Oembar
Pakoe
Napal
Negeri
Pekonsoesoek
Penjandingan
Pekon Oenggak
Poelau Taboean

ONDERD. SEMANGKA

Pasar Madang
Koeripan
Teratas
Terbaja
Kota Agoeng
Kerta
Kagoengan
Oemboelboeah
Soekabandjar
Menggala
Moelangmaja
Tandj. Senang
Negri Benawang
Terdana
Kasoegian
Padjadjaran
Madja
Poelau Benawang
Pajoeng
Penanggoengan
Keloengoe
Kandangbesi
Tandj. Betoeah
Negarabatin
Oeloe Beloe
Oeloesemoeng
Tandj. Begeloeng
Beloe
Padangratoe
Padangmanis
Lakaran
Padasoeka
Pekonbalak
Koenjajan
Kedjadian
Negri Ngarip
Sanggi
Penanggoengan
Banding
Lahoe
Radjabasah
Goenoengdoh
Goenoenghadji
Waikerap
Betong
Goering
Wainipah
Tirem
Kaoergading
Tampang

SLOTWOORD.

Neen leven, leven, licht, geluid,
Verandering en bewegen.
François Pauwels „Enkele Verzen".

Gaarne had ik gevolg gegeven aan mijn plan om nog een hoofdstuk in te lasschen over het huiselijk en maatschappelijk leven van den Lamponger van Semangka, doch eene overplaatsing naar Borneo heeft het mij onmogelijk gemaakt de daartoe verzamelde gegevens en aanteekeningen uit te werken. Voor het overige mag ik mijn taak als geëindigd beschouwen. Die zelf-gestelde taak luidde dan: bekendmaken van Semangka, dat door zijne gesteldheid, zijne bronnen van inkomsten en zijne natuurlijke hulpmiddelen naar mijne vaste overtuiging van groote beteekenis kan worden, zoowel voor zijne onmiddellijke omgeving als voor het Europeesche kapitaal.

Dat ik mijn onderwerp geenszins heb uitgeput, daarvan ben ik maar al te zeer overtuigd. Maar wat ik hoop te hebben gegeven is eene beschrijving van Semangka zonder verdoezeling der moeilijkheden, die het in exploitatie brengen zeker met zich voert, doch ook zonder verheling van mijn vaste geloof in de toekomst van dit land, waar ik bijna drie jaar heb mogen werken. Mocht ik daardoor bij een enkele belangstelling hebben gewekt, bij anderen foutieve begrippen en voorstellingen hebben weggenomen, gewekt door oppervlakkige beschrijvingen van vluchtig-ingelichte „beschouwers", dan zal ik niet zonder voldoening op mijn arbeid mogen terugzien. Wat mij echter de grootste vreugde zou geven is het zien ter hand nemen door de Regeering van het openleggen dezer streek,

waar alles roept om „leven, licht, geluid" en waar een krachtig aanvatten ongetwijfeld beloond zal worden met het beste, wat de Staat zich wenschen kan: de opbloei en welvaart van gansch een volk.

Tandjong Seilor, April 1917.

BLADVULLING.

Een oud-Chineesche methode om abklatschen te vervaardigen.

DOOR

Dr. F. D. K. BOSCH.

Dat de Chineezen lang vóórdat Westersche geleerden zich met de ontcijfering van inscripties bezig hielden het maken van abklatschen gekend hebben, leert de volgende passage uit „Het Gezantschap der Neerlandtsche Oost-Indische Compagnie aan den Grooten Tartarischen Cham" van Joan Nieuhof (1670 fol. 29):

„Noch hebben de Sinezen een andre maniere om 't geene dat op marmer of in 't hout gesneden is af te drukken. Bij exempel; op een zeker grafschrift of eenigh ander afbeeltsel, dat in een vlakken marmer-steen gehouwen staat leggen ze een nat gemaakt blat papier, en daar boven op een wollen lap, hier op kloppen ze zoo lang met een hamertje, tot dat het dunne papier in de holle streepen van 't afbeeltsel en de karakters komt te zakken. Daarna worden d' uitsteekentheden van 't papier, dat niet in de holligheden gezakt is zeer behendigh met inkt, of eenige andere verwe bestreeken, zonder dat de streepen en trekken van 't ingeklopte papier aangeraakt worden, die hare wittigheit behouden en 't geen op de steen of in 't hout gehouwen staat zeer aartig vertoonen; bijna eenigszins op deze wijze gelijk de kindren hier te lande allerlei beelden in steen gehouwen, met 't bestrijken van roodtaert weten af te sponzen. Doch staat aan te merken, dat dit afdrukken nergens plaats heeft dan in groove en dikke streepen, want in nfije en dunne trekken of streepen is 't niet wel doenlijk".

De boven beschreven oud-Chineesche methode is ongeveer gelijk aan die, welke nog niet zoo lang geleden hier te lande als een novum op 't gebied van abklatsch-vervaardiging werd ingevoerd [1]). Het eenige verschil bestaat hierin, dat bij de laatste geen deken gebruikt wordt en het nat gemaakte, op den steen gelegde papier niet met een hamer maar met een borstel met langen steel in de groeven der inscriptie wordt ingeklopt. We kunnen hier nog aan toevoegen, dat we proeven genomen hebben en enkele steenen in het Museum met deken en hamer hebben laten abklatschen. Hierbij bleek, dat afdrukken van steenen met ondiepe inscripties, volgens het Chineesche voorschrift vervaardigd, niet beter of slechter uitvallen dan die met den borstel gemaakt zijn. Echter, waar bij steenen met karakters in haut relief het papier, dat met een borstel bewerkt wordt, tegen de randen der karakters doorscheurt, blijft het heel onder een drie à vier maal gevouwen wollen deken, die met een niet te grooten hamer zachtjes wordt beklopt. Voor inscripties van de laatste soort is dus de oud-Chineesche methode boven de tot heden gevolgde te verkiezen.

Juni 1917.

---

1) Zie Deel LVII van dit Tijdschr. p. 203.

ERRATUM.

Op pag. 46, 13e regel v. b. staat 1409 A. D., lees: 1469 A. D.

De Kraton van Soerakarta in het jaar 1915

door

VICTOR ZIMMERMANN

(Met 2 platen en 3 platte gronden)

De Kraton van Soerakarta in het jaar 1915

DOOR

VICTOR ZIMMERMANN

(*Met 2 platen en 3 plattegronden*).

In het jaar 1745 (onzer jaartelling) verliet Pakoe Boewânâ II het hem zoo noodlottig geworden Kartâsoerâ en stichtte te Sâlâ (vulgo: Solo) een nieuwen rijkszetel, die van hem den naam Soerâkartâ Adiningrat ontving. Deze plaats is tot heden het verblijf zijner afstammelingen gebleven en heeft gedurende 170 jaren acht opvolgers, die alle den naam Pakoe Boewânâ voerden, in hare muren gezien.

Eene samenhangende beschrijving van den Kraton bestaat er, zoover ik weet, niet. Behalve korte aanduidingen in geschiedenis-boeken en reizigersverhalen bezitten wij alléén de „Beknopte beschrijving van het hof Soerakarta in 1824" van de hand van den Heer J. W. Winter, uitgegeven door den Heer G. P. Rouffaer in „Bijdragen tot de taal-, land- en volkenkunde van Nederl. Indië, 6e volgreeks Xe deel", en in deze beschrijving worden meer de personen en de bestuurs-organisatie dan de plaats zelve behandeld. Er zal in de 92 jaren, die sedert verliepen, reeds veel veranderd zijn, en thans in onzen huidigen tijd van evolutie, waar de Javanen meer neiging toonen zich aan westersche toestanden aan-tepassen, bestaat er kans, dat er nog veel meer van het eigenaardige en interessante, dat de Kraton bevat, zal verdwijnen. Het is dus meer dan ooit gewenscht dien toestand te beschrijven en het beeld, zooals het zich heden voordoet, te fixeeren.

Toen ik in October 1915 ter gelegenheid van de huwelijksfeesten van den Soesoehoenan te Solo vertoefde, kwam

ik door toeval in het bezit van een plattegrond van den Kraton. Van deze zeldzame gelegenheid maakte ik gebruik om aan de hand van die schets eene korte beschrijving van den Kraton samen te stellen, die ik hiermede aan mijne lezers aanbied. Ik had gehoopt, dat een beter onderlegd beoordeelaar, dan ik ben, deze taak zoude op zich willen nemen, en heb met opzet getalmd, in de verwachting dat van meer bevoegde personen, die ik daarover sprak, de een of andere aan het plan uitvoering zoude geven. Daar dit echter niet geschied is, wil ik niet langer met mijn opstel, dat anders aan actualiteit zal verliezen, wachten. Het is niet meer dan eene kleine bijdrage, en hoop ik, dat anderen erin voorkomende leemten zullen aanvullen en het beeld, dat ik geven wilde, verder zullen uitbouwen.

Bijliggende situatieschets dank ik aan de welwillende tusschenkomst van den Heer A. Leibholz, Administrateur der Solosche Electriciteit Maatschappij. Zij is eene reproductie van den plattegrond, die bij het aanleggen en verdeelen der electrische geleidingen (de geheele Kraton is electrisch verlicht) dienst deed. Met eene boussole opgenomen zijn de afmetingen door nameten met een duimstok geverifieerd, zoodat zij volkomen betrouwbaar zijn. Geeft die schets dus een getrouw beeld van de verdeeling van den Kraton, zooals deze tegenwoordig is, minder gemakkelijk was voor mij het vaststellen der benamingen en der bestemming, die aan de verschillende gebouwen en vertrekken gegeven zijn. De Kraton is slechts voor een zeker en wel het kleinste gedeelte voor mannen en nog minder voor Europeanen toegankelijk; ik kon mij dus niet door eigen aanschouwing op de hoogte stellen, maar was genoodzaakt informaties in te winnen en op mededeelingen van derden af te gaan.

Zooals bekend duidt de Javaan eene plaats aan o.a. door aan den naam of titel van den voornaamsten persoon, die daar verblijf houdt, met of zonder het voorvoegsel „ka", het achtervoegsel „an" toe te voegen. Zoo noemt hij de

Kraton van Mangkoenĕgârâ „Mangkoenĕgaran" en de wijk waar Pangeran Koesoemâdiningrat, een broeder van den Soesoehoenan, zijn dalem heeft: „Koesoemâdiningratan". Stamt de naam uit eene vreemde taal, dan verbastert hij dien, door slechts den klank na te bootsen. Een treffend voorbeeld hiervoor is No. 74 van de situatieschets. Daar is het kantoor van een Europeesch ambtenaar, aan wien de organisatie van den schoonmaak van den Kraton en het toezicht op de wapens en ammunitie toevertrouwd is. Deze heer heet „Rijborz" en thans noemt de Javaan het gebouw: „Rebosan"! Het wachthuis voor de Europeesche dragonders, die de lijfwacht van den Soesoehoenan vormen, noemt hij: „Gĕḍong Dragondĕran" enz. Namen op deze manier samengesteld hebben voor den lezer geen waarde. Ik heb ze zooveel mogelijk weggelaten en hoofdzakelijk die benamingen opgenomen, die van oudsher bestaan hebben. Maar juist deze leveren moeielijkheden op. Vele woorden zijn Javaansch maar evenvele zijn oud-Javaansch of stammen uit het Sanskriet, en van deze zijn er sommige, waarvan de hedendaagsche maatschappij de beteekenis niet meer begrijpt. Andere, die wel te verklaren zijn, zinspelen op toestanden en dingen, die niet meer bestaan, terwijl verschillende plaatsen eene nieuwe bestemming kregen maar de oude benaming behielden, zoodat eene tegenstrijdigheid ontstaan is, die niet meer op te lossen is.

Waar de informaties, die ik ontving, met elkaar in overéénstemming te brengen waren, heb ik het resultaat daarvan in de navolgende korte beschrijving opgenomen. Waar dit niet het geval was, heb ik de verschillende lezingen naast elkaar gesteld, terwijl ik mij ertoe bepalen moest andere namen zonder verklaring eenvoudig te vermelden.

De hoofdingang tot den Kraton ligt aan den grooten weg, die van het residentiehuis recht op den Kraton toeloopt en dan naar rechts in de richting naar Poerwosari afbuigt. Door eene korte oprijlaan, die aan weerskanten door kleine pasars geflankeerd wordt, bereikt men No. 1, de noordelijke buitenpoort, die naar de Aloen-aloen voert, en „Gladak" genoemd wordt. Reeds deze naam vindt geene verklaring. Sommige meenen zonder voor de juistheid hunner bewering te willen instaan, dat de naam met het woord „gladak = trekken" synoniem is. In de tijden, dat de Kraton gesticht werd, moeten zich in de dichtst bij gelegen omstreken groote bosschen bevonden hebben, en werden toen, volgens een oud verhaal, op drijfjachten de herten naar deze poort gedreven, teneinde door den vorst, die daar zijn standplaats had, geschoten te kunnen worden.

De noordelijke Aloen-aloen, No. 2, wordt omsloten door de pasebans der regenten van den Soesoehoenan (op de schets met P. aangeduid) terwijl aan de westelijke zijde eene eenigszins monumentale poort (gapoerâ) toegang geeft tot de groote moskee. In het midden van den Aloen-aloen staan twee oude waringin-boomen, No. 3, waarvan ieder door een afzonderlijk hek omsloten is (waringin koeroeng) en die de namen dragen van:

Dewadaroe = goddelijk hout
Djâjâdaroe = zegevierend hout.

Het volk vertelt dat menschen, die zich verongelijkt achten, en die zelfs bij het hoogste ressort geen recht hebben kunnen krijgen, geheel in het wit gekleed onder de waringin-koeroeng gaan zitten en daar zoo lang blijven, tot de vorst zich persoonlijk met hun geval bemoeit en hunne klachten onderzoekt. De witte kleeding moet beteekenen, dat zij met het leven afgerekend hebben; naar men zegt zijn vroeger lieden, wier klachten, op deze wijze voorgebracht, ongegrond bevonden werden, gekrist.

Op den Aloen-aloen verder doorgaande ziet men links en

rechts twee open loodsen die den naam van „Pangoerakan" (No. 4) voeren. Deze naam is afgeleid van „oerak" = „lastgeving" en beteekent de plaats, waar aan de wakers de wachtbriefjes uitgedeeld worden. Ook schuilen bij regenachtig weer hier gewoonlijk de rijtuigen, die bezoekers naar den Kraton gebracht hebben en wachten moeten [1]).

Verder links, de pasebans der regenten opvolgend, ligt „P. G." de „Paseban gamĕlan sĕtoe", een huis dat een gamĕlan inhoudt, die elken Zaterdag namiddag om 4 uur één uur lang gespeeld wordt. Tusschen de beide nummers 4 in staan drie kanonnen (met „K" aangeduid) geflankeerd door twee kleine loodsen, die den naam van „Bangsal Pamandĕngan" dragen.

Rechtuit midden in ligt, No. 5, de „Pagĕlaran" (gĕlar = rangschikken, opstellen) eene groote overdekte, aan alle zijden open hal, die vijf treden hoog ligt, en waar de regenten en de Rijksbestuurder met gevolg, als zij de Kraton bezoeken, de orders van den Soesoehoenan afwachten. Zij draagt ook den naam van „Sânâsoemewâ" die nog duidelijker hare bestemming te kennen geeft: „sânâ = plaats, soemewâ = zijne opwachting maken". Tusschen de groote pilaren, die de zoldering dragen, is voor duizenden menschen tegelijk plaats. Hiervan kon ik mij zelf overtuigen, toen op een van de vooravonden bij de jongste huwelijksfeesten het plotseling hard begon te regenen. Drommen van menschen, die op den Aloen-aloen aan het rondslenteren waren om de verlichte pasebans der regenten te bekijken, stroomden toen binnen om voor den regen te schuilen. Een Javaan, die wachten moet, blijft niet staan maar gaat hurken of op den grond zitten, zoodat de menigte gemakkelijk te overzien is,

---

1) J. W. Winter noemt eene eerste kleine poort, nog voor de „Gladak" gelegen, dus het begin der oprijlaan „Pengngoerakan" (vide zijne „Beknopte beschrijving van het hof Soerakarta in 1824") doch werd mij door verschillende Javanen bevestigd, dat thans slechts genoemde beide loodsen den naam van Pangoerakan dragen.

en kon ik de aanwezigen toen bij tien- en honderdtallen gemakkelijk opnemen.

In het midden van de Pagĕlaran duidt eene kleine nog afzonderlijk overdekte ruimte, No. 6, de „Bangsal Pangrawit" aan, d. w. z. de plaats waar bij bijzondere gelegenheden zooals rampok-partijen enz. de troonzetel van den Soesoehoenan staat. Thans behooren rampok-partijen tot het verleden, doch zal de Soesoehoenan hier ook nu nog plaats nemen, als hij zich aan zijn volk vertoonen wil. Links en rechts buiten maar even hoog als de Pagĕlaran staan bijgebouwen. Rechts No. 7 een paseban voor den Rijksbestuurder en de regenten en links No. 8 een wachthuis der pradjoerits.

De Pagĕlaran gepasseerd hebbende, komt men, eene smalle open ruimte overstekende en zeven andere treden opgaande, op de „Sitinggil" (No. 9) (van „siti = aarde, grond, bodem" en „inggil = hoog") waar verder acht kanonnen (K) als ornamenten geplaatst zijn. Hier is, No. 10 de „Sewâjânâ" eene kleinere overdekte aan alle kanten open hal, die met marmer bevloerd is en een metalen plafond heeft. In deze ruimte nemen de Europeesche gasten bij gelegenheid der Garĕbĕg-feesten plaats, terwijl op de schets No. 11 de „Bangsal Mangoentoer" aangeeft: een troonhemel geflankeerd door twee uit hout gesneden, bont beschilderde monsterachtige leeuwen, waaronder de Soesoehoenan bij dezelfde gelegenheid zijn zetel heeft. In deze „Bangsal Mangoentoer" wordt, als zij leeg staat, geofferd en vindt men daar gewoonlijk wat wierook branden. Een aarden bord met een paar houtskolen, waarop een weinig reukwerk brandt, is het geheele decoratief van het offer, en dit maakt in de leege ruimte en in de omgeving van glanzend marmer en zorgvuldig beschilderd hout een armzaligen indruk. Overigens doen zoowel de Pagĕlaran als de Sitinggil in hun geheel werkelijk vorstelijk aan. Vooral thans waar beide plaatsen opgeknapt zijn en goed in de verf zitten. Ik herinner mij, dat ongeveer 14 jaren geleden de Pagĕlaran, zonder verhooging van den grond,

slechts eene soort atap-overdekking had, die regen en zonneschijn doorliet en er armoedig uitzag. Thans is misschien juist eene ietwat overladen versiering hinderlijk; b. v. naast de monsterachtige leeuwen de bonte tegels, waarmee de benedenrand van de Bangsal Mangoentoer belegd is, en die bij de wit marmeren vloer te hard afsteken.

Iets verder achter de Bangsal Mangoentoer staat een klein langwerpig vierkant huisje, No. 12, met matglazen, niet doorschijnende wanden, waarvan niemand den inhoud te zien krijgt. Men heeft mij verteld, dat in dit huisje eene poesaka en wel één van het beroemde paar kanonnen opgeborgen is, dat in de Javaansche overlevering eene rol speelt. Dit kanon wordt geacht vrouwelijk te zijn en draagt den naam van „Njai Sĕtomi", terwijl het kanon van het mannelijk geslacht „Kiai Sĕtomi" genoemd, zooals bekend, te Batavia in de buurt van de oude stadspoort in de open lucht ligt. Door verschillende Javanen wordt dit huisje „Bangsal Witânâ" genoemd. Anderen noemen de achterhelft van de Sewâjânâ, die iets smaller is dan het voorste gedeelte: „Witânâ". Winter Sr. geeft daarentegen in zijn: „Beknopte beschrijving enz." aan den „hoogen troon" den naam van „Bangsal Witono" en vermeldt den „Bangsal Mangoentoer" in het geheel niet. Men zou dus moeten aannemen, dat ook op de Sitinggil in den loop der jaren veranderingen hebben plaats gehad.

Rechts van de Sitinggil staat, met een wachthuis („gaṇḍek" genoemd) daarnaast, een gebouw, No. 13, „Balebang" (bale = paviljoen, abang = rood, hetgeen met de tegenwoordige kleur van het huis overeenkomt), waarin de aan den Kraton toebehoorende gamĕlans opgeborgen worden — voor deze gamĕlans, die poesakas zijn, wordt ook geofferd en wierook gebrand — en als pendant links met eveneens een huis voor de wachthebbende personen er naast, een gebouw, No. 14, de „Bangsal Angoen-angoen" d. i. de plaats waar bij feestelijke gelegenheden de gamĕlans bespeeld worden.

Als ik van rechts en links spreek neem ik aan, dat iemand die van den Aloen-aloen binnen komt zich te oriënteeren wenscht. Bij de Javanen is het omgekeerd. Zij beschouwen het inwendige van een gebouw als uitgangspunt en verdeelen alles op deze wijze gezien in links en rechts. Zoo spreken zij, onverschillig van waar zij gekomen zijn en waar zij staan, van de Balebang als „kiwâ" (links) en van de Bangsal Angoen-angoen als „tĕngĕn" (rechts).

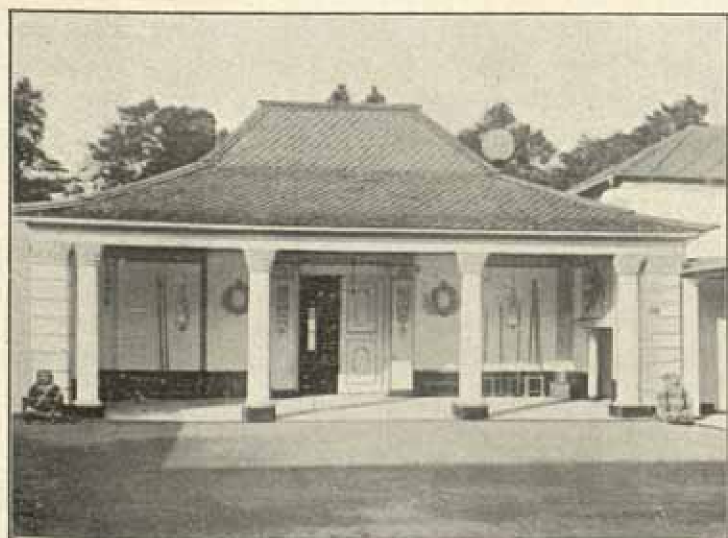
Aan den achterkant der Sitinggil dalen twee trappen, van beide zijden naar elkaar toeloopend, naar den beganen grond af. Deze eigenaardige aanleg schijnt met opzet zoo geschied te zijn. In den geheelen Kraton zijn, naar mij verteld werd, geene twee poorten, deuren of trappen, die recht tegenover elkaar staan, en zoover ik het persoonlijk kon nagaan, vond ik dit beweren bevestigd. Op het onverwachtst ziet men zich bij het passeeren van eene deur voor een muur of wand geplaatst en moet rechts of links uitwijken om verder te kunnen gaan. Eene bouworde met lange reeksen van zalen of gaanderijen achter elkaar, die den trots der koninklijke paleizen in het Westen uitmaken, is hier geheel onbekend. Indien dit niet anders kan en eene kamer twee deuren tegenover elkaar moet hebben, dan is de eene ter zijde geplaatst maar nooit zoo, dat men bij het binnentreden ook dadelijk in de daar achter liggende ruimte kan kijken.

Van de trappen afgedaald zijnde kruist men den rijweg (No. 15), die aan weerszijden, om de Pagĕlaran en Sitinggil met hunne bijgebouwen heen, van de Aloen-aloen naar het binnenste van den Kraton leidt, en naar zijn vorm, den naam van „soepit oerang" [1]) (de scharen van een kreeft) draagt. Deze rijweg loopt uit in, No. 16, de „Brâdjânâlâ lor", de groote noordelijke poort, en wel de eerste poort op onzen weg, die werkelijk gesloten kan worden. Terwijl de Gladak

1) Ook om dit beeld te begrijpen moet men zich in het midden van den Kraton plaatsen en van hier uit den loop van den rijweg volgen.

KĔMANDOENGAN No. 22

SRIMANGANTI LOR No. 23

slechts eene breede opening in dikke muren is, heeft de Brâdjânâlâ twee groote zware deurvleugels, wier houten planken door dwars daarover heen gespijkerde ijzeren platen saamgehouden worden. Het volk noemt haar dan ook „Lawang-gapit" (lawang = deur, gapit = geklemd). Onder gewone omstandigheden is deze poort, even als de correspondeerende poort aan de zuidzijde van den Kraton van 's avonds 11 uur tot 's ochtends $5^1/_2$ uur gesloten.

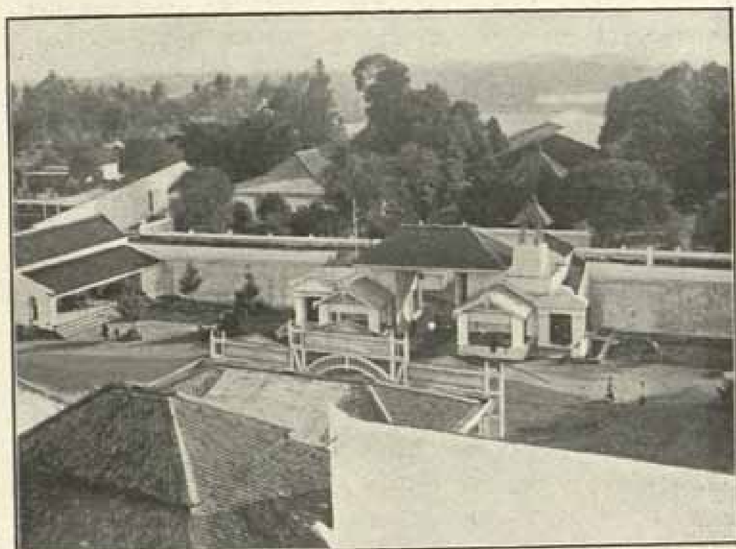
Heeft men de Brâdjânâlâ alias Lawanggapit gepasseerd, dan staat men op een binnenplein, op de rechterzijde waarvan, No. 17, het wachthuis der Europeesche dragonders ligt, die de lijfwacht van den Soesoehoenan vormen. Gewoonlijk zijn hier één korporaal en drie à vier man te vinden, terwijl de anderen in een gebouw (buiten den Kraton naast de cantine) verblijf houden.

De met 18 genummerde gebouwen, die een gedeelte van het plein omringen, zijn wagenkamers. Verder is links No. 19 de „Paseban Kadipaten", de wachtkamer voor ambtenaren van den kroonprins, die hunne opwachting komen maken. No. 20 is een wachthuis voor pradjoerits en No. 21 „Gĕḍong djoli" eene bergplaats voor draagstoelen. In het midden van den achterkant van het plein bevindt zich, No. 22, de „Kĕmaṇḍoengan" waar een Europeesche dragonder op post staat om niet bevoegden den verderen toegang te verbieden. Dit is ook de plaats waar de rijtuigen, die bewoners van den Kraton of genoodigden aanbrengen, stil houden: de oprit die den naam „Balerâtâ" draagt. Gewoonlijk wordt van de Kĕmaṇḍoengan als van eene poort gesproken (ook Winter Sr. noemt haar aldus) maar feitelijk is het eene langwerpige open hal, waarin men over een paar treden komt. Bij kleine recepties, speelavonden enz. verzamelen zich hier de geïnviteerde Europeanen om zich op het voorgeschreven uur in corpore, met den hoogsten in rang aan het hoofd, naar de ontvangzaal te begeven.

Laat men de Kĕmaṇḍoengan achter zich dan komt men

op een kleiner binnenplein, waaromheen de gebouwen der „Srimanganti lor" (No. 23) liggen. Aan den linker kant verrijst in den zuidelijken hoek een 28 meter hooge toren (No. 24) die den naam van Panggoeng Sânggâboewânâ draagt. Zooals mij verteld werd, moet deze naam, naar de Javaansche wijze om jaartallen door woorden uit te drukken (tjândrâ sĕngkâlâ), meteen het jaar aangeven, waarin de toren gebouwd werd en wel 1708 (pangoeng loehoer sinânggâ boewânâ). Herleidt men dit cijfer dan verkrijgt men het jaar 1786 onzer jaartelling, en is dan ook de toren door Pakoeboewânâ III gebouwd. Het bouwwerk, dat niet bijzonder elegant uitgevallen is, telt vijf verdiepingen. Van uit de bovenste, waarin zich ook eene klok met slagwerk bevindt, heeft men een ruim gezicht op Solo en omstreken. Tevens doet de toren dienst als uitkijk, en als b. v. de Resident aan den Kraton een bezoek brengt, wordt van hier uit aan den Soesoehoenan bericht gezonden zoodra het rijtuig in zicht is.

De Srimanganti, die door Winter Sr. evenééns „poort" genoemd wordt, bestaat thans uit verschillende rechthoekig aan elkaar aansluitende gebouwen, waarvan de naam reeds de bestemming aangeeft: „sri = vorst, manganti = wachten". Hier worden vorstelijke bezoekers ontvangen en over het daarachter liggende groote, met boomen beplante, plein naar, No. 25, de „Sasânâsewâkâ", de groote pĕṇḍâpâ voor officieele ontvangsten, geleid. Deze en de daarnaast liggende, door glazen deuren gescheiden, No. 26, „Sasânâhandrâwinâ" zijn de pronkzalen van den Kraton, die door aanleg en versiering uitmunten. Uit den aard der zaak maken zulke ruimten, waarbij op statie en vertoon gerekend is, eerst bij partijen, wanneer zij met eene feestelijk uitgedoste menigte gevuld zijn, den juisten indruk. Tot beter begrip zij mij vergund een paar regels aantehalen, die ik in 1901 schreef, toen ik voor den eersten keer een groot feest in den Kraton bijwoonde en de indruk, dien ik ontving, bijzonder sterk en oorspronkelijk was. Ik schreef toen:

UITZICHT
VAN DEN PANGGOENG (No. 24) NAAR HET WESTEN

SASĂNĂSEWĂKĂ No. 25

„Wij sloegen een laatsten hoek om, schreden over „een nieuw plein, gingen drie à vier treden op en ston- „den in de troonzaal: eene groote vierkante ruimte, „naar alle zijden open en overdekt met een spits in de „hoogte loopend dak, door twintig houten zwaar ver- „gulde pilaren gedragen. Naar binnen toe vormen twaalf „andere pilaren eene soort van omgaande galerij, terwijl „het middelste en hoogste gedeelte van het dak, dat „in twee smalle langwerpige nokken eindigt, op vier „pilaren rust. In deze binnenste ruimte zaten op rood- „zijden divans de Soesoehoenan en de Resident met het „gelaat naar den ingang gekeerd. De eerste algemeene „indruk was schitterend: goud en marmer! Goud op „de rijke uniformen van den Soesoehoenan, van den „Resident en op de costumes der Pangerans. Goud in „overmaat op de pilaren, goud op de kroonlijsten, die „de pilaren verbinden, goud op de smalle plafonds. En op „den bodem rijk glanzend marmer, wit schitterend tot ver „buiten de troonzaal, naar achteren in breede galerijen, „naar links in een andere groote zaal overgaande".

(*Bataviaasch Nieuwsblad* 27 April 1901 derde blad).

Sedert ik dit schreef, dus in 14 jaren, is aan de Sasânâsewâkâ weinig of niets veranderd. De overmaat van goud maakt echter geen al te pronkerigen indruk. De grondverf der pilaren en van de architraven is groen; van goud zijn de omlijstingen en de arabesken of bloemen, die op het fond aangebracht zijn, en hier en daar voorkomen ook andere kleuren, voornamelijk rood, eene al te groote eentonigheid.

Aan den achterkant daalt men wederom een gelijk aantal stoepen af naar de „Paningrat Bĕḍajan" (No. 27) de plaats, waar bij feesten de bĕḍâjâs hunne dansen uitvoeren en die met de ruimte, die in gewone Javaansche huizen „paringgitan" genoemd wordt, overeenkomt. (Zie C. F. Winter: Instellingen, gewoonten enz.). Wederom verhoogd grenst daaraan No. 28 „Pârâsĕḍjâ" de zitplaats van den Soesoehoenan en van de

Grooten bij intieme ontvangsten. Hier staat de zetel van den vorst en naast dezen die van den Resident, terwijl bij recepties links en rechts daarvan de prinsen van den hoogsten rang en de geïnviteerde Europeesche gasten plaats nemen. De Sasânâsewâkâ, de Paningrat Bĕḍajan en de Pârâsĕḍijâ loopen zonder tusschenwand ineén. Op bijliggende schets zijn achter de Sasânâhandrâwinâ nog de nummers 29 op te merken: de buffetkamers en bergplaatsen voor dranken.

Alvorens verder te gaan, verdient het, tot het verkrijgen van een beter overzicht, aanbeveling op den plattegrond eene denkbeeldige lijn van het noorden naar het zuiden langs de Sitinggil — de Brâdjânâlâ — en de Srimanganti dwars door den Kraton te trekken, die deze in twee helften, eene oostelijke en eene westelijke, verdeelt. Het blijkt dan, dat de oostelijke helft uitsluitend officieele gebouwen bevat, terwijl in de westelijke helft de intiemere gebouwen en vertrekken zijn gelegen.

Bezoeken wij eerst de oostelijke helft, zoo zien wij in het front van de Sasânâsewâkâ de, No. 30, „Bangsalngadjĕng": drie open loodsen, waarin bij feestelijke gelegenheden de gamĕlans bespeeld worden. Daar achter ligt, No. 31, de „Pantipangarsâ" een gebouw, waarin het voor officieele ontvangsten noodige tafelgereedschap: eetserviezen, glaswerk enz. opgeborgen wordt. No. 32 „Mardoejatnjâ" is de groote kas met ijzeren geldkisten, brandkasten enz. waarvan tegenwoordig R. M. T. Wiriâdiningrat de beheerder is.

Daar achter is eene open plaats, gedeeltelijk als tuin aangelegd, die door No. 33 „Sewâkâ" afgesloten wordt, eene verblijfplaats van bedienden, welke toezicht over de Sasânâsewâkâ houden. De achtermuur van de „Sewâkâ" grenst aan den grooten rijweg, die binnen de muren van den Kraton rond om deze heen leidt. Volgen wij dezen voor een oogenblik, naar het noorden teruggaande, dan voert hij ons tot No. 34 „Sidikârâ", een raadhuis voor de Prinsen, tevens vergaderzaal voor staatsaangelegenheden, waar ook

de sedert eenige jaren ingestelde Rijksraad zijne zittingen houdt. Den hoek omslaande loopt dan de rijweg voorbij No. 35 „Sĕkolahan Kĕsatrijan" om op het binnenplein, tusschen Brădjănălă lor en Kĕmaṇḍoengan, uit te loopen. De „Sĕkolahan Kĕsatrijan" is eene school voor zonen van den adel tot en met den vierden graad, d. w. z. achterkleinkinderen van prinsen van den bloede. Kinderen, die op deze sport van de hierarchische ladder staan, worden tot de school toegelaten, ook al wonen hunne ouders buiten den Kraton. Naar ik vernam is deze school gelijk gesteld met de Hollandsch-Inlandsche scholen in Indië.

Hiermede hebben wij de noordoostelijke helft van den Kraton behandeld, en keeren wij naar No. 31 „Pantipangarsă" terug om daarachter twee gebouwen No. 36 „Mardiwastră" en No. 37 „Doerjărekă" te vinden. Mardiwastră (No. 36) is de plaats waar de naaisters van den Kraton hun werk verrichten, terwijl „Doerjărekă" (No. 37) de goudsmederij van den Kraton is. Rechts daarvan is No. 38 Kriḍăhardână, het kantoor voor het uitbetalen van loonen en van de kleine kasmiddelen voor de dagelijksche behoeften. No. 39 „Rĕsăsoegătă" is eene keuken waarin uitsluitend Europeesch eten, voor de groote hoffeesten bestemd, klaar gemaakt wordt.

No. 40 „Srimanganti kidoel" is de zuidelijke doorgang, correspondeerende met de „Srimanganti lor". Hij voert naar een plein, in welks midden No. 41 de „Magangan", eene groote pĕṇḍăpă staat, waarin bij feesten de slamĕtans klaar gemaakt worden. Rechts en links van het plein de nummers 42 bergplaatsen voor wapens en munitie „kamar bĕḍil". Aan den zuidelijken kant ligt eene poort „Gaḍoeng-mĕlaṭi" genoemd (No. 43), een naam die waarschijnlijk betrekking heeft op de kleuren der poort, die lichtgroen en wit geschilderd is. Deze passeerende heeft men rechts en links No. 44 de „Kĕniten djawi", schuren voor rijst en evenéëns de kantoren der personen, die met de uitdeeling daarvan belast zijn. (In den Kraton worden enkele tractementen gedeeltelijk

in geld, gedeeltelijk in rijst uitbetaald. Ook aan de hofhoudingen van de getrouwde kinderen van den Soesoehoenan worden van hier uit bepaalde hoeveelheden rijst geleverd). No. 45 is eene poort die den naam van „Sĕmbagi" (de veelkleurige) draagt. Laten wij deze achter ons, dan kruisen wij wederom den grooten rijweg en komen naar No. 46 de „Kĕmaṇḍoengan kidoel" correspondeerende met de Kĕmaṇḍoengan lor en naar No. 47 de „Brădjănălă (Lawang gapit) kidoel" het pendant van de Brădjănălă lor. Evenals bij den noordelijken ingang volgt ook hier de „Sitinggil kidoel" (No. 48) eene overdekte open hal, verscheidene treden hoog, die toegang geeft tot No. 49 de „Aloen-aloen kidoel". Hier staan evenééns twee ompaggerde waringinboomen No. 50 „Waringin koeroeng kidoel" die echter, zoover ik kon nagaan, geene speciale namen dragen. No. 52, een gebouw ten westen van den Aloen-aloen kidoel staande, is de stal voor de olifanten, die aan den Soesoehoenan toebehooren. Vroeger bevonden zich oostelijk van den Aloen-aloen lor de tijgerhokken, doch heeft de Soesoehoenan eenigen tijd geleden last gegeven de tijgers naar den stadstuin over te brengen [1]). Afgesloten wordt de Aloen-aloen kidoel door de poort „Gaḍing" No. 51 (gaḍing = ivoor, dus een naam die waarschijnlijk evenals die der vroegere poorten eene kleur aanduiden moet).

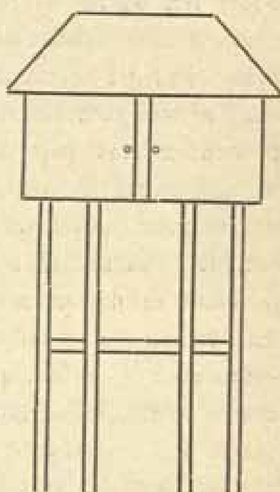
Keeren wij thans wederom noordelijk door de verschillende poorten naar de „Srimanganti kidoel" terug, zoo blijft het veel grootere westelijk gedeelte van de Kraton te beschrijven over.

Naast de „Srimanganti kidoel" vinden wij No. 53 „Gĕḍong Kĕparak djawi" de verblijfplaats van de vrouwelijke wakers, die toezicht uitoefenen over No. 54 „Wiwărăkĕnjă" den alléén door vrouwen te benutten toegang tot het binnenste

1) Deze stadstuin, eene schepping van den tegenwoordigen Soesoehoenan buiten den Kraton aan den grooten weg naar Poerwăsari gelegen, is een groot park met mooie wandelwegen en bevat behalve verscheidene wilde beesten in ijzeren kooien, zeldzaam gevogelte enz., ook het begin van een oudheidkundig museum.

van den Kraton (wiwârâ = poort, kĕnjâ = vrouw). De enkele mannen, die naar binnen mogen, moeten door den ingang „Wiwârâprijâ" (wiwârâ = poort, prijâ = man), No. 55 in de buurt van de „Srimanganti lor", een weinig achter rechts, hunnen weg nemen. Naast de Wiwârâprijâ ligt No. 56 de „Sânâwilâpâ" het secretariaat van den Kraton (sânâ = plaats, wilâpâ = brief) en in de nabijheid daarvan No. 57 „Ngoentârâsânâ", de wachtkamer voor de Prinsen.

Mocht ik tot hiertoe persoonlijk aan mijne lezers als leidsman voorgaan en hun het een en ander uit eigen aanschouwing berichten, verder kan ik alléén vertellen, wat mij door anderen medegedeeld werd, en is het overige gedeelte van den Kraton voor mij terra incognita. De situatieschets moet voortaan uitsluitend onze gids zijn in den doolhof, dien de intieme vertrekken van een oostersch vorstenverblijf vormen.

Nemen wij aan dat wij Sasânâsewâkâ (No. 25), Paningrat Bĕḍajan (No. 27) en Pârâsĕḍijâ (No. 28), die wij reeds kennen, gepasseerd hebben zoo komen wij naar No. 58 „Prâbâsoejâsâ" het eigenlijk paleis van den Soesoehoenan, dat echter niet doorloopend door hem bewoond wordt. Op zij daarin is No. 59 „Pĕtanen" de heilige kamer waarin een pronkbed staat, dat niet meer gebruikt en als poesaka beschouwd wordt. Daarachter zijn vijf andere kamers No. 60—64 waarin vele andere poesakas en de rijkskleinoodiën bewaard worden. Kamer No. 60 en 61 bevatten de grootere stukken zooals wapens, vaandels enz. waaronder de bekende „Kiai Sĕlamĕt" eene oude piek, die in een zijden omhulsel vroeger ter bestrijding van epidemieën in processie door de stad gereden werd. In kamer No. 62, die slechts

op zij een toegang tot kamer No. 61 heeft, zijn de heiligste stukken opgeborgen in kleine huisjes, die op palen rusten en waarin men langs ladders komt. Volgens R. N. Poerbodipoero, Kliwon Gĕḍong Tĕngĕn in den Kraton, hebben deze kamers, om eene betere ventilatie te verkrijgen, geen plafond. Kamer No. 63 bevat dan wederom minder gewichtige stukken zooals oude trommen, zadels enz. die natuurlijk deerlijk gehavend zijn en slechts eene relatief historische waarde bezitten, maar voor den Javaan door de overlevering geheiligd zijn. Volgens mijn zegsman vindt men er van alles onder, zelfs landbouw- en keuken-gereedschappen. Het zijn reliquiën uit den tijd van het rijk Mataram, en moeten er voorwerpen onder zijn (zooals wapens en zadels) die, naar gezegd wordt, eertijds in het bezit van Senâpati, den stichter van dat rijk, waren.

Kamer No. 64 is een vertrek, dat indertijd door de grootmoeder van den tegenwoordigen Soesoehoenan, de vrouw van Pakoeboewânâ VI bewoond werd, en dat nu onder het beheer van de eerste wettige vrouw van den keizer, de Ratoe Pakoeboewânâ staat, die daarin hare statiekleeren enz. heeft.

Aan den achterkant dezer kamers liggen No. 65 „Mbajoenan" de woonvertrekken van de Ratoe Pĕmbajoen, eene dochter van Pakoeboewânâ VII, die 92 jaren oud is, nooit getrouwd is geweest, en die door het volk als eene heilige vereerd wordt. (Vide mijn opstel in deel LVII van dit Tijdschrift). Daartusschen in is No. 66 „Sanggar palanggatan", eene gewijde bidplaats, waar ook de Soesoehoenan zijne gebeden verricht.

Zuidelijk aan de Prâbâsoejâsâ (No. 58) aansluitende ligt No. 67 „Sânâpraboe", de woning van eene weduwe van Pakoeboewânâ IX, de stiefmoeder van den tegenwoordigen Soesoehoenan en „Sasânâdajintâ" (No. 68) (sânâ = plaats, dajintâ = geliefde), de woning van de jongste wettige gemalin van dezen, de Ratoe Mas, dochter van den Sultan van Djogjakarta. Vroeger was hier een tuin, en zijn deze

gebouwen geheel nieuw en speciaal voor de Ratoe Mas opgericht. Zij werden ontworpen en uitgevoerd door den Regent Architect Raden Toemĕnggoeng Wrĕksâdiningrat met medewerking van zijn broeder: Raden Ngabehi Nitipoerâ.

No. 69 „Balerĕtnâ" is de tuin van den Kraton, waarin onder meer een kunstmatige heuvel No. 70 „Ngargâpoerâ met een koepeltje. Rondom den tuin zijn verschillende gebouwen: No. 71 „Ngendrâjâ" No. 72 „Lodji Ngargâpoerâ, die als lustverblijven dienst doen en ook slaapvertrekken bevatten en No. 73 „Pratjimâhargâ" die eene bergplaats voor dranken en benoodigdheden voor de bezoekers van den „Ngargâpoerâ" is.

Links van den tuin No. 74 „Rebosan" is het reeds in het begin van dit overzicht vermelde kantoor van den Heer Rijborz, die met de organisatie van den schoonmaakdienst en met het toezicht over de wapens en de munitie belast is.

Naar No. 69 Balerĕtnâ teruggaande vinden wij noordelijk daarvan No. 75 de zoo genoemde „Gĕḍong Gambar" een gebouw, waarin reukwerken en zalven (boreh enz.) geprepareerd worden. Van hier uit westelijk afslaande, komen wij naar No. 76 „Madoesoekâ" (madoe = honing, zoet; soekâ = vreugde, genot) het slaapvertrek van den vorst. Het is een afzonderlijk gebouw met kleedkamer, gaanderij enz. en grenst aan No. 77 „Madoesitâ" de ontbijtkamer resp. het vertrek waar de Soesoehoenan, als hij zijne slaapkamer verlaten heeft, zich ophoudt. Rechts daarvan liggen de gebouwen, die den naam van „Pakoeboewanan" (No. 78) voeren, en de appartementen van de Ratoe Pakoeboewânâ, de oudste wettige gemalin van den Soesoehoenan (zuster van Mangkoenĕgârâ VI) bevatten, en daarvoor No. 79 „Ngandjrasari" de daarbij behoorende tuin. No. 80 „Ngendrâ" genoemd, moeten vroeger slaapvertrekken van vrouwelijke vorstelijke personen geweest zijn, doch staan thans leeg.

No. 81 „Dalĕm Sonadi" en No. 82 „Pĕnḍapi Sonadi" behooren samen en beteekenen deze namen feitelijk „Dalĕm

sânâ hadi" = de dalĕm van het mooie huis en „Pĕṇḍapi sânâ hadi" = de pĕṇḍâpâ van het mooie huis. Het zijn intieme verblijfplaatsen om uitterusten en zich te vermaken, en heet het, dat hier de Soesoehoenan soms in intiemen kring wajangvoorstellingen laat geven. Daaraan aansluitende is No. 83 „Nĕpen kidoel" de eetzaal met andere dagelijksch bewoonde vertrekken. No. 84 „Langĕnkatong" een gebouw dat vroeger voor recepties en thans als logeergelegenheid gebezigd wordt. Zoo moet thans het hoofd van het Pakoealamsche huis uit Djogjakarta (de schoonzoon van den Soesoehoenan) daarin logeeren als hij in Solo op bezoek is.

No. 85 „Talangpaten" is eene zijdeur, die uit het binnenste van den Kraton naar het Noorden op den grooten rijweg voert. Zij wordt bewaakt door leden van een corps inlandsche soldaten, die met pieken gewapend zijn en den naam van „Talangpati" dragen. No. 86, 87 en 88 „Gĕḍong wiran", „Gĕḍong langĕn mangoen", „Gĕḍong kamar" zijn lokaliteiten, waar bedienden, die met de garderobe van den Soesoehoenan te doen hebben, zich ophouden en hun werk verrichten. In de eerste: „Gĕḍong wiran" wordt toezicht op de kleeren gehouden, die uit Europeesche stoffen (laken enz.) vervaardigd zijn, zooals uniformen, statiejassen enz. Over de beteekenis van „Gĕḍong langĕn mangoen" zijn de meeningen verdeeld. De naam zelf („langĕn" = vermaak) geeft geene voldoende opheldering. „Gĕḍong kamar" laat ons, wat den naam betreft, evenéén in het onzekere, doch werd mij verteld, dat in dit vertrek benoodigdheden voor het rooken: strootjes, tabak enz. klaar gemaakt worden.

No. 89 „Rĕtjatjen" is het verblijf van „Rĕtjatji", een mannelijke bediende van de Ratoe Pĕmbajoen, wier vertrekken wij in de nabijheid (No. 65) reeds opgemerkt hebben.

No. 90 „Kartipoerâ" is het kantoor van Raden Ngabehi Nitipoerâ (broeder van R. T. Wrĕksâdiningrat, die de „Sasânâ dajintâ" gebouwd heeft). Hier worden de orders voor de metselaars en timmerlieden van den Kraton gegeven.

No. 91 „Kridâwâjâ", het huis voor het bereiden van thee en koffie, terwijl in No. 92 „Rénggâpoerâ" deze dranken verder klaargezet en opgediend worden, om naar de feestzalen gebracht en daar rondgediend te worden. Men moet eene groote receptie in den Kraton bijgewoond hebben om te weten, welk eene vertooning het ronddienen van dranken en sigaren is. Op een gegeven teeken treden scharen van bedienden, in verschillende livreien, tegelijk binnen, de presenteerbladen hoog voor zich houdende. Voor thee en koffie is er een afzonderlijke ploeg van bedienden in mooie lange sarongs met een bepaald patroon gekleed, het bovenlijf naakt en de hoofddoeken op eene bijzondere manier gevouwen, zoodat de einden als uitgespannen vleermuisvleugels van het hoofd afsteken. Aan den Soesoehoenan en den Resident wordt de eerewijn door een Europeeschen bediende gepresenteerd, de eenige bediende die voor den Soesoehoenan rechtop mag blijven staan.

Keeren wij op onze schets thans terug naar No. 79 Ngandjrasari, den tuin, die bij de woning van de Ratoe Pakoeboewânâ behoort, zoo vinden wij daarachter de nummers 93, 94, 95, 96, in de wandeling genoemd: „Kiranan", „Késitan" „Asmaran", „Pradapan" woningen van vier officieele bijvrouwen van den Soesoehoenan met namen: „Kirânâroekmi", „Sitâroekmi" „Asmârâroekmi" „Pradâpâroekmi". Den lezer zal zeker het gelijkluidend bijvoegsel achter elk der vier namen opvallen. De inlichtingen, die ik over dit eigenaardig predikaat kon krijgen, laten te wenschen over. Het woord „roekmi" beteekent „goud"; het schijnt echter ook als liefkozing gebruikt en door den Soesoehoenan aan enkele favorites geschonken te worden. Een feitelijken rang geeft het woord niet te kennen, want onder deze dames bevinden zich „raden ajoes" en ook eenvoudige „radens" en zijn dit de titels waarmee zij aangesproken worden. Beide Winters: J. W. Winter en C. F. Winter spreken in het geheel niet van „Roekmis" en kon ik ook in de andere

litteratuur over Solo, en over de rangen en titels in Java dit woord onder de bovenbedoelde beteekenis niet vinden. Ook in Djogjakarta is, naar mij verzekerd werd, aan het hof het predikaat: „roekmi" niet bekend en schijnt het eene eigenaardigheid van Solo uit den jongsten tijd te zijn. Overigens zijn genoemde vier personen niet de eenige die dit predikaat voeren, en zullen wij later in het zuidwestelijk gedeelte van de Kraton nog meer gebouwen ontmoeten, waarvan de bewoonsters „roekmi" genoemd worden. Zoover ik te weten kon komen, zijn in den kraton van Solo in het geheel tien Roekmis, waarvan twee den titel van Raden Ajoe voeren.

Verder naar het Westen gaande komen wij naar No. 97 „Masdjid Bandĕngan", eene moskee, die door water omgeven is. Het schijnt dat dit water vroeger als vischvijver dienst gedaan heeft, of thans nog doet, en komt hiervan, naar algemeen aangenomen wordt, de naam Bandĕngan. In strijd hiermee is tegenwoordig onder den naam van „Bandĕng" sléchts een zeevisch bekend, die onmogelijk in zoet water gekweekt kan worden, en is het niet aan te nemen, dat vroeger deze vijver dagelijks van versch zeewater voorzien werd. Men veronderstelt, òf, dat het experiment om zeevisschen in zoet water te kweeken, door onkundige lieden in oude tijden werkelijk ééns genomen is, òf, dat — aangezien bij de Javanen de bandĕng als de lekkerste visch geldt — het woord niet letterlijk maar als synoniem voor eene bijzonder goede soort visch opgevat werd.

Links van deze moskee vindt men No. 98 een andere waterbak, die door een artesischen put (soemoer bor) gevuld wordt. Achter de moskee ligt No. 99 eene plaats, die eveneens „Bandĕngan" zonder meer genoemd wordt. Hier moet vroeger eene badplaats geweest zijn, die thans echter gedempt is, en waar kamerdienaren van den Soesoehoenan hunne woningen hebben.

No. 100 Kartitâmâ is de werkplaats der timmerliende.

No. 101 „Masdjid Poedjåsånå" is eene nieuwe moskee, door den tegenwoordigen Soesoehoenan gesticht en voor ongeveer drie jaren hier neergezet, terwijl hare vroegere plaats naast „Ngandjrasari" de tuin der Ratoe Pakoeboewånå was. No. 102 Atmåsoekatgan is de woning van Mas Behi Atmå Soekatgå. Deze is de meest vertrouwde kamerdienaar van den Soesoehoenan, ongeveer even oud als hij, in wiens nabijheid hij van kinds af geweest is. Daarnaast zijn No. 103 de stallen van den Kraton (speciaal voor groote Australische paarden) die den naam: „Kĕstalan Langĕnsari" hebben. In den zuidwestelijken hoek van de schets, aan den anderen kant van den grooten rijweg, ligt No. 104: „Kĕstalan koelon" een tweede stal voor Javaansche paarden, waaraan verbonden eene hoefsmederij. No. 105 „Poerwåwinangoen" is een open erf binnen de ruimte van den Kraton, dat nog te bebouwen is.

Hetgeen thans van den Kraton nog te bespreken overblijft, is het gedeelte uitsluitend door vrouwen bewoond en door vrouwen beheerscht, dat men — beschouwt men den Kraton als eene op zich zelf staande macht — „een staat in den staat" zoude kunnen noemen. Treedt tegenover de buitenwereld een Raden Adipati (Rijksbestuurder) op, die de belangen van den Soesoehoenan waarneemt en beheert, hier is het eene vrouwelijke Raden Adipati, die in den Kraton de bevelen van den Soesoehoenan uitvoert en onafhankelijk van de verschillende Ratoe's den heerscherstaf zwaait. Reeds in 1824 schreef J. W. Winter: „Zekere Hofdame genaamd „Njai „Sidah Mirah", rang boven die der Regentinnen hebbende, „doet al de huishoudelijke depenches van de Keiser. — Zij „is tevens Chef over alles wat in de Kraton betreft, en „bewaardster van des Keizers Juwelen, goud ensz.: — Zoodat „de Keizerin hierover niets te zeggen of zig te bemoeien heeft" (B.K.I. 6, X, p. 67). Haar naam en titel is ook nu nog Raden Ajoe Adipati Sĕḍah Mirah en zij is ook de tusschenpersoon tusschen de Ratoe's en de in rang mindere vrouwen van den

Soesoehoenan. Als Adjunct of Adjudant heeft zij onder zich: Njai Riå Soewåndå, die het blok gebouwen No. 106 „Soewandan" genoemd, bewoont. Westwaarts daarvan woont in No. 107 „Adisanan eene bijvrouw van den Soesoehoenan „Njai Adisånå" die den titel „Onderregent" heeft. No. 108 draagt geen afzonderlijken naam en zijn daar vrouwelijke bedienden gehuisvest.

No. 109 is „Prawiraningratan" en wordt bewoond door „Raden Ajoe Prawiraningrat" eene zuster van Pakoeboewånå X terwijl in „Paṇḍansaren" (No. 110) eene vrouw van wijlen Pakoeboewånå IX verblijf houdt. In de nummers 111 en 112 zijn de bedienden dezer beide dames ondergebracht. In No. 113 en 114 „Karěnggan sělir" wonen verschillende bijvrouwen van den tegenwoordigen Soesoehoenan en middenin in No. 115 „Indinahan" zijne dochter Raden Adjěng Indinah. No. 116 zonder bepaalden naam zijn logeervertrekken voor vorstelijke bezoekers. No. 117 is de woning van eene officieele bijvrouw van den Soesoehoenan: Raden Ajoe Mandåjårětnå, de moeder van Pangeran Hangabehi, die tot nu toe als vermoedelijke troonopvolger aangezien wordt. Daarnaast in No. 118 „Rětnåpoernaman" is het verblijf der Raden Ajoe Rětnåpoernåmå, eene andere officieele bijvrouw en moeder van Pangeran Koesoemåjoedå, die eveneéns aanspraak op den troon maakt, en van de vrouw van Raden Toeměnggoeng Djåjåněgårå, zoon van den Rijksbestuurder [1]).

De gebouwen No. 109—115 staan in de Javaansche wereld gezamenlijk onder de naam van „Karadenajon" bekend [2]). No. 119 „Gěntan" genoemd, een woord waarvan ik de beteekenis niet heb kunnen uitvinden, schijnt eene school voor Bědåjås te zijn, danseressen die uitsluitend voor den

---

1) Deze volgde sedert, in het begin van 1916, zijn vader als Rijksbestuurder van Solo op.

2) Intusschen bereikte mij het bericht, dat tengevolge van een daarin voorgekomen pestgeval (eene bědåjå moet aan de gevreesde ziekte overleden zijn) het geheele blok gebouwen „Karadenajon" afgebroken werd.

Soesoehoenan mogen dansen en meestal tot zijne familie behooren. Onder het Europeesch publiek heerscht veelvuldig de meening, dat dit „Srimpis" en wel eene afzonderlijke catagorie van danseressen zijn, die met Bĕḍåjås niets uittestaan hebben, doch schijnt dit, ten minste wat Solo aangaat, niet het geval te zijn. Van bevoegde zijde werd mij verzekerd, dat „Srimpis" eene benaming is, die uitsluitend van den aard der verschillende dansen, waarin zij optreden, afhangt. Ook wist men mij te vertellen, dat slechts voor den Soesoehoenan alléén tot negen danseressen tegelijk mogen dansen, terwijl bij vorsten van minderen rang niet meer dan hoogstens zeven tegelijk mogen verschijnen.

De verschillende nummers 120 „Sĕḍahmirahan" genoemd, zijn de appartementen der boven vermelde Raden Ajoe Adipati Sĕḍah Mirah, waar deze met een heelen staf van eigen bedienden hof houdt.

No. 121 „Soedåmåroekmen", No. 122 „Poernåmåroekmen" No. 123 „Kĕtedjan" zijn de woningen van drie andere Roekmis (vide boven) en wel van de dames „Soedåmåroekmi", „Poernåmåroekmi" en „Tedjåroekmi" en iets verderop zijn de nummers No. 124 „Soemarnåroekmen", No. 125 „Pandamroekmen, No. 126 „Soesilan" bewoond door „Soemarnåroekmi", „Pandamroekmi en Soesilåroekmi". Daartusschen liggen twee gebouwen voor keukens: No. 127 „Pawon Mbajoenan" de keuken, die uitsluitend voor de Ratoe Pĕmbajoen gereserveerd is (vide Mbajoenan No. 65) en „Pawon Masdjid" No. 128. Zooals de naam aanduidt, bevond zich vroeger op de plaats van deze laatste eene moskee die echter om de een of andere reden afgebroken werd. In de nummers 129, 130, 131, 132, 133, 134 houden zich vrouwelijke bedienden op en wel in 129 „Gĕḍong Sĕḍahan njamping" vrouwen die de kleeren (batik's enz.) van den Soesoehoenan en van de Ratoe's onderhouden en aanmaken. In 130 en 131 „Gĕḍong Sarejan", vrouwen die de slaapvertrekken van den Soesoehoenan en van de Ratoe's

in orde hebben te houden. No. 132 „Gĕḍong Sĕḍah midji" het verblijf der draagsters van de Rijkskleinoodiën en No. 133 „Gĕḍong Patehan" der vrouwen die thee voor den vorst en de Ratoes bereiden. No. 134 heet „Ḍoelangan". Volgens sommigen zijn hier de vrouwen, die voor de presenteerbladen te zorgen hebben, terwijl anderen beweren dat hier bloemenversieringen gemaakt en medicijnen vervaardigd worden.

No. 135 „Pawon Agoeng" is de groote algemeene keuken voor de ambtenaren van den Kraton. De nummers 136, 137 zijn eene soort pasar of warongs, waar groenten, kippen, eieren en alle ingrediënten voor de rijsttafel aangebracht en verkocht worden. No. 138 „Parakan Poerwåkanṭi" is eene plaats, waar dag en nacht lieden gereed staan, om bevelen en boodschappen te ontvangen en over te brengen. No. 139 „Gaṇḍekan wingking" is de plaats voor vrouwen, die uitsluitend met het klaarmaken van sirih belast zijn.

No. 140 „Pawon Ngirådigdan" en 141 „Pawon Ngiråsoeman" zijn twee keukens. Aan het hoofd van het departement aller keukens samen staan twee meesteressen: Njai Irådigdå en Njai Iråsoemå en is No. 141, waar alléén gebak, puddings en zoetigheden bereid worden, het speciale rijk van Njai Irasoemå en No. 140 de werkplaats van Njai Irådigdå.

Daarmee is onze rondgang door den Kraton geëindigd. Voor iemand, die met fantasie begaafd is, bouwt zich uit deze drooge opsomming van gebouwen met vreemdklinkende namen een kleurenrijk beeld op. Een beeld waarin alle schakeeringen en nuances van het werkelijke leven vertegenwoordigd zijn, waar pronk en weelde in luisterrijke optochten ten toon gespreid worden, maar waar ook partijen vijandelijk tegenover elkaar staan en, hier openlijk daar in het geheim, intriges smeden. Het beeld zoude niet volledig zijn als het eindpunt, het slotaccoord van al het leven en streven, ontbrak en dit vinden wij in No. 142. Niet ver van de

Brâdjânâlâ (No. 16) verwijderd, links van den grooten rijweg, ligt dit nummer 142: eene moskee „Soerânatan" genoemd (soerânâtâ is de benaming van een corps gewapende geestelijken, dat tot den Kraton behoort) die ook als lijkenhuis dienst doet. In deze moskee worden de lijken der Raden Ajoes, die in den Kraton gestorven zijn, gewasschen en op de draagbaar geplaatst en begint van hier hunne laatste uitvaart.

Werpen wij nog ééns een blik op onze schets in haar geheel, zoo valt het in het oog dat de Kraton naar een vernuftig en grootsch plan aangelegd, maar in den loop der jaren willekeurig uitgebouwd werd. Toevallige bijomstandigheden schijnen daarbij den doorslag gegeven te hebben, en hebben eenheid van gedachte en een gevoel voor doelmatigheid blijkbaar niet voorgezeten. Een ieder die een rijtoer door den Kraton langs den grooten rijweg maakt, kan zich daarvan overtuigen dat pleinen en gebouwen, die werkelijk een vorstelijken indruk maken met heele blokken van armzalige krotten afwisselen. Maar toch is ontegenzeggelijk een vooruitgang tegen vroeger te bespeuren en hoe meer Europeesche begrippen en inzichten bij de Javaansche maatschappij ingang zullen vinden, des te meer zal bij verdere veranderingen en nieuwe bebouwingen het hygiënisch oogpunt in acht genomen worden, en een logische gedachtengang de te ontwerpen plannen beïnvloeden.

Mocht ik boven reeds onder No. 52 eene prijzenswaardige instelling, door den Soesoehoenan in het leven geroepen: den stadstuin vermelden, zoo is het hier zeer zeker de plaats ook van twee andere scheppingen van den Soesoehoenan gewag te maken, die voor de toekomst veel goeds laten verwachten.

In de hoofdstraat, die van het Residentiehuis naar den Kraton voert, is in een klein sierlijk huis eene apotheek door den Soesoehoenan gevestigd, die Europeesche medicijnen gratis en uitsluitend aan de ingezetenen van den Kraton mag leveren. Aan de apotheek is een gediplomeerde

apotheker verbonden, dien de Soesoehoenan uit Holland ontboden heeft, en is daarin verder eene vrouwelijke assistente werkzaam. Verkocht mag niets worden en levert deze apotheek alléén kosteloos medicijnen tegen recepten, die door de in den Kraton aangestelde geneesheeren uitgeschreven worden.

Verderop op Kadipâlâ staat eene kliniek, die door den Soesoehoenan gesticht is en bekostigd wordt, en waaraan vier doctoren toegevoegd zijn. Als direkteur fungeert Dr. Radjiman, een bekende arts van goeden naam, die, van Javaansche afkomst, eerst aan de bekende „Stovia" te Batavia en vervolgens in Holland gestudeerd heeft, terwijl aan het hoofd der ziekenverpleging eene Europeesche pleegzuster staat, die met Dr. Radjiman tezamen uitgekomen is.

Buitenzorg November 1915.
Batavia October 1916.

INDEX

Nummer op de Situatieschets	Benaming	Bladzijde van den tekst
1	Glaḍak	308
2	Aloen-aloen lor	„
3	Waringin koeroeng	„
4	Pangoerakan	309
5	Pagĕlaran	„
6	Bangsal Pangrawit	310
7	Paseban	„
8	Wachthuis	„
9	Sitinggil	„
10	Sewåjånå	„
11	Bangsal Mangoentoer	„
12	Njai Sĕtomi	311
13	Balebang	„
14	Bangsal Angoen-angoen	„
15	Groote rijweg	312
16	Brådjånålå alias Lawanggapit	„
17	Wachthuis Dragonders	313
18	Wagenkamers	„
19	Paseban Kadipaten	„
20	Wachthuis pradjoerits	„
21	Gĕḍong djoli	„
22	Kĕmanḍoengan	„
23	Srimanganti lor	314
24	Panggoeng Sånggåboewånå	„
25	Sasånåsewåkå	„
26	Sasånåhåndråwinå	„
27	Paningrat Bĕḍajan	315
28	Påråsĕḍijå	„

Nummer op de Situatieschets	Benaming	Bladzijde van den tekst
29	Gĕḍong Drâwisânâ	316
30	Bangsalngadjĕng	"
31	Pantipangarsâ	"
32	Mardoejatnjâ	"
33	Sewâkâ	"
34	Sidikârâ	"
35	Sĕkolahan Kĕsatrijan	317
36	Mardiwastrâ	"
37	Doerjârekâ	"
38	Kriḍâhardânâ	"
39	Rĕsâsoegâtâ	"
40	Srimanganti kidoel	"
41	Magangan	"
42	Kamar bĕḍil	"
43	Poort Gaḍoeng-mĕlaṭi	"
44	Kĕniten djawi	"
45	Poort Sĕmbagi	318
46	Kĕmanḍoengan kidoel	"
47	Brâdjânâlâ kidoel	"
48	Sitinggil kidoel	"
49	Aloen-aloen kidoel	"
50	Waringin koeroeng kidoel	"
51	Poort Gaḍing	"
52	Olifantenstal	"
53	Gĕḍong Kĕparak djawi	"
54	Wiwârâkĕnjâ	"
55	Wiwârâprijâ	319
56	Sânâwilâpâ	"
57	Ngoentârâsânâ	"
58	Prâbâsoejâsâ	"
59	Pĕtanen	"
60	Kamer voor Poesaka's	"

Nummer op de Situatieschets	Benaming	Bladzijde van den tekst
61	Kamer voor Poesaka's	319
62	" " "	"
63	" " "	320
64	" " "	"
65	Mbajoenan	"
66	Sanggar palanggatan	"
67	Sânâpraboe	"
68	Sasânâdajintâ	"
69	Balerĕtnâ	321
70	Ngargâpoerâ	"
71	Ngendrâjâ	"
72	Lodji Ngargâpoerâ	"
73	Pratjimâhargâ	"
74	Rebosan	307, 321
75	Gĕḍong Gambar	321
76	Madoesoekâ	"
77	Madoesitâ	"
78	Pakoeboewanan	"
79	Ngandjrasari	"
80	Ngendrâ	"
81	Dalĕm Sonadi	"
82	Pĕṇḍapi Sonadi	"
83	Nĕpen kidoel	322
84	Langĕnkatong	"
85	Talangpaten	"
86	Gĕḍong wiran	"
87	Gĕḍong langĕn mangoen	"
88	Gĕḍong Kamar	"
89	Rĕtjatjen	"
90	Kartipoerâ	"
91	Kriḍâwâjâ	323
92	Rĕnggâpoerâ	"

Nummer op de Situatieschets	Benaming	Bladzijde van den tekst
93	Kiranan	323
94	Kĕsitan	"
95	Asmaran	"
96	Pradapan	"
97	Masdjid Bandĕngan	324
98	Waterbak	"
99	Bandĕngan	"
100	Kartitâmâ	"
101	Masdjid Poedjâsânâ	325
102	Atmâsoekatgan	"
103	Kĕstalan Langĕnsari	"
104	Kĕstalan koelon	"
105	Poerwâwinangoen	"
106	Soewandan	326
107	Adisanan	"
108	Bediendenwoningen	"
109	Prawiraningratan	"
110	Paṇḍansaren	"
111	Bedienden woningen	"
112	do	"
113	Karĕnggan Sĕlir	"
114	do	"
115	Indinahan	"
116	Logeergebouwen	"
117	Mandâjârĕtnan	"
118	Rĕtnâpoernaman	"
119	Gĕntan	"
120	Sĕḍahmirahan	327
121	Soedâmâroekmen	"
122	Poernâmâroekmen	"
123	Kĕtedjan	"
124	Soemarnâroekmen	"

Nummer op de Situatieschets	Benaming	Bladzijde van den tekst
125	Pandamroekmen	327
126	Soesilan	„
127	Pawon Mbajoenan	„
128	Pawon Masdjid	„
129	Gĕḍong Sĕḍahan njamping	„
130	Gĕḍong Sarejan	„
131	„ „	„
132	Gĕḍong Sĕḍah midji	„
133	Gĕḍong Patehan	„
134	Ḍoelangan	„
135	Pawon Agoeng	328
136	Pasar	„
137	do	„
138	Parakan Po-rwâkanṭi	„
139	Ganḍekan wingking	„
140	Pawon Ngirâdigdan	„
141	Pawon Ngirâsoeman	„
142	Soerânatan	329

DE INSCRIPTIE VAN KANDANGAN

DOOR

P. V. VAN STEIN CALLENFELS.

In Mei jl. trof ik op een contrôlereis langs de oudheden van de residentie Kediri op het erf van den gepensionneerden Regent ter hoofdplaats een steen aan met eene over het algemeen nog goed bewaarde inscriptie, welke steen volgens bedoelden Regent afkomstig is uit de desa Kandangan, district Paree, en die waarschijnlijk dezelfde is, als die door den heer Knebel beschreven onder No. 35 van den inventaris der oudheden op het Regentserf te Kediri in het Oudheidkundig Rapport 1908, waar dan het opgegeven aantal van 8 regels wel een drukfout zal zijn voor 18, terwijl het zegel niet, zooals daar staat, geheel verweerd is, doch een geopend zonnescherm met linten als versiersel vertoont.

Door de duidelijkheid der inscriptie en het typische van enkele er in vermelde bijzonderheden verleid, heb ik gepoogd zoo goed mogelijk een transscriptie en een vertaling van den steen te geven, daarbij welwillend voorgelicht bij voor mij onleesbare of onbegrijpelijke passages door Dr. F. D. K. Bosch en Raden Ng. Poerbatjaraka, wien ik hiervoor bij dezen mijn dank betuig. De voornaamste verbeteringen door genoemde heeren voorgesteld worden in de noten aangeduid respectievelijk met B. en P.

Het opschrift luidt dan:

1. Swasti çakawarṣatita, 1272, margaçiramāsa, tithi pañcadaçi, çuklapakṣa,
2. ma. wa. ā., wāra, pahāng, irikā diwaça ni(?) kasampurnnanikanang rawuhan çilamat [1]) i

---

1) Lezing B.; ik las: rawuhan çila-mati kuçmala.

3. kuçmala de rakryan dĕmung, sang martabun rangga sapu, makamanggala rakaki ngamurwwa
4. bumi, mapariwāra rangga hawarawar, ju. . (of: mu. .) sang apañji pupon makana sang ājña
5. pāduka bāṭare matahun çri bāṭara wijayarājasānantawikramotungga
6. dewa, jāgaddhitahetu, magawaya sukani parasāmya sakahawat luraḥ
7. wetan i daha, samangkana [1]) bilāsa pādukā baṭare matahun ama
8. ngun kirttyanurāgātmaka kasukanirāt [2]) rangga sapu karo wiku pakṣa sampurnna
9. ni rawuhan. Siddhir astu amānuṣa kadarçaniya nikanang yaça ra
10. wuhan atita durgga mahalĕp, tlas maparipurnna de rasika rangga [3]) sapu tu
11. hu widagdha tingkahing ulah, nda tan sah angāran [4]) pupon rasika pa
12. ñji pinujipuji sadhu çakti guṇawan wnang gumawaya, i sang prabu tama
13. n palĕpalĕh inutusnira narapati. Yaça atiçaya çobita ahalĕ
14. p asung paramasukanikang [5]) janāsing umulat, sira rakwa [6]) tikang rakṣa ni
15. tya pamuliḥ kali marawuhan arddhapalĕ mapagĕh. Mawipraksa
16. ti çewadharmma ri naradhipa hanguhangune panon sangahulun [7])
17. nda tanpawkasan, huwus makangāran kĕta çilamat i kuçmala pra
18. kaçita

1) Voor: mamangkana. P.
2) Voor: kasakanirat. B.
3) Voor: ranga. P.
4) Voor: sa hangaran. P.
5) Voor: asu sang rama etc. P.
6) Voor: sirakwa etc. P.
7) Voor: sanguhulun

De vertaling hiervan, voor zoover ik die geven kan, is: „Heil, Çakajaren verloopen 1272, de maand Mṛgaçira, de 15de der lichte maanhelft, mawulu, wage, Zondag, (wuku) pahang, dit is het tijdstip van het gereedkomen van den steenen dam te Kuçmala door Z. E. den demung, den Edelen Martabun, rangga Sapu, met de goedkeuring van den Eerwaarden Ouden Ngamurwwabhumi, onder de bescherming van den rangga van Hawarawar ju.... den Edelen pañji Pupon, zoodanig het bevel zijnde van Z. H. den Heer van Matahun, Z. M. Wijayarājasānantawikramotunggadewa, die het welzijn der wereld tot zijn oogwit maakt en bewerkt het geluk van de inwoners van het gebied der vallei ten Oosten van Daha. Aldus is het welbehagen van den Heer van Matahun, die met zijn geheele hart het oprichten van nuttige werken bemint. Tot vreugde der wereld maakte in [het jaar] '272 rangga Sapu den dam gereed. Er zij volmaaktheid. Als nog door geen menschenoog aanschouwd is dit damwerk zeer sterk en schoon. Geheel en al voltooid door den rangga Sapu, [die] werkelijk bedreven [is] in het uitvoeren van alle handelingen. En niet achtergebleven is hij, Pupon genaamd, de pañji, die steeds geprezen wordt om zijn goed karakter, zijn buitengewone kracht en zijne deugdzaamheid. Hij was in staat het voor den koning te maken en heeft zich dus met stiptheid gekweten van het hem door den vorst opgedragene. Dit buitengewoon schoone en prachtige werk verschaft de allerhoogste vreugde aan allen, die het aanschouwen. Hij (d. i. Sapu) immers waakt voor de voortdurende herstelling, opdat de kali steeds van een dam voorzien zij, zeer... en stevig. Hij zorgt voor de instandhouding van het Çiwa-heiligdom voor den koning. Moge men (? of hij? d. i. Sapu) zich haasten om te gaan zien bij het zien (d. i. de inspectie?) van den vorst. [1])

---

1) De vertaling van af „Hij zorgt" tot „vorst" is een gissing van Dr. Bosch en R. Ng. Poerbatjaraka. De eerste schreef mij over deze passage: „Kṣati bet. „ondergang", prakṣati komt niet voor, maar moet het-

Aldus is voor alle tijden het reeds genoemde, het beroemde steenen werk te Kuçmala".

Het bovenstaande is niet meer dan een oppervlakkige vertaling, daar het niet zoo zeer mijn doel was een taalkundig juiste overzetting te leveren, als wel een kort overzicht van den inhoud te geven als basis voor de volgende opmerkingen. Vandaar dan ook dat ik mij niet zal verdiepen in beschouwingen over de heeren Sapu en Pupon, noch over het verband tusschen het Çiwa-heiligdom en den steenen dam te Kuçmala of over de waarschijnlijke beteekenis van het duistere gedeelte der oorkonde.

Allereerst dan eenige opmerkingen van palaeographischen aard. Al zijn wij wel gewend, dat taal en schrift uit de Majhapahit-periode sterk verloopen zijn, zoo sterk als het in dit opschrift reeds het geval blijkt te zijn, komt het in de meeste oorkonden uit denzelfden tijd m. i. niet voor. Waarschijnlijk is dit hieraan toe te schrijven, dat de meeste der ons bekende oorkonden „koningsinscriptie's" zijn, en met bijzondere zorg samengesteld, terwijl de onderhavige eene, men zou zeggen „onderhandsche" oorkonde is, wellicht opgesteld door Rangga Sapu zelf of door een andere plaatselijke autoriteit, getuige ook het geopende zonnescherm, dat de plaats van een koningszegel inneemt. Wat dan het verloopen van de taal betreft, van het verdwijnen van het verschil tusschen geaspireerde en ongeaspireerde medeklinkers, zoodat men schrijft „ngamurwwabumi", „sang prabu", etc., kan gezwegen worden, daar dit ook in veel oudere en meer officieele oorkonden voorkomt. Doch ook op de verschillende quantiteit der klinkers wordt geen acht meer geslagen en men is reeds hard op weg naar de Nieuw-Javaansche spelling, waar, zooals bekend is, bijna alle letters de Oud-Javaansche *ā* achter zich hebben. Wij

---

zelfde beteekenen als prakṣaya, een versterkt kṣaya d. i. kṣati; m. i. is dan wiprakṣati (dat toch wel niets met wipra te maken zal hebben) juist het omgekeerde van prakṣati, dus „de in-stand-houding".

behoeven daartoe slechts te wijzen op de *ra* der inscriptie, die overal reeds als *rā* geschreven wordt.

Palaeographisch ook wel interessant lijkt mij de 16de regel, waar tusschen „dharmma ri" en „dhipa" het woord „nara" oorspronkelijk was uitgevallen en dit, door bijschrijving onder den regel, vergezeld van een kruisje om er de aandacht op te vestigen, op dezelfde wijze is ingelascht, als nu nog in dergelijke gevallen in de kropaks plaats heeft.

Doch ook op ander gebied zijn er in het opschrift nog wel punten, die de aandacht trekken, zoo bv. op het einde van den 3den en het begin van den 4den regel het „makamanggala rakaki Ngamurwwabumi". Het is bekend, dat Sang Amurwwabhūmi een andere naam is voor Angrok of Ranggah Rājasa, den stichter der dynastieën van Tumapel en Majhapahit. Uit den aard der zaak kan van hem, die volgens den Nāgarakṛtāgama in 1140 overleden is, in 1272 moeilijk de persoonlijke toestemming gevraagd worden. Bovendien wijst ook het „rakaki" er wel op, dat in den tijd van het opstellen onzer oorkonde de persoon van Ranggah Rājasa niet alleen in officieele geschriften, maar ook bij het volk reeds vergoddelijkt, om zoo te zeggen half mythisch was geworden. In verband met een en ander lijkt het mij zoo goed als zeker, dat men, voor den aanvang van het gewichtige werk, door een slametan zich de gunst heeft willen verzekeren van den „tjakal bakal" der heerschende dynastie, zooals men nu in de desa nog zoo nu en dan den tjakal bakal (eerste ontginner, stichter) van de desa gunstig tracht te stemmen door offergaven. Nog eens te meer geeft de aangehaalde zinsnede ons dan een kijk er op, hoe door en door Javaansch het leven ook onder de zoogenaamde Hindu-Javaansche vorsten eigenlijk was.

Een ander punt van gewicht is de naam van den persoon, die het bevel tot de restauratie van den dam gaf, van Z.H. den heer van Matahun namelijk, den Doorluchtigen Heer

Wijayarājasānantawikramotunggadewa. Zoowel een vorst van Matahun als een Wijayarājasa zijn ons bekend, doch laatstgenoemde als vorst van Wĕngkĕr, echtgenoot van Rājadewī Mahārājasā, vorstin van Daha en tante van Hayam Wuruk, terwijl de vorst van Matahun, genaamd Rājasawarddhana, gehuwd was met Indudewī, vorstin van Lasem en dochter van bovengenoemd echtpaar. De oorkonde geeft dus aan een persoon met den naam van den schoonvader den titel van den schoonzoon, zooals die ons o.a. uit den Nāgarakṛtāgama bekend is. Zoo op het oog plaatst dit ons voor een moeilijk vraagstuk, daar òf de oorkonde òf de Nāgarakṛtāgama het mis zoude moeten hebben. Noch het een, noch het ander is echter waarschijnlijk. Wij zullen de oplossing dus in een derde richting te zoeken hebben. Daartoe dient eerst te worden vastgesteld, welke van de beide vorsten in quaestie het bevel tot herstel van den dam heeft gegeven, en dan pleit alles voor den lateren vorst van Wĕngkĕr. Vooreerst toch staat vast, dat die vorst en de uitvaardiger van het bevel denzelfden naam hadden, nml. Wijayarājasa, en het is eerder aan te nemen, dat een titel van den eenen persoon op den anderen overgaat, dan een naam. Ten tweede is de dochter van den vorst van Wĕngkĕr, Indudewī, vorstin van Lasem, geboren na 1256, daar zij een jongere zuster van Hayam Wuruk genoemd wordt. In 1272 kan zij dus nauwelijks huwbaar geweest zijn en het is dus mogelijk, dat zij toen nog niet getrouwd was. Doch in dat geval nam de latere vorst van Matahun, die zijne positie blijkbaar alleen aan zijn huwelijk te danken heeft gehad, ook nog niet de plaats in, die hem in staat zou stellen, een zoo ver strekkend bevel als dat tot het herstellen van een blijkbaar aanzienlijk bevloeiingswerk te geven.

Alles pleit er dus voor, dat de vorst in de inscriptie genoemd, niemand anders is dan de ons als vorst van Wĕngkĕr bekende oom van Hayam Wuruk, die dan echter in 1272 vorst van Matahun geweest moet zijn. En als dat

het geval is, ligt het voor de hand aan te nemen, dat bij het huwelijk van zijne dochter zijn titel overgegaan is op zijn schoonzoon, terwijl hijzelf met een aanzienlijker apanage beleend werd. De Nāgarakṛtāgama geeft ons de titels der vorsten, zooals die in 1287 waren, doch niets wijst er op, dat bedoelde vorsten die titels al van vroeger af gevoerd hebben. Integendeel, dat de persoon, die met de vorstin van Lasem gehuwd is (en zijzelve ook), hunne titels pas later, eventueel bij het huwelijk gekregen hebben, bevestigt ons de Nāgarakṛtāgama, waar die, na het opsommen van de familiebetrekkingen van Hayam Wuruk, vermeldt, dat alle vorsten reeds hunne wijding ontvangen hadden. Ergo droegen zij vroeger niet de titels, die de Nāgarakṛtāgama hun geeft.

Een derde punt, dat wel de aandacht verdient, is dat de dam werd hersteld ten voordeele van de bevolking in het gebied van de vallei beoosten Daha. De steen nu is afkomstig van Kandangan, onder Paree, en wanneer men daar ter plaatse van een vallei hoort, denkt men onwillekeurig aan het zeer breede dal van de Kali Konto, dat de hoogvlakte van Ngantang Poedjon verbindt met de Brantasvlakte. Van een andere vallei kan ter plaatse moeilijk sprake zijn, daar Kandangan zelf in de Brantasvlakte ligt bij de kali's Konto en Pahit, met ten Zuidoosten den Anjasmara, die zeer steil is en wel verscheidene diepe kloven, maar geen valleien heeft en ten Zuidwesten de zeer geleidelijk en zonder diepe plooien stijgende voet van den Kloet. In elk geval, welk ravijn of dal dan ook bedoeld is, het lag ten Oosten van Daha. Met dit Daha nu kan moeilijk iets anders dan de stad van dien naam bedoeld zijn, daar de landstreek Daha (volgens de gangbare meening de residentie's Kediri en Madioen omvattende) natuurlijk zóóveel ravijnen beoosten zich heeft, dat de bloote vermelding van land en windstreek als plaatsbepaling, zelfs maar zeer in het algemeen, niet in aanmerking komt. Dit voert ons van zelf tot de vraag, waar de stad Daha toch eigenlijk gelegen heeft. Tot nog

toe werd algemeen de streek tusschen Madioen en Ponorogo aangenomen, echter ten onrechte. De voornaamste gegevens, waarop deze meening berust, zijn het voorkomen van de desa's Daha en Gelang in die streken en de naam Egginglangh op de bekende kaart bij De Jonge. Wat het voorkomen der desa Doho betreft, dit bewijst niets, want er zijn meerdere plaatsen op Java aan te wijzen, die dezen naam dragen. Resten dus alleen nog de namen Gelang en Egginglangh; doch al houden die ook wellicht verband mèt het *rijk* van Glangglang of Kalang, voor de bepaling der ligging van de stad Daha brengen zij ons geen stap verder. M. i. moet dan ook de stad Daha de tegenwoordige stad Kediri zijn geweest. Zeer waarschijnlijk is deze plaats altijd bewoond geweest, daar zij ook in de geschiedenis der Mohammedaansche rijken op Java in later tijd als een aanzienlijke plaats voorkomt. Dit nu op zichzelf zou, al worden de namen Daha en Kediri in de Oud-Javaansche bronnen ook voortdurend door elkaar gebruikt, nog geen bewijs zijn, doch er is meer. Vooreerst onze inscriptie zelf. Indien de stad Daha bewesten den Wilis in het Madioensche lag, zou het groote ravijn ergens tegen de Westhelling van dien berg gezocht moeten worden. En wel is de mogelijkheid niet uitgesloten, dat onze steen van Kandangan oorspronkelijk daar ergens gestaan heeft en later versleept is geworden, doch aangezien die steen volgens verstrekte inlichtingen enkele jaren geleden eerst uit den grond moet zijn gekomen, is het toch niet waarschijnlijk. Indien de stad Kediri echter het oude Daha is geweest, klopt de opgave precies, daar Kandangan en de vallei van Kasembon precies beoosten die plaats liggen. Een zeer belangrijk gegeven verschaffen ons de Chineesche kronieken over de expeditie van Kublai Khan. Reeds de heer Rouffaer wees er in zijn artikel „Oudste ontdekkingstochten" in de Encyclopaedie van Nederlandsch-Indië op, dat die berichten ons bij de plaatsbepaling van Daha uitnemend te pas komen. Het zij ons hier

vergund de alinea, waarin hij deze quaestie behandelt, over te nemen (Encycl. IV blz. 383, 2de kolom). Hij schrijft:

„In de onmiddellijke nabijheid van Madjapahit, waar „Toewan", beter Raden Widjaja („Tuhan Pidjaja"), als rebel tegen zijn vorst, Adji (= Koning) Djaja Katong („Hadji Katang", blz. 24) van Daha („Taha") in Kĕdiri, de Tartaren helpt, heeft nu het eerste gevecht plaats met de troepen van Daha. Na een overwinning marcheert de Chin. krijgsmacht in 3 divisiën gesplitst — volgens Von Molkte 's stelregel! — op Daha af, geholpen door „a map of the country Kalang" (blz. 26) die R. Widjaja had verschaft. Daar men in 4 dagen van Madjapahit, d. i. ongeveer Modjokĕrto, Daha bereikt en de kern van het leger onder den opperbevelhebber Shih-pi „ascended the river" (blz. 24) — de rechtervleugel onder Kau Hsing trok om de West, de linkervleuger onder Ike Mese om de Oost naar Daha — moet: 1°. Daha aan of vlak bij de Brantas gelegen hebben; 2°. Daha niet hooger stroomopwaarts hebben gelegen dan waar nu Kĕrtosono ligt".

Tot zoover de heer Rouffaer, die, zooals men ziet, Daha ergens in de buurt van Kertosono wil plaatsen. Het wil mij echter voorkomen, dat hij een al te gering idee heeft gehad van de capaciteiten en marschvaardigheid van de geallieerden bij hun oprukken van Majhapahit naar Daha. Wij zien, dat de Chineesche troepen op den eersten dag der (Chineesche) maand te Patjekan waren verzameld; daarna werd een kamp gebouwd, een slag tegen de Javaansche troepen geleverd, waarbij meer dan 100 groote schepen werden buit gemaakt, vervolgens marcheerde het gros van het leger van Patjekan naar Majhapahit, een afstand nog wat grooter dan van Modjokerto naar Kertosono, vervolgens trok Kau Hsing, natuurlijk van troepen vergezeld, weder naar Patjekan, ontving daar bericht dat de vijand te Majhapahit zou arriveeren, trok vervolgens weer naar die plaats en was daar den 7den van de maand. Al deze bewegingen hebben dus plaats gehad binnen 7 dagen. Wanneer

men nu leest, dat den 15den het leger van Majhapahit in 3 colonnes optrok en den 19den bij Daha arriveerde, lijkt het mij niet te gewaagd te veronderstellen, dat zij in die 4 dagen wel verder kunnen zijn gekomen dan Kertosono en het niet onwaarschijnlijk is, dat zij Kediri hebben bereikt.

De stad Daha in het Madioensche te plaatsen is echter totaal uitgesloten. En zelfs wanneer men er op wijst, dat men via de Solo- en de Madioenrivier in laatstgenoemde residentie zou kunnen geraken, kan daartegen worden aangevoerd, dat men eerstens langs dien weg nog een heel eind van Daha en Gelang verwijderd blijft, dat zoowel de naam Patsieh (Patjekan) als Chang-ku (Canggu) en de nabijheid van Majhapahit duidelijk op de Brantas als transportweg wijzen en dat wijders volgens de Chineesche berichten de kraton van Tumapan (Tumapel) aan den bovenloop van deze rivier lag, wat eveneens op de Brantas wijst, die wel niet zelf, maar toch met een van haar bijrivieren langs Singosari loopt, terwijl een kleine onjuistheid als het verwarren van de hoofd- met een zijrivier in den bovenloop den Chineezen, die dit bericht natuurlijk maar van hooren zeggen hadden, niet ten kwade kan worden geduid en het bovendien zeer goed mogelijk was, dat in dien tijd de langs Singosari stroomende rivier als de hoofdstroom werd aangemerkt.

En ten slotte levert ons het hiernavolgende Bubukṣah-verhaal nog een gegeven, waaruit blijkt, dat Daha (de stad nl.) niet in het Madioensche, doch in het Kedirische gezocht moet worden. Als de beide broeders Bubukṣah en Gagang aking toch den Wilis beklimmen om daar een kluizenaarsleven te gaan leiden, zien zij van den top van dien berg de prauwen op de Bengawan en de markt te Daha. Met de Bengawan nu wordt, zooals men thans aanneemt, in Oud-Javaansche geschriften de Brantas bedoeld, zoodat ook uit deze kleine bijzonderheid in den Bubukṣah besloten moet worden, dat Daha in het Kedirische lag.

Dat trouwens deze residentie het centrum is geweest van het evenzoo genaamde rijk, heeft Dr. N. J. Krom in zijne Epigrafische Aanteekeningen over dit rijk reeds overtuigend aangetoond, terwijl er hier nog de aandacht op kan worden gevestigd, dat het Mamenang der Javaansche verhalen, de kraton van Jayabhaya, wellicht terug gevonden wordt in den naam der tegenwoordig in de desa Goerah op ongeveer 6 paal afstands van Kediri gelegen suikerfabriek Menang.

Gedong Sanga,

Januari 1917 en Januari 1918.

Verklaring van Basrelief-series

A. De Bubuksah-serie aan het pendapa-terras te Panataran

DOOR

P. V. VAN STEIN CALLENFELS.

MET MEDEWERKING VAN

RADEN NG. POERBATJARAKA.

(*Met 2 platen*)

In zijn bekend artikel: „Het gevaarvolle van het verklaren van de relieftableau's aan de oude ruïnen op Java te vinden, als men den betrokken tekst niet kent, toegelicht aan een voorbeeld genomen uit de schilderijen aan het pendapa terras te Panataran" (Notulen Bataviaasch Genootschap deel XL, aflevering 1, bijlage III), bespreekt wijlen Dr. J. L. A. Brandes het vijftal tafereelen, waarover dit opstel zal handelen, als volgt:

„Op deze laatsten ziet men, er wordt aangenomen, dat de gebouwtjes, de woning en de beide tempeltjes, op 313 [1]) nog al naar rechts voorkomende, een grensafbakening, een kayon vormen, een brullenden tijger zittende tegenover een man, die ook gezeten is. Vlak daarnaast ziet men den tijger op denzelfden of op een anderen man toespringen, maar, o wonder, vlak daarnaast weer, alles loopt naar rechts, ziet men dien laatsten man op den tijger, door een volgeling gevolgd, wegrijden, en daarop dan een tooneel, waarin men den tijger mist, dienzelfden man weer met zijn volgeling, maar voorafgegaan door een mannelijk persoon in groot ornaat, een god (?). Alles in deze vier tafreeltjes beweegt zich naar rechts, en zij zouden aan het einde van het vierde,

1) Serienummer der photo's Van Kinsbergen.

aan den rechterkant daarvan dan weer afgesloten kunnen zijn met een kayon of iets dat daarvoor gelden kan en men als zoodanig kan opvatten. In deze vier tafreeltjes is de voortgang in die aangegeven richting sprekend en duidelijk, men mag er dan ook wel uit afleiden, dat men in die richting te zien en ook te lezen heeft, en onwillekeurig komt dan bij ons de legende van Matjan-poetih in de herinnering, die hier in de bewoordingen van de kleine proza babad van Balambangan, zie Tijdschr. Ind. T. L. en Vk., XXXVII, even gerepeteerd wordt.

„„Doch Tawang alun verlaat Bayu toch. Hij gaat tapa aan de Z. O. zijde van den Gunung Raung, te Pangahběktan. Reeds na 7 dagen zegt een stem uit de lucht (tan katingal) hem, naar het N. O. te gaan. Hij zal op zijn weg een witten tijger (matjan putih, sima pěṭak), ontmoeten, dien moet hij berijden en waar deze hem zal afzetten, in de wildernis van Sudyamara, daar moet hij een stad bouwen, die hij naar dien tijger moet benoemen. Tawang alun gaat in de hem aangewezen richting, ontmoet den tijger, die hem daarop Zuidwaarts draagt, tot hij hem op een gegeven oogenblik afzet. Op die plek bouwt nu Tawang alun, na zijn volk van Bayu te hebben gehaald, de stad Matjan putih, waarmede men 5 jaar en 10 maanden bezig is (?). Na deze wederwaardigheden regeert hij daar nu als eerste pangeran van Matjan putih"".

„Vergelijkt men dit verhaal met de tableaux, dan ziet men spoedig een groot onderscheid. De man of de beide mannen zitten in hun verblijfplaats, als de tijger tot hen komt, en men heeft zoo het idee, dat in het verhaal, dat aan het pěndapa-terras is afgebeeld, de tijger zich, na gedaan te hebben, wat hij moest doen, en zich van de onverschrokkenheid van den hoofdheld overtuigd te hebben, ontpopt heeft, en gebleken is bijv. Bhaṭāra Çiwa te zijn, die den held nu geleidt, waar hij wezen moet en wil. Maar dit alles is gissing, en niets dan gissing, men voelt het, zekerheid is er eerst

te krijgen, zeker zijn omtrent de interpretatie zal men eerst, als men het juiste verhaal gevonden heeft en kent".

Tot zoover Dr. Brandes in het bovenaangehaalde artikel. Men ziet dat het stichtingsverhaal van Matjan putih geen voldoende gegevens levert voor de verklaring onzer basreliefserie en al lang stond het dan ook bij mij vast, dat, al moge dat verhaal wellicht ook gebaseerd zijn op het oorspronkelijke Oud-Javaansche, ons in bovenbeschreven paneelen voorgesteld, wij tot het verkrijgen eener rationeele verklaring van deze laatste ons naar elders zouden moeten wenden.

Als vanzelf trok daarbij de aandacht het op Bali nog bekende verhaal van Bubukṣah, waarvan bekend is, dat een witte tijger er eveneens een hoofdrol in vervult. In de handschriftencollectie van het Bataviaasch Genootschap was evenwel geen exemplaar van dit verhaal te vinden, waarom de bemiddeling van de Directie van genoemd Genootschap werd ingeroepen, teneinde een der exemplaren van de Universiteitsbibliotheek te Leiden in bruikleen te mogen ontvangen. De Directie achtte termen aanwezig om aan mijn verzoek te voldoen en door de welwillendheid van den Bibliothecaris van bovengenoemde boekerij mochten wij een drietal MSS., twee op papier en een op palmblad, in bruikleen ontvangen. Van deze drie bleek dat op palmblad den besten tekst te bevatten en van Raden Ng. Poerbatjaraka, wien hierbij openlijk mijn dank zij betuigd voor zijne vriendelijke hulpvaardigheid ter zake, mocht ik een uitgebreide inhoudsopgave ontvangen. Intusschen had zich een feit voorgedaan, dat de veronderstelling tot zekerheid maakte, dat de bedoelde tafereelen den Bubukṣah voorstellen. Bij eene wandeling over het nog in staat van ontgraving verkeerende tempelterrein van Panataran trof ik te midden der bij die ontgaving te voorschijn gekomen débris een steen aan, die juist bleek te passen in het basrelief, „waar de tijger op den man toespringt" (zie photo No. 3). Op dien steen kwam een korte inscriptie voor,

zooals er aan het pendapa-terras verscheidene worden aangetroffen, welke inscriptie, met kalk verduidelijkt, op de photo goed te zien is, luidende Bubukṣaḥ. Want al moge er feitelijk Bubukusaḥ staan, dat met het suku-teeken onder aan de *k* eigenlijk een paton bedoeld is, lijdt wel geen twijfel.

Ondertusschen arriveerden de Leidsche handschriften en kon ik met de boven gememoreerde hulp van Raden Ng. Poerbatjaraka vaststellen, dat de inhoud van het Bubukṣahverhaal in korte trekken als volgt is:

Twee broeders, Kebo milih en Kebo ngraweg genaamd, werden, toen zij nog jong waren, door hunne ouders verlaten. Reeds van hun jeugd af wijdden zij zich aan bespiegelingen, hetgeen de haat van hunne familieleden tegen hen opwekte, zoodat men hen wegjoeg. Tevergeefs zochten zij een onderkomen bij de buren, zoodat zij, daar zij zich niet van elkander wilden scheiden, besloten weg te trekken. Zij begaven zich dan ook op weg naar de mandala nguneng, om de lessen van de muni's, de „volmaakte menschen", te ontvangen. Zonder opgemerkt te worden gingen zij te middernacht heen, trokken langs het Zuiden van den „onafgemaakten tempel" (tjandi tantulus) en door de droge rijstvelden van Kediri. Zij kwamen aan den oever van de Bengawan (Brantas) en trokken de aandacht van een persoon, die medelijden met hen kreeg en hun beloofde, dat zij met zijn prauw de rivier zouden mogen oversteken. Tot groote verbazing en schrik van dien medelijdenden man echter werd zijn prauw door de rivier medegesleurd. Hoe de beide jongelingen de rivier over kwamen, is in het MS. niet duidelijk. Eindelijk kwamen zij bij een pendapa, waarin zij zich nederzetten, terwijl de honden hen aanblaften. Zij verzochten om wat drinkwater. Een heel eind van hen af zat de hyang guru (bedoeld wordt hier een menschelijke guru, een leermeester en niet Hyang Guru de oppergod, die later optreedt) met zijne leerlingen. Deze bemerkte hen en zond een van zijn volgelingen tot hen om te informeeren, wie toch de beide

jongens, die als tweelingen op elkaar geleken, waren. De knapen gaven de verlangde inlichtingen en zeiden, dat zij gaarne van den guru onderricht zouden ontvangen om tot de wetenschap te komen, wat eigenlijk de Groote God is. Nu volgt een langdradig en onduidelijk gesprek, er op uitloopende, dat beiden door den guru als leerlingen werden aangenomen. Tevens werden hunne namen veranderd, Kebo milih zou voortaan Gagang aking, Kebo ngraweg Bubukṣah heeten [1]; bij deze plechtigheid brandde men wierook, de klokken luidden en alle aanwezigen reciteerden mantra's. Daarna ging men de buren roepen om een tandakfeest te vieren, waarbij sterke drank werd gedronken en de gamelan speelde, o. a. de tjaloeng [2] (wel geschikte voorbereidselen om de metaphysika te gaan bestudeeren!!). Toen de avond viel, keerden allen huiswaarts. Gagang aking en Bubukṣah bezochten trouw den guru om zijne lessen te volgen en hij verkondigde hun uitstekende leerstellingen. Nadat zij geheel volleerd waren, vroegen zij verlof om den volgenden morgen te mogen vertrekken, daar zij zich op een berg wilden afzonderen. De guru raadde hen echter aan hun vertrek nog drie dagen uit te stellen, wijl de volgende dag de pamacekandag [3] was. Nadat er drie dagen verloopen waren vertrokken zij, na afscheid genomen te hebben van den guru, die hun den raad gaf, steeds eendrachtig te blijven. Toen uit de desa Batur de avond viel, namen zij hun intrek in een bale-dana [4], die beschilderd was met den lakon

1) Gagang aking beteekent „dorre stengel", van een blad of iets dergelijks. Bubukṣah is een verbastering van Bubhukṣah, dat gevormd is van *bubhukṣ—*, den stam van het desideratief bij den wortel *bhuj—* en beteekent: „Hij wil maar door eten". De eerste naam is zuiver Javaansch, de tweede is Sanskrit. (Noot van Poerbatjaraka).

2) Zie Veth, Java, 2e druk deel IV, blz. 256. (nt. v. P.)

3) Zie Balin. Kalender. Bijdr. T. L. en Vkk. deel 69 blz. 120. (nt. v. P.)

4) In den Arj. Wiw. zang II str. 2 pada 1 leest men: „Alas katemu sanggrahong tamuy an āmalaku jawuh i tanggaling kapat", dat is: In het bosch vindt men een logeergebouw voor de reizigers, die onder het loopen [overvallen mochten worden] door de regens van de eerste dagen van [de maand] kapat." Vlg. Kawi-studiën. M. i. wordt met bale-dana ook een dergelijk gebouw bedoeld. (nt. v. P.)

Sudamala, waarin Sahadewa den vloek van Çiwa opheft (zie hierachter). Daarop volgt een beschrijving van het landschap, waar o. a. een watervalletje werd aangetroffen, waaronder de beide broeders zich gingen baden. Tegen den morgen braken zij weder op en trokken een eenzaam en verlaten bosch door. Toen zij op de helling van den berg waren gekomen, breidden zich de vlakten van Janggala en Majhapahit voor hen uit. Na een landschapsbeschrijving wordt vermeld, dat zij verder den berg bestegen en den top bereikten. Boven gekomen, besloten zij elk voor zich een afzonderlijke hut te bouwen, de oudste (Gagang aking) in het Westen, de jongste in het Oosten, terwijl er een gemeenschappelijke bale zou worden gebouwd. Het eerst van alles wilden zij zich echter overtuigen, of er water in de nabijheid was. Bubukṣah ging zoeken en vond weldra een bron, waarbij een tempel stond, waarschijnlijk in den ouden tijd opgericht door de wiku's en waarop was voorgesteld de lakon Jamur juwang, verhalende hoe Jamur juwang gedurende zijn kluizenaarschap een gesprek voert met een tijger en verder de episode van de verleiding door de zeven nymphen bevattende. Het gebouw was zoo fraai, dat het zekerlijk wel niet door menschenhanden, doch door de goden gemaakt moest zijn.

Nu er water gevonden was, gingen zij er toe over hutten te bouwen. Bubukṣah echter wilde eerst tuwak uit arenpalmen tappen om zich gedurende den arbeid te kunnen verfrisschen. Hij was zoo gelukkig, een goede hoeveelheid tuwak te verkrijgen waarvan hij sajong (tuwakbrandewijn) maakte. Eindelijk begonnen zij dan aan hunne nederzetting te arbeiden door het bosch ter plaatse, waar zij bouwen wilden, in brand te steken, teneinde de plek spoedig schoon te krijgen. Het vuur steeg ten hemel, de schrik sloeg de wouddieren om het hart, vele hunner werden een prooi van de vlammen, andere weer werden door Bubukṣah gevangen en gedood. Hij bereidde het vleesch op verschillende wijzen, at een

deel dadelijk op en bewaarde de rest. Toen zij zich voor goed in hun verblijf gevestigd hadden, deed Bubukṣah den ganschen dag niets anders dan eten en tuwak drinken. Gagang aking vestigde er zijn aandacht op, dat dit tegen de bevelen van den guru, Rahulu kembang, was, terwijl bovendien het eten van vleesch op zichzelf al zonde is. Bubukṣah trok zich echter van deze vermaning niets aan en ging kalm voort met het uitzetten van strikken en vallen om dieren tot zijn dagelijksch voedsel te vangen.

Langzamerhand begon hun nederzetting er behagelijk uit te zien; allerlei nuttige gewassen werden geplant, die er welig groeiden. Ook de bale, de plaats waar zij gezamenlijk de heilige boeken bestudeerden, was al lang gereed. Een uitgebreide beschrijving van de nederzetting volgt. Vandaar uit kon men de zee enz. zien; ook de markt van Daha, aan de Bengawan (Brantas) gelegen, was duidelijk zichtbaar, evenals de prauwen, die op de rivier voeren.

Niet alleen over dag deed Bubukṣah niets anders dan eten en drinken, doch ook 's nachts at en dronk hij voortdurend, zonder te slapen. Gagang aking wees nu wederom zijn broeder er op, dat hij op deze wijze zeker nooit de hemelsche volmaaktheid zou bereiken.

Bij het krieken van den dag vroeg Gagang aking zijn broeder, of deze mede ging naar het droge rijstveld (pagagan). Bubukṣah weigerde echter, zeggende, dat hij zijn vallen en strikken moest gaan nazien, daar er wellicht dieren in gevangen waren voor zijn dagelijksch voedsel. Intusschen bleef Gagang aking zeer vroom en gebruikte slechts „rein voedsel".

In den hemel vernam men, dat de beide asceten reeds buitengewone krachten hadden verworven. Men liet hen daarom op de proef stellen door den buta Momolo. Gagang aking was tegen de verzoeking bestand, doch de jongere broeder was er vatbaar voor, daar hij tales en pisang at. Maar niettegenstaande dat ging Bubukṣah toch steeds voort

met aan zijn vraatzucht te voldoen. Hij beweerde niet te kunnen leven zonder rijst etc.; zelfs de geringste diersoort was hem welkom, hoeveel te meer dan groote dieren. Nooit echter sliep hij; dag en nacht ging hij er op uit om dieren, visschen enz. te vangen.

Door deze handelwijze werden de beide broeders ten slotte oneenig, doch beiden hielden zich aan hunne eens aangenomen gedragslijn, niettegenstaande zij elkander in ellenlange disputen (waarin o. a. de bekende Sang hyang Hayu wordt geciteerd) trachtten te overtuigen. Tenslotte besloten zij zich er van te overtuigen, wie hunner het verst op den weg ter zaligheid gevorderd was, door hunne zielen van hunne lichamen los te maken [1]) en naar Bhaṭāra Guru te zenden om uitsluitsel. Het antwoord van den god is in het handschrift onbegrijpelijk, doch in elk geval was het resultaat van de reis hunner zielen nihil, want, nadat deze weer in de lichamen terug gekeerd waren, zetten de beide broeders hun dispuut voort.

Indra wees er Bhaṭāra Guru op, welk vraagstuk de beide menschen op aarde bezig hield, waarop de oppergod besloot hen op de proef te stellen. Hij liet den „witten tijger", Kālawijaya, roepen en gelastte hem te onderzoeken of de beide kluizenaars werkelijk „tyaga" waren; in dat geval moest hij ze beide voor den oppergod geleiden, anders slechts dengene die tyaga was. Hij kon hen aantreffen op den Wilis.

Fluks begaf Kālawijaya zich in zijn witte-tijgergedaante naar Gagang aking en vroeg dien om wat eten, er bijvoegende dat hij slechts menschenvleesch gebruikte. Gagang aking, die blijkbaar teveel aan het leven hechtte, antwoordde, dat het de moeite niet waard zou zijn hem op te eten, daar

---

1). De persoon, die later bij wedergeboorte Ken Angrok wordt, heeft ditzelfde gedaan (zie Pararaton, blz. 1, regel 12-14). Ik ben echter nog zoo zeker niet, of de vertaling door Brandes van deze plaats wel de juiste is (noot v. Poerbatjaraka.)

hij mager en uitgeteerd was, niet veel meer dan vel over been. Zijn broeder Bubukṣah echter was dik en vet door het goede leventje, dat hij leidde, dus raadde Gagang aking den tijger aan liever Bubukṣah op te eten. Door dit antwoord bewees Gagang aking niet werkelijk „tyaga" te zijn.

De witte tijger begaf zich daarop naar Bubukṣah. Deze begroette hem vriendelijk en vroeg wat er van zijn dienst was. De witte tijger vroeg om wat eten, waarop Bubukṣah hem alles aanbood, wat hij had, zooals rijst, vleesch, tuwak, enz., er bijvoegende, dat hij zich verheugde een tafelgenoot te hebben bij zijn smulpartijen. De tijger zeide echter slechts menschenvleesch te eten en vroeg dus Bubukṣah om diens lichaam. Bubukṣah stemde toe en was oogenblikkelijk bereid opgegeten te worden. De witte tijger berispte Bubukṣah nu, dat hij alles zonder onderscheid at, hetgeen aan een wiku niet paste. Bubukṣah verdedigde zich met te zeggen, dat hij dit juist met opzet deed en met de bedoeling de nietige wezens, die hij verorberde, in een volgend leven als hoogeren, zooals demungs, tumenggungs e. d. te doen wedergeboren worden. Zelfs menschen zou hij opeten, wanneer deze in zijn strikken gevangen werden.

Verder verzocht hij den witten tijger hem nog een oogenblik tijd te gunnen, voor hij werd opgegeten. Hij wilde nog even zijn netten en strikken nazien, of hij misschien iets gevangen had, daar anders de gevangen dieren in de strikken langzaam zouden worden doodgemarteld. Zoodra hij dit werk gedaan had, kon de tijger hem opeten.

De tijger stemde in het uitstel toe, waarop Bubukṣah het bosch inging. Ongemerkt liep de tijger vooruit om in een der strikken een dwerg vast te maken, dien hij onderweg gevonden had.

Toen Bubukṣah in het bosch kwam, schrok hij, ziende dat er een dwerg in een zijner strikken zat. Hij had echter de overtuiging, dat de godheid hem hierdoor op de proef wilde stellen. Hij besloot dan ook van zijn gedragslijn niet af

te wijken en nam, met de gevangen beesten, ook het dwergje mede naar huis. In zijn nederzetting terug gekomen, trof hij daar den witten tijger reeds aan en vroeg hem verlof, de gevangen dieren eerst te mogen bereiden en opeten. Dit werd hem toegestaan, waarna hij de dieren en ook het dwergje opat, zonder er iets van over te laten. Daarna ging hij zich reinigen, kleedde en parfumeerde zich en bood zich toen den tijger aan. Daardoor bewees hij reeds te zijn opgegaan in de godheid. Niets van het vergankelijke, hemel noch aarde, bestond meer voor hem. De witte tijger was uiterst verbaasd en kon er niet toe komen Bubukṣah op te eten. Hij was er van overtuigd, dat deze nu werkelijk tyaga was. Echter stelde hij zich met deze proef nog niet tevreden. Hij deed dus, alsof hij Bubukṣah wilde verslinden, sprong woest op hem toe, brulde, liet zijn tanden en klauwen zien; Bubukṣah echter bleef zichzelf steeds gelijk. Toen alle pogingen om Bubukṣah aan het wankelen te brengen vruchteloos bleken, bekende de witte tijger hem, dat hij inderdaad door den oppergod gezonden was om hem op de proef te stellen.

In het handschrift is nu waarschijnlijk een hiaat, daar op eens Gagang aking sprekende wordt ingevoerd. Hij vraagt nl. aan Bubukṣah hem overal te mogen vergezellen, waarin Bubukṣah toestemt. De tijger zeide nu, dat Gagang aking (de oudste der beide broeders) in den vervolge als de jongste zou beschouwd worden, feitelijk dus gedegradeerd werd. Hij liet nu Bubukṣah op zijn rug zitten, terwijl Gagang aking zich met een mindere plaats moest tevreden stellen en zich aan den staart mocht vasthouden. Zoo bracht hij hen hemelwaarts. Daar aangekomen legde de tijger zijn wildebeestengedaante af en nam zijn godengestalte weder aan. Zoo maakten zij hunne opwachting bij Bhaṭāra Guru. Kālawijaya wees er op, dat Bubukṣah getoond had, werkelijk tyaga te zijn, daar hij onmiddellijk bereid was zich op te offeren, terwijl Gagang aking een schijnheilige was, die dacht door vrome

handelingen en het vasthouden aan de voorschriften alleen er wel te zullen komen, vergetende dat vroomheid van buiten, zonder zijn hart tevens rein te maken, tot niets leidt.

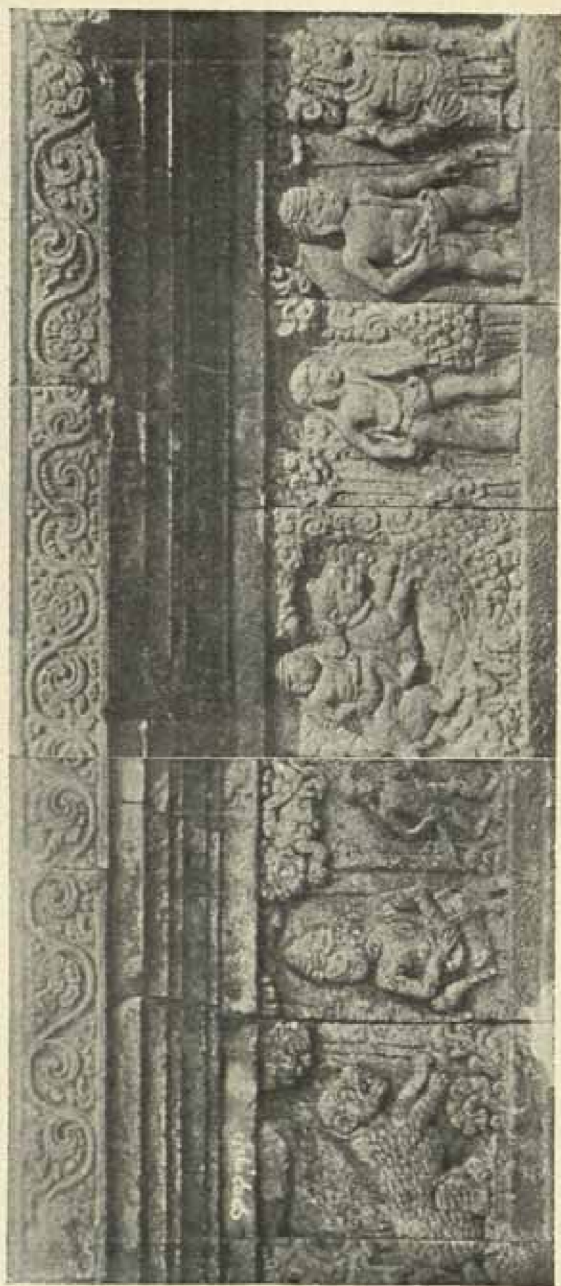
Juist toen zij hunne opwachting kwamen maken, hielden de goden raadsvergadering. Behalve Bhaṭāra Guru waren ook de andere goden, zooals Mahādewa, Brahma, Wiṣṇu, Yama, Içvara, etc. aanwezig, terwijl de Bhagavan Pañarikan (de secretaris der goden) er was met het boek, waarin alles omtrent booze en goede kluizenaars opgeteekend staat.

Op voorstel van Brahma werd nu aan Bubukṣah de hoogste hemel toegekend als belooning, terwijl Gagang aking voor zijn vroomheid ook in den hemel werd opgenomen en al de genietingen mocht smaken, doch van alle genoegens slechts een klein deel zou krijgen.

Dit is een kort overzicht van den Bubukṣah. Ons nu tot de in den aanhef bedoelde paneelen van het pendapa-terras te Panataran wendende, zien wij op photo No. 1 de beide broeders in de bale hunner kluizenarij op den Wilis aan het disputeeren. Duidelijk zijn van elkaar te onderscheiden de dikke, weldoorvoede Bubukṣah met opgemaakten en verzorgden haartooi (links) en de magere uitgeteerde Gagang aking, met slordig loshangende haren (rechts). Het volgende paneel brengt den witten tijger ten tooneele en wel in gesprek met Gagang aking, kenbaar aan zijn loshangende haren, terwijl photo No. 2 ons denzelfden tijger laat zien, brullende, klauwen en tanden latende zien, losspringend op den dikken Bubukṣah, om te trachten hem vrees in te boezemen. Boven dit paneel komt het vroeger vermelde opschriftje voor. Het volgende tafereel laat ons dan den tijger zien, hemelwaarts ijlend, met den dikken Bubukṣah op den rug, terwijl de magere Gagang aking aan zijn staart hangt, terwijl op het vijfde en laatste paneel dezer serie de witte tijger zijn godengedaante weder heeft aangenomen en Bubukṣah en Gagang aking voor Bhaṭāra Guru zal geleiden.

Zijn hiermede de bedoelde 5 paneelen aan het pendapa-

terras terecht gebracht, het Bubukṣah-verhaal op zichzelf geeft aanleiding tot een paar opmerkingen, die gevoegelijk hieronder een plaats kunnen vinden.

Wat de Bubukṣah ons in den kern geeft, is feitelijk niets anders dan eene vergelijking van de brata's van een Pedanda Buddha en van een Pedanda Çiwa, juist zooals die op Bali nu nog bestaan. Ter vergelijking diene wat Van Eerde schrijft in de Bijdragen deel LXV (1911) blz. 10 en 11:

„Toch geldt over het algemeen de brata van een Padanda Buddha voor hooger dan die van een Padanda Çiwa, immers, zoo redeneert men, Sang Buddha verkreeg zijn brata op een sétra (begraaf- tevens verbrandingsplaats) en Bhatara Çiwa op een berg (hij is Girindra, de heer der bergen). Vandaar dan ook, dat een Padanda Buddha, die het hoogste heil deelachtig wil worden (muputang brata), wat slechts zelden voorkomt (Buddh. 'mbĕrawa), zich op een braakliggende vlakte, waar de lijken worden begraven en verbrand (sétra) vestigt en daar met opzijzetting van alle lichamelijke nooden en lusten leeft van hetgeen hij daar eetbaar en niet-eetbaar aantreft, terwijl daarentegen een Padanda Çiwa het hoogste heil deelachtig wordt (Çiwa Sutji Çridanta) in de bergen, waar hij zich met bladergewassen voedt....

Ieder bewoner van Lombok herinnert zich Padanda Wajan Djilantik of de omtrent dezen Padanda Sakti in omloop zijnde verhalen. Hij woonde op de sétra bij den tjungkub (doodentempel, beter tempel van Durga) te Tjakra Negara en leefde van hetgeen daar in de waterleiding, die door de hoofdplaats loopt, kwam aandrijven: wormen, bloedzuigers, hondenlijken. Nu nog zegt men van hem: „Hij heeft alles gegeten behalve menschenlijken", en om dit te voorkomen willigde de laatste Lombokscher vorst zijn verzoek niet in om op de sétra strikken te mogen plaatsen, teneinde alle levende schepselen, die hij zoo zou vangen, te verslinden, uit vrees dat de heilige priester menschen zou gaan eten".

Tot zoover de heer Van Eerde. Men ziet, dat de Pedanda Çiwa geheel gelijk is aan den van gras en reine spijzen levenden Gagang aking, terwijl tusschen den Pedanda Buddha en Bubukṣah eene treffende overeenkomst is, die zelfs zoover gaat, dat beiden menschen dooden en eten, wanneer die in hunne strikken komen.

Daar het pendapa-terras van Panataran uit 1296 dagteekent, geeft dit ons weder een bewijs te meer voor de treffende overeenkomst tusschen het Bali van heden en het oude Java.

Doch behalve dit, geeft het Bubukṣah-handschrift ons nog enkele kleinigheden, waarop de aandacht gevestigd dient te worden. Vooreerst dan de mededeeling van de versiering van verschillende gebouwen en tempels. Aan den tempel, dien de beide broeders op den top van den Wilis vonden, kwam, behalve de ons onbekende lakon Jamur guwang, ook voor de verleiding door de zeven nymphen, waarmede blijkbaar gedoeld wordt op den Mintaraga, die o.a. ook gebruikt is bij de versiering der tjandi 's Soerawana, Toempang en Kedaton. Doch interessanter is het gegeven, dat de bale-dana in het bosch achter Batur versierd was met het verhaal Sudamala, waarin Sahadewa de godin Durga verlost van de vervloeking van Çiwa, die haar een boozegeestengestalte had gegeven. De jongste onderzoekingen, waarover ik binnen kort een en ander hoop te publiceeren, hebben mij toch aangetoond, dat deze lakon voorkomt aan Tjandi Tegawangi en tevens in de basreliefs van de oudheden te Soekoeh op den Lawoe.

En een derde feit, waarop in verband met mijne localiseering van het oude Daha (in mijn artikel „De Inscriptie van Kandangan") de aandacht mag gevestigd worden is, dat van den Wilis uit de markt te Daha te zien was met de prauwen, die op de Bengawan voeren. Waar nu uit den Pararaton en den Nāgarakṛtāgama, gelijk uit sommige oorkonden, blijkt dat met de Bengawan steeds de Brantas bedoeld is, i

deze plaats m. i. een bewijs te meer voor mijne veronderstelling, dat Daha gelegen was op dezelfde plaats als het hedendaagsche Kediri.

Gedong-Sanga, 3 Juli 1917.

B. De Basreliefs aan het Tweede Terras van Tjandi Toempang (Djago)

Met een plattegrond.

Dat het aan een geleerde als wijlen Dr. Brandes niet is mogen gelukken in de bekende monographie over Tjandi Djago eene verklaring te geven van het overgroote deel der basreliefs aan dien tempel, is het beste bewijs voor de moeilijkheden, die aan die verklaring in den weg staan. Nu ik, dank zij de welwillende medewerking van de H.H. Dr. N. J. Krom, Dr. H. H. Juynboll en R. Ng. Poerbatjaraka er in geslaagd ben een groot deel dezer basreliefs terecht te brengen, blijkt de voornaamste moeilijkheid te liggen in de oogenschijnlijke nonchalance, waarmede de beeldhouwers bij het aanbrengen dier basreliefs te werk zijn gegaan.

Zooals bekend mag worden verondersteld, heeft Brandes in zijne bovenbedoelde monographie reeds aangetoond, dat op het trapstuk van het eerste terras fabels en verhalen uit den Tantri zijn afgebeeld, welke verhalen beginnen op het midden van het voorstuk en van daar uit op de linkerhelft van het trapstuk van rechts naar links en op de rechterhelft van links naar rechts loopen. Ook heeft hij er de aandacht op gevestigd, dat aan het derde terras de Arjunawiwāha voorkomt, zonder echter precies te kunnen aangeven, waar dit verhaal begint en eveneens in dubio verkeerende, in welke richting de loop der handeling te zoeken is. En verder stelde hij vast, dat op het tempellichaam zelf

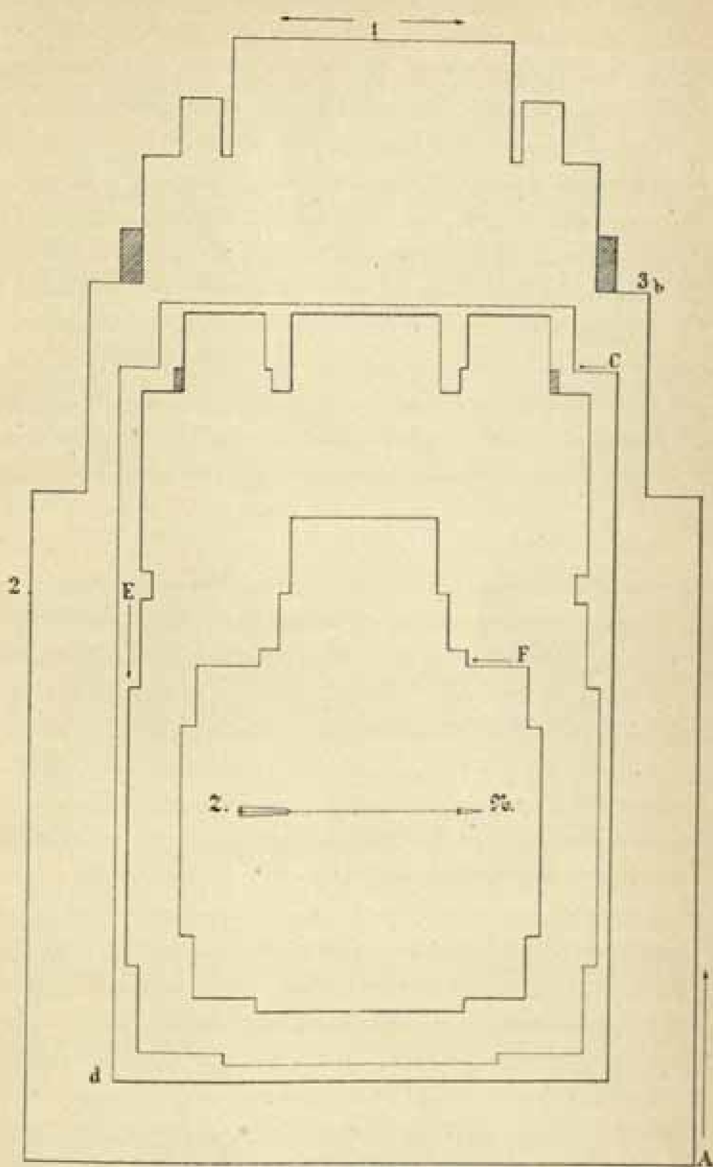
de dood van Kalayavana voorgesteld is, beginnende aan den Noordoosthoek en van links naar rechts loopende.

In het Tijdschrift van het Bataviaasch Genootschap, deel LVII, blz. 445 e. v. mocht het mij gelukken aan te toonen, dat de Kuñjarakarṇa-legende voorkomt aan het eerste terras, beginnende aan den Noordoosthoek, van links naar rechts verloopende en zich voortzettende op den beugel van het tweede terras, van den Noordwesthoek tot den Zuidoosthoek, eveneens van links naar rechts.

De resultaten van het voortgezette onderzoek, die in dit artikel neergelegd zullen worden, doen nu zien, dat het verhaal op het lichaam van het tweede terras een aanvang neemt, zoo op het oog ergens midden op de Zuidzijde, terwijl dat op het derde terras aan den Noordwesthoek begint.

Ter verduidelijking van de wijze, waarop zonder eenig systeem de basreliefs zijn aangebracht, diene bijgaand schetskaartje van de plattegronden der onderste drie terrassen, waar de begin- en eindpunten der verhalen zijn aangegeven. Daar het tempelgebouw zelf zoo vervallen is, dat de veronderstelling van Brandes, als zoude het verhaal hier aan den Noordoosthoek aanvangen, niet te controleeren is, werd de plattegrond van dit gebouw op de schets weggelaten. Verder zijn met cijfers aangegeven de begin- en eindpunten van de Tantri-serie aan het eerste terras, terwijl de beginpunten der andere verhalen zijn aangeduid door hoofdletters en de eindpunten door kleine letters, behalve wanneer, zooals bij het tweede en derde terras, het verhaal den geheelen omgang in beslag neemt en het begin dus tevens het eindpunt is.

Wanneer men nu die verschillende punten op de teekening opzoekt, blijkt, dat bij alle onregelmatigheid de beeldhouwers toch wel degelijk in zekere mate gelet hebben op de bouworde, behalve bij de Tantri-verhalen aan de zuidelijke helft van het eerste terras, waar zij van punt 1 tot punt 2 en dus,

Plattegrond van Tjandi Toempang

zooals ook Brandes reeds opmerkte, een heel eind over de zuidelijke lange zijde van het terras doorloopen.

Op de noordelijke helft, van punt 1 tot punt 3, ziet men ze echter eindigen bij den hoek naast het stuk met het „valsche profiel", dus daar, waar bij minder gecompliceerde bouwwerken de trapuitbouw begint. Wel toonde Brandes in zijne monographie reeds aan, dat het onderste terras van den eigenlijken torenbouw reeds zou eindigen bij den oostelijk van punt 3 gelegen insprong, doch de beeldhouwers, die de paneelen aanbrachten, hebben zich blijkbaar gericht naar de aanwezigheid van de „valsche profielstukken". Wanneer wij ons aan hunne opvatting houden en dus aannemen, dat eerst bij 3 het lichaam van het eigenlijke terras eindigt en de trapuitbouw begint, dan zien wij, dat dit geheel overeenkomt met de plaatsing van de Kuñjarakarṇa-basreliefs, die, bij hoek A beginnende en op dit terras tot b doorloopende, dus eveneens bij punt 3 ophouden. Hetzelfde doet zich voor bij den beugel van het tweede terras, waar de Kuñjarakarṇa-legende een aanvang neemt bij hoek C, dus bij den hoek die ook hier naast het „valsche profiel-stuk" gelegen is, en waarschijnlijk heeft doorgeloopen tot d, den Zuidoosthoek van het gebouw.

De basrelief-serie aan den teerling van het tweede terras neemt een aanvang bij hoek E, „op het oog", zooals reeds vermeld is, midden in de Zuidzijde. Bij nadere beschouwing van den plattegrond zal echter blijken, dat juist deze hoek E, volgens Brandes het hoekpunt is van het eigenlijke lichaam van het tweede terras en dat de basreliefs ten Westen van dezen hoek op den voorsprong zijn aangebracht.

Ook aan het derde terras, waar, zooals ik elders zal beredeneeren, het verhaal bij F een aanvang neemt, blijkt dit punt een eigenlijke hoek van den tempel te zijn.

Resumeerende komen wij dus tot de conclusie, dat de beeldhouwers aan het eerste en aan den beugel van het tweede

terras de hoeken naast de „valsche profiel-stukken" als aanvangspunten der basrelief-series hebben gekozen, terwijl aan de hooger gelegen bouwdeelen de ware hoeken als zoodanig in aanmerking zijn gebracht. Waarom zij bij het kiezen dier hoeken zoo willekeurig zijn te werk gegaan, zal wel altijd een raadsel blijven.

Alvorens nu over te gaan tot de verklaring der basreliefs aan het tweede terras, dient voor de duidelijkheid en om enkele vroeger door mij geopperde gissingen te verbeteren, de korte geschiedenis van het vinden der verklaringen vooraf te gaan.

Als Bijlage AA bij het verslag van den Oudheidkundigen Dienst over 1915 kan men van mijne hand een mededeeling aantreffen over de basreliefs van Tjandi Djago, waarbij werd vastgesteld, dat aan dit tweede terras (waarvan Dr. Brandes veronderstelde, dat het misschien den Rāma keling zou illustreeren), de figuren der Pāṇḍawa's voorkomen, terwijl ik de overtuiging had gekregen, dat aan beide tempels hetzelfde verhaal was voorgesteld. Hierbij dient in het oog te worden gehouden, dat toentertijd de basreliefs van Toempang dik onder het mos zaten en bijna onherkenbaar waren, juist op de plaatsen, waar het voornamelijk op aan kwam. Daardoor moest men afgaan op de photo's in Brandes' monographie, die, zooals later zou blijken, door het eigenaardige invallen van het licht als anderszins op sommige punten aanleiding tot vergissingen kunnen geven.

Nadat de basreliefs van Toempang door den Oudheidkundigen Dienst van hun mosdek waren bevrijd, viel dan ook al dadelijk op, dat een van de voornaamste punten van overeenkomst tusschen Toempang en Tegawangi, nl. het vervloeken of bedreigen van een prinses door een vrouwelijken boozen geest, moest vervallen, daar die vrouwelijke booze geest op Toempang noch booze geest, noch vrouwelijk bleek te zijn, doch integendeel een prins of vorst moest

voorstellen. De verschillen tusschen Toempang en Tegawangi, die reeds in de boven aangehaalde Bijlage AA, Oudheidkundig Verslag 1915, waren vastgesteld, wonnen daardoor aan beteekenis en het werd zelfs onwaarschijnlijk, dat beide tempels ons dezelfde episode in beeld zouden geven.

Het onderzoek naar de beteekenis der basreliefs van Toempang moest dus in eene andere richting worden voortgezet. Daarbij viel de aandacht op de paneelen, die aan de vervloekingsscène voorafgaan en die er op volgen. Nauwkeurige studie bracht aan het licht, dat op de voorafgaande basreliefs waren voorgesteld Yudhiṣṭhira en Arjuna, in een pendapa zittende tegenover twee vorstelijke personen, waarvan de voorste een tafeltje omver duwt. Dit wees op de bekende episode uit het Mahābhārata, waar Yudhiṣṭhira en Duryodhana om het rijk dobbelen en de Pāṇḍawa's door het valsch spelen van Çakuni alles verliezen, hun rijk, zich zelf en hunne echtgenoote Draupadī. De Kaurawa Duççāsana wil daarop Draupadī benaderen en rukt haar den tapih af, doch door de hulp van de goden komt er onder het afgerukte kleedingstuk telkens een nieuw te voorschijn. Dit klopt nu wonderwel met de zoogenaamde vervloekingsscène, waarbij de vroeger voor een vrouwelijken boozen geest gehouden prins een doek in de hand houdt. Zooals bekend is, eindigt deze episode in het Mahābhārata hiermede, dat de Pāṇḍawa's 12 jaar in ballingschap moeten gaan en het 13de onvindbaar moeten blijven, waarna zij, zoo zij daarin slagen, de rijkshelft, die hun toekomt, zullen krijgen. Zij begeven zich dan ook vergezeld van Draupadī naar het bosch en krijgen daar bezoek van Wyāsa, die Arjuna aanraadt een jaar lang een kluizenaarsleven te gaan leiden op den Indrakīla, teneinde de goddelijke wapens te krijgen, die in den eindstrijd om het rijk noodig zullen zijn. Arjuna volgt dezen raad op en beleeft op den Indrakīla de avonturen, die beschreven zijn in den Mintarāga. Treffend nu is het, dat aan Toempang, na de scène tusschen Draupadī en Duççāsana, eerstgenoemde met de 5 Pāṇḍawa's

achter elkaar loopende zijn voorgesteld en dat daarop een ontmoeting volgt van deze personen met een heiligen kluizenaar, kenbaar aan den haartooi, terwijl, zooals reeds Brandes had vastgesteld, aan het volgende of derde terras, de Mintarāga in beeld is gebracht. Ook in de details was er wel een en ander op te merken, dat aanduidde, dat wij op den goeden weg waren, zoo o.a. dat Draupadī was voorgesteld met loshangend haar, wat geheel overeen stemt met het in het Mahābhārata vermelde feit, dat zij een eed aflegde, haar haren niet te zullen opmaken, vóór zij die in het bloed der Kaurawa's gewasschen had.

De avonturen echter, die Arjuna na zijn afscheid van Wyāsa, dus op zijn tocht naar den Indrakīla heeft, en die afgebeeld staan op de Oost-en de Noordzijde van het tweede terras, wezen er op, dat het Mahābhārata ons niet verder zou kunnen helpen en dat er gezocht moest worden naar een Javaansche kakawin, die dit onderwerp behandelt.

Intusschen had de inventaris der MSS. van het Koninklijk Instituut voor Taal- Land- en Volkenkunde, opgemaakt door Dr. H.H. Juynboll, en waarin een handschrift vermeld staat, dat in het eerste deel o.a. het dobbelen der Pāṇḍawa's behandelt, gevolgd door den Mintarāga, moed gegeven om het onderzoek voort te zetten. Het in den Javaanschen almanak van de firma Buning eenige jaren geleden verschenen verhaal „Pendawa dadoe", „het dobbelen der Pāṇḍawa's", geleek zoo sprekend op het Mahābhārata, dat onwillekeurig de gedachte oprees, hier met modern maaksel te doen te hebben. Echter, bij verdere nasporingen werd wel degelijk een Javaansche lakon, dit onderwerp behandelend, aangetroffen.

Ondertusschen had ik mij tot Dr. N. J. Krom gewend met verzoek om inlichtingen, of hem wellicht een Oud-Javaansche kakawin bekend was, die het dobbelen der Pāṇḍawa's en den tocht van Arjuna naar den Indrakīla behandelt. De heer Krom was zoo vriendelijk mij te berichten, dat

hij zich ter zake tot Dr. Juynboll had gewend, die hem had medegedeeld, dat wellicht de Pārthayajña in aanmerking kon komen, daar deze met het dobbelspel begint, en met het verkrijgen der goddelijke wapenen door Arjuna na een jaar kluizenaarschap op den Indrakīla, eindigt. Nu waren wij dus eindelijk op den goeden weg en eene, mij door Raden Ng. Poerbatjaraka verstrekte paraphrase van bovenbedoelde Oud-Javaansche kakawin, welke paraphrase men als bijlage hierachter kan aantreffen, bracht ons de volledige oplossing.

Een kort overzicht van den inhoud van den Pārthayajña, gebaseerd op meergenoemde paraphrase van R. Ng. Poerbatjaraka moge hier aan de bespreking der basreliefs vooraf gaan.

Door het dobbelspel en het valsch spelen daarbij van de Korawa's verliest Yudhiṣṭhira zijn geheele bezit. De prinses Draupadī wordt daarop door Çakuni van haar tapih beroofd en bij het haar gegrepen, waarop zij zweert, dit niet weder te zullen opbinden, alvorens het gewasschen te hebben in het bloed van Duryodhana. De Pāṇḍawa's maken zich gereed om voor 12 jaar in ballingschap te gaan (Zang II). De Pāṇḍawa's beraadslagen, wat het beste is en besluiten ten slotte een kluizenaarsleven te gaan leiden. Tijdens hunne beraadslagingen komt Widura hen opzoeken, terwijl ook de ṛṣi Dhomya verschijnt. Het resultaat is, dat men besluit Arjuna boete te laten doen op den Indrakīla, terwijl hij bij den heiligen Dwaipāyana onderricht moet gaan ontvangen (Zang III—IX eerste helft). Als het morgen geworden is, neemt Arjuna afscheid van zijn familie om zijn reis naar de kluis van Dwaipāyana aan te vangen. Van zijn moeder Kuntī ontvangt hij een deken, terwijl Draupadī weenende en een sembah makende, een zegenwensch voor hem uitspreekt (Zang IX tweede deel). Arjuna trekt weg, doorreist fraaie streken en komt tenslotte bij een liefelijke kluizenarij (Zang X—XIII). Schoone kluizenaarsmeisjes, die vroeger bewoonsters van

den kraton waren geweest, verwelkomen hem en vragen hem waar hij heengaat. Hij deelt haar het doel van zijn tocht mede en verzoekt haar hem nu in te lichten, hoe de kluizenaar heet en welk woud het is, waar hij verblijf houdt. De meisjes deelen hem mede, dat het woud Wanawatī heet en de kluizenaar Mahāyaṇi, een gewezen koninklijk ambtenaar, die zich als kluizenaar had terug getrokken. Een der vrouwen, op Arjuna verliefd geworden, verbergt zich gedurende dit gesprek achter een pilaar. De vrouwen brengen Arjuna vervolgens naar den kluizenaar, die hem vriendelijk ontvangt, hem op sirih en verschillende vruchten onthaalt en hem vraagt, wat zijn plannen zijn (Zang XIV). Hijzelf was nog slechts een jaar kluizenaar geweest en dacht, dat Arjuna hem kwam bezoeken, waarop deze echter antwoordt, dat hij op weg is naar de kluis van Dwaipāyana en daarna op den Indrakīla boete zal gaan doen. Na een langdurig onderhoud valt de nacht en begeven allen zich ter ruste (Zang XV en XVI). Arjuna kan echter den slaap niet vatten, daar hij ligt na te denken over de moeilijkheden, die hem te wachten staan en over de familieleden, die hij heeft achtergelaten. Te middernacht staat het schoone kluizenaarsmeisje, dat op hem verliefd was geworden, op en begeeft zich naar het paviljoen, waar Arjuna verblijf houdt, onbevreesd voor wat de menschen van haar zeggen zullen. Door liefde gedreven biedt zij zich aan Arjuna aan, doch deze, met het oog op de door hem te volbrengen boetedoening, weigert hare gunsten te aanvaarden en verwijt haar haar gedrag, dat voor een vrouw in een kluizenarij niet past. Zij krijgt berouw en vraagt weenende onder het maken van een sembah om vergiffenis, waarop zij zich verwijdert. Als de morgen aanbreekt, begeeft Arjuna zich naar buiten om zich te wasschen en zijn godsdienstplichten te vervullen (Zang XVII—XIX). Na van den kluizenaar afscheid te hebben genomen, begeeft hij zich weder op weg, waarbij hij een liefelijk meer passeert (Zang XX). Als hij eenigen tijd onderweg is, breekt er

een hevig onweder los, vergezeld van plasregens. In den aanvang laat Arjuna zich niet afschrikken, hij vervolgt zijn tocht en gebruikt een sentéblad als regenscherm. Ten slotte wordt de regen al te hevig, zoodat Arjuna onder een groote waringin hurkt om te schuilen, zich wikkelend in de deken, die zijn moeder hem bij het afscheid gegeven had (Zang XXI-XXII). Als het onweder voorbij is, begeeft Arjuna zich weder op weg. Eindelijk valt de avond, doch Arjuna laat zich niet afschrikken en vervolgt zijn tocht dwars door het bosch. Dra komt nu de maan op en overgiet alles met haar spookachtig licht. De boomen teekenen zich tegen den helderen hemel af als wajangs op het scherm. Een groote waringin langs den weg hangt vol met kalongs, terwijl een zware randoe alas (wilde kapokboom), wiens takken door den wind in beweging worden gebracht, een dansende reus gelijkt, waarbij de slingerplanten, die tegen hem opklimmen, zijn kleedingstukken schijnen (Zang XXIII-XXIV). Eindelijk bemerkt Arjuna in het midden van het bosch een geweldige, tot den hemel reikende lichtzuil, doorkliefd door bliksemschichten. Dit blijkt de glans te zijn van de beschermgodin van den kraton, Dewī Crī, die den kraton verlaten had, toen Yudhiṣṭhira van zijn plicht was afgeweken door zich over te geven aan het dobbelspel. Arjuna roept haar aan onder het maken van een eerbiedige sembah. Zij spreekt Arjuna moed in en belooft hem, weder als beschermgodin naar den kraton te zullen terugkeeren, zoodra hij zijn boetedoening heeft volbracht. Ook voorspelt zij hem dat hij van Çiwa als kirāta een goddelijk wapen zal verkrijgen. Daarop verdwijnt zij in de lucht, terwijl Arjuna haar onder het maken van een sembah eerbiedig nastaart. Daarna zet hij zijn reis voort, en bereikt den oever van een groot meer, juist als de zon opkomt (Zang XXV-XXVII). Het water van het meer is zeer helder en een rots springt er in vooruit, die op een knielenden olifant gelijkt. Aan de overzijde van het meer ziet Arjuna den liefdegod

Kāma met zijne gemalin Rati zich vermeien, terwijl hun gevolg uit de schoonste hemelnymphen bestaat. Arjuna bespiedt hen geruimen tijd van achter een boom en ziet met bewondering naar het doen en laten der widyādhari's, waarvan enkele, met wungubloemen als zonneschermen, om het hardst loopen om bloemen te plukken, terwijl andere zich den haarwrong los maken en het loshangende haar met bloemen sieren. Onder het spelen der nymphen hebben Kāma en Rati zich op een grooten steen neergevleid (Zang XXVIII-XXIX).

Arjuna, besloten den god raad te vragen, komt nu te voorschijn en maakt bij Kāma zijne opwachting. Deze ontvangt hem vriendelijk, deelt hem mede, hoe de route naar de kluizenarij van Dwaipāyana en den Indrakīla loopt, en voorspelt hem verschillende dingen. Na hem nog verschillende vermaningen te hebben gegeven, keert Kāma naar den hemel terug, Arjuna bedroefd achter latende (Zang XXX-XXXIII).

Na het vertrek van Kāma, komen er dichte wolkgevaarten opdoemen, terwijl het water van het meer in hevige beroering geraakt. Dit is een voorteeken van het verschijnen der piçāca's, aan het hoofd waarvan de reus Nalamala staat, die dan ook weldra uit het meer opduikt. De reus krijgt Arjuna in het oog en denkende dat het Indra, de erfvijand der booze geesten is, begint hij hem uit te dagen. Weldra geraken beiden in gevecht, gebruik makende van goddelijke wapenen. Geen van beiden wint echter, waarop Arjuna, door samādhi, de gedaante van Mahādewa aanneemt. De reus, bevreesd geworden, trekt zich nu terug met de bedreiging, later toch wel wraak te zullen nemen (Zang XXXIV-XXXVI).

Na het verdwijnen van den reus, zet Arjuna zijn tocht voort. Hij baadt zich in een beek met frisch water en voedt zich met de vruchten van een doerianboom, dien hij langs den weg aantreft. Tenslotte ziet hij in de verte een kluizenarij liggen en ontmoet den kluizenaar, die hem mededeelt,

dat dit nu de kluizenarij van Çrī Dwaipāyana is. Verheugd voorloopig zijn doel bereikt te hebben, maakt hij zijn opwachting bij den ṛṣi. Deze geeft hem het verlangde onderricht en nog veel goeden raad, hem tevens toekomstigen voorspoed voor de Pāṇḍawa's voorspellende (Zang XXXVII-XLIII).

Verheugd en tevreden neemt Arjuna daarna afscheid en begint de bestijging van den Indrakīla. Op den top aangekomen leeft hij daar een jaar als boeteling en ontvangt ten slotte van Mahādewa in de gedaante van een kirāta, het goddelijke wapen, dat hij begeerde (Zang XLIV).

Na dit korte overzicht kunnen wij nu eindelijk overgaan tot de beschouwing van de basreliefs zelf aan de hand van de photo's in de reeds meergemelde monographie en wel van de nummers 127—162 en 163—172, waarbij evenwel in aanmerking moet worden genomen, dat, evenals bij de andere verhalen van dezen tempel, bij welks bouw men zich niet om de pradakṣiṇā bekommerd heeft, de photo's om zoo te zeggen tegen den draad in zijn genomen, zoodat de juiste volgorde, waarin zij tot goed verstand van de geschiedenis beschouwd moeten worden, deze is: van No. 162 teruggaande tot No. 127 en daarna van No. 172 teruggaande tot No. 163.

Op No. 162 en 161 dan zien wij een pendapa in het paleis der Korawa's te Hastināpura, waarin gezeten zijn van links naar rechts Duryodhana, Çakuni het speeltafeltje omver werpend (hier wellicht al een schaakbord, daar in de latere Javaansche verhalen het dobbelen is veranderd in een schaakpartij), Yudhiṣṭhira en Arjuna. Buiten de pendapa bevinden zich achter Duryodhana 3 prinsen der Korawa's en achter Arjuna Bhīma, Nakula en Sahadewa, de laatste op photo No. 160. Onder de pendapa zitten twee panakawans der Pāṇḍawa's en twee der Korawa's, die zich op voorbeeld hunner meesters, eveneens met dobbelen bezig schijnen te houden en wel met het bekende „morra". Photo 159 geeft ons dan de reeds boven besproken scène,

waarbij Çakuni het kleed van Draupadī afrukt. De haarwrong der prinses is in den strijd reeds los gegaan en zij wordt in verband met haar eed op de volgende basreliefs dan ook steeds met loshangend haar afgebeeld. De rechterhelft van deze photo en de linkerhelft van No. 158 stellen dan voor, hoe Draupadī, nadat Çakuni van haar heeft afgelaten, vergezeld van Kuntī zich naar buiten begeeft, terwijl 158 rechts en 157 links de Pāṇḍawa's laten zien, den kraton verlatende om zich voor 12 jaar in ballingschap te begeven. Voorop gaat Draupadī met loshangende haren, gevolgd door Kuntī, Yudhiṣṭhira, Bhīma, Arjuna, Nakula en Sahadewa. Het volgende paneel, de rechterhelft van No. 157 en de linkerdito van 156 vormende, vertoont ons dan hoe Widura en Dhomya reeds bij de Pāṇḍawa's zijn aangekomen, en met hen besprekingen houden over wat den Pāṇḍawa's te doen staat. In het midden bevindt zich Dhomya, kenbaar aan zijn zgn. kluizenaarshaartooi, een betoog richtende tot Yudhiṣṭhira, achter wien successievelijk Widura (met Korawa-haartooi) en de tweelingen Nakula en Sahadewa staan, terwijl zich achter Dhomya Bhīma en Arjuna bevinden. De rechterhoek van photo 156 laat ons dan nog Arjuna zien, raad ontvangende van Dhomya over zijn te volgen gedragslijn, terwijl in den rechterbovenhoek de zon reeds opkomt, zoodat het blijkbaar al morgen is geworden en Arjuna weldra zal moeten vertrekken. Photo 155 geeft ons dan Kuntī, van wie Arjuna afscheid neemt (photo 154 geheel links en eenigszins onduidelijk), terwijl de rest van 154 tezamen met 153 het afscheid van Arjuna van zijn vrouw en zijn broeder geeft, waarbij Arjuna, met de panakawans, die hem zullen vergezellen, geheel rechts staat met voor zich Draupadī, die knielend en onder het maken van een sembah een zegenwensch voor hem uitspreekt, terwijl Yudhiṣṭhira, Bhīma, Nakula en Sahadewa achter haar staan. De photo's 152, 151, en 150 toonen ons dan verschillende episoden van Arjuṇa's tocht door het bosch.

Hij komt op photo 149 tenslotte in het gezicht van de kluizenarij van Mahāyaṇi, terwijl hij verschillende kluizenaarsmeisjes aantreft, die hem naar binnen geleiden. De kluizenarij van Mahāyaṇi, zooals die wordt voorgesteld op de photo's 148/143, geeft een levendige impressie van de Oud-Javaansche woudkluizenarijen, zooals bv. die te Sagara volgens de beschrijvingen in den Nāgarakṛtāgama. In de kluizenarij aangekomen stelt Arjuna eerst een onderzoek in naar den naam van de plaats en van den bewoner. Dit toont ons photo 147, waar in het midden Arjuna in een kleine pendapa is gezeten, terwijl een kluizenaarsmeisje, voor hem staande, zijn weetlust bevredigt en het meisje, dat op hem verliefd is geworden, achter een pilaar, rechts van de pendapa staande, het gesprek afluistert. Daarna voeren de meisjes hem (photo 147 geheel rechts, 146 geheel links) naar het binnenste van de kluizenarij, waar Mahāyaṇi zelf zich ophoudt, die in een paviljoen gezeten hem vriendelijk onthaalt (photo 146 in het midden) en hem met zijn geleerde discoursen bezig houdt, tot de nacht gevallen is. Daarna begeven allen zich ter ruste en wordt aan Arjuna een afzonderlijk paviljoen als slaapplaats aangewezen, waarin hij zich terug trekt, doch door zorgen en verdriet den slaap niet kan vatten (photo 146 geheel rechts).

Photo 144 vertoont ons dan de geheele kluizenarij in het middernachtelijk uur in diepe rust. In een pendapa op den achtergrond, wellicht hetzelfde paviljoen, waarin Arjuna den vorigen dag onthaald is geworden, sluimeren de kluizenaars, terwijl Arjuna's panakawans voor het hem aangewezen paviljoen op den grond in slaap zijn gevallen. Het verliefde kluizenaarsmeisje sluipt nu naar het door Arjuna betrokken paviljoen toe (de groote figuur, tusschen Arjuna's en het kluizenaarspaviljoen), vindt hem nog wakker en tracht hem door hare bekoorlijkheden te verleiden (photo 144 in het midden). Arjuna is echter niet voor verleiding vatbaar, integendeel, hij brengt het meisje tot berouw over

haar misstap en zij vraagt hem dan ook, onder het maken van een sembah, op photo 143 rechts, om vergeving, waarna zij zich verwijdert (de groote figuur tusschen de beide pendapa's op photo 143). Dien nacht wordt Arjuna verder niet meer gestoord en wij zien hem op photo 143 geheel rechts bij het opgaan der zon (onduidelijk in den rechterbovenhoek van het paneel) naar buiten komen om zich te baden en zijn godsdienstplichten te vervullen.

De volgende photo, No. 142, laat ons Arjuna zien, die de kluizenarij, in den linkerbovenhoek nog zichtbaar, reeds heeft verlaten en nu langs het liefelijke meer (de golflijnen in het midden der photo) voorttrekt en zijn reis door het bosch vervolgt (photo 141). Het paneel, afgebeeld op photo 139 en 138 links, voert ons dan in de onwederscène. Op 139 links zien wij, terwijl de regen rechts en links van hem in stroomen nedergutst en bliksemflitsen het luchtruim doorklieven, Arjuna voortschrijden, met zijn linkerhand een sentéblad als regenscherm boven het hoofd houdend, terwijl 139 rechts en 138 links ons den held geven, wien de regen te machtig is geworden en die nu, in zijn deken gewikkeld, waarvan de plooien op het basrelief duidelijk te zien zijn, met zijn beide volgelingen onder een waringin een schuilplaats heeft gezocht.

Nadat de regen is opgehouden, toont photo 138 hem ons dan, zich weder op weg begevende, terwijl photo 137 den nachtelijken tocht door het bosch voorstelt. Rechts boven den panakawan, die op die photo voor Arjuna uit loopt, ziet men de volle maan aan den hemel staan, terwijl de boomen op No. 137 geheel rechts en 136 geheel links, die een soort van menschelijke gedaante hebben, natuurlijk de boomen zijn, die zich als wajangs op het scherm tegen het heldere hemelgewelf afteekenden, de groote fladderende vleermuis op photo 136 in het midden op den grooten boom met de kalongs wijst en de reusachtige dansende spookgedaante op dezelfde photo rechts van den kalong de bijzonder

groote randoe alas is, die er als een dansende reus uitzag.

Photo 134 brengt ons dan de ontmoeting van Arjuna met Dewī Çrī. In het midden van de photo ziet men op een kāla-kop de groote tot den hemel reikende vuurzuil, rechts waarvan de vierarmige godin staat, terwijl Arjuna met zijn beide panakawans eerbiedig gehurkt een sembah maakt. Bliksemflitsen doorklieven het luchtruim. Wat de beide schapen of schaapachtige dieren beduiden, die achter de godin tegenover elkander staan, is mij niet duidelijk.

Het paneel, afgebeeld op 131 en 130 toont ons de hemelvaart van Dewī Çrī (op de afbeeldingen wel eenigszins onduidelijk), die te midden van vurige tongen in het midden van No. 131 zoowel als van 130 aan den bovenrand van het tableau te zien is, tijdens haar luchtvaart nog welwillend op Arjuna nederblikkend. Laatstgenoemde zit nog steeds geknield met zijn beide panakawans achter zich, wederom een sembah makend. Na de verdwijning van Dewī Çrī begeeft, zooals de rest van photo 130 ons laat zien, Arjuna zich weer op weg en komt aan een groot meer, dat uit twee bronnen gevoed wordt. Arjuna en zijn panakawans komen, zooals gezegd, nog voor op photo 130, evenals de beide bronnen, terwijl het meer zelf is voorgesteld op photo 129. Uit de zon, die boven het meer op laatstgenoemde photo is opgekomen, blijkt, dat de nacht reeds voor den dag heeft plaats gemaakt, juist zooals de kakawin dat ook vermeldt. Het tableau van de beide photo's 128 en 127 laat ons dan Arjuna zien, die met zijn gevolg aan den oever van het meer, waarin een rots in de gedaante van een knielenden olifant vooruitsteekt (op de rechterhelft van 128), is aangekomen en aan de overzijde Kāma en Rati bemerkt, voorafgegaan en gevolgd telkens door twee hemelnymphen. Ook photo 172, welk paneel aan den tempel op 127 volgt, zooals de plattegrond met de aanduiding der basreliefs die in de monographie zijn opgenomen, duidelijk uitwijst, geeft ons nog twee widyādharī's, met bloemen in de handen.

Het volgende tafereel, afgebeeld op de photo's 171 en 170, is uit verschillende oogpunten zeer belangwekkend, vooreerst als bewijs hoe getrouw de beeldhouwers der paneelen den tekst gevolgd hebben en tweedens door het voorkomen van een bepaalde hemelnymph, waarover hieronder nader.

Geheel links op 171 ziet men dan Kāma en Rati, die zich op een grooten steen hebben neergevleid om uit te rusten, terwijl achter hen een widyādharī met een vliegenwaaier de lastige insecten van hen moet afhouden. Verder komt op 171 in het midden op den achtergrond en op 170 eveneens in het midden, doch nog meer in het verschiet een widyādharī voor met loshangende haren, die dus haar haarwrong heeft losgemaakt om het losse haar met bloemen te versieren, zooals het gedicht vermeldt. En verder wordt de rechterhelft van 171 en de linkerhelft van 170 ingenomen door een drietal widyādharī's, die blijkbaar om het hardst loopen om een bepaalde bloem te plukken, terwijl zij takken met wungubloemen als zonneschermen in de rechterhand houden. Althans twee van haar, die nog hard loopen. De derde echter heeft het doel blijkbaar al bereikt en zit de loopenden op te wachten, met de geplukte bloem in de hand. En tenslotte geeft 170 geheel rechts ons Arjuna, aan de overzijde van het meer, achter een boom gezeten, dit tooneel bespiedende. Na het in de korte inhoudsopgave hierboven medegedeelde, behoeft er niet nader op gewezen te worden, dat de basreliefs en het gedicht woordelijk overeenstemmen.

Bijzonder trekt de opmerkzaamheid in dit paneel de hemelnymph, die er in geslaagd is bij den wedloop de bloem het eerst te plukken (of misschien de bloem vasthoudt, die het doel is van den wedloop der beide anderen). Zij onderscheidt zich van hare speelgenooten door hare indecente houding en, last not least, door hare gelaatstrekken, die geheel aan die der panakawans herinneren.

Een en ander heeft mij de overtuiging geschonken, dat wij hier te doen hebben met de vooral door Dr. Hazeu's verhandeling bekend geworden Nini Towong, die dus reeds in den tijd van den bouw van Toempang, stel in het midden der 12e Çaka-eeuw, de plaats had ingenomen, die zij in de wajang nu nog bekleedt, nl. als widyādharī, maar als een van den tweeden rang, bij hare meer bevoorrechte zusters de rol spelende, die bv. Semar en zijn kornuiten bij de Pāṇḍawa's vervullen. Dezelfde Nini Towong meen ik ook gevonden te hebben op de basreliefs, die aan Soerawana de verleidingsscène uit den Mintarāga voorstellen. Ik zal elders, de basreliefs aan dien tempel besprekende, uitvoeriger op de Nini-Towong-figuur terug komen; voorloopig kan ik mij er toe bepalen hier te constateeren, dat zij ook op de basreliefs van het tweede terras van Toempang wordt aangetroffen.

Het volgende paneel, photo 169, vertoont ons dan Arjuna, die zijne opwachting heeft gemaakt bij Kāma en met den god in gesprek is gewikkeld. De meest rechts staande persoon is Kāma en tegenover hem staat Arjuna, gevolgd door een panakawan.

Het tableau, afgebeeld op de photo's 168 en 167 stelt dan den strijd van Arjuna met den reus Nalamala voor, die na het vertrek van Kāma uit het meer is opgerezen. Nadere uitlegging behoeft dit tafereel niet. Eigenaardiger is dan ook het volgende, bestaande uit de photo's 166 en de linkerhelft van 165. Hier zien wij Arjuna staan, met den bekenden „hertekoppenboog" boven zich gewelfd in een uiterst rustige houding, de handen samengevouwen, geen de minste actie verradende. Het ligt voor de hand, dat hij hier is voorgesteld op het oogenblik, dat hij door samādhi de gedaante zal aannemen van Mahādewa, of liever dat de beeldhouwer, wellicht door hem dien „hertekoppenboog" toe te voegen, waarschijnlijk heeft willen uitdrukken, dat hij die gedaante al heeft aangenomen. Inderdaad ziet men dan

ook Nalamala door het luchtruim de vlucht nemen, waarbij het opvalt, dat hij evenals op photo 167 driehoofdig is voorgesteld. Zijn die hoofden op 167 geheel in overeenstemming met het gedicht (vide zang XXXIII van de paraphrase hierachter), rechts Garuḍa-kop, links Gaṇeça-kop en in het midden een op een brullenden leeuw gelijkend reuzenhoofd (op het basrelief, dat hem en face vertoont, in omgekeerde volgorde, waarbij de overeenkomst van het middelste, een brullenden leeuw gelijkende hoofd met de eveneens leeuwen voorstellende kāla-koppen aan diverse bouwwerken nog opvalt), op photo 165 heeft de beeldhouwer, waarschijnlijk door de afbeelding van den reus op kleiner schaal, er maar wat van gemaakt. Wat op dit relief het naakte mannetje beteekent, dat achter den vluchtenden Nalamala in de lucht zweeft, is mij niet bekend.

Het middenstuk van dit basrelief, nl. de rechterhelft van photo 165 en het midden van photo 164 laten ons Arjuna zien, aangekomen in de kluizenarij van Çrī Dwaipāyana (welke kluizenarij op den achtergrond te zien is) en in ernstig gesprek met zijn voorvader gewikkeld, die hem, blijkens de betoogend opgeheven rechterhand, goeden raad geeft. En geheel rechts op dit basrelief zien wij ten slotte Arjuna, gevolgd door zijn beide panakawans, na afscheid van den ṛṣi te hebben genomen, de moeilijke bestijging van den Indrakīla aanvangen.

Met dit basrelief hebben wij tevens den omgang rond het tweede terras voltooid en zijn wij weder aan ons uitgangspunt, het basrelief van photo 162 aangekomen. Het slot van de kakawin, nl. het verkrijgen van de goddelijke wapens door Arjuna na zijne beproevingen op den Indrakīla is, zooals Brandes reeds opmerkte, in den meer uitgebreiden tekst van den Arjunawiwāha aan het derde terras voorgesteld.

Ik stel mij echter voor die basreliefs, waarvan eenige ook voor Brandes nog onbegrijpelijke sedert zijn opgelost,

in een afzonderlijk artikel aan eene nadere bespreking te onderwerpen, tezamen met die van Soerawana en Kedaton.

Rembang, 12 Augustus 1917.

Inhoudsopgave van het gedicht Parthayajna

(MS. Bat. Gen. No. 530; Kropak No. 845)

DOOR

R. Ng. POERBATJARAKA (LESYA).

I.

Aanroeping van den Grootsten God. Aanroeping van den God der Liefde (Kāma).

II.

Inleiding: men wordt altijd ongelukkig door het dobbelen; voorbeeld: koning Yudhiṣṭhira, die al zijn bezit, zelfs zijn rijk verliest bij het spelen tegen de Korawa's, omdat deze laatsten valsch spelen.

De geheele wereld doet hem nu verwijten, zelfs zijn vrienden Kṛṣṇa en Widura.

Kuntī, de moeder der vijven, is door het verlies van den rijkdom enz. zeer terneergeslagen. De prinses Draupadī is zenuwachtig en bedroefd, daar zij van haar laatste kleed beroofd is door Çakuni, die haar in tegenwoordigheid van een menigte menschen bij het haar had gegrepen; zij is daardoor zeer beschaamd en verdrietig. Zij legt daarom de gelofte af om het haar zóólang los te dragen, totdat zij het in het bloed van Duryodhana gewasschen zal hebben. Ook Bhīma is zeer verbitterd en legt eveneens een gelofte af: om eenmaal het dijbeen van Duryodhana in den strijd te zullen breken. Duryodhana zegt daarop, dat hij alleen zal sterven met de hoofden zijner vijf vijanden als dodenoffer. Op deze manier kunnen dus de Pāṇḍawa's en de Korawa's nooit meer in eendracht leven. Yudhiṣṭhira bereidt de reis in de verbanning gedurende 12 jaren voor (dit was zijn laatste inzet bij het spel tegen de Korawa's geweest).

III.

Hij bespreekt nog met zijn broeders de beste manier om te voorkomen, dat zij in die 12 jaar gezien zullen worden, in welk geval de tijd hunner verbanning verdubbeld zou worden.

IV.

Bhīma antwoordt, dat het beter zou zijn den vijand te overvallen; Yudhiṣṭhira is het niet met hem eens: hij zou het jammer vinden, indien zij in een strijd zouden sneuvelen enz.

V.

Yudhiṣṭhira legt uit, wat er gedaan moet worden. Hij zal boete doen (tapa) gedurende den verbanningstijd, om zich van zonden te kunnen vrijwaren.

VI.

Hij gelast Arjuna, boete te gaan doen. 't Is middernacht en Arjuna zal den volgenden morgen moeten vertrekken. Widura komt op dat oogenblik bij de Pāṇḍawa's; gesprek (niet duidelijk) waarbij Yudhiṣṭhira weent. De ṛṣi Domya komt ondertusschen. Y. vertelt hem zijn leed en is van plan om de straf te ondergaan; in het tegenovergestelde geval zouden zij zich nog ongelukkiger gevoelen.

VII.

De ṛṣi antwoordt (zeer langdradig en onduidelijk). Hij vertelt dat Duryodhana de slechtste onder de slechten is; de menschen doen zelfs hun ooren dicht, wanneer er van hem gesproken wordt, vreezende door het hooren er van met zijn zonde bezoedeld te zullen worden. Bovendien zegt hij dat Çakuni valsch heeft gespeeld; daardoor verloor Yudhiṣṭhira het spel, en niet door het noodlot; uiteenzetting van den slechten aard van Duryodhana.

VIII.

De ṛṣi gaat verder met zijn langdradig gesprek over

goed en kwaad, waarbij Yudhiṣṭhira aangemaand wordt, om hulp te zoeken bij den grooten God door Arjuna te gelasten boete te doen, daar de onvermijdelijke strijd (de Bhārata-Yudha) toch komen zal.

IX.

Yudhiṣṭhira betuigt den ṛṣi zijn dank. De ṛṣi geeft Arjuna inlichtingen, wat hij doen moet en waar hij heen moet gaan, nl. naar Indrakīla, waar hij den volmaakten ṛṣi Dwaipāyana zal vinden, van wien hij onderricht zal krijgen in de „heilige boeken".

Het wordt morgen. A. neemt afscheid van zijn familie en gaat, nadat hij een deken van zijn moeder ontvangen heeft, weg. Draupadī geeft hem al weenende een heilwensch voor de reis mede, terwijl zij een sembah maakt.

X.

Allen weenen bij het vertrek van Arjuna, die zijn wapenen meeneemt.

XI.

Beschrijving van den weg, van de achtergebleven vrouwen en van de gewassen, die langs den weg groeien.

XII.

Beschrijving der sawahs, tegals enz. met de daar geplante gewassen; beschrijving van de berghelling, de ravijnen, het bosch enz. en van de vruchtboomen die daar groeien.

XIII.

Beschrijving van het gezicht op de vele kluizenarijen, die versierd zijn met voorstellingen uit het Rāmāyaṇa enz. Schoone vrouwen, die vroeger in den kraton gewoond hebben,

XIV.

Zien Arjuna en vragen hem, waar hij heen gaat. A. antwoordt dat hij een tapa wil doen en vraagt haar, wie de kluizenaar is, die hier woont en wat de naam is van het bosch. Een

der vrouwen antwoordt, dat het bosch Wanawatī heet en de kluizenaar, een gewezen koninklijk ambtenaar, Mahāyaṇi. Een andere vrouw, die op A. verliefd wordt, verbergt zich achter een pilaar. A. gaat daarna vergezeld van de vrouwen naar Mahāyaṇi toe; de kluizenaar begroet hem beleefd en onthaalt hem met allerlei vruchten en met sirih, waarna hij hem vraagt, waarom hij daar gekomen is.

XV.

De kluizenaar vertelt daarop, dat hij nog geen vol jaar kluizenaar is en daarom dacht, dat A. hem kwam bezoeken. A. antwoordt weenend, dat zijn broeders en zijne moeder ongelukkig zijn geworden door het verlies bij het spel; daarom moet hij boete gaan doen om de ellende te verzachten, en zal hij niet terugkeeren voordat hij zijn doel bereikt heeft. De ṛṣi antwoordt langdradig.

XVI.

Hij gaat voort met zijn beschouwingen, waarbij hij uitlegt, hoe iedere kundigheid eigenlijk een vijand is, wanneer men niet de juiste manier weet, om haar toe te passen; evenzoo was het met koning Yudhiṣṭhira; hij was knap in het dobbelen, maar hij werd er toch ongelukkig door. Het wordt avond. A. blijft daar overnachten.

XVII.

A. kan den heelen nacht niet slapen in het vooruitzicht van de moeielijke taak, van welke hij zich moet kwijten en treurend, omdat hij zoo ver verwijderd is van zijne bloedverwanten. In dien nacht sliep een schoone jonge vrouw, Gula-wuluh genaamd, die verliefd was geworden op A., tusschen alle andere vrouwen.

XVIII.

Daar de liefde zich van haar heeft meester gemaakt, staat zij op en begeeft zich in het donker naar A. toe. Zij is door haar brandende liefde voor niets bang, zelfs

niet voor den toorn van Mahāyaṇi. Bij A. aangekomen, voert zij met hem een gesprek en zegt hem, zich aan hem te willen geven, verklarende dat zij, toen zij nog aan het hof was, altijd zijn geliefde geweest was; doch A. wijst dit met een lange terechtwijzing van de hand.

XIX.

De vrouw, zich nu bewust van hare fout, maakt weenend een sembah voor A. hem vergiffenis vragende; zij gaat dan langzaam weg.

De nachtvogels en de kikvorschen doen zich hooren.

Het wordt morgen. A. gaat zich reinigen en daarna bidden.

XX.

Vervolgens vraagt hij den ṛṣi verlof om zijn reis voort te zetten. Hij komt buiten. Beschrijving van de huisdieren. A. vindt daar een meer met helder water; beschrijving van de visschen, van de bloemen en de planten, die aan den oever groeien. A. wascht zich het gezicht.

XXI.

A. gaat verder langs den oever; beschrijving der boomen, van eenige watervalletjes en van de ravijnen. Een onweder steekt op, het begint te regenen, het bliksemt en het dondert, de wind loeit. A. gaat verder en houdt als regenscherm een senté-blad boven zich. Het regent steeds harder en het wordt zoo donker, alsof het nacht was.

XXII.

A. gaat nu onder een waringin-boom zitten, zich in zijn witte deken wikkelend. Het is zeer koud. Het in de ravijnen neerstortende water maakt een geweldig en vreeswekkend geluid. De zwavelhoudende steenen worden met donderend geweld tegen elkander geworpen en maken, terwijl het vuur er uit springt, een geluid dat den hemel vervult.

De regen houdt op, het wordt weder licht. Beschrijving

der natuur na het onweder. A. gaat verder; zijn ledematen worden door de koude stijf. Beschrijving van het bosch na den regen.

XXIII.

Het wordt avond; duisternis alom. De maan komt te voorschijn en geeft haar licht, zoodat de bergen enz. zichtbaar worden. De boomen met den helderen hemel achter zich worden met wayangs op een scherm vergeleken; beschrijving van het bosch in den maneschijn.

XXIV.

Beschrijving van het geluid der nachtdieren. Verdere beschrijving van het bosch, o. a. van een grooten waringinboom vol kalongs. Een groote raṇḍoe-boom, in beweging gebracht door den wind, wordt met een dansenden reus vergeleken en de klimopranken met zijn kleederen.

XXV.

A. gaat verder; daar ziet hij tusschen de bloeiende boomen een geweldigen, tot den hemel reikenden lichtglans, terwijl bliksemstralen uit de wolken schieten. Dat is de glans van de godin van den kraton, die dezen verlaten had tengevolge van het ongeluk der Pāṇḍawa's. A., er van verzekerd, dat zij de godin Çrī is, gaat naar haar toe en maakt een beleefde sembah voor haar met de gebruikelijke aanroepingen van de godheid. De godin vertelt hem, dat zij den kraton verlaten had, omdat Yudhiṣṭhira zich niet aan zijn plicht had gehouden door te gaan dobbelen, tengevolge waarvan hij nu van alles beroofd is.

Doch nu zij weet, dat A. een tapa moet doen voor zijn broeders, om de gunst der godheid te winnen, belooft zij hem, later gaarne naar den kraton terug te zullen gaan, wanneer hij zijn tapa met vrucht zal hebben volbracht. Zij vertelt hem nog, dat hij van den god Kirāta een koningswapen (astra-rāja) zal ontvangen. Zij gaat voort met haar vermaningen.

XXVI.

Vervolg van hare woorden.

XXVII.

Verder vertelt zij hem, dat Duryodhana, hoorende dat A. een tapa zal gaan doen, met slechte bedoelingen de zijnen uitgezonden heeft om hem te bespieden.

Nadat zij dit gezegd heeft, verdwijnt zij in de lucht; waarop A. een sembah tot den hemel maakt. A. vervolgt zijn reis. Hij komt bij den oever van een groot meer met helder water. De zon komt op, de maan gaat onder.

XXVIII.

Beschrijving van het meer: Er is een rots in het meer, die den vorm heeft van een knielenden olifant. Beschrijving van de planten en van de waterdieren.

A. ziet uit de verte den god Kāma, zich vermeiende met zijne geliefde, Rati, vergezeld van de schoonste hemelnimfen.

XXIX.

A. gaat zich verbergen achter een grooten boom, doch verlangt door Kāma gezien te worden.

Hij is verbaasd over het doen en laten van de schoone wīdyādharī's. Beschrijving van de schoonheid van deze hemelwezens, die bloemen gaan plukken en een wedloop houden, wie het eerst de bloemen zal bereiken; zij gebruiken de wungu-bloemen als pajoeng; zij maken hare gelungs los en versieren zich het hangend haar met bloemen. Kāma en zijn gemalin gaan op een platten steen zitten.

XXX.

Beschrijving van het meer; A. denkt bij zich zelf, dat hij, wanneer hij niet door Kāma gezien wordt, zijn doel niet kan bereiken. Daarom gaat hij naar den god om te vertellen, dat hij boete moet doen. Kāma begroet hem met een omhelzing en vraagt of hij (A.) tevens van de schoonheid der natuur wil genieten. A. antwoordt, dat hij uitsluitend

de bevelen van zijn broeder volgt, om zijn opwachting te gaan maken bij den Grooten God op den Himālaya. Verder vertelt hij hem, dat de Pāṇḍawa's ongelukkig zijn geworden door het spel.

XXXI.

Kāma wordt hierdoor getroffen en zegt tot A. dat hij diep medelijden met hen heeft. Kāma spreekt verder (langdradig). A. antwoordt, dat hij, wanneer hij de gunst van den God verworven heeft, een koninkrijk zal stichten met het allerbeste bestuur volgens de heilige boeken. Doch hij wil eerst naar Çrī Dwaipāyana gaan om les te nemen in den Çiwāgama, om daarna naar den berg Indrakīla te gaan. Daarom verzoekt A. den god Kāma beleefd om inlichtingen omtrent de woonplaats van den ṛṣi en den bedoelden berg; verder vraagt hij een middel ter overkoming van mogelijke hindernissen. Daarop antwoordt Kāma, de bewuste plaatsen aanwijzende: De Indrakīla staat recht in het Oosten evenals een omgekeerde prauw, en ten Noordoosten daarvan bevindt zich de kluizenarij van Çrī Dwaipāyana, van wien A. onderricht zal krijgen in den Çiwāgama.

XXXII.

Verder vertelt Kāma, dat A. later een tweegevecht zal voeren met een reuzenvorst, Nalamala genaamd. Deze reus is ontstaan uit de tong van de godin Durgā, toen zij bij de geboorte van haar zoon Gaṇeça, gillende van woede, de wereld deed ophouden met draaien [1]. Hij heeft zooals gewoonlijk de onkwetsbaarheid enz. erlangd en alleen A. zal in staat zijn hem te dooden; doch dit zal op bevel van de godin, uit wier tong de reus te voorschijn kwam, pas gebeuren in het kali-yuga, daar zij hem verboden heeft in het dwāpara-yuga te verschijnen. Daarom wacht de reus

1) Dit wordt vermeld in de Smaradahana, Zang XXVIII strophe 10—11; doch van het ontstaan van den reus Nalamala wordt daar geen gewag gemaakt.

geduldig de komst van het kali-yuga af en zal dan voor den dag komen in den vorm van den toorn van A., die dan zijn jongere broeders zal dooden.

XXXIII.

De reus heeft drie hoofden; het rechter is dat van een garuḍa, het linker van een olifant, gelijk dat van Gaṇeça, het middelste van een reus met het uiterlijk van een woedenden leeuw. Zijn lichaam is zwart en verbazend groot enz.; beschrijving van zijn uiterlijk. De reus houdt in de diepe zee verblijf, zich met zeedieren voedende.

Kāma gaat verder met zijn woorden, A. aanmanende voorzichtig te zijn in den strijd en neemt daarna afscheid om met de zijnen hemelwaarts te gaan. A. blijft achter en vindt daar de liedjes der nimfen op puḍak-bloemen geschreven. Beschrijving van het bosch, dat in het verdriet van A. deelt. A. neemt zich voor, zijn reis te vervolgen.

XXXIV.

De prins ziet in de lucht laag nederhangende, dichte wolken; het water van het meer is als het ware omgewoeld door den wind. Dit alles is de voorbode van het te voorschijn komen der piçāca's, aan het hoofd waarvan de reus Nalamala staat; beschrijving van hun uiterlijk en hunne handelingen. De reus krijgt A. in het oog en komt hem te gemoet; een vijandig gesprek volgt, daarna het gevecht, waarbij goddelijke wapenen o. a. pijl en boog worden gebruikt.

XXXV.

Voortzetting van het gevecht.

XXXVI.

Voortzetting van het gevecht, waarbij A. door samādhi maakt, dat hij er uitziet als de Groote God. De reus, hem vreezende, gaat weg zeggende, dat hij het nu moet afleggen, omdat het nog niet de tijd is; doch later zal hij nogmaals voor

den dag komen in den vorm van de gebroeders Kalakeya: hij zal twee van de Pāṇḍawa 's dooden, doordat een zijner dienaren, Madamana genaamd, in het hart van A. verblijf zal houden en hem woedend zal maken, waarna de reus Nalamala in den vorm van A's toorn zijn broeders zal verslinden (?).

Dit zal gebeuren bij de intrede van het kali yuga; aldus profeteerende, verdwijnt de reus in de lucht.

De prins gaat verder, naar de kluizenarij van Çrī Dwaipāyana, zooals Kāma hem gezegd heeft.

XXXVII.

Beschrijving van het bosch; A. vindt daar een groote rivier met helder water; hij gaat er zich in baden. Zijn vermoeienis wijkt daardoor. Hij gaat nu onder een boom zitten en denkt weenende aan zijn moeder, zijn broeders enz.

XXXVIII.

Hij gaat verder, zeer vermoeid door den honger en loopt daarom zeer langzaam; hij vindt een rijpe doerian-vrucht op den grond en eet ze op; daarna verkwikt hij zich met het heldere water van de rivier, waardoor hij opgewekt wordt. Hij zet zijn reis voort. Beschrijving van het bosch met de vruchtdragende boomen.

XXXIX.

A. gaat verder en ziet een schoone kluizenarij voor zich; daar ontmoet hij een bhikṣu, die naar het bosch gaat, om eetbare bladeren te zoeken. Hij vraagt naar den naam van de kluizenarij en den persoon, die daar verblijf houdt. De bhikṣu antwoordt, dat het de kluizenarij is van Çrī Dwaipāyana, den opperste der kluizenaars; de plaats heet Inggitāmṛtapada. A. is hierdoor zeer verblijd en gaat naar den grooten ṛṣi. Hij maakt een sembah voor den ṛṣi, deze omhelst hem. De ṛṣi vraagt hem, met welke doel hij gekomen is, en waarom hij er zoo ter neer geslagen uitziet.

A. vertelt hem, wat er met de Pāṇḍawa's gebeurd is nl. het verlies bij het spel, de komst van Widura en van Domya.

XL.

Verder deelt hij mede, dat hij naar Indrakīla moet gaan enz. De ṛṣi antwoordt dat de Korawa's reïncarnaties zijn van booze daemonen, daarom hebben zij slechts de vernietiging der wereld als oogmerk. Zij zullen echter door de Pāṇḍawa's overwonnen worden, die dan de wereld met billijkheid en rechtvaardigheid besturen zullen.

XLI.

Dwaipāyana gaat verder met zijn woorden, waarbij hij o. a. A. aanspoort om de hartstochten zooveel mogelijk te vernietigen.

XLIII.

Verder zegt hij, dat men, om het hoogste te kunnen bereiken, het denken gelijk moet maken aan het niet-zijn (ledigheid).

XLIII.

De prins is zeer verheugd en tevreden, nadat hij de lessen van den ṛṣi aangehoord heeft. Verder zegt de ṛṣi dat hij (A.) naar den berg Indrakīla moet gaan; iedere maand moet zijn brata veranderen (d.i. hij moet elke maand een andere zelfkastijding kiezen) om den Grooten God zoo spoedig mogelijk gunstig te stemmen.

XLIII (lees: XLIV of laatste).

A. neemt daarna van den ṛṣi afscheid om naar den berg te gaan. Als hij den top van den berg bereikt heeft, krijgt hij een schoon gezicht op de vier windstreken der wereld. Nadat hij een geschikte plaats gekozen heeft, begint hij zijn ascese te doen; dag en nacht zit hij daar te mijmeren. Als hij dit gedurende een vol jaar onafgebroken gedaan heeft, komt de Groote God uit medelijden in de gedaante van een kirāta (boschmensch of jager) tot hem, om hem, na zijn ware goddelijke gedaante weder aangenomen te hebben, het goddelijk wapen te geven.

Aldus past het iedereen, Arjuna tot voorbeeld te nemen.

Iets over het Perdikan-instituut

DOOR

Dr. B. SCHRIEKE.

Is het in Mohammedaansche landen, ook in Nederlandsch Indië en zelfs op West-Java, in het algemeen de gewoonte om voor de voorziening in het onderhoud van tempels, begraafplaatsen, eeredienst enz. de *opbrengsten* van aan het verkeer onttrokken gronden (wakap = Arab. waqf) te bestemmen, op Oost- en Midden-Java, waar voornamelijk de Hindoesche vorstendommen hun grootsten bloei hebben gekend, maakten later *Mohammedaansche* vorsten — wijl de Islam in den algemeenen rechtstoestand terstond geen ingrijpende revolutie teweegbrengt en de ontwikkelingsgang van een volk vreemde invloeden, geaccultureerd, met het historisch-gewordene doet vergroeien — tot dat einde wel gebruik van een procédé uit de voorafgaande periode [1]), te meer, daar de bestaande grondrechtsverhoudingen in meer dan één opzicht in het kader van den moslimschen fiqh niet pasten.

Weliswaar schonk de Javaansche vorst soms het *genotsrecht* van eenige (domein-)gronden bij wijze van salaris aan allerlei ambtsdragers, hofdignitarissen en familieleden (apanages), doch in de bovenbedoelde verzorging van godsdienstige instituten voorzag hij door aan bepaalde desa's zekere voorrechten te verleenen onder gehoudenheid de genoemde religieuse belangen te behartigen (vrijheerlijke desa's).

Om nu den rechtstoestand der gronden dezer zoogenaamde perdikan-desa's in Gouvernementsgebied te *verklaren*, is het niet geoorloofd à priori den huidigen Vorstenlandschen staat

---

1) Fokkens, T. B. G. K. W. XXXI, p. 477 en v. v.

van zaken als den oorspronkelijken aan te merken, wijl met name in Soerakarta zeer belangrijke afwijkingen van ontegenzeggelijk primitieve Oud-Javaansche rechtsverhoudingen worden aangetroffen, die b. v. in Gouvernementsgebied beter zijn bewaard [1]).

Evenmin mogen wij in deze aangelegenheid reeds aanstonds op Bali [2]), waar, in het algemeen gesproken, de Oud-Javaansche gebruiken veel zuiverder gehandhaafd zijn gebleven, licht gaan zoeken, daar à priori niet kan worden uitgemaakt, in hoeverre vreemde invloeden en het despotisch vorstenbestuur op Java en de eeuwenlang doorgevoerde Hindoecultuur op Bali op het inheemsche adatrecht in den loop der tijden wijzigend hebben ingewerkt.

Willen wij op dit punt zekerheid verkrijgen, dan moeten wij de gegevens vanaf den Hindoetijd bestudeeren, die in voldoende hoeveelheid aanwezig zijn, om ons tot het vormen van een gegrond oordeel in staat te stellen.

§ I.

A.

De Hindoevorst kon een desa of streek om de eene of andere reden vrijheerlijkheid (dharma sima swatantra=lepas) verleenen. In een der oudste inscripties (± 915 onzer jaartelling [3]), die van de instelling van zoo'n swatantra gewagen [4]), wordt dit woord verklaard als „hetgeen, waarmede zich niet [mogen] bemoeien al degenen, die des vorsten aandeel [5]) vorderen zooals. . . . . "(volgen de namen van allerlei vorstendienaars: belastinginners en derg.)

1) Vgl. ook Van Vollenhoven, Adatrecht, p. 504.

2) Vgl. R. van Eck en F. A. Liefrinck, Kerta-Sima of Gemeente en Waterschaps-wetten op Bali, T. B. G. K. W. XXIII (1876) p. 161-215. Liefrinck, Bijdrage tot de kennis van het eiland Bali, T. B. G. K. W. XXXIII (1890) p. 265-473.— Liefrinck, De landsverordeningen der Balineesche vorsten op Lombok (1915, 2 dln) en vgl. Liefrinck, T. B K. G. W. XXIV (1877).

3) Rapp. Oudh. dienst 1911 p. 14.

4) Krom-Brandes, Verh. Bat. Gen. LX p. 53 en v. v.

5) Vgl. Bijdr. K. I. XL (1892) p. 7, en beneden p. 395 nt. 3.

Uit deze definitie zou dus volgen, dat aan een dergelijke desa alleen vrijdom van belasting werd verleend. Van uitgifte der gronden in apanage blijkt niets.

Zulks is volkomen in overeenstemming met de opvatting, die de Hindoesche wetgeleerden van de doctrine aangaande het z. g. „eigendomsrecht van den vorst op den grond" huldigen. *Behalve het recht tot heffing van belasting op de producten van den grond heeft dit z. g. „eigendomsrecht" geen rechtsgevolgen in de Hindoesche wetsuitlegging.* (Vgl. nog Prof. Kern's Nota dienaangaande in Adatrechtbundel, I, p. 197 en v. v.) [1]. Dat dit ook op Java zoo opgevat werd, blijkt mede uit het door Jonker uitgegeven Oud-Javaansch Wetboek (artikel 100, 148, 239 enz.) [2].

Hecht men dezen zin aan het „eigendomsrecht van den vorst", dan begrijpt men, dat de vorst ook slechts vrijdom van belastingen kan vergeven [3].

Een der beste kenners van het Hindoerecht, Professor Jolly, zegt dienaangaande [4]: . . . . . „Land, insbesondere Felder . . . . . Häuser . . . . oder *ganze* . . . . *Dörfer* . . . . , worunter . . . . *jedoch nur das Recht auf den Steuerertrag aus denselben zu verstehen ist*, werden . . . . verschenkt".

Dit geldt oudtijds voor den feitelijken toestand in Engelsch-Indië (Burnell, Elements of South-Indian Palaeography, p. 112), maar ook voor dien op Java.

---

1) Vgl. beneden p. 396 § I B en de omschrijving, die van dṛbyahaji in de oorkonden gegeven wordt (beneden p. 395, nt. 3).

2) Vgl. Jonker t. a. p. p. 30 en 31 (in verband met T.B.G.K.W. XXXIII p. 372 nt. 2), vgl. Art. 120 en 121.

3) Vgl. ook § I Contra Van den Berg, Bijdr. K. I. XL (1892), p. 1—26 en Nederburgh, Staatseigendom op Java.

In het vervolg van dit opstel scheen het niet noodig Van den Berg rechtstreeks te bestrijden, daar zijn betoog 1e met de ethnographie der verwante volkeren, 2e met de geschiedenis en 3e met de uit het Oud-Javaansche tijdperk bekende feiten in strijd is en zoowel adatrechtelijk als islamologisch op een reeds lang prijsgegeven standpunt staat. Vgl. ook Van Vollenhoven, Adatrecht, p. 33—37, 69, 109 — en Van Ossenbruggen, Ind. Gids, 1905, I, p. 161—192, 360—392).

4) Jolly, Recht und Sitte (Grundriss Ind. Ar. Phil. II: 8), p. 105.

In de oorkonden, waarin aan een bepaalden persoon of stichting een vrijgebied wordt toegekend, vindt men deze opvatting volkomen gestaafd: overal wordt slechts van vrijdom van belasting of recht op belastingheffing gewaagd. Als wij de tallooze bescheiden buiten beschouwing laten, waarin slechts kort over de inwijding of instelling van een vrijheerlijk dorp wordt gesproken [1]), zijn er uitvoerige oorkonden van verschillende tijden te over om het bovenstaande te bewijzen.

In het volgende zal geen gewag worden gemaakt van allerlei speciale voorrechten, die den geprivilegieerden worden toegekend, zooals het mogen voeren van bijzondere pajongs, het dragen van bepaalde kleeren, het eten van vorstenspijzen (Krom-Brandes p. 141) etc [2]). Uitsluitend zal hier gelet worden op den rechtstoestand dezer vrijstiften.

In een uitgebreide oorkonde van Çaka 795 = A.D. 873 [3]) reeds wordt aan iemand het genot van „des vorsten aandeel" (eig. goed of have dṛbyahaji) van een bepaald vrijgebied verleend en aan 's vorsten dienaars: soldaten en belastinginners de toegang tot deze „sīma kasutantran" ontzegd.

Van de bekende vorsten Mpu Siṇḍok [4]) (± A.D. 930) [5]) en Airlangga (± A. D. 1030) [6]) zijn talrijke vrijbrieven bewaard, waarin duidelijk aan het licht treedt, dat de vorst slechts vrijdom van belastingen verleende. In deze schenkingsacten heet het, dat het nieuwgevormde vrijgebied ophoudt een deel uit te maken van het rechtsgebied [7]), waartoe het oorspronkelijk behoort en dat het daarvan voortaan geheel onafhankelijk is, zoodat

---

1) Krom-Brandes, op. cit. passim; vgl. b. v. Not. Bat. Gen. XXVI (1888) p. 75.

2) Vgl. ook Kern, Versl. en Med. Kon. Akad. Wetensch. 2e Rks. X p. 83 en v. v.

3) Krom-Brandes, op. cit., p. 10 13.

4) Not. Bat. Gen. XXIV (1886) p. 144 en XXVI (1888) p. 83 85.

5) Krom-Brandes op. cit. p. 58, 69, 71 v.v. e. a. p.

6) Schrieke, Het boek van Bonang, p. 23 met de literatuuropgaven.

7) Mari (manten) . . . . pinakangça de . . . ; mari kaparabyapara de . . . .

allerlei koninklijke ambtenaren, functionarissen en krijgslieden het niet meer mogen betreden of aan privilegies ervan tornen [1]). De „lasten en lusten" (sukha duḥkha) „klein en groot, van welken aard ook", die het beheer van de stichting medebrengt, komen voor rekening van den geprivilegieerde [2]) wiens bevoegdheid is „pramāṇa i sadrabya hajinya [3])" d.i. de beschikking over „des vorsten aandeel".

De oorkonden van het volgend tijdvak, n.l. van den bekenden Jayabaya (± A. D. 1135), geven voor vrijstiften denzelfden rechtstoestand aan als hierboven is geteekend [4]).

Een specimen der schenkingsacten van de volgende eeuw (Çaka 1216 = A. D. 1294) leert ons hetzelfde [5]). Hier wordt het gehucht Kudadu losgemaakt uit het verband van zijn vorig rechtsgebied en zelfstandig en vrij gemaakt ten bate van het dorpshoofd onder dezelfde voorwaarden [6]).

Dit kan ook gezegd worden van de vrijbrieven ons uit de periode van den godsdienstovergang bekend. Ook hier (Çaka 1408 = A. D. 1482) wordt den met het vrijgebied beschonkene slechts recht op de „bhukti", d. w. z. hetgeen den vorst op grond van zijn „eigendomsrecht" toekomt (d. w. z. belasting) [7]), toegekend.

---

1) Vgl. de door Kern in Bijdr. K. I. LXVII p. 610 sqq. gepubliceerde steeninscriptie met de oorkonden bij Krom-Brandes van af p. 120.

2) Deze formule komt in vrijwel alle oorkonden voor, vgl. nog Krom-Brandes, p. 180.

3) Passim, b.v. Krom-Brandes p. 12, 145 (r. 24 vgl. 26, p. 146 r. 30). Onder de „drabya haji" (eig. 's vorsten goed of have) wordt o.m. verstaan *belasting* in natura van de producten van den grond (*niet* de opbrengst zelf; volgens een Chineesch bericht 10%, Groeneveldt, Verh. Bat. Gen. XXXVI p. 16), van de verschillende veesoorten; tolgelden bij dijken, wegen, havengelden, rechten op handel (douane-rechten), op het uitoefenen van ambachten; heerendiensten (vgl. Pararaton p. 91) enz.

4) Krom-Brandes p. 155 v. v. Zoo wordt b. v. aan het dorp (s-hoofd = rāma) van lima duwān i dalem thāni t.a.p. p. 162: swapramāṇa irika bhuktyananya verleend. Vgl. verder bv. p. 175.

5) Brandes, Pararaton, p. 77 sqq.

6) Vgl. nog Brandes, Not. Bat. Gen. 1899, p. 64-69, inscriptie van 1327 A.D.

7) Brandes, Not. Bat. Gen. 1888, p. XIII sqq., Krom-Brandes p. 212 sq, 220.

De conclusiën, waartoe ons deze feiten leiden, zijn alzoo:

1e. *Het oorspronkelijk karakter van het perdikan-instituut is niets anders dan vrijdom van de aan den vorst verschuldigde verplichtingen of toewijzing van de vorstelijke bevoegdheden, voorvloeiende uit diens eigendomsrecht.*

2e. *Het „eigendomsrecht" van den vorst op den grond omvat oorspronkelijk op Java evenals in Voor-Indië practisch slechts de bevoegdheid tot belastingheffing.*

B.

Uit het voorafgaande volgt, dat in de middeleeuwen op Java, ondanks het z. g. „eigendomsrecht van den vorst" de bevolking evenals in Voor-Indië (Burnell, op. cit. p. 116 en v. v.) allerlei aanspraken op den grond kon doen gelden.

Het door Jonker uitgegeven Oud-Javaansch wetboek geeft daar dan ook allerlei voorbeelden van. Een enkel zij het voldoende hier aan te halen:

> Art. 268. Indien bezitsrecht met medeweten van den rechthebbende (eig. eigenaar) op den grond door een ander wordt uitgeoefend en indien hij dit 20 jaar heeft gedaan, zonder dat degene, die op dit bezitsrecht aanspraak maakt, daarvan iets zegt, dan is diens aanspraak *op dien grond verdwenen. Zoo ook een geschenk van den vorst* en alles wat geschonken wordt, dat met geweld door een ander gebruikt wordt, gaat verloren.

> Art. 269. Indien er goed, van welken vorm ook, door den bezitter (of eigenaar?) verlaten wordt, moet de vorst het eerst gedurende 3 jaar beschermen; na dien tijd mag hij het zich toeeigenen, want *zijn* eigendom is het dan (Vgl. Art. 43, 100, 253 enz.).

Uit de *oorkonden* blijkt echter, dat *deze rechten van de bevolking op den grond niet alleen in de theorie der (groo-*

tendeels uitheemsche) wet [1]) *bestonden, maar ook werkelyk in de praktijk uitgeoefend werden.*

Zoo wordt b.v. in een vrijbrief [2]) van A.D. 860 die in 1373 vernieuwd werd, gelast als vrij rechtsgebied dien grond af te bakenen, dien de met het vrijmark te begunstigen persoon *zelf gekocht had.*

De opvatting, die men van het z.g. „eigendomsrecht van den vorst op den grond" heeft, sluit de mogelijkheid van een dergelijke transactie in het geheel niet uit [3]).

Zelfs kan een *particulier* de gronden [4]), waarover hij de volledige beschikking heeft, wegschenken. Prof. Kern heeft van dit laatste in Adatrechtbundel I p. 198 en v.v. een voorbeeld gegeven. In Çaka 888 = A.D. 966 schenkt iemand — geen vorst — als vrome gift grondgebied, *zyn kindsdeel* [5]), *geërfd* van zijne voorouders, n.l. de *woeste* gronden ten Zuiden van zijn woonstede, aan eenige voorname Buddhistische geestelijke heeren, om de *inkomsten* van de hun geschonken gronden, die *reeds* in Ç. 861 = A.D. 939 door mpu Siṇḍok *voor hen tot vrijstift waren gemaakt* [6]), ten bate van henzelven en de hun toevertrouwde heiligdommen aan te wenden en tevens het zieleheil des schenkers en der bevolking te bevorderen [7]).

1) Vgl. over de waarde van het door Jonker uitgegeven Oud-Javaansche werk als rechtsbron, Van Vollenhoven, Adatrecht, p. 122, 123, 114. Op oud Java gold naast de wetboeken bij de rechtspraak ook het gewoonterecht: Kawi-oorkonden van Cohen Stuart XVI.

2) Gepubliceerd door Kern in Versl. en Meded. Kon. Akad. v. Wetensch. Afd. Lett. 2e Rks. X p. 77-115.

3) Andere voorbeelden vindt men nog in de oorkonde Krom-Brandes op. cit. p. 89 [Ç 859 = A. D. 937, mpu Siṇḍok]; zoo ook l. c. p. 95 (Ç 865 = A. D. 943, mpu Siṇḍok); verder Cohen Stuart, Kawi Oorkonden No. I enz.

4) Vgl. Krom-Brandes p. 14 sqq.

5) Zoo ook Krom-Brandes, op. cit. p. 147 en v.v. (Ç. 1022 = A. D. 1100), vgl. p. 250.

6) Kawi Oorkonden XXII; Kern, Bijdr. K. I. LXIX p. 37.

7) Vgl. Krom-Brandes, op. cit. p. 116 en 117. Andere voorbeelden van dergelijke particuliere schenkingen van grond: ibid. p. 74 en p. 201 en bij Kern, Versl. en Med. Kon. Akad. Wetensch. Afd. Letterk. 2e Rks. X p. 83; enz.

Dat *in de middeleeuwen privaat eigendom van land, zelfs van woesten grond—evenals in Voor-Indië—ook op Java rechtens bestond*, blijkt uit deze inscriptie afdoende. Ook is het duidelijk, dat ondanks het „eigendomsrecht" van den vorst *particulieren* de beschikking over hunne gronden, zelfs, wanneer deze tot vrijstift waren gemaakt, *behielden* [1]).

Wanneer in de oorkonden, zooals een enkel maal het geval is, het verleenen van de vrijheerlijke rechten met een schenking van zekere velden gepaard gaat, dan betreft deze speciaal den vorst toebehoorende (domein)gronden [2]).

Doch nogmaals zij geconstateerd, dat een schenking aan grond niet tot het karakter van het vrijstift behoort. Evenmin *zegt het feit, dat een bepaalde desa of streek een vrijmark is, iets over den rechtstoestand, waarin de gronden ervan verkeeren.*

Geheel afgescheiden van de vraag of de gronden van een bepaalde streek erfelijk individueel of communeel bezeten worden, kan de vorst deze van de aan hemzelf of aan landschapshoofden verschuldigde verplichtingen vrijstellen, aan het gezag dier hoofden onttrekken, c.q. met de verzorging van zekere (godsdienstige) belangen belasten, al dan niet met aanwijzing van een hoofd, dat hij voor de uitvoering van dezen maatregel verantwoordelijk stelt, kortom *vrijheerlijk maken.*

Doch zooals boven al is gezegd en zooals uit deze uiteenzettingen blijkt, is *hèt wezen van het vrijstift iets geheel anders dan dat der met het deelbouwstelsel der domeingronden samenhangende apanages*, een instituut, dat men in den ouden tijd op Java ook reeds kende.

---

1) Vgl. nog Krom-Brandes, op. cit., p. 208—210.
Hoe zeer de vorst gedwongen was particuliere aanspraken te ontzien, bewijst een acte als Krom-Brandes, p. 85; vgl. Pararaton, 80, 83.

2) Vgl. Kern, Versl. en Med. l. c. p. 79. (Opgemerkt moet worden dat de hier aangehaalde oorkonde vervalscht is; Brandes, Pararaton p. 94, 99).

C.

In den vrijbrief op Java ontbreekt evenmin als in Voor-Indië de toevoeging, dat er aan de rechten van het stift niet mag getornd worden. Tegen dengene, die de privilegies stoort, wordt een sacramenteele vervloeking uitgesproken, waarin de onverlaat, wie hij ook zij, met den afschuwelijksten dood, de hel en een verachte wedergeboorte bedreigd wordt [1]).

Niettemin overwonnen zelfzucht en eigenbelang vaak de vrees voor een akelig hiernamaals. Dus moest de wetgever aardsche straffen bepalen tegen een inbreuk op de rechten van de vrijmark.

Indien iemand een grensteeken wegneemt of met geweld omhakt, vervalt hij in een zeer zware geldboete [2]).

Wie willekeurig veranderingen in de privilegies aanbrengt, wordt met de hoogste geldboete gestraft [3]). Op vervalsching van zulk een oorkonde is de doodstraf gesteld [4]).

Toch ondergingen blijkens de ons bekende inscripties veel stichtingen in den loop der tijden allerlei veranderingen. Sommige gingen geheel te niet, andere raakten uit elkaar. Zoo vinden wij vaak vermeld, dat men ten aanzien van een bepaalde vrijmark verzocht ze weer te herstellen [5]). Een aardig voorbeeld daarvan geeft een inscriptie uit Ç. 1191 = A. D. 1269 [6]), waarin het heet, dat het onderhoorige gebied van St. Sarwadharma verzoekt om overeenkomstig de voortijds reeds door Z. M. Wiṣṇuwarddhana verleende

1) Vgl. Kern, Verspr. Geschr. VI, p. 293 en v.v. — Over de essentieele bestanddeelen van een vrijbrief, zie Brandes, Pararaton p. 97 en in Groeneveldt 's Catalogus, p. 365 en v.v.

2) Jonker, Wetboek Art. 144 p. 128 en v.v. — Vgl. Hazeu, Verh. Bat. Gen. LV, 2e st. p. 154.

3) Jolly, Recht und Sitte, p. 105.

4) Jolly, Recht und Sitte, p. 114, 125 sq., 105. — Manu, IX 232. Vgl. Burnell, op. cit. p. 115.

5) B.v. Krom-Brandes, op. cit., p. 122; Pararaton, p. 137.

6) Krom-Brandes op. cit. p. 188 en v.v.

gunst in rechten van de lieden van Thanibala gescheiden te worden.

Ook elders leeren wij, hoe verschillende vrijstiften, vaak op aanvrage, weer vernieuwd worden [1]).

Zoo iets ging vaak met uitbreiding der rechten gepaard [2]).

Van den bekenden vorst Hayam Wuruk wordt ons in de Nāgarakṛtāgama [3]) (voltooid A. D. 1365) verhaald, dat hij al de stichtingsoorkonden der vrijstiften liet herzien.

Een merkwaardige oorkonde, door Brandes in de Pararaton gepubliceerd, doet ons zien, dat de vorsten zich zelfs verstoutten aan een reeds bestaand heilig rechtsgebied een deel te ontnemen, om dit tot een zelfstandige vrijmark te verheffen [4]).

Een dergelijk voorbeeld is mij uit de Nāgarakṛtāgama bekend. Ten behoeve van den koninklijken graftempel te Simping (LXXIV vrs. 1), waarvan toren, hoofdpoort en gordel onder Kṛtarājasa, den stichter van het rijk van Madjapahit, waren gebouwd (LXX: 2) en waarin diens asch ook is bijgezet (XLVII: 3), nam Hayam Wuruk in Ç. 1283 = A. D. 1361 (LXI: 2), weliswaar tegen schadeloosstelling, grond van een ander vrijmark af om het heiligdom op waardige wijze te restaureeren.

Uit dit alles blijkt, dat, ook al worden in de oorkonden de toekomstige vorsten aangespoord om niet aan de door hun voorgangers verleende erfelijke stichtingen te tornen [5]), het niet alleen de tand des tijds was, die deze eerzame vrijmarken aantastte: met de strengste straffen moesten de euvele schenders worden bedreigd.... doch ook voor de vorsten zelf waren de stiften niet veilig.

---

1) Krom-Brandes, op. cit. p. 32 sq. 103, 105, 116, 122, 155, 165, 173 enz. — Kern, Versl. en Med. p. 89.

2) Krom-Brandes op. cit. p. 155, 159.

3) LXXIX: 1, LXXX: 3, LXXXI: 1, LXXIII: 2, XVII: 8, XLIX.

4) Pararaton, p. 80 en 83.

5) B.v. Krom-Brandes, op. cit. p. 130, 125, 142, 162, 174 en v. v. 179, enz.

Al droegen zij hun praerogatieven geheel of gedeeltelijk aan het vrijgebied over, dit bleef toch altijd nog onder hen ressorteeren en zij werden in de practijk geacht ten allen tijde het recht te hebben de privilegies naar eigen goedvinden te wijzigen of te vernietigen.

Als blijk van deze ondergeschiktheid van de vrijheerlijkheden aan den vorst kunnen wij noemen de vaste sommen (pasĕk pagĕh), die zij bij het verleenen der voorrechten aan hun opperheer hadden op te brengen [1]). Vaak neemt men nog de verplichting een zekere retributie ten bewijze van onderhoorigheid, jaarlijks of periodiek te leveren, op zich.

Ten slotte zij er nog de aandacht op gevestigd, dat blijkens de Nāgarakṛtāgama (LXXIV: 2; LXXV: 1; vgl. LXXIX: 3), althans in de Madjapahit-periode, de vrijstiften onder het toezicht van allerlei ambtenaren stonden, aan wier hoofd een soort van minister gesteld was, terwijl Çivaïeten, Brahmanen en Buddhisten ieder een — blijkbaar door den Vorst benoemden — superintendant hadden (ibid. LXXV: 2) [2]).

Hieruit ziet men dus, dat de vrije stichtingen rechtstreeks onder den vorst ressorteerden en aan het gezag van de hoofden der landschappen waren onttrokken.

Deze conclusie leidt tot de overweging of niet vaak politieke belangen het ontstaan der vrijstiften hebben bevorderd.

Wat de redenen betreft, die den vorst tot het stichten van deze instellingen gedreven kunnen hebben, ze zijn vele! De geheiligde vorstelijke graftempels [3]) vereischten verzorging: wat was eenvoudiger dan de omwonende bevolking van verplichte opbrengsten of verplichten arbeid vrij te stel-

---

1) De vermelding van de grootte dezer pasĕk pagĕh, die ook aan andere aanzienlijke dignitarissen werd gegeven, ontbreekt in de meeste, meer uitvoerige, oorkonden nooit.

2) Vgl. Nāg. XVIII: 7.

3) Vgl. Nāgarakṛtāgama LXIX, LXXIII: 2 — LXXV; Bijdr. K. I. LXVII p. 616.

len en de conversie dezer wereldsche lasten in godsdienstige, die meestal zachter drukken, te verordenen [1].

Betrachtten de Javaansche vorsten de voorschriften van hun godsdienst in het algemeen zelf niet altijd even trouw [2], niettemin hadden zij gaarne blijken van waardeering over voor hen, die hun omgeving in een meer godzalig leven voorgingen of door hun onderricht daartoe opwekten [3]. Vaak werd tot dat einde een vrijstift afgebakend voor heremieten van de verschillende secten [4]. Elders lezen wij weer, dat eenige (heilige) desa's van belasting werden vrijgesteld, omdat de bewoners „godsdienaren waren van den heiligen berg Brahma" (Brama) [5]. Kluizenarijen [6], monniken-kloosters [7], heiligdommen [8], enz. [9]) werden geregeld met een vrijmark begunstigd. Zoo werd een „sīma swatantra (lepas) den (op een bepaalde plaats) vereerden Heere" (Baṭāra) aangeboden ter vermeerdering van zijn cultus [10].

Doch herhaaldelijk vinden wij ook als aanleiding tot het stichten van een vrij rechtsgebied vermeld, dat de begunstigde zich op de eene of andere wijze jegens den vorst verdienstelijk had gemaakt. In een oorkonde van Airlangga van 1034 A. D. heet het, dat een dorpshoofd (rāma) geprivilegieerd werd, omdat hij den vorst een nacht onderkomen had verleend en hem trouw was gebleven op een hachelijk oogenblik gedurende den oorlog [11]. Elders weer [12] wordt een

1) Nāg. XXXI: 1 en 2.— Kern, Versl. en Med. Kon. Ak. Wetensch. Afd. Lett., 2e Rks. X p. 82, 83.— Krom-Brandes, op. cit. passim.
2) Vgl. Nāgarakṛtāgama L-LV en Bijdr. K. I. 7e Rks. IX p. 21 en 12.
3) Kern, Versl. Med. Kon. Akad. Wetensch. Afd. Lett. 2e Rks. X p. 81.
4) Kern, Bijdr. K. I. dl. LXVII p. 614.
5) Not. Bat. Gen. 1899 p. 64-69.
6) Patapan, dharmāçrama, Krom-Brandes, op. cit. p. 32-33, 144.
7) Kabikuan, op. cit. p. 71.
8) Kahyangan, op. cit. p. 104.
9) Vgl. Nāgarakṛtāgama LXXVI — LXXXI.
10) Krom-Brandes, op. cit. p. 69, 77, 95, enz.
11) Krom-Brandes, op. cit. p. 128, vgl. p. 155.
12) Pararaton, p. 83.

dorpshoofd begiftigd, omdat hij Z. M. Kṛtarājasa Jayawardhana, toen deze, vóór hij vorst werd, door vijanden werd achtervolgd, medelijdend een schuilplaats had verleend.

Uit de Nāgarakṛtāgama (vgl. o. a. LXXXII: 3a) weten wij trouwens, dat men door het afbakenen van vrijmarken hooge ambtenaren wel voor bijzondere diensten beloonde.

Een vergelijking van deze handelwijze met gelijksoortige toestanden in Atjeh [1]) leert ons, dat, waar deze overal gelegen vrijgebieden aan het gezag der landschapshoofden werden onttrokken en rechtstreeks onder den vorst zelf ressorteerden, zij als voelhorens konden gelden van het hoofdgezag in de provinciën en een geschikt middel tot centraliseering van het bestuur vormden. Hieruit zien wij welk een politiek belang de vrijstiften voor den vorst van Madjapahit hadden.

D.

Is in het vorige een en ander medegedeeld over de verhouding van den vorst tot de door hem met vrijdom begiftigde desa, nu dient de positie van den geprivilegieerde ten opzichte van het vrijstift geschetst te worden.

Boven is er al op gewezen, dat in de uitvoeriger oorkonden — in de kleinere wordt vaak bloot van vrijstelling gewaagd — de vorstelijke praerogatieven onder gehoudenis het oppergezag van Z.M. te blijven erkennen op den begunstigde over gaan. Deze laatste kan, zooals wij reeds zagen, een stichting [2]) of een bepaalde persoon zijn die daarmede de bevoegdheid krijgt, *al naar den omvang der verleende voorrechten*, te beschikken over belastingen, tollen, veerrechten, tribuut voor het uitoefenen van ambachten en derg.

1) Snouck Hurgronje, Atjehers, I, p. 129.

2) Of wel een geheel dorp, zooals het bv. uitdrukkelijk in een oorkonde van Airlangga (Schrieke, Het Boek van Bonang. p. 33) bij Krom-Brandes, op. cit. p. 253 gezegd wordt. Het dorpshoofd wordt hier voor de uitvoering van het edict (praçāsti) aansprakelijk gesteld. Vgl. nog. Kern. Veral. en Med. Kon. Akad. Wetensch. afd. Lett. 2e Rks. X p. 85

In de oorkonden wordt dan gezegd, dat het vrijmark met zijn hoogten en laagten, ravijnen, drooge en natte velden [1]) zijn „punpunan" geworden is, d. w. z. zijn „heer"lijkheid [2]).

Wij moeten echter goed vasthouden, dat voor iemand een vrijgebied stichten niet in zich sluit, dat hem ook de beschikking over de gronden daarvan wordt opgedragen. Over den rechtstoestand der gronden wordt hiermede niets bepaald [3]); deze blijft individueel of communneel bezit, domein-grond enz.

Dit blijkt nog wel hieruit, dat, waar door toevallige omstandigheden de geprivilegieerde wèl te beschikken had over de gronden van zijn vrijmark (b.v. doordat hij ze door aankoop verworven had), in den vrijbrief een clausule is opgenomen, hoe de gronden voor godsdienstige doeleinden en onder zijn kroost verdeeld zullen worden, terwijl het vrijgebied zelf onaangetast blijft [4]).

De voordeelen, die het beschikken over de vorstelijke praerogatieven opleverde, kwamen echter niet altijd in hun geheel ten bate van den geprivilegieerde.

Soms vinden wij in de oorkonden vermeld, dat zij onder eenige personen verdeeld moesten worden, of dat deze er gezamenlijk over te beschikken hadden (Vgl. Kern, op. cit. p. 85 e. a. p.).

Zoo worden b.v. in een oorkonde van mpu Siṇḍok, waarin zooals vaak [5]), aan een *heiligdom zelf* de beschikking

1) Ook wel eens „zonder sawah's en wild", Krom-Brandes, op. cit. p. 108. Men vindt dus hier evenals in de Engelsch-Indische oorkonden dezelfde beperkingen en uitbreidingen.

2) Punpunan hangt samen met (m)pu=heer. Vgl. Kern, Bijdr. K. I. 1898, p. 63.— T. B. G. K. W. XXXII p. 146.

3) Meestal luidt de acte dan ook bv. als volgt: Paknänya sima punpunana. . . . .

Vgl. Nägarakṛtägama XXXV: 2.

4) Vgl. de door Kern, Versl. en Med. Kon. Akad. Wetensch. Afd. Letterk. 2e Rks. X p. 77-115 behandelde inscriptie, p. 97 en Krom-Brandes, op. cit. p. 95 en v.v.

5) Krom-Brandes, op. cit. p. 77: Çâla = kawikuan.

over eenige vorstelijke praerogatieven wordt toegewezen [1]), de inkomsten, die zij inbrengen, verdeeld onder den tempel, het hoofd van het dorp en de inners der vorstelijke schatting.

In een vrijbrief van Airlangga ten behoeve van een kluizenarij [2]) worden daarentegen de heerlijke rechten aan het dorpshoofd toegekend [3]).

Ons onderzoek leerde ons reeds, dat, al werden de vrijgebieden onherroepelijk of erfelijk gemaakt, de tijd en de opvolgende vorsten de aldus verworven voorrechten niet onaangetast lieten. Naar alle waarschijnlijkheid berustte dit erfelijk maken op de veronderstelling van het *kastenwezen*. Men kon immers met vrij groote zekerheid verwachten, dat de zoon de carrière van den vader zou volgen. Misschien hebben wij de oorzaak van het verval veler vrijgebieden wel te zoeken in het feit, dat deze illusie niet altijd met de werkelijkheid in overeenstemming was of dat sommige lieden eigen belang boven dat van het stift stelden.

In deze oudere oorkonden wordt het vrijmark meestal ten bate van den begunstigde zelf en van zijn „kinderen en kindskinderen voor nu en later tot in lengte van dagen" verleend [4]).

In een acte van Ç. 964 = 1042 A. D. [5]) daarentegen heet het dat het vrijgebied mag gebruikt worden door het nakroost, zoon, kleinzoon, achterkleinzoon enz. tot het zevende geslacht [6]).

---

1) Krom-Brandes, op. cit. p. 105 en v.v. Vgl. ook ibid. p. 111 en v.v. 91 en 97. Zie verder ibid. p. 86.

2) Op. cit. p. 144 sq.

3) Andere beperkende bepalingen b.v. Krom-Brandes, p. 35 en v.v.

4) Pararaton, p. 78, 81, 83.— Krom-Brandes, op cit. p. 11 (12), 95, 162. Santâna-pratisantâna; het laatste, volgens Kern, Bijdr. K. I. 1905 p. 601 zelfs: „aanverwanten".

5) Krom-Brandes, op. cit. p. 141. Het is waarschijnlijk een copie van het eigenlijk document. Brandes T. B. G. K. W. XXXII, p. 112 nt.

6) Soms wordt in de vrijbrieven ook alleen gesproken van sawêka doch het is niet uit te maken of hier alleen „kinderen" (vgl. b. v. Krom-Brandes, op. cit. p. 250) dan wel „nakroost" is bedoeld.

§ II.

Waar we in de vorige § het karakter van de vrijheerlijke stichting in het Hindoetijdperk in grove lijnen geteekend hebben, kunnen wij nagaan, of het zich in den Mohammedaanschen tijd gewijzigd heeft.

We constateerden, dat de instelling der vrijgebieden een uitvloeisel was van de Voor-Indische rechtsleer [1]) omtrent het z. g. „eigendomsrecht van den Vorst", dat geen andere gevolgen dan de macht tot heffen van belastingen en derg. met zich medebrengt. Dienovereenkomstig draagt de Vorst slechts zijn praerogatieven geheel of gedeeltelijk aan den geprivilegieerde over, onder gehoudenis zijn oppergezag te blijven erkennen. In den rechtstoestand der gronden wordt door dit instituut echter geenerlei verandering gebracht. Het vrijgebied wordt daarmede aan het gezag der landschapshoofden onttrokken en ressorteert rechtstreeks onder den Vorst, die hoe „onherroepelijk" het vrijdomsedict moge zijn, in de practijk bevoegheid heeft alle hem goeddunkende wijzigingen aan te brengen. Van ouds blijken de privilegies verder niet tegen den invloed van den tijd bestand te zijn. Aan de erfelijkheid van de stichting, die hierdoor eenigermate quaestieus is geworden, werden soms nog allerlei beperkingen opgelegd, die ze b. v. slechts over 7 geslachten doen strekken.

Voorts bleek, dat juist door het centraliseerend karakter, dat den vrijstiften eigen is, de instelling er van niet alleen godsdienstige of persoonlijke belangen diende, doch waarschijnlijk ook dikwijls door politieke overwegingen werd geïnspireerd. Hoezeer echter de bevordering van den godsdienst in deze aangelegenheid op den voorgrond trad, leert ons wel een gedicht als de Nāgarakṛtāgama, bij welks lezing men den zeer stelligen indruk krijgt, dat *de gehééle geestelijkheid in het genot van een vrijstift werd gesteld*, of vrijdom genoot (Vgl. Manu VII: 133).

1) Genuïen Maleisch-polynesisch is het zeer stellig niet. Vgl. De Haan, Priangan III p. 358 v. v.

Indirect blijkt ons dit nog uit het woord merdika = maharddhika: in de Oud-Javaansche literatuur wordt het geregeld voor „geestelijke" gebruikt [1]. In den loop der tijden heeft het echter deze beteekenis verloren en is slechts de aanduiding geworden van dengene of van hetgeen vrijstelling van lasten geniet. Ja zelfs, evenals het woord wakeuëh in het Atjehsch = Mal. wakap = Arab. waqf [2], is het louter „vrijheerlijk" in den ruimsten zin des woords gaan beteekenen en wordt het in de Vorstenlanden zelfs op apanage-houders toegepast, hoewel de instelling der perdikandesa's in wezen niets met het instituut der apanages te maken heeft.

In het nu komende tijdvak wordt naast het oude „lepasaken" het synoniem „merdikaken" gebezigd voor: een (of: als) „vrijmark geven", „vrijdom verleenen".

Van de vrijheerlijkheids-oorkonden uit den Mohammedaanschen tijd zijn mij slechts weinige specimina bekend.

Doch dat weinige is voldoende, om vast te kunnen stellen, dat evenals te voren zoo ook in dit tijdvak allerlei religieuse instellingen van de gunsten van vorsten profiteerden, die in hun particulier leven het met de ritueele plichten niet zoo nauw namen. Als vroeger werden met vrijgebieden begunstigd heilige en vorstelijke grafsteden, heiligdommen (moskeeën), vrome leeraren, waaraan de vorst zich verplicht voelde [3]. Doch ook werden nu evenzeer vrijmarken afgebakend ter bevordering van den eeredienst als zoodanig [4]. (Hierop berusten de privilegies van de z. g. kepoetihan-desa's en de

1) Kern, Kawi-Studien p. 57; Bijdr. K. I., Congresnummer T. L., p. 5; Indische Gids, 1889, II p. 1214.

2) Snouck Hurgronje, Atjehers, I p. 128 en v. v.

3) Vgl. Holle, T. B. G. XVI p. 346 en v. v. — Rouffaer, Bijdr. K. I. 6e Rks. X p. 160.— Vgl. Fokkens, T. B. G. XXIV p. 311-321, XXXI p. 488-497.— Rouffaer, l. l. p. 159, vgl. p. 29.

4) Een ander soort perdikan-desa vindt men waarschijnlijk bij Van Goens, Bijdr. K. I. 1e volgr. IV p. 308 (Ongaran).— Vgl. ook nog Koloniaal Tijdschrift 1916, 15e jg., I p. 421 en v. v. en beneden p. 415, nt. 1 en 2.

pakaoeman). Eveneens werd zoo aan particulieren wegens in het oog van den vorst bijzonder verdienstelijke praestaties een charter van vrijdom toegekend.

In al deze gevallen werden vorstelijke praerogatieven weer aan den uitverkorene overgedragen. Zelfs werden af en toe de rechten der opgezetenen van het vrijgebied uitdrukkelijk gereserveerd. Eenige voorbeelden mogen hier volgen.

In een acte van 1643 [1]) verleent de Sultan van Mataram aan Wanda, den wadana van Soekakarta met het hem onderhoorige gebied vrijheerlijkheid gedurende zeven geslachten, wijl hij trouw bleef en medehielp in den strijd tegen Dipati Oekoer [2]).

Omstreeks het jaar 1629 stelt de Soesoehoenan van Mataram een zekeren Ki Moekarab, die in den dienst ongelukkig is geworden, vrij met zijn nakroost [3]). Zooals vroeger in den Hindoe-tijd aan het slot van de oorkonde goden en geesten werden aangeroepen om den onverlaat, die aan de privilegiën zou roeren, onheil te berokkenen, zoo smeekt de Soesoehoenan hier Allah, den Gezant, de negen Heiligen, den Soesoehoenan Goenoeng Djati, dat het land van hem, die het bevel van den Soesoehoenan van Mataram weerstreeft, een wildernis worde [4]).

Het is opmerkelijk, dat in deze vrijbrieven, evenals in den Hindoe-tijd, niet alleen vrijdom van belastingen en diensten werd verleend, maar ook privilegiën over kleeding, pajongs en krissen werden gegeven [5]).

---

1) De Haan, Priangan, III p. 57 sqq.

2) Brandes, T. B. G. K. W. XXXII p. 364; vgl. Holle, T. B. G. K. W. XVII p. 343 en v. v.

3) Holle, T. B. G. K. W. XIII p. 492.— Een ander voorbeeld vindt men nog Bijdr. K. I. 1e Volgr. I p. 366.

4) Holle, T. B. G. K. W. XVII p. 349; XIII p. 492. Vgl. Tijdschr. Binn. Best. I, p. 85.

5) Van Rees, Overzicht van de geschiedenis der Preanger-Regentschappen p. 21, nt. 3.— Holle, T. B. G. K. W. XVII p. 342.— Hasselmann, Tijdschr. Binn. Best. I, p. 95.

De continuïteit is verder te bespeuren in de vervanging van den vroegeren minister-superintendant der vrijstiften door den Hoofd-Panghoeloe van Soerakarta, die ook in andere opzichten in diens plaats is getreden [1]. Het is zelfs niet onwaarschijnlijk, dat op verschillende plaatsen, waar zich thans Mohammedaansche perdikan-desa's bevinden, oorspronkelijk Buddhistische of Hindoeïstische stichtingen zijn geweest [2].

Onder Mataram werd evenals te voren een politiek gebruik van de vrijheerlijkheid gemaakt. De Preanger werd in de dagen van Van Goens gerekend tot Selarong (= Banjoemas) te behooren.

Uit een vrijbrief van 1641 [3] blijkt nu, dat de toenmalige Soesoehoenan, toch al tot centralisatie van het gezag geneigd [4], dit afgelegen gewest aan het bestuur van den Stadhouder van Selarong onttrok en het rechtstreeks onder zichzelf liet ressorteeren, door het „perdikan" te maken [5].

Zelfs bij het tractaat van 1705, waarin „de Preangerlanden volkomen aan de Compagnie zijn overgetranspoort", werden deze landen feitelijk evenmin als in 1652 [6] of 1677 in vollen eigendom overgedragen. Uit de Javaansche teksten blijkt, dat men der Compagnie slechts een „vrijgebied"

---

1) Vgl. Fokkens, T. B. G. K. W. XXIV p. 321 en v.v.; XXXI p. 487 en v. v. Eindresumé III p. 24; Van den Berg T. B. G. K. W. XXVII p. 31; de Nāgarakṛtāgama-passages, aangehaald boven p. 401; Rouffaer, Bijdr. K. I. 6e volgr. X p. 157 en v. v. Vgl. Krom, T. B. G. K. W. LIII p. 420 en v. v.

2) Eindresumé III p. 24; vgl. Rouffaer, Bijdr. K. I. 6e volgr. X p. 29, 159, 100.— Fokkens, T. B. G. K. W. XXXI p. 481, 486. Met Ongaran (p. 407, nt. 4) is zulks denkelijk ook het geval geweest.

3) De Haan, Priangan, III p. 172 en v.v.

4) R. van Goens, Bijdr. K. I. 1e volgr. IV p. 318 en v. v.

5) Vgl. Holle, T. B. G. K. W. XVII p. 342 v. v. en 338 v. v. De oprichting der drie groote regentschappen was een maatregel, die tegen Batavia gericht was (De Haan, op. cit. p. 59).

6) Van Rees, op. cit. p. 24 nt.; 28.— Holle, T. B. G. K. W. XVII p. 352.— vgl. De Haan, op. cit. III p. 82 en Rijckloff van Goens, Bijdr. K. I. 1e volgr. IV p. 347.

toestond [1]). De Soesoehoenan deed dus feitelijk geen afstand van zijn „eigendomsrecht".

De vraag is nu: hoever ging in dezen tijd dat z.g. eigendomsrecht van den Javaanschen vorst. We mogen bij de beoordeeling hiervan ons niet laten misleiden door een zeer despotische uitlating van den Soesoehoenan van Mataram, Tegal Wangi, die R.v. Goens in het jaar 1656 ons mededeelt: „Mijn volck heefft als ghijlieden niets eijgen, maer alle 't hunne comt mij toe" [2]). Deze opmerking toch komt met den feitelijken toestand niet overeen. „De niet woeste door de inlanders individueel bezeten gronden kon de vorst niet in eigendom afstaan, wel kon hij de daarop drukkende vorstelijke rechten. . . . overdragen" [3]).

Inderdaad betreffen de hierboven bedoelde vrijstellingen slechts den vrijdom van belastingen en diensten [4]). Beide waren in dezen tijd niet zoo zeer gelegd op de *gronden* als wel op *personen*. Werden in de oorkonden van het Hindoe-tijdvak, evenals in hun Voor-Indische prototypen, zeer nauwkeurig de grenzen van het pas gestichte vrijgebied opgegeven, nu was het niet meer strikt noodig den rechtskring van den geprivilegieerde zoo precies af te bakenen: ieder had nu immers, evenals de Regenten, toch slechts met de toegewezen werkbare *onderhoorigen* en *hunne gezinnen* (tjatjah's) te maken [5]), die, waarheen ze ook verhuisden, toch de onderdanen van hun oorspronkelijk hoofd bleven. Hoofdgelden vormen dus de belasting [6]). „En de om 't geld derselver (d.w.z. der onder-

1) Den-lepasakan, Holle, T. B. G. K. W. XVII p. 352 nt. 1 (vgl. 331), 335, vlg. 360.

2) Bijdr. K. I. 1e Volgr. IV, p. 367.

3) Holle T. B. G. K. W. XVII p. 318.

4) Vgl. nog T. B. G. K. W. XVII p. 346 en v. v.

5) De Haan, op. cit. III p. 194 en v. v. 200 en v.v.

6) Evenmin als De Haan, op cit. III, p. 177 kan ik mij met wat Rouffaer (E. N. I. 1e druk, IV p. 618) zoo positief voor het geheele Mataramsche rijk beweert, vereenigen. De hier volgende *pertinente uitspraak van Van Goens* (door De Haan en Rouffaer over het hoofd gezien) is er lijnrecht mede in strijd. Vgl. verder De Haan, op. cit. III p. 178

danen) in zijn casse te trecken had hij (d.w.z. Tegal Wangi) eerst 't hoofdgeld op alle *de huijsgesinnen* gesteld, *die over 't gansche land beschreeven, geteld ende onder heeren verdeelt zijn*, op yder een reael van 8ten des jaers. Die nu niet hebbende (als genoegsaem waerachtich zij, datter soo veel realen in 't geheele land niet geweest hebben) moet een yder huijsgesin opbrengen *10 groote bossen pady*, die op alle dorpen aen 's Koninghs ontfangers gelevert worden. . . " [1]). Dien overeenkomstig trekt de vorst van Mataram slechts een merkwaardig *gering* voordeel uit zijne buitenlanden [2]).

In de Montjonegoro (de buitengewesten) worden de domeingronden van den vorst, en de apanage ten bate van den onderworpen Pangeran, die aan het hof vertoeft en in naam nog het bestuur voert, dan ook van de particuliere gronden onderscheiden [3]). Uit een oorkonde van denzelfden despotischen Tegal Wangi [4]) blijkt duidelijk [5]) — zij het ook indirect — dat deze laatste door den vorst, ondanks zijn z.g. „eigendomsrecht" maar niet willekeurig konden weggeschonken worden.

Dit wordt ook bevestigd door verschillende artikelen van de Pepakem Tjerbon [6]). Om deze bron op haar practische

---

en v. v., wiens gegevens *hiermede volkomen overeenstemmen* (Vgl. op. cit. I. p. 25 en v. v.

1) Van Goens, Bijdr. K. I. 1e volgr. IV p. 366 en v.v., 319 en v.v., 360 v. v. en 350; vgl. Brandes, T. B. G. K. W. XXXII p. 340 en v. v., 343 en v. v. Dit lijkt dus niets op een den vorst krachtens het maronstelsel toekomend 2/5 van de oogst" (Rouffaer, E. N. I 1e druk, IV, p. 619). Hieruit blijkt ook ten duidelijkste, dat ook in dezen tijd Alperdikan — instituut en apanage niets met elkaar gemeen hebben. Alleen domeingronden kunnen trouwens maar in apanage gegeven worden. Tijdens Sultan Agoeng had men de indeeling der tjatjah's al. Beneden p. 413, nt. 1; vlg. Daghreghister 1631 (27 Aug.) p. 37, 1636 (13 Apr.) p. 63.

2) De Haan, op. cit. III, p. 175 en. v. v., 183 en v. v.

3) De Haan, op. cit. III p. 173, 175. Vgl. De Jonge IV 292 en v. v. De uitdrukking Montjonegoro komt reeds in de Nāgarakṛtāgama (1365 A.D.) voor (XXXIV: 3).

4) De Haan, op. cit. III p. 218, 80, 82.

5) Van Rees, op. cit. p. 28. Vgl. Holle, T. B. G. XVII p. 353 en v. v.

6) Verh. Bat. Gen. LV, p. 14 en v. v., 29 en v. v., 49 en v.v., 59, 70, 90, 92, 82 en v. v., 94 en v. v., 99 en v. v., 147. Vgl. nog De Haan, op. cit. III, p. 195: land en huis worden als aanhangsel van den *tjatjah* beschouwd.

waarde te schatten, moet men bedenken, dat de lieden „die uit de vele voorhanden wetboeken fragmenten moesten compileeren, bij voorkeur zulke gedeelten zullen gekozen hebben, die althans naar hunne meening, voor de rechtspraak van hun tijd nog van actueel belang waren [1]). Een groot deel der verzamelde gegevens werd ontleend aan de *oendang-oendang Mataram* die tusschen rechts- en wetboeken in staan [2]), d.w.z., dat zij gedeeltelijk wel degelijk als statueeringen van den vorstenwil te beschouwen zijn. Men ziet hieruit, dat de algemeene practijk heel wat minder rigoureus was dan de straks (p. 410) geciteerde autocratische uitlating van Soesoehoenan Tegal Wangi zou doen vermoeden [3]).

Voorzoover de beschikbare gegevens ons in staat stellen, mogen wij dus concludeeren, dat

1o. tijdens Mataram (en Kartasoera) het „eigendomsrecht", van den vorst, wanneer we een ruime marge *voor een zekere despotische willekeur* laten, zich practisch niet verder uitstrekte dan in de (prae-) Madjapahit-periode en in het algemeen, naar het voorkomt, geen andere gevolgen had, dan bevoegdheid tot het heffen van belastingen, tollen en diensten;

2o. dat ook tijdens Mataram het perdikan-instituut (waarvan vaak uit politieke overwegingen een gebruik werd gemaakt) slechts hierin bestond, dat een bepaalde landstreek aan het gezag van de landschapshoofden werd onttrokken en rechtstreeks onder den vorst kwam te ressorteeren, die zijne praerogatieven aan een bepaalden persoon of instelling overdroeg of de gewone lasten der bevolking of van bepaalde geprivilegieerden in andere — dikwerf godsdienstige — verplichtingen omzette.

3o. dat het perdikan-instituut *naar zijn wezen* ook in dezen tijd aan de hoofden niet het beschikkingsrecht over de

---

1) Hazeu, Tjeribonsch Wetboek, Verh. Bat. Gen. LV p. 128. Vgl. p. 121 v. v. en 127.

2) Van Vollenhoven, Adatrecht, p. 114.

4) Vgl. verder; Mindere Welvaartsonderzoek IX^bl III p. 194 en v. v.

gronden van de instelling toekende, daar deze in den rechtstoestand bleven, waarin ze verkeerden [1].

4o. dat in tegenstelling met de vorige periode, waarschijnlijk tengevolge van de verandering in het belasting-systeem, waarvan het object niet zoozeer de grond, doch meer de werkbare manschap vormde, de grenzen van het perdikan-gebied niet meer duidelijk werden omschreven.

5o. dat aan de erfelijkheid, naar uit de beschikbare documenten is op te maken, meer beperkingen werden opgelegd dan tijdens de vorige periode [2].

Het is bekend, dat tegenwoordig aan de bevolking in de Vorstenlanden als eenige aanspraak op de gronden nog slechts een zeker bewerkingsrecht gelaten is [3]. Het is hier de plaats niet om na te gaan, of dit te verklaren is uit de omstandigheid, dat de hier bedoelde streken van ouds als de erflanden of het domeingebied van het Mataramsche huis hebben gegolden [4], dan wel toe te schrijven is aan het feit, dat de Javaansche Vorsten door de geleidelijke beperking van hun gebied en inkomsten zich genoopt zagen van hun despotische macht gebruik te maken om zich ten koste van hun onderdanen schadeloos te stellen [5]. Waarschijnlijk zullen beide factoren gewerkt hebben [6].

1) In verband met wat boven aangeteekend is over de belaste *tjatjah*'s is het duidelijk, dat in geval van vrijstelling in dezen tijd vaak het hoofd met zijn tjatjah's perdikan wordt gemaakt. (Dit reeds in een piagem van Soeltan Agoeng; Van Rees, op. cit. p. 21; Holle T. B. G. XVII p. 342 en v. v., vgl. De Haan, op. cit. III, p. 195. Vgl. nog Brandes, T. B. G. K. W. XXXII p. 365).

2) Vgl. nog Holle, T. B. G. K. W. XVII p. 338 en v. v.; Eindresumé III, Bijl. p. 21.

3) Vgl. o. a. Eindresumé III, Bijl. B, p. 14 en v. v.; Rouffaer, E. N. I., I p. 618 en v. v.; Adatrechtbundel II, p. 203 en v. v.; 191 en v. v.

4) Rijckloff van Goens, Bijdr. K. I., 1e volgr. IV, p. 319. Vgl. ook de Javaansche piagem, T. B. G. K. W. XXXI p. 496.

5) Vgl. Pandecten van het Adatrecht I, p. 504, nt. 1. Mindere Welvaart onderzoek IXbI, II[1] p. 198 en v. v.

6) Vgl. voor de ontwikkeling van dezen toestand ook de gelijksoortige verhoudingen op Bali (in het samenvattend overzicht bij Van Vollenhoven, Adatrecht p. 491) met het voorafgaande.

Of het maar louter is toe te schrijven aan het feit, dat wij over den toestand der bevolking in de Hindoeperiode minder volledig zijn ingelicht dan over den Mataramschen tijd, is moeilijk uit te maken, doch bij het lezen van de geschiedbronnen van laatstgenoemd tijdvak krijgt men den indruk, dat tijdens de vorsten van Mataram de bevolking meer willekeur te verduren had dan te voren. Despotisme vierde er hoogtij [1], maar het ingewortelde rechtsbewustzijn bleef in de desa voorleven: de kleine luyden eerbiedigden onderling het oude adatrecht [2]. Dit laatste bleef in de practijk nog zelfs het geval, ook, toen de door de vorsten gehuldigde theorie omtrent hun z.g. eigendomsrecht zich meer en meer letterlijk bij de boven (p. 410) geciteerde uitspraak van Tegal Wangi ging aansluiten [3].

Dat deze machtsaanmatiging van den Souverein hier en daar, waar de autocratische vorsten een bepaalde streek tot *domeingrond* hadden gemaakt, den rechtstoestand van den grond der perdikan-desa's ook beïnvloed heeft [4], is niet meer dan begrijpelijk. In den Javaanschen tijd werden op deze wijze in Banjoemas wel gronden, zoo bebouwde als onbebouwde, door de vorsten afgestaan, *zonder dat daarbij werd achtgegeven op verkregen privaatrechten.*

Ook hier behield de bevolking, *in eigen oog nog steeds Inlandsch bezitter, volgens de vorstelijke constructie van de rechten op den grond*, dus slechts een bewerkingsrecht [5].

In werkelijkheid heeft de bevolking ook hier veel meer van haar oorspronkelijke rechten gehandhaafd dan in de tegenwoordige Vorstenlanden.

1) Vgl. De Jonge, V p. 37, 39, 40 en v.v.; IV p. 28.

2) Vgl. Eindresumé II p. 289.

3) Raffles, 2e dr. I p. 301.— De Jonge X p. 361 der bijlagen.— Eindresumé II p. 290, 124, Bijlagen p. 54 en v. v.

4) Vgl. Eindresumé I (2e dr.) p. 103, II. p. 102-3, 128 289 en v. v. III Bijlage I en v. v.

5) Eindresumé II, p. 97 v. v. en 290, Bijl. p. 54.— Vgl. Adatrechtbundel II p. 188; Pandecten van het Adatrecht III, p. 438; Tijdschr. Binn. Best. I, p. 97 en v. v.

Toch mogen wij dezen toestand geenszins als den regelmatigen aanmerken. Tegenover de tyrannieke aanmatigingen van den absoluten heerscher blijft zich het ongeschreven volksrecht handhaven. (Vgl. Adatrechtbundel XIV p. 131; Eindresumé II p. 289).

In ieder geval is het zeker, dat vóór 1830 niet in het geheele toenmalige Vorstenlandsche gebied ten aanzien van de rechten van de bevolking op den grond de tegenwoordige Solosche en Djogjasche toestanden heerschten. Terecht heeft men o. a. opgemerkt, dat in de voormalige Montjonegoro [1]), met name in Kedoe, de bevolking zelfs tot op zekere hoogte nog erfelijk individueel bezitsrecht had behouden [2]).

Doch al zoude de bevolking sinds de tweede helft der 18de eeuw onder het Javaansch vorstenbestuur haar individueel of communeel grondbezit verloren hebben — wat zooals wij boven zagen geenszins het geval is — dan nog zou zulks in den rechtstoestand en het wezen der perdikan-desa's geen verschil hebben gebracht. Uit alle oorkonden van dezen tijd blijkt, dat de vorsten van Solo en Djogja er prijs op stelden, den ouden toestand te handhaven zooals deze was. Wanneer we de — al dan niet echte — charters nalezen, die o. a. Fokkens [3]) en Hasselmann [4]) hebben gepubliceerd, dan stuiten we telkens op een instructie, dat de rechten en verplichtingen van de bewoners der perdikandesa moeten blijven „gelijk van ouds gebruikelijk" is.

---

1) Eindresumé I (2e dr.) p. 15-16, II p. 290, 292; Tijdschr. B. B. I p. 209; De Haan, Priangan III p. 200.

2) Adatrechtbundel, II, p. 203 v. v. en 190. Vgl. Van der Marel Tijdschr. B. B. XLI (1911), p. 119 en v. v., 241 en v. v., 293 en v. v. Eindresumé III Bijlage A p. 1 en v. en vooral ook: II p. 153. Vgl. verder Eindresumé II p. 299, 134, bijl. 54, 60 enz.; III p. 6 en v. v. en Pandecten van het Adatrecht I en III.

3) T. B. G. K. W. XXXI p. 488 en v. v.

4) Tijdsch. Binn. Best. I, p. 84 en v. v. Vgl. ook Koloniaal Tijdschrift 1916, 15e jg. I p. 421 en v. v.

In den rechtstoestand en het karakter van het perdikan-instituut werd dus sinds de tweede helft der achttiende eeuw geen wijziging gebracht [1]).

In de tegenwoordige Vorstenlanden heeft dan ook het perdikan-hoofd (van een pakoentjèn-desa) lang niet altijd het beschikkingsrecht over de gronden — en dat niet alleen in desa's, die in hoofdzaak door ambachtslieden worden bewoond.

We kunnen feitelijk nog steeds evenals in den Hindoetijd twee soorten perdikan-desa's onderscheiden:

1e. Dezulke, waarvan de bevolking is vrijgesteld van een aantal belastingen en diensten ten einde een graf te verzorgen, den eeredienst te behartigen en derg. Tot deze categorie behooren de z. g. desa's pekaoeman (de moetihanwijk in de regentschaps- en meestal ook in de districts-hoofdplaats). Zooals in de Hindoeperiode alle geestelijken van wereldsche lasten waren vrijgesteld, zoo genoten onder de Mohammedaansche vorsten alle bedienaren of beoefenaars van den godsdienst geheel of gedeeltelijk vrijdom van belasting en verplichte diensten.

2e. Desa's, die vrijgesteld zijn van de aan den vorst of aan het landschapshoofd verschuldigde verplichtingen, doch aan wier hoofd de bevoegdheid is verleend, die lasten ten bate van zichzelf of voor het een of ander doel te vorderen.

In wezen staan echter de beide soorten gelijk, daar feitelijk in het eerste geval aan de vrijgestelde personen de beschikking over de hun te voren opgelegde lasten is overgedragen.

Het karakter van de perdikan-stichtingen uit later tijd onderging geen verandering. Voor zoover b.v. uit een eenigszins zonderling document van 1819 is op te maken, waren voorheen de vijf desa's in het Regentschap Pati op geen andere wijze door het Engelsche tusschenbestuur aan de familie

1) Fokkens, T. B. G. K. W. XXXI p. 486, 488 en v. v.

van den toenmaligen Regent van Pati afgestaan, dan die, waarop elders door de Javaansche vorsten desa's voor dergelijke doeleinden werden bestemd. Uit het bedoelde document blijkt ook niet, dat de stichting van dit vrijgebied gepaard is gegaan met de schenking van bouwgronden. [1]

We mogen dus aannemen, dat sinds den tijd van Mataram het wezen van de perdikan-stichtingen hetzelfde gebleven is.

De hierboven gegeven schets van het karakter van het perdikan-instituut onder Mataram kunnen wij bijgevolg beschouwen als het grondbeeld van de meeste perdikaninstellingen in de Gouvernements-landen. Zoo kunnen wij ook verklaren, waarom het beschikkingsrecht van het perdikanhoofd over de gronden van het stift zoo verschilt. [2] Ondanks alle factoren, die in de 19e eeuw het verloren gaan van het individueel bezit veroorzaakten of bevorderden, [3] zijn b.v. in de perdikandesa Bandjarsari alle sawahs van den eersten tijd der stichting af tot nu toe in individueel bezit gebleven. [4] Zulks is te meer te verwonderen, daar de „wong papredikan (= perdikan-hoofden) zich in den loop der tijden steeds meer rechten hebben aangematigd. Vooral in streken met communeel grondbezit bestond daarvoor een schoone gelegenheid. [5] Bovendien waren de meesten bij slot van rekening vrijwel ongecontroleerd vrijheer in hunne gebieden. Wat dit voor het lot der bevolking beteekenen kan, leeren ons de gegevens, die De Haan [6] over de verhouding van de Regenten tot

1) Vgl. Eindresumé, II, p. 166, 295. I (2e dr.) p. 102. Vgl. verder nog T. B. G. K. W. XXXI p. 500.

2) Vgl. ook Eindresumé I p. 100 v.v., III p. 22—33; Van den Berg. T. B. G. K. W. XXVII p. 43; Fokkens, T. B. G. K. W. XXXI p. 501 v. v. en het Register van 1887. Vgl. nog de belangrijke noot h: Eindresumé II p. 289 (zie echter ibid. p. 128).

3) Eindresumé II, Bijlagen N en M.

4) Eindresumé p. 202.

5) B. v. Tijdschr. Binn. Best. I p. 98, nt. 2.

6) Op. cit. III p. 194 v. v. en 202; vgl. 205 v. v. en I p. 30 v. v. Vgl. ook nog De Jonge, Opkomst, VII p. 203 e. a. p.; Van Goens, in Bijdr. K. I. 1e. volgr. IV p. 318. Mindere Welvaartsonderzoek IX b2 (112), p. 27 en v. v. (naar Clive Day). Eindresumé I p. 297.

hun onderhoorigen heeft verzameld: „Als slaven der Grooten leven zij zeer armelijk". [1])

Het is dan ook te begrijpen, dat in de latere piagem's er de nadruk op wordt gelegd, dat de perdikan-hoofden hun onderhoorigen goed zullen behandelen en volksverloop zullen voorkomen. [2]) Zelfs worden zij in de oorkonden meermalen met afzetting bedreigd, zoo ze zich aan dit bevel niet zouden houden.

Waarschijnlijk lieten daarom de Javaansche vorsten ook jaarlijks de vrijbrieven controleeren, [3]) om den „demangs" (zooals de „wong papredikan" vaak betiteld werden) te doen voelen, dat zij ondanks hunne vrijheerlijkheid het oppergezag nog steeds dienden te eerbiedigen.

Voor de bevolking der perdikan-desa's is sinds 1830 de toestand er aanvankelijk niet beter op geworden. „Uit zucht naar vuig gewin" schijnt men bij de overdracht der Montjonegoro het aantal perdikan-desa's zelfs wel te hebben uitgebreid. [4]) Politieke redenen hebben, naar het voorkomt, het Gouvernement weerhouden om aan deze willekeurige vermeerdering paal en perk te stellen. [5]) De belofte van 1830 (om de perdikan-desa's onaangetast te laten) werd bekrachtigd door de resolutie van 24 Mei 1836 No. 12, waarin het heet, dat in de vrijheerlijke desa's in de Montjonegoro „geen veranderingen, hoe ook genaamd, zullen worden gemaakt".

Dienovereenkomstig (naar men meende) werd de bevolking van de perdikan-desa's bij Stbl. 1853 No. 77, ten vervolge van Stbl. 1819 No. 5, art. 26, „vrijgesteld van

---

1) Vgl. ook boven p. 414 (over Banjoemas); Adatrechtbundel II p. 188; Tijdschr. Binn. Best. I p. 104.

2) T. B. G. K. W. XXXI p. 488 en v. v. — Tijdschr. Binn. Best. I p. 88; vgl. Eindresumé III Bijl. p. 34.

3) Vgl. voor den Hindoetijd boven § 1. Tijdschr. Binn. Best. I p. 84.

4) Vgl. T. B. G. K. W. XXVII p. 42, nt. 1; Tijdschr. Binn. Best. I, p. 83.

5) Vgl. voor het volgende ook Fokkens, T. B. G. K. W. XXIV p. 323; XXXI p. 498.

alle belastingen". [1]) Hierbij verloor men echter uit het oog, dat, zoekt men in de latere piagem's tevergeefs naar eene nauwkeurige omschrijving van den aard der vrijstelling en de wijze, waarop het beheer zal dienen te worden gevoerd, [2]) de omvang der privilegies ongetwijfeld oorspronkelijk aanmerkelijk heeft verschild. [3]) Immers juist als in den Hindoetijd werden ook later, zoo aan een stichting of persoon de vorstelijke inkomsten van een bepaald vrijgebied werden toegekend, daaraan allerlei beperkende bepalingen over de verdeeling dezer opbrengsten verbonden. [4])

Terwijl dus het Europeesch bestuur aan de bevolking in het algemeen langzamerhand de consolidatie harer overoude rechten bracht en de knevelarijen der volkshoofden in principe tegenging, [5]) liet men de perdikan-instellingen angstvallig, ongecontroleerd en zonder eenige beperking, aan de aanmatigingen veler wong papredikan over. Op den duur kon echter deze onthoudingspolitiek geen stand houden en noopte ook hier het belang der bevolking tot ingrijpen: reeds eischten hier en daar de perdikanhoofden meer dan de vorsten vroeger gedaan hadden (Eindresumé II 290 v.v).

Zoo waren (en zijn nòg tot op zekere hoogte) de perdikandesa's feitelijk—althans ten deele—imperia in imperio, rijkjes op oud-Javaansche wijze bestuurd d.w.z. meedoogenloos geëxploiteerd ten bate van de zich als absoluut vorst beschouwende hoofden, die chronisch onder een schuldenlast gebukt gaan. (Vgl. Tijdschr. B. B. XXI p. 378).

In de later opgemaakte registers der vrijstellingen heeft men getracht aan dit euvel paal en perk te stellen. [6])

---

1) Vgl. Stbl. 1901 No. 88.
2) Tijdschr. Binn. Best. I p. 86.
3) Tijdschr. Binn. Best. I p. 91.— T. B. G. K. W. XXXI p. 492.
4) Vgl. boven § 1, D.
5) Vgl. De Haan, Priangan IV p. 778 v.v., 470 v.v., 472 nt., 476, 809 v.v.; II 723.
6) Bijbl. 4738, 4028, 7847, 8289 en Staatsbl. 1912 No. 605 en 606

In het nieuwste Register van 20 December 1912 (Bijblad 7847) heeft men evenals in 1874 en 1887 bedoeld, den bestaanden toestand tot uitgangspunt te nemen, en daarnaar de noodige grondbeginselen en beperkingen ten aanzien van het verleenen der vrijstellingen vastgelegd.

Wat de verhouding van de perdikan-hoofden tot hunne vrijheerlijke desa's betreft, in principe is het beginsel der erfelijkheid, in aansluiting aan de resolutie van 24 Mei 1836 No. 12, in Stbl. 1907 No. 212 art. 16 juncto Stbl. 1912 No. 567 en 1913 No. 712 gehandhaafd. Hierbij is echter, voor zoover bekend, geen onderzoek ingesteld in hoeverre de stichtingen voor eeuwig dan wel voor eenige geslachten waren gemaakt.

Wijl de vrije desa's eenigermate gerekend werden te behooren tot de „heiligdommen", bemoeiden de ambtenaren, als gevolg van de vroeger gevolgde politiek ten aanzien van alle zaken, die met den Mohammedaanschen eeredienst verband hielden (moskee, pesantrèn, heilig graf, moskeekassen en derg.), er zich liever weinig of niet mede. De hoofden genoten van de zijde van het Gouvernement een soort van ontzag en eerbied en een vrijheid, zooals zij onder de Javaansche vorsten nooit gekend hadden. Breidden zich tot 1874 (en waarschijnlijk nog wel later) de privilegies en het gebied der vrijstellingen ongetwijfeld steeds meer uit, ongecontroleerd als de perdikan-hoofden gelaten werden hadden zij alle gelegenheid om zich ten koste van de bevolking te verrijken en zich allerlei rechten aan te matigen. Aangezien in hun oude, al dan niet echte, piagem's de omvang hunner aanspraken meestal niet gestipuleerd was, konden zij dit des te gemakkelijker doen. Zonder ooit eens „ten hove" te komen of hun aanstelling te laten verifieeren werden zij volkomen aan zich zelf overgelaten. Sinds 1907 [1]) heeft men in dezen toestand eenige wijziging gebracht.

Voortaan moeten aan de achterzijde van de acten van aanstelling van hoofden der vrije desa's de in het perdikan-

1) Stbl. 1907 No. 212; Bijbl. No. 6804 (model C).

register omschreven rechten en verplichtingen van het perdikan-hoofd worden vermeld, d. w. z. de te zijnen behoeve strekkende leveringen en diensten en de uitgestrekheid der hem toekomende ambtsvelden. Het is echter duidelijk, dat naarmate de toestanden veranderen juist ten aanzien van de diensten en leveringen en met betrekking tot de verdeeling van de gronden, eenerzijds tusschen de bevolking en het desabestuur, anderzijds tusschen het perdikan-hoofd en de andere leden van het desabestuur onderling, zich herhaaldelijk behoefte doet gevoelen om in de vroeger te dien aanzien getroffen en in het register van 1887 dienovereenkomstig vastgelegde regelingen min of meer ingrijpende wijzigingen te brengen, ook zonder dat zulks tot benadeeling van de belangen der ingezeten bevolking of der andere leden van het desabestuur behoeft te leiden. [1])

Had men reeds in 1907 de benoeming der perdikan-hoofden „voor zoover het gebruik niet medebrengt, dat zij door de bevolking worden gekozen" aan de Hoofden van Gewestelijk Bestuur opgedragen, in 1911 werd dezen ook de bevoegdheid verleend om bovenbedoelde veranderingen in de rechten en verplichtingen der perdikan-hoofden zelven bij besluit te constateeren, om den omslag, verbonden aan het wijzigen van regelingen, vastgelegd in een bij *Gouvernements besluit* gearresteerd Register, te vermijden. Hiermede kon dus het Algemeene Register van 1887 tot een aanmerkelijk vereenvoudigden vorm worden teruggebracht (Bijbl. 7847, vgl. Stbl. 1912 No. 605 en Bijbl. 8289).

Tevens kon de hooger bedoelde overdracht van bemoeienis met de regelingen in de perdikan-desa's de gelegenheid openen om, op dezelfde wijze als zulks in de gewone desa's bij de verkiezing van een desahoofd geschiedt, bedoelde rechten en verplichtingen af en toe een onderwerp van nieuwe bespreking te doen uitmaken, b.v. zoodra een nieuw perdikan-hoofd werd benoemd. Aldus kunnen in overeenstem-

1) Circulaire van 1 Juli 1911 No. 1595.

ming met dit hoofd voor de bevolking, waar noodig, betere voorwaarden worden vastgesteld en overigens alle wijzigingen aangebracht, welke noodzakelijk mochten zijn. Zoo kan de waarschijnlijk althans ten deele *aangematigde* macht van vele perdikan-hoofden weer tot normale proporties teruggebracht worden. De in het Register vastgelegde privilegiën worden nu als een maximum beschouwd, dat niet overschreden mag worden, maar daarentegen wel verminderd, indien dit gewettigd wordt, doordat een of meer der redenen van bestaan der stichting zijn komen te vervallen.

Zelfs is op deze wijze in de mogelijkheid van algeheele opheffing voorzien. Eene bevolking geheel of gedeeltelijk van lasten vrij te blijven stellen b. v. ten behoeve van een heilig graf, dat niet meer vereerd of van eene pesantrèn waar niet meer onderwezen wordt, zou immers geen zin hebben. [1]) Doch al acht men ook het opheffen den perdikanprivilegiën in principe gewenscht, toch wil men niet de billijkheid tegenover hoofden en bevolking der vrije desa's uit het oog verliezen, voor zoover zij op het behoud der privileges toonen prijs te stellen. [2])

Resumeerende kan men dus constateeren, dat door alle eeuwen heen het karakter der instelling niet noemenswaard veranderd is: de souverein draagt zijn aanspraken — op zijn z.g. „eigendomsrecht" berustend — over aan een persoon (personen) of stichting, geheel of gedeeltelijk, wegens een te verrichten of bereids verrichte praestatie. De geprivilegieerde wordt dan „vrijheerlijk", d.w.z. aan de macht van het landschapshoofd onttrokken, doch is gehouden het oppergezag van den vorst te blijven erkennen. Naar zijn *wezen* gaat het verleenen van „vrijheerlijkheid" niet gepaard met een schenking van grond. Oorspronkelijk had het z.g. „eigendomsrecht" dan ook in

1) Vgl. verder de algemeene beginselen der huidige politiek ten aanzien van de perdikan-instellingen: Besluit van 20 December 1912 No. 25 (Bijblad No. 7847). De perdikan-hoofden worden niet meer door den Gouverneur-Generaal, maar, voor zoover noodig, door den Resident benoemd.

2) Circulaire van 1 Juli 1911 No. 1595.

hoofdzaak [1]) geen andere rechtsgevolgen dan de bevoegdheid tot het vorderen van heerendiensten en een betrekkelijk gering deel der opbrengsten, later van een hoofdgeld. Het was geen beletsel voor uitgebreide particuliere beschikkingsrechten. Eerst veel later (misschien pas sedert 1830) werd aan dit z.g. „eigendomsrecht" van den Souverein ook in de practijk een veel rigoureuzer interpretatie gegeven. [2]) Aan het wezen der perdikan-desa's in het algemeen werd daarmee echter niets veranderd. Hoewel onder het despotisch en autocratisch Javaansch vorstenbewind sinds Mataram den verschillenden hoofden meestal voldoende gelegenheid gelaten werd om vrijwel ongestoord een tyranniek bewind te kunnen voeren, werden ze sinds 1830 in het genot van een vrijwel volkomen onbeperkte vrijheid gesteld, die dikwijls tot allerlei machtsmisbruik en -aanmatiging aanleiding gegeven heeft. Hoewel de erfelijkheid van het ambt der perdikan-hoofden nog in hoofdzaak eerbiedigend, heeft de Regeering sinds 1874 de noodzakelijkheid ingezien om aan hun practisch vaak ongelimiteerde rechten eenigszins paal en perk te stellen.

Weltevreden, October 1917.

---

1) Dus afgezien van een belasting op ambachten, tolrechten enz. Zie boven p. 395 nt. 3. Zie nog: Adatrechtbundel XIV, p. 89 v. v.

2) Vgl. boven p. 409 v. v. Een vergelijking met het despotisme in sommige van de voormalige Hindoe-rijkjes op Bali en met name op Lombok doet vermoeden, dat wij ons over de toestanden tijdens Madjapahit eene niet te overdreven rooskleurige voorstelling moeten vormen. (Vgl. Van Vollenhoven, Adatrecht, p. 470 v. v. 485, 491 enz.).

VARIUM

Javanen als zee- en handelsvolk

DOOR

B. SCHRIEKE.

Het is bekend, dat Java in de Madjapahit-periode een levendigen zeehandel dreef. Vrijwel de geheele archipel en het schiereiland Malaka was volgens de Nâgarakṛtâgama (1365) aan den Vorst van Madjapahit tot op zekere hoogte onderhoorig. Al moge deze voorstelling van zaken wel wat overdreven zijn, toch blijkt hieruit wel, dat Java met de overige eilanden (Nieuw Guinea zelfs) betrekkingen onderhield. Van de belangrijkste koopsteden op Java willen wij nu slechts eenige noemen. [1]) In de eerste plaats *Toeban* (van minstens 13e — medio 17e eeuw), *de* haven van Madjapahit. Het dreef uitgebreiden handel op Banda, Ternate, Amboina, Borneo (Bandjarmasin), de Philippijnen „ende voorts meer andere omliggende landen". [2]) De politiek, die het voerde, vooral in de periode waarin het een onafhankelijk rijk vormde [3]) (einde 16e — begin 17e eeuw), was niet vrij van imperialistische tendenzen. [4]) Hoezeer Toeban, zelfs nog toen het al en décadence was, de zee beheerschte, mag wel uit een bericht van 1615 worden afgeleid. [5]) In een opsomming van de verschillende vijanden van Mataram heet het daar: „Toeban Lassam, Brondon (Broṇḍong), [6]) Sorbeye (Soerabaja), Pas-

1) Schrieke, Het boek van Bonang, p. 24.

2) Op. cit. p. 26 v.v. Vgl. Rumphius, Bijdr. K. I. VIIe volgr. X p. 16.

3) De Jonge, Opkomst, III p. 323, IV p. 65, II p. 404; vgl. Schrieke, op. cit. p. 25 v.v., XIII nt. 4.

4) In de richting Banda, zie De Jonge, III p. 323; in de richting Bandjarmasin, ibid. IV 29. Vgl. de Toebansche kolonisatie op Hitoe, waarvan Valentijn in navolging van Rumphius eenige malen spreekt.

5) De Jonge, IV p. 58.

6) Het Boek van Bonang, p. 24 nt. 5; De Jonge, II p. 409.

serewan (Pasoeroean), die samen in contrackt getreden zijn om teghen den Mataramschen Keyser te oorlogen, anno 1615, maer te lande is hij se machtich ghenoech, maer *ter zee sijn de Toebanders meesters*".

Gresik (-Djaratan) kwam eerst ± 1400 op en bereikte in de 16e eeuw het toppunt van zijn bloei. [1]) Doch omstreeks 1600 begon het blijkbaar al achteruit te gaan, [2]) totdat Mataram vanaf 1613 aan zijn handel den doodsteek toebracht, zooals ook in de expansiepolitiek van Mataram de eerste aanleiding voor de definitieve vernietiging van *Toeban's* beteekenis als handelshaven gelegen was (vgl. Het boek van Bonang, p. 25 v.v.). De fnuiking van Gresik opende voor *Soerabaja*, dat wij reeds in de Nâgarakṛtâgama (XVII: 5) vermeld vinden, [3]) de mogelijkheid om zich te ontplooien. Maar al voor dien tijd had het aan Toeban de suprematie over Banda, welks „stercte" in „de oneenicheyt van de omleggende coninghen" gelegen was, betwist. [4])

Voor *Soenda Kalapa*, alias [5]) *Djajakarta* of *Jakatra*, [6]) dat eerst na de verovering van Malaka door de Portugeezen (1511) tot bloei geraakte, door *Banten* werd verdrongen, [7]) doch, *Batavia* geheeten, Banten weer overvleugelde, moge ik naar hetgeen ik daarover reeds elders opmerkte, verwijzen. [8])

Ten slotte worde alleen nog Japara genoemd, [9]) dat in

1) Het boek van Bonang, p. 24 v.v.

2) De Jonge, III p. 252.

3) Alzoo een bericht van 1365. In T' oung Pao 1915, p. 241 vindt men een mededeeling uit 1416.

4) Vgl. De Jonge, III p. 323.

5) Vgl. Rouffaer, Bijdr. K. I. 1899, p. 135. Reeds in het contract van 1522 blijkt, dat met Soenda Kalapa Jakâtra bedoeld wordt.

6) Brandes, T. B. G. K. W. XXXVII p. 425, 451; vgl. Hoesein Djajadiningrat, Critische Beschouwing van de Sedjarah Banten, p. 6, 76.

7) In 1599 was *Banten* nog belangrijker dan Jakatra, vgl. De Jonge II p. 449, 398. Van imperialistische neigingen was het destijds ook niet vrij, vgl. De Jonge II p. 396 v.v. *Toeban* (Sedajoe) was in 1596 zijn vijand (De Jonge II 389, 450).

8) Het boek van Bonang, p. 18 en 20 nt. 2.

9) Over Pemalang in het begin der 16e eeuw vgl. De Jonge IV 29 v.v

de 16e en 17e eeuw het gulden tijdperk van zijn bestaan doormaakte. In het midden van de 17e eeuw was het ook *de* stapelplaats van rijst [1]) van Mataram.

Het belang van de straat van Malaka voor den wereldhandel en de economische expansie van Java heeft men reeds vroeg ingezien. Het voormalige Singapoera (vanaf ± 1330) [2]) en het beroemde Malaka (vanaf ± 1400) zijn, naar het heet, beide onder Javaanschen invloed gesticht. In ieder geval was het schiereiland Malaka voor Java's handel van zooveel gewicht, dat wij heel goed kunnen begrijpen, waarom sinds de tweede helft der 14e eeuw Madjapahit herhaaldelijk pogingen in het werk gesteld heeft, om daar vasten voet te krijgen. *Zelfs duchtte men er nog in 1509/10,* toen de Portugeezen voor het eerst in Malaka kwamen, *een vlootaanval van den Hindoeschen vorst van Java.* [3]) Zoo was het imperialistische Madjapahit den Portugeezen haast nog vóór geweest. In die dagen had men in dit gewichtige handelscentrum, het ontmoetingspunt der Chineesche en Voor-Indische en (met name Goedjaratsche) kooplui, een zeer uitgebreide Javanen-kolonie. De Javaansche handelaars voerden o.m. de gewilde specerijen der Molukken [4]) aan.

Ook later (1512/13) nog werd het Portugeesche Malaka door den Mohammedaanschen zeevoogd van Japara („Pate Oenoes") met zijn vloot bedreigd.

Reeds de hier genoemde feiten verklaren m.i. de reputatie die de Javanen bij de Portugeesche auteurs in verband met hunne kundigheden op het gebied der navigatie genieten. Zelfs lezen wij, dat het type der Javaansche schepen aan-

---

1) Vgl. R. van Goens, Bijdr. K.I. 1e volgr. IV p. 350; De Jonge IV p. 4 v.v., 15, 28, 34, 49, 53, 59 v.v., 61, 306 enz.

2) Vgl. Schrieke, Het boek van Bonang, p. 13; Blagden, Journ. Str. Br. R.A.S. 1916, Vol. 73, p. 127 v.v. — Verder: Schrieke, op. cit. p. 4, 6, 33, 13 v.v.

3) Vgl. Journ. Str. Br. R.A.S. 1886, Vol. 17, p. 130.

4) Schrieke, op. cit. p. 20, 35; vgl. p. 32 en v.v.

vankelijk grooter was dan dat van de Portugeesche vaartuigen, die deze gewesten bezochten. Conto (Dec. IV Liv. III, Cap. I) neemt als zeker aan, dat de Javanen naar Kaap de Goede Hoop zijn gezeild en met Madagascar gemeenschap hebben gehad. Vgl. ook de plaats uit Barbosa (1516) aangehaald in Bijdr. K. I. VIe volgr. VI p. 193).

Ter beantwoording van de vraag, waarom de Javanen, de koene zeevaarders en handelaars van weleer, nu hunne vroegere eigenschappen zoo gèheel schijnen verloren te hebben, kan wellicht — behalve hunne groote onderlinge verdeeldheid met name in de 16e en 17e eeuw — o.a. ook de volgende belangrijke, in dit verband voor zoover bekend tot nog toe niet besproken mededeeling in de „Corte Beschrijvinge van 't Eyland Java" van Ryckloff van Goens—d.d. 25 Maart 1656—dienen (B. K. I. 1e volgr. IV, p. 366 en v.v.). Hij spreekt hier over de regeering van den Soesoehoenan Tegal Wangi, Mangkoerat I, van Mataram (1645—1677).

„Met zijn thienjaerige regeringe alreede betoont hebbende, dat hij denzelven (d.w.z. zijn vader, Sultan Agoeng) in verstand en beleijt van staetssaecken vrij verre overtreft, ende sulcx metterdaet betoont in 't *gebieden, dat niemant zijner onderdaenen mach buijtenslants vaeren*, maer begeert dat een yder van buyten zijn land sal comen soecken; wel wetende 't selver de spijsekamer van Batavia ten principalen te wesen, [1]) daer door hij dan alles wat d' onse aenbrengen *aen sich treckt, sonder dat ijmand der onderdaenen een stuijver mach handelen* ..... [2])

---

1) Dit heeft men door de periodieke uitvoerverboden (reeds in 1624—25) metterdaad getoond.

2) Hier volgt een belangrijke passage, die ik boven (p. 410) reeds in een ander verband heb besproken. Onder meer blijkt er uit, dat de handelaar-koning zich zelfs het monopolie van den rijsthandel verzekerd had; „Sonder dat buyten deese aen ons (d. w. z. de Hollanders) ofte andere eenige rijst mach geleverd worden, daer voor dan de comptanten, ofte wat het zij, aen's Koninghs tresoriers geleverd ende naer zijn hoff opgebracht werden (Vgl. Van Goens, B. K. I. 1e Vlgr. IV 350); Vgl. T. B. G. K. W. XXXII 343; De Haan, Priangan, III 68 v.v.)

'k Heb mij eens verstout den Koninck aen te raden, dat hij behoorde zijn onderdaenen te laten varen om ryck te worden, ende dat hij dan van hun conde trecken grooter gerechtichheden, ende zijn land metter tijd soude rijck worden; doch creeg ten antwoord mijn volck heeft als ghijlieden niets eijgen, maar alle het hunne comt mij toe, ende sonder strenge regering soude ick geen dag Koninck zijn".

De mededeeling van Van Goens, aan de juistheid waarvan niet getwijfeld behoeft te worden, is echter niet geheel volledig. Immers in het Daghregister van 1641 (p. 361 onder 22 Juli) kan men al lezen: „Daer jegens arriveeren hier ter steede 2 joncken van Japara, ophebbende 130 coppen, geladen met sout, partye rijs ende suycker; *d'selve verhalen*, dat *op Japara verbooden waere, geen Javanen op Java moogen handelen, maer dat die commercie voor de vreemdelingen gelaeten soude werden*".

Men ziet dus dat Sultan Agoeng in principe dezelfde handelspolitiek huldigde als door zijn opvolger Mangkoerat I (Tegal Wangi) in practijk werd gebracht. [1]) Immers: „*zijn* (d.w.z. van Tegal Wangi) *principael concept is zijn land geslooten te houden* om ons te dwingen hem te soecken en daervoor van ons te trecken alles wat hij begeert". [2])

---

1) Vgl. Daghregister 1625, p. 133, 148; 1628, p. 334 enz.

2) Van Goens l.c. p. 175. Over deze economische politiek kan men vergelijken: Coen in Kronijk van het Hist. Gen. te Utrecht 9e Jg. (Tweede Serie, 1853) p. 127, 88 v.v.

Zie nog: de Jonge V, p. 51, 89; VI 187, 207 nt.

Kumbhawajrodakena

en

Toyeng Kuṇḍi sangkeng Langit

DOOR

Dr. F. D. K. BOSCH.

Met een kaartje en een foto.

De eerste van de bovenstaande mysterieuze formules is te vinden in de 5de strophe van den metrischen Sanskrittekst, gebeiteld in het voetstuk van het bekende Mahākṣobhyabeeld te Soerabaja, in dat gedeelte, waar sprake is van de verdeeling van het eiland Java in twee koninkrijken, bewerkstelligd door den Mahāyogin Bharāḍ. De woorden staan daar zoo plomp-verloren in den tekst, zoo zonder eenigen begrijpelijken zin, dat prof. Kern, de uitgever en vertaler der inscriptie ze „voor niet beter dan wartaal" hield [1]).

Deze kwalificatie had zeker een iegelijk afgeschrikt om verder nog te pogen eenige beteekenis achter de zinledige woorden te zoeken, ware de onuitputtelijke Nāgarakṛtāgama niet door dienzelfden geleerde vertaald en toegankelijk gemaakt en ware daardoor niet nogmaals de aandacht op de duistere uitdrukking gevestigd. In den 68sten zang toch van dat gedicht treft men eveneens eene beschrijving van de verdeeling van Java in tweeën aan, die, hoewel ietwat uitvoeriger en legendarischer getint, in hoofdzaken en in typische details een merkwaardige overeenkomst met de door de inscriptie gegeven voorstelling vertoont. Die overeenkomst gaat zelfs zóó ver dat in de 3de strophe van den bedoelden Zang een formule gebezigd wordt — *toyeng kuṇḍi sangkeng langit* —

---

1) Tijdschr. Bat. Gen. LII p. 104. 4de noot.

die op zichzelve èn in het verband beschouwd even onbegrijpelijk is als het boven bedoelde *kumbhawajrodakena* en die, zooals men ziet, eveneens uit drie substantieven bestaat, waarvan er twee synoniemen zijn van de raadselachtige woorden van de inscriptie.

Nu moge men het aan een toeval toeschrijven, dat twee auteurs, onafhankelijk van elkaar, bij 't beschrijven eener zelfde gebeurtenis, uitdrukkingen gebezigd hebben, die op het eerste gezicht niet meer dan pure nonsens inhouden, waarschijnlijker is toch zeker, dat er een dieper zin achter die nonsens schuilt, een zin, die ons onsnapt, maar voor den tijdgenoot, die aan een half woord genoeg had, volkomen begrijpelijk was.

Nu is onlangs door den heer Van Stein Callenfels een gissing gewaagd, die o. i. voor een gedeelte van de 3de strophe van den genoemden zang van het lofdicht de oplossing aan de hand doet.

Deze gissing, waarover hieronder uitvoeriger sprake zal zijn, heeft ons nog eens eene poging doen wagen de bedoeling der beide dichters, waar zij in raadselen spreken, te vatten. Hierbij zijn wij voorzichtigheidshalve te werk gegaan alsof de beide teksten geheel onafhankelijk van elkaar stonden, opdat niet schijnbare overeenkomsten ons op een dwaalspoor zouden kunnen leiden.

Behandelen wij het eerst het begin van den 68sten Zang van den Nāgarakṛtāgama.

De Strophen 1—3 geven te lezen:

Nāhan tatwa nikang Kamal widita de ning sampradāya sthiti |
— — — — — — — — — — — — — — — — — — — |
mwang Çrī-Pañjalunātha ring Daha tĕwĕk ing Yāwabhumy āpalih |
Çrī-Airlanggya sirāngdani ryy asih irānpānak ri sang rwa prabhu || 1 ||

Wwantĕn Boddha Mahāyanabrata pĕgat ring tantra yogiçwara |
sang munggw ing tĕngah i çmaçāna ri Lĕmah Citrenusir ning jagat |
sang prāpteng Bali toyamārgga manapak wwai ning tasik nirbhaya |
kyāti hyang Mpu Bharāḍa wodha riy atītāditrikālāpagĕh || 2 ||
Rahyang teki pinintakāsihan amarwāng bhūmi tan langghana |
hīngānyeki tĕlas cinihna niva toyeng kuṇḍi sangkeng langit |
kulwan pūrwwa dudug ring arṇṇawa maparwa ng lor kidul tan madoh |
kadyādoh mahĕlĕt samudra tĕwĕk ing bhūmi Jāwārwa prabhu || 3 ||

D. i. volgens de vertaling van prof. Kern: [1])

(1) „Zooals volgt is de geschiedenis van Kamal, bekend door een vaste overlevering". (De tweede regel is te loor gegaan. Blijkens het volgende moet daarin o. a. de naam van den koning vermeld zijn geweest, vermoedelijk van Tumapĕl of Jānggala. De derde regel heeft:) „en de heerscher van Pañjalu te Daha, in den tijd toen 't land Java in tweeën gesplitst was, Z. Maj. Airlangga maakte uit liefde voor zijne kinderen dat er twee koning waren."

(2) „Er was een Buddhist van de Mahāyāna belijdenis, uitgeleerd in het Tantra (tooverleer), een meester der Yogins, die verblijf hield midden in het kerkhof te Lĕmah Citra, door de menschen als toevlucht gezocht, die op Bali aankwam over den waterweg, terwijl hij onvervaard het water der zee betrad; genaamd de heilige Mpu Bharāḍa, begaafd met de kennis der drie tijden, 't verleden enz."

(3) Tot dezen grooten heilige nu werd het verzoek gericht om 't land in tweeën te deelen; hij gaf daaraan gehoor; de grens er van is door hem aangeduid geworden als „water

1) Bijdragen Kon. Inst. dl. 68 p. 409 sq.

in de kruik uit den hemel." In West-oostelijke richting tot aan zee in tweeën, en in Noord-zuidelijke richting, niet ver, zoover als het door de zee gescheiden is, ten tijde toen 't land Java twee koningen had."

Ter verklaring der beide laatste regels der 3de strophe schreef nu de heer Callenfels: [1] „.... Hierbij trok het mijne aandacht, dat het woord „arṇṇawa," hier weergegeven door „zee" in het tegenwoordige dichterlijke Javaansch de beteekenis heeft van „bengawan," groote rivier, waarvan elke „Rupa, candra" de getuigenis kan afleggen. Kan nu in den Nāgarakṛtāgama „arṇṇawa" ook met „bengawan" vertaald worden, dan is het buiten twijfel, dat de tegenwoordige Brantas bij de grensscheiding een aanzienlijke rol heeft gespeeld. Ook trok het mijn aandacht, dat de uit de Pararaton bekende „pinggir raksa", de versterkte grens tusschen Kediri en Toemapel, teruggevonden in den zoogenaamden Kawimuur op de grens van Malang en Blitar, eveneens voor een klein deel langs de Brantas moet hebben geloopen in een richting Oost—West. Van zelf doet zich dan de vraag voor of met de beruchte grens niet slechts een deel van die grens en wel de „pinggir raksa" zou bedoeld zijn."

Bovenstaande tweeledige veronderstelling, nml. 1° dat onder *arṇṇawa* van str. 3, rg. 3 niet „zee" maar „groote rivier" en wel speciaal de Brantas verstaan wordt en 2° dat in dezelfde strophe niet de grens tusschen Keḍiri en Janggala in haar geheele lengte, maar alleen de zoogenaamde pinggir raksa wordt aangeduid, nemen wij als werkhypothese over.

Op nevenstaand schetskaartje van het grensgebied tusschen de afdeeling Blitar der residentie Kediri en de afdeeling Malang der residentie Pasoeroean, waarop de thans nog bestaande resten van den „Kawi-muur" zijn aangegeven [2], kan men zien, dat het bouwwerk in zijn oorspronkelijken

1) Oudheidk. Versl. 1916, 4de Kwart. p. 106.

2) Overgenomen van Dr. Verbeeks kaart. Zie ook „Oudheden van Java" p. 268, 291 en de daar opgegeven litteratuur.

Sèkar
G. KAWI
G. KELOET
Kéleter mear
G. TJEMARAKANDANG
G. BOETAK
Kreosik
ONDERN.
SIRAH KENTJONG
G. DANDANG
G. PITRANG
Sèmen
R. KEDIRI.
Gendaga
Djoelèg
G. MALANG
Welingi
Daka
Magoean
Plaosan
Bara
Kromengan
Djaredja
Kesamben
Djadjar
Soemberpatjoeng
Singhil
Ngoëri
Senggreng
Rantjah
Ardjanrisangoen
Kalipare
Sakarame
Birawa
G. SEKARPOETIH
Pagat
R. PASOEROEAN.
+ + + grens
resten van den Kawi-muur.

M. Kartodisastro, 8. VIII. '17.

toestand waarschijnlijk uit drie stukken bestaan heeft, die bajonnet-vormig loodrecht op elkaar stonden. Het Noordelijkste gedeelte liep in Noord-Zuidelijke richting van de helling (of den top?) van den Kawi langs de tegenwoordige Kali Lĕksa tot de Brantas; het middelste stuk liep West-Oost langs den Noordelijken oever van die rivier, tot de Kali Lĕksa, terwijl het Zuidelijkste deel weer een Noord-Zuidelijk beloop had en van de Brantas misschien tot aan het zeestrand reikte.

In de 3de strophe is slechts éénmaal sprake van een richting West-Oost, te weten in den 3den regel: „*Kulwan purwwa dudug ring arṇṇawa*, dat is letterlijk, als wij het laatste woord onvertaald laten: „(De grens) West-Oost reikt tot aan den arṇṇawa." Wordt werkelijk in de aangehaalde strophe het beloop van de „pinggir raksa," den ouden Kawimuur, beschreven, dan moet met deze woorden het middelste stuk langs de Brantas bedoeld zijn, want alleen dàt stuk loopt in de richting West-Oost.

Maar wat beteekenen dan de woorden „tot aan den arṇṇawa"?

Boven wezen wij er reeds op, dat het West-Oostelijke stuk Kawimuur langs de Brantas tot aan de Kali Lĕksa moet geloopen hebben. Wordt dus met „arṇṇawa" de Kali Lĕksa aangeduid? Indien men de oud-Javaansche woorden in den meest voor de hand liggenden zin opvat, moet men inderdaad tot die slotsom komen en den heer Callenfels, die „arṇṇawa" met de Kali Brantas identificeerde, ongelijk geven. Echter, die opvatting is in strijd met het feit, dat „arṇṇawa" in het Sanskrit zoo goed als in het oud-Javaansch (behalve „zee") steeds „groote rivier," „vloed" beteekent en de Kali Lĕksa een armzalig stroompje ter breedte van eenige meters is. Hoe dan het een met het ander te rijmen? Ons dunkt door de aangehaalde woorden op een eenigszins andere wijze te interpreteeren: Denkt men zich de grens West-Oost als een lijn, dan kan men die lijn evenwijdig

aan zichzelf in de richting Noord-Zuid verplaatsen tot dat zij „zich stoot aan", „reikt tot aan" (= dudug ring) d.w.z. samenvalt met een andere lijn, in casu de Brantas.

Nemen wij deze verklaring als de juiste aan, dan is één der drie stukken van den ouden Kawimuur in strophe 3 teruggevonden.

Vertalen wij nu de woorden „*ng lor kidul tan madoh kadyādoh mahēlēt samudra*" eenigszins afwijkend van prof. Kern's opvatting als volgt: „en in Noord-Zuidelijke richting niet ver, zoover als het van de zee gescheiden is" dan kan men niet lang aarzelen welk der twee resteerende stukken bedoeld is. Natuurlijk het Zuidelijkste stuk, dat inderdaad „niet ver" van de Brantas naar het Zuiderstrand loopt.

Blijft nog over het derde gedeelte van de pinggir raksa, dat langs de Kali Lĕksa loopt.

Wij gelooven, dat niets anders dan dàt riviertje met de formule „*toyeng kuṇḍi sangkeng langit*" „water van de kruik uit den hemel" bedoeld kan zijn.

Om deze bewering aannemelijk te maken is het noodig de figuur van den grensregelaar zelven, Mpu Bharāḍa, van dichter bij te beschouwen.

Een onderzoek naar den inhoud van de Calon Arang, waarin Mpu Bharāḍa een voorname rol schijnt te spelen [1]), zal vermoedelijk omtrent deze merkwaardige persoonlijkheid meerdere wetenswaardigheden aan het licht brengen.

Wij willen hier volstaan met er op te wijzen, dat de heilige man zoowel in de inscriptie als in het gedicht als een yogîçwara „een meester der toovenaars" wordt aangeduid en bovendien nog in de inscriptie als een siddhācārya, wat ongeveer hetzelfde beteekent, geroemd wordt.

---

1) KBWb. s. v. Bradah en Calon Arang.
Juynboll, Supplem. Catal. Jav. en Mad. Hss. II p. 299 sq.

Dat yogins, Buddhistische zoo goed als niet-Buddhistische, als vrucht van hun extatisch verkeer met de godheid de macht verwierven om den natuurlijken loop der dingen te doorbreken, tot stand te brengen wat alleen de godheid vermag, m.a.w. te „tooveren", is bekend genoeg. Wat ons bijzonder interesseert is den aard der wonderen te leeren kennen, die lieden als Mpu Bharāḍa wrochten konden.

Wij kiezen daartoe Spence Hardy's interessante beschrijving [1]) van de bij de Zuidelijken gebruikte kṛtsnamaṇḍala's „Universaalkringen", die een voornaam middel vormden om de extase, waarbij door den yogin contact met de godheid verkregen werd, te voorschijn te roepen:

De tien kringen worden deels naar de grondstof, deels naar de kleur, deels naar de plaats onderscheiden in: aarde-, water-, vuur- en wind- of luchtkring; in een blauwen, gelen, rooden en witten kring; een in de vrije lucht en een in de besloten ruimte.

I. Na een kring of schijf van klei of aarde vervaardigd te hebben, legge de oefenaar die op een voetstuk, zette zich op korten afstand neder en houde den blik onbewegelijk daarop gevestigd. Terwijl hij zijne gedachten op het element der aarde richt, wier verschillende namen hij bij zich zelven opzegt, moet hij indachtig wezen hoe ook de deelen zijns lichaams uit deze grondstof zijn samengesteld. Deze oefening moet zoolang voortgezet worden totdat hij in een soort van magnetischen slaap komt. Daardoor zal hij den eersten trap van mijmering, van Dhyāna, bereiken. Met de operatie gaat hij zoolang voort tot dat hij het teeken (*nimitta*) merkt, hetwelk daarin bestaat dat hij den kring even goed zien kan met gesloten als met open oogen.

Het is niet volstrekt noodig, dat iemand zoo'n kring maakt. Bijaldien hij namelijk in een vorige existentie het onderricht der Buddha's genoten of den rang van grootmeester bereikt

1) Eastern Monachism p. 252. Bovenstaande beschrijving is overgenomen van Kern's verkorte vertaling in „Buddhisme" I p. 393.

heeft, kan hij volstaan met een akker of dorschvloer als zichtbaar teeken te gebruiken. Voor ieder echter, die deze dingen in een vroeger bestaan niet bij de hand gehad heeft is het raadzaam zich te laten voorlichten door een bevoegd onderwijzer, om de fouten, die onbedrevenen zoo licht begaan kunnen, te vermijden. De kring mag niet van blauwe, gele, roode of witte klei gemaakt worden, want dit zijn kleuren van andere kringen. Hij moet den tint hebben van het morgenrood of ook wel de kleur van 't slibzand van den Ganges. Met deze oefening verbindt men zekere soort van samādhi, waar dan alles wat het gedijen der mijmering in den weg staat verwijderd wordt.......

II. De oefening met den waterkring heeft groote overeenkomst met de vorige. Ook hierbij mag iemand, die reeds in een vorig bestaan bedrevenheid heeft opgedaan een vijver, een meer of de zee als zichtbaar teeken gebruiken. In het tegengestelde geval moet men zorgen regenwater in een doek op te vangen of bij gebrek daaraan ander zuiver water nemen. Dit wordt in een nap of soortgelijk voorwerp [1]) overgegoten en ergens op een geschikte plaats in den kloosterhof of op een andere stille plek nedergezet. Op kleinen afstand gezeten begint dan de eerwaarde zijne overpeinzing, waarbij hij te denken heeft aan de waterige deelen zijns lichaams en aan de verschillende namen voor water. De oefening wordt voortgezet tot dat men het teeken bespeurt".

Laten wij nu Spence Hardy zelven aan het woord.

Na eene beschrijving van het gebruik der andere magische cirkels gegeven te hebben vervolgt hij: „By the practice of pathawi-kasina the priest will receive the power to multiply himself many times over; to pass through the air or walk on the water; and to cause an earth to be made, on which he can walk, stand, sit, and lie. By apo-kasina (den „waterkring") he can cause the earth to float; create rain, rivers and seas; shake the earth and rocks, and the

1) Spatieeringen van ons.

dwellings thereon; and cause water to proceed from all parts of the body. By tejo-kasina he can cause smoke to proceed from all parts of the body, and fire to come down from heaven like rain; by the glory that proceeds from his person he can overpower that which comes from the person of another; he can dispel darkness, collect cotton or fuel and other combustibles, and cause them to burn at will; cause a light which will give the power to see in any place as with divine eyes; and when at the point of death he can cause his body to be spontaneously burnt. By wayo-kasina he can move as fleetly as the wind; cause a wind to arise whenever he wishes; and can cause any substance to remove from one place to another without the intervention of a second person. By the other kasinas respectively, the priest who practises them in a proper manner can cause figures to appear of different colours; change any substance whatever into gold, or cause it to be of a blood-red colour, or to shine as with a bright light; change that which is evil into that which is good, cause things to appear that are lost or hidden; see into the midst of rocks and the earth, and penetrate into them; pass through walls and solid substances; and drive away evil desire".

Van de boven opgesomde wonderen worden er twee als zijnde door Mpu Bharāḍa verricht in de 2de en 4de strophe van den 68sten Zang van het gedicht genoemd. In de 2de strophe wordt nml. vermeld, dat de heilige „op Bali aankwam over den waterweg, terwijl hij onvervaard het water der zee betrad" en in de 4de strophe wordt gezegd dat „de voortreffelijke asceet uit den hemel neergedaald" rust hield.

Welnu, met het oog op het bovenstaande meenen wij niet te ver te gaan met de gissing, dat in het 3de vers van denzelfden zang op een derde door Bharāḍa gewrocht wonder gezinspeeld wordt nml. op de macht om uit een drinkwaterpot (*kundi*) door de toepassing van de boven beschreven

apo-kasina een stroom water, in casu de grensrivier Kali Lèksa, te doen ontspringen. In den kortst denkbaren vorm zou dat wonder zijn medegedeeld in de woorden: *Toyeng kuṇḍi sangkeng langit*, d.i. „het water van de kruik uit den hemel".

Toyeng kuṇḍi is duidelijk genoeg; *sankeng langit*, dat op *kuṇḍi*, niet op *toya* slaat, vindt een verklaring in de 4de strophe: „Bij een tamarindeboom, zegt men, hield de voortreffelijke asceet, uit den hemel neer gedaald, rust, namelijk 't dorp Palungan was de plaats waar (zijn) wereldberoemde drinkwaterpot werd nedergelegd enz". Gedragen door Bharāḍa is de kuṇḍi dus inderdaad „uit den hemel" nedergedaald.

Of Mpu Bharāḍa juist op dezelfde wijze als door Hardy beschreven wordt den stroom water uit zijn *kuṇḍi* te voorschijn getooverd heeft, is natuurlijk van ondergeschikt belang [1].

Toch moet er hier op gewezen worden, dat niet alleen de Hīnayānisten maar ook de Mahāyānisten *maṇḍala*'s bij hun *yoga* gekend en gebruikt hebben. Bij Waddell [2]) vinden wij

1) Een ander voorbeeld van het te voorschijn tooveren van een rivier, waarbij echter niet van een *kuṇḍi* of een soortgelijk voorwerp gebruik gemaakt wordt, vindt men in de Usana Bali (Friederich, Tijdschr. v. Ned. Ind. 9de Jg. Dl. III p. 293): Kalawang, de patih van den demonenvorst Majadanawa, roept in den strijd tegen de dewa's de hulp van een yogin in, die door het staren op den punt van zijn neus (*angranasiko*) en het mompelen van gebedenformulieren, terwijl hij zijn hoofd tegen den grond gebogen houdt, een snelstroomend, giftig water (*we mala*, onrein water) doet ontstaan, dat een ieder, die daarvan drinkt, doet sterven en een ieder, die daarin baadt, een ziekte bezorgt. Als de goden de gevaarlijke eigenschappen van het water aan den lijve ondervonden hebben, geven zij aan Narada en Brehaspati, alsook aan de Çiwaitische en Buddhistische Boedjangga's en Rèsi's last de weda's te lezen om daardoor *amrĕta* te voorschijn te roepen. Hun gebeden blijken echter niet krachtig genoeg te zijn, waarop twee goden in eigen persoon op hun tronen plaats nemen en, witte vaandels ter hand genomen hebbend, het water genaamd *tirta mpoel*, dat van bijzondere zuiverende kracht is, laten ontspringen. Daarmede besprenkeld, herleven allen, die door het giftige water der demonen omgekomen zijn.

2) Lamaism, p. 266 en 397.

van een pṛthiwi-maṇḍala melding gemaakt en bij Tāranātha komt eene beschijving voor van een door Wāgīçwarakīrti verricht wonder [1]) dat ons sterk aan de toovenarij van Bharāḍa herinnert: „Bei flüchtiger Betrachtung des Wassers in einem Gefässe geriet es sofort in Sieden; wenn er sein Wissen auf ein Bildniss richtete, erhob und bewegte sich dasselbe. Als er einst zu Gunsten des Königs einen Zauberkreis zog, kam innerhalb des Kreises eine Wasserflusz zum Vorschein".

Ook op Java zijn blijkens den Nāgarakṛtāgama [2]) en de Sang hyang Kamahāyānikan [3]) de maṇḍala's bij de Buddhistische yogins in gebruik geweest. De in het laatste werk genoemde Pṛthiwī-, Baruṇa-, Agni-, Bāyu- en Çunyatā maṇḍala komen resp. met de „aard-", „water-", „vuur-", „wind-" en „ruimte-(?)kring" der zuidelijken overeen. Met behulp van de Baruṇa-maṇḍala zou dus, als onze gissing juist is, Mpu Bharāḍa het ontstaan van de grensrivier veroorzaakt hebben.

Men zou zich nog kunnen afvragen, waarom Prapañca, als hij werkelijk het ontstaan van de Kali Lĕksa (of hoe die rivier toen geheeten heeft) [4]) op het oog heeft gehad, die wonderlijke gebeurtenis niet uitvoerig beschreven heeft, in plaats van daarop met enkele duistere woorden te zinspelen.

Wij meenen een antwoord op die vraag te kunnen geven door op het verband, waarin de bewuste passage voorkomt, te wijzen.

In de zangen voorafgaande aan en volgende op den 68sten, houden geene geschiedkundige beschouwingen den

1) Uitg. Anton. Schiefner (1869) p. 235 sq. Op p. 108 is sprake van tooverkringen, o.a. de *Māyājāla*-kring en op p. 228 van vier *amṛtakringen*.

2) Zg. LXIV vs. 4.

3) Zie Kats' belangrijke Aanteekening op p. 174 van zijn uitgave en de daar opgegeven verschillen tusschen de *kṛtsna maṇḍala's* der zuidelijken en het hier bovengenoemde vijftal, dat op Java bekend is geweest.

4) Volgens Dr. Brandes (Pararaton p. 68) is Leksa uit (*pinggir*) *raksa* ontstaan. Is dit juist, dan is de naam van het riviertje natuurlijk zeer oud.

dichter bezig, maar de plechtigheden, die samenhangen met het çraddhā-offer ter eere van de rājapatnī. In dat verband stond het hem wèl vrij een korten zijweg in te slaan om de legende van Kamal Paṇḍak (Prajñāpāramitāpurī) mede te deelen, hij kon echter moeilijk, wilde hij de aandacht zijner hoorders niet al te zeer afleiden, opnieuw van dien zijweg afdwalen, door over de grensscheiding tusschen de rijken Keḍiri en Janggala, die met zijn onderwerp slechts in zeer verwijderd verband stond, te gaan uitwijden. Om geen compositie-fout te maken moest hij de gebeurtenissen, die ons juist het meeste belangstelling inboezemen, met een enkel woord afhandelen en straffeloos kon hij dat doen, waar zeker de gansche schaar van zijn lezers of hoorders de geschiedenis van Mpu Bharāḍa en zijn tooververrichtingen op een haar gekend heeft.

Wanneer wij Prapañca's bedoeling goed geraden hebben en de beteekenis der woorden „*Toyeng kuṇḍi sangkeng langit*" inderdaad die is, welke wij er achter gezocht hebben, dan zouden de drie loodrecht op elkaar staande stukken van den ouden Kawi-muur in het derde vers van den 68sten Zang teruggevonden zijn.

Hierdoor zou het reeds vroeger o.a. door Dr. Krom uitgesproken vermoeden [1]), dat de oude grens tusschen de rijken Keḍiri en Janggala door den Kawi-muur gevormd werd, bevestigd zijn.

De huidige grens tusschen de afdeelingen Blitar en Malang, die op haar beurt de restanten Kawimuur van dichtbij volgt, zou dan blijken uit Erlangga's tijd te dateeren.

Nog eene andere conclusie valt uit het bovenstaande te trekken: Het heiligdom te Kamal Paṇḍak moet op de plaats gezocht worden, waar Mpu Bharāḍa door toovenarij een

1) Epigraphische Aant. VI. De vorsten van Kediri, Tijdschr. Bat. Gen. LVI p. 250.

rivier uit zijn *kuṇḍi* deed ontspringen, m.a.w. bij de bron van de Kali Lĕksa, op de zuidhelling van den Kawi.

Deze gevolgtrekking vindt van een andere zijde eene welkome bevestiging [1]).

De 65ste Zang van het gedicht, waarin de ter gelegenheid der çraddhā-plechtigheid aangeboden geschenken beschreven worden, geeft in het 5de vers, volgens de vertaling van prof. Kern [2]), te lezen: „De kroon spande de vorst met als onvergelijkelijke bijdrage te geven een wonderschoone feestgave: de berg Mandara (voorgesteld) terwijl deze (als karnstok) gedraaid werd door de beelden van goden en daemonen in de rondte".

Men mag met reden veronderstellen, dat zoo'n bijzonder geschenk geplaatst werd in het heiligdom, dat aan de overledene gewijd was, in den tempel te Kamal Paṇḍak dus.

Nu is juist het eenige ons bekende oud-Javaansche beeldhouwwerk, dat het karnen van de wereldzee door goden en daemonen voorstelt, voor den dag gekomen op de onderneming Sirah Kentjong [3]), even ten Westen van de bron van de Kali Lĕksa gelegen.

Ook andere terzelfder plaatse [4]) gevonden oudheden wijzen er op, dat vroeger in die buurt een tempel moet gestaan hebben. De bovenstaande gegevens combineerend aarzelen wij niet als de plaats van het helaas verdwenen heiligdom te Palungan, alias Kamal Paṇḍak, alias Prajñāpāramitāpurī, de onmiddellijke nabijheid van de bron van de oude grensrivier Kali Lĕksa aan te wijzen.

1) Het volgende, reeds gepubliceerd in Oud. Versl. 1916. p. 106, wordt hier volledigheidshalve herhaald.

2) Loc. cit. p. 404.

3) Not. Bat Gen. 1893 p. 112 59., 1598 p. 142, 1899 p. 117 59 en 194, 1901 p. 110, 120, 127 en Bijl. X No. 383 a. Rapp. Oudhk. Comm. 1908 p. 168 59.

4) Van Sirah Kentjong is o. a. een van de fraaiste bronzen lampen van de collectie van het Genootschap afkomstig. Verder werden daar gevonden vier rāksasa's, een hautrelief en twee steenen met jaartallen (1389 en 13..).

Behandelen wij nu de mysterieuze formule van de Djaka-Dolok-inscriptie.

De verzen 3—6 laten wij, naar de transscriptie van Dr. Brandes met de daarin door prof. Kern voorgestelde verbeteringen, volgen:

Yaḥ purā paṇḍitaç çreṣṭa āryyo Bharāḍ abhijñātaḥ |
jñānasiddhiṃ samāgamyābhijñālabho munīçwaraḥ || (3)
mahāyogīçware dhiraḥ satweṣu karuṇātmakaḥ |
siddhācāryyo mahāwīra rāgādikleçawarjjitaḥ || (4)
ratnākarapramāṇāṇ tu dwaidhīkṛtya Yawāwanīṃ |
kṣitibhedanasāmarthya kumbhawajrodakena wai || (5)
parasparawirodhena nṛpayor yuddhakāṅkṣinoḥ |
atasmāj Janggalety eṣā paṃjaluwiṣayā smṛta || (6)

Een duidelijke abklatsch deed ons de volgende tekstverbeteringen aan de hand:

vs.	4	lees	*mahāyogīçwaro*
„	„	„	*mahāwīro*
vs.	5	„	*ratnākarapramāṇan*
„	„	„	*Yawāwanīm*

Bij vs. 5 teekende prof. Kern aan: „Dit is niet beter dan wartaal. In de eerste halfstrofe ontbreekt een onderwerp, in de tweede een gezegde".

Een goeden zin krijgt men als men de twee composita, waaruit het tweede halfvers bestaat, aan elkaar schrijft, wat natuurlijk geoorloofd is.

vs. 6. In plaats van *atasmāj* giste prof. Kern *athasmāj*, hetgeen vertaald zou kunnen worden met „daarna, nadien". Op den abklatsch is duidelijk *tasmāj* te lezen, volgende op een plek, waar de steen beschadigd is en elke letter kan gestaan hebben. Wij vermoeden *etasmāj*, het correlatief van het in de lucht hangende *yaḥ* van vs. 3. De strophen 3—6 blijken dan één volzin te bevatten, die met behoud zooveel mogelijk van prof. Kern's bewoordingen, als volgt vertaald kan worden:

„Er was oudtijds een voortreffelijke geleerde, Ārya Bharāḍ geheeten, die tot volkomenheid in ware kennis gekomen

was en Abhijña (transcendente wijsheid) deelachtig werd, een meester onder de Muni's (wijzen, asceten) (3),

een groote meester onder de wijsgeeren, verstandig, meewarig gezind jegens (alle) schepselen, een toovermachtig leeraar, een groot held, vrij van hartstochtelijke gehechtheid en de overige zondige neigingen (4).

Hij verdeelde het land Java, dat een hoeveelheid edelsteenmijnen bezit, (of: de edelsteenmijnen tot richtsnoer nemend) in tweeën door middel van *kumbhawajrodaka*, dat het vermogen bezit land te splitsen (5).

Waar twee vorsten uit vijandschap jegens elkander den strijd begeerden, is volgens de overlevering, aan h e m (d. i. Bharāḍ) het ontstaan van (het land) Jānggalā genaamd, dat zich (thans) over Pañjalu uitstrekt, te danken". (6)

Het boven onvertaald gelaten woord *kumbhawajrodakena*, waarmee we ons nu zullen bezighouden, werd door prof. Kern weergegeven met: „door waterpot, bliksemflits (of: diamant) en water".

Dus door drie verschillende middelen zou, volgens deze opvatting, Mpu Bharāḍ de splitsing van het eiland Java in twee koninkrijken bewerkstelligd hebben.

Tegen deze vertaling zou niets in te brengen zijn, wanneer vaststond, dat het bewuste compositum een in drie gelijkwaardige deelen te splitsen *dwandwa* was.

We meenen echter, dat er alle grond bestaat om aan te nemen, dat het woord anders in elkaar zit en anders moet vertaald worden, als men in aanmerking neemt, dat *wajrodaka* een woord is, dat in de Javaansche Mahāyānistische litteratuur geen onbekende is geweest.

In de Sang hyang Kamahāyānikan (hs. A., fol. b 12, Uitg. Kats p. 20) treft men het volgende vers aan:

Oṃ bajrodaka oṃ aḥ huṃ
idaṃ te nārakaṃ wāri samayātikramo wahet
samayarakṣanāt siddhyai siddhaṃ bajrāmṛtodakaṃ.

D.i.: „De overtreding van (uw) gelofte moge dit water

hellewater voor U doen zijn; door het bewaren van (uw) gelofte wordt het tooverkrachtige nektar, die tot de hoogste volmaking voert" [1]).

Volledigheidshalve laten wij hier nog de oud-Javaansche paraphrase van het bovenstaande naar de vertaling van den heer Kats volgen: „Oṃ bajrodaka oṃ aḥ huṃ! Dit is de „Çapatha hṛdaya".

Idan te nārakam wāri, enz. d.i. U worde gegeven een hart. Wat is „bajrodaka"? Bajrodaka is geen gewoon water, water uit de hel is dat. Samayātikramo wahet, de reden, waarom smart zal worden ondervonden, (en men) met het geheele geslacht en (alle) nabestaanden wordt verdelgd, (ligt daarin) dat gij aan den samaya (=gelofte,leer) niet gehoorzaam zijt. Ten tijde dat ge den heilige bajrajñāna dient, samayarakṣanāt siddhyai, doch ten tijde dat gij op uw hoede zijt en niet den samaya verbreekt, zal de deugd der volmaaktheid door U worden verkregen. Siddhaṃ bajrāmṛtodakaṃ kortom: vergif en nektar [2]) is bajrodaka, en als het moet worden omschreven: hetzij geluk, hetzij smart zult gij ontmoeten. Als gij nalatig zijt, ontmoet gij smart, maar als gij bedachtzaam en oplettend zijt, zult gij spoedig geluk en de deugd der volmaaktheid bereiken, en ook later bezitten".

De bovenstaande paraphase brengt ons niet veel dichter bij de verklaring van het woord *bajrodaka*. Zooals gewoonlijk het geval is in den S. Hy. Kamahāyānikan heldert ook hier het gecommenteerde Sanskrit-vers wel den oud-Javaanschen commentaar op, maar niet omgekeerd. Belangrijk is eigenlijk alleen de oud-Javaansche verklaring *iki çapatha hṛdaya* van de formule *Oṃ bajrodaka oṃ aḥ huṃ*. De heer Kats wil

---

1) Vgl. J. S. Speyer, Ein altjavanischer mahāyānistischer Katechismus, Zeitschr. d. Deutschen Morgenl. Ges. LXVII (1913) p. 356.

2) Er staat: wiṣāmṛta ikeng bajrodaka, door den heer Kats vertaald: doodelijk vergif is bajrodaka. Met de boven gegeven vertaling heeft de heer Kats zich kunnen vereenigen.

blijkens de aanteekenig op p. 122 van zijn uitgave in de woorden *çapatha hṛdaya* den naam van een formule zien, die te vergelijken ware met die, welke in Tibet de inleiding tot de maṇḍala-ceremonie vormt en die luidt: *Oṃ! Wajrabhūmi aḥ hūṃ* [1]).

In de opvatting van de woorden çapatha hṛdaya verschillen wij eenigszins van den heer Kats. *Hṛdaya* is een echt tantrisch woord [2]), synoniem van *bīja*, dat speciaal mystieke syllaben als *oṃ*, *aḥ*, *huṃ hriḥ* enz. aanduidt, die de „essence" de „kern" van een prevelgebed vormen. O. i. moeten in *iki çapatha hṛdaya* de laatste woorden aanéén geschreven worden en beteekenen: „Dit is de kern van de incantatie".

Bij welke ceremonie, vragen wij ons dan af, heeft de incantatie, waarvan de woorden *Oṃ! bajrodaka oṃ aḥ huṃ!* de „kern" vormen, behoord?

Waar de door den heer Kats aangehaalde Tibetaansche formule aan een maṇḍala- ceremonie voorafgaat, die blijkens de beschrijving bij Waddell veel overeenkomst met de pathawi-kasina-ceremonie (zie boven p. 435) vertoont, ligt, dunkt ons, de veronderstelling voor de hand, dat de op één woord na gelijkluidende oud-Javaansche mantra een dergelijke ceremonie heeft ingeleid, en wel meer speciaal de *apo-kasina*, waarvan hierboven uitvoerig sprake was.

Het toeval zou dan gewild hebben, dat de S. Hy. Kamahāyānikan ons de formule bewaard had, met behulp waarvan door mahāyogins als Mpu Bharāḍa wonderen uit den „watercirkel" gewrocht werden.

Zijn wij hier op bekend terrein aangeland, terrein, dat wij bij onze poging tot verklaring van het duistere vers in den Nāgarakṛtāgama reeds onder den voet gehad hebben, hiermede hebben wij nog geen voldoende rekenschap gegeven

1) Waddell, Lamaïsm, p. 398.
2) Kern, Buddhisme I. p. 401.

van de juiste beteekenis van het woord, dat ons punt van uitgang vormde.

Wat is *wajrodaka*? zeggen wij den Javaanschen commentator na, of, om te preciseeren: Wat beteekent *wajra* in deze samenstelling?

Behalve de gewone beteekenissen (bliksem, donderkeil, diamant) kan het woord *wajra* in de Tantrische litteratuur als eerste lid van samenstellingen een zeer speciale beteekenis vertoonen. „Le mot *wajra*—aldus de definitie van de la Vallée Poussin—résume tous les mystères cosmiques et rituels du Çivaisme bouddhisé." [1]) Van deze beteekenis, die in zijn veelomvattendheid onmogelijk in één Nederlandsch woord is weer te geven, kunnen verschillende nuanceeringen voorkomen: in composita, die personen aanduiden, kan het woord tot honorifiek prefix verzwakt zijn [2]) of, als een voorwerp nader bepaald wordt, in alle vaagheid aangeven, dat het bedoelde voorwerp geacht wordt te behooren tot de magische tantrische sfeer.

Tot de laatstgenoemde samenstellingen behoort o.i. het woord *wajrodaka*, te vertalen als „tooverwater", water, waarover met een of ander magisch doel *mantra*'s gepreveld zijn.

Interpoleeren wij deze beteekenis in het vers van de inscriptie dan wordt duidelijk, dat *kumbhawajrodaka* „tooverwater uit de kruik" op precies hetzelfde doelt als *toyeng kuṇḍi sangkeng langit*. Het eenige verschil bestaat hierin, dat in den Nāgarakṛtāgama één van de drie substantieven

1) Bouddhisme (1909) p. 379.

2) „De même que, de nos jours encore, n'importe quelle divinité de la jungle peut être reconnue par les brahmanes comme une forme de Çiva ou un avatar de Viṣṇu . . . . de même toutes ces divinités démoniaques, mêmes zoomorphiques, peuvent être promues et sont promues au rang suprême. Il suffit, à cette fin, de précéder leur nom du mot magique *vajra*". L. de la Vallée Poussin, Bouddhisme (1909) p. 387 sq. Voorbeelden: *vajrayogini*, *vajragandhārī*, *vajravarāhī* etc.

een nadere bepaling van de kruik en in de Akṣobhya-inscriptie van het water inhoudt.

De kortheid en kernachtigheid, waarmede de inscriptie zich uitdrukt, bevestigt dan onze vroegere onderstelling, dat de geschiedenis van Mpu Bharāḍa en de door hem bewerkstelligde grensscheiding alom zóó bekend was, dat alle uitwijding overbodig was.

Juli 1917.

Aanteekeningen

omtrent het hoornopschrift van Loeboek Blimbing in de marga Sindang Bliti, onderafdeeling Redjang, afdeeling Lebong, residentie Benkoelen

DOOR

L. C. WESTENENK.

Het alphabet.

ka	ja
ga	a (ha)
nga	'mba
ta	'ngga
da	'nda
na	'ndja
pa	rrr (sterk gebrouwd)
ba	koe
ma	kang
tja	kan
dja	ki
nja	ké
sa	kô
ra	kah
la	tanda boenoeh
(oe)wa	

(Op de overeenkomst met de klank- en schrijfteekens in het Sanskritsche alphabet wordt de bijzondere aandacht gevestigd).

Tekst	Transscriptie
	Ini soerat Rijè
	Djati [I] takalĕ oewang mŏnŏ [II]
	Gèdja(h) Pĕkak [III], itoe wang
	ngèsèr sapadan oetan [IV]
	indan (inggan) [V] Loeboek andjam
	Tijang [VI] balilŏ [VII] Bĕlétih [VIII]
	timboel Marĕ Soeban Pétjang
	mangŏdik Soeban Pĕtjang
	marĕdang [IX] timboel Batoe
	Kawoeng marĕdang ka Sangè
	timboel Si(a)lang [X] Tjapang
	Békaj marĕdang kasanè
	timboel oeloe Saling
	Sĕni marĕdang kasanè
	timboel oeloe Sagŏring

Kĕring [XI] Késa(h) timboel
Taroesan, djelan [XII] Rijè Djèti
badjèndji sapadan oetan
nga [XIII] sawa(h) Bètoe Doewè
nga Rijè Böjoet
di Balam Tinggi
marĕdang ka Lembak [XIV]
isan (inggan) Loeboek Andjam
Tijang timboel Tjoeroep
Soengaj Tĕnga(h) (di) Marè
Soengaj Tĕbat
Iboet nimboel Ka-
(doe) ndoeng [XV] sösöh timboel Marè
Sĕboengö moedik
Sémi sampaj Löboek
Saroeng Nagè mĕli(n)taug
ka Lĕmbak timboel
Kajoe arè Tjékang di
Löboe(k) Toendjoeng timboel
Loeboek Tanggè Manik
malitang timboel Bètoe
Toegoe timboel Marè
Soengaj Sĕroet

Kĕkas Déjang Pĕlĕnggaj XVI
inggan laman Doesoen
Djŏkoeng mĕrĕnggòt Sĕmi
idak bararangan
anak tjoetjoeng Rijè
Djèti soe(m)pa(h) Moelĕ
Djèdi Djoekoeng sapa oewang
ngèsè(r) sapadan oetan di-
soe(m)pa(h) Moelĕ Djadi Djŏkoeng
oewang Lŏboek Moepè XVII
ŏwit Satang Tĕmĕras XVIII
kaloe (kalau) ĕndakla(h) anak
tjŏtjoeng Moelĕ Djèdi Djŏkoeng
dak sĕlamat kaloe (kalau)
tandoek dak sapasang XIX
dak tarima anak
tjŏtjoeng soerat Katoewĕ
Kalè mŏnŏ Gèdja(h) Pĕkak
(hoe)tan sa(r)a(n) tau XX d(i)oeloe
Marè saling sa(r)a(n) tau
d(i)ilŏ Marè saling dak
bararangan oewang Sindang
sapè nĕgŏ XXI dak
selamat.

Vertaling.

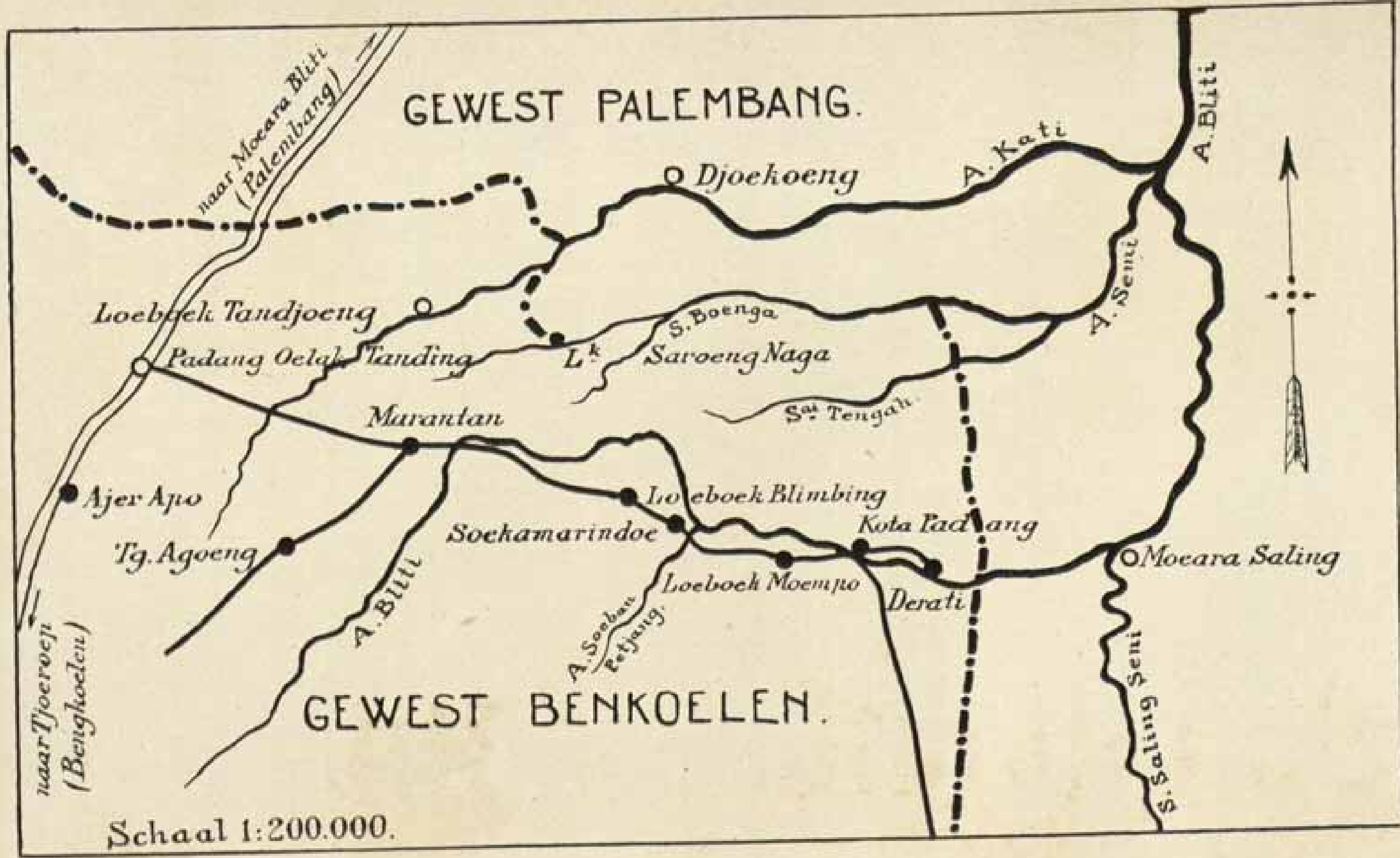
Dit is een geschrift van Rija Djati in den tijd, dat men den Dooven Olifant doodde.

Toen werd de grens verplaatst: van (eigenlijk tot) Loeboek Andjam Tijang de Bliti-rivier af tot Moeara Soeban Petjang, deze Soeban Petjang op tot Batoe Kawoeng, draaiend naar Sangè, tot Sialang Tjapang Békaj, draaiend naar den bovenloop van de Saling Seni, wendend naar den bovenloop van de Sagoring Kering, en verder naar Taroesan; op deze wijze stelde Rija Djati de grenzen vast te (tot? met?) de sawahgronden (van?) Rija Bojoet te Balam Tinggi. Verder naar Lembak tot Loeboek Andjam Tijang, tot den waterval in de Soengai Tengah bij Moeara Soengai Tebat Iboet, naar Kadoendoeng Sosoh over Moeara Seboenga, dan de Semi-rivier stroomopwaarts tot Loeboek Saroeng Naga, daarna de Lembak-Streek overstekend naar Kajoe Ara Tjekang bij Loeboek Toendjoeng, naar Loeboek Tangga Manik, overstekend naar Batoe Toegoe, en naar Moeara Soengai Seroet, de poesaka — bezitting van Prinses Peleoggai tot aan het dorp Djoekoeng, recht door (vlak aan?) de Semi. Dit is geen verboden terrein voor de nakomelingen van Rija Djati volgens den eed van den eersten bewoner (voorvader) van Djoekoeng.

Wie deze grenzen verplaatst, zal door den vloek van dien Moelo Djadi worden getroffen.

De menschen van Loeboek Moempo, afstammend (oewit = asal) van Satang Temeras ..... indien niet afstammelingen van den voorvader te Djoekoeng ..... er rust geen zegen op als de hoorns niet één stel uitmaken, en dan nemen de afstammelingen niet aan het geschrift van Katoewa uit den tijd dat de Doove Olifant werd gedood.

Eén rantau bovenstrooms en één benedenstrooms van Moeara Saling zijn niet verboden terrein voor de lieden van Sindang, hij die hen verbiedt zal niet gezegend zijn.

GEWEST PALEMBANG.
naar Moeara Bliti
(Palembang)
Djoekoeng
A. Kati
A. Bliti
Loebôek Tandjoeng
Padang Oelak Tanding
S. Boenga
Lk Saroeng Naga
A. Semi
Sai Tengah
Marantan
Ajer Apo
Tg. Agoeng
A. Bliti
Loeboek Blimbing
Soekamarindoe
Kota Padang
Loeboek Moempo
Derati
Moeara Saling
A. Soeban Petjang
S. Saling Seni
naar Tjoeroep
(Benghoelen)
GEWEST BENKOELEN.
Schaal 1:200.000.

Algemeene opmerkingen

Het schrift; de taal.

Het schrift is hier en daar ondiep gegrift en daardoor moeilijk te lezen, doch het is goed bewaard gebleven en slechts op één plaats door muizen aangeknaagd.

Zooals bij alle hoornopschriften het geval is, is het wel eens een toer uit te vinden, of een puntje of streepje van nature in den hoorn is, dan wel een lettervorm of leesteeken aangeeft.

Het gebruikte alphabet is hetzelfde, dat nu nog in de Sindang-streken wordt gebruikt, met uitzondering echter van de *ta*, *ma* en *'nda* en enkele leesteekens. Deze enkele afwijkingen geven den afstammelingen van de in deze oorkonde genoemde „helden", Rio Djati en anderen, veel moeite bij het ontcijferen; tezamen met den eigenaar van den hoorn heb ik den inhoud nu precies vastgelegd, waarbij wij dingen ontdekten, welke het tegenwoordig geslacht niet duidelijk meer bekend waren.

Het Sindang-alphabet komt nagenoeg geheel overeen met het Redjang-schrift, en om het medegedeelde in de vorige zinsnede toe te lichten, heb ik als bijlage toegevoegd het mij op 11 December 1916 moeizaam gedicteerde resultaat van de aandachtige lezing van ditzelfde hoornopschrift door den besten schriftgeleerde van Redjang, het volkshoofd Alisebar van Pagar Agoeng.

Het is, dunkt mij, het beste bewijs hoe noodzakelijk het is, dat dergelijke opschriften, van veel waarde voor de betrokkenen, voor de wetenschap en voor het bestuur, met taai geduld en objectief oog worden bestudeerd en vastgelegd.

De uitingen van de Maleische karakter-eigenaardigheid „koerang lĕbih sedikit tidak mĕngapa" of vrij vertaald:

„zòò heel precies hoeft 't nu ook niet te zijn" mogen in handwerken niet altijd hinderlijk zijn (men denke aan fouten in het batikken, weven, vlechten, houtsnijden enz.), bij het ontcijferen van handschriften leidt die eigenaardigheid van onontwikkelde Inlandsche „geleerden" tot wanhopige ververwarring, en kan gevaarlijk zijn.

De taal van dit opschrift is een mengsel van Maleisch en Sindangsch (Lĕmbaksch). In het Sindangsch dialect wordt de open *a* in het midden of aan het eind van een woord *è*. Men zegt *bètoe*, *gèdjah* enz., en telt bv. *sè*, *doewè*, *tigè* (men telt slechts tot en met dertig).

In dit opschrift wordt het bovenstaande niet streng doorgevoerd, zoodat *marĕ* even goed voorkomt als *marè* (moeara = riviermonding); zoo komen *sapĕ* en *sapè* voor, *takalè* en *kalè*, *Djati* en *Djèti*, *Djadi* en *Djèdi*.

I. Rijè Djati.

In de oude verhalen in het gewest Benkoelen spelen de *rija*, *rijo*, *rijau* of *rijè* veelal den rol van radja of held. Het komt volkomen verantwoord voor, den oorsprong van dezen titel te zoeken in het *aria* en *ario* van Java.

De overheersching van Bantam in deze streken is bekend; volgens een nog te publiceeren oud geschrift vroegen afgezanten van Bengkoeloe den vorst van Bantĕn „om hier ook eens wat Engelschen te zenden!"

Lang te voren had men hier reeds de overheersching van Hindoe-Javanen gekend (vgl. mijne „Aanteekeningen over Bengkoeloe", Notulen Bat. Gen. 1916).

Ria Djati was de Moela Djadi („het begin"), misschien de eerste Hindoe-Javaansche kolonist (?) te Loeboek Bindjai bij Maratau.

Er kwamen verscheidene ria's in deze streken voor:

1. Rijè Djati te Loeboek Bindjai,
2. Rijè Boejoet te Moeara Sangè, doesoen Tandjoeng Lèng,
3. Katoewa te Tandjoeng Agoeng,

4. Rijè Kĕdjèli te Mandi Angin,
5. Rijè Tĕmĕnggoer (Toemenggoeng?) te Doesoen Pandjang bij Ajer Apo.

II. Takalĕ oewang mŏnŏ.

De Zuid-Sumatraan spreekt en schrijft het Maleisch slordig: roemah, gadjah, soedah, sawah enz. worden zonder „h" geschreven en uitgesproken. Voor *sampai* leest men in dit opschrift *sapai*; voor *loeboek*: *loeboe* of *lŏbŏ*; voor *soempah*: *soepa*; voor *malintang*: *maltang enz.*

Dit hangt natuurlijk samen met eigenaardigheden in het eigen dialect.

Zoo zegt de Sindanger, Maleisch sprekend, o. a.:
parèta voor *parentah*,
barapoean voor *parampoean*
bakara voor *perkara*,
hatar voor *(h)antar*,
makèr voor *mangkir* (dat ook hier burgerrecht verkregen heeft),
nŏlis voor *mĕnoelis*,
pòti voor *poetih* (men zie verder XXI).

III. Gèdja(h) Pĕkak.

„De doove olifant" was een reus, tevens held (orang gagah) van Doesoen Moeara Saling (marga Tijang Pópŏng Soekoe Oeloe, afdeeling Tebing Tinggi, residentie Palembang). Hij kwam in oorlog met Rijè Boejoet van Moeara Sangè, doesoen Tandjoeng Lèng (in dezelfde marga als juist genoemd).

Rijè Boejoet verloor den strijd, vluchtte naar Kotè Bètoe (Kota Batoe) Tandjoeng Agoeng en riep de hulp in van Katoewa, den Moela Djadi aldaar.

Deze zond zijn zoon Kianjar, een sterke reus, af op Gèdjah Pèkak. De twee reuzen spraken af dat zij elkanders kracht (en onkwetsbaarheid) zouden probeeren op elkanders onderbeenen. De Doove Olifant zoude den eersten houw geven, maar Kianjar had een stuk hard hout tegen het

binnenbeen gezet, en toen de ander sloeg, trok hij zijn been snel achter dat hout terug, zoodat hijzelf niet geraakt werd. Toen was het zijn beurt en hij hakte den (onnoozelen!) tegenstander het been af, zoodat Gèdja(h) Pĕkak doodbloedde.

Dit geschiedde te Marĕ Saling, honderden jaren geleden.

Nu werd vrede gesloten, en als belooning voor de hulp, door Katoewa verleend, kreeg deze blijkbaar eenige vermeerdering van gebied. Men wijzigde de grenzen (ngèsèr sapadan hoetan), en ter vastlegging hiervan werd toen of later op een paar karbouwehoorns deze oorkonde ingegrift.

IV. Ngèsèr is verplaatsen, het handelt hier over het wijzigen van de grens.

V. Uit slordigheid is *indan* hier geschreven in plaats van *inggan*.

VI. Loeboek Andjam Tijang.

Deze diepe rivierkom ligt in de Balètirivier (Bliti), even bovenstrooms van Moeara Soeban, welke „soeban" (een wel van zilt of anders smakend water, waar vogels, herten enz. komen drinken) wordt doorsneden door den weg van Padang Oelak Tanding via Marantau en Loeboek Blimbing naar Loeboek Moempo, de oude weg naar Tebing Tinggi, toen deze landstreken nog tot Palembang behoorden.

De grens snijdt den weg ± een halve kilometer ten oosten van Soeka Marindoe(h).

VII. balilo=, stroomafwaarts (gaan); waarschijnlijk van "sabelah ilir" (zie XX)

VIII. Zooals uit het handschrift blijkt is „Bliti", zooals de rivier gewoonlijk genoemd wordt, duidelijk geschreven „Bĕlètih".

IX. marĕdang = draaien, wenden; wordt tegenwoordig uitgesproken „marèdang".

X. In het handschrift staat „Silang", doch dit moet „Sialang" zijn; de bijenboom „Tjapang Bèkaj" is uit de Sidangsche overleveringen bekend, doch bestaat niet meer.

XI. Bijzondere aandacht verdient de sterk gebrouwde r, in plaats van .

XII. Dit „djèlan" (djalan) is niet „weg" maar „wijze"; op deze wijze werd de grens overeengekomen.

XIII. nga = „di", ook wel „dengan".

XIV. Lembak, vallei; de beschrijving brengt ons langs denzelfden weg terug tot VI.

XV. In het handschrift staat „Kandoeng", doch bedoeld is de grensboom „Kadoendoeng Sösöh".

XVI. Kĕkas Déjang Plĕnggai.

De landstreek tusschen Laman Doesoen Djòkoeng en de rivier Sĕmi wordt de „Kĕkas" (poesaka) van de prinses Plĕnggai van Djòkoen genoemd.

Zij was gehuwd met Ketoewa (Kianjar was een zoon uit een ander huwelijk van dezen Moelo Djadi). Na diens dood wilde zij naar haar vader, den Moelo Djadi van Djòkoeng terugkeeren, doch Rio Djati stelde haar voor liever met hem te trouwen, en aldus geschiedde (hun zoon heette Gong met den titel Singo Langgarah (?); hij heet bij de tegenwoordige Sindangers Singo Langgarah Gong).

XVII. Gewoonlijk genoemd Loemboek Moempö.

XVIII: Satang Tĕmĕras.

Deze reus van onbekenden oorsprong, naar men wel eens zegt een vorstenzoon van Betani (waarschijnlijk „Patani"), was door Plĕnggai's vader tot zoon aangenomen.

Het gebeurde eens, dat zijn aangenomen moeder klaagde dat zij geen zout in huis had, en dat, terwijl zij juist een heerlijke visch-goelai (sajoer, soep) op het vuur had gezet.

„Ik zal even wat zout van Palèmbang halen," riep de reus, nam een satang (Mal. galah, staak van bamboe of taai hout, waarmede men lichte booten opboomt) van tĕmĕras hout, sprong in een sampan... één keer boomen bracht hem te Palembang, een tweede maal en hij was weer thuis, en gaf zijn verbaasde moeder het beloofde zout, dat zij nu dadelijk in de goelai kon doen, die nog niet eens kookte!

Deze bovenaardsche verrichting gaf hem den naam van Satang Tĕmĕras.

XIX. De tweede hoorn.

Zooals het in Zuid-Sumatra gewoonte schijnt te zijn geweest, werden dergelijke belangrijke oorkonden „in duplo" opgemaakt, op een paar horens van een stuk vee, dat bij een plechtige gelegenheid werd geslacht en door alle betrokkenen werd genuttigd, al of niet als zoenoffers.

Elke partij hield een exemplaar.

Zoo bewaarde de marga Sindang Blèti den van hun Rijè Djati geërfden hoorn goed, daar de inhoud van het opschrift voor hen van zeer groot belang was.

De tweede partij was blijkbaar Djoekŏng, welke streek nu onder de marga Tijang Poepoeng Soekoe Ilir valt, waarvan Loeboek Moempok ook een gedeelte heeft uitgemaakt, vóór dit gedeelte naar de residentie Benkoelen overging als marga Soekoe Tengah Kepoengoet.

Deze laatste landstreek bestond oorspronkelijk uit drie doesoens: Dĕrèti (Derati), Kota Padang en Loeboek Moepè (Moempo). En zoo moet de 2de hoorn te Kota Padang zijn geweest, al werd spoedig verteld, dat zij verbrand was.

Toen er eens een grensgeschil was tusschen Loeboek Moempo en Loeboek Blimbing, kwamen de lieden van de eerste landstreek ter terechtzitting aandragen met een kleine

hoorn met opschrift, maar Loeboek Blimbing produceerde *dezen* hoorn aan de adatrechters, en toen voorgelezen werd, dat er geen zegen op rustte, indien men niet den tweeden van het dubbel hoorns kon toonen, en dat een andere hoorn niet als bewijs kon gelden, keerden de lieden van Loeboek Moempo beschaamd terug, verslagen door het ingegrifte machtwoord uit lang vervlogen tijden.

XX. tan saätau.

Waarschijnlijk is hier bedoeld „*hoetan* saätau" (sarantau). Het rechte eind tusschen twee tandjoengs (scherpe bochten, eigenlijk: punten) heet „rantau".

Volgens deze oorkonde hebben de lieden van Sindang, ofschoon zij tot een andere marga behooren, de vrije beschikking over bosch, hout en rotan aan de rantau bovenen aan de rantau benedenstrooms van Moeara Saling. Dit was vooral vroeger, toen alleen de waterweg bestond, en men dikwijls hout of rotan noodig had voor vlotten en prauwen, van zeer veel belang.

En nòg is deze bepaling uit een adat-oogpunt hoogst belangrijk, aangezien als vaste regel een retributie (boenga kajoe) *moet* betaald worden door elken vreemdeling (vgl. Mededeelingen Encyclopaedisch Bureau, afl. VIII 1915' bl. 149).

XXI. Nog een typisch aardig voorbeeld van slordigheid: „Nĕgo" voor (mĕ)nĕgah: verbieden.

Benkoelen, 27 Maart 1918.

Wat de schriftgeleerde Alisebar op den hoorn van Loeboek Blimbing las.

(11 December 1916)

Ini soerat Riè Djati takalo oerang moendè [1]) gadjah pekak itoe toean ngèsèr sepadan oetan dengan Loeboek Andjambè dari Loeboek Balèti timboel Marè Sadoen martjang [2]) moedik sadang martjang merdang[3]) timboel Batoe Kaloeng martjang kasanè timboel ka Saling, merdang kasanè timboel oeloe Segoering Kering kèsah timboel taroes djèlan Riè Djati bardjandji sapadan oetan diè — toe doeè [4]) dengan Riè Doejoet, mardang ka Lĕmbak inggan Loeboek Andjambè timboel ka Tjoengoek Soengai Tengah marè Soengai Tebat malintang ka Lembak timboel ka Kajoe Anggè malètang timboel ka Loeboek Tanggè Manik malètang timboel Batoe Patjè timboel ka Soengai Sĕroet pekakas Dèjang Pelangai martjang timboel ka lamban doesoen Djoekoeng marĕnggoet sanè idar anak tjoetjoeng Riè Djati tidak bolèh dilarang anak tjoetjoeng Riè Djati sapè malarang kĕnè soepa.

Toelichtingen van Alisebar:

1) moendè = membawa.
2) = berdjalan.
3) = berhenti.
4) = oerang itoe doea.

Historische gegevens uit de Smaradahana

door

R. Ng. POERBATJARAKA (Lesya).

In zijn voorbericht op Roorda's „Pandji-verhalen" [1]) heeft Dr. Gunning terecht het volgende opgemerkt:

„.... met de wayang gĕḍog zijn wij op Java, en moge al hetgeen er omtrent den galanten kroonprins van Janggala verhaald wordt, niet in allen deele den toets der historische kritiek kunnen doorstaan, in ieder geval zijn wij in een historisch tijdperk; want, dat het rijk van Janggala er eenmaal geweest is, bewijzen de inscripties". Aldus Dr. Gunning.

In verband met het hierboven aangehaalde zij hier opgemerkt, dat ik door de bestudeering van de Smaradahana [2]) in staat ben, eene bijzonderheid omtrent „het rijk van Janggala" mee te deelen, en in één van de personen, die er een voorname rol in speelt, met name *Candra Kiraṇa* alias Sĕkar taji, de eerste vrouw van Pañji, den held van het geheele verhaal, een historische persoonlijkheid aan te wijzen.

In bedoelde Smaradahana, gedicht door Mpu Dharmmaja, volgens vermoeden van Dr. Krom onder de regeering van Kāmeçwara II [3]), komen m.i. voor de historie van Oud-Java zeer belangrijke zangen (38—39) voor.

---

1) Roorda's Pandji-verhalen in het Jav. opnieuw uitgegeven door Dr. J. G. H. Gunning, Leiden 1896.

2) Van dit gedicht heb ik een, op een paar kleinigheden na, uitstekend kropak-exemplaar in mijn bezit (hieronder als A aangeduid). Voor de vaststelling van den tekst, werden door mij ook de HSS. v. h. Bat. Gen. (kropak No. 844 en coll. Brandes No. 4 geraadpleegd (aangeduid als B en C).

3) Zie Tijdschrift B. G. deel LVII, blz. 517. Doch hierover nader.

Alvorens ik zal pogen eene vertaling dezer beide zangen te geven, laat ik hier een korte inhoudsopgave van het geheele gedicht volgen.

Aanroeping van Kāma, tevens verheerlijking van den regeerenden koning Kāmeçwara. Vermelding van Çiwa's ascese op den Himālaya. De goden, Indra aan het hoofd, worden verontrust door den reuzen-koning Nīlarudraka, wiens hof zich op de Zuidelijke helling van den Himālaya bevindt en die den hemel wil verwoesten.

De goden roepen, op verzoek van Wrĕhaspati, de hulp van Kāma in, om Çiwa met zijn minnepijl te treffen ter verwekking van diens minnelust, opdat deze naar Umā toe zal gaan en een kind met een olifantskop verwekken, dat dan alleen in staat zal zijn den reuzen-koning ten val te brengen. Na een weigering geeft Kāma gevolg aan dat verzoek, neemt afscheid van zijn vrouw Rati en breekt op, ondanks haar dringende aanmaningen om niet te gaan. Kāma, vergezeld van de goden, bereikt den berg Himālaya; een hevig onweder breekt los; ontmoeting met Nandīçwara en Mahākāla, deurwachters van Çiwa. Nadat Kāma hen beiden van de goede bedoeling zijner komst op de hoogte gebracht heeft, krijgt hij verlof om verder te gaan. Daar ziet hij Çiwa verdiept in zijn overpeinzing. Als hij hem genaderd is en hulde betuigd heeft, treft hij hem met al zijn bloemenpijlen, die versierselen worden van Çiwa's lichaam, zoodat deze er dubbel schoon uitziet. Daarna treft hij met behulp van alles, wat liefelijk is, het hart van Çiwa met zijn wiṣaya-pijl [1]). Çiwa, hierdoor zeer aangedaan, denkt plotseling aan zijn vrouw Umā, doch bij het omkijken ziet hij Kāma met een nog gevaarlijker pijl op zich mikken. Hierdoor vertoornd, neemt hij zijn woeste „Triwikrama" [2]) -gedaante

1) „pijl, gevormd uit de 5 voorwerpen der zinnen" om het op zijn theosophisch uit te drukken.

2) Nieuw-Jav. tiwikrama of triwikrama.

aan om Kāma voor zijn vergrijp te straffen. Kāma, die het gevaar ziet, roept de goden om hulp, doch dezen laten hem in den steek. Dan wordt hij door Çiwa aangekeken met zijn vuurgezicht, waardoor hij geheel en al verbrand wordt.

Uit vrees wil Indra wegloopen, maar hij wordt door Wrĕhaspati tegengehouden en verzocht om Kāma hulp te verleenen door voor hem genade te vragen aan Çiwa. Indra willigt het verzoek in en gaat met al de goden naar Çiwa om vergiffenis voor Kāma af te smeeken. Çiwa antwoordt dat hij Kāma nooit weer als één mensch zal laten leven, doch hem een verborgen plaats in het hart van iederen man, en Rati, wanneer ze haar man in den dood gevolgd is, een plaats in het hart van iedere vrouw zal geven. Teleurgesteld vragen de goden daarna verlof om weg te mogen gaan. Rechtstreeks gaan zij naar Rati om te berichten, dat haar man op den Himālaya het leven verloren heeft door het vuur van Çiwa. Rati, in woede ontstoken, doet den goden heftige verwijten. Als zij door hen gerustgesteld is, vraagt zij verlof om haar echtgenoot op te zoeken en hem in den dood te volgen; de goden stemmen toe.

Langs een zeer moeilijken weg bereikt Rati, vergezeld van haar trouwe dienaressen Nandā en Sunandā, de plaats, waar Kāma verbrand ligt. Als zij bij zijn lijk gekomen is, begint zij luid te schreien en spreekt hem verscheidene klagende woorden toe, waarop deze als het ware antwoorden geeft.

Çiwa, die dit alles met ingenomenheid ziet, laat het vuur nog eens heftig branden, waarin zich Rati met haar dienaressen zonder de minste vrees werpt; aldus vindt zij haar man in den hemel terug; maar omdat zij geen van beiden (vleeschelijke) lichamen meer hebben, kunnen zij zich ook niet vleeschelijk vermaken; daarom dringt Kāma, om zich te kunnen bevredigen, in het hart van Çiwa en Rati in dat van Umā. Hierdoor worden Çiwa en Umā op elkaar verliefd; Çiwa gaat spoedig terug naar zijn hemel en vindt daar zijn

vrouw smachtend naar hem verlangen. Nadat Çiwa en Umā zich een tijdje vermaakt hebben, wordt Umā zwanger.

De goden, die dit hooren, beramen dan eēn list om te maken, dat het kind, dat nog in den moederschoot ligt, met een olifantskop geboren zal worden. Alle goden gaan naar Çiwa toe, den grooten olifant van Indra, Airāwaṇa, medenemende, en doen zich voor, alsof zij hulde willen betuigen aan Çiwa als begroeting na zijn terugkomst van den Himālaya. Als Umā den olifant ziet, schrikt zij en gilt van angst. De goden, vreezende voor den vloek van Umā, gaan oogenblikkelijk weg.

Umā baart daarna een zoon met een olifantskop; zij is daar zeer bedroefd over, doch zij wordt door Çiwa getroost.

De reuzenkoning, die ondertusschen gehoord heeft, dat Çiwa door toedoen van Kāma weder een zoon gekregen heeft, zendt spionnen uit om te zien, of het bericht waar is. Als dit bevestigd wordt, komt de reuzenkoning tot het besluit, om spoedig een aanval te ondernemen tegen de goden; algemeene reuzen-mobilisatie; het leger vertrekt en overrompelt spoedig daarna de goden. De hemel is in rep en roer; de reuzen steken de huizen in brand. De goden zoeken hun toevlucht bij Çiwa, die hen gelast den zuigeling ten strijde mede te nemen. De kleine Gaṇeça, zoo wordt het knaapje genoemd, wordt door de goden naar het strijdperk gebracht. Een hevig gevecht volgt, waarin de reuzen het onderspit delven. Ook de reuzenkoning is tegen Gaṇeça, die in den strijd hoe langer hoe grooter geworden is, gesneuveld. Na de overwinning gaan de goden met Gaṇeça naar den hemel terug, waar zij het overwinningsfeest vieren.

Na een korte vermelding van de feestvierende goden, komt de dichter in Zang 38 — 39 terug op Kāma en zijn echtgenoote, welke zangen nu hierop in tekst en vertaling volgen:

De maat van Zang 38 is Wasantatilaka [1]), waarvan de eerste strophe aldus luidt:

1. Sangsipta mātra gatining sura-sangghya tuṣṭa |
sang mūlaning cinariteki gumantya warṇnan |
hyang kāma sang gĕsĕng apiṇḍa ratiḥnirāsiḥ |
singhitni [2]) janmanira yan kĕna çāpa [3]) warṇnan ||

d.i.

Aldus wordt in het kort verteld, hoe de scharen van goden zich vermaken. Nu gaan wij terug tot hem, over wien wij in het begin gesproken hebben, d.i. de god Kāma die verbrand is tegelijk met zijn trouwe geliefde [4]). De reeks zijner wedergeboorten ten gevolge van den vloek (opgelegd door Çiwa) worde hier vermeld.

Het woord „singhit" vertaal ik hier ter wille van het verband met „reeks", omdat ik, ondanks het veelvuldig voorkomen van dit woord, nog niet zeker weet, wat de ware beteekenis er van is. Prof. Kern vertaalt „singhitning hati" met „willekeur" (Nāg. Krĕt. Zang 73, strophe 1) en „singhitning arkka" met „de zon neigde ten westen" (ibid. Zang 91, strophe 9).

2. Kāwit bhaṭāra mawilāça mareng sumeru |
lāwan girīndra-duhitā ngawatāra līlā |
mering lawan gaṇakumāra marĕk tinuntun |
rākṣa ng watĕk ṛṣi surāpsara nora kāntun ||

d.i.

Het gebeurde dat de god (Çiwa) eens naar den su-Meru ging om zich te vermaken met de Koningsberg-dochter (Umā), al spelend nederdalende, vergezeld van Gaṇa en Kumāra, die dicht bij hem aan de hand liepen. Alle ṛṣi's, goden en apsara's zijn meegegaan om (Çiwa) te bewaken.

1) Wrĕttasañcaya 76.
2) Zie onder „singhit" in K. B. Wbk.
3) MS: sapa.
4) Ratih kan ook opgevat worden als eigennaam van Kāma's vrouw.

3. Tan warṇnanĕn tĕkap i lampahira n pralabdha |
ring meru-parwwata paranti bhaṭāra ngūni |
ngkān panggih açramanirā sa-munī sa-pangkti [1]) |
anghing girang-girangiking hulu-kĕmbang anglih ||
d.i.

Er worde niet verteld hoe zij gegaan zijn; zij bereikten den berg Meru, de gewone verblijfplaats van den god. Daar vond hij (Çiwa) de kluizenarijen met de kluizenaars, ieder in hun eigen omgeving. Dit (bezoek) alleen was een groote vreugde voor de armzalige heiligen.

Onder „kembang" wordt het woord „hulu-kĕmbang" of „hulu-sĕkar" in het K.B.W. opgenomen en verklaard met: „leerling v.e. kluizenaar?" Hier vertaal ik dit woord met „de heiligen", omdat het mij uit de Bhomakawya [2]) blz. 37 regel 12 blijkt, dat dit woord juist de chef of guru van een kluizenarij, dus de kluizenaar zelf, beteekent. Op de plaats, waar sprake is van een gevecht tusschen Sāmba en de reuzen, onderdanen van Bhoma, waarbij de kluizenaars en de zijnen mee gaan vechten aan de zijde van Sāmba, onder wiens bescherming zij staan, leest men nl.
Mangkin ta sang tapa-tapā mrih arāmpak aprang |
endah sa-maṇḍala-sa-maṇḍala-paṇṭa-paṇṭan |
guntĕnya [3]) sang hulu-sĕkar [4]) pinakādhikāra [5]) |
d.i.

Nog erger trachtten de asceten om gezamenlijk te vechten; regelmatig vormde iedere gemeente een groep met de leeraren, de hulusĕkars, als aanvoerders.

Het is hier dus heel duidelijk dat „de hulu-kĕmbang" de „chef" is van een kluizenarij. Verder komt dit woord

1) B: pangki.
2) Verh. Bat. Gen. deel 24.
3) Krama-vorm van „guru".
4) In den tekst staat „sangghaluskar" wat niets zou zijn. Het is m.i. daarom zeker te verbeteren met: sang hulusĕkar.
5) Tekst: adikāra.

met een eere-voorvoegsel *ra*, dus „rahulu-kĕmbang", ook voor in de lontar-Bubhukṣaḥ fol. 5 recto 1, 2 en verso 1 [1]).

4. Sămpun ḍatĕng girisutā 'mĕngamĕng kamantyan |
lāwan bhaṭāra mulating daça-deça rāmya |
sakṣāṇa ton ta hawu sang hyang anangga çuddha |
munggwing samīpanikang āçrama somya rūpa ‖ [2])
d.i.

Toen de Berg-dochter daar gekomen was, ging zij vervolgens wandelen met den god om de bekoorlijke tien hemelstreken te zien. Plotseling zag zij de glanzende asch van den god Anangga [3]), liefelijk van kleur in de nabijheid van de kluizenarij.

5. Dewī matakwan irikang maka bhaṣma yā'rūm |
çrī nīlakaṇṭa mawaraḥ yan anangga-bhaṣma |
„syūḥ tanpa sāra dinĕlö mami ring wiṣāgni" |
„doṣanya bhangga rumujit kami ring lulut kūng" ‖
d.i.

De godin vroeg van wien die geurige asch was. De doorluchtige Blauwhalzige (Çiwa) zeide, dat het de asch was van Anangga (en sprak): „Vernietigd, krachteloos door mij aangekeken met mijn gift-vuur (gezicht). Zijn vergrijp was, dat hij zoo vermetel is geweest mijn (hart) te verscheuren, liefde en minnepijn (toebrengend)".

6. Mār mrat manaḥ girisutā n winaraḥ bhaṭāra |
moghā' wĕlas hatinirā'sĕmu luḥ kumĕmbĕng |
„yeking [4]) nimitta parameçwara ngūni rāgī" |
„ndin tan tuseryy aku sirān tan ikang anangga" ‖
d.i.

1) Van de Leidsche Univers. Bibl. nu tijdelijk in het Museum te Weltevreden.

2) Strophe 3 en 4 ontbreken geheel in C.

3) Anangga bet. „lichaamloos" en is één van de namen van Kāma.

4) HSS.: Jeki.

Toen de Bergdochter dit van den god vernam, voelde zij zich geroerd in het hart; spontaan had zij medelijden (met Kāma) met haar oogen vol tranen (en dacht bij zich zelve): „Hij (Kāma) was de oorzaak dat de groote Heer indertijd verliefd werd; immers zonder Anangga zou Hij niet naar mij toe gegaan zijn".

7. Ngkān pinta bhaṣma kusumeṣu madadya janma |
çīghrān winehakĕn atīta tĕkap bhaṭāra |
ñāmuṣṭa [1]) sang hyang atanū hawu mānuṣāstu |
ñāmuṣṭi [1]) nāmani dadi hyang anangga sūkṣma ||
d.i.

Daarom verzocht zij (haar man) de asch van den met bloemen gewapende [2]) een mensch te doen worden. — Toen werd door den god gemaakt, dat de tijd spoedig verliep; „ñāmuṣṭa, de asch van den god Atanu [3]) zij een mensch"; Ñāmuṣṭi was de naam van de incarnatie van den subtielen Anangga.

8. Çrī puṣpitāngça dadi ratnawatī kasangkya |
ryy udhyānimālawa sutānira wikramākya |
tāladhwajāçrama kasiddhyani bhaṣma dewī |
mogha n katona çawa sātmya yadin parāna ||
d.i.

Puṣpitāngça [4]) is wedergeboren in (een prinses) Ratnawatī genaamd, te Udhyanimālawa als dochter van Wikrama. In de Tāladhwaja-kluizenarij bevindt zich de asch van de godin (Ratiḥ); voorwaar men kan haar lijk nog zien tegelijk (met dat van haar man) wanneer men er heen gaat.

---

1) Deze twee woorden in A, B, C zijn onvertaald gelaten. Het K. B. W. geeft omtrent deze woorden ook geen licht.
2) Kāma.
3) Synoniem van Anangga.
4) Eén van de namen van Ratih, Kāma's vrouw.

9. Prāpta ng kalī samayaning yuga-kāla lunghā |
sang hyang smarā'ngdadi ri hastina-rājya çīghra |
çrī bhūmipāla çataniṣṭhana wīkaranya |
kyāting sarāt udayanā [1]) kyati pāṇḍawāngça ||
d.i.

Bij de komst van den Kali, het oogenblik waarop de yuga-tijd [2]) verloopen was, werd de god der Liefde spoedig wedergeboren in de stad Hastina; de koning Çataniṣṭhana [3]) (alias) de wereldberoemde Udayana, de bekende Pāṇḍawatelg, was zijn incarnatie.

10. Dewī ratiḥ maka pitā sira candrasena |
çrīning jagat hinayu bāsawadā'ti nāma |
ndan denirā'ngdadi pinālihireng çarīra |
tunggal ri singhala-purā'ngdadi rājaputrī ||
d.i.

De godin Ratih had als vader Candrasena; gelijk de wereld-schoonheid nog schooner gemaakt, was Bāsawadā [4]) haar verheven naam. Zij had zich echter in haar wedergeboorte in tweeën gesplitst; de eene (helft) is een prinses geworden op Ceylon.

11. Ratnāwalī ngaranireng bhuwana-praçasta |
putrī sang āryya sutawikramabāhu nāma |
ngkānānpareng udayanasmrĕti tuṣṭa kāliḥ |
rīnāwikān katĕmu sāgarikā [5]) ngaranya ||

Deze strophe levert een paar moeilijkheden op, nl. het woord *rīnāwikān*, dat alle drie HSS. hebben, ontbreekt in

1) A: tudayana. B. en C: hudayana.
2) Hiermee wordt, blijkens „yuga" V in het K.B.W. het Dwaparayuga bedoeld.
3) in pl. v. „Çataniṣṭhana" heeft het K.B.W. onder çata: çatanista; ook heeft het K.B.W. in stede van Sm. Z. 38,9 achter dat woord Sm. Z. 38, 7.
4) Deze eigennaam ontbreekt in het K.B.W.
5) B: saganikā.

het K.B.W.; ook sāgarikā is hier onduidelijk van beteekenis. Gelukkig kan van deze strophe met behulp van andere gegevens een n.m.m. bevredigende vertaling gegeven worden, door *rinānwikān* te verbeteren in *ring nāwikān*. De vertaling van deze strophe op grond van bedoelde gegevens vermeld op blz. 486 luidt dus:

Ratnāwalī was haar wereldberoemde naam en zij was de dochter van Āryya Sutawikramabāhu. Zij beiden [1]) nu waren tevreden, vrouwen geworden te zijn van Udayana [2]). In een boot(je) werd zij (Ratnāwalī) immers gevonden, daarom heette zij Sāgarikā (d.i. dochter der zee).

12. Lunghāng yugānta kali-kāla huwus kalalwan |
sang hyang smarā 'nguwahi janma tĕlas pralīṇa |
ājñā hyang Içа maka mukya girīndra-putrī |
iccā bhaṭāra ring anangga sakāma-kāma ||
d.i.

Het einde van het yuga is verloopen; ook de Kali-tijd is reeds voorbij. Toen is Kāma wedergeboren, na eerst ten hemel gestegen te zijn geweest. Dit is het bevel van den Heer op verzoek van de Koningsberg-dochter; (want) naar welgevallen kan de god met Anangga alles doen.

„Huwus kalalwan" wordt hier vertaald met „is reeds voorbij" zooals het woord letterlijk beteekent. Maar de dichter zal wel anders bedoeld hebben. Immers dat het Kali-yuga nog niet om is (wij zijn zelfs nog in dit tijdperk), zal hem ook bekend geweest zijn [3]). Het zou veel beter zijn wanneer „kalalwan" vertaald wordt met „gaande" of dgl. wat blijkbaar de bedoeling van de dichter is; „kalalwan" kan echter grammatisch geen part. praes. zijn, integendeel, het is een part. perf. pass. van *lalu* versterkt met „huwus".

1) Prinses Basawadā en Ratnāwalī van Ceylon.
2) De vertaling van dezen derden voet blijft echter een gissing.
3) Vergelijk Bijdr. 7e volgr. dl. IX p. 8 en 15.

13. Wwantĕn pradeça katuduḥ girinātha-kanyā |
ngḥing rāmya dakṣiṇapathe jawa madhyadeça |
kāntarggateng lawaṇasāgara [1]) meru tulya |
pāwitra lot paraparan bhagawān agastya ||
d.i.

Er is een land, dat aangewezen wordt door de koningsbergdochter; het eenig bekoorlijke in het Zuiden, d.i. Java's middenland, omsloten door de Zout-zee, gelijk de Meru, heilig en steeds bezocht door den bhagawān Agastya.

14. Tatwanya ngūni ring usāna rĕngön kramanya |
ring kaçmiran prathita [2]) pustaka sang kumāra |
singsal yuga kṣaṇa çināpa [3]) tĕkap bhaṭāra |
mūṣāti rāmya tĕmahanya magöng halimpung || [4])
d.i.

De loop van de geschiedenis ervan in den ouden tijd worde hier vermeld. In Kaçmir werd het beroemde boek [5]) van Kumāra, toen het yuga om was [6]), oogenblikkelijk door den Heer betooverd tot een zeer bekoorlijk, groot en lang eiland.

15. Ndaḥ ngkā tikin wĕkasi janma bhaṭāra kāma |
çrisānadharmma maka puṇya huripnirā'siḥ |

1) Ms: lawana.
2) Ms: pratita.
3) Ms: sināpa.
4) Het woord „halimpung" wordt in het K.B.W. niet verklaard; doch blijkens een citaat uit de Kid(ung) Pam(eñcangaḥ) onder het woord „kumāra", waar de laatste drie pāda 's van deze strophe ook aangehaald worden, beteekent dit woord „lang", althans het bedoelde citaat, een Jav.-Bal. omwerking van deze zelfde passage, geeft de woorden „agöng halimpung" weer met „agung pandjang".
5) „Het boek" dat blijkbaar van palmblad was, had zeker den gewonen lontar-boek-vorm, dus langwerpig evenals de vorm van Java.
6) „Singsal yuga" is door mij vertaald met „toen het yuga om was" daar ik 't er voor houd, dat die twee woorden in het Sanskrit in den absoluten locatief zouden moeten staan.

sang hyang ratiḥ sira muwaḥ tumutur tan imbā |
ring janggalāsi masĕkar sira yan dadi strī. ||
d.i.

Nu, daar is de plaats van de incarnatie van den god Kāma. Aan den beminnenden çrī Sānadharmma [1]) is zijn leven te danken. Ratih volgt (hem) nogmaals, niet achtergebleven. In Janggala. . . . [2]) is zij als het ware de bloem onder de vrouwen.

16. Himpĕr çaçikiraṇa [3]) rakwa sirān hana [4]) ngkā |
siṇḍyan tĕhĕr kiraṇa-rātu ngarānireng rāt |
mantĕn pinālihira janmanirā n prabheda |
sangkeng waja drawa mijil hinaras hyang arkka ||
d.i.

Immers, gelijk de stralen der maan is zij daar (in Janggala nl.) en (men noemt haar) in liederen (Çaçikiraṇa), zoodat zij vervolgens door het volk Koningin Kiraṇa (d.i. Koningin Straal) genoemd wordt. Nu heeft zij zich niet meer in tweeën gesplitst; dit is het verschil (met haar vorige wedergeboorte). Van de tanden druppelend [5]) wordt zij geboren, beschenen door de zon.

Deze strophe vereischt eigenlijk een langere bespreking; doch wij zullen deze maar bewaren totdat wij de beide zangen afgehandeld hebben. De volgende strophe, de laatste van dezen zang, luidt:

---

1) Hoogstwaarschijnlijk is hier te lezen: Çriçānadharmma d.i. Çri-içāna-dharmma; deze naam is bekend als naam van Mpu Siṇḍok (Dr. Kroms Epigr. Aanteekeningen I, T.B.G. deel LV pag. 589).

2) Het woord „asi" is onvertaald gelaten, wegens de mij op deze plaats onbekende ware beteekenis.

3) Synoniem van „candra-kiraṇa"

4) MS: „sirān tana ngkā" te lezen als boven.

5) Wajadrawa kan men, zooals nader schijnt te blijken, ook opvatten als eigennaam en waarschijnlijk van den vader van Koningin Kiraṇa; hier hebben wij dus te doen met een woordspeling.

17. Tan warṇnanĕn kararayan hyang anangga-nātha |
mwang sang ratu krama hane(ng) jawa madhyadeça |
bhūpālakādhama musuḥ nira çīrṇna hĕnti |
de hyang smarāṇḍiri maṅgisyani we'nurāga ‖ [1]).
d.i.

Er worde niet verteld van de minderjarigheid van koning Anangga en zijn koningin; aldus zijn zij in Java's middenland.

De slechte koningen, zijn vijanden, zijn geheel en al vernietigd door den regeerenden god Smara, die (de harten) met genegenheidswater vervult.

Aldus Zang 38 van het gedicht.

Zang 39 is in Çārdūlawikrīḍita-maat; de eerste strophe geeft ons het volgende te lezen:

1. Sangsiptan gati kāma-dewa taruṇā bhūpāla munggwing jawa |
çrī kāmeçwara lingnikang wwangi sirān kāmā'nurun bhūpati |
enak tang bhuwanā'pagĕḥ maka pakŏ sang hyang smarā'paṇḍiri |
siḥ sang hyang karuhun girīndra-duhitā'weḥ digjayā ring musuḥ ‖
d. i.

Aldus is in het kort hoe de god Kāma een jonge wereld-beschermer is geworden op Java. *Çrī kāmeçwara* noemt het volk hem, omdat hij Kāma is, neergedaald om koning te worden. Gelukkig en sterk is het land met den regeerenden god Smara als spijker [2]). Dit is de gunst van

---

1) A: we°, B: way°, C: wwai°. De dichter laat waarschijnlijk de korte a van anurāga hier wegvallen na een *e* (en *ai* of *ay*) gelijk dit bij *e* ook in het Sanskr. geschiedt.

2) Dat de Javanen in hun vorst „een spijker der wereld" zien, is een oud idee.

den god, in het bijzonder die van de Koningsberg-dochter, die hem zegepralen geeft op zijn vijanden.

2. Wwantĕn rājya-sabhā'dwitiya pangahā çrī nīlakaṇṭe sira |
çrīning swargga siniddhikāra ginawe nyāsanya tanpopamā |
lwir tāladhwaja [1]) piṇḍa-piṇḍani langönyā'sök maṇī bhāswara |
ndaḥ siṇḍyan panĕlaḥ niki ng dahanarājyā'purwwa dening jagat ||

d. i.

Er is een hofstad zonder weerga, die hem door den Blauwhalzige wordt klaargemaakt; de vervolmaakte schoonheid van den hemel wordt gemaakt tot versiering er van, zonder gelijke, van welke de liefelijkheid te vergelijken is met die van Tāladhwaja wegens de menigte schitterende edelgesteenten. De stad, bewonderd door de wereld, wordt door het volk bezongen en Dahana genoemd.

3. Luḥ ning strī ning ari n pĕjaḥ lwahika rāmyā'tīs ḍatĕng ring pari |
wungkalning matukĕltukĕl hati watunyākāra göngning susu |
rāḥning māti patibratā kasarakat yā'ngkĕn matuñjung miraḥ |
milwākŏm pangisinya [2]) sāk dadi lumutkĕmbangnya munggwing susu ||

d. i.

De rivier mooi helder en koud naar de stad stroomend, is (ontstaan uit) de tranen van de vrouwen der gesneuvelde vijanden; de versteende wrokdagende harten (dier vrouwen)

---

[1]) MS. kāladhwaja.

[2]) *pangisi* beteekent lett. „invulsel" en is een vaste term geworden beteekenend „de bloemen die de vrouwen in heur haarwrong dragen als versiering, tevens parfumerie".

zijn de steenen (in die rivier) ter grootte van de vrouwelijke borsten [1]); het aanklevende bloed der gestorven trouwe vrouwen [2]) is als het ware de roode (kleur der) lotusbloemen; de haarwrong-bloemen, die eveneens in het water zijn gezonken, lossen zich op in bloemen-mos aan de (steenen die den vorm hebben van) vrouwelijke borsten.

4. Byātītan gati sang nareçwara haneng rājyā'ngikĕt kaprabhun |
lāwan sang para rāmya ṣaḍṛtu padā'ngutpatti [3]) deçapriya |
çrī dewī kiraṇa n wajadrawa-sutā warṇnan muwaḥ ring kathā |
wahwā'gatgat ikang manis kadi lahang siddhi n padadyan juruḥ ||

d.i.

Aldus verblijft de koning in de stad, het rijk regeerende, bijgestaan door de bekoorlijke (geniën der) zes jaargetijden, die geïncarneerd zijn als vrienden van het land. De koningin Çrī Kiraṇa, Wajadrawa's dochter [4]), worde weer vermeld in dit verhaal. Zij bereikt juist het toppunt van haar liefelijkheid evenals palmwijn, die op het punt is stroop te worden.

5. Sotan kāpana niṇḍya janma ginawening jangga lāwan hima |
tan mithyā'nglĕbura ng ṭikā tĕkapi luḥning kāsrĕpan denira |
ndī ng ekārṇnawa tan tĕkā'ngawatarātma ngke ri pāwak nira |
çūnya ng lwaḥ-madhu tan hana ng gula tayā manggiṣṭa munggwīsira ||

d.i.

1) De tweede pada van deze strophe is eenigszins vrij vertaald.
2) Die zich ombrengen na den dood van haar mannen.
3) MS. 'ngutptai.
4) Hier laat zich „wajadrawa" moeilijk als iets anders opvatten dan als eigennaam en wel die van den vader van Koningin Kiraṇa.

Daarom, hoe zou men een liedje maken met de jangga-plant en de wolken (als onderwerp)? Stellig zou het liedje [1]) vernietigd worden door de tranen, omdat men door haar wordt aangedaan. Immers, is de heele zee dan niet gekomen om een (menschelijke) gedaante aan te nemen in haar lichaam? Smakeloos is het honigsap, zonder suiker, ook niet de manggistan (wijl alle zoetheid) bij haar is.

6. Trāsa ng tāman arĕs tumungkul i kasornya n punpunan denira |
maryyā'sinwam apet ulaḥ kayumanisnyā'twang ri lambenira |
tuñjung mesi lawönya tan wani gumāp kepwan ri tinghalnira |
anghing ketaki lot marĕk phalanikī yan sewake jöngnira ||
d.i.:

Verschrikt, bang en terneergeslagen is de tuin, omdat hij overwonnen en overheerscht wordt (in schoonheid) door haar; de kayu-manis, die zich onbewegelijk houdt, draagt geen jonge bladeren meer wegens ontzag voor haar lippen; de lotus-bloemen, met de vruchtkoker in zich, durven zich niet te bewegen, omdat zij beschaamd zijn voor haar oogen. Alleen de puḍak-bloem maakt steeds haar opwachting aan haar voeten als belooning voor haar onderdanigheid.

7. Mankā tingkahi rūmnirā 'ngrĕs añĕñĕr lwir sīdhu [2]) munggwing wuluḥ |
ndaḥ kālih sira teki ghora linĕwiḥ de çrī smarā 'ngiṇḍarat |
rowang sang prabhu sendrapatta satatā ring ratna-singhāsana |
çrī kāmeçwara pạdmaguhya maka çaktīng aṣṭa dewī ḍatĕng ||
d.i.

1) Of „het schrift".
2) MS: sindhu.

Aldus is de aard van haar liefelijkheid, aandoenlijk en aangenaam evenals sidhu [1]) in een bamboe-koker. Nu.... is.... zij vermeerderd door den neergedaalden Smara [2]). Zij is 's konings gezelschap als eerste vrouw (met wie hij) altijd op den gouden leeuwen-troon zit. Çrī Kāmeçwara, die verborgen zit in de lotus [3]), heeft als geliefde de gekomen acht godinnen [4]).

In den volgenden of laatsten zang weidt de dichter over zich zelf uit. Een uitvoerige behandeling er van, die trouwens niets bijzonders zal opleveren, acht ik hier voorloopig niet noodig. Laten wij daarom overgaan tot de bespreking van wat wij uit de hierboven behandelde zangen gezien hebben.

Wanneer wij het bovenstaande resumeeren, krijgen wij het volgende:

I. *Ñamuṣṭi* (?), 1e incarnatie van Kāma, getrouwd met *Ratnawatī*, 1e incarnatie van Rati, dochter van Wikrama van Udhyanimālawa (Zang 38 strophe 7—8).

II. *Çatanisṭhana* alias *Udayana* koning van Hastina, 2e incarnatie van Kāma, getrouwd met *Bāsawadā*, dochter van Candrasena en met *Ratnāwalī*, dochter van *Aryya Suta wikramabāhu* van Ceylon; beide dames zijn de 2e incarnatie van Rati (Strophe 9—11).

III. *Kāmeçwara*, koning van Dahana in Java's middenland, 3e incarnatie van Kāma en afstammeling van *Çrī Içānadharmma*, getrouwd met *Çrī Kiraṇa-ratu* of „Koningin *Kiraṇa*" van Janggala, dochter van Wajadrawa.

---

1) Aangaande het woord sidhu, een soort van drank, zie men K.B.W. onder sindhu en vergl. Skt. sidhu; in de Oud-Jav. Oorkonden (Verh. Bat. Gen. LX), blz. 48 regel 15 vindt men de uitdrukking „manginum siddhu".

2) Met „kālih" en „ghora" weet ik hier geen weg.

3) „Lotus" hier figuurlijk gebruikt voor „hart" omdat het hart nagenoeg denzelfden vorm heeft als een nog niet ontloken lotusbloem.

4) Wie met deze „acht godinnen" bedoeld worden is mij niet duidelijk. Vergelijk echter dr. Vogels „Het leemen wagentje" blz. 167 regel 6. v.o.

Candra Kiraṇa behandelen wij het eerst. Zij is zoowel uit de traditie als uit de Pañji-verhalen [1]) bekend als kroonprinses van Kaḍiri, getrouwd met Raden Pañji [2]), kroonprins van Janggala [3]).

Wanneer wij nu in een gedicht, dat ongeveer in den bloeitijd van Kaḍiri vervaardigd werd, een zekere Çrī Kiraṇa Ratu aantreffen, die „koningin van Dahana" genoemd wordt, dan meenen wij wel te mogen aannemen, dat die Kiraṇa Ratu niemand anders is dan de tegenwoordig nog bij de Javanen overbekende „Candra-Kiraṇa" m.a.w. dat de overlevering, wat betreft Candra-Kiraṇa op een historischen grondslag berust.

Weliswaar noemt de traditie haar een kroonprinses van Kaḍiri, getrouwd met den kroonprins van Janggala, hetgeen in strijd is met wat onze gegevens berichten, nml. dat Kiraṇa Ratu een prinses (?) van Janggala was, getrouwd met Koning Kāmeçwara van Dahana of Kaḍiri (?), maar in dit opzicht mag men aan de overlevering niet te veel waarde toekennen, daar die van onjuistheden en onwaarschijnlijkheden pleegt over te vloeien.

Dat haar vader „Wajadrawa" heet, blijkt uit strophe 4 vers 3 van Zang 39; welk ambt hij op het staatstooneel bekleedde, kan vooralsnog niet uitgemaakt worden; zijn dochter werd daarom hierboven prinses (?) betiteld.

Nu komt Kāmeçwara, haar echtgenoot, aan de beurt om hier besproken te worden. „De oorkonden", aldus Dr. Krom [4]), „leeren ons twee van dezen naam kennen, „respectievelijk voorkomend in 1051 en 1107. Welke van „beiden bedoeld is kan niet uitgemaakt worden. Indien de „door Friederich t.a.p. bewaarde Balineesche traditie niet

1) Ook uit de lakons „wayang-geḍog" en de lakon „topèng" of „Jav. maskerspel".

2) Of hoe hij verder ook genoemd moge worden; kortheidshalve noem ik hem hier „Pañji", wat trouwens ook al duidelijk is.

3) Zie de lijst der eigennamen in voornoemde „Pañji"-verhalen.

4) „Over de dateering van eenige Kawi-geschriften" in dit Tijdschrift, deel 57 blz. 517.

„zonder eenigen grond een band legt tusschen den dichter „Dharmmaja en den hierbeneden te bespreken Tanakung, „dan zou de vorst in kwestie [1]) de Kāmeçwara van 1107 „moeten zijn".

De mogelijkheid, dat de bedoelde Balineesche traditie op waarheid berust, is zeker niet geheel uitgesloten. Maar zonder eenige afbreuk te willen doen aan de resultaten van Dr. Kroms onderzoekingen, vermeld in het als noot hiervóór genoemd artikel, meen ik toch op het ondervolgende te moeten wijzen.

Daar wij reeds gezien hebben, dat de Kāmeçwara van ons gedicht een incarnatie van Kāma is, dient zekerheidshalve te worden nagegaan of de Kāmeçwara van 1107 soms een epitheton draagt, dat hierop wijst. Nemen wij den bedoelden steen van 1107 [2]) dan zien wij dat de vorst heet: Çrī mahā rāja Çrī Kāmeçwara triwikramāwatara aniwaryya wīryya parakrama digjayotunggadewa. Officieel heet hij dus *Triwikramā*watāra (= Wiṣṇu 's incarnatie). Mag dan aangenomen worden dat onze dichter zich tegenover zijn vorst de vrijheid gepermitteerd zou hebben om Z. M. in zijn gedicht met de meeste uitvoerigheid als „incarnatie van Kāma" te beschrijven?

Weliswaar is niet geheel en al uitgesloten, dat de vorst zich officieel „Triwikramāwatāra" noemde en in een gedicht, iets particuliers dus, met een anderen naam van een heel andere beteekenis [3]); maar zeer waarschijnlijk is dat toch niet, zoodat wij voorloopig nog niet kunnen aannemen, dat de Smaradahana vervaardigd zou zijn onder den Kāmeçwara van 1107.

Om in deze kwestie verder te komen, moet men zich m. i. wenden tot den Kāmeçwara van 1051. Van hem is

1) Onder wiens regeering nl. de Smaradahana gedicht zou worden.
2) Oud-Jav. Oorkonden blz. 169.
3) Panuluḥ noemt daarentegen zijn vorst Jayabhaya aan het slot van de Bhāratayudha (laatste zang strophe 4-5) „Incarnatie van Wiṣṇu", wat precies met de beschreven steenen klopt.

tot nu toe slechts één steen bekend, bij Tjandi Toeban en met voornoemd jaartal (Oudh. verslag 1915, blz. 69). Maar die steen is op het jaartal en „Kāmeçwara" na nog niet gelezen. Wel zegt Dr. Krom in bedoeld verslag dat „[hij] wat zijn verdere titels betreft geheel past in de reeks der Kaḍirische Koningen", maar men kan hieruit toch nog niet afleiden, of deze Kāmeçwara zich al dan niet „Kāmāwatāra" of iets dergelijks (incarnatie van Kāma) noemt. Deze steen dus laat ons, zoo het schijnt, in dit opzicht in den steek. Neen! *deze* steen juist zal ons helpen om tot de oplossing te komen van m.i. groote moeilijkheden in de Oud-Jav. geschiedenis betreffende de koningen van Kaḍiri, waartoe onze „Kāmeçwara" behoort. Immers deze steen, dien ik indertijd in gezelschap van Dr. Krom zelf zag, draagt als zegelmerk, zooals wij eerst meenden, een „doodskop met slagtanden" [1]). Sedert ben ik omtrent die voorstelling tot een ander inzicht gekomen nml. dat het zegelmerk niet een doodskop met slagtanden is, maar een doodskop met een halve maan (naar boven gekeerd) in den mond, zoodat het voor de hand ligt, dat beide punten van de halve maan, oppervlakkig gezien, door ons voor slagtanden van de onderkaak werden gehouden [2]). Om nu te zien, of er nog andere oorkonden door dezen vorst zijn uitgevaardigd, hebben wij alleen na te gaan of er in de bekende oorkonden van omstreeks dien tijd zich een steen bevindt met dat zegelmerk. De eerste steen, die hier in aanmerking komt, is die van 1062 (O.J.O. No. LXIX) Immers blijkens de mededeeling boven de transscriptie draagt deze steen „een kalamukha (?) als zegel." Wanneer wij het vraagteeken willen weglaten, d.i. wanneer wij meer zeker-

---

1) Zie Oudh. Versl. p. 68 en 69. Dus de tweede steen van Broemboeng zal wel van denzelfden vorst zijn.

2) Ik vermoed, dat dit een symbool is van de onsterfelijkheid; doodskop = dood. halve maan = het ontwaken, een symbool, dat den god der liefde precies past.

heid willen hebben, dient deze steen aan een nauwgezet onderzoek te worden onderworpen.

Dr. Krom heeft er op gewezen dat de Kaḍirische inscripties een overwegend Wiṣṇuïtisch karakter dragen en dat, wanneer in een oorkonde van dien tijd een zegelmerk genoemd wordt, dit eveneens Wiṣṇuïtisch is [1]). Wat het zegelmerk betreft heeft hij m.i. dàn gelijk, waar er uitdrukkelijk vermeld staat: *tinaṇḍa narasingha* en *tinaṇḍa garuḍa mukha*. Lezen wij echter den steen van 1062 langzaam en nauwkeurig, dan zien wij dat deze steen *„Candra-kapāla"* d.i. *„maan-schedel"* als zegelmerk draagt. Immers op blz. 162 regel 3—6 van genoemd O.J.O. staat heel duidelijk te lezen: *mangkana rasa sang hyang rājā nugraha irikang rāma lima duwān i dalm thānī panumbangan pinratiṣṭhākĕn ri linggopala tinaṇḍa candra-kapāla* enz. d.i. „aldus is de bedoeling van het verheven koninklijk geschenk aan den rāma der vijf gehuchten in het landgoed Panumbangan, (welk geschenk) vermeld wordt op den steenen zuil voorzien van *maanschedel* als zegelmerk" enz. M.i. ligt het voor de hand in dezen „maanschedel" den bovenbedoelden „doodskop met halve maan" te zien. Volgens het zegelmerk *moet* dus ook deze steen van onzen Çrī Kāmeçwara van 1051 zijn, hetgeen volgens de jaartallen (1051-1062) zoo prachtig past.

Maar het toeval wil niet hebben dat wij in deze kwestie alles op ons gemak kunnen doen. Wij hebben namelijk nog te kampen met deze moeilijkheid, dat de steen van 1062 volgens de transscriptie, zonder den minsten twijfel, van *Çri māharāja rake sirikan Çri* **para** *meçwara* is. Hoe dat te verklaren? Zijn wij dus om te weten, hoe de volle naam van Kāmeçwara I is, genoodzaakt om te wachten totdat de steen van 1051 van Tjandi Toeban geheel gelezen is? Neen, wij zullen trachten of wij door een anderen uitweg verder kunnen komen. Laten wij eens nemen den steen

1) Epigraphische Aant. VI in dit Tijdschrift, deel LVI (1914) blz. 248—249.

van 1038 van Pikatan (O. J. O. No. LXVII). Of deze steen een zegelmerk draagt blijkt niet uit de mededeeling boven de transscriptie, maar wel uit de inscriptie zelf. Op blz. 151 regel 3 v.o. staat: *maka cihna sampūn* (sic!) *tinitikakĕn ring linggopala*, d.i. „voorzien van een zegelmerk zooals reeds op den steenen zuil is aangebracht." Dus valt niet uit te maken met welk zegelmerk wij hier te doen hebben. Jammer genoeg heeft de eerste ontdekker van dien steen het zegelmerk over het hoofd gezien [1]). Alleen weten wij, dat de uitvaardiger van deze oorkonde volgens de transscriptie: „*Çrī* (*mahā*) *rāja* [......] *Çrī bāmeçwara* is. De „bāmeçwara" hier komt ons echter wel wat verdacht voor. Vooral wanneer men erop let, dat de rest van zijn naam op een paar kleinigheden na geheel gelijk is aan dien van Parameçwara [2]).

Om de zaak op te kunnen lossen riep ik daarom de hulp van den heer Van Stein Callenfels in met een verzoek om persoonlijk op den steen zelf na te zien, aan welk verzoek door hem welwillend voldaan werd. En inderdaad vertelde hij mij, na een nauwgezet onderzoek, dat op den steen wel degelijk *kāmeçwara* staat. Er bestaat dus m. i. alle reden om ook het *parameçwara* van den steen van 1062 te veranderen in *kāmeçwara*, eerstens omdat de rest van dezen naam bijna volkomen overeenstemt met dien van Bāmeçwara (lees: Kāmeçwara), tweedens omdat de steen voorzien is van het *candrakapāla-zegelmerk*. Hieruit blijkt dus, dat de steen van 1038 (O. J. O. No. LXVII), de steen van 1051 (Oudh. Verslag 1915 blz. 69), de steen van 1062 (O. J. O. No. LXIX) en zeker de 2e steen van Broemboeng alle van Kāmeçwara I zijn.

---

1) Dit kan echter ten gevolge van den toestand van den steen zelf zijn.

2) Bāmeçwara heeft een „(*sar*)wwa" te veel.
Parameçwara heeft ° *ottungga*.
Terecht heeft Dr. Krom vermoed, dat beide koningen inderdaad één en dezelfde persoon zijn (Epigr. Aant. VI in dit Tijdschrift, deel LVI, 1914; blz. 245 regel 22.)

Om nu te zien of hij, zooals de Smaradahana ons bericht, een incarnatie van Kāma is, moeten wij nagaan of in zijn naam of een deel hiervan het begrip „kāmāwatāra of iets dergelijks terug te vinden is. Laten wij eens nemen: „*sakala bhuwana tuṣṭikāraṇa* [1]), wat in het Nederlandsch zou luiden: „de oorzaak van de vreugde der geheele wereld". Wanneer nu met „vreugde" in deze zinsnede de „zinnelijke vreugde" bedoeld wordt, dan kan dit epitheton toch moeilijk op iemand anders slaan dan op Kāma, ergo op Kāmeçwara als incarnatie van Kāma; en als het inderdaad zoo is, dan komt deze zinsnede in beteekenis zoo niet geheel dan toch ongeveer overeen met een stuk van de aanroeping van Kāma (of van Kāmeçwara) in Zang I strophe 2 laatste voet van het meergenoemd gedicht. Hier leest men nml. *sang sangkan-paraning raras, kita.* . . . . , hetgeen beteekent: „de oorsprong en de bestemming [2]) (van alles wat) aangenaam is, zijt gij (Kāma)". Ook dit stuk dus moet uit den aard der zaak op Kāma slaan.

Uit hetgeen hierboven uiteengezet wordt, meenen wij te mogen afleiden, dat de echtgenoot van Ratu Kiraṇa Kāmeçwara I (1038, 1051, 1062) is, onder wiens regeering de Smaradahana door Mpu Dharmmaja gedicht wordt.

Dat hij tevens afstammeling van Çrī Içānadharmma is, is boven reeds duidelijk geworden; en dat deze laatste Mpu Siṇḍok is (851—869), blijkt ten duidelijkste uit Dr. Kroms Epigraphische Aanteekeningen I, Tijdschrift LV (1913) blz. 589.

Er zij hier echter nog opgemerkt dat de tweede voet van strophe 15 van Zang 38 zich nog anders laat vertalen en wel aldus:

„De beminnende Çrī Içānadharmma is de schenker van zijn leven".

---

1) OJO. blz. 151 op de transscriptie regel 5 en blz. 159 op transscriptie regel 6.

2) Of „het begin en het einde".

Uit een citaat onder het woord *sangka* in het K. B. W. blijkt dat met *levenschenker* de vader wordt bedoeld. Hier leest men nml. [1]): „tlu pratyekaning bapa, tingkaḥnya: çarīrakrĕt, praṇadātā, (annadātā) [2]); çarīrakrĕt ngarani sangkaning çarīra; praṇadātā ngaraning mapuṇya hurip; annadātā ngaraning maweh amangan angingwani weh" d.i.:

Er zijn drie soorten van vaders, te weten: 1. de lichaammaker, 2. de levenschenker, 3. de etengever. Lichaammaker is hij, van wien het lichaam afkomstig is; levenschenker is hij, die het leven schenkt; etengever is hij, die spijzigt of wel die voorziet van het dagelijksch brood".

Dus *levenschenker* beteekent hier *vader*. Of wij nu hierboven te doen hebben met den vader van Kāmeçwara zelf, die zich Çrī Īçānadharmma noemt en dus een heel ander persoon is dan Mpu Siṇḍok, is vooralsnog niet uit te maken; want van Mpu Siṇḍok, wiens laatste bekende oorkonde van 869 is, kan Kāmeçwara, wiens eerste dito van 1038 is, onmogelijk een zoon zijn. Daarom vermoed ik dat mijn eerste vertaling op blz. 472 aannemelijker is.

Nu willen wij nog nagaan, of deze Kāmeçwara inderdaad dezelfde persoon is, die in de overlevering als Raden Pañji bekend staat. In zang I strophe 6 pada 1 staat te lezen:

Yan ring prang kita singha wīra taruṇārjjā pañji çūreng raṇa". d.i. „ . . . . . in den strijd zijt gij de jonge, wakkere leeuw-held apañji Çūreng raṇa".

Hier wordt hij dus, wanneer hij in den strijd is, door den dichter genoemd: apañji Çūreng raṇa. Daarom meenen wij te mogen aannemen dat Kāmeçwara, analoog met de Pararaton blz. 27 regel 20—23, waar koning Hayam wuruk in zijn verschillende functiën verschillende namen krijgt [3]), *pañji* en wel *pañji Çūreng raṇa* heet [4]):

1) De spelling en de interpunctie van deze passage worden door mij stilzwijgend verbeterd.

2) Door mij ingevuld.

3) Vertaling blz. 118.

4) Vergl. Tjentiṇi deel VII-VIII blz. 76, eerste kolom laatste regel.

Als de overlevering nu zegt, dat de echtgenoot van Candra Kiraṇa Raden Pañji is, en als wij nu weten dat Ratu Kiraṇa de vrouw is van koning Kāmeçwara I, die zich ook Pañji of beter Apañji noemt, dan bestaat m. i. alle reden om aan te nemen dat koning Kāmeçwara I inderdaad de Raden Pañji van de overlevering is, vooral wanneer men zich herinnert, dat hij bekend staat als een echte Don Juan, terwijl men dit als vanzelf in verband brengt met den naam Kāmeçwara d. i. Heêr der liefde.

Wat betreft de persoonsnamen vermeld in strophe 7—8 van Zang 38, het is mij nog niet gelukt te weten te komen, welke personen door onzen dichter daarmee bedoeld worden. Alleen vermoed ik dat deze thuis hooren op het vasteland van Indië [1]). Met Koning Udayana toch zal de dichter wel bedoeld hebben denzelfden Udayana die in Dr. Vogels „Het Leemen wagentje" blz. 174 vermeld wordt; daar staat nml. te lezen:

„...... Koning *Udayana* van Vatsa, gevangen genomen door *Candasena*, den vorst van Ujjayinī, werd bevrijd door zijn minister Yaugandharāyana. Udayana's lotgevallen worden verhaald in de *Vāsavadattā* van Subandhu en in de novellenverzameling Kathāsaritsāgara; ook is hij de held van het tooneelspel *Ratnāvalī* (een inhoudsopgaaf hiervan bij Dr. J. Huizinga, de Vidūshaka van het Indisch Tooneel, blz. 10-11)."

Vergelijkt men nu de cursief gedrukte namen in deze passage met de namen, die in de strophen 9-10-11 van Zang 38 voorkomen, dan valt de gelijkenis er van direct in het oog. Het verschil is echter alleen dit, dat ons gedicht i. p. v. Udayana van Vatsa, Udayana van Hastina, i. p. v.

---

1) Zoo zal ook de plaatsnaam „Taladhwajāçrama" wel in Voor-Indië te zoeken zijn; dus een andere dan de evenzoo genoemde plaats in den Nāg. Krĕt. Zang 22_{2}.

Caṇḍasena, Candrasena [1]), i. p. v. Vāsavadattā, Bāsawadā [2]) heeft.

Blijkens het hierboven genoemde boek van Dr. Huizinga (blz. 10-11) is Vāsavadattā (Bāsawadā van ons gedicht) inderdaad de gemalin van Koning Udayana (niet van Hastina maar van Vatsa). Ook Ratnāwāli, èn volgens ons gedicht èn volgens het bedoelde werk prinses van Ceylon, is de tweede gemalin geworden van Koning Udayana; dit is juist waarom zij in ons gedicht pas later dan Bāsawadā genoemd wordt.

Nu wil ik er hier nog even op wijzen, dat *Sāgarikā*, een woord dat voorkomt in strophe 11, volgens het boek van Dr. Huizinga, een naam is van Ratnāwalī, dien zij krijgt, nadat zij schipbreuk geleden heeft bij het scheepgaan naar den vasten wal. Nu vraagt men zich van zelf af of de dichter met *Sāgarikā* niet Ratnāwali's tweeden naam bedoeld heeft. Wanneer dit nu inderdaad zoo is, en vooral indien wij nu weten, dat Ratnāwali schipbreuk geleden heeft, en het dus voor de hand ligt dat zij zich door middel van een reddingboot(je) op den vasten wal gered heeft, dan bestaat m.i. weinig bezwaar om het onduidelijke *rināwikan* enz. te veranderen in:

„Ring nāwikān [3]) katĕmu Sāgarikā ngaranya" en dan te vertalen met: „In een boot(je) werd zij immers gevonden (en daarom) heette zij Sāgarikā" (d. i. dochter der zee) zooals boven reeds geschied is.

Het legendarische ontstaan van Java volgens ons gedicht zullen wij maar in het midden laten. Echter zou het heel

1) Vergl. echter „Het leemen wagentje" blz. 178 r. 1-2.

2) Dat bā in de plaats van het Skt. wā staat, is in het Oud-Jav. een gewoon verschijnsel b.v. Waruṇa Skt., Baruṇa O. J.; Wasuki, Basuki; Wayu, Bayu, en nog veel meer.

Wat *dattā* en *dā* betreft is m.i. maar een kleinigheid, wijl het eerste toch alleen een vervoeging is van het laatste; Skt. dā = *geven*.

3) Het Skt. nau (= boot) + ika + an; men ziet dat de sandhiregel van het Sanskr. goed wordt gevolgd.

interessant zijn, wanneer men er achter komen kon uit welke Indische bronnen onze dichter zijn stof geput heeft. Want dat „de verbranding van Kāma" in Indië algemeen bekend was (of is?), blijkt uit Prof. Kerns Geschiedenis van het Buddhisme, II blz. 212. Een citaat van bedoelde passage is hier niet overbodig:

„Het Indische lentefeest, de Holi, Skt. Holākā, met een anderen naam Dolotsawa genoemd, kan met een woord gekenschetst worden: het gelijkt sprekend op den Europeeschen vasten-avond, ook in dartelheid en uitgelatenheid. (noot van Prof Kern: Een goede beschrijving van dit feest vindt men in Wilson, Works II, 222; vgl. de noot van den Uitgever Dr. Rost 236 voor andere bronnen). Het wordt gevierd bij vollemaan van Phālguna (16 Maart), dus op hetzelfde tijdstip als één der Caturmāsya's. In Tamilland heet het feest gewoonlijk Kāma-dahana [1]) d.i. verbranding van den Minnegod, ter herinnering aan het feit, dat Kāma, vergezeld van Lente en Zephyr, eens bij de ontwaking der natuur een poging aanwendde om Çiwa in diens ascetisme te storen, doch tot straf voor dat vermetel bestaan jammerlijk verbrand werd. In 't nauwste verband met deze verbranding van Kāma staat het gebruik in Hindustān en Bengalen om een Holikā, stroopop, aan de vlammen prijs te geven".

In een noot zegt Prof. Kern, dat dit een oud gebruik is en o.a. voorkomt in de Malawikā 3e bedrijf. Jammer is het, dat ik de Holl. vertaling van dit werk door J. v.d. Vliet (Haarlem 1882) niet heb kunnen raadplegen, omdat deze vertaling in de bibl. v/h. Bat. Gen. althans voorzoover wij kunnen opzoeken, niet voorhanden schijnt te zijn.

Nu kunnen wij dus verder gaan met de bespreking van Java 's oude geschiedenis.

Zooals boven reeds aangetoond werd, is Kāmeçwara I minstens tusschen de jaren 1031—1062 koning van Dahana of Kaḍiri geweest. Wanneer wij dit echter zonder verdere

1) Dit woord is volkomen synoniem met *Smaradahana*.

toelichting aannemen, dan stuiten wij op een historische moeilijkheid, een moeilijkheid die trouwens reeds voor den dag zou gekomen zijn voor het geval, dat *bāmeçwara* in navolging van Dr. Krom *parameçwara* gelezen moet worden. Immers dan zouden wij als overzicht der Kaḍirische koningen het volgende krijgen:

1038 Bāmeçwara (l. Parameçwara)
1057 [1]) Jayabhaya
1062 Parameçwara
1079 [2]) Jayabhaya.

Uit dit overzicht zou men dan moeten besluiten, dat Parameçwara eerst koning geweest was, opgevolgd werd door Jayabhaya om daarna dezen (Jayabhaya) op te volgen en dan voor den tweeden keer opgevolgd te worden door Jayabhaya.

Dit geldt evenzeer voor bā° para° = kāmeçwara. Deze moeilijkheid wordt nog hierdoor verdubbeld, dat Jayabhaya volgens de Bhāratayuddha [3]) ook *Daha* als residentie heeft. Deze gang van zaken is m.i. uiterst onwaarschijnlijk en dus ook zeer onaannemelijk. Hoe dien dan te verklaren?

De eenige verklaring, die hier kan worden gegeven zal m.i. wel deze zijn, dat er in dien tijd te Daha twee koningen regeerden, vreedzaam naast elkaar ieder over zijn eigen rijk. Immers volgens Prapañca wordt Java door Airlanggha onder zijn twee zonen verdeeld [4]). Op welke manier het rijk in tweeën gesplitst werd, is nog niet duidelijk. In ieder geval regeerden bij het aftreden van Airlanggha twee broeders als koningen ieder over de helft van het rijk, blijkbaar in dezelfde stad Daha. Men kan dus veronderstellen, dat deze beide rijken tot kort voor het einde van de 11e of het begin van de 12e Çaka-eeuw voortbestonden, zoodat

1) O.J.O. No. LXVIII.

2) Het jaartal van den Bhārata-yuddha, waarin Jayabhaya genoemd wordt als in dien tijd regeerend vorst.

3) Laatste zang strophe 9, eerste voet.

4) Zie Bdr. T. L. V. 68 blz. 409.

mijn hypothese, dat er in dien tijd twee koningen (Kāmeçwara en Jayabhaya) in dezelfde stad vreedzaam naast elkaar over hun eigen rijken regeerden, de eenige verklaring van deze historische moeilijkheid zal zijn, vooral wanneer men de traditie in het oog houdt, die zelfs in den tijd van Candra Kiraṇa van vier bevriende koninkrijken (Kaḍiri, Janggala, Singasari en Urawan) in Oost-Java spreekt.

Dat beide koningen van elkaar familie waren (in welken graad, is niet duidelijk) ligt m.i. voor de hand, wijl zij toch afstammelingen *moeten* zijn van Airlanggha.

Weltevreden, Feb. 1918.

Naschrift

DOOR

Dr. F. D. K. BOSCH.

De uit een geschiedkundig oogpunt zoo belangrijke zangen van den Smaradahana, die R. Ng. Poerbatjaraka ons in vertaling heeft doen kennen, en de door hem daaraan vastgeknoopte beschouwingen geven ons aanleiding tot het maken van enkele opmerkingen, die, naar wij hopen, op hun beurt verdere gedachtenwisseling zullen uitlokken.

Allereerst zij er hier op gewezen, dat het zegelmerk „candrakapāla", de officieele benaming van den doodskop met slagtanden (zie de achterstaande afbeelding), niet alleen in den tekst van de oorkonde van 1062 genoemd wordt, maar ook in den steen zelven is uitgebeiteld. Ook meenen wij in het onderste gedeelte van het zegel, dat op den ons ten dienste staanden abklatsch van den steen van 1038 voorkomt, een halve maan te herkennen.

Verder heeft een onderzoek der abklatschen aan het licht gebracht, dat de titulatuur van den Kāmeçwara van den steen van 1051 geheel gelijk is aan die van de oorkonden van 1038 en 1062 en dat de nog onontcijferde inscriptie van Broemboeng op een der weinige goed bewaarde plekken te lezen geeft: °kāraṇāniwāryyawiryya parākrama digjayottunggadewa, een gedeelte, zooals men weet, van Kāmeçwara's titels.

Ten slotte blijkt Dr. Brandes zich inderdaad bij het transscribeeren van de inscriptie van 1062 verschreven te hebben, daar op den rechterzijkant van den steen heel duidelijk „kāmeçwara" en niet „parameçwara te lezen staat".

Door de boven medegedeelde feiten worden dus alle onderstellingen en conclusies van den schrijver bevestigd.

Alleen waar hij tracht aan te toonen, dat de Kāmeçwara van den Smaradahana [1]) met den evengenoemenden Kāmeçwara der inscripties en niet met den vorst van denzelfden naam, die in 1107 een oorkonde uitvaardigde, geïdentificeerd moet worden, achten wij zijne bewijsvoering verre van overtuigend.

Immers, al moge „triwikramāwatāra" van de inscriptie van Kāmeçwara II moeilijk in overeenstemming te brengen zijn met de voorstelling van den Smaradahana, waar de vorst als een incarnatie van Kāma bezongen wordt, daartegenover staat, dat de titel van Kāmeçwara I „sakalabhuwanatuṣṭikāraṇa", de uiteenzetting van den schrijver op p. 483 ten spijt, evenmin iets met god Kāma heeft uit te staan, daar aan de beteekenis van Skr. „tuṣṭi" d.i. „tevredenheid, welbehagen" elk begrip van zinnelijke liefde vreemd is. Ongetwijfeld slaan beide genoemde composita op god Wiṣṇu, die immers, zooals Dr. Krom terecht opmerkte [2]), ook als de bevrediger van de gansche aarde wordt voorgesteld.

1) In den titel van het gedicht is een woordspeling verborgen. *Smaradahana* kan beteekenen „de verbranding van Kāma", maar ook: (het rijk) Daha(na) van Smara = Kāma = Kāmeçwara.

2) Epigr. Aant. VI. Tijdschr. Bat. Gen. LVI p. 247.

Ter ondersteuning van de bedoelde gelijkstelling zou wèl opgemerkt kunnen worden, dat een zoo geprononceerd Çiwaietische voorstelling als doodshoofd met halve maan beter bij een vorst, die een reïncarnatie van den in het Çiwaietische pantheon thuisbehoorenden Kāma genoemd wordt, dan bij Kāmeçwara II, den awatāra van Wiṣṇu, past.

Ook zou nog als zeer zwak argument, dat vóór een gelijkstelling van Kāmeçwara van den Smaradahana met den Kāmeçwara I der oorkonden pleiten zou, aan te voeren zijn, dat Kāmeçwara I blijkens de inscripties minstens van 1038 tot 1062 aan het bewind geweest is en dus meer gelegenheid heeft gehad om beroemd te worden en een fautor der dichtkunst te zijn dan Kāmeçwara II, waarvan slechts één oorkonde bekend is.

De schrijver heeft niet verzuimd er op te wijzen, dat blijkens de oorkonden, de regeering van Kāmeçwara I door die van Jayabhaya onderbroken moet zijn geweest. De verklaring, die van dit zonderlinge verschijnsel op p. 488 gegeven wordt, kan natuurlijk niet zonder meer aanvaard worden. Alleen een onderzoek naar de namen der grootwaardigheidsbekleeders, die onder de beide vorsten gediend hebben, zou o.i. in dezen eenige zekerheid kunnen brengen.

Ter aanvulling van de opmerkingen van den schr. in zake de Voor-Indische vorsten en vorstinnen, die in het gedicht als incarnaties van Kāma en Rati genoemd worden, kunnen we er nog op wijzen, dat met Wikrama van Udyānimālawa de o.a. uit den Kathāsaritsāgara en het Wikramacarita zoo bekende koning Wikrama bedoeld moet zijn, in welken legendarischen persoon waarschijnlijk de herinnering voortleeft aan den grooten Gupta-vorst, Candragupta II Wikramāditya, die het rijk Mālawa in het eind van de 4e eeuw onzer jaartelling aan zijn macht onderwierp. [1])

1) Zie Vincent A. Smith, The early History of India (1914) p. 290 sq. en 303 sq.

Hindu-Javaansche Portretbeelden
Çaiwapratiṣṭa en Boddhapratiṣṭa

DOOR

J. L. MOENS.

(Met 5 foto's)

Het door Dr. N. J. Krom als *Çiwa als Harihara* gedetermineerde beeld [1]) moet, naar de heer P. V. v. Stein Callenfels aantoonde [2]), afkomstig zijn van Tjandi Soember Djati.

De identiteit van dezen graftempel met den in den Nāgarakṛtāgama vermelden sudharma te Simping, waar één deel van de assche van Kṛtarājasa Jayawardhana, den stichter der Majhapahitsche dynastie, in 1231 Çaka werd bijgezet, werd door Dr. F. D. K. Bosch overtuigend bewezen [3]); de schrijver komt in zijn betoog tevens tot de belangrijke slotsom, dat het beeld van Soember Djati — d.i. het volgens de 3e strophe van Zang 47 van den Nāgarakṛtāgama te Simping opgerichte *Çaiwapratiṣṭa* — zeer waarschijnlijk het *portretbeeld* van evengenoemden vorst moet zijn.

In het aangehaalde artikel van Dr. Krom wordt van dit beeld een foto gegeven. Uit de beschrijving er van wordt op het volgende de aandacht gevestigd: „......... bij „den eersten oogopslag (blijkt), dat het çiwaïtische en wiṣ„ṇuïtische element niet in zooverre gelijkwaardig behandeld „zijn, dat, gelijk dat soms gebeurt, het beeld als het

---

1) De beelden van Tjandi Ngrimbi, T.B.G. dl. 54 (1912).
2) T.B.G. dl. 57 (1915).
3) Oudheidk. Verslag 2e kwartaal 1916, bijlage H.

„ware uit twee helften aan elkaar gezet is, een halve Çiwa „en een halve Wiṣṇu; dit gaat somtijds zoover, dat b.v. „de hoofdbedekking in het midden aan den çaiwa-kant een „halve doodskop vertoont en aan de waiṣṇawa-zijde van de „afscheidingslijn een geheel ander ornament........

„Wegen dus overigens het çiwaïtische element en het „wiṣṇuïtische tegen elkaar op, die gelijkheid houdt op met „den hoofdtooi. Deze toch is de bij uitstek çiwaïtische [1]) „met doodskop en halve maan."

Het niet streng doorvoeren der scheiding in de beide goden-helften, het niet uitbeelden dus als ardhaçarīrapratimā in den strikten zin van het woord, is, zooals nader blijken zal, *met voordacht* geschied.

In het werk van Gopinatha Rao: Elements of Hindu Iconography [2]) worden eenige algemeene regels gegeven omtrent de wijze, waarop devote aanhangers van het geloof, z.g. bhakta's, plegen te worden uitgebeeld, om te worden vereerd in de tempels. In het kort komen deze regels op het volgende neer:

De bhakta's kunnen van alle kasten en van beiderlei sekse zijn; voor de uitbeelding wordt onderscheid gemaakt naar het geloof van den bhakta.

Een çiwaïet wordt voorgesteld als een liṅga of als Çiwa zelf, terwijl een aanhanger van het wiṣṇuïtische geloof over het algemeen in zuiver menschelijke gedaante wordt afgebeeld en wel òf met een haarwrong òf geheel kaalgeschoren.

Is de devote een gekroond hoofd, dan moet hij een *kirīṭa-* [3]) of een *karaṇḍa-makuṭa* [4]) dragen.

---

1) Dit is niet geheel juist; de bij uitstek çiwaitische hoofdtooi is de jaṭāmakuṭa (het in tressen opgebonden haar) en nooit een mijter, zooals hier het geval is.

2) Vol. II pag. 473—481.

3) Een met juweelen versierde, naar boven een weinig versmalde mijter; deze makuṭa kan ook door „superior governors of provinces" (adirāja) worden gedragen.

4) Een sterk conisch, in een spits eindigend hoofddeksel.

Voorts kan aan den bhakta *elk voorwerp in de hand worden gegeven, dat bij hem past;* ook wordt hij in sĕmbah-(añjali-) houding afgebeeld en wel indien hij in den tempel tegenover de godheid wordt geplaatst, wier devote aanbidder hij ten eeuwigen dage wil blijven.

Indien voor den bhakta een afzonderlijke tempel wordt opgericht, kan hij worden omgeven door acolyten (parivāra's).

Tot zoover het aangehaalde werk.

Indien de Javaansche beeldhouwers aan overeenkomstige voorschriften gebonden zijn geweest — en dit moet wel waarschijnlijk worden geacht — dan moeten zij, blijkens de gevonden beelden en de getuigenis van den Nāgarakṛtāgama, van bovenstaande regelen eenigszins zijn afgeweken, hetgeen o. m. wellicht in verband is te brengen met de omstandigheid, dat ook het mantrabuddhisme op Java zijn vorstelijke aanhangers als heiligen en goden wilde vereerd zien.

In de eerste plaats konden n.l. naar den destijds geldenden maatstaf op Java ook *wiṣṇuïtisch*-geloovige vorsten (zooals Jayanāgara) in den vorm van hun oppergod worden uitgebeeld [1]). Vgl. Zang 48, strofe 3, waar wordt medegedeeld, dat hij als *wiṣṇuwimba* werd vereeuwigd.

In de tweede plaats werd de uitbeelding *in zuiver menschelijke gedaante*, welke in Indië alleen voor waiṣṇawa-bhakta's is toegelaten, op Java (uitsluitend?) toegepast voor mantrabuddhisten, hetgeen valt af te leiden uit de meerdere, alhier aangetroffen, beelden in de gedaante van *kaalgeschoren buddhistische monniken.*

Nu is de vraag welke der in den Nāgarakṛtāgama gebezigde benamingen voor portretbeelden op deze monniksbeelden, welke met de mudrā's der Dhyānibuddha's zijn toegerust, van toepassing is.

Om dit vast te stellen is een kleine uitweiding noodzakelijk. Het mantrabuddhisme van Java — men vergelijke de Sang

1) Ook in Kamboja en Campā was dit geoorloofd. Coedès, Note sur l'apothéose au Cambodge B.C.A.I. 1911 pag. 38.

Hyang Kamahāyānikan, een oud-Javaanschen katechismus [1]) — deed zijn Oppergod zich achtvoudig openbaren t.w. in een hooger drietal, de eigenlijke mantrabuddhistische *Jina's* [2]) en een lager vijftal, de Tathāgata's, die, ter onderscheiding van de eerstgenoemde godentrits, werden betiteld met den naam van *Sugata* [3]). Van deze Sugata's zijn, volgens de legende van Kuñjarakarṇa, de vijf Kuçika's (çiwaïtische ṛṣis heiligen), aardsche verschijningsvormen [4]), sakalamūrti's [5]).

Van den reeds genoemden vorst Jayanāgara nu, wordt in denzelfden zang van den Nāgarakṛtāgama vermeld, dat hij ook in de gedaante van een *sugatawimba als Amoghasiddhi sakala* is uitgebeeld m.a.w. in de sakala-gedaante van den Sugata Amoghasiddhi. In verband met het bovenstaande mag wel worden aangenomen, dat daarmede niet anders bedoeld kan zijn dan zoo'n buddhistisch monniksbeeld, en wel een dat de rechterhand in de abhayamudrā houdt, de karakteristieke handhouding van Amoghasiddhi.

Op bijgaande foto (No. 1) zou aldus een *sugatawimba als Ratnasambhawa sakala* (rechterhand in de waramudrā) afgebeeld kunnen zijn.

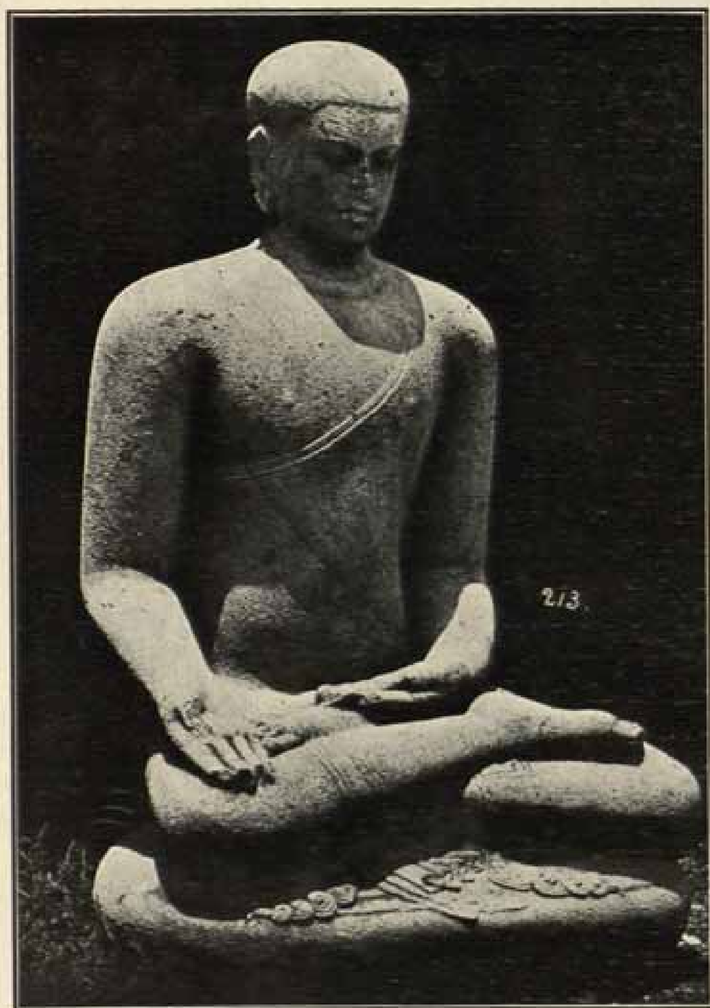
1) S. H. K.

2) Buddha, Lokeçwara en Wajrapāṇi.

3) Colebrooke, Essays, Londen 1858 pag. 289 e.v. In den Abhidhāna Cintāmaṇi, een woordenboek van Sanskrit synoniemen, samengesteld door een aanhanger eener Jaina secte, die uiteraard aan de Jina's zijner secte den hoogsten rang toekent, worden de buddhistische Jina's onder den naam van Sugata's uitdrukkelijk gerekend tot de groep der „inferior gods," evenals dit bij de mantrabuddhisten geschiedt, waar zij ook niet op een lijn worden gesteld met de Jina's hunner secte.

4) Kern, Legende van Kuñjarakarṇa, K.A.W.L. N. r. dl. 3. No. 3. 1901 pag. 38, waarbij de schrijver aanteekent, dat onder deze Sugata's de vijf Dhyānibuddha's zijn te verstaan.

5) Ook de Mānuṣibuddha's, in het bijzonder de Buddha Gautama, worden Sugata's genoemd (vgl. o.m. Childers Pali woordenboek en den Abhidhāna Cintāmaṇi) en wel zonder de toevoeging sakala, daar zij ook als „aardsche" wezens met de bovennatuurlijke tathāgata-kenteekenen (uṣṇiṣa en ūrṇa) zijn toegerust. Wanneer echter de vorst in den Ngkt. met den Sugata wordt vergeleken (Zangen 84 en 92, str. 3 en 1) wordt aan dezen naam weer „sakala" toegevoegd.

213.

Evenzoo zou het (ten onrechte met den naam van Çiwabuddha bestempelde [1]) monniksbeeld in bhūmisparça-mudrā, afgebeeld op pl. 71 der Monografie van Tjandi Singosari, een *sugatawimba als Akṣobhya sakala* kunnen zijn. Geheel zeker is de identificatie dezer beide laatstgenoemde beelden niet, omdat er verder niets van bekend is; het zouden n.l. ook *jinawimba's sakala* kunnen zijn, zooals bij het volgende, eveneens geheel menschelijke, monniksbeeld blijkens de op het kussen aanwezige inscriptie het geval blijkt te zijn.

Bedoeld wordt het thans zich te Soerabaja bevindende z.g. Mahākṣobhya-beeld [2]) dat werd opgericht ter eere van de Jinawijding [3]) van koning Kṛtanāgara.

Dat met dit beeld inderdaad geen gewoon Dhyānibuddhabeeld kan zijn bedoeld, zooals nog vaak wordt vermeend, moge het — steeds ten onrechte als iconografische ongerijmdheid aangemerkte — gemis aan uṣṇīṣa en ūrṇā getuigen, welke goddelijke kenteekenen toch aan geen Tathāgata plegen te worden onthouden. Ook zit het beeld op een gewoon kussen en niet op een lotuszetel.

Het is volgens de, zij het ook vleiende, bewoordingen der inscriptie een evenbeeld (anurūpa) van Mahākṣobhya, een der belichamingen van den Adibuddha, den Jina bij uitnemendheid en daarom is *dit* monniksbeeld een *jinawimba als Mahākṣobhya sakala.*

Uit het bovenstaande valt n.h.v. te concludeeren, dat de benaming van een monniksbeeld (n.l. sugatawimba sakala of jinawimba sakala) a priori niet is vast te stellen, doch dat deze uit anderen hoofde bepaald moet worden.

---

1) Brandes, Beschrijving van Tjandi Singasari. Batavia 1909. p. 90.

2) Kern, De inscriptie van het Mahākṣobhya-beeld te Simpang T.B.G. dl. 52 (1910).

3) Ngkt. Zang 43 str. 2.

Blijkens de getuigenis van den Nāgarakṛtāgama werden de mantrabuddhisten ook nog afgebeeld als *niet*-menschelijke *sugatawimba's* [1]) en *jinawimba's* [2]).

Deze portretbeelden zullen door bepaalde kenteekenen van de beelden der werkelijke godheden onderscheiden moeten kunnen worden. Kon dit bij çiwa- en wiṣṇu-portretten reeds (gedeeltelijk) geschieden door de kirīṭa- of de karaṇḍamakuṭa, voor de jina- en sugatawimba's waarvan, voor zoover thans na te gaan, geen exemplaren bekend zijn met deze hoofddeksels, moest naar een ander middel omgezien en wel werden daarom aan deze beelden (evenals overigens ook reeds bij de wiṣṇu- en çiwa-portretbeelden werd toegepast) „voorwerpen in de handen gegeven, die bij den bhakta pasten [3])".

Welke tot deze toepasselijke, den verlosten bhakta aanduidende, voorwerpen moeten worden gerekend, zal uit nadere onderzoekingen moeten blijken. Voorloopig worde hier het klaarblijkelijk meest geliefde symbool, de *lotus* (in knop- of rozetvorm) vermeld, welke o.m. in de linkerhand van het door Groeneveldt voor een Çiwabuddha aangeziene [4]) sugatabeeld) — het is n.h.v. een sugatawimba als Ratnasambhawa — wordt aangetroffen.

Ook het in den catalogus der archeologische verzameling van het Bataviaasch Genootschap onder No. 276 vermelde „onbekende beeld" is zeer waarschijnlijk een portretbeeld als sugata en wel in de gedaante van Amitābha, want in de in dhyānamudrā in den schoot gehouden handen bevindt zich een lotus-rozet.

Vermoedelijk wordt door dezen, bij zoovele Javaansche portretbeelden aangetroffen en in de handen gehouden lotusknop het achtergebleven sūkṣma- of liṅga-çarīra der verloste ziel gesymboliseerd, d.i. het fijne karma-omhulsel, dat

1) Zang 41 str. 4.
2) str. 7, 6 en 3 der Zangen 37, 43 en 47.
3) Vgl. pag. 495 hiervoor.
4) Hindoe-javaansche portretbeelden, T.B.G. dl. 50 (1907/08).

de ziel van den nog niet uit den keten der wedergeboorten bevrijden mensch bij het verlaten van het aardsche lichaam blijft omsluiten, totdat de ziel door de verlossing ten slotte ook daarvan bevrijd wordt. Het is dus een karakteristiek verlossingssymbool en daarom bij uitnemendheid geschikt om portretbeelden te kenmerken [1]).

Is de laatste veronderstelling juist, dan mag ook *elk* godenbeeld met dezen *niet tot de normale attributen behoorenden lotusknop* in een of in beide menschelijke handen wreeds uitsluitend om dit attribruut als een *portretbeeld* worden aangemerkt.

Op grond hiervan zouden dan de zelfstandige *Garuḍa*- en *Nandi*beelden, welke, behoudens den dierenkop, geheel menschelijk zijn uitgebeeld en welke een lotusknop of -rozet houden, *portretten* zijn [2]) en wel van personen, die evenals het wāhana zelf, een dienenden rang hebben bekleed; deze beelden hebben zeer waarschijnlijk gediend om als pariwāra's te worden opgesteld in den graftempel bij het portretbeeld van den Vorst, die in leven hun Gebieder was en wiens

---

1) Iets dergelijks treft men bij de portretbeelden der hindoe-buddhistische vorsten van Campā en Kamboja aan; daar wordt n.h.v. de verlossing der uitgebeelde personen aangeduid door de opvallend hooge, met haartressen omkleede, cylindrische uitwas (analoog aan de uṣṇiṣa der buddhabeelden), welke op het hoofd dier portretbeelden, w.o. talrijke in Lokeçwara-gedaante, wordt aangetroffen. Dit vermoeden steunt o.m. op de inscriptie van Dong Duong (Campā) van 797 Çaka, waar in de verzen XI-XIII van zijde A van den steen wordt vermeld, dat de „*mokṣa-liṅga* conduit le monde à la délivrance en vue de laquelle il fut créé" en dat hij „fut érigé en ce monde et *porté sur la tête de tous les rois*" (Finot, Notes d'Epigraphie VII. B.E.F.E.O. IV).

2) Catalogus van het Bat. Gen. No. 209. Zittende Garuḍa met vleugels en vogelkop, doch overigens geheel menschelijk; rechterhand in waramudrā en linker in dhyāna-houding met lotusknop.

Verder de beelden uit de verzameling; No. 208c. Zittende Nandi, geheel menschelijk, behoudens stierenkop en bult in den nek; beide handen in dhyāna-mudrā in den schoot en een lotusknop dragend.

No. 203d, Zittende Nandi, met beide handen een lotusrozet vóór het lichaam houdend.

verknochte aanhangers, wiens devote slaven zij ten eeuwigen dage wilden blijven [1]).

Het is niet ondienstig om bij de bijzondere beteekenis, welke hier o.m. in verband met deze wāhana's aan het begrip „portret" wordt gegeven, wat langer stil te staan, omdat dit nogal afwijkt van de traditioneele beteekenis. Het portret ware n.l. in gevallen als het onderwerpelijke op te vatten als de symbolische uitbeelding van een uitgesproken eigenschap van den overleden vorst of van de speciale taak, die een bepaalde persoon bij zijn leven vervulde.

Voor een portret werd die gedaante van een bepaalde godheid gekozen, welke het best de vredelievende of krijgslustige, de vrome of geleerde, dan wel de dynastiek-vruchtbare eigenschappen, welke men in bepaalde gevallen op den voorgrond wenschte te stellen, het best weergaf. Aldus wordt begrijpelijk, hoe zelfs beelden met woest-ronde oogen en slagtanden vorsten-„portretten" kunnen zijn en hoe bhakta's zich in de liṅga-gedaante van Çiwa, welke *niets* menschelijks meer heeft, konden laten uitbeelden [2]).

Nog een stap verder en de dienende rol van een vazal of van een patih werd gesymboliseerd door een uitbeelding

1) vgl. Foucher, B.C.A.I. 1910 pag. 135: „Elles (les inscriptions) nous apprennent que l'apothéose n'était pas un privilège réservé aux seuls membres de la famille royale, (het zijn ook) les fidèles sujets, tués à son service, à qui le roi décernait ce suprême hommage"..... en verder: Coedès, Note sur l'apothéose au Cambodge B.C.A.I. van 1911 pag. 38: „On trouve...... plus d'un exemple..... de dédicaces à des divinités sous le vocable de..... quelque dévoué serviteur de la famille royale".

2) vgl. pag. 494 hiervoor. Merkwaardig zijn in dit opzicht ook de inscripties van Campa, waar herhaaldelijk wordt medegedeeld dat een bepaalde vorst zich als liṅga heeft laten uitbeelden, in welken vorm hij zich (reeds gedurende zijn leven) vereerd wilde zien. Typisch is wel de voorkeur voor een *mukhya*-liṅga, waar tenminste nog een of meerdere aangezichten iets menschelijks aan het symbool verschaffen (vgl. o.m. Çri Satyamukha-liṅga van Koning Satyawarman, Bergaigne, Inscr. Sanscrites XXVI pag. 76).

in de gedaante van het dier-wāhana van den god-vorst. In dat geval werd de betrokkene vaak reeds bij zijn leven een incarnatie van den Nandi of den Garuḍa geheeten, zooals dit o. m. bij overlevering van Basava, den stichter der Lingāyat-sekte, den dienaar bij uitnemendheid van Çiwa-Saṃgameçwara, den oppergod dier sekte, bekend is [1]).

Het behoeft geen verwondering te wekken, dat omtrent portretbeelden de bovenvermelde opvatting zou hebben bestaan bij een volk, welks wereldbeschouwing, ondanks den hindu-invloed, overwegend animistisch bleef en welks dooden werden vereerd als machtige beschermgeesten, machtiger nog dan de levende personen [2]).

Om zich van de hulp dezer geesten te verzekeren, werd hun in de nabijheid der overlevenden een behuizing gegeven, waarin hunne tegenwoordigheid door middel van offers en lofzangen kon worden afgesmeekt.

Uit den aanvankelijk ruwen zielesteen, de z.g. jīvkhadā [3]), ontwikkelde zich op natuurlijke wijze een „portret"-beeld van den overledene. Van dit portretbeeld, dat dus feitelijk niet anders was dan een zielereceptaculum [4]), werd dan ook, zelfs al was het met geheel menschelijke gelaatstrekken toegerust, in het geheel niet *vereischt*, dat het *gelijkend* zou

1) Fleet, Epigraphia Indica, vol. V pag. 240: „there was born a son, who being an incarnation of Çiva's bull Nandi, sent to earth to revive the declining Çaiva rites, was named Basava" (= bull).

2) Ook bij de Hindu's zelf zijn overigens nog vele sporen van den oorspronkelijk animistischen godsdienst in den cultus aan te wijzen, bijv. de (bij de Javanen maar al te gretig ingang gevonden hebbende) çrāddha-feesten, die geen ander doel hadden dan de manes gunstig te stemmen.

3) Crooke, Death and disposal of the dead. Encyclopedia of Religion and Ethics.

4) Coedès, Note sur l'apothéose au Cambodge B. C. A. I. 1911 pag. 46: „en érigeant une idole ..... les anciens Khmers croyaient fixer, „sous cette forme sainte, l'essence même des personages qu'ils voulaient „adorer".

zijn, in den zin dien wij gewoon zijn aan dit woord toe te kennen, al kan niet worden ontkend, dat er in sommige gevallen, n.l. waar het uiterlijk van de mūrti van de godheid zulks toeliet, wellicht naar gestreefd zal zijn, een gelijkenis in de gelaatstrekken te treffen [1]).

Het geschiedde vermoedelijk mede in verband met den animistischen stelregel, dat de ziel van een afgestorvene zich niet licht verwijdert van de plaats, waar het stoffelijk overschot zich bevindt, dat het portretbeeld van den overledene op Java veelal boven een diepe put, waarin reliquieën, een deel van de asch van den overledene enz. werden bijgezet, in een tempel of in het paleis werd opgesteld om te worden vereerd [2]).

Dat deze portretten in goddelijke gedaante werden uitgebeeld is vanzelfsprekend, waar men zich den vorst een aṃça van de godheid, een incarnatie ervan dacht. De verloste ziel, ontdaan van zijn laatste fijne omhulling en daardoor „vormeloos als een vloeistof" vulde het geheele beeld en nam aldus de gedaante van de godheid aan. Het zal geen verwondering baren, als men in een inscriptie vindt vermeld, dat vorst Udayādityavarman I van Kamboja nog bij zijn leven zijn toekomstige zielegedaante plastisch wil belichaamd zien en een beeld schenkt van Wiṣṇu op den Garuḍa „qui est son propre image futur" [3]).

Deze uit het animisme voortgesproten godenbeelden, waarin vóór alles de ziel van den afgestorven voorvader werd vereerd, hebben zich zooals nader zal worden aange-

---

1) Ibid. pag. 41 „les inscriptions ne le disent pas expressément, mais il est permis de le *supposer*. Ook Gangoly (South Indian Bronzes. Calcutta, 1913) zegt op pag. 22 van de Indische portretbeelden van vermaarde heiligen en vorsten: „they (the quasi-portraits) are generally „conventional in type and do not seem to be actual portraits".

2) Met het woord *dhinarma* werd wellicht oorspronkelijk niet anders bedoeld dan dit tot *dharma* (d. i. voorwerp van vereering, van devotie) verheffen van het zielebeeld.

3) Coedès, Etudes cambodgiennes, v. B. E. F. E. O. XI pag. 404.

toond, ontwikkeld tot de portretbeelden (pratiṣṭhā's), waarin tengevolge van een hoogeren, tevens den hoogsten, graad van verlossing der ziel, waardoor de assimilatie ervan met de hoogste godheid werd bereikt, mede de vereering van den uitgebeelden god zelf werd bereikt.

Doch keeren wij terug tot het *Çaiwapratiṣṭa* van Simping. In de hierboven besproken regelen, welke destijds voor de uitbeelding van vorsten-portretten geldend waren, mag reeds voldoende bevestiging zijn gevonden voor de meening van Dr. Bosch ten aanzien van dit çiwaïtisch beeld. Het is een portret-beeld en niet de afbeelding van den god „Çiwa als Harihara" zooals Dr. Krom meende.

Tevens blijkt, dat hetgeen tot nog toe voor willekeur der Javaansche beeldhouwers werd aangezien, althans in beginsel, geheel in overeenstemming is met meergenoemde voorschriften, waaruit toch valt op te maken *dat opzettelijke afwijkingen geboden waren*, opdat vooral duidelijk zou uitkomen, dat in het beeld niet een godheid, doch een overleden persoon moest worden vereerd. Het doorvoeren van de scheiding in goden-helften tot in den hoofdtooi werd dus niet gedoogd; het hoofddeksel werd in bepaalde afwijking van den gebruikelijken hoofdtooi (half jaṭā-, half kirīṭa-makuṭa) gevormd door een *geheelen kirīṭa-makuṭa*, zooals ook bij de overige hieronder nader te beschrijven portretbeelden het geval is.

Om als het ware nog sterker te accentueeren, dat een sterveling werd bedoeld, is hier zelfs van de normale *rangschikking* der attributen afgeweken en deze onafhankelijk gemaakt van de goden-helften, welke afwijking ook door Dr. Krom werd opgemerkt: „De rechter voorhand en de „linker achterhand voeren het bidsnoer en het drietandig vlam-ornament van Çiwa, de linkervoorhand en de rechter-„achterhand de knots en de schelp van Wisṇu."

Bij een nauwkeurige beschouwing blijkt echter ook in de

wiṣṇuïtische attributen zelve nog een afwijking van beteekenis voor te komen [1]) en wel in de *schelp*.

De çaṅkha (turbinella), het attribuut bij uitnemendheid van Wiṣṇu als Schepper, als Oppergod van het Heelal, van de Oneindige Hemelruimte, behoort n.l. *ledig* te zijn, als deze ruimte zelf. Als symbool hiervan wordt de çaṅkha bovendien veelal gevleugeld afgebeeld.

Dat juist de çaṅkha het geliefkoosde hemel-symbool is geworden, dankt hij zeer waarschijnlijk aan de omstandigheid, dat hij in het offerritusal niet alleen als geluidshoorn kan worden gebezigd om de stem des Heeren (den donder) na te bootsen, tot schrik der booze demonen, doch ook als wijwaterschelp, het symbool van den hemelregengever.

Instede nu van de al of niet gevleugelde ledige schelp, vindt men bij het portretbeeld als attribuut een *slak* (buccinum) afgebeeld [2]) en wel *in haar eigen slakkenhuis*, dat van een stralenkrans is voorzien.

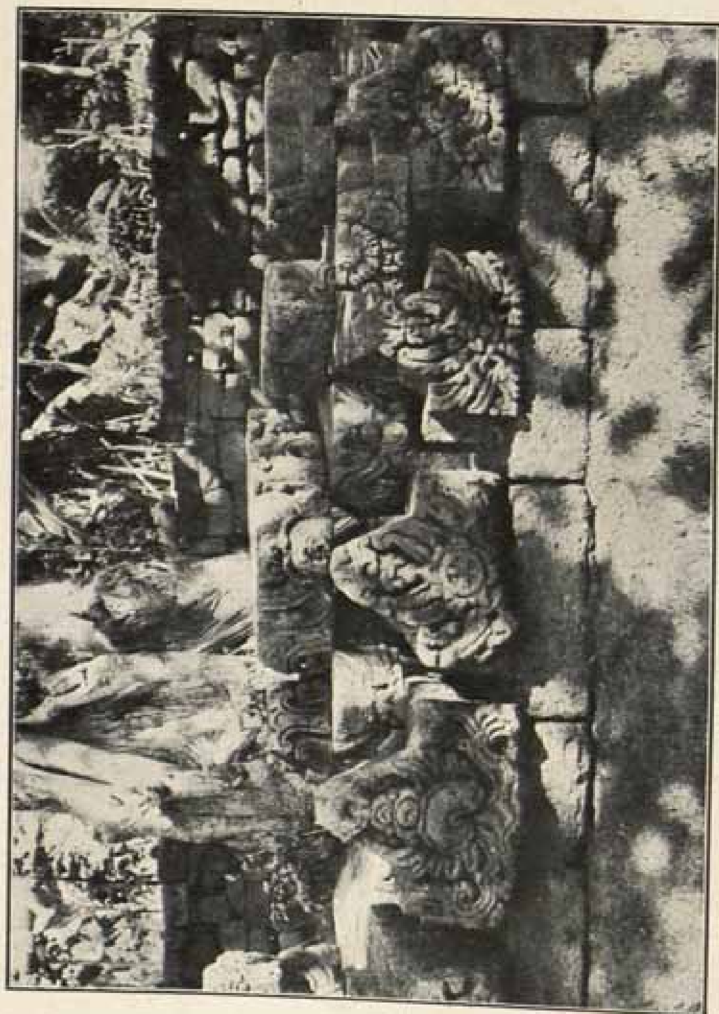
De aanwezigheid van een zelfde slak met een van stralen voorziene schelp in het ornament van Tjandi Soember Djati versterkt — zoo zulks nog noodig ware — het reeds vermelde betoog van den heer Van Stein Callenfels, dat de çaiwapratiṣṭa oorspronkelijk in dien tempel moet hebben gestaan (zie foto 2 op het meest linksche antefix).

---

1) Het is niet ondienstig hier de aandacht te vestigen op het gewicht, dat aan de beteekenis van een goden-attribuut moet worden toegekend bij de poging tot verklaring van het beeld, dat met het betreffende attribuut is toegerust. Elk attribuut toch is evenals het godenbeeld zelf „een symbool, dat de bedoeling heeft om voor „het oog van den geloovige een vorm te geven aan zekere eigen„schappen (attributen) van de godheid, die hij aanbidt en waarop hij zijn aandacht wenscht te concentreeren". (Rao, I. Introduction pag. 28).

2) Payne Knight, Symbolical language of ancient art and mythology. New Edition. (New York 1892) pag. 34; hier wordt medegedeeld dat ook mystieke Grieksche beelden met de slak als attribuut bekend zijn.

II

III.

Op de aanwezigheid van de slak als attribuut van het tempelbeeld is reeds in den door den toenmaligen conservator W. P. Groeneveldt samengestelden Catalogus der archeologische verzameling van het Bataviaasch Genootschap de aandacht gevestigd (zie onder No. 256), echter door hem „een zeldzaam streven naar realisme" genoemd. De omstandigheid, dat uit de schelp „een groote slak met lange voelhorens" te voorschijn komt, doet hem besluiten „dat de beeldhouwer er niet aan heeft gedacht, dat die schelp een trompet is". Wij weten thans beter.

Het is vreemd, dat deze scherpe opmerker niet eveneens de slak heeft ontdekt in de geheel gelijkvormige schelp, welke in de linkerachterhand wordt gehouden van den Harihara, waarvan in zijn reeds aangehaald artikel over Hindu-Javaansche portretbeelden een foto is gegeven en welk beeld door hem, voornamelijk om redenen van gelaatsuitbeelding voor een portret werd aangezien. De slak is op het beeld zelf zeer duidelijk waar te nemen en met eenigen goeden wil ook op de foto [1]).

De overige attributen van dit portretbeeld zijn: in de rechterachterhand een triçūla en in de voorhanden, die ter hoogte van den gordel in een mudrā zijn vereenigd, alweer een lotusknop.

In de collectie van het Bataviaasch Genootschap zijn meerdere portretbeelden aan te wijzen, die de slak als attribuut voeren.

In de eerste plaats zijn nog twee Harihara-beelden te noemen, welke met geheel dezelfde attributen zijn toegerust. Een er van, hier afgebeeld (foto 3), draagt als variatie op den triçūla (of het vlammen-drietal) een geheelen vlammen-bundel, het in Britsch-Indie bij vele Çiwamūrti's aangetroffen symbool, in de rechterachterhand.

---

1) T. B. G. dl. 50 (1907/8), laatste plaat; de slak is met den kop naar het beeld toe gericht.

Nog een tweetal merkwaardige beelden [1]) verdienen ten slotte onze aandacht; zij behooren naar hunne attributen geheel tot dezelfde groep als de juist beschrevene. Beide voorzien van een kiriṭa-makuṭa en eveneens dragers van een met een stralenglorie omgeven schelp met slak in de linker- en een vlammenbundel in de rechterachterhand, is de eene een achtarmige *Durgā* als de Mahiṣāsura-mardhanī [2]) en de andere (waarvan de linker lichaamshelft duidelijk de kenteekenen draagt van een vrouwelijk persoon) een vierarmige Ardhanārī [3]), welke in de voorhanden een (afgebroken) knots en een *lotusknop* draagt (zie foto 4).

Opmerkelijk is wel, dat bij al deze portretbeelden de achterhanden, de bovennatuurlijke, de *goden*-handen, vrijwel zonder uitzondering in de z.g. *tarjanī*-houding (d.i. met uitgestoken wijsvinger) worden afgebeeld. Boven dezen wijsvinger wordt het goddelijke attribuut op niet na te volgen wijze in evenwicht gehouden. Klaarblijkelijk hebben de beeldhouwers daarmede een slechts voor goddelijke wezens uitvoerbare handeling willen weergeven, hetzelfde dat bij de Indische godenbeelden wordt bereikt door toepassing van de z.g. *tripatāka-hasta* [4]) (d.i. de handhouding, waarbij het attribuut tusschen de uitgestrekte wijs- en middelvingers wordt gedragen).

De attributen in de *godenhanden* bepalen dan ook in den regel den naam van het goddelijke voorbeeld. In de voorhanden, de menschelijke handen dus, worden de atrributen gevoerd, welke de beeldhouwers zelf verkozen te geven en dat zijn meestentijds de reeds genoemde *lotus*, of wel een *rozekrans* [5]).

---

1) Nos. 104 en 147 van meergenoemden Catalogus.

2) De overige attributen zijn rechts: pijl, kort zwaard en rozekrans en links: boog, bel en trom. Het beeld is gedateerd 1313 çaka (zie den Catalogus No. 147, waar deze attributen niet vermeld staan).

3) De slak is en face afgebeeld! Catalogus No. 104.

4) Gangoly, South Indian Bronzes, pag. 43.

5) S. H. K. b. 25. De rozekrans (ganitri) is een geliefd attribuut van ṛṣis.

IV

Hiervan getuigen de talrijke voorbeelden van vierhandige Çiwa- en Harihara-portretbeelden (ook met ledigen çaṅkha) welke het Bataviaasch Museum rijk is. Zonder uitzondering hebben echter deze portretbeelden (ook de Çiwa- en Durgā-beelden, die anders een jaṭāmakuṭa dragen) een *kirīṭa-makuṭa* als hoofdtooi.

Wat beteekent nu de *slak* als *attribuut?*

Het antwoord op deze vraag kan n.h.v. eerst worden gevonden, indien de juiste beteekenis van de bijzondere benaming van de portret-beelden met het slakken-attribuut bekend is.

Gaan wij dus eerst na welke beteekenis door den dichter van den Nāgarakṛtāgama aan het woord pratiṣṭa (skr. pratiṣṭhā) kan zijn toegekend in de samenstellingen ervan met een godennaam.

De samenstellingen zijn van tweeërlei soort n.l. met den normalen godennaam (çiwapratiṣṭa, XXXVII, 2 en sugatapratiṣṭa, XXXI, 2 en 5) en met den versterkten vorm daarvan (çaiwapratiṣṭa XLVII, 3 en boddhapratiṣṭa XLVI, 2).

Het zijn in het bijzonder de laatste woorden, waarvan de beteekenis in verband met de portretbeelden nader zal worden beschouwd.

In het algemeen kan van beide soort samenstellingen worden gezegd, dat zij een pratiṣṭhā aanduiden, in den zin van: *een ritueel opgerichte plaats, waar iets is opgesteld of waarin iets is vervat.* In het eerste geval is een ritueel opgericht *heiligdom*, een *tempel* bedoeld, waarin een godenbeeld zal worden opgesteld, terwijl men zich in het andere geval een ritueel opgericht *portretbeeld* denkt, dat tot receptaculum zal dienen voor de ziel van een overleden çaiwa of boddha.

Zooals reeds terloops is opgemerkt, zijn echter een çaiwapratiṣṭa en een boddhapratiṣṭa geen gewone portretbeelden.

Ten einde te kunnen vaststellen, welk het verschil is met de andere portretbeelden en op welke wijze dit verschil

iconografisch tot uitdrukking wordt gebracht — het moest immers vóór alles duidelijk tot den geloovigen leek spreken — zullen wij moeten nagaan wat andere bronnen omtrent het woord pratiṣṭhā leeren.

In een vermoedelijk eerst in de 13e eeuw geschreven āgama, de Siddhāntasārāvalī der „gekuischte" (çuddha-) çaiwa-sekte [1]) wordt de volgende uitleg aan het woord gegeven: „pratiṣṭhā is het totstandbrengen van de vereeniging „van de pīṭhā, het symbool van Çakti, met den liṅga, „het symbool van Çiwa, in overeenstemming met de çaiwa-„leerboeken".

De in dezen tekst met pratiṣṭhā bestempelde handeling is een tantrisch symbolische; dit „bhage liṅgapratiṣṭhāpana" [2]) heeft ten doel de tijdelijke identificatie te bewerkstelligen met de Alziel, voorspel van de volkomen verlossing [2]). De tantrische scholen, zoowel çiwaïtische als buddhistische, achten geen hoogste wijding mogelijk zonder deze vleeschelijke vereeniging met een ingewijde vrouw. Sādhaka en yoginī bereiken daarmede de hoogste gelukzaligheid (mahāsukha) en daardoor de hoogste wijsheid, dus de gelijkheid met Bhairawa en Bhairawī, mystieke vormen van Çiwa en Dewī [2]), dan wel van Ādibuddha en Bhagavatī, van Ardhanārī.

Het Petersburger woordenboek vertaalt het woord pratiṣṭhā onder meer door *verblijfplaats, hooge eervolle plaats, toestand van rust, van behagelijkheid* en noemt voorbeelden, waarin het moet worden opgevat als hemel en als *iets, dat alles in zich opneemt.*

Het Pali woordenboek van Childers geeft ook de beteekenissen van *rustplaats, toevluchtsoord, veilige haven in den oceaan van den saṃsāra* en *verlossing.*

Deze beteekenissen komen merkwaardig overeen met die, welke het (later meer speciaal buddhistisch gebezigde) sañ-

1) Rao, Vol. II pag. 62.

2) De la Vallée Poussin, Bouddhisme. Etudes et matériaux. London 1898 pag. 131 e.v.

khya-begrip *nirwāṇa* bezit. Ook hier een *rustige plaats* (çāntam sthānam), een *veilige haven*, waartoe het vaartuig der leer leidt, de *plaats van onsterfelijkheid*, waar men in de Alziel wordt bevestigd.

In het XIIe boek van het Mahābhārata (z.g. Mokṣadharma) worden herhaaldelijk bij den uitleg, die aan den toestand van verlossing wordt gegeven, de begrippen *nirwāṇa*, *Brahman*, het *gelukzalig verblijf* (pada) *van Brahma* en Brahma-nirwāṇa aan elkaar gelijkwaardig geacht en afwisselend gebezigd. Een enkele maal wordt de verlossing omschreven door de *bevestiging* in het Brahman (*Brahmapratiṣṭhā* [1]), waaruit de zielen niet meer terugkeeren [2]).

Een andere aanwijzing, dat aan het woord pratiṣṭhā in de Hindu-Buddhistische geloofsleer inderdaad de beteekenis wordt toegekend van *bevestiging in een toestand van oneindige rust en zaligheid*, vindt men in de benaming van een bijzonder soort nirwāṇa dat speciaal het Mahāyāna kent, n.l. het nirwāṇa der bodhisattva's. Hoewel verlost uit den kring der wedergeboorten, wenschen deze Groot-medelijdenden immers actief te blijven en zich niet geheel terug te trekken in het absolute nirwāṇa van den Ādibuddha, noch in dat der pratyeka-buddha's. Het onbevestigde,

1) Adhyāya 177 vers 50. Zie Deussen en Strauss, Vier philosophische Texte des Mahābhāratam (Leipzig 1906) pag. 130: „Ich habe in Brahman meinen Grund gefunden" en verder adhyāya 26 vers 72 van het VIe boek „Dieses ist das Feststehen im Brahman.... wer es erlangt .... erreicht zur Zeit des Endes Brahma-nirwāṇam" en van hetzelfde boek adhyāya 29, vers 24 „.... und zu Brahman geworden erlangt er das Brahman-nirwāṇam".

2) XIIe boek, adhyāya 195 vers. 3. In denzelfden zin van *bevestiging, vastlegging voor de eeuwigheid* wordt het woord pratiṣṭhā ook gebezigd in een inscriptie van Kamboja van 991 çaka (Coedès, Etudes cambodgiennes. XI. B. E. F. E. O. XIII), welke verschillende giften aan eenige personen beschrijft en deze als het ware vastlegt bij wijze van eigendomsacte. De beschrijving eindigt: Dit is de pratiṣṭhā van deze gaven. Voorts volgt de gewone vloek voor degenen, die zich niet aan die pratiṣṭhā zouden houden.

rustelooze nirwāṇa nu, dat hun deel is, heet het *apratiṣṭhitanirwāṇa* [1]).

De aangehaalde voorbeelden mogen voldoende worden geacht om aan te toonen, dat aan het woord *pratiṣṭa* de beteekenis moet worden toegekend van de *bevestiging voor eeuwig van de çaiwa- of de bauddhaziel in de plaats, waar behagelijke rust heerscht, waar het hoogste geluk wordt genoten* door de bevrijding uit den kring der wedergeboorten, in de plaats, welke bij hindu's en buddhisten met de al of niet persoonlijke Alziel wordt geïdentificeerd. Tengevolge van deze bevestiging nu wordt de bhakta-ziel daarmede identiek of twee-één en aldus ook gelijk aan de pratiṣṭhā zelf.

Een *çaiwa-* of een *boddhapratiṣṭa* is dus een *symbolische voorstelling van den algeheel verlosten çaiwa- of bauddhabhakta* en *tevens van de Alziel, van de pratiṣṭhā zelf.*

Feitelijk is elk godenbeeld de pratiṣṭhā van de afgebeelde godheid en wel op grond van de ritueele handeling (pratiṣṭhā-ceremonie) [2]) welke de wijding van het beeld tengevolge heeft. Daarbij wordt het holle beeld — of wel een speciaal daartoe in het beeld aangebrachte holte — o.m. gevuld met metalen plaatjes of papierstrooken, beschreven met heilige

1) De la Valleé Poussin, Notes Bouddhiques I. Museon XV (1914) en Suzuki, Outlines of Mahāyāna-buddhism, Londen 1907, pag. 345. Vermoedelijk worden in het bijzonder de drie hoogste van de tien bodhisattwa-bhūmi's bedoeld, in welke laatste stadia de bodhisattwa niet meer ten bate van zichzelf, doch uitsluitend altruïstisch actief is. Het *absolute* nirwāṇa kan door hem eerst bereikt worden, indien hij zich na beëindiging van het 10e stadium weer, zij het ook slechts in schijn (in een nirmānakāya), geïncarneerd zal hebben.

2) Rao, vol. I, pag. 15. Vgl. ook de meer volledige uitdrukking *prāṇapratiṣṭhā* in het Çāradā-tilaka Tantra (Ewing, Journal American Oriental Society dl. 23, 1e helft pag. 73) welke de beteekenis heeft van „the putting of life (prāṇa = adem = ziel) into the idols" en in het Mahānirwāṇa Tantram (vert. M. N. Dutt, Calcutta 1900) pag. 88 waarbij vertaler aanteekent, dat het feit, dat het beeld eerst heilig is na het voltrekken der ceremonie, bewijst „that they do not worship the image but the spirit indwelling it".

teekens of met bezwerings-formulieren [1]) (mantra's of dhāraṇi's), waarmede de godheid wordt aangeroepen m. a. w. door het voorlezen waarvan de godheid wordt belichaamd. Deze mantra's worden daarom zelve ook pratiṣṭhā's genoemd [2]). Door het insluiten dezer pratiṣṭhā's in het beeld wordt de godheid daarin gefixeerd en het beeld zelf, dat de symbolische gedaante bezit van den god, de behuizing, de pratiṣṭhā van dien god.

Op geheel analoge wijze is bij de çaiwa- en boddhapratiṣṭa's, waar het beeld de symbolische gedaante van den hoogsten god (de paramātman) bezit, de çaiwa of de bauddha tengevolge van de verlossing in dien hoogsten god bevestigd en deze (c.q. het beeld) dus de pratiṣṭhā van den çaiwa of den bauddha.

De in *deze* beelden huizende geesten waren natuurlijk nog veel machtiger dan die, welke in de gewone wimba's verbleven, want zij bezaten een macht, welke die der hoogste goddelijkheid evenaarde.

Welk verband bestaat er nu tusschen de bevestiging van een verloste individueele ziel in de Alziel en het symbool van de *slak in de schelp*, hetwelk bij de çaiwapratiṣṭa van Simping als goden-attribruut wordt aangetroffen?

Onderzoeken wij daartoe, wat door de verschillende heilsleeren omtrent deze verlossing wordt verkondigd.

---

1) Grünwedel, Mythologie des Buddhismus, Leipzig 1900, pag. 110. „Der Dharmakāya ist es, welcher das Bild einer Gottheit belebt, wenn durch eine feierliche Ceremonie die Bronze mit ihren Eingeweiden (Rollen mit Dhāraṇī's u.s.w.) gefüllt ist".

2) Atkinson, Notes on the history of religion in the Himalaya, Calcutta 1883, pag. 185/186. Bij de „matṛ-puja" worden door den geloovige op een met rijstemeel schoongeveegde plank 16 (schematische) figuren, die de Matṛ's voor moeten stellen, aangegeven, welke hij door het uitspreken van „certain verses known as the pratiṣṭhā" vergoddelijkt en dan aanbidt. Vgl. ook Van Eerde, Tjandi en Meru, Bijdragen T. L. en V. dl. 65, 1911. De metaalplaatjes waarin de mystieke teekens zijn gegrift en aldus de „belichaming der goden" vormen, „gelden voor de eigenlijke verblijfplaats der goden".

In de oudere theosofieën (Wedānta, Sāṅkhya) wordt, zooals bekend, de empirische ziel (jīwa) gedacht te bestaan uit de absolute — als zoodanig niet vrij denkbare — ziel (ātman of puruṣa) omhuld door een meervoudig „fijn" lichaam (sūkṣmaçarīra) dat weer omsloten is door een „grove" omhulling (sthūlaçarīra). Deze laatste omhulling wordt bij den dood afgelegd; de ziel verlaat met het sūkṣma-lichaam het aardsche omhulsel en verwijlt, al naar de „karma-lading" van het eerste korter of langer tijd in hel of in hemel, gehuld in een nieuw lichaam (bhūtasāraçarīra), dat het sthūlaçarīra in die regionen vervangt. Na afloop van dezen toegemeten tijd zoekt het sūkṣmalichaam zich weer een grover lichaam en incarneert zich, om weer denzelfden kringloop te volgen.

Zoolang de fijne omhullingen [1]) niet volledig verbroken worden, waardoor de absolute ziel geheel vrij komt, kan deze zich niet uit den saṃsāra losmaken. Nu worden er wel is waar verschillende lagere graden van verlossing [2]) geleerd en wel naarmate de ziel van een of meerdere dezer koça's wordt bevrijd, doch dit zijn alle onvolkomen verlossingen, welke den *aparamukta* [3]) nog steeds wedergeboren kunnen doen worden.

Wordt echter tengevolge van het erlangen der hoogste wijsheid eindelijk de algeheele verlossing uit de koça's van het sūkṣmaçarīra bereikt, dan behoeft echter de „naakte" ziel van den *paramukta*, die immers niet alleen kan staan, wederom een omhulling, doch dit maal wordt deze door de Alziel, de Paramātman zelf gevormd.

Deze Paramātman nu, of hij voor den wedāntin Brahman heet of voor den sāṅkhyin de verzameling der Puruṣa's, wordt als hoogste Buddhi, als verzameling van al het

1) Al deze omhullingen, die de beide çarīra's vormen, worden koça's genoemd.

2) Rāmakṛṣṇānanda, The Universe and Man, Madras, pag. 142/143.

3) In de uitdrukkingen para- en aparamukta is *para* blijkbaar een afkorting van *parama*, daar samenstellingen met *para* en *parama* voortd. afwisselend gebruikt worden. Zoo ook Paraçiwa en Paramaçiwa.

intellect, Hiraṇyagarbha [1]), de Gulden Schoot [2]), de gouden Koça [3]) geheeten en vormt de hoogst denkbare omhulling.

En deze pratiṣṭhā, dit gelukzalige oord van bevrijding wordt zeer logisch gesymboliseerd door het hemelsymbool bij uitnemendheid, den *çaṅkha*. Niets lag méér voor de hand dan het beeld ook over de verloste ziel uit te strekken, die zich in de pratiṣṭhā even behagelijk voelt als een *slak in haar eigen slakkenhuis*.

Blijkens de reeds beschreven portretten, welke de schelp met duidelijk zichtbare slak als goden-attribruut voeren, heeft genoemd symbool den javaanschen beeldhouwers inderdaad voor den geest gestaan. Instede van den çaṅkha, is de aardsche slak afgebeeld in haar *eigen* schelp, die gelijkwaardig is gemaakt aan den hemelschen çaṅkha door er een stralenglorie om aan te brengen. En om het symbool geheel volledig te maken, treedt de slak zelf onbevreesd uit de schelp naar voren, de ziel is immers verlost, zij is brahmarūpatā geworden, brahma-gelijk en buiten het Brahman bestaat niets meer, dat haar zou kunnen deren [4]).

Zijn nu de çaiwapratiṣṭa's reeds door andere afwijkingen van de normale goden-uitbeelding gekenmerkt als portret-

---

1) Mahābhārata, XIIe boek, adhyāya 304 vers 18 (vert. Deussen en Strauss).

2) Mahābhārata, VIe boek, adhyāya 38 vers 4 (vert. Deussen en Strauss) „Was auch immer in allen Mutterschössen entstehen möge, fur sie alle ist der Mutterschoss das grosse Brahman...."

3) Vgl. Finot, Notes d'Epigraphie No. XXIII, B. E. F. E. O. IV. In den tekst van den beschreven steen van 1085 Çaka wordt medegedeeld, dat een der vorsten van Campā aan het liṅga-portretbeeld van een zijner voorvaderen een gouden koça schonk „dragende de 5 Veda's" en dat de liṅgagod „içvara par nature" Hiraṇyagarbha werd „(le dieu) à l'éclat redoutable par qui les régions du ciel ont été étendues".

4) Oltramare, L'histoire des idées théosophiques I pag. 108. Vgl. ook het overeenkomstig denkbeeld bij de mantrabuddhisten bij Speyer, Ein alt-javanischer mahāyānistischer Katechismus, Z. D. M. G. 1913 pag. 359, waar tegen den (levend-) verloste wordt gezegd: „So freut euch, unangreifbar und tadellos wie ihr seid, sicher vor jeder Gefahr".

beeld, eerst door de *algeheele wijziging van den çankha*, dien bij Harihara-beelden de Hari-helft als attribuut dient te houden, *in een slak met daarbij passende schelp*, wordt volledig aangeduid, dat in het beeld de hoogste vorm van de Alziel moet worden vereerd als de pratiṣṭhā van den verlosten çaiwa.

Deze hoogste vorm van portretbeelden werd alleen toegelaten voor *paramukta's* die de sāyujya-verlossing [1]) hadden bereikt, terwijl de wimba's als portretten bestemd bleven voor de *aparamukta's*, die slechts hoogstens de *sārūpya* trap [2]) der verlossing erlangden.

Beschouwen wij thans het verlossingsmechanisme der heilsleer van de siddhānta-çaiwa's en van de mantrabuddhisten.

Deze leeren dat er niet *één* (het Brahman der wedāntins) noch *twee* (puruṣa en prakṛti der sāṃkhyins) doch *drie* oneindige, onafhankelijk bestaande grootheden zijn t. w. Pāça (die de rol vervult van het prakṛti, echter niet actief is), Paçu (de ziel, die niet een geëmaneerd deel vormt van den Heer) en Pati, de Heer zelf. De laatste is niet het abstracte (anīçwara-) Brahman, doch het Brahman of Bhūtatathāta, dat met een persoonlijken wil begaafd is en dat door de siddhānta's genaamd wordt Paramaçiwa of Ardhanārī en door de mantrabuddhisten van Java (Çiwa-) Buddha.

Deze actief ingrijpende genadige Heer stelt de geloovige menschheid in staat om nog in de tegenwoordige incarnatie voorgoed geheel of gedeeltelijk bevrijd te worden van den drievoudigen Pāça, de banden, die aan het aardsche binden [3]).

---

1) Ramakṛṣṇānanda, Universe and Man, pag. 143 „Sāyujya or Kaivalya emerges the perfected soul in divinity, even the least separation between the two being impossible".

2) Dezelfde Sārupya fills the mind of the perfected one with so much love for his „Beloved" (Içwara) that he sees, hears, feels, desires and thinks upon none but Him; so much that his appearance becomes transformed into that of his Beloved".

3) Vgl. a 24 der S. H. K. „gij zult stellig de verlossing (kamokṣan) in Uwe tegenwoordige menschwording (ri janmanta mangke) verkrijgen".

Na de volledige verlossing gaat de ziel een zoodanige verbinding met de Alziel aan, dat, hoewel zij zelfstandig blijft, de verbinding toch zoo innig is, dat zij één geheel vormt met den Heer. Dit wordt de *adwaita-staat* van de verloste ziel genoemd en de kennis die daartoe leidt, noemt de Sang Hyang Kamahāyānikan *adwaya-jñāna*.

Hebben nu deze secten aan hunne portretbeelden ook een dergelijk symbool gebezigd om duidelijk te maken, dat door den bhakta het hoogste levensdoel werd bereikt?

Beschouwen wij eerst de çaiwapratiṣṭa's der Siddhāntins.

Volgens hunne heilsleer verkeert de ziel *steeds* in een adwaita-toestand n.l. òf met den Pāça en dat is zoolang zij aardsch is, òf met den Pati d. i. na de verlossing, dus als paramukta. Om nu van den eersten adwaita-staat op te klimmen tot den tweeden, moet men zich eerst van de materie hebben vrijgemaakt. Aangezien echter de ziel nooit geheel alleen kan staan, moet zij in de overgangsperiode ook iets hebben om zich aan vast te klemmen en dat is de Çakti van Çiwa.

De Heer openbaart zich nooit rechtstreeks, maar doet daartoe zijn Çakti uittreden en aan de menschheid manifesteeren. Zij omhult de naar verlossing hakende ziel met Hare wijsheid en heft haar daarmede geleidelijk tot Zichzelve op, totdat de ziel ten slotte, in kennis Haar evenarend, geheel in Haar opgaat, door Haar wordt omhuld.

De ziel van den levend verloste, den jīwanmukta, is dan tot de adwaita-verbinding met Çakti geraakt, met Haar, die feitelijk één is met Çiwa, immers Ardhanārī

Adwaita met Çiwa zelf (dus om het zoo eens uit te drukken, zonder den çakti-schakel) wordt de ziel eerst nadat zij van alle pāça's (aardsche banden) is bevrijd d. i. na den dood van den jīwanmukta, wanneer ook het restant karma is uitgeleefd.

Hoewel Çakti niet als einddoel van het streven van den geloovige moet worden beschouwd, vervult zij toch een zeer

gewichtige taak bij de verlossing. In hare gedaante van *jñāna-çakti* d.i. die gedaante, die door het bijbrengen van de kennis der adwaita-verhoudingen den eersten stoot tot het verlangen naar verlossing geeft — wordt zij in de mystiek der siddhānta's ook *pratiṣṭhā-çakti* [1]) geheeten, de çakti dus die hare bemiddeling verleent tot het erlangen van de pratiṣṭhā.

Dit laatste nu kan op verschillende wijzen worden geïnterpreteerd, zij het, dat aan Çakti de rol wordt toebedeeld van de Moeder-Alziel, die het kind (de individueele ziel) in haar schoot ontvangt, zij het, dat aan de vleeschelijke vereeniging wordt gedacht met Çakti (als de yoginī).

Ook hier is het symbool van den çankha, de symbolische concha veneris, die de liṅga-ziel omsluit, welke door de bewegelijke en gehoornde (en daardoor mannelijk gedachte) slak wordt voorgesteld, op zijn plaats [2]).

Bovendien wordt door dit symbool zeer mooi de adwaita-toestand d. w. z. de toestand van ongescheiden onderscheiden zijn, als bij slak en schelp het geval is, tot uitdrukking gebracht.

---

1) Rao, Vol. II pag. 363.

2) Men vergelijke óók de in de oud-buddhistische verlossingsformule genoemde vereeniging van maṇi (= wajra = liṅga) en padma (= garbha = yoni): Om maṇī padme hum! het juweel heeft zijn pratiṣṭhā bereikt, de individueele ziel de Alziel!

Men vergelijke voorts den term voor den verlosten tantrist: „vajrābjasaṃyogaḥ" (samengesteld uit vajra en abja = bhaga. De la Vallée Poussin, Bouddhisme, Etudes pag. 142). Op dit geliefkoosde vergelijkingsthema is reeds meer de aandacht gevestigd.

Zoo zegt Sylvain Lévi in Le Nepal (deel I, Paris 1905, pag. 380): „L'amour divin et l'amour sexuel parlent volontiers la même langue „et laissent parfois l'esprit embarrassé de les distinguer". Ook Speyer in zijn Indische Theosophie (Leiden, 1910) pag. 253 gebruikt een dergelijk beeld: „In den slaap (als de ziel vrijuit kan gaan) is de puruṣa (de individueele ziel) door den wijzen Atman (de Alziel) omsloten op de wijze, waarop men door een geliefde vrouw wordt omstrengeld en in dien zaligen toestand niets dan genot smaakt, bevrijd van alle leed".

V

Evenals nu van het Brahman in de gedaante van Harihara de Hari-helft de ziel omsluit, zoo geschiedt dit bij de Ardhanārī-voorstelling ervan door Çakti, de vrouwelijke helft van het beeld. Bij deze çaiwapratiṣṭa's wordt de adwaita-staat dan ook evenals bij de Harihara-portretbeelden, uitgedrukt door aan de betrokken godenhelft de slak, gevat in een stralend slakkenhuis, als attribuut in de godenhand te geven (zie foto 4).

Er is echter vermoedelijk nog een ander, een meer eigen pratiṣṭhā-symbool bij de siddhānta's in zwang geweest, een symbool, dat eveneens als afwijkend attribuut aan Çakti- (voor vrouwelijke bhakta's) en Ardhanārī-portretbeelden in een der godenhanden werd gegeven en dat is het *Boek*, de heilige Schrift.

Dit Boek, dat als verzameling van de door den Heer zelf geopenbaarde āgama's door de siddhānta's wordt gesteld boven de Weda's, die van Brahma's lippen zijn gevloeid, is de mystieke Mantra-gedaante van Paramaçiwa zelf of van Çakti.

Het bevat immers de mantra's, die de hoogste wijsheid en aldus den Heer zelf belichamen; als verzameling van deze pratiṣṭhā's [1]) is het de symbolische belichaming van de Oneindige Pratiṣṭhā, waarmede de individueele ziel de adwaita-verbinding aangaat.

Indien nu het Boek als pratiṣṭhā-symbool is gebezigd, wordt daarmede vermoedelijk in het bijzonder de nadruk gevestigd op de omstandigheid, dat de uitgebeelde paramukta aan zijn uitnemende kennis van het Çiwa-jñāna zijn verlossing te danken heeft gehad.

Ook portretbeelden van de laatst bedoelde soort zijn op Java aangetroffen; daarvan zij hier een tweetal beschreven.

Het eerste (foto 5) is een Çaiwa-pratiṣṭa in den vorm van *Pārwati* [2]) met (gedeeltelijk afgebroken) *kiriṭa-makuṭa*

1) Vgl. noot 2 pag. 511.

2) Foto 497a der Oudheidk. Commissie; Catalogus No. 126.

op het hoofd, staande op den Nandi en in de godenhanden rechts een triçūla en links het *boek* op een lotus, terwijl in de voor het lichaam vereenigde menschenhanden wederom een *lotusknop* wordt gehouden.

Hier treedt duidelijk de afwijking aan het licht van het *boekattribuut*, dat in normale gevallen door Sarasvatī, de wedāntistische wijsheidsgodin, in een der achterhanden wordt gehouden. Zij staat echter op een witten lotus, terwijl bij het onderwerpelijke beeld door het nandiwāhana en de bijfiguren [1]) duidelijk Çiwa's çakti Pārwatī wordt gekarakteriseerd.

Het tweede portretbeeld heeft de gedaante van *Ardhanārī* [2]), eveneens met een kirīṭa-makuṭa en met geheel dezelfde attributen in goden- en menschenhanden als de juist beschreven Pārwatī.

Een derde çaiwapratiṣṭa, die tot deze groep moet worden gerekend, is het op plaat 74 der Singosari-monografie [3]) afgebeelde „onbekende beeld met de bisschopsmuts".

Het is een portretbeeld in de gedaante van de hoogste (mystieke) mūrti van Çakti, met de voorhanden in een mudrā voor het lichaam vereenigd en in de achterhanden rechts

---

1) Rechts Gaṇeça, die de kracht schenkt om de hindernissen te overwinnen, welke der strevende ziel in den weg worden gelegd en links een mystieke vorm van Kumāra of Skanda, den schenker van volmaaktheid door kennis (siddhi), met vaandel, symbool van bayu (door de beheersching waarvan men het nirbāṇa deelachtig wordt — vergelijk a 47 en b 50 S. H. K.) en hamer, symbool van vernietiging (van de aardsche banden). Wellicht is het hoofdbeeld juister te determineeren als een vredige gedaante van Sarvabhūtadamanī (de hoogste vorm van de acht mystieke Çakti's, die alle zielehandelingen beheerscht) met de zonen van de beide andere op haar in rang volgende, mystieke vormen: Balavikaranī, die de krachtgevende *maan* tot wezen heeft (vertegenwoordigd door Gaṇeça) en Balapramathanī, die de vernielende *zon* tot tattwa heeft (vertegenwoordigd door Skanda, een vorm van den zonnegod). Men vergelijke o. m. Rao, vol. I pag. 398—400.

2) Foto 946 b der Oudheidkundige Commissie.

3) Brandes, Tjandi Singosari, Batavia 1909.

(op de origineele foto zeer duidelijke overblijfselen van) het boek en links den çaṅkha (?) [1].

Wellicht mag hierin (mede in verband met de vindplaats) gezien worden het portretbeeld van de machtige Bhre Kahuripan, met aan weerszijden haar echgenoot, vorst van Singosari, en haar nog niet regeerenden zoon Hayam Wuruk.

Resumeerende is dus de *iconografische* omschrijving van een çaiwapratiṣṭa: een *portretbeeld* als *Harihara* of *Ardhanārī* (voor vrouwelijke bhakta's Pārwatī of Durgā) *met een schelp met slak, dan wel een boek als afwijkend attribuut in een der godenhanden.*

Op grond van welke iconografische kenteekenen moet nu een mantrabuddhistisch portretbeeld als *boddhapratiṣṭa* worden aangemerkt?

In de heilsleer van dezen godsdienst, welke althans op Java zeer veel met de zoo juist beschreven verlossingsleer der Siddhāntaçaiwa's gemeen heeft, wordt, voor zoover bekend, de rol van Paramaçiwa al naar de verschillende sekten, vervuld door den dharmakāya van den docetistisch vergoddelijkten Çākyamuni, van Mahākṣobhya of van Mahāwai-

---

1) Zeer interessant zijn de vier godenfiguren welke mede op het achterstuk zijn uitgebeeld; deze versterken het vermoeden dat wij hier met een portretbeeld te doen hebben waarin het pratiṣṭhā-idee door het *boek* wordt uitgedrukt. Behalve toch de reeds bij het te voren beschreven çaiwa-pratiṣṭa (noot 1 pag. 518) vermelde, bijfiguren Gaṇeça en Skanda zijn hier n.l. bovendien nog Çiwa, als Guru, de inwijder in de Mantraleer en Çiwa, als *Bhairawa*, afgebeeld, welke laatste volgens het Çiwa-purāṇa (vgl. Rao II pag. 176) slechts voor de ingewijden de pūrṇa-rūpa, de volledig geopenbaarde gedaante van Çiwa is. Zelfs is hij in het bijzonder in de Vaṭuka-gedaante van Bhairawa uitgebeeld, dat is de op den jakhals rijdende, als Yama strikkende, door middel van den in schijn schrikwekkenden dood verlossende, Çiwamūrti.

Door de afbeelding der genoemde godenbeelden om het met het boek toegeruste portretbeeld heen, wordt n.h.v. nog meer de aandacht gevestigd op de omstandigheid, dat de overleden vorstin volledig in de mantraleer was ingewijd en aan hare uitnemende kennis van de esoterische leerstellingen hare verlossing dankte.

rocana [1]), het in de esoterische leer met een stem en een persoonlijken wil begaafde Bhūtatathāta [2]).

De plaats van de hoogste mūrti van Çakti (Para-çakti) wordt door Prajñāpāramitā (Tārā, Bhagavati) ingenomen. Evenals een van Çakti's gedaanten Mantra is, zoo is ook Zij belichaamd in den Dharma, in het Boek (prajñāpāramitā), dat de wijsheid bevat om aan „gene zijde" te komen.

De genoemde overeenkomst tusschen den Ādibuddha der mantrabuddhisten en Parama-çiwa der siddhāntins, welke uiteraard slechts duidelijk kan worden aangetoond in hunne gemanifesteerde gedaanten, is zoo ver strekkend, dat het bevreemdt, dat niet reeds eerder op hun onderlinge gelijkwaardigheid (welke geleid heeft tot betitelen van den Oppergod met den dubbel-naam van Çiwabuddha) de aandacht is gevestigd; deze figuur had dan wellicht reeds veel van zijn geheimzinnigheid verloren.

Evenals in het buddhisme voor de bodhisattwa's de saṃbhogakāya de openbaringsvorm is van den onbevattelijken, aan het Niet gelijken, dharmakāya, zoo is voor de verloste siddhānta's de sakala-niṣkala-gedaante van Çiwa [3]) de manifestatie (de prapañca) van den niṣkala-vorm van den Eigenschapslooze, den Nirguṇa.

Deze manifestatie is een groep van acht goden t.w. Sadāçiwa met het uit hem afgesplitste vijftal Çiwasadā, Içāna, Brahmā, Içwara en Iça, voorts Maheçwara en Çuddhawidyā, welke laatste weer het drietal Rudra, Wiṣṇu, Brahmā voortbrengt.

---

1) Vgl. S. H. K. b 44, waar de Ādibuddha Paramaçiwa, Mahābuddha en Paramaçūnya wordt genoemd.

2) Fujishima, Bouddhisme japonnais, Paris 1889, het hoofdstuk dat de leer bespreekt van de Shingon- of Mantra-buddhistische Secte en de merkwaardige inscriptie van Bat. Cum. (Kamboja) van de 9e eeuw çaka (Coedès, Journal Asiatique Sept. Oct. 1908). „Que le Buddha vous donne le Bodhi, lui par qui a été enseignée la doctrine excellente niant l'existence de l'âme individuelle et permettant de s'identifier avec l'âme universelle (paramātman) qui est cependant contra-dictoire à cette doctrine".

3) Rao, Vol. II 361—367 en 405.

De Adibuddha of de Dharmadhātu is bij de mantrabuddhisten eveneens achtvoudig geopenbaard en wel vijfvoudig in den Wajradhātu [1]), als de vijf Sugata's [2]) en drievoudig in den Garbhadhātu [1]) als Ratnatraya [2]) d.w.z. als de Jina's Buddha, Lokeçwara en Wajrapāṇi. De laatste drievuldigheid is (evenals Sadāçiwa, Maheçwara en Çuddhawidyā) boven het eerst genoemde vijftal gesteld, terwijl Brahmā, Çiwa en Wiṣṇu wederom als godengroep van lagere orde worden beschouwd.

Nu wordt in meerdere Javaansch-buddhistische geschriften de onderlinge gelijkheid der genoemde drie- en vijftallen nadrukkelijk uitgesproken.

Volgens de Arjuna Wijaya [3]) worden Wairocana, Akṣobhya, Amitābha, Ratnasambhawa en Amoghasiddhi respectievelijk gelijkgesteld aan het (eenigszins anders benoemde) vijftal Çiwasadā, Rudra, Dhātṛdewa, Dewamahā en Harimūrti; in den Sutasoma [4]), worden zij gelijk geacht aan Çiwarājadewa, Içwara, Bhaṭāra Dhātṛ, Mahāmara en Wiṣṇu, terwijl zij in de Sang Hyang Kamahāyānikan [2]) via de pancākṣara-verlossing-formules worden vergeleken met Çaṅkara, Içwara, Brahmā, Mahādewa en Wiṣṇu.

Door middel van de drie-syllabenformule wordt in het laatst genoemde geschrift bovendien de gelijkheid betoogd van de siddhāntistische en de buddhistische drietallen; ook in den Sutasoma wordt medegedeeld dat de hoogste Jina, die zich in Buddha, Lokeçwara en Wajrapāṇi openbaart, als behoeder van het lichaam der Wet, geen andere is dan Brahmā—Wiṣṇu—Içwara [5]).

---

1) Vgl. noot 2 pag. 520 en de buddhistische inscriptie van An Thai (Campā) in de Etudes Indochinoises van Huber, B. E. F. E. O. dl. XI. Daarin worden de drie dhātu's met een kleine variatie genoemd *Cakradhātu*, zich splitsende in *Padmadhātu* en *Wajradhātu*.

2) S. H. K. Vgl. B. A. 22. Aanteekening 31 pag. 171.

3) Vgl. Zangen 26 en 27.

4) Vgl. Kern K. A. W. L. 3de R. dl. V. 1888.

5) Ten onrechte is hier weer het orthodoxe hoogste drietal genoemd; het ware juister geweest, de vergelijking te treffen met Sadāçiwa,

Niets lag dan ook meer voor de hand dan om aan de vertegenwoordigers van de beide achttallen (de aṣṭeçwarāḥ) n.l. Sadāçiwa en den Buddha, voor het verlossingswerk — d.i. volgens de Sang Hyang Kamahāyānikan het doen bereiken van het geluk der acht Heeren of het aṣṭeçwaryasukha [1]) gelijke waarde toe te kennen en den sterk siddhāntistisch getinten Opperbuddha: *Çiwabuddha* te noemen.

Dit vindt men overigens in de voor de onderlinge gelijkstelling der achttallen aangehaalde passage uit de Sang Hyang Kamahāyānikan ten duidelijkste uitgedrukt. Eerst wordt n. l. de gelijkwaardigheid aangetoond van „(Ādi) buddha lawan (parama) çiwa" en na gelijkstelling onderling van de dit Opperwezen samenstellende vijf- en drietallen, volgt als slotconclusie: „sira ta Çiwabuddha", zij (gezamenlijk zijn) Ciwabuddha!

In de legende van Kuñjarakarṇa [2]) zegt Wairocana, dat alleen die lieden de verlossing deelachtig kunnen worden, die noch uitsluitend buddhist, noch zuiver çiwaiet zijn. De uitverkorenen zullen dus wel çaiwasaugata's of çiwabuddhisten moeten zijn, dat zijn degenen die in de eenheid van Çiwa en Buddha, belichaamd in den Çiwabuddha, gelooven [3]).

Ook in de Arjuna wijaya wordt in de reeds aangehaalde zangen van den vorst gezegd, dat er, na het opzeggen door hem, van de formule der gelijkheid van bovengenoemde çiwaïtische en buddhistische vijftallen, „geen verschil meer bestaat tusschen hem en den hoogsten Buddha, die in waarheid één is met Çiwa", en dat hij daardoor verlost is en den adwaita-staat heeft bereikt („lĕpas, adwitiya").

Maheçwara en Çuddhawidyā, tenzij het eerste drietal zich in den loop der tijden weer op heeft kunnen werken tot den rang van hoogste trits.

1) Vgl. a. 45.

2) Vgl. Kern. K. A. W. L. N. R. III dl. 3 1901.

3) „Wij zijn Çiwa, wij zijn Buddha" vgl. ook Sutasoma: „Jinatwa lawan Çiwatatwa tunggal".

De adwaita-verbinding nu met dezen Çiwabuddha [1]), welke den geloovige voorgoed uit den kring der wedergeboorten verlost, het erlangen van den Çiwabuddhaloka [2]), van de pratiṣṭhā, van de Çūnyatā, waar behagelijkheid heerscht [3]), is het einddoel van het bewuste leven van elken javaanschen mantrabuddhist of çaiwasaugata.

Hoe werd dit nu aan de boddhapratiṣṭa's tot uitdrukking gebracht?

Voordat hierop een antwoord wordt gegeven, zullen wij nagaan, op welke wijze de mantrabuddhistische Heer der Verlossing wordt afgebeeld en of aan die afbeelding niet

---

1) vgl. noot 2 pag. 520; hier Mahāwairocana genoemd.

2) Dat deze Çiwabuddhaloka niet anders is dan de Çiwabuddha zelf, de pratiṣṭhā niet anders dan de Alziel, mogen o. m. de volgende teksten aantoonen. Terwijl zang 43 str. 5 van den Nāgarakṛtāgama van Koning Kṛtanāgara zegt dat hij is „mokteng Çiwa-buddhaloka" (verlost in het verblijf van den Oppergod, in de hiraṇyagarbha), meldt de tekst van den beschreven steen van 1273 çaka van Singosari (Kern, Kon. Inst. T. L. en V. 1905/06) dat dezelfde vorst „lumah ri çiwabuddha" (d. i. weerkeerde in den Heer zelf). In de inscriptie van Ta Prohm (Kamboja) van ruim anderhalve eeuw vroeger (Coedès B. E. F. E. O. VI) wordt dit trouwens uitdrukkelijk gezegd: „Buddha est le domaine (gocara = weide) de ceux qui participent aux corps des Jina's et des fils des Jina's!" In de Paramahaṃsa Upaniṣad (noot 1 pag. 295 Oltramare, Idées théosophiques.) wordt van den Allerhoogste gezegd: „Cet Etre sans second, qui est toute félicité, toute connaissance, *je suis Lui, il est mon suprême Séjour*".

Typisch in dit opzicht zijn ook de posthume namen van de vergoddelijkte vorsten van Campā en Kamboja, die zich den naam van den loka of pada van de hoogste godheid toebedeelden, bijv. Paramabuddhaloka (Indrawarman II van Campā, 9e eeuw) Paramabrahmaloka (Rudrawarman IV van Campā 11e eeuw) Paramaçiwapada (Jayawarman IV van Kamboja 9e eeuw) Paramanirwaṇapada (Suryawarman I van Kamboja, 10e eeuw) Paramaniṣkalapada (Dharaṇindrawarman I van Kamboja 11e eeuw) enz.

Dezen zelfden vorsten werd reeds bij hun leven goddelijke eer bewezen onder de namen van goden, welke hunne eigen namen waren, waarin -warman was veranderd in warmadewa of -warmeçwara.

Is het niet mogelijk dat ook Kṛtanāgara inderdaad reeds gedurende zijn leven als Çiwabuddha werd vereerd, zooals de Pararaton meldt?

3) Vgl. b. 35 S. H. K. Enak kahiḍepnya ring Çunyatā.

het pratiṣṭhā-symbool kan worden ontleend voor de portretbeelden.

Van den Çiwabuddha zijn meerdere bronzen afbeeldingen op Java gevonden; voor het meerendeel zijn deze reeds gepubliceerd in Brandes' artikel: Een buddhistisch monniksbeeld [1]). Een nader onderzoek moge uitwijzen welk van de sectarische hoofdgoden elk dier beelden voorstelt.

Men vindt hem uitgebeeld, al of niet naast zijn Çakti gezeten, aan welke laatste steeds de z.g. dharmacakramudrā wordt toegekend, overeenkomende met haar karakter van in-de-leer-inwijdende Çakti.

De handhouding van den Ādibuddha zelf heeft een speciaal punt van onderzoek uitgemaakt bij Dr. Brandes [1]), die ten slotte, maar ten onrechte, evenals later Dr. Krom [2]) meende, dat de handen een wajra omsloten hielden.

Ook het steenen beeld, waarvan een foto is gepubliceerd (pl. 1 foto 4) in het Rapport der Oudheidkundige Commissie van 1901 (en waarbij de heer Knebel een juiste, hoewel ietwat omslachtige, beschrijving der mudrā leverde) en het Mahāwairocana-ādibuddhabeeld der Japansche Shingonsekte [3]) vertoonen dezelfde handhouding.

Beschouwen wij deze mudrā eens van naderbij; wij zien dan, dat de rechterhand de linker omsluit en in het bijzonder de opstaande linkerwijsvinger door den gelijknamigen rechter wordt omvat.

---

1) T. B. G. dl. 48 (1906).

2) Rapp. Oudh. Comm. 1912 pag. 6/7. Dr. Krom werd in zijn meening versterkt door het aantreffen van dezelfde mudrā bij het hoofdbeeld der z.g. Ngandjoek-vondst (Rapp. Oudh. Comm. 1913). Het is eveneens een Çiwabuddha-beeld, dat echter *bovendien* nog een (afgebroken) attribuut in de handen houdt. De steel ervan eindigt onderaan weliswaar in een wajraknop, bovenaan echter vertoont het duidelijk de teekenen van een breuk. Het missende attribuut zou zeer wel een (dharma-) cakra (van den Ādibuddha Bajradhara S. H. K. b 16) kunnen zijn.

3) Si do in dzou. Annales du Musée Guimet VIII. Paris 1899.

In de mystiek van het mantrabuddhisme wordt n. h. v. door deze handhouding uitgedrukt [1]) dat Çiwabuddha, die de buddhawereld zelf is (rechterhand), de aardsche wereld (linkerhand) omvat houdt en in het bijzonder als Alziel (de kosmische adem of wind; rechterwijsvinger) de verloste individueele ziel (linkerwijsvinger) omsluit.

Uit de op deze wijze verklaarde mudrā zou dan zeer duidelijk de functie van den Çiwabuddha in de wereldorde worden gekarakteriseerd.

Ook omtrent den naam der mudrā verkeerde men tot nog toe in het onzekere. De Arjuna Wijaya [2]) noemt echter de handhouding van den, „als Çiwasadā eruitzienden Jinapati" Wairocana, de *boddhyāgrimudrā* d. i. de hoogste buddhistische mudrā, terwijl aan de handhouding van de mystieke gedaante van Wairocana ter onderscheiding van de normale dharmacakra-mudrā, in de Sang Hyang Kamahāyānikan de (meer karakteristieke) naam van *dhwaja-mudrā* wordt toegekend [3]).

Deze handhouding is wel bij uitstek geschikt om het pratiṣṭhā-idee aan mantrabuddhistische portretbeelden tot uitdrukking te brengen.

Bij de çaiwapratiṣṭa's hebben wij reeds gezien, dat het portretbeeld wordt gemaakt in de gedaante van den hoogsten god (Harihara, Ardhanārī) en wel door daaraan het pratiṣṭhā-embleem in een der godenhanden te geven als afwijkend attribuut. De mantrabuddhistische Jinendra (Çiwabuddha)

1) Men vergelijke de inleiding van het reeds aangehaalde werk Si do in dzou. Rechter- en linkerhand beduiden respectievelijk buddhawereld en menschen-wereld; duim, wijs-, middel-, ringvinger en pink onderscheidenlijk de elementen: ākāça, wind, vuur, water, aarde.

2) Vgl. Zang 26.

3) S. H. K. a 52. Dhwaja beteekent zoowel *vaan* als *onderscheidings- of herkennings-teeken*; dit laatste is ook de beteekenis van het woord *linga*. Het is zelfs niet uitgesloten, dat aan den uitgestoken linkerwijsvinger de çiwaïtische linga-idee wordt verbonden. Volgens het Petersburger woordenboek toch beteekent linga ook het „astrale" lichaam (lingaçarīra of sūkṣmaçarīra), welke beteekenis in de mantrabuddhistische symboliek aan den linkerwijsvinger wordt gehecht.

heeft echter slechts de normale handen en die worden in de dhwaja-mudrā gehouden.

Een beeld geheel als deze Jina en met de beschreven mudrā voorzien kan dus geen portretbeeld zijn, omdat het den Jina zelf zou voorstellen [1]). De mantrabuddhist weet zich echter te redden. Zijn voorliefde voor de uitbeelding van portretten in monniksgedaante uit zich hier wederom; aan het portretbeeld wordt de *sakala-gedaante* van den hoogsten Jina gegeven (d.w.z. zonder ūrṇā of uṣṇīṣa) kenbaar aan diens mudrā.

Iconografisch is dus een portretbeeld een *boddhapratiṣṭa* indien het is: *een jinawimba als Ādibuddha sakala voorzien van de dhwajamudrā* [2]).

Aan deze eischen beantwoordt het in Dr. Brandes' reeds meergenoemd artikel afgebeelde buddhistische monniksbeeld [3]).

---

1) Tenzij op Java eveneens het gebruik ingang zou hebben gevonden om dezen Jina als afwijkend kenteeken de „mokṣa-liṅga" (vgl. noot 1 pag. 499) op de uṣṇīṣa te plaatsen.

Bij een der bronzen uitbeeldingen van den Jina (plaat 3 in Brandes' Buddhistisch monniksbeeld) lijkt deze liṅga nogal zichtbaar aangebracht. Het bedoelde beeld zou dan eveneens een boddhapratiṣṭa kunnen zijn.

2) Of (vgl. noot 1 hierboven) een jinawimba geheel als Ādibuddha (met de dhwajamudrā en) met de mokṣa-liṅga op de uṣṇīṣa.

3) T. B. G. dl. 48 (1906). Dit beeld is een (slecht doorbakken) terracotta beeld, dat door een lateren eigenaar met een cementsausje is overgoten om het tegen verdere verweering te behoeden.

LIJST VAN AFKORTINGEN

T.B.G.	= Tijdschrift van het Bataviaasch Genootschap.
Rao	= Gopinatha Rao. Elements of Hindu Iconography. Madras, 1916.
B.C.A.I.	= Bulletin de la Commission Archéologique de l' Indochine.
B.E.F.E.O.	= Bulletin de l' Ecole Française d' Extrême Orient.
S.H.K.	= Sang Hyang Kamahāyānikan. Vertaling Kats. Den Haag 1910.
K.A.W.L.	= Koninklijke Akademie van Wetenschappen, afdeeling Letterkunde.
Ngkt.	= Nāgarakṛtāgama. Vertaling Kern.
Z.D.M.G.	= Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft.

Fragmenten eener vertaling van den Nāgarakrĕtāgama

DOOR

wijlen Dr. J. L. A. BRANDES.

Uitgegeven door

Dr. F. D. K. BOSCH.

In het archief van den Oudheidkundigen Dienst bevindt zich een portefeuille met paperassen tot opschrift dragend: „Aanteekeningen Dr. Brandes", bevattend de losse notities, excerpten, concept-opstellen enz. uit diens wetenschappelijke nalatenschap, die uit een oudheidkundig oogpunt van belang zijn. In dien bundel troffen wij een afschrift van den tekst van den Nāgarakrĕtāgama in Balische karakters aan, waarschijnlijk door een inlandschen schrijver van Brandes gemaakt. Op den omslag staat in Brandes' handschrift: „Nāgarakrĕtāgama", op de titelpagina in den linker-bovenhoek 493 en in het midden van dezelfde bladzijde: „Nāgarakrĕtāgama, Beschrijving van Majapahit en de toestanden daar, tijdens de regeering van Hayam Wuruk, door een tijdgenoot". In margine en tusschen de regels van het afschrift, dat blijkbaar geheel door Brandes gecollationeerd werd, zijn vrij veel aanteekeningen gesteld, bijna alle in potlood, meest transscripties van eigennamen,

1) Dit is *niet* no. 493 der Handschriften-nalatenschap (in bruikleen afgestaan aan het Bat. Gen., zie Notulen 1906 Bijl. I.), hetwelk een afschrift van den tekst in *latijnsche* karakters is en alleen voor zang I-II door Brandes is gecollationeerd. Behalve de beide hier bedoelde afschriften bestaat er nog een 3de, dat zich in het bezit van den hr. Rouffaer bevindt (zie noot volgende pagina).

korte aanduidingen van den inhoud, oplossingen van candra sengkala's e. d.

In den omslag van dit Hs. lag een aantal schrifturen, alle op den Nāgarakrĕtāgama betrekking hebbend, die, voor zoo ver wij hebben kunnen nagaan, nog nooit de aandacht getrokken hebben [1]). Wij laten de specificatie en beschrijving daarvan hier volgen:

1. Een bundel, op welks omslag in het handschrift van den heer Knebel geschreven staat: „Nāgarakrĕtāgama, Vertaling Dr. Brandes", bevattend de vertaling van de zangen 36—49, 56, 57 en 73—83 afgeschreven door den heer Knebel.

Het bestaan dezer vertaling was mij sinds lang bekend, maar ik moet bekennen er niet te groote waarde aan te hebben gehecht—wij verheugen ons immers in de volledige, voortreffelijke overzetting van niemand minder dan prof. Kern!—totdat ik er bij de bestudeering van een duistere passage in het gedicht toe kwam wijlen Dr. Brandes' vertaling naast die van prof. Kern te raadplegen. Het groote verschil in opvatting, dat daarbij aan het licht kwam, bracht mij er toe de beide vertalingen in hun geheel met elkaar te vergelijken. Daarbij bleek, dat tegenover de plaat-

---

1) Zie Rouffaer in: Herdenking van Dr. J. L. A. Brandes, Singosari-Monographie, p. XXV* vlg; i. h. b. p. XXVII*: „Van de transscriptie of aanteekeningen enz. enz. op Prapantja's kostbaar Lofdicht van 1365 A°. D., schijnt nergens echter iets aanwezig te zijn" en ib. noot: „Dit blijkt wel uit twee dingen. Ten eerste is niets van dien aard afzonderlijk vermeld in de door Dr. van Ronkel opgemaakte „Lijst van wetenschappelijke aanteekeningen, nagelaten door wijlen Dr. J. L. A. Brandes, als Bijlage III (p. XXV—XXXVII) afgedrukt in Not. Bat. Gen. 1906. Maar dan: persoonlijk bezit ik Brandes' handexemplaar der Nāgara-Krĕtāgama, mij in Nov. 1905 door zijn weduwe geschonken. En in dit exemplar nu bevinden zich slechts zéér schaarsche potlood-aanteekeningen (meest getranscribeerde plaatsnamen, en een paar tekst-woord verbeteringen), met op den achterkant een zeer kort indexje bijgeschreven op den inhoud der 98 zangen; *niets meer*".

sen, waar verschil van opvatting mogelijk is en de beide geleerden dezelfde opvatting bleken te zijn toegedaan, zóóvele verschillen stonden, dat het mij gewenscht voorkwam, gezien de onschatbare waarde, die een zoo nauwkeurig mogelijke vertaling uit een geschied-, oudheid- en taalkundig oogpunt bezit, het belangstellend publiek daarvan in kennis te stellen. Was het aanvankelijk mijn voornemen alleen de belangrijkste verschillen te publiceeren, bij nader inzien leek het mij meer aanbeveling te verdienen den volledigen tekst van Dr. Brandes fragmentarische vertaling het licht te doen zien. Immers, een ieder, die den Nāgarakrĕtāgama voor een of ander studie-doeleinde gebruikt heeft, weet bij ondervinding, dat de geringste afwijking in opvatting van een passage van dat gedicht, een afwijking, die bij de interpretatie van andere teksten vaak alleen van doctrinaire beteekenis zou zijn, in oudheidkundig of geschiedkundig opzicht de gewichtigste consequenties hebben kan. Hier ging het dus niet aan eigenmachtig tusschen belangrijke en onbelangrijke afwijkingen te beslissen: Wat bij den tegenwoordigen stand der wetenschap een futiliteit zou schijnen, zou later kunnen blijken overwegende beteekenis te bezitten.

Omtrent de vertaling, die men hierachter vindt, kan nog het volgende medegedeeld worden.

Hoewel in een vergevorderd stadium van voorbereiding verkeerend, was zij nog niet voor den druk gereed. Dat bewijzen de zinnen, die hier en daar niet „rondloopen", de plaatsen, waar de vertaler nog geen definitieve keuze tusschen twee opvattingen heeft kunnen doen en de onevenredigheid, waarmede de noten en aanteekeningen over de zangen verdeeld zijn: de eerste strophen van den eersten zang vrij rijkelijk bedeeld, het volgende alles wat naar een verklaring zweemt ontberend.

Het afschrift van den heer Knebel is niet meer door Dr. Brandes nagezien. Geen enkele letter schrift van den laatste is er in te vinden en geene der vele afschrijversfouten en vergissingen is gecorrigeerd.

Wij van onzen kant hebben geen vrijheid gevonden verbeteringen in Knebels afschrift aan te brengen. Voor het meerendeel laten de fouten zich gemakkelijk herstellen; waar dat moeilijker is moge ieder voor zich naar Dr. Brandes' bedoeling gissen. De eenige toevoeging, die wij ons veroorloofd hebben, bestaat in het aanbrengen van de nummering der strophen en zangen, waar die in het origineel ontbrak.

2. Een geplakt register van plaatsnamen, voorkomend in de zangen 73-82 en daarvan een net-afschrift, beide van de hand van den heer Knebel.

3. Drie chronologische tabellen van Dr. Brandes' hand. Twee daarvan zijn kladjes. De derde is hierachter afgedrukt.

4. Twee lijsten met de beginregels der zangen, waarbij de benamingen der metra aangeteekend zijn.

5. Een los vel met opschrift: „De Taal v. de Nāgarakṛtāgama", met alleen deze aanteekeningen:
XCI, 3 bhaṭāra rawicandrama sumĕlĕh i bhūmimaṇḍala
XCII, 2 mukyāmunggwing praçāsti, dus amunggwing
XCIII, 1 milwâmarṇa (waar geen conj.).
XCIII, 4 gong bhaktyāsih anātha (waar geen conj.).

6. Een los vel met opschrift in Dr. Brandes' hand: „Kolonien van Majapahit, volgens Nâgarakĕrttâgama. Zang 13, 14 en 15." Achter de plaatsnamen zijn hier en daar in potlood identificaties en conjecturen bijgeschreven. In de scheiding der woorden bestaat op enkele plaatsen verschil met prof. Kern's opvatting in Ind. Gids 1903, p. 352 sq. Zie verder de laatste bijlage.

* * *

De aard van Dr. Brandes' aanteekeningen stelt niet in het licht hoe hij zich de uitgave van Prapañca's lofdicht

gedacht had [1]). Was het zijn voornemen óók de andere zangen te vertalen en zijn de fragmenten, die ons in handen gekomen zijn, de brokstukken van een standaard-uitgave als die van den Pararaton? Of heeft het in zijn bedoeling gelegen voorloopig alleen de overzetting van de naar zijne meening belangrijkste gedeelten te publiceeren? Het feit, dat het register van plaatsnamen (zie boven sub 2) alleen op de zangen 73—82 betrekking heeft, doet ons naar de laatste onderstelling overhellen. Hoe dit ook zij, door het terecht-komen van eene met zorg bewerkte, zij het ook fragmentarische, vertaling van Dr. Brandes' hand komt vast te staan, dat de bewering, als zou hij den Nāgarakrětāgama voor het groote publiek met zeven zegelen gesloten hebben willen houden, niet houdbaar is en dat hij wel degelijk het plan had opgevat en zelfs gedeeltelijk tot uitvoering gebracht om de belangstellenden van zijne vergaarde schatten te laten profiteeren.

Behalve wetenschappelijke waarde heeft de hier gepubliceerde vertaling dus nog deze beteekenis, dat zij aan een bedoeling van den grooten geleerde, waaromtrent tot heden onzekerheid bestond, recht doet wedervaren.

---

1) De heer Knebel, tot wien wij ons om inlichtingen wendden, kon ons omtrent Dr. Brandes' plannen niets mededeelen.

Vertaling

ZANG 8. *)

1) Verhaald zij nu hoe de indrukwekkende para's (?) waren, de koeta's (versterkingen, muren) waren van rooden baksteen, liepen rond en waren sterk en hoog; in het westen keek een didweoera waktra uit op een groote gracht (leboe) en in het midden liep een diep water rond

ZANG 36.

1) En op een goed tijdstip (een gunstig oogenblik) verliet hij Singâsari en ging hij zuidelijk op naar Kagenengan, om zijn hulde te brengen aan den Heere van het vrije heiligdom, alles, wat bij hem behoorde, ging mede (sawatĕk-watĕknira), giften (dhana) en spijzen (paribhoga bhodjana) waren gevoegd bij zijn bloemen, begeleid met alle staatsie-teekenen (oepatjara) heerlijk om te zien, zoo ook gewaden (wasana) en daarbij awawan, (= amawa, mawi, ngâwâ nganggo [1])) met een lans voorop (watang apang roehoen), zij, die het zagen waren verrukt.

2) Na zijn hulde te hebben gebracht, trad hij naar buiten, omgeven door zijn volk (volgers), en kwamen hem hun opwachting maken alle wikoe's (= moeni en = bikshoe), zoowel de Çiwaitische als de Boeddhistische, aria Nali werd door hen van dichtebij gevolgd (lees: nali biniring), en onder het feestmaal voldeed de vorst aan alle hartewen-

*) *Dit fragment van de eerste strophe van Zg. 8 volgt in Knebel's afschrift op Zg. 57 met het foutieve nummer 58 en is met blauw potlood doorgeslagen.*

1) Nganggo, panganggo een dracht kleeren = pakejan van pakèj, memakèj — pakejan zijn de kleeren die men draagt; kain (oud Jav. kèn) is het stuk goed dat men nog dragen moet.*pakaïn, pak-kai-ĕn.

schen, alle volgelingen van den koning, een ieder naar zijn rang (sing sa sambhawa) kreeg een mooi kleed, dat oogenlust verschafte.

ZANG 37.

1) En nu verteld, hoe het heiligdom er uitzag, de inrichting er van was ongeëvenaard, een heerlijke poort (dwara) met een mekala bevond zich aan de buitenzijde, hoog ging zij op (te lezen çobhita sameka'é djawa [1]), op het erf (of in den tuin, natar) stonden opeengehoopt (tinoempa-toempa) de heerlijke gebouwtjes (jaça = balé = pandàpà) op rijen langs de rand, druk waren er vertegenwoordigd alle bloemen, bakoela, ardj(oe)na, ahikoesoema, adjawarna, siloeman.

2) De prasada (tempel, toren, toren-tempel) stond in het midden, indrukwekkend versierd met een hoogen god (hyang), als de mahaméroe met Çiwa er op, een Çiwabeeld stond binnen in, baṭara Girinathapoetra (Girindra soeta) had gezegd (of bevolen, sotan) dat het tot een lust moest zijn voor alle goden; waardoor alle oude koningen (toehatoeha?) door heel de wereld gehuldigd werden.

3) Er was binnen in het zuiden van het heiligdom

---

1) Mekala beteekent in het Sanskriet gordel, maar wordt in oud-Javaansche teksten, naar het schijnt, altijd gebruikt voor het topstuk. Er is een Balische uitdrukking boekit mekëndit (keṇḍit), waarmêe aangeduid wordt: een vuurspuwende berg met een vuurzuil of rookpluim op den top, zooals de Raoen. Kendit is gelijk aan mekala; mogelijk dus dat mekala zoo en daarom topstuk beteekent. *Naast deze noot in potlood:*

Boekit makendit is letterlijk een berg met een (wolken) gordel; alle hooge bergen op Java en Bali zijn vuurspuwende bergen; van daar dat de uitdrukking de beteekenis heeft gekregen van een berg met een vuurzuil of rookpluim op den top. Mogelijk meende men in het eigenaardig topstuk der O. J. tempels iets dergelijks te zien. Op de overeenkomst van het topstuk met een karaf onder Chin. invloed werd gewezen in de beschrijving van den torentempel van Singasari. *Naast 37:1 staat in de marge nog geschreven:* kan mekala = gordel, ringmuur zijn of balustrade?

geplaatst en aan zijn lot overgelaten, een (dat was) bhapra met een even hooge gopoera, (een) boeddhistisch (gebouw) naar gissing. batang al oud (dangoe), daarin was een dangka in vertredingen (spelonk, hol, donkere ruimte, tempelkamer? toeroenan) de steenen er van (batoer terras) waren nog over in het Oosten en in het Westen, maar geschonden (anana), maar de hooge poernasangghyarika en pamoedjan van roode baksteen stonden nog geregeld.

4) Aan de noordzijde van de vertredingen van de batoer was de aarde (çesanilemahnja al gelijk) overal waren nagapoeṣpa's geplant en op het erf was alles uitgesproten en uitgeloopen (masemi asalaga), stond wild gras: buiten de gopoera (gopoenten) van het heiligdom lag hoog de onbewerkte grond (katilar), over eene groote uitgestrektheid was het erf met gras begroeid, de paden (henoe) waren vol onkruid (soeket), vol van mos.

5) Als een zieke vrouw, die hevig had geleden en ingevallen was (molĕm) was de fletse tjawiri (tjawinten), daarnevens waren de tjamara's wild en verward (als ongekamd hoofdhaar), die af en toe door den wind bewogen werden, het vezelachtige bekleedsel (tapas) van de njoedanta (srigading, kokosboom) werd nog gewreven (zooals men dat de beenen doet bij vermoeienis), de pinangboomen stonden treurig (tan kram, niet opgewekt) en verlaten, zij waren verdrietig (loemé, betrokken van gelaat, in gedachten verzonken) om het verlies van hun tapih, en de saragading (pring gading, bamboe) hielden niet op in beweging te zijn.

6) Wie het zag ging deze toestand, dat er geen middel (geneesmiddel oesada) was, om het te verbeteren, ter harte; maar op Hayam woeroek had ze gewacht (inanti) die de reden zou zijn van het herleven van haar leed, hij toch put de voortreffelijkheid uit, hij weet het beste te bereiken, om aan allen geneugten te geven, zijn hart is met de ongelukkigen, hij heeft als de goden te doen met wie rampen ontmoeten.

7) Verder dient verhaald te worden, dat de vorst den volgenden dag naar het heiligdom te Kidal ging, en toen hij zijn hulde gebracht had aan den Heere (daar ter plaatse) ging hij met den avondstond verder tot hij te Djadjagoe kwam, en daarop bracht hij ook daar zijn hulde aan het godebeeld, het Boeddha-beeld (djinawimba Amogapaça); 's avonds kwam hij er (sonten amegil). Den volgenden morgen keerde hij terug naar Singasari — tan alĕh — rustte hij te Boerĕng.

ZANG 38.

1) Het verrukkelijke van Boerĕng was een vijver, die helder blauw opborrelde; daar was een tjandi van hardsteen met een mekala, in het midden daarvan opgebouwd. Velen waren de gebouwen, die aan den rand van dien vijver (kalen) stonden, als bloemen op rijen, waar tusschen wandelpaden, die steeds eene verrukking waren voor wie er heen ging.

2) Maar laat ons niet verder gewagen van het heerlijke van de plaats; we hebben te verhalen van den vorst. Toen de zon nog koel was, vertrok hij langs hooge tegalans, met heerlijk dicht gras, met glimmend groen zand (?), breed als een kleine kabbelende zee, terwijl de ravijnen zichtbaar waren.

3) De vorst reisde verder, zijn wagen vorderde snel, en zoo bereikte hij Singâsari en kwam hij weer op den weg door hem reeds afgelegd, en toen dan ging de dichter aan bij den Boeddhistischen kluizenaar, die stapaka was bij het heiligdom, en bezocht hij zijn bloedverwant en diens kinderen (?).

4) Oud was hij, meer dan 1000 maanden telde zijn leeftijd reeds; een vertrouwbaar, deugdzaam . . . . . (satkoela kadang hadji) met goeden naam, geheel volleerd in wat hij weten moest voor zijn verrichtingen . . . . . (amara tan angka darapa nagara), beroemd bij de mpoengkoe's werd

zijn voortreffelijke levenswijze of leer (kashad padan) overal gevolgd [1]).

5) Dadelijk werd hij kahangça (verrukt (?) maiwas) op het zien van hem en onthaalde hem wel, mijn jongen, wees welkom, dichter die het als uw plicht beschouwt uw opwachting te maken bij den vorst en hem te dienen, tot wien men zijn toevlucht kan nemen en medelijden heeft (masih) met arme verwanten; mijn beste, het is me, of ik droom; waar mede kan ik u onthalen?

6) Het doel van mijn komst is omdat ik gaarne vragen wou naar wat de ouden doen (?) (naar alle zaken uit den ouden tijd); alle in heiligdommen reeds bijgezette vorsten werden reeds bezocht, in de eerste plaats de heer van Kagenĕngan, die het allereerst genoemd moet worden; wat het eerste van hem verteld wordt, is, dat hij een zoon is van Giripatiçwara (Çiwa, Mahagoeroe).

ZANG 39.

1) En daarop voorwaar sprak de mpoengkoe van Moenggoeh: o, heerlijk is uw vraag; zij roert mij het hart; een dichter van een rijp verstand spant waarlijk steeds zich in, hij streeft naar kennis der geschriften ter verheerlijking van het rijk (rat).

2) Wel geef mij oorlof en dan zal ik spreken, met een met zevenvoudig wijwater gekuischten zin (met water uit de 7 heilige badplaatsen); mijn eerbiedige hulde aan Girindra (Girinata Mahagoeroe), mijn sembah aan het opperwezen; moge het geen voorteeken wezen, dat ik spreek (mpahsabda ?, lees kpahsabda).

3) Gij dichter luistere geduldig toe; bij een hoorder kan veel te vergeefs zijn en bij moet een ouden man vertrouwen, de ziels-begeerte is, dat het beste niet te betwijfelen zij.

1) Onder shadpada de 6 woorden wordt aan de eene zijde verstaan: honger, dorst, ellende, geestes-zwakheid, ouderdom en dood — aan de andere zijde: begeerte, drift, verdriet, waan, inbeelding en eigenwaan.

ZANG 40.

1) In het Çaka-jaar abdi desa indoe (1144 ?) was er een groote koning die als eenige held zijn strijd streed; duidelijk was hij een goden-kind, als uit geen moederschoot geboren (ajonidjah), een zoon van Girindra; alle lieden waren bevreesd voor hem en brachten hem hulde, dienden aan zijne voeten, gebogen vol ontzag; Çri Ranggah Radjasa, zoo heette hij van naam, verdelger van zijne vijanden was hij een buitengewoon gereede held.

2) Het ruime land beoosten het Kawi-gebergte was vol van alles wat men noodig had, verrukkelijk, een koewoe diende hem tot kemantryan (zijn rang als ambtenaar was koewoe, wedana, boepati) en heette Koetaradja, waar vele menschen heen stormden; daar beoefende Girindra's zoon de dharma, strevende een groote held te worden tot tevredenheid der goeden en tot ondergang der slechten (? ahi slang); zoo werd de welstand van het land vergroot en men was huldevol.

3) In het Çaka-jaar abdi kerta Çangkara (1144) trok hij op tegen den vorst van Kediri (Kedinten), een ridder zonder blaam, Z. M. Kertadjaja, bedreven in de geschriften en de leer; snel was hij overwonnen, en om het groote gevaar waarin hij verkeerde, zocht hij zijn heil in de vlucht (maladjeng) en betrok een kluis (adjaran) in de eenzaamheid op de helling van het gebergte; al zijne onderdanen bovenal zijne soldaten; wat nog restte in het rijk verging.

4) Toen Kediri's vorst gevallen was, was heel het land van Java (Djawa) in angst en vreeze; men kwam zijn hulde brengen; alles wat ieders land opbracht aanbrengende, als om in dienst te treden (séwa); een (of: vereenigd) werd Djanggala en Kediri, zij-beiden hadden rustig éénen vorst; en met dat oogenblik kwamen de dapoer's, de koewoe's en de djoeroe's tot verevening (verrichtten allen volkomen hun plicht (toemameng samya) tot groot geluk der waereld.

5) Meer en meer wies en nam toe de macht en de kracht van den zoon van Girindra; het land van Java was

rustig en zeker, toen 't hem diende als beschermer (tjatra, pajong) van de waereld; in het Çaka-jaar asya abdi roedra (1149), toen stierf hij, naar den hemel terugkeerende. Men weet van hem, dat hij in 2 heiligdommen is bijgezet (dinarma dwaya) te Kagenengan en als Çewabodha te Oesana (?) (Çewa-boddheng Oesana) *)

ZANG 41.

1) Baṭara Anoesangata, zijn zoon, volgde hem op in de regeering, en zoolang als hij leefde bracht heel Java hem volgzaam hulde.

In het Çaka-jaar tilaka adri çambhoe overleed de vorst, ingaande in het verblijf van Girindra; voor hem werd een pradipa (?), pratima (?) een heerlijk Çiwabeeld opgericht in het heiligdom te Kidal.

2) Baṭara Wishnoewardhana, zijn zoon (keta is stopwoord) volgde hem in de regeering op. Zijn vaste makker was Baṭara Narasingha, zij waren zamen gelijk aan Madala en diens oudere broeder, tot heil der waereld. Hij verdreef den snoodaard Linggapati. Mahiçirna (?) geheel (of allen), alle vijanden waren voor hem bevreesd; hij was volmaakt een god gelijk.

3) In het Çaka-jaar rasa parwata indoema huldigde Baṭara Wishnoe ter regeering; allen en een ieder van Kediri en van Djanggala kwamen op, om in de vergadering (of: in de rijkshal) hun hulde te brengen (amoespa = amot sekar = njembah = matoer), vorst Kertanagara was de zalvingsnaam voor hem, waaronder hij bekend is, en de streek van Koetaradja werd steeds heerlijker en kreeg den naam van Singhasari nagara.

4) In het Çaka-jaar ka nawa awani ṣiti keerde Baṭara Wishnoe door den dood ten hemel terug en hij werd bijgezet met een Çiwa-beeld te Waleri en met een Boeddha-beeld te Djadjagoe. Inmiddels keerde ook Baṭara Narasinghamoerti ten

*) *In margine:* vergelijk 56.

hemel terug. Hij is nieuwelings (anjar) door den vorst van Wĕngkĕr bijgezet met een puik Çiwa-beeld te Koemitir.

5) Voorts moet verteld worden, dat koning Kertanagara den gruwel den boosdoener verdreef, Djajaradja geheeten. Hij kwam om in het Çaka-jaar boedja go çaça. Zijn verdelging was zijn dood; in Çaka naga asya bhawa gaf de koning bevel op te trekken tegen het land Malayoe, groot waren de gevaren daarvan, en ten gevolge daarvan heeft deze gods-vertegenwoordiger (dewamoerti = de koning) in vroeger tijd ook zijn einde gevonden.

ZANG 42.

1) In het Çaka-jaar jamma soenya soerya (1202) verdelgde hij nog een slechtaard, Mahisharangkahatja, dien gruwel, die een afkeer van de wereld was, en in angga wiyana arka zond hij naar Bali, om dat te vernietigen. In minder dan geen tijd was de vorst daarvan overwonnen en krijgsgevangen gemaakt (hanjang) en kwam hij zijn hulde in allen regel aan den koning brengen.

2) Te dien tijde waren alle streken (vreemde landen) in beving en vreeze (angabhaja) en kwamen zij den koning huldigen. Wat hoorde onder (sakahawat) Pahang en Malayoe ging nederig gebukt, en wat behoorde onder Goeroen en Bakoelapoera zocht heul bij hem, om niet te spreken van Soenda en Madoera, want heel Java bracht hem hulde zonder missen.

3) Toch was de vorst niet hovaardig, gaf hij niet toe aan eigenwaan (loepoet ing mada), steeds was hij nauwgezet in zijn beleid, want het voorkomen van de gevaren in de regeering (bhoewana rakshana) moet geschieden zoo lang als de kali-periode duurt, (i kala ning kali ?). Daarop lei hij zich toe op de samaya en de brata (de voorschriften en de regels), om sterk te zijn in de Boeddhistische godsdienst (paksa sogata), om zoo te volgen de koningen van den voortijd in het hechter maken van den aanwas der waereld.

ZANG 43.

1) De schriften zeggen, dat de pandawa's oudtijds in de dwapara-periode koningen waren, en dat 't jaar (diwangsa) van hun terugkeeren naar hun plaats van oorsprong, d. i. hun verscheiden plaats had in go ga indoe tri (3102) plus (vóór) de Çaka-telling was; met hun heengaan nam de kali-periode een aanvang en werd de wereld slecht en ordeloos, maar de god Shadabhidnja (Boeddha) beschermt standvastig de wereld.

2) Dit was de oorzaak, dat de koning (Kertanagara) steeds zijn hulde bracht aan Çakya Singha's voeten en ijverig geloofde in de pancaçila (de vijf plichten); hij kreeg, nadat alle sa(ng)skara's verricht een zalvingsnaam (abhiṣéka = bisikan), bekend was hij onder zijne Boeddhistischen zalvingsnaam Çri Djnjanabadjreçwara, de leer van de Tarkajakarana enz. (?) werd door den door en door kundigen vorst bestudeerd.

3) En toen hij ouder was verrichtte hij alle adiaknikakriâs vooral de geheime tantra van Soebhoeti (rakwa tinĕngĕt zooals men zegt, zooals men weet zorgvuldig geheim gehouden) die kende hij uit het hoofd (die had hij geheel in zich opgenomen), hij verrichtte ijvrig pinrihira, zijn doel was poedja, yoga en samadhi (het hulde brengen aan de goden, het beoefenen van ascese en het religieus mijmerend bespiegelen) strevende naar de welstand van heel de wereld, om niet te spreken van de ganatjakra (?) en de giften, die aan het volk gedaan werden.

4) Van geen der vorige vorsten werd gehoord, wat van dezen koning gezegd werd: hij was volmaakt in de 6 deugden (shadgoena) bedreven in de schriften, kundig in het wezen van de leer der godsdienst, hij verrichtte getrouw zijn plichten (dharmishṭa) tegenover den Boeddha (djina), hij volgde zijn regels (brata) en legde er zich op toe, om het gepaste te doen (prajoga gria), daarin school de reden, dat de nakomelingen zijner nakomelingen (toesnitoesnira) alle

als koningen bij de gratie gods (dewa prabhoe, koningen van goddelijke afkomst) alleenheerschers waren (ékatjatra).

5) In Çaka abdi jana arjama keerde de vorst weer in tot het verblijf van den oppersten Boeddha (djinéndra), omdat hij zoo bedreven was (wĕroeh) in de krya (kryantara) en alle oepadeça's (aanwijzingen voor de leer), — (omdat hij religieus practisch en theoretisch zoo hoog stond)—noemde de wereld hem na zijn dood de zalige in de Çiwaboeddhaloka (den hemel van Çiwa en Boeddha te gelijker tijd, vermoedelijk 'n woordspeling met Çiwaboeddhalaya, dat de naam schijnt geweest te zijn van een heiligdom, waarin Çiwa en Boeddha beiden te gelijker tijd vereerd werden), daar werd hij bijgezet met een beeld van Çiwaboeddha, heerlijk en onovertreffelijk (nôttama = na oettama = anoettama); of een beeld van Çiwa en van Boeddha.

6) En te Sagala (Sakgala, vg 74 Sagala 82 Sagaḍa (?) stond een onwaardeerbaar fraai Boeddha-beeld; ook de Ardhanariçwari (de 1e of hoogste koningin) en hare Maj. Badjradewi hadden hem trouw gesteund ten bate van de wereld (krya mwang brâta), als Wairotjana met Lotjana werd van hen een gezamenlijk beeld, dat ieder kent, vervaardigd.

ZANG 44.

1) Toen Z. M. de koning Kertanagara naar Boeddha's hemel terugkeerde, was de wereld in ontroering, diep bedroefd en in verwarring als ware de toestand van de kaliyoega weergekomen, daar was een naburig vorst (samantaradja, van een vazal-staat) Djajakatwang geheeten een slechtaard, ginds in het land van Kediri, die wenschte op zijn beurt de macht in handen te hebben, en daartoe listen (kira-kira) uitdacht.

2) Toen vroeger Z. M. Kertadjaja in het Çaka-jaar abdi manoe sa (1144 ?) heenging (zich verschool, zie 40) beval Z. M. Parwatadindrasoeta (Girindrasoeta zie 40) dat Djajasabha hem in de regeering vervangen zou, en in Çaka iṣta

kana stond verder (daarna) Çastradjaja te Kediri, eindelijk werd in het Çaka-jaar trini san sangkara (1163 ?) Hadji Djajakatwang daar koning.

3) Alle vorsten brachten hulde aan de kinds-kinderen van Baṭara Adrindratanaja (Girindrasoeta), gezwegen van Z. M. koning Kertanagara aan wien dit zelfs de noesantara, de vreemde landen, zie 42 deden, maar nu met het verscheiden van dezen vorst werd hadji Djajakatwang dom en verdoold (opstandeling, wien het er naar vergaan zou) tot een ramp van de wereld werd hij beschermd door Kali (?) voorwaar, zijn geluk zal niet van langen duur zijn.

4) Het doelwit van zijn kennen van de schriften was de macht der kracht der vorsten van voorheen, maar er was een zoon van den (waren) koning, die den vijand ten onder bracht, en het land (weer) gelukkig maakte; schoonzoon was hij van hem, die Djah Widjaja heette in de wereld, die hem lof toezong; hij koesterde de tataren een weinig dat zij hadji Djajakatwang bestreden, die volkomen vernietigd werd (amwang twang, lees: amwang mwang, mongmong).

ZANG 45.

1) De dood van koning Djajakatwang bracht de wereld in verrukking in Çaka masa roepa rawi (1216) werd de nararya (djah Widjaja) koning, gehuldigd in de stad Madjahpahit, hij was welwillend (tanoeraga = anoeraga of 'n verkorting van sanmatanoeraga) en onoverwinlijk (djajaripoe) en kreeg als vorst tot naam (tinĕlah, telah) vorst Kertaradjasa Djajawardhana.

2) Met het oogenblik (tĕwĕk) dat koning Kertaradjasa Djajawardhana koning werd, volgde huldevol zijn opwachting makende weer heel het land van Java (Jawa), allen waren verrukt op het zien van de 4 gemalinnen van den vorst (pajoegala nĕrpati tjatoer), de dochters van koning Kertanagara waren allen aan godendochters (soerawadoe, godenvrouwen dewakanyâ, hoeri's) gelijk.

ZANG 46.

1) Çri parameçwari (de 1e of hoogste der koninginnen?) Tribhoewana geheeten, was de oudste boven lof verheven; djah Doehita heette de mahadewi en was volmaakt schoon; de prinses, die heette Pradjnjaparamita, overtrof Satji (Indradewi) in smetteloze lieftalligheid; en de welwillende djah Gajatri was de jongste, maar tevens de eerste onder 's vorsten gemalinnen in de poeri.

2) Zij waren, weet men (rakwa) gehuwd als neven en nichten in den 3en graad, want zij waren geen verre verwanten (wel nauw verwant), want dat weet men ook, dat baṭara Wishnoe (Wishnoewardhana) een neef in 1sten graad was van Narasinghamoerti, die tot zoon had den beroemden (soeçrama) djah Lemboetal, den strijdhaftige, die in het Boeddhistische Miring werd bijgezet.

ZANG 47.

1) Djah Lemboetal was de vader van onzen koning, *) daarom vond hij het plezierig met de prinsessen in den 3en graad verwant te zijn, zoo waren de huwelijks-vereenigingen van den vorst eensgezind, al de bevelen van zijn bevelen (der koninginnen) werden allen vervuld en dat gaf vreugde.

2) In Çaka capta janma soerya (1217) is er van den koning te vertellen dat hij zijn zoon over Kediri (Kedinten) als koning liet aanstellen; Çri Indreçwari was zijn moeder, een verstandige, degelijke, moedige vrouw. Zijn koningszalvingsnaam was Djajanagara, zonder falen.

3) In Çaka ma tri aroena stierf de koning, daarop (drâktoemoeli, toeloej) werd hij in een Boeddha-beeld geplaatst in de poeri, Antahpoera, let wel (jwa) was de naam van het heiligdom, een Çiwaïtisch beeld werd van hem nog geplaatst te Simping.

*) *Na „koning" een verwijzingsteeken naar de marge, waar staat:* Zijn doel was, omdat hij wist (anrĕsĕp, hier = soeroep?) dat hij met de prinsessen in den 3den graad verwant was, dat zoo zijn huwelijksvereeniging wezen zou, eensgezind — al de bevelen enz.

ZANG 48.

1) De koning had beschikt, dat Djajanagara koning worden zou te Tiktawilwa (Madjapahit) [1]) en dat zijn ('s konings) dochters, zijn jongere zusters, (de jongere zusters van Djajanagara) wier moeder(s) de beste, onvergetelijke konings-gemalin(nen) was (waren), die beiden, bijzonder schoon, geleken (bangoen) op Rati (de vrouw van Smara, Kama) in uiterlijk (rwan of rwa, dan als een tweetal Rati's), de hoeri's (soerawadoe) overtroffen, de oudste werd vorstin te Djiwana (Kahoeripan) en de jongste te Daha.

2) In de Çaka-tijdrekening (Çaka kala) moerti goena paksa roepa (1238), in de honig-maand, zoo hebben we te vertellen, trok Z. M. Djajanagara uit, om den vijand in Lamadjang te verdelgen, poe Nambi ging te gronde met geheel zijn geslacht en zijn koeta (burcht) te Padjarakan werd vernield (kapoegoet); in angst en vreeze was de wereld tegenover de heldhaftigheid van den regeerenden koning.

3) En in windoe çara soerya (1250 van de Çaka-tijdrekening) keerde de vorst terug naar Hari's verblijfplaats (Haripada = Wishnoebhoewana), waarop hij in de poera werd bijgezet met een beeld, dat een voortreffelijk Wishnoebeeld was; dat geschiedde ook te Silapetak en te Boebad, beiden met mooie Wishnoe-beelden; (voorts ook nog) te Soekalila, met een mooi Boeddha-beeld, een Amoghasidi.

ZANG 49.

1) En in het Çaka jaar (Çakabda) indoe bana dwi roepa (1251) verving hem de vorstin van Djiwana (Kahoeripan) de moeder van onzen koning (Hajam-woeroek Radjasa nagara) te Tiktamaloera als koningin; zijn vader was de vorst van Singasari.

2) Zoo was de aard dezer koningin (maharadja padmi, gemalin van den koning! haar man was prins-gemaal); zij

1) De moeder van Djajanâgara was een bini-hadji volgens de Pararaton.

was der waereld tot heil en machtig, haar kinderen, schoonkinderen en kleinkinderen waren koningen en koninginnen, zij stelde zich tot koningin aan en zij verzorgde alles.

3) In Çaka agni içoe ari (1253) werden vijanden verslagen te Sadeng en te Kēṭa, die het onderspit delfden door hare onderdanen aangevallen; en toen (tewek) de wereld beschermd moest worden, lag zij het gewicht daarvan op aan den mantri (minister) die heette Mada (Gadjahmada) en bijzonder kundig was.

4) En in het Çaka-jaar iṣoe masa akṣi nabhi (1265) werd Bali, waarvan de vorst een laaghartige aterling was aangevallen door het leger, verslagen en geheel vernield, alle onwilligen (doeṣṭa) waren in vreeze, met hun rust was het gedaan (mangdoh wiçata).

5) Zoo sprak de dang atjaria ratnangça: waarlijk als een oude spreekt, dan maakt zijn spreken indruk, de voortreffelijkheid van de koningen van dit land was duidelijk gebleken, zij waren toch van het geslacht der goden, of een god in levenden lijve (apan dewawangçathawâ dewamoerti).

6) Hij, die het verhaal over den koning hoorde, was verrukt van zin, zijn onderdanigheid wies aan; hij zag hoe zijn papakarma (de karma, die hem slecht en ongelukkig maakte) ophield hem te bezitten (vg. onze uitdrukking „bezeten zijn"), kommer en wee en wat niet meer (duhkarogadi) was duidelijk verdwenen.

7) En de mpoengkoe sprak nog tot verontschuldiging, wat ge hooren kunt, mijn beste, is nu ten einde, het moge meewerken tot verbetering en vermeerdering van uw kennis (uw kundig zijn panditatwa) moge met het spreken bereikt zijn (het geven van de toekomende) lof aan de machtige (koningen, die deze verdienen).

8) Na het onthaal nam de dichter met hoffelijke en beleefde woorden afscheid, om terug te keeren tot zijn eigen werk, met het komen van den nacht, des avonds (sonten)

ging hij naar de pakoewwan (koewoe, zie boven) en den volgenden morgen maakte hij zijn opwachting bij den koning (Hajam woeroek).

ZANG 56.

1) Toen werd vernomen, wat er gebeurd is met (of de toestand was van) het heiligdon te Oesana (of in vroegeren tijd), dat gesticht was door Z. M. Kertanagara, den joejoet (boejoet) overgrootvader van den koning; men zegt, dat hij daar plaatste een Çarira (een reliek en niets anders), zoodat beiden, Çiwaieten en Boeddhisten er vroeger steeds hun hulde brachten.

2) Daartoe had de tjandi tot teeken, dat ze van onder Çiwaïtisch en boven aan den top Boeddhistisch was, en dat binnen in een heerlijk Çiwa-beeld stond van ongemeten luister, en bovenop als kroon een Akshobhya-beeld, maar omdat 't in het lot had gelegen, dat het te niet zou gaan was nu het kostelijke (kleinood) verlaten (omdat de betoovering, de tooverkracht er van te niet was gegaan . . . .).

ZANG 57.

1) Men vertelt, dat, toen het Akshobhya-beeld verdween, er een groote, hooggeëerde goeroe (pada padoeka çri mahagoeroe) in het rijk was, ingetogen, rein en plichtgetrouw, een volger van de Boeddhistische regelen, een smetteloze çrawana, zonder gelijke, met vele leerlingen, met alle kenmerken van een grooten paṇḍita.

2) Hij toog uit naar heilige badplaatsen, naar hij verkoos, en kwam bij dit heiligdom (soedharma daḷem) en ootmoedig naderde hij het godebeeld en bracht 't vol godsdienstige zin nederig zijn hulde: dit maakte de bezorgde stapaka's naijverig, dat zij ook hun hulde zouden kunnen brengen aan het Çiwa-beeld, om dit kalmte te vragen.

3) De groote moeni verhaalde van het wezen van de soedharma in vroeger tijd, en van het voorhanden zijn van

het schoone Akshobhya-beeld op den top, en toen hij terug ging, ging hij er weer heen, en overnachtte hij in het heiligdom, zijn opwachting makende, en hij was wanhopig en getroffen, toen hij zag, dat dat schoone godebeeld verdwenen was.

4) Ongeveer in het Çaka-jaar anala sara arka (1253) zegt men, is het godebeeld verdwenen, de tjandi (soetjandi dalem) werd bij die gelegenheid door een bliksemslag (badjra ghoṣa) getroffen. Het bericht van den grooten çrawaka was duidelijk en zonder wijfeling, hoe zou het dharma (heiligdom) weer in orde kunnen komen, waar het reeds zoo ver was (?)

5) Onmetelijk was de heerlijkheid er van, als ware de hemel neergedaald, buiten had het een gopoera en een mekala en de balé en de nyaça's (wordt verklaard met woorden, die balé beteekenen) waren voortreffelijk; binnen in was het druk versierd met bloeiende nagasari's die allen overal verspreid lagen (widjah aroempoekan) als (çara) de vrouwen in de stad.

6) O hoe lang bleef de koning daar niet wandelen, zijn hart ophalende, te Woeloedada was een mooie vijver (talaga) waarvan de varens overal in het water stonden, hij ging er van het heiligdom heen in oostelijke richting, terwijl de zon erg heet was (angkĕn arka apanasan) en hij ging ook naar Pakalwangan, langs een vallei (djoerang), verrukt van hart.

ZANG 73.

1) En dan heeft ook de vorst, de koning van Madjapahit, steeds meer en meer zijn aandacht geschonken aan het beleid der handelingen; ten opzichte der processen vertoonde hij geen wijfelzucht; al wat in de wetboeken was, werd opgevolgd; er was geen kwestie van bevoorrechting van een partij; tegenover iedereen werd alles goed in acht genomen; zijn roem wies aan, omdat hij wist wat komen moest en reeds voorbij was, voorwaar, ten volle eene godsverschijning.

2) Daar waren de vorstelijke vrijgebieden, de stichtingen der koningen van den voortijd, alles wat nog niet afgedaan was, werd door hem afgedaan, al voorgevende ze te beschermen, trachtte hij dat te doen, waar de praçasti's niet voorhanden waren, werd aan hen, die in de leer bedreven waren, opgedragen er praçasti's voor te maken, opdat het vruchtgebruik er van bestendig zou zijn, en er later, tot in de lengte van den natijd niet weer over geprocedeerd zou behoeven te worden.

3) Die beroemde vorstelijke vrijgebieden waren: Kagenengan en verder Toemapel, Kidal, Djadjagoe, Wedwahwedwang, Toedan, Pikatan, Boekoel, Djawadjawa, Antan, Antarasasi, Kalang-brat, Djaga, Blitar, Silakrit, Waleri, Babĕg (Brĕbĕk), Koekap, Loembang, Pagĕr.

ZANG 74.

1) Voortreffelijk waren Antahpoera, Sagala en Simpang, Çrîranggapoera, Boeddhikoentjir, Pradjnjaparamitapoeri, pas verrijkt en Bajalange juist gemaakt.

2) Dit waren de vorstelijke vrijgebieden, ten getale van 27; in 7 Brahmanen en zon van Çaka in de maand Bhadra werd aan kundige ambtenaren en aan Brahmanen en aan (Boeddhistische) monniken (stapaka wikoe), die bekend waren met de wetten van het rijk, opgedragen er voor te waken.

ZANG 75.

1) De mantri, die een opdracht kreeg van dit alles af te weten, was Aria Wiradikarn, de dharma-djaksa, die de zorg had voor alle rechten in de kraton, zonder missen, die, altijd vaardig en gereed, zorgde voor het welzijn van alles wat den vorst aanging, zonder daarbij eenig profijt te trekken van zijn eigen werk, tot vergrooting van de uitkomsten van het goddelijk recht (of de heiligdommen).

2) Ook alle andere vrijgebieden hun staat werd door den vorst gelijkelijk bewaakt, den adjaksa der Çiwaieten werd opgedragen te waken over de parjangans en de kalagjan,

en de adjaksa der Boeddhisten werd de bewaker van alle koeti en wihara, de mantri erhadji (koningswater) zorgde voor de karĕsian, de tapaswi beschermende.

ZANG 76.

1) De vrijgebieden, *waar Çiwa stond*, waren: Koetabalaj, Kantji, Kapoeloengan, Roma [1]), Wattan, Içwaragerah, Phalabdi (?), Tadjoeng, Koetalamba (lambalèn), Taroena, de parjangan Koetidjati, Tjandi-lima, Nilakoesoema, Harinandana, dat zeer verrukkelijk was, de vorstelijke te Sadang en te Panggoeh, en de beste van alle koeti's te Djajasika.

2) Te Djajamanaloe, Haribhawana, Tjandipoengkal, Pigit, Njoedanta (?), Katoedah (?), Serangan, Kapoejoeran, Djajamoeka (?), Koelanandana, Kanigara, Remboet, Woeloehĕn, Kinawöm, Soekawidjaja, Kadjaha (of Djaha), Tjampen, Ratimanmata, Srama, Koelakaling, Batoepoetih, dat zijn de aanvulsels (dat zijn er nog meer).

3) De Boeddhistische vrijgebieden . . . . . . al die vrij waren (vond men) te Wipoelarama, Koetihadji, Janatraja, Radjadhanja, Koewoenatha, Soerajasa, Djarak, Lagoendi, Wadari, Wéwé, Patjekan, Pasarwwan, Lemahsoerat, Pamanikan, Srangan, Pangiketan, Panghapoean, Dawalang, Tepas, Djita, Wanasrama, Djenar, Samoedraméla, Pamaloeng

4) Barjjang (?), Amartawardani, Watiwetih, Kawinajan, Patemwan, Kanoeroehan, Wĕngkal, Wĕngkĕr, Hanten, Banjoedjiken, Batabata, Pagagan, Sibok, Padoeroengan, Pindatoewalèn, Telang, Soerabah de beste er, en Soerakila, om niet te vermelden Manganwajah, Pogara, Koeloe(r) en Tangkil.

ZANG 77.

1) Dat waren ook Boeddhistische, nu moeten vermeld worden de *kabadjradaran* te Sahawadjra, Naditada, Moekoeh, Sambang, Tadjoeng, Amartasaba, Bangbangiri, Bodhimoela, Waharoe, Tampak-doeri, Paroehatandara (?), Koemoedaratna, Nandinagara,

1) na Roma lees mwang.

2) Woengandjaja, Palandi, Kilase, Samityap, Tahĕn, Nerandjana, Widjajawaktra, Magĕnĕng, Pojahan, Balamasin, Krat, Lemahtoelis, Ratnapangkadjah, Panoempangan, Kahoeripan, Ketakitelaga, Djambala, Djoengoel, Wishnoewala.

3) Vervolgens Boedoerwiroen, Woengkoeloer, Manang-goeng, Watoekoerah, Badjrahasana, Patjambajang, Samalanten, Simapoera, Tambak-laléjan, Pilanggoe, Poh-hadji, Wangkal (Wangkali), Beroeh, Lembah-dalinan, Pangadwan, Pratjartjan was de voornaamste.

ZANG 78.

1) De vrijgebieden van de *karesjan* waren te Soempoet, Roepit en Wilang. Verder waren er te Poetjangan, Djagaddhita, Pawitra en Boetoen niet uitgesloten; deze allen hadden een sabha of een linggapranala, de mpoengkoe's, stapaka's van Mahagoeroe waren een puike steun voor heel de wereld.

2) Dit (ikin) waren de vrijgebieden, waarvan deugdelijk in bescherming genomen werd hun toestand van vroeger; hetzelfde geldt van de bestaande sima's, in de eerste plaats wat betreft hun eigen regels en instellingen (?) Bangwang-toengkali, Sidajatradaja, Sidakadjeng, Lwahkali, Tewas, Waṣista, Palah, Padar, Siringan, de voornaamsten van de *kaséwangkoerang*.

3) Wandjang, Badjrapoera, Wanorama, Kedoekhanten, Goeha, Djiwa, Djoengpoet, Soba (?), Pamoentar, Baroe, de bekende, uitstekende *kabodangsan*, Kadjar, Danahanja, Toeras, Djalagiri, Tjenting, Wekaswandira, Wandajang, Gatawang, Koelampajan, Tala waren de voornaamsten van de *kar(s)jangkoera(n)*.

4) De *dharmareṣi* waren te Sawoengan-belah, Djoeroesidan, Srangan, Wadoeri, Agelan, Gandatrap, Harasala, Nampoe (kah) de vorstelijke bloedverwanten geëerd en gevreesd in de wereld (of: kadang hadjian enz.), de sima Anadya-behaja, Tiang, Pakoewoekan, de sima te Kial en te Soetji, niet te

vergeten (tan karia) Kawiri, Parad, Katjapangan dat waren de vaste sima's.

5) Behalve dezen de *wangsawishnos* Kalat (of Kalating), Batwang, Kamangsian, Batoe, Tangoelian, Dakoeloet, Galoeh, Makalaran (?) voortreffelijke, eigengerechtelijke (vaste sima's), behalve deze desa Meḍang, Hoeloenhyang, Paroengloenggé (loenggah), Pasadyan-keloet, Andelmat, Paradah, Gĕnĕng, Pengawan, die vroeger in de war geraakt waren.

6) Onvermeld moeten blijven de *kalagyan*, die overal tusschen de desa's op Java ingesloten lagen, en de koeti's, die er alzoo ook (?) waren, maar niet vast waren, en dan was er een onderscheid, of de toestand was ten bate van de sangga (*kasanggikan*), ten nutte van het geheele rijk (?), of dat ze van oudsher waren ten bate van de stapaka's (*kastapakan*), die trachten de offers en geloften te vervullen (kria en brata).

7) Voorts waren er *mandala's* Moelasagara, Koekoeb, hun vroegere toestand werd gehandhaafd, evenzoo die van Soekajatnja, Kastoeri, Tjatoerbasma, zoo zeiden de Reṣi's. De *katjagan* van de tjatoerasrama te Patjirah, Boelwan, Loewannwa, Koepeng, velen zochten hun toevlucht in (bij) Tani en in (bij) Djangang.

ZANG 79.

1) Zoo is de staat der desa's van Java, zooals deze vroeger was nagegaan van de dharma's, van de sima's, van de wangsa's, van de hila-hila, van de hoeloen hyang, van de koeti's en van de kalagyan, alles, waarop zij recht hadden werd bevestigd, en aan alles, waarop ze geen recht hadden (maar beweerden het wel te hebben) werd ook geloof geslagen, de bertja's keerden naar de desa's terug met een opdracht (salah) van Aria Ramadiradja.

2) De vorst van Wengker zond lieden uit, om de desa's af te loopen, en er alles van te zeggen (?), de vorst van Singasari zond lieden uit, om den omvang (gital) der dapoers

na te gaan, zij vertrouwden beiden op hunne dienaren (goendala), zij verrichtten hun werk zonder vertragen, ten gevolge waarvan het land van Java behoorlijk deed, wat het doen moest (atoetoer ing oelah), volgende de bevelen van den koning.

3) Ook de andere eilanden (noesantara) hier, gelijk Madoera (?) en Bali, waren vast besloten en eenstemmig ten opzichte van de geheele wijze van doen van het land van Java. De dharma's en de srama's en de koewoe's hun staat werd nagegaan, zooals die vroeger was, de bodhadjaksa's te Badahoeloe, te Badahoeloewanggadjah niet nalatig, zij kenden velen van de Boeddha-kluizen, en kregen nu de opdracht van den vorst er voor te zorgen.

ZANG 80.

1) De kasogatan van Bali waren te Kadikarnan en te Koeti-anjĕr, te Poerwanagara, Wiharabahoe, Adiradjya, Katoeran, — deze 6 kabadjradaran, dit waren de 6 besten, maar de wihara's, de kawinajan waren zeer talryk en verspreid, het was dus niet vreemd, dat de koning het goed vond, dat de koeti's niet opgesomd werden.

2) Voorts het vrijgebied te Boekit-soelang, Lemah Lampoengan, Awasoeda (?) bekend onder den naam Tathagatapoera gerha was edel (?) en had een schoone praçasti, luchtruim, zin-orgaan en zon van Çaka was de dag, dat koning Çiwaniçwara het vroeger had gegrondvest, de oude rijksbestierder, die oepaseka was Aboemisoeda (en zijn land had in Soeda of Soenda) werd daarop daarheen gezonden, alle vrije rechten werden in geheel hun omvang door den vorst bevestigd.

3) De stichtingen van de goedgezinden uit den voortijd werden in hun geheele zijn en wezen gehandhaafd, niet verboden, op dezelfde wijze de swabawa van de voortreffelijke, machtige, evenrechtige, krachtige vorsten, en evenzoo werden beschermd alle stichtingen van de vorsten van den voortijd.

4) En hij streefde er naar, dat gezien werd de afwezigheid van slechtaards in geheel het land belaagd, ten gevolge waarvan de landouwen werden afgeloopen, en evenzoo de zee ten volle werd afgejaagd, de kluizenaars, waar ze zich ook bevonden, aan het strand, op het gebergte, in de wildernis of in de landouwen, de kluizenaars waren beveiligd, verrukt verrichtten zij hun ascese, hun regels en hunne overpeinzingen (samadha), strevende naar het heil der wereld.

ZANG 81.

1) Groot was het stuk door den koning ondernomen tot het verzekeren van den staat der drie afdeelingen (paksa) op Java (Djawa), wat in de praçasti's als de vroegere staat werd aangegeven kon op zijn bescherming rekenen en werd uitgevoerd, de vorst spande zich in en gaf acht, want zijn streven was, dat 't aan den patik goendala gegeven werd (wineh, opgedragen), hij wilde niet in gebreke blijven tegenover hetgeen de adigama, de sikṣa en de sasana's (de leeringen en de voorschriften) als de vereischten kenbaar maakten.

2) Daarin school de reden, dat de vier dwidja's allen streefden naar voortreffelijkheid, de wipra's en de reṣi's, de Çiwaieten en de Boeddhisten hielden zich aan hun eigen leer, en volgden deze, alle vier de asrama's, te beginnen met alle tjatoer basma's, zij allen hielden nauwgezet (toemoengkoel) hun regels, kenners van hun offerplichten.

3) Zoo waren vier de djana's standvastig in hun sasana's, de eerste der mantri's en de aria's beiden ijverig in de regeering (kaboepalakan) de kryans (rakryan) en de ksatria wangsa en de wali's (?) streefden plichtgetrouw naar overleg, ook de waisja's van heel het land en de soedra's hielden zich nauwgezet aan hun plicht.

4) De menschen, de vier kasten (soedjanma) sproten voort uit den oppergod (hyang wiḍi), de leer zegt dat al hunne gedragingen kunnen plaats hebben door den koning in het

paleis, zij allen staan vast in hun goede handelingen, evenals de drie soorten van slechtaards (koedjanma) n.l. de tjandala, de malétja en de tjoetja's allen ook acht geven te verrichtten, wat zij (aan slechte dingen) moeten doen.

ZANG 82.

1) Zoo was de toestand van het land van Djawa, toen de koning regeerde, nimmer aarzelde hij, ook niet inwendig, zijn plicht te verrichten, om de wereld gelukkig te maken, en dat deden ook de beide vorsten, die den vorst als voogd hadden groot gebracht, zuiver hun plicht doende en de oudste zijner pénan's, die eenstemmig was met den geest des konings.

2) De vorst van Singasari stichtte te Sagada een buitengemeen vrijgebied en de vorst van Wengker er een te Soerabana, Pasoeroehan en dat te Padjang, Boeddhadistana (plaatsnaam of een boeddhatempel?) dat te Rawa, te Kapoeloengan en te Lotjanapoera, de vorst van Watsari dat te Tegawangi, dat de menschen in verrukking bracht.

3) Alle mantri's zagen hun wenschen vervuld, zij werden begiftigd met sima's sira siran (een voor een?), steeds werden er tjaitja's, prasada's en lingga's gemaakt, zij brachten hun hulde aan de goden, ze brachten hun hulde aan de schimmen der voorouders, allen hadden ontzag voor de moeni's (brahmanen en monniken), er werden liefdegaven geschonken, godsdienstige stichtingen (kirti, merkteekenen, n. J. kitri) gemaakt, zij deden dit, daarin de handelingen van den koning navolgende.

ZANG 83.

Daarin bestond de voortreffelijkheid van Z. M. den koning, die als eenig vorst te Madjapahit (Tiktawilwa) heerschte, hij was als de maan in de wereld, zijn lof bracht heel de wereld in verrukking, als dag-lotussen waren de snoodaards, en als de nacht-lotussen alle goeden, in hun

hart hem beminnende, zijn dienaren, het hoofdwapen van zijn leven (bertya) en de andere wapens (koça) met hunne voertuigen, olifanten en paarden, geleken daarbij de oceaan.

Chronologische Lijst [1]

(Zie boven p. 531 sub 3)

ring çaka ṛtuçarena	I	4	*1256.*	
ring çāka dṛṣṭisaptāruṇa	II	1	1276 *of 1272.*	
ring çākākṣatisurya	XVII	6	*12*	naar Padjang.
ring çākāngganagārya-ma (naga = berg)	XVII	6	1276	naar Lasĕm.
ri dwārādripadendu	XVII	6	*1279*	naar de Zuidzee.
ring çāka çaçangkanā-garawi	XVII	7	1281	naar Lamadjang.
çākābdhideçendu	XL	1	1144	Rajasa vorst van Java. 1144.
ring çākābdhikṛtaçang-kara	XL	3	1144	val v. Kaḍiri 1144.
ring çākāsyābdhirudra	XL	5	1149	† Arok 1169.
çakābdhitilakādriçambhu	XLI	1	1171	† Nusapati 1171.
i çāka rasaparwatenduma	XLI	3	1176	z.v. Wiṣṇuw. gezalfd.
çakābdhitanawāwanikṣiti	XLI	4	1194	† Wiṣṇuwardh. 1194.
çakābdhabbhujagoçaça	XLI	5	1194	Caya (Bhaya) 1194.
nagāsyabhawaçaka (naga = berg)	XLI	5	1198	naar Malayu 1197.
çakābdhayamaçūnyasūrya	XLII	1	1202	(Mahisa Rangka).
ring anggawiyatarka	XLII	1	1206 [2]	tegen Bali.
gogendutri lawan çakābdhi	XLIII	1	—3179	Begin Kaliyuga.
ring çākābdhijanaryama abdhija = açwin = 2	XLIII	5	*1214*	† Kṛtanagara 1197.

1) De gecursiveerde cijfers staan in het origineel in potlood. De jaartallen achter de geschiedkundige gebeurtenissen zijn die van de Pararaton.

2) Boven de 6 is in potlood een 4 geschreven.

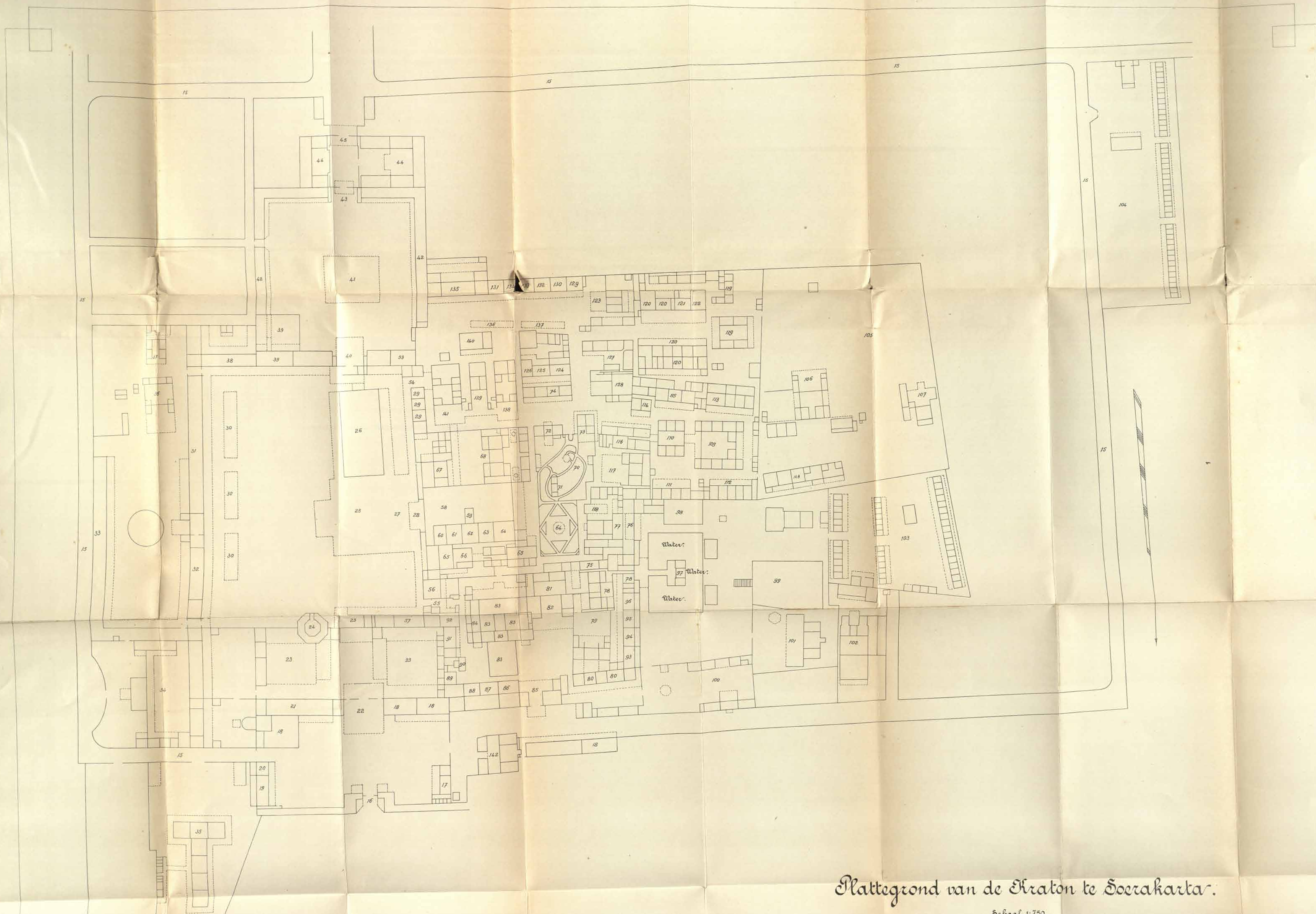
çākābdhimanuṣa	XLIII	2	1144	val v. Kaḍiri
ring çākāṣṭekanā	XLIV	2	*11.8*	Çastrajaya
ring çākā triṇisad-çangkara	XLIV	2	1163	(?) Jayakatong 1215
māsarūparawiçakābdha	XLV	1	1216	† Jayakatong
ring çākasaptajanasurya	XLVII	2	1217	Jayanagara geb.
ring çākamātryaruṇa	XLVII	3	*12*	† Krtarajsa 1217(?)
ring çākākāla mūrtiguṇapakṣarūpa	XLVIII	2	1238	Nambi 1238
ring çakakāla winduçarasūrya	XLVIII	3	1250	† Jayanagara 1250
ring çākābdhendubāṇadwirūpa	XLIX	1	1251	Kahuripan prabhu 1250
ring agnīswari çāka	XLIX	3	1253	Saḍeng 1253
ring çakābdhiṣumasākṣinabhi	XLIX	4	1265	Bali 1265
anilaçarārkarakwa çakābda	LVII	4	1255	't verdwijnen v. 't beeld.
çāka dwigajarawi	LXI	1	1282	onder H. W. naar Tatirib
ring çaka tritanurawi	LXI	2	1283	onder H. W. naar Palah.
ring çāka diwaçamaçirah warṇa	LXIII	2	4	paçraddhan agung 1284
çakāgnisaptārka	LXVII	3	1273	
irikang anilāṣṭanaḥ çāka	LXX	1	*1285*	(?)
tryanginina çāka	LXXI	1	*1253*	
çākābdha rasatanwina	LXXI	1	*1286*	? † Gajahmada
ring saptadwijarawi çāka	LXXIV	2	*1287*	onder H. W.
byomarasārkka çāka	LXXX	2	*1260*	op Bali een heiligdom
ring çākādrigajāryyama	XCIV	2	1287	vervaardigingstijd v. h. lofdicht

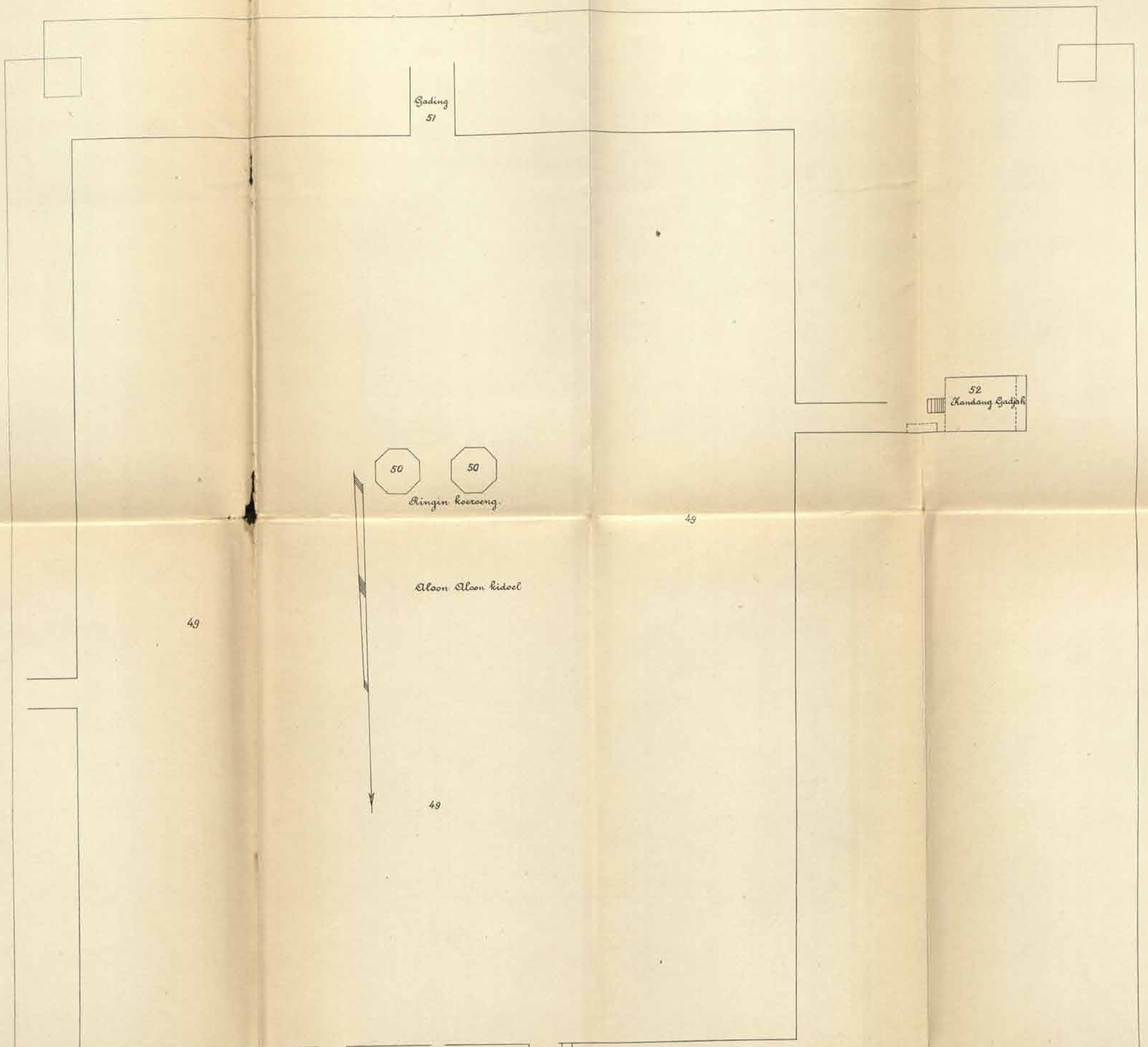
Koloniën van Majapahit, volgens Nāgarakĕrttagāma Zang 13, 14 en 15 [1]

(Zie boven p. 531 sub 6)

Tusschen Palembang en Dharmāçraya: Karitang, Tĕbalen. — Rekan (Rokan). — Kampir (Kampar). — Tumihang (Tamiang). — Parlak (Pĕrlak). — *Tusschen Samudra en Batan:* Lamur. — *Na Barus als opschrift:* Tanjung *en als eerste plaatsnaam:* Nagara. — Kapuhas (Kapoeas Moeroeng?) — Lawe (meer Z. & O. B.) — Kaḍangḍangan (Kendawangan?). — Laṇḍa (Landak). — Samḍang (Semandang? In Simpang). — Seḍu (Sedua in Langgouw?) *daarboven* Siduh in Matan. — Burune (Brunei). — Rikal. — Kaca. — Luḍung. — Pasir (Z.O. Born.) — Baritu (Z.O. Born.) — Tuñjung. — Kute. — Malano (Malanan N.W. Born.) — *Na Pahang:* Ujung medini (Ujung tanah). — Ri/semwang/i. — *Na Tringgano:* Nasor. — Paka. — Muwar (Westkust). — Kĕlang (op de Westkust). — Kĕḍa (Kĕḍah) W. kust. — Jere[ri] (?) (Jelei, riv. in Malaka en pltsn. bovenl. Pahang rivier). — Kañja. — Piniran. — Taliwang (W. Soembawa). — Dopo (midden Soembawa). — Sapi (Oostkust Soembawa). — Sanghyang Api (Noordoost Soemb.) — Bima (Oost Soembawa). — Hutan (N. Oost. Soembawa). — Kaḍali. — Tangigurun (of tang i G.) — Lombok. — (Mirah)?. — Saksat (lees Saksak). — Bantayan (Banthain). — Luwut (Luwuk?) (Luhu). — Uḍa[makatrayāḍi]. — Banggawi (Banggaai). — Kunir Kuneng te lezen?. — Galiya-u (of °yangda) Taliaboe? (Soela). — Salaya(r) (Saleyer). — Sumba (Soemba). Solot (Solor). — Muar (Moa?). — Waṇḍar (Banda). — Ambawan (Ambon). — Maloko (Ternate). — Wwanin (Boni (?)). — Seran (Ceram). — Timur (Timor). — *Onder Bondgenooten:* Syanka (Sjankalo, de Chin. naam voor Siam).

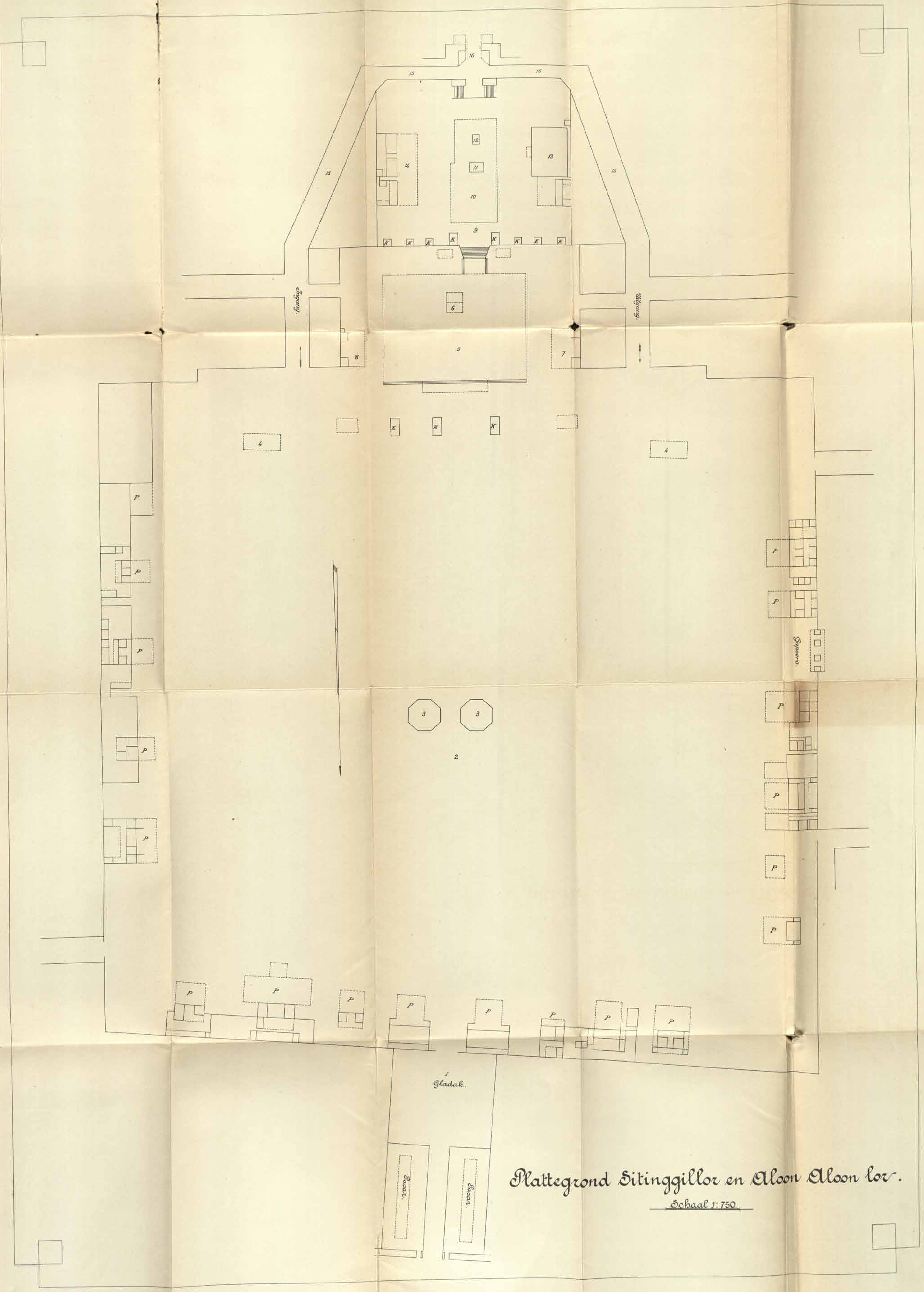
1) Alle plaatsnamen, waarachter aanteekeningen van Dr. Brandes' hand voorkomen zijn hier opgenomen, eveneens de namen, die door Dr. Brandes anders gescheiden zijn dan door prof. Kern (Ind. Gids 1903 p. 352 sq.) Toevoegingen van onze hand zijn cursief gedrukt.

Plattegrond van de Kraton te Soerakarta.
Schaal 1:750.
Water.
Water.
Water.

Plattegrond Sitinggil Aloon Aloon kidoel.

Schaal 1: 750.

Plattegrond Sitinggillor en Aloon Aloon lor.

Schaal 1:750.

